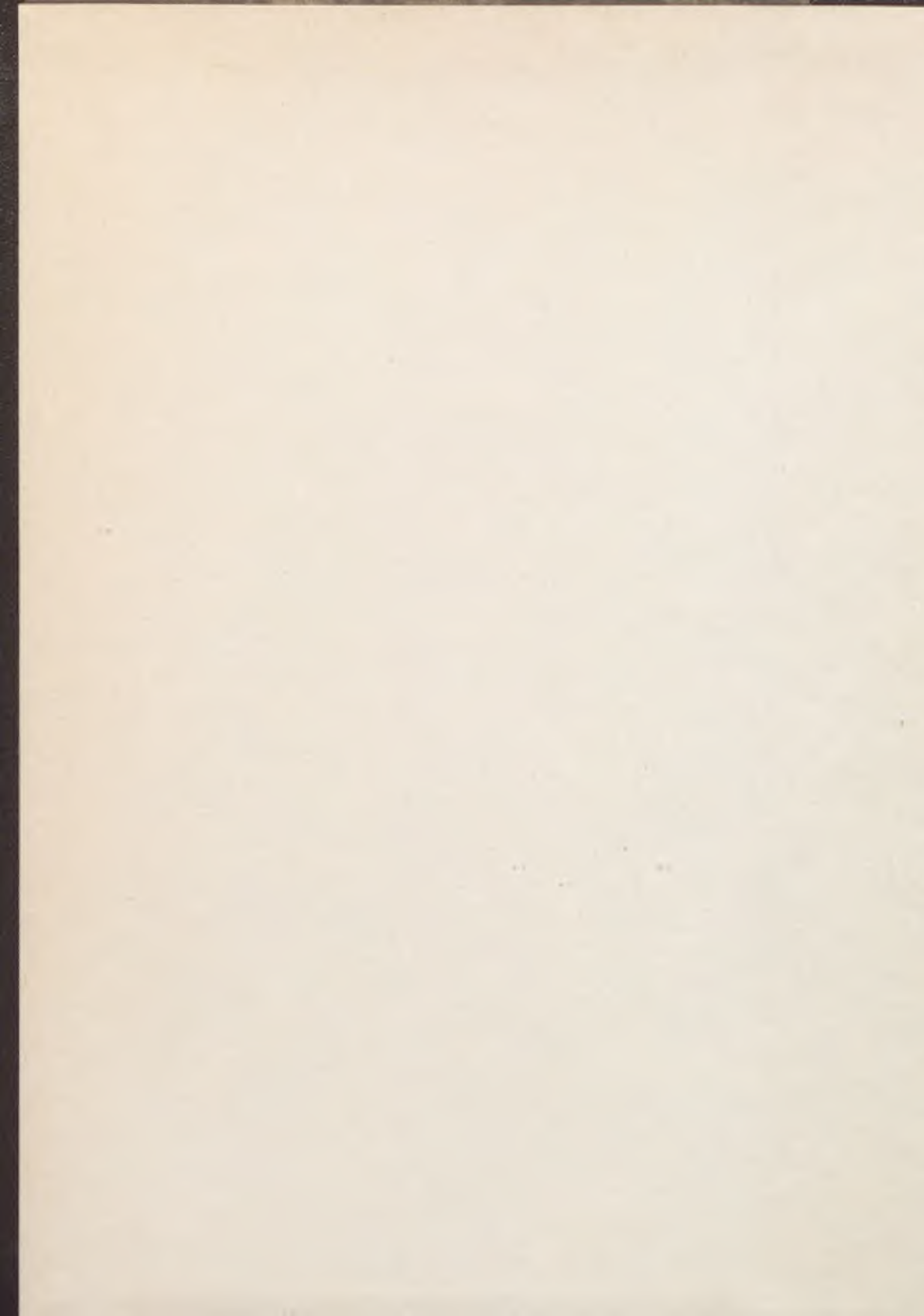

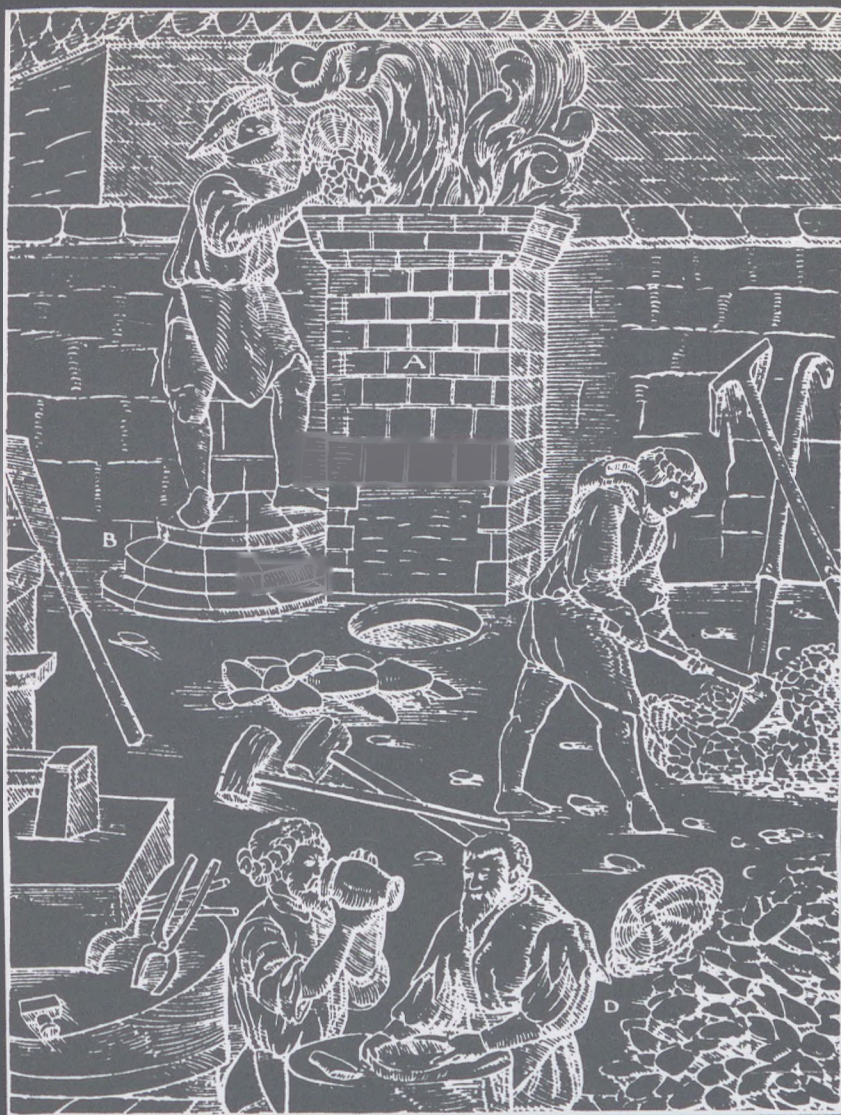

347.034

13
1984

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE

1987

A NÓGRÁD MEGYEI
MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE
XIII.

A
NÓGRÁD
MEGYEI
MÚZEUMOK
ÉVKÖNYVE
1987

Salgótarján, 1987.

A NÓGRÁD MEGYEI MÚZEUMOK ÉVKÖNYVE XIII.

Salgótarján, 1987

A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve
Jahrbuch der Museen des Komitates Nógrád

Szerkesztette:
Bagyinszky Istvánné közreműködésével
Szvircsek Ferenc

Lektorok:
BELITZKY JÁNOS
FARKAS GÁBOR
GYIVICSÁN ANNA
HORVÁTH ISTVÁN
KEMENCZEI TIBOR
PETRI EDIT
SUGÁR ISTVÁN
SZABAD GYÖRGY
SZVIRCSEK FERENC
TERRAY BARNABÁS
TÓTH CSABÁNÉ
VÖRÖS KÁROLY

Kiadja a Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Dr. Praznovszky Mihály
Fédélterv: Kollár Sándor
Fordítás: Földi Sándor

HU ISSN 0133—0802

Engedélyszám: 50804

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Régészet

TÁRNOKI JUDIT: A csitári későbronzkori bronzlelet

Néprajz

MÁRKUS MIHÁLY: Sámsonháza földrajzi, család- és ragadványnevei

Történelem

SZVIRCSEK FERENC: Adatok Nógrád megye 18–19. századi ipartörténetéhez, különös tekintettel a vasgyártásra

HRENKÓ PÁL: Lányi Sámuel földmérnök

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Az 1822–23. évi nógrádi rendi ellenállás története

SZÁRAZ M. GYÖRGY: Teleki László politikai nézeteinek alakulása 1848 márciusától szeptemberéig

SZOMSZÉD ANDRÁS: A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében

VONSIK ILONA: Adalékok a nők politikai mozgalmi törekvéseihez Nógrád megyében 1900–1944

LEBLÁNCNÉ KELEMEN MÁRIA: Adalékok a szécsényi és a dorogi községi önkormányzat tevékenységéhez a felszabadulástól a fordulat évéig

KÖZLEMÉNYEK

Művelődéstörténet

KERÉNYI FERENC: Nógrád színeszete 1790–1885

SZOMBATHY VIKTOR: Családi visszaemlékezés-féle Mikszáthékról

HAUSEL SÁNDOR: Kilenc Nógrád megyei boszorkányszer

JAKUS LAJOS: Az első szlovák nyelvű népiskolai rendtartás, tanterv és módszer hazánkban 1749-ből

PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Újabb adatok Kubányi Lajos életéhez és munkásságához

GAZSI JÓZSEF: A két Huszár

Természettudomány

HÍR JÁNOS: Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT) előfordulása Szátok községben

HÍR JÁNOS: Gerinces őslénytani vizsgálatok lehetőségei Nógrád megyében

INHALT

ESSAYS

Archeologie

JUDIT TÁRNOKI: Der Csitarer Bronzefund aus der Spätbronzezeit

Etnographie (Volkskunde)

MIHÁLY MÁRKUS: Die geographischen Flur-, Familien- und Beinamen von Sámsonháza

Geschichte

FERENC SZVIRCSEK: Angaben zu der Industriegeschichte der 18–19-ten Jahrhunderte im Komitat Nógrád, mit besonderer Hinsicht auf die Eisenerzeugung

PÁL HRENKÓ: Sámuel Lányi Feldmessingenieur (Geodät)

MIHÁLY PRAZNOVSZKY: Die Geschichte des Nógrader Ständewiderstandes in den Jahren 1822–23

GYÖRGY SZÁRAZ M.: Die Umgestaltung der politischen Anschauungen von László Teleki vom März bis September 1848

ANDRÁS SZOMSZÉD: Die Geschichte des Nógráder Zigeunertums im Spiegel der Zusammenschreibungen

ILONA VONSIK: Beiträge zu den politischen Bestrebungen der Frauen im Komitat Nógrád 1900–1944

FRAU LEBLANC GEB. MARIA KELEMEN: Beiträge zu der Tätigkeit der Szécsényer und Doroger Gemeindevorstehung von der Befreiung bis zum Jahre des Umbruchs

MITTEILUNGEN

Kulturgeschichte

FERENC KERÉNYI: Schauspielkunst von Nógrád 1790–1885

VIKTOR SZOMBATHY: Eine Art Familienrueckerinnerung über Mikszáths

SÁNDOR HAUSEL: Neun Hexenprozesse aus Komitat Nógrád

LAJOS JAKUS: Die erste Volksschulordnung, Methodik und der erste Lehrplan in slowakischer Sprache in unserer Heimat aus dem Jahre 1749

MIHÁLY PRAZNOVSZKY: Neuere Angaben zum Leben und zu der Tätigkeit von Lajos Kubányi

JÓZSEF GAZSI: Die beider Huszar

Naturwissenschaft

Natural sciences

JÁNOS HIR: Das Vorkommnis von Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT) in der Gemeinde Szátok

Presence of Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT) in Szátok (Nógrád county)

JÁNOS HIR: Die Möglichkeiten von wirbeltierischen paläontologischen Untersuchungen im Komitat Nógrád

Possibility of vertebrate palaeontological investigations in Nógrád-county

A csitári későbronzkori bronzlelet

Tárnoki Judit

1966. augusztusában a Nógrád megyei Csitár község határában, a Hólya-dűlő nevű határrészben szántás közben bronzleletet került elő. A szántást végző Krizsán János traktoros elmondta, hogy az eke nagyméretű agyagedényben lévő tárgyakat fordított ki, melyeket összegyűjtött és eljuttatott a balassagyarmati Palóc Múzeumnak. Közvetlenül a bejelentés után Zólyomi József múzeumigazgató a helyszínre utazott, de a lelőhelyet az időjárás miatt nem tudta megközelíteni. A traktoros szerint a leletek kb. 30–35 cm mélyen voltak.

Ebben az időben Hegedűs Katalin, még mint egyetemi hallgató szakdolgozatához terepbejárásokat végzett a balassagyarmati járásban. 1967-ben rövid leletmentést is folytatott a Hólya-dűlőben, de nem sikerült tisztázni a pontos lelőköörülményeket.

Mintán a leletekben kis méretű darabok, törött tárgyak összeillő részei is vannak, nincs okunk kételkedni abban, hogy a depot teljes. Sajnos, éppen a bronzokat tartalmazó edénynek csak három darabja került be a múzeumba, és ez sem árul el közelebbit a lelet koráról, etnikai hovatartozásáról.

A depot részletes közlésre került Hegedűs Katalin szakdolgozatában¹, a tárgyak rajzának publikálása nélkül foglalkozott a lelettel Kemenczi Tibor és Mozsolics Amália is².

A leletet a szécsényi Kubinyi Ferenc Múzeumban őrzik, 75.23.1–201. leltári szám alatt³.

KARDOK, TŐRÖK

Két, különböző kard pengéjéből származó töredékek, mindkettő széles középbordás, élük párhuzamos. H: 14,3 és 12,5 cm (VII. t. 5–6.)

Kard hegye, széles középbordával. H: 15,7 cm (VII. t. 3.)

Pengetőredék, profilált középbordával, éle párhuzamos. H: 3,7 cm (VII. t. 11.)

Középbordás tör töredéke, nyélnyújtványa letörött, nyéllemezésének közepén szegecslyuk részlete. H: 15,5 cm (VII t. 1.)

Lapított rombusz átmetszetű pengéjű tör töredéke, nyélnyújtványán szegecslyuk részlete. H: 15,1 cm (VII. t. 2.)

Nyélnyújtványos tör töredéke, nyele peremes, rajta két szegecslyukkal, egyikben az eredeti nittszeg. H: 14,4 cm (VII. t. 15.)

Nyélnyújtványos tör töredéke, peremes nyelén három szegecslyukkal. H: 8 cm (VII. t. 14.)

Középbordás török pengetőredékei. H: 12,5 és 19,7 cm (VII. t. 4,7.)

KARDVÉDŐ TEKERCSEK

Erősen deformálódott töredékek. A huzal lapos, közepén végigfutó bordával. Huzal sz: 0,7 cm (X. t. 15,20.)

LÁNDZSAHEGYEK

Ívelt oldalú lándzsahegy, profilált tokrésszel. H: 9,9 cm (VII. t. 8.)

Lándzsahegy tokrész felőli töredéke, oldala ívelt, tokrész profilált. H: 10,2 cm (VII. t. 9.)

KÉTKARÚ CSÁKÁNYOK

Két hasonló darab, töredékesek. Tokrészüket korong zárja le, a lefele néző karok kiindulásában a tokon apró dudor. Öntési varrataik lecsiszolatlanok. M: 6,1 és 6 cm (VII. t. 10,13).

BALTÁK

Tokos balták

Egyenes peremű, enyhén ívelt oldalú és élű, hatszög átmetszetű, füles tokos balta. Duzzadt pereme alatt körbefutó bordához csatlakozó hármasszög alakú bordacsoport és annak közepén függőleges borda csatlakozik. H: 12,4 cm (VIII. t. 1.)

Fületlen tokos balta, egyenes pereme alatt körbefutó borda, melyhez három, függőleges borda csatlakozik. Hatszögletű átmetszetű, éle ívelt. H: 11,2 cm (VII. t. 19.)

Füles tokos balta, mindkét oldalon felhúzott, hármasszögletűre kialakított kávájú, két bordával hangsúlyozottan hatszögletű átmetszetű, oldala ívelt. H: 14,3 cm (VII. t. 20.)

Két hasonló töredék, élrész felől, oldalukon hármasszög alakú bordák részlete. Hatszögletű átmetszetűek, élük ívelt. H: 12,1 és 8 cm (VIII. t. 2-3.)

Két töredék, füles tokos balták tokrész felőli részlete, egyenes peremük alatt egy-egy körbefutó borda. H: 5,2 és 4 cm (VII. t. 12, 16.)

Tokos véső, fületlen. Egyenes pereme alatt körbefutó bordához hármasszög alakú bordacsoport csatlakozik. Tokrész alatt a penge felé elkeskenyedik. H: 9 cm (IX. t. 5.)

Sarkított balták

5 db, azonos típusba tartozó, szögletes kivágású sarkított balta. Két példány az élrész felől sugarasan facettált. Épek. Egyszerű kivágás (ú. n. italische Kerbe) látható. Ép példány hossza: 21,2 cm (VIII. t. 5.) Jelentősebb töredékek H: 14,5 cm (VIII. t. 4.); 15,4 cm (VIII. t. 9.); 7,4 cm (VIII. t. 11.); 9,6 cm (IX. t. 3.); 10,5 cm (IX. t. 4.) Kisebb töredékek: VIII. t. 10,12-14 valamint IX. t. 6-8.

Szárnyas balták

1 db ép és 7 db töredék, azonos típusból, valamint 5 db éltöredék, melyek valószínűleg szintén szárnyas baltákból származnak. Mind középső szárnyállású, azokon a darabokon, ahol a fokrész is megmaradt, minden kivágás (ú. n. italische Kerbe) látható. Ép példány hossza: 21,2 cm (VIII. t. 5.) Jelentősebb töredékek H: 14,5 cm (VIII. t. 4.); 15,4 cm (VIII. t. 9.); 7,4 cm (VIII. t. 11.); 9,6 cm (IX. t. 3.); 10,5 cm (IX. t. 4.) Kisebb töredékek: VIII. t. 10,12-14 valamint IX. t. 6-8.

KÉSEK

Egyenes hátú kés nyél-penge találkozásából származó töredék, nyelén két eredeti nittszeg. H: 9,2 cm (VII. t. 18.)

Törött gombos végű, ívelt hátú sarlóból csiszolt kés. A gombot lecsiszolták, az élen a nyél felerősítésére szolgáló vajatot alakítottak ki. H: 11, 9 cm (V. t. 9.)

SARLÓK

A lelet zömét sarlók alkotják, 108 db. egész ill. töredék példány. Két típus fordul elő: nyélnyújtványos és gombos végű. Az értékelhető darabokat díszítéseik alapján csoportosítottam, leírásukat együtt adom meg.

Nyélnyújtványos sarlók

1. Markolat kis töredéke, rajta a markolat két szélén és a háton végigfutó sima bordával. H: 7,4 cm (III. t. 4.)
2. Markolat-töredék, rajta a két szélén és a háton végigfutó rovátkolt bordával. H: 10 cm (II. t. 12.)
3. Markolatán 4 db sima, hosszanti borda, a szélső végigfut a háton. Átm: 16,5 cm (III. t. 5.)
A markolaton három bordával díszített sarlók variációi:
4. A szélső borda végig fut a háton, a másik kettő ehhez csatlakozik. A bordák simák, vége egyenes.
Ép példányok Átm: 16,6 cm (I. t. 5.); 15,5 cm (III. t. 3.); 16,8 cm (V. t. 12.); 15,9 cm (V. t. 13.)
Jelentősebb töredékek Átm: 14,4 cm, markolata átlukasztott (III. t. 11.); 14,4 cm (III. t. 18.); 12,8 cm (IV. t. 4.)
Kisebb töredékek: III. t. 1-2, 7, 13, 15; IV. t. 10.
5. A szélső borda végigfut a háton, a középső ehhez csatlakozik, a markolat belső szélén lévő borda a háti borda alatt fut tovább. A bordák simák, a markolat vége egyenes.
Töredékes példányok Átm: 13,2 cm (IV. t. 2.); 13,4 cm (IV. t. 3.); H: 10 cm (III. t. 6.)
6. A 4. számú változathoz hasonló, de ezeken a két szélső borda rovátkolt, a középső sima. Markolatvég egyenes.
Jelentősebb töredékek Átm: 15 cm (III. t. 12.); 16,1 cm (IV. t. 1.) H: 9,7 cm, a markolat átlukasztott (III. t. 20.)
Kisebb töredékek: II. t. 4, 10, 14; III. t. 8, 19; IV. t. 9; VI. t. 5, 9.
7. Az 5. számú változathoz hasonló, de ezeken a két szélső borda rovátkolt, a középső sima. A markolat vége egyenes.
Ép példány Átm: 14,3 cm (I. t. 6.)
Töredékes példány Átm: 14,7 cm (II. t. 13.)
8. A 4. számú változathoz hasonló, de mindhárom borda rovátkolt. A markolatvég egyenes.
Jelentősebb töredékek Átm: 12,7 cm (II. t. 3.); 15,6 cm (II. t. 15.); 13,8 cm (III. t. 17.)
Kisebb töredékek: I. t. 9-12; VI. t. 1.
9. A fenti 8. számú változathoz hasonló, de a markolat vége a bordák között kettősen kivágott.
Töredékes példány Átm: 15,2 cm (II. t. 1)
10. Az 5. számú változathoz hasonló, de mindhárom borda rovátkolt. Markolatvég egyenes.
Ép példány Átm: 15,2 cm (II. t. 5.)

Jelentősebb töredék Átm: 16,2 cm (II. t. 9.)

Kisebb töredékek: II. t. 6, 11; III. t. 16.

11. A szélső borda végigfut a háton, a markolat belső szélén lévő borda ezalatt fut tovább. A középső borda vége lefelé néző Y alakú. A bordák simák, a markolat vége egyenes.

Ép példányok Átm: 16,6 cm (I. t. 1.); 17,4 cm (I. t. 3.); 17,6 cm (V. t. 15.); 15,6 cm (V. t. 16.)

Töredék Átm: 12,5 cm (III. t. 14.)

12. A fenti, 11. számú változathoz hasonló, de markolatának vége kivágott. Kissé töredékes példány Átm: 16 cm (I. t. 4.)

13. A fenti, 12. számú változathoz hasonló (markolat kivágott), de a két szélső borda rovátkolt, a középső (Y alakú) sima

Töredékes példány Átm: 15 cm (IV. t. 6.)

14. A 11. számú változathoz hasonló (markolatvége egyenes), de mind a szélső, mind az Y alakú bordák rovátkoltak.

Ép példányok Átm: 16,2 cm (I. t. 8.); 15,7 cm (II. t. 2.)

Töredékes példány H: 10,6 cm (II. t. 7)

15. Szélső borda végigfut a háton, a markolat belső szélén lévő ehhez csatlakozik. A középső borda vége lefelé néző W alakú. Mindhárom borda sima, markolatvég egyenes.

Töredékes példányok Átm: 17,3 cm (III. t. 9.); H: 7 cm (III. t. 10.)

16. A fenti, 15. számú változathoz hasonló, de a két szélső borda rovátkolt, a középső (W alakú) pedig sima.

Töredékes példány Átm: 12,5 cm (II. t. 8.)

17. A szélső borda végigfut a háton, a másik kettő ehhez csatlakozik. A középső borda vége lefelé néző kettős W alakú. Mindhárom borda rovátkolt, a markolatvég egyenes.

Ép példány Átm: 16,3 cm (I. t. 7.)

Markolatnyúlványos sarlók töredékei: IV. t. 5, 7-8, 11-21; VI. t. 2-4, 6-8, 10-17.

Gombos végű sarlók

18. Háton végigfutó bordával.

Ép példányok Átm: 16,6 cm (IX. t. 14.); 12,4 cm (IX. t. 17)

19. Háton végigfutó kettős bordával.

Ép példányok Átm: 12,8 cm (V. t. 2.); 15,6 cm (IX. t. 16.); 14,6 cm (IX. t. 18.); 13,3 cm (IX. t. 19.); 14,3 cm (IX. t. 20.); 16,9 cm (IX. t. 21.)

Töredékek: V. t. 3, 5, 7-8, 11, 14

20. A háton végigfutó borda, a gomb alatt három rövid bordadísz.

Ép példányok Átm: 15,7 cm (V. t. 1.); 14,5 cm (IX. t. 15.)

21. Háton végigfutó kettős borda, a gomb alatt rövid, hármas bordadísz.

Töredékek H: 11,4 cm (V. t. 4.); 12,6 cm (V. t. 6.)

Gombos végű sarlók töredékei: V. t. 10; VII. t. 17.

ÉK SZER EK

Tűk

- Egyenes szárú, profilált korongos fejű tű. Nyaka többszörösen profilált. Ép. H: 15,5 cm (X. t. 1.)

Három azonos típusú tű töredéke, gombos fejűek, nyakuk duzzadt, vízszintesen

rovátkolt. Száruk elgörbült, esetleg egyenes volt. H: 8 cm (X. t. 3.); 7,2 cm (X. t. 4.)
Fej átm: 1,7 cm (X. t. 2.)

Tű töredéke, melynek fejét rovátkolt duzzanat alkotja, szára elgörbült. Valószínűleg ilyen formában használták, nem volt gömbös feje. (X. t. 5.)

Hasított fejű, egyenes szárú tű, feje törött. H: 15,3 cm (X. t. 18.)

Tűszárak elgörbült töredékei, 2 db. (X. t. 7–8.)

Karperecek

Ovális alakú, nyitott végű, négyszögletes átmetszetű, belül üreges karperec töredéke. Háta finoman bekarcolt vonal-csoportokkal gazdagon díszített. SZ: 3 cm (X. t. 11. a-b.)

Nyitott végű töredékes lemezkarpercec, felülete hosszanti bordákkal díszített, vége egyenesen levágott. SZ: 2,9 cm (X. t. 19.)

Nyitott végű lemezkarpercec, két szélét poncolt pontsor díszíti. Vége egyenesen levágott. Töredékes. SZ: 1,8 cm (X. t. 13. a-b.)

Nyitott lemezkarpercec, vége felé enyhén elkeskenyedik, felszíne kissé domború. Töredékes. SZ: 2,1 cm (X. t. 21.)

Nyitott karperec, átmetszete kerek, vége felé elkeskenyedik. Töredék. Átm: kb. 5,7 cm (X. t. 17.)

Fibulák

4 db töredék, lemezeshátú fibulákból származnak. A lemezek felülete változatos poncolásokkal, bekarcolt girlandokkal, vonalkötegekkel gazdagon díszített.

Méretük: X. t. 9.: H: 13,3 cm, SZ: 3,5 cm

X. t. 10.: H: 9,8 cm, SZ: 2,5 cm

X. t. 12.: H: 9,5 cm, SZ: 1,9 cm

X. t. 14.: H: 6 cm

Torques

Töredékes, nyitott vége felé elkeskenyedő, kerek átmetszetű, felülete egyenletesen tordírozott. H: kb. 17,5 cm (X. t. 6.)

Tölcésrés csüngő

Függesztője törött, bázisa lapított ovális. H: 3,9 cm (X. t. 16.)

BRONZEDÉNY

4 db bronzlemez, valószínűleg edény(ek) töredékei.

– A töredéken laposfejű nittszeg. H: 10,7 cm (IX. t. 9.)

– A töredéken körborda részlete. H: 8,1 cm (IX. t. 11.)

– 2 db díszítetlen töredék. H: 8,9 ill. 9,1 cm (IX. t. 12–13.)

BRONZ NYERSANYAGOK

Öntőlepenyek

4 db, hólyagos felületű öntőlepeny töredéke. H: 4–9,3 cm (XI. t. 12–15.)

Bronz lapok

Valószínűleg nyersanyag öntvények. H: 5,4–6,4 cm (IX. t. 10; VI. t. 18.)

Bronz huzalok

Kerek ill. háromszög átmetszetűek. Nyersanyagok, esetleg félkész karperecek. V: 0,6–0,9 cm (VI. t. 22, 25; XI. t. 5–6, 8, 11.)

Bronz rudak

Trapéz ill. háromszög alakú átmetszetűek. Nyersanyag öntvények. Sima felületű
H: 4,1–10,7 cm (VI. t. 27; XI. t. 2–4, 7, 10.)

Rovátkolt hátú H: 11,9–22,5 cm (VI. t. 19–21, 23–24, 26; XI. t. 1.)

Agyagedény töredékei

A leletet tartalmazó edény 3 darabja. Diszítetlen, vastag falú, sötétszürke, kavicsos soványított edényből. 8,1–16,6 cm (XI. t. 16–18.)

A lelet túlnyomó részben törött (az összes ékszer), igen erősen kopott (a sarlók, különösen a gombos végűek), hibásan, rosszul öntött (pl. a kétkarú csákányok) tárgyból áll. Igen kevés a jó állapotban lévő, használható darab. (pl. a sarkított balták, néhány tokos balta.) Ez a tény, és az, hogy a leletben nagy számmal vannak nyersanyag rudak, lepenyek, arra enged következtetni, hogy ez egy helyi bronzműves műhely újraolvasztásra összegyűjtött, majd elrejtett készlete volt. A lelet egyaránt tartalmaz súlyos baltákat és alig pár dekás ékszertöredékeket is.

Kemencei T. és Mozsolics A. már említett két monográfiája megállapítja a lelet korát is. Bár mindkét kutató más-más alapokról indul ki a későbronzkor—koravaskor időrendjének, tárgyi anyagának körvonalazásakor, a csitári lelet korát egyformán határozzák meg. Kemenczei T. a leletet a kyjaticei kultúra korai fázisára teszi, későbronzkor 2b-re (Reinecke szerinti HA₁ végére)⁴, Mozsolics A. pedig a kurdi horizontba sorolja (BVb), melyet szintén a HA időszak első felére datál.⁵ Egybehangzó véleményüket a lelet részletes elemzése igazolja.

Fegyverzet

A fegyverzet (támadó- és védő-fegyverek) tárgyi emlékei közül a csitári lelet kard-, tör-, lándzsahegy- és kartekecstöredékeket tartalmaz. Bár nem teljesen tisztázott a kétkarú csákányok szerepe — harci csákány használatuk mellett feltételezhetően rangjelző szereppel is bírtak —, általánosan elfogadott gyakorlat szerint a fegyverek közé sorolhatjuk.

Sajnos, ez a tárgycsoport, amely mindig a kutatás reflektorfényében állt, ennek megfelelően kronológiája is részletesen kidolgozott, leletünkben csak alig értékelhető, igen töredékes, deformálódott tárgyakkal szerepel.

A csitári kardpenge-töredékek nem tesznek lehetővé időrendi megállapításokat.

A nyelnyújtványos török hosszú időn át voltak használatban. A fűzfalevél alakú pengéjű, hangsúlyos középbordás török, 2–3 nittszeggel (VII. t. 2, 4, 7 és valószínűleg a 14. is) már az ópályi horizontban (R BD) megjelennek (Gesztete-Hostice⁶), illetve megtalálhatók a Kemenczei T. által rimaszombati horizontnak nevezett R BD végi, HA₁ eleji leletek között: Felsőzsolcán, Pétervásárán és Sajógömörben (Gemer).⁷ Ezeket a leleteket Mozsolics A. az aranyosi szintbe sorolja.⁸ A fentiekhez hasonló, de keskenyebb vállú tör (VII. t. 2.) is megtalálható már R BD időszaktól: a Jászberény-cserőhalmi pilinyi temető 112. sírjában.⁹ De nem hiányoznak ezek a típusok a kurdi szint leletei közül sem, bár a jellegzetes kurdi tör nittszegeinek elhelyezkedése más, a markolaton nem hosszában, hanem háromszög alakban találhatók.

Hasonló kurdi szintű darabokat Mozsolics A. közül Keszőhidegkútról, Peterdről, Tabról, Bonyhádról, Bakóváról,¹⁰ valamint Kemenczei T. a gávai kultúrához köthető tiszadobi leletből,¹¹ vagyis előfordulnak Észak-Magyarországon és a Dunántúlon egyaránt.

Ezek a nyelnyújtványos török R. Peroni B és C csoportjába sorolhatók, bár az 1956-ban megjelent közleménynél ma már finomabb csoportosításra van mód. Peroni

korukat R BD-re és HA₁-re határozta meg.¹² J. Vladár is hasonló következtetésre jutott a szlovákiai Peschiera-típusú török vizsgálata során.¹³

Az ívelt oldalú, a tokrész mellett az oldalakkal párhuzamosan futó síkokkal megerősített lándzsahegyek (VII. t. 8–9.) hasonlóan hosszú életűek. Párhuzamaikat a Kemenczei T. által szintén korai kyjaticei depot-nak meghatározott füzesabonyi leletben¹⁴, és a bronzokat tartalmazó edények miatt megbízhatóan a gávai kultúrához köthető Nagyálló-telekoldali¹⁵, valamint Napkor-piripucpusztai leletben¹⁶ is megtalálhatjuk. De ezek pusztán kiragadott példák, a R BD–HA korú leletek között számtalan hasonló lándzsahegy fordul elő, az ország minden területén.

A karvédő tekercsek „fénykora” a rimaszombati szint, a későbbi horizontok depot-iba ép példányok már nem is kerültek. Kemenczei T. a kézfejjvédő spirálisokkal együtt jellegzetes pilinyi terméknek tartja.¹⁷ Ennek megfelelően a közepén végigfutó bordával díszített csitári töredékeknek (X. t. 15, 20.) legtöbb ép párhuzama is ebből az időszakból, ill. Északkelet-Magyarországról származik: Kemescséről¹⁸, Zalkodról,¹⁹ Kisgyőrből.²⁰ Ez csak azt mutatja, hogy a csitári leletnek R BD vége–HA eleje után kellett a földbe kerülnie, mikorra a jelzett időszakban készített karvédő tekercs már elhasználódott, eltörött.

A kétkarú csákányok is a pilinyi fémművesség jellegzetes termékei. M. Novotna négy típust állított fel, A és AB típusba a díszített darabokat, B típusba a kisebb méretű, díszítetlen példányokat sorolta. Az A típust R BB–R BD-re datálta, míg a bennünket érdeklő B típust HA időszakra.²¹ A csitári kétkarú csákányok (VII. t. 10, 13.) gyenge kidolgozásuk, kis méretük miatt késői készítmények. Még a rimaszombati horizont egyszerű, bütyökdiszes kétkarú csákányai is jobb kivitelűek. (Bükkaranyos,²² Harsány, Mui²³.) Ez a csitári csákányok késői voltát igazolja. A kurdi szintből a Dunántúlról is ismerjük párhuzamát, Felsőszentlászlóról (Oberloisdorf).²⁴

Szerszámok

A csitári raktárlelet legnagyobb százalékban szerszámokat tartalmaz, ezek közül is a legtöbb sarló. Ez az arány jellemző a többi kurdi szintű leletre is. A nagy számban megjelenő, erdőirtásra, földfeltöresre alkalmas balta-csákány és aratóeszköz mögött intenzív földművelést kell feltételeznünk. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy a későbronzkori—koravaskori népcsoportokra nem jellemző a tell-életmód. Éppen a favágó-eszközök, és a kisebb, egy-egy idényre szóló telepek valószínűsítenek egy, a középső bronzkori földműveléstől eltérő, irtásos-területváltós mezőgazdasági szisztémát. Az archaikus égetéses irtás eszközsükségletébe jól illeszthetők a késő-bronzkor–koravaskori eszközök: a masszívabb szárnyas-sarkított baltákat az erdő-égetés előtti leháncsolásra (néprajzi irodalmunkban gyűrűzésnek, aszalásnak, kerítésnek nevezik ezt a munkafolyamatot, amely a fa kiszáraitását célozza); a hosszabb nyélbe is erősíthető tokos baltákat pedig a bokrok gyökének átvágására használhatták. (Valamint természetesen mindezeket ágazásra is.) Az égetéses irtás után, amíg tart a humuszosodás, a föld még évekig nem művelhető, addig legeltetésre használhatják, vagy egyszerűen továbbköltöztek, újabb terület előkészítésére.²⁵

A sarkított balták a csitári lelet legépebb darabjai: egynek kissé csorbult a foka, de mind kevésbé használt, élük alig kopott. (VIII. t. 6–8; IX. t. 1–2.) Azonos típusba tartoznak, kivágása mindnek szögletes. Miután hosszuk, vastagságuk közel azonos, nem valószínű, hogy az élrész facettálásának funkcionális oka lett volna, inkább esztétikai értéküket emelte. Mozsolics A. időrendi különbséget lát a kivágás formai kialakításában.²⁶ A hegyes kivágásút korábbinak, míg a szögleteset későbbinek

tartja, bár R BC-től (forrói szint) együtt is előfordulnak. (Felsőbalogi lelet²⁷) Kemenzei T. a sarkított balták gyártásának kialakulását és központját a pilinyi kultúra területére helyezi²⁸ (Abod, Muhi²⁹), de szögletes kivágású baltát a Dunántúlon is találunk: Kajdacs, Szombathely, Keszőhidegkút³⁰. Gyártásuk HA időszaktól megszűnik.

A sarkított baltákhoz hasonlóan a szárnyas balták is nyugati eredetűek, legkorábban a halomsíros, majd az urnamezős kultúrákban jelennek meg, RBD-ben. A későbbi, HA₁ korú darabok középső szárnyállásúak, mint a csitári lelet baltái (VIII. t. 4–5, 9, 11; IX. t. 3–4.), gyakori rajtuk az ún. italische Kerbe. A raktárleletekben gyakoriak mind a Dunántúlon (Birján, Márok, Szentgáloskér, Pölöske³¹, Nagyvejke³² stb.), mind a Felső-Tisza vidéken (Nagykálló,³³ Füzesahony, Bükkaranyos³⁴, Berkesz, Pirice, Sárassadány³⁵), valamint Erdélyben is (Aiud, Gusterita, Galospetreu³⁶). HA₂–HB időszaktól (gyermelyi horizonttól) már a felső szárnyállású balták jellemzőek.

A tokos balták részletes formai elemzését Mozsolics A. végezte el.³⁷ Megállapította, hogy a kurdi szintű balták jellegzetes díszítése a perem alatti bordához csatlakozó bordaminta, amely leggyakrabban háromszögletű. Ebbe a típusba tartoznak a csitári lelet VIII t. 1–3. szám alatti baltái. De a perem alatti bordához csatlakozik a VII. t. 19. számú balta díszítése is, valamint perem alatti borda figyelhető meg a VII. t. 12; 16. sz. töredékeken is. A VIII. t. 1. sz. balta jellegzetes díszítésének párhuzamai elsősorban a felső-tiszavidéki fémműves körben találhatók meg, az ópályi szinttől a gyermekelyi szintig. (R BD–HA₂) (Érmihályfalva,³⁸ Bükkaranyos II, Vajdácska, Jászkarajenő,³⁹ Nyírtura⁴⁰). De fellelhetők a Dunántúlon is, HA₁ időszakban. (Peterd,⁴¹ Nagyvejke⁴²). A VIII. t. 2. és 3. számú töredékek – a háromszögű borda helyzete miatt – valószínűleg olyan jellegzetes kurdi típusú baltákból származnak, melyeken a vízszintesen körbefutó borda nem közvetlenül a perem alatt van, hanem a fiül alsó részénél.⁴³ A mindkét oldalon egyenlően felhúzott kávájú balták a csőrös baltákhoz hasonlóan igen hosszú életűek (R BD–HB), bár minden időszaknak van kisebb-nagyobb differenciát mutató változata. M. Novotná a tokos balták időrendjének meghatározásában döntő jelentőségűnek a káva kialakítását tartja.⁴⁴ Álláspontját nem osztjuk, mivel megfigyelhető, hogy a balták korát elsősorban a díszítés és annak helyzete mutatja, a káva kialakítása sokkal konzervatívabb. A VII. t. 20. sz. balta pereme, az alatta körbefutó borda és az átmetszet bordákkal való hangsúlyozása kurdi jellegzetesség.⁴⁵ Ilyen formában viszont – perem alatt nincs borda – ez a balta közelebb áll a korábbra datálható aranyosi, ill. imaszombati szintű leletek megfelelő darabjaihoz. (Bodrogeresztúr,⁴⁶ Pétervására II,⁴⁷ Bükkaranyos II.⁴⁸) A VII. t. 19. sz. baltának egész pontos párhuzamát nem találtuk, csak olyan példányokat, amelyek fülesek, a hosszanti bordák közvetlenül a perem alól indulnak ki: Napkor-Piripucpuszta⁴⁹ és Harsány,⁵⁰ ezek a leletek is R BD–HA₁-re keltezhetők. (Hosszanti bordákkal díszített balták nagy számban később, a gyermekelyi szintben fordulnak elő, de ezeken több, 2–3 perem alatti borda is van.)

A háromszögű bordadíszes tokos véső legközelebbi párhuzama is a napkori leletben van;⁵¹ csak perem alatti bordákkal díszített analógiái viszont nagy számban találhatók a kurdi szintben, az ország minden területén.

A csitári leletben egy késtörredék (VII. t. 18.) található, valamint egy késnek tartható, gombos végű sarlóból másodlagosan kialakított darab (V. t. 9.). Az egyenes hátú kés elterjedt típus a kurdi szintben, hasonlókat a keszőhidegkúti, mároki,⁵² gyöngyössolymos-kishegyi⁵³ és a napkor-piripucpusztai⁵⁴ leletben is találunk. J. Řihovský szerint ezek a kések R BD vége–HA₁ elejére keltezhetők, egykorúak a Baier-

dorf-típussal és a középső szárnyállású baltákkal. Általános közép-kelet-európai formának tartja, Malhostovice típusnak nevezte el.⁵⁵ V. Bianco Peroni munkájában az egyenes hátú kések Scoglio del Tonno néven szerepelnek, ugyancsak a Baierdorf-késekkel tartja egykorúnak, a dél-itáliai lelőhelyeken túl a Dunavidéken és az Égeikuniban is előfordulnak.⁵⁶

A sarlóból k alakított kés – bár másodlagos formája miatt messzemenő következtetésekre nem alkalmas – lefelé ívelő pengehátával és a „markolatlemez” tövé-nél kiképzett bevágással valószínűleg a Matrei típusú késeket másolja.⁵⁷

A leletben legnagyobb mennyiségben előforduló sarlókról csak keveset lehet mondani. Pontos datálásuk nem megoldott, egy-egy forma, díszítés igen hosszú életű. Gombos végű sarlókat ismerünk már az ópályi időszaktól kezdve, méretük, formájuk alig változik a későbbiek folyamán. Mozsolics A. megfigyelése szerint a gomb melletti rövid bordadíszek (1. leírásban 20–21. szám alatt) leginkább a kurdi típusú leletekre jellemzőek. A hát alatti bordák számának kronológiai értéke nem tisztázott.⁵⁸

Hasonló a helyzet a nyelnyújtványos sarlókkal is. Leletünk-ből hiányoznak a viszonylag jól datálható Terramare és horgas végű sarlók. (Megjegyzendő, ilyen típusok egész Nógrád megyében nem kerültek még elő.)

A nyelükön három, sima vagy rovátkolt bordával díszített sarlók párhuzamai a Kárpát-medence egész területén megtalálhatók, Dunántúltól Erdélyig. A négy bordás markolatú sarló sem ritka (III. t. 5.) (Pécs, Bakóca, Pamuk, Kemecse⁵⁹.) A sima vagy rovátkolt, fordított Y alakú bordával díszített sarlóknak (1. leírás 11–14. sz.) is számtalan párhuzamát ismerjük HA₁ korú leletekből, a Dunántúlról és Kelet-Magyarországról egyaránt. Csak kiragadott példák: a 11. sz. típus párhuzamai Márók, Bonyhád, Füzesabony, Nyírbogdány⁶⁰; 12. típusnak Öreglak⁶¹; 13. sz. típusnak Pécs II, Gyöngyössolymos, Kék;⁶² a 14. típusnak (igen gyakori forma) Kurd, Keszőhidegkút, Pölöske, Püspökhátvan, Szentes.⁶³ Azok a sarlók, melyeknek középső bordája fordított W alakban végződik, viszonylag ritkábbak, és jelenleg úgy tűnik, ez a díszítés főként a dunántúli leletekre jellemző. A 15. sz. változat párhuzamai: Peterd, Palotabozsok, Öreglak, Bakóca⁶⁴; a 16. sz. típus Bakóca, Kisapáti, Kemecse, Ebergőc⁶⁵; míg a 17. sz. típusnak Peterd, Nagyvejke⁶⁶. Ezzel szemben a 9. sz. típus pontos párhuzamait (markolatvégen kettős kivágás) Kelet-Magyarországon találhatjuk: Gyöngyössolymos I. és Kemecse.⁶⁷ Különös figyelmet érdemel az 1. és 2. sz. változat. Kemenczei T. és Mozsolics A. szerint is⁶⁸ a két, sima bordával díszített markolatú sarló – bár már a kurdi szintben is megtalálhatók – főként a HA₂ leletekre jellemzők. A csitári példányok (II. t. 12. és III. t. 4.) ugyan töredékesek, de még így is megállapítható, hogy pengéjük széles, ami szintén HA₂ sajátosság.

Leletünkhöz hasonló sarlókat M. Petrescu-Dinbovită a Suseni (Marosfelfalu) horizontba sorolja, és a Jungbronzzeit 2. időszakra keltezi, ami megfelel a magyarországi kurdi szintnek.⁶⁹

Általában elmondhatjuk, hogy a nagy darabszámú, komoly mennyiségű bronzot tartalmazó leletek túlnyomó része a kurdi horizont időszakában került a földre. De még ezek között a nagy leletek között is kiemelkedik a sarlók száma. Ez olyan elgondolkodtató tény, melynek arra kell ösztönöznie a kutatást, hogy a későbronzkori-koravaskori telepek szisztematikus feltáráásával párhuzamosan szükség lenne ezen időszak gazdasági (a földművelés aránya a gazdasági életben) és társadalmi (társadalmi tagozódás, fejlett munkamegosztás) viszonyainak újbóli, modern értékelésére.

Leletegyüttesünk legtöredékesebb része. Egyetlen ép darab a korongos fejű tű.

A gömbfejű, duzzadt, rovátkolt nyakú tűk zöme az aranyosi szintből került elő, ezeknek a feje is díszített.⁷⁰ Ezért az egyszerűbb csitári darabok (X. t. 2–3.) esetleg fiatalabbak. A korongos fejű, profilált nyakú tűk Kemenczei T. szerint először R BD-ben jelennek meg, a Duna-medence nyugati felében. Innen HA időszakban jutnak el keletre.⁷¹ A csitári tű (X. t. 1.) legjobb párhuzamai Sajógömörben,⁷² Tályán⁷³, Pétervásáran,⁷⁴ Szerencsen⁷⁵ kerültek elő, vagyis leginkább az ország keleti felében. A X. t. 18. sz. hasított fejű tű olyan általános, hogy közelebbi kormeghatározásra alkalmatlan. Hogy HA₁ időszakban sem ismeretlen, bizonyítja a szendrői Ördögáti Csengő-barlangban lévő kyjaticiei telepen talált példány.⁷⁶

A csitári fibula-töredékek a lelet talán legérdekesebb darabjai. (X. t. 9–10, 12–, 14.) Kemenczei T. ezt a legkorábbi Kárpát-medencei lemezeshátú fibula-előfordulásnak tartja. A rimaszombati horizontban és előtte ismeretlen Északkelet-Magyarországon a fibula viselése.⁷⁷ T. Bader a hasonló fibulákat HA₁–HA₂-re datálja.⁷⁸ Mozsolics A. szerint is a kurdi szintben jelennek meg először a fibulák; a koraiak – mint a csitári töredékek is – hosszúkás, hegyes-ovális, a későbbiek (HB) kerekdedebb lemezűek.⁷⁹ Ennek megfelelően a rokon darabok a kurdi szintben találhatók: Kurdon, Keszőhidegkúton, Lengyeltótiiban,⁸⁰ Tályán⁸¹ és Taktabájon.⁸²

A csitári lemezkarpercek nehezen értékelhetők, mert már a koszideri időszaktól készítettek hasonlókat. HA időszakra jelentőségük erősen csökkent, nagyobb teret kaptak a szintén nyugati eredetű változatos átmetszetű és díszítésű tömör karpercek.

Legelterjedtebb a vízszintesen bordázott karperce (X. t. 19.), amely HA₁-ben sem ritka, Ebergőcön,⁸³ Balsán,⁸⁴ Szőkén, Kemecsen⁸⁵ is megtaláljuk. Ritkább a pontsorral díszített karperce. (X. t. 13.) Balsán⁸⁶ és Márokon⁸⁷ van hasonló. A vékony, díszítetlen lemezkarperce (X. t. 21.) csak Bonyhád vidékén⁸⁸ találtuk párhuzamát. (A hasonló kurdi darabok erősebben domború felszínűek és masszívabbak.)

A X. t. 11. sz. karperce gazdag díszítése és formája így, együttesen szokatlan. A kurdi szint készítményei nem üresek, hanem vastag lemezből domborúra hajlítottak (pl. Mátraverebély, Rétközberencs, Tibolddaróc⁸⁹), a masszív, egyenes végű karpercek pedig díszítetlenek (pl. Nagyhalász⁹⁰, ismeretlen borsodi lelőhely⁹¹).

A X. t. 17. sz. kerek átmetszetű karperce általános R BD–HA forma.

A tölséres csüngő (X. t. 16.) és a nyakperce (X. t. 6.) tipikusan északkelet-magyarországi készítmény. A csüngők eredete a pilinyi kultúrába nyúlik vissza. A torquesek gyártási központját Mozsolics A. – a leletek száma miatt – egyenesen a benzúrfalvi Majorhegyre helyezi.⁹² Gyakoribb a bepödrött végű torques, a csitárihoz hasonló, hegyes végű Sajógömörben⁹³ és Bükkaranyoson⁹⁴ került elő.

A csitári bronzedény-töredékek feltehetően kurdi típusú szitulából származnak.

A bronz nyersanyagok jellemzőek a raktárleletekre, rúd alakú öntvényeket első sorban a kurdi szintben készítettek.

A csitári depot leleteit – részletes értékelés után – három csoportba sorolhatjuk.

A legkorábbi típusok azok, melyeknek eredete a pilinyi kultúrába nyúlik vissza, illetve az olyan általánosan elterjedt készítmények, melyeket már R BD-től gyártanak.

a) A pilinyi kultúra örökségének tarthatjuk a kétkarú csákányokat, a sarkított baltákat, a karvédő tekeréseket, a tölséres csüngőt és a torquest, ezeknek gyártási központja a későbronzkor elejétől egyértelműen a pilinyi területeken található.

b) Általános R BD korú tárgyak a bordás és poncolt lemezkarperecek, a gazdagon díszített (tömör vagy üreges) karperecek, az ívelt oldalú lándzsahegyek, a Peschiera-török, a gombos végű és a három bordával díszített markolatnyújtványos sarlók, valamint a duzzadt nyakú, gömbfejű és a profilált nyakú, korongos fejű tűk.

Ezek a tárgyak is pilinyi közvetítéssel terjedtek el Északkelet-Magyarországon. Eredetük a nyugati halomsíros kultúrkörben keresendő, melyekkel a pilinyi kultúra a szlovákiai kyjaticai és lausitzi kultúrákon keresztül tartott kapcsolatot.

c) Leletünk korjelző darabjai azok a tárgyak, amelyek először a HA időszak első felében készültek, illetve előfordulásuk nagyobb számban erre a korszakra keltezhető. Ezek a hegyes-ovális lemezes fibulák, a perem alatti bordához csatlakozóan háromszögű bordákkal díszített tokos balták és vésők, a középső szárnyállású szárnyas balták, a markolaton Y és W alakú bordával díszített markolatnyújtványos sarlók és a bronzszitulák. Már HA₁ időszaktól előfordulnak a markolaton kéthordás sarlók, bár igazán jellemzővé csak HA₂–HB₁ időszaktól válnak.

Ezek alapján leletünket HA₁ időszak végére keltezzük, és a kurdi fémhorizont jellegzetes együjtései közé sorolhatjuk.

Érdekes tanulsággal szolgál egy rövid áttekintés, melyet a csitári lelet párhuzamainak lelőhelyeiről végeztünk. Csupán azokat a lelőhelyeket vettük figyelembe, ahonnan leletünk több tárgytípusának is van analógiája (az egyes darabok szóródása zavaróan nagy lenne); valamint kihagytuk a nagy területen, általánosan elterjedt típusokat (lándzsahegyek, sarlók, bordás karperecek) és az egyértelműen pilinyi eredetű fémeket, mert ez utóbbiak központja nem kétséges.

Ezek után az alábbi egybeeséseket, együttes előfordulásokat rögzítettük. (A leletek irodalmi hivatkozása a tárgyak elemzésénél megtalálható.)

A rimaszombati szint lelőhelyei közül

Bükkaranyoson (Borsod-A-Z. megye) a csitári lelet tokos baltájának és vésőjének, szárnyas baltájának, torquesének párhuzama fordul elő

Felsőzsolcán (Borsod m.) karperecnek és a török két darabjának is van párhuzama

Jászberényben (Szolnok m.) törnek és tűnek

Pétervásáran (Heves m.) tokos balta, tör és tű

Sajógömörben (Gemer, Szlovákia) tű, torques és tör

A kurdi szint lelőhelyei közül

Balsán (Szabolcs-Szatmár m.) tokos véső, karperecek 3 típusa

Bodrogkeresztúron (Borsod m.) szárnyas és tokos balta

Kemecsen (Szabolcs m.) tokos balta, karperec

Keszőhidegkúton (Tolna m.) kés, tör, szárnyas balta, fibula

Márokön (Baranya m.) kés, szárnyas balta, karperec

Nagykállón (Szabolcs m.) sarkított, szárnyas és tokos balta

Napkoron (Szabolcs m.) tokos balta, véső, kés

Peterden (Baranya m.) tokos balta, tör

Kitűnik, hogy a csitári lelet összetételében, párhuzamaiban a felső-tiszavidéki fémműves-körhöz tartozik (még a pilinyi fémek mellőzése után is), hiszen míg erről a területről tíz lelőhelyről ismerjük több tárgy analógiáját is, a Dunántúlról csak háromról. Különösen áll ez olyan kisebb, a divatra, helyi hagyományokra érzékenyebben reagáló fémek esetében, mint a tűk, karperecek.

Természetesen ezek a párhuzamok nem pusztán a tárgyak hasonlóságát jelentik, mögöttük széles körű kereskedelmet, a szellemi értékek áramlását kell látnunk. Bár földrajzilag a nógrádi vidék hasonló távolságra van a Felső-Tiszavidéktől és a Dunán-

túltól, a tárgyak tanúsága szerint ez a kapcsolat szorosabb volt az előbbivel. Ennek okait feltétlenül az érintett területek lakóinak eredetében, rokonságában kell keresnünk.

Ezután felmerül a kérdés: kik és miért rejtették el ezt a leletet?

Északkelet-Magyarország későbronzkori—koravaskori lakója a kyjaticei kultúra volt. A mai Magyarország felé való terjeszkedésüket a rimaszombati horizont fémleleteinek elrejtése, majd új típusú kerámia és fémek megjelenése jelzi. Ettől kezdve számolhatunk megtelepedésükkkel, ők rejtik el a területünkön előkerült HA korú fémeket is. Kemenczei T. több alkalommal elemezte a kyjatice fémművességet, korábbi munkájában két,⁹⁵ az 1984-ben megjelent monográfiájában három időszakot különített el.⁹⁶ Megállapította, hogy a kultúra végét jelző raktárleletek előtt elrejtettek nem köthetők jelentősebb népmozgáshoz, valószínűleg helyi ellenségeskedések emlékei.

Az is kérdéses, hogy a csitári leletet elrejtő emberek hol, melyik telepen éltek. Feltételeznünk kell, hogy nem nagy távolságról menekítették ideig a tetemes súlyú bronzot és a törekeny edényt; vagyis a telepet legfeljebb 20–25 km-es körön belül kell keresnünk. De ez a telep ugyanakkor nem lehetett jelentéktelen sem, mert nem valószínű, hogy egy kis telepen ilyen jelentős készlettel rendelkező bronzműves működött volna. A közelben jelenleg három lelőhelyről ismerünk kyjaticei telep-anyagot: a benzúrfalvi Majorhegyről, a Szécsény melletti Pösténypusztá-Homokbányából és a közvetlen közelből, Patvarc-Öreg Hradistýárol. Az első lehetőséget el kell vetnünk, mert eddigi tapasztalataink szerint a majorhegyi fémkészletet közvetlenül itt, a hegyen ásták el, ezt több depót is bizonyítja. A patvarci leletmentések alapján itt csak egy kisebb közösséget valószínűsíthetünk. Pöstény lehetőségéről már győződhetünk meg, mert a nagyarányú bányaművelés során a telep megsemmisült, a leletek ajándékként kerültek a szécsényi múzeumba. Tehát a csitári lelet értékelése – hasonlóan számtalan más bronzkori raktárlelethez – kénytelen nyitva hagyni az elrejtés okainak és a készítés helyének kérdését.

Kutatásunk az utóbbi években eljutott oda, hogy a bronztárgyak korát igen nagy biztonsággal meg tudja határozni, sikerült közöttük számtalan fontos összefüggést felfedezni, bizonyos időszakokban segítségükkel a népcsoportok mozgását is kimutatni. A továbblépés alapvető és legsürgetőbb feladata lenne, hogy törekedjünk egy reális, mindenkor a tárgyakon nyugvó történeti háttér megrajzolására, körvonalazására. Reméljük, ehhez segítséget fog adni a csitári raktárlelet közlése is.

JEGYZETEK

1. Ezúton mondok köszönetet Hegedűs Katalinnak, a depót közlési jogának átengedéséért. Hegedűs K. szakdolgozata: A balassagyarmati járás őskori településtörténete. Kubinyi Ferenc Múzeumi Régészeti Adattára 37–73.
2. Kemenczei, 1984. 146 p.; Mozsolics, 1985. 108–109 p.
3. A leltározást Mozsolics Anni végezte el, 1975-ben. A tárgyleírásoknál — a szükséges rövidítések mellett — az általa használt terminológiát igyekeztünk követni. A leírásban alkalmazott rövidítések: H: hosszúság, SZ: szélesség, Átm: átmérő, M: magasság, V: vastagság, t: tábla.
4. Kemenczei, 1984. 48 és 96 p.
5. Mozsolics, BRGK 1984. 48 p. 1. t.
6. Mozsolics, 1973. 77. B. t. 3.
7. Kemenczei, HOMÉ 1965. XIII. t. 2; V. t. 17–19; XXVII. t. 10. Mozsolics, 1973. 57A. t. 2–3.
8. Mozsolics, 1985. 119 és 175 p.
9. Csalog — Kemenczei, AÉ 1966. 10. kép. 4.
10. Mozsolics, 1985. 31. t. 19; 61. t. 5; 117. t. 7; 36. t. 14; 87. t. 11.
11. Kemenczei, 1984. CLXXXIX. t. 5. 9.

12. Peroni, Badische Fundbericht 1956. 60—92. p.
13. Vladár PBF 1974. 50 p.
14. Kemenczei, 1984. CXI. t. 7—9.
15. Mozsolics—Hegedűs, AÉ 1963. 5. kép 12.
16. Jósa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. III. t. 1—2.
17. Kemenczei, HOMÉ 1965. 110 p.
18. Kemenczei, 1984. LXI. t. 21—22.
19. Mozsolics, 1985. 8. t. 2; 9. t. 1.
20. Kemenczei, HOMÉ 1965. VI. t. 1—2.
21. Novotná, Sborn. Přír. Fak. Univ. Komenského, 1959. 134—135 p.
22. Kemenczei, FA 1974. 1. kép 11.
23. Kemenczei, 1984. XLVIA. t. 9; LD. t. 3.
24. Miske, AÉ 1899. 61 p. 27. ábra.
25. Az égetéses-irtásos földművelés néprajzi összefoglalását adja: Takács L.: Egy irtásfalu földművelése (Bp. 1976.) c. könyv 38—53. oldalán.
26. Mozsolics, 1985. 30 p.
27. Mozsolics, 1973. 7. t. 3.
28. Kemenczei, HOMÉ 1968. 28 p.
29. Uo. III. t. 3; II. t. 3.
30. Mozsolics, 1985. 45. t. 1; 129A. t. 1; 31. t. 1.
31. Uo. 69. t. 1—3; 90. t. 3—4; 113. t. 13—16; 124. t. 1; 128. t. 2.
32. Mészáros, SzekMÉ 1971—72. I. t. 1, 3.
33. Mozsolics—Hegedűs, AÉ 1963. 5. kép 1.
34. Kemenczei, 1984. CXI. t. 11—12; CXN. t. 8.
35. Jósa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. XII. t. 44—45; XLVIII. t. 27; XVIII. t. 15.
36. Petrescu—Dîmbovita, 1977. 103. t. 3—4; 149. t. 16; 150. t. 1; 144. t. 16.
37. Mozsolics, 1985. 32—38 p.
38. Mozsolics, 1973. 46. t. 10.
39. Mozsolics, 1985. 3. t. 6; 206. t. 15; 250. t. 8.
40. Jósa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. LXI. t. 6.
41. Mozsolics, 1985. 60. t. 8.
42. Mészáros, SzekMÉ 1971—72. II. t. 4.
43. Mozsolics, 1985. 276. t. Típusábra, felső sor.
44. Novotná, PBF 1970. és Novotná, 1970. 45—46 p.
45. Mozsolics, 1985. 35 p.
46. Kemenczei, 1984. XLIVA. t. 4.
47. Kemenczei, HOMÉ 1965. IV. t. 9.
48. Mozsolics, 1985. 3. t. 8.
49. Kemenczei, JAMÉ 1965—66. I. t. 6.
50. Kemenczei, 1984. XLVIA. t. 4.
51. Kemenczei, JAMÉ 1965—66. III. t. 3.
52. Mozsolics, 1985. 31. t. 24—35; 91. t. 20.
53. Kemenczei, EMÉ 1970—71. II. t. 6.
54. Kemenczei, JAMÉ 1965—66. VI. t. 9.
55. Řihovský, PBF 1972. 31 p.
56. Bianco Peroni, PBF 1976. 1 p és 2. t. 16—21.
57. Uo. 3. t. 24—37.
58. Mozsolics, 1985. 43 p.
59. Uo. 50. t. 7—9; 88. t. 34; 105. t. 4; 188. t. 9—10.
60. Uo. 94. t. 2—4; 38. t. 1; 145. t. 15.
Jósa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. XI. t. 20.
61. Mozsolics, 1985. 81. t. 3.
62. Uo. 51. t. 8; 144. t. 11; 191. t. 12.
63. Uo. 23. t. 9; 34. t. 3, 6, 13; 126. t. 3—4, 6; 139. t. 28; 223A. t. 9.
64. Uo. 57. t. 6; 71. t. 12; 79. t. 7; 80. t. 8—9; 88. t. 13.
65. Uo. 88. t. 9; 133B. t. 5, 7; 184. t. 11.
Bándi, AÉ 1962. 2. kép 8.
66. Mozsolics, 1985. 57. t. 7.
Mészáros, SzekMÉ 1971—72. V. t. 2.
67. Kemenczei, EMÉ 1970—71. V. t. 12.
Mozsolics, 1985. 185. t. 18.

68. Kemenczei, HOMÉ 1969. 35 p.
Mozsolics, 1985. 278. t.
69. Petrescu—Dîmbovita, PBF 1978. 113 p.
pl.: 2. t. 379, 551, 563; 1. t. 125; 6. t. 805, 869.
70. Mozsolics, 1985. 66 p.
Mozsolics, 1973. 59A. és B.
71. Kemenczei, HOMÉ 1969. 38 p.
72. Hampel, Bronzkor. CXV. t. 14.
73. Kemenczei, HOMÉ 1969. XII. t. 11.
74. Kemenczei, HOMÉ 1965. V. t. 5.
75. Uo. XXI. t. 2.
76. Kemenczei, HOMÉ 1970. XXI. t. 5.
77. Kemenczei, 1984. 49 és 54 p.
Kemenczei, HOMÉ 1966. 58 p.
78. Bader SCIV 1970. 213 p.
79. Mozsolics, 1985. 70 p.
80. Uo. 25. t. 6; 35. t. 18; 108. t. 7.
81. Kemenczei, HOMÉ 1969. XII. t. 7.
82. Kemenczei, 1984. CLX. t. 18.
83. Bándi, AÉ 1962. 2. kép 14.
84. Józsa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. IX. t. 112.
85. Mozsolics, 1985. 89. t. 2—3; 186. t. 19.
86. Józsa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. IX. t. 114.
87. Mozsolics, 1985. 92. t. 15.
88. Uo. 39. t. 19.
89. Uo. 149. t. 1: 194. t. 11; 148. t. 1—5.
90. Józsa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. XXXVI. t. 13.
91. Kemenczei HOMÉ 1968. VII. t. 4.
92. Mozsolics 1985. 60 p.
93. Hampel Bronzkor. CXVI. t. 22.
94. Kemenczei HOMÉ 1966. X. t. 9.
95. Kemenczei HOMÉ 1970. 40. p
96. Kemenczei 1984. 48 p.

IRODALOM RÖVIDÍTÉSEK

- Bader, SCIV 1970. =
BADER; Tiberiu: Fibule cu scut dintr-un singur fir.
[SCIV 21(1970) 209—224 p.]
- Bándi, AÉ 1962. =
BÁNDI Gábor: Ebergőci koravaskori kincslelet.
[AÉ 89(1962) 77—83 p.]
- Bianco Peroni, PBF 1976. =
BIANCO PERONI; Vera: Die Messer in Italien.
München, 1976. (PBF VII/2.)
- Csalog—Kemenczei, AÉ 1966. =
CSALOG József—KEMENCZEI Tibor: A Jászberény-cserőhalni későbronzkori temető.
[AÉ 93(1966) 65—94 p.]
- Józsa—Kemenczei, JAMÉ 1963—64. =
JÓSA András: Bronzkori halmazleletek. (Kemenczei Tibor értékelésével.)
[JAMÉ VI—VII(1963—64) 19—44 p.]
- Kemenczei, HOMÉ 1965. =
KEMENCZEI Tibor: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rinaszombat.
[HOMÉ V (1965) 105—175 p.]
- Kemenczei, HOMÉ 1966. =
KEMENCZEI Tibor: Koravaskori bronz raktárleletek a miskolci múzeumban.
[HOMÉ VI (1966) 49—107 p.]
- Kemenczei, JAMÉ 1965—66. =
KEMENCZEI Tibor: A Napkor-piripuepusztai bronzlelet.
[JAMÉ VIII—IX (1965—66) 13—24 p.]

- Kemenczei, HOMÉ 1968. =
KEMENCZEI Tibor: Őskori bronztárgyak a miskolci múzeumban.
[HOMÉ VII (1968) 19–46 p.]
- Kemenczei, HOMÉ 1969. =
KEMENCZEI Tibor: Újabb bronzleletek Borsod megyéből.
[HOMÉ VIII (1969) 27–68 p.]
- Kemenczei, HOMÉ 1970. =
KEMENCZEI Tibor: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon.
[HOMÉ IX (1970) 17–78 p.]
- Kemenczei, EMÉ 1970–71. =
KEMENCZEI Tibor: A Gyöngyössolymos-kishegyi bronzleletek.
[EMÉ VIII–IX (1970–71) 133–144 p.]
- Kemenczei, FA 1974. =
KEMENCZEI Tibor: Zur Deutung der Depottfunde von Aranyos.
[FA XXV (1974) 49–70 p.]
- Kemenczei, 1984. =
KEMENCZEI Tibor: Die Spätbronzezeit Nordungarns.
Bp. 1984. (ArchHung Ser. Nov. LI.)
- Mészáros, SzekMÉ 1971–72. =
MÉSZÁROS Gyula: A nagyvejkői későbronzkori kincslelet.
[SzekMÉ 2–3 (1971–72) 19–66 p.]
- Miskei AÉ 1899. =
MISKE Kálmán: Felső-Szentlászlói bronzleletről.
[AÉ XIX (1899) 60–62 p.]
- Mozsolics—Hegedűs, AÉ 1963. =
MOZSOLICS Amália—HEGEDŰS Zoltán: Két nagyállói depottlelet és a telekoldali bronzlelet vizsgálata.
[AÉ 90 (1963) 252–262 p.]
- Mozsolics, 1973. =
MOZSOLICS Amália: Bronze- und Goldfunde des Karpatenbeckens.
Bp. 1973.
- Mozsolics, BRGK 1984. =
MOZSOLICS Amália: Ein Beitrag zum Metallhandwerk der ungarischen Bronzezeit.
[BRGK 65 (1984) 19–72 p.]
- Mozsolics, 1985. =
MOZSOLICS Amália: Bronzefunde aus Ungarn.
Bp. 1985.
- Novotná, Sborn. Fil. Fak. Univ. Komenského 1959. =
NOVOTNÁ Mária: Dvojamenné čakany na Slovensku a problémich datovania.
(Sborn. Fil. Fak. Univ. Komenského 1959. 115–140 p.)
- Novotná, 1970. =
NOVOTNÁ Mária: Die Bronzehortfunde in der Slowakei, Spätbronzezeit.
Bratislava, 1970. (ArchSlovFontes Tom. IX.)
- Novotná, PBF 1970. =
NOVOTNÁ Mária: Die Äxte und Beile in der Slowakei.
München, 1970. (PBF IX/3.)
- Peroni, Badische Fundb. 1956. =
PERONI Renato: Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche des späten Bronzezeit.
[Badische Fundbericht 20 (1956) 69–92 p.]
- Petrescu—Dimbovita, 1977. =
PETRESCU—DÎMBOVITA Mircea: Depozitele de bronzuri din Romania.
Bucuresti, 1977.
- Petrescu—Dimbovita, PBF 1978. =
PETRESCU—DÎMBOVITA Mircea: Die Sicheln in Rumänien.
München, 1978. (PBF XVIII/1.)
- Řihovský, PBF, 1972. =
ŘÍHOVSKÝ Jiří: Die Messer in Mähren und dem Ostalpengebiet.
München, 1972. (PBF VII/1.)
- Vladár, PBF 1974. =
VLADÁR Jozef: Die Dolche in der Slowakei.
München, 1974. (PBF VI/3.)

Judit Tárnoki:

Der Csitarer Bronzefund aus der Spätbronzezeit

Im Jahre 1966 kam ein Bronzefund im Komitat Nógrád in der Flur Hólya der Gemeinde Csítár beim Pflügen zum Vorschein. Die Gegenstände befanden sich in einer Tiefe von 30–35 cm, in einem Tongefäss, von dem es nur die Bruchstücke zu retten gelang. Weil der Fund auch kleine Bruchstücke enthält, können wir annehmen, dass jedes Stück in das Museum kam.

Den Fund hat zuerst Katalin Hegedüs in ihrer Diplomarbeit bearbeitet, später publizierten auch Tibor Kemenczi und Amália Mozsolics.

Der Fund wird in dem Szécsényer Museum Ferenc Kubinyi unter der Inventarnummer 75. 23. 1–201 aufbewahrt.

Das Depot enthält die folgenden Gegenstände:

- Schwertklingenbruchstücke (Taf. VII/3, 5–6, 11.)
- Bruchstücke von Griffzungendolchen (Taf. VII/1–2, 4, 7, 14–15)
- Bruchstücke von Armspiralen (Taf. X/15, 20.)
- Lanzenspitzen (Taf. VII/8–9.)
- Doppelpickel (Taf. VII/10, 13.)
- Tüllenbeile und Bruchstücke (Taf. VII/12, 16, 19–20; VIII/1–3; IX/5).
- Absatzbeile (Taf. VIII/6–8; IX/1–2.)
- Lappenbeile und Bruchstücke (Taf. VIII/4–5, 9–14; IX/3–4, 6–8.)
- Messerbruchstücke (Taf. VII/18; V/9.)
- Griffzungensichel und Bruchstücke (Taf. I/1–12; II/1–15; III/1–20; IV/1–21; V/12–13, 15–16; VI/1–17.)
- Knopfsichel und Bruchstücke (Taf. V/1–11, 14; VII/17; IX/14–21.)
- Nadeln (Taf. X/1–4, 5, 7–8, 18.)
- Armringbruchstücke (Taf. X/11a–b, 13a–b, 17, 19, 21.)
- Torquesbruchstück (Taf. X/6.)
- die Bruchstücke von Blechbügelfibeln (Taf. X/9–10, 12, 14.)
- Franzenbesatzstück (Taf. X/16.)
- Bruchstücke eines Bronzegefässes (Taf. IX/9, 11–13.)
- Gusskuchen (Taf. XI/12–15.)
- Rohstoffe aus Bronze (Taf. VI/18–27; IX/10; XI/1–8, 10–11.)
- die Bruchstücke des Gefässes, das den Fund enthielt (Taf. XI/16–18.)

Der Csitarer Fund enthält in grosser Menge gebrochene-abgenutzte, unbrauchbar gewordene Gegenstände, sowie Giessrohstoff, deshalb können wir ihn als Depotfund definieren.

Die Fundstücke können wir aus kronologischer Hinsicht in drei Gruppen einteilen. Die frühesten Type sind die, deren Ursprung auf die Piliny-Kultur zurückgeht, beziehungsweise die von der R BD Zeit allgemeinen Stücke.

- a) Wir können die Doppelpickel als Effekt der Piliny-Kultur betrachten, das Fabrikationszentrum der Armspiralen, des Franzenbesatzstückes und des Torques befindet sich seit Anfang der Spätbronzezeit in Piliny-Gebieten.
- b) Allgemeine Gegenstände aus der R BD Zeit sind der rippverzierte und punzierte Blecharmring, die Lanzenspitze mit gebogener Blatt, die Peschiera-Dolche, die Knopfgrieffige und mit drei Rippen verzierten Griffzungensichel, sowie die

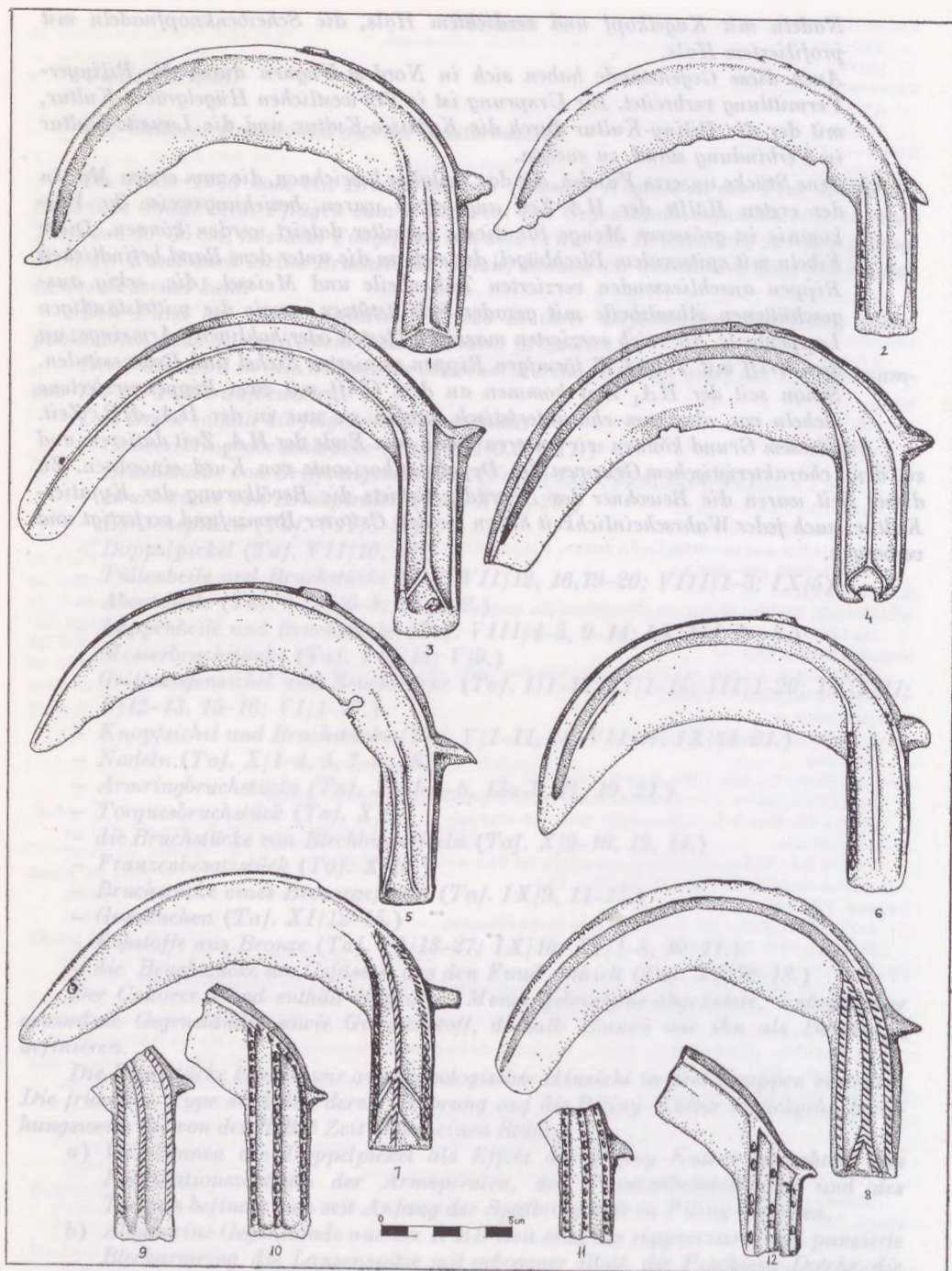
Nadeln mit Kugelkopf und verdicktem Hals, die Scheibenknopfnadeln mit profiliertem Hals.

Auch diese Gegenstände haben sich in Nordost-Ungarn durch die Pilinyer-Vermittlung verbreitet. Ihr Ursprung ist in der westlichen Hügelgräber-Kultur, mit der die Piliny-Kultur durch die Kyjatice-Kultur und die Lausitz-Kultur in Verbindung stand, zu suchen.

- c) Jene Stücke unseres Fundes, die das Zeitalter bezeichnen, die zum ersten Mal in der ersten Hälfte der HA Zeit angefertigt waren, beziehungsweise ihr Vorkommnis in grösserer Menge für dieses Zeitalter dateirt werden können. Diese Fibeln mit spitzovalem Blechbügel, die sich an die unter dem Rand befindlichen Rippen anschliessenden verzierten Tüllenbeile und Meissel, die eckig ausgeschütteten Absatzbeile mit gerader Schaftstützen, sowie die mittelständigen Lappenbeile, die reich verzierten massiven (festen oder hohligen) Armringe, an dem Griff mit Y und W förmigen Rippen verzierten Sichel und Bronzesitulen. Schon seit der HA₁ Zeit kommen an dem Griff mit zwei Rippenverzierte Sichel vor, aber charakteristisch werden sie nur in der HA₂-HB₁ Zeit.

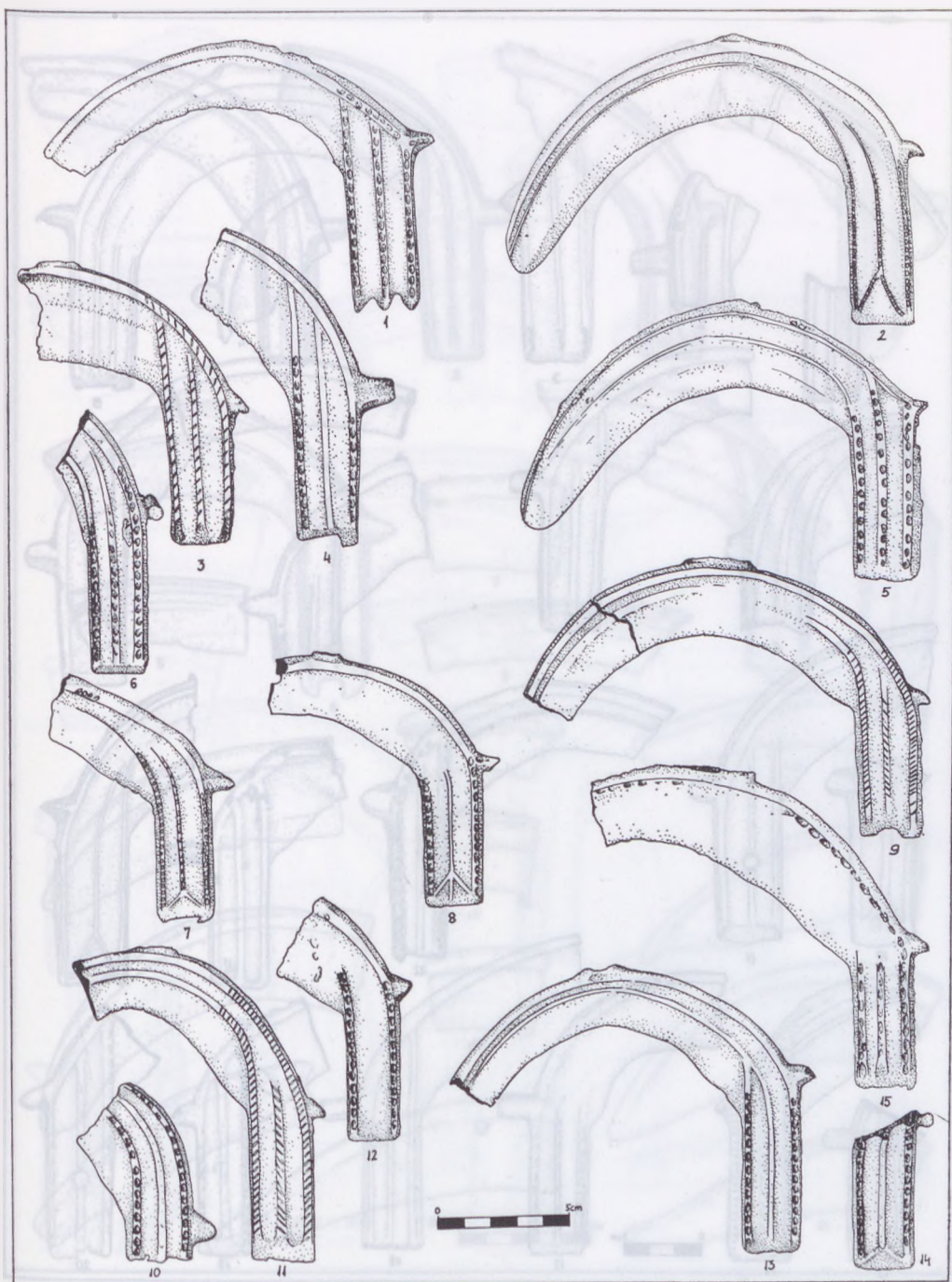
Auf diesem Grund können wir unseren Fund vom Ende der HA₁ Zeit datieren und zu den charakteristischen Gruppen des Depotfundhorizonte von Kurd einordnen. Zu dieser Zeit waren die Bewohner des Nógráder Gebiets die Bevölkerung der Kyjatice-Kultur, nach jeder Wahrscheinlichkeit haben sie der Csütörer Bronzefund verfertigt und verborgen.

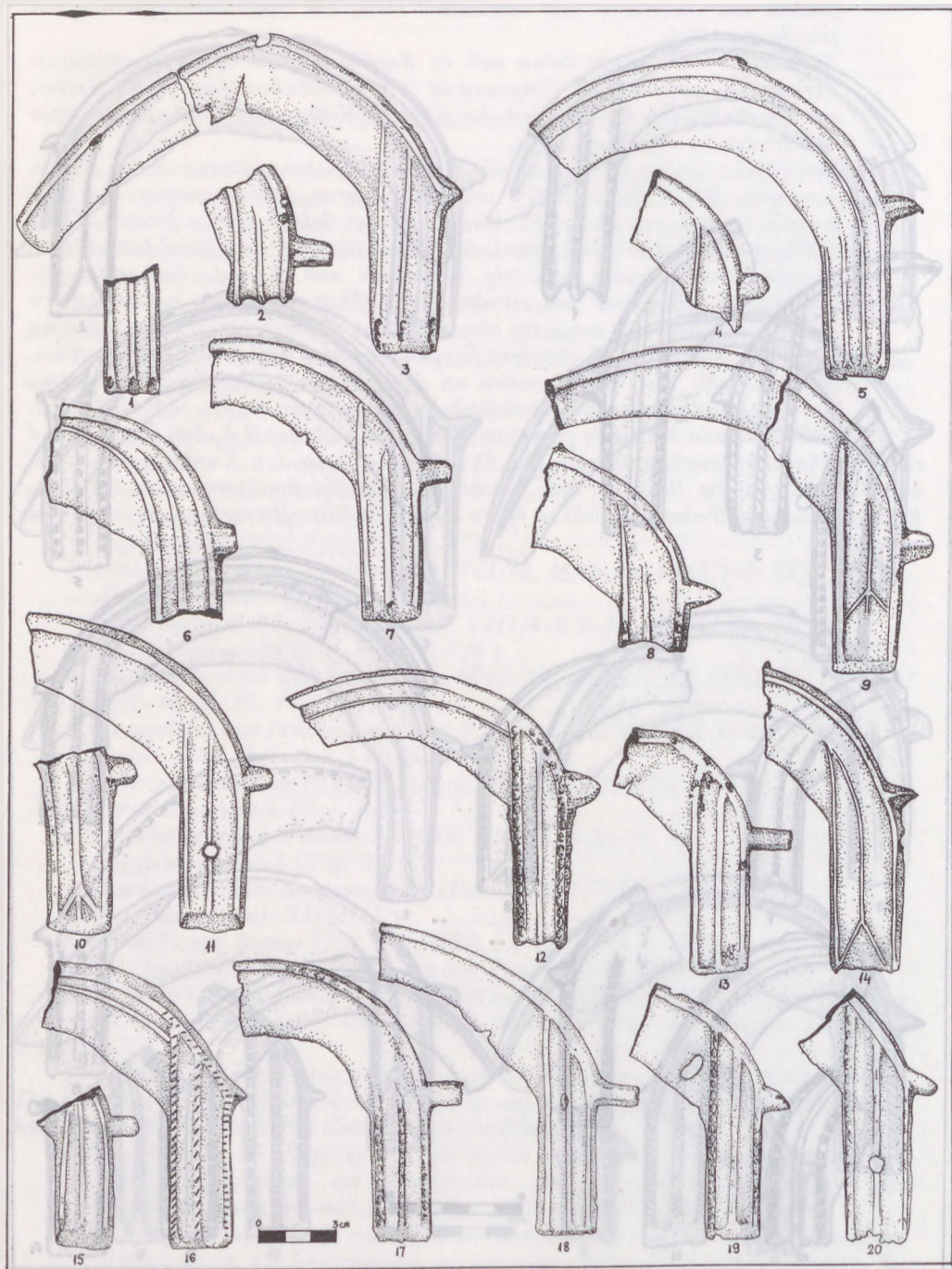

I. tábla

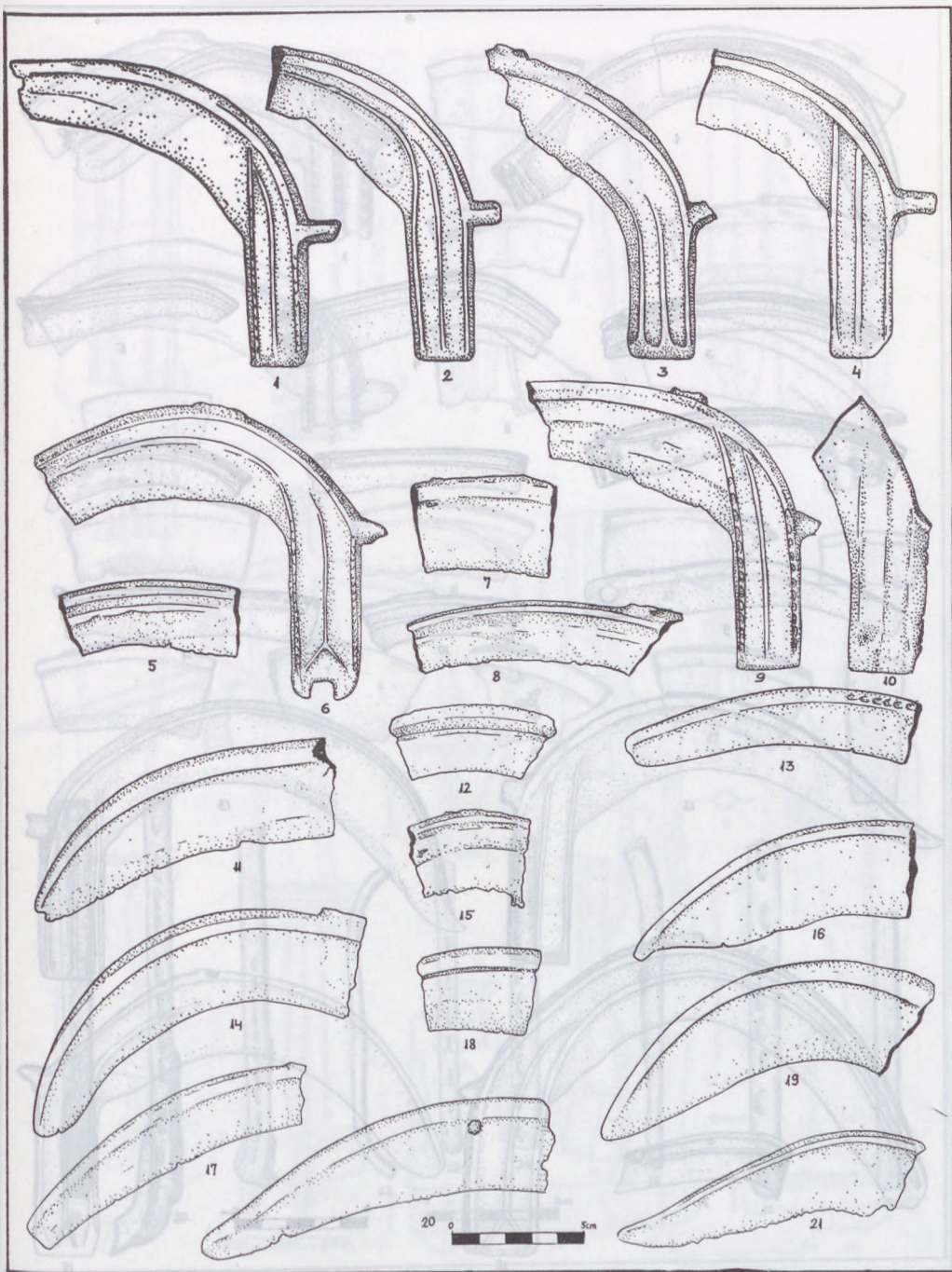

11. tábla

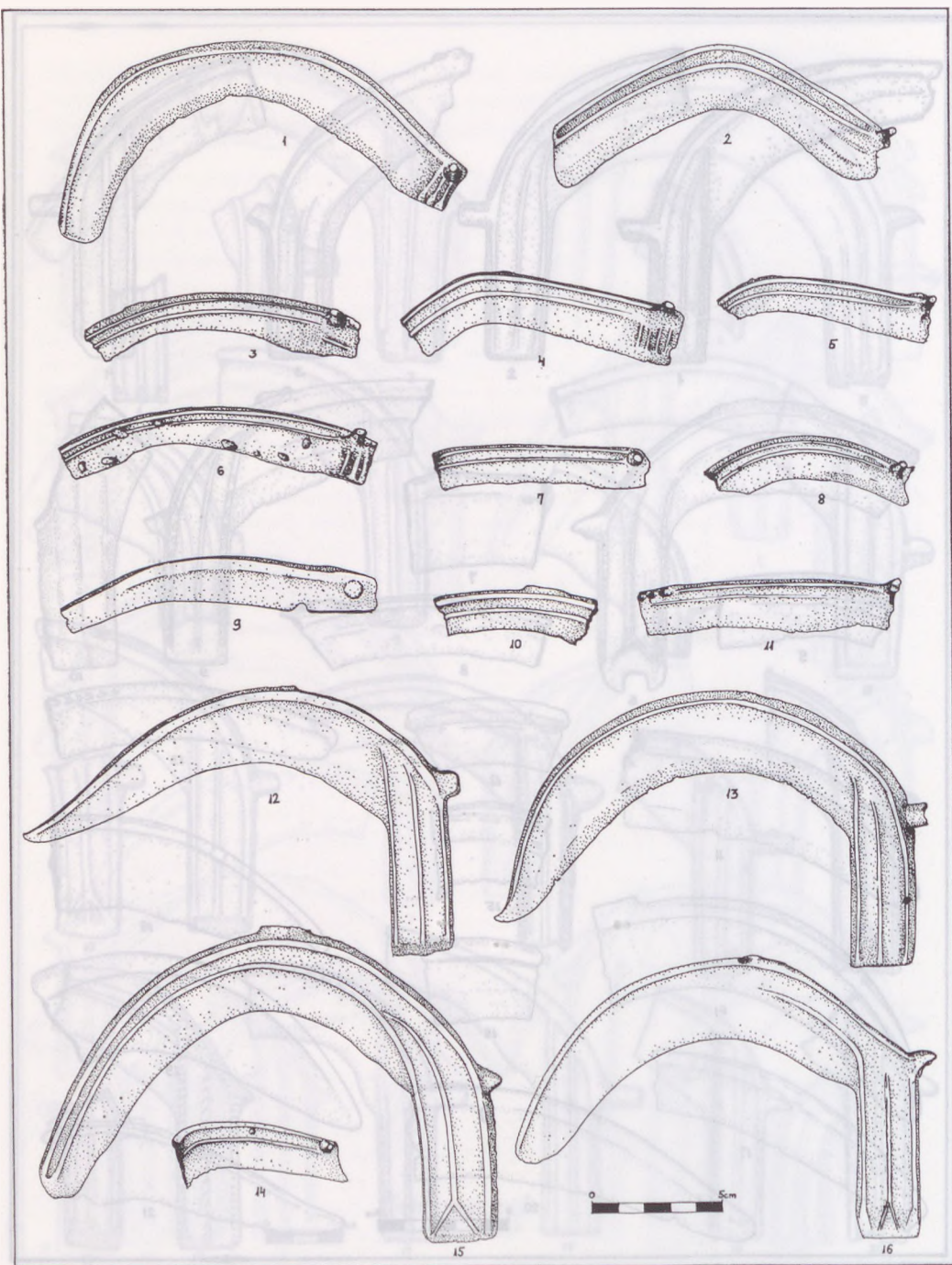

III. tábla

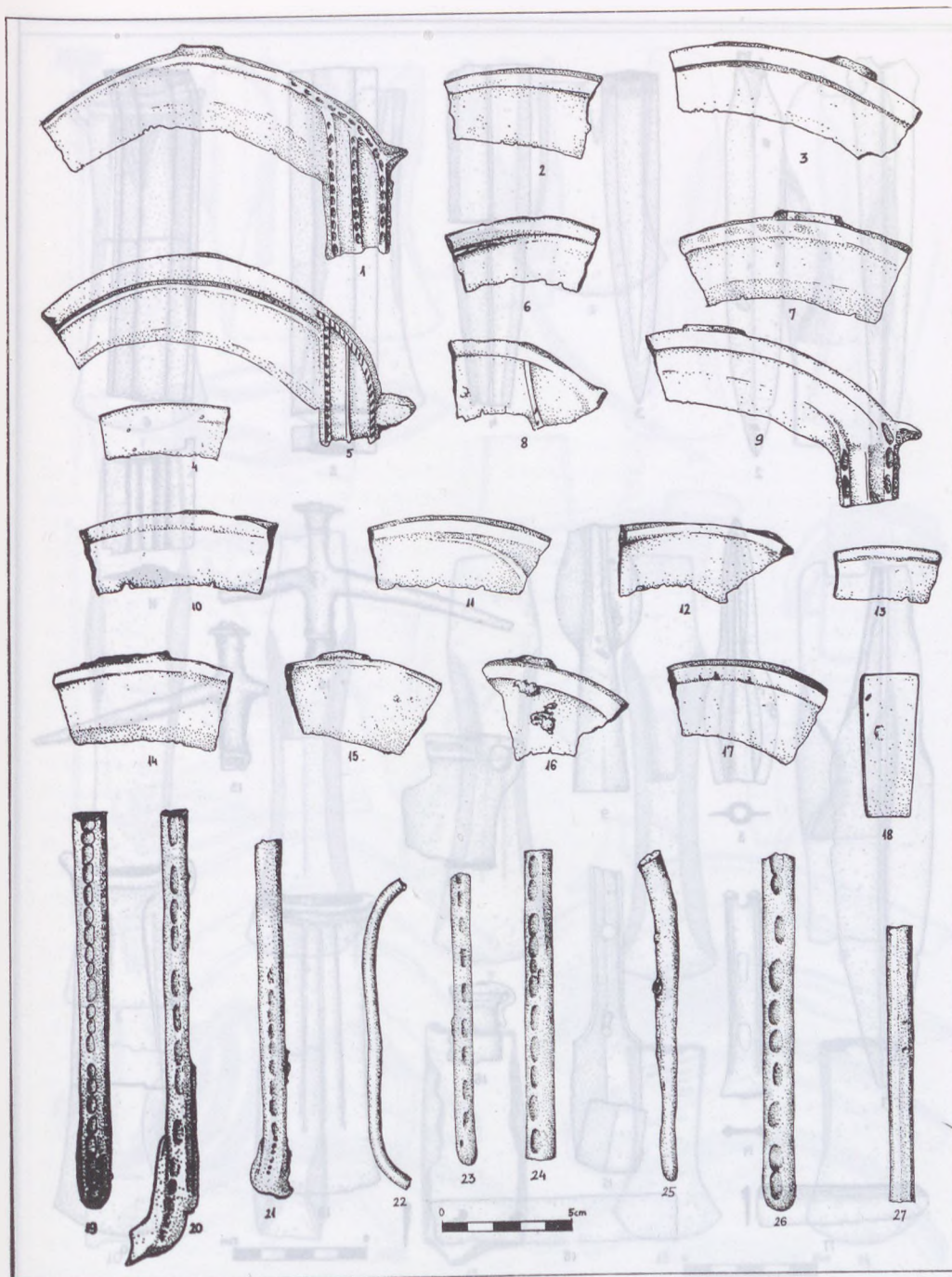

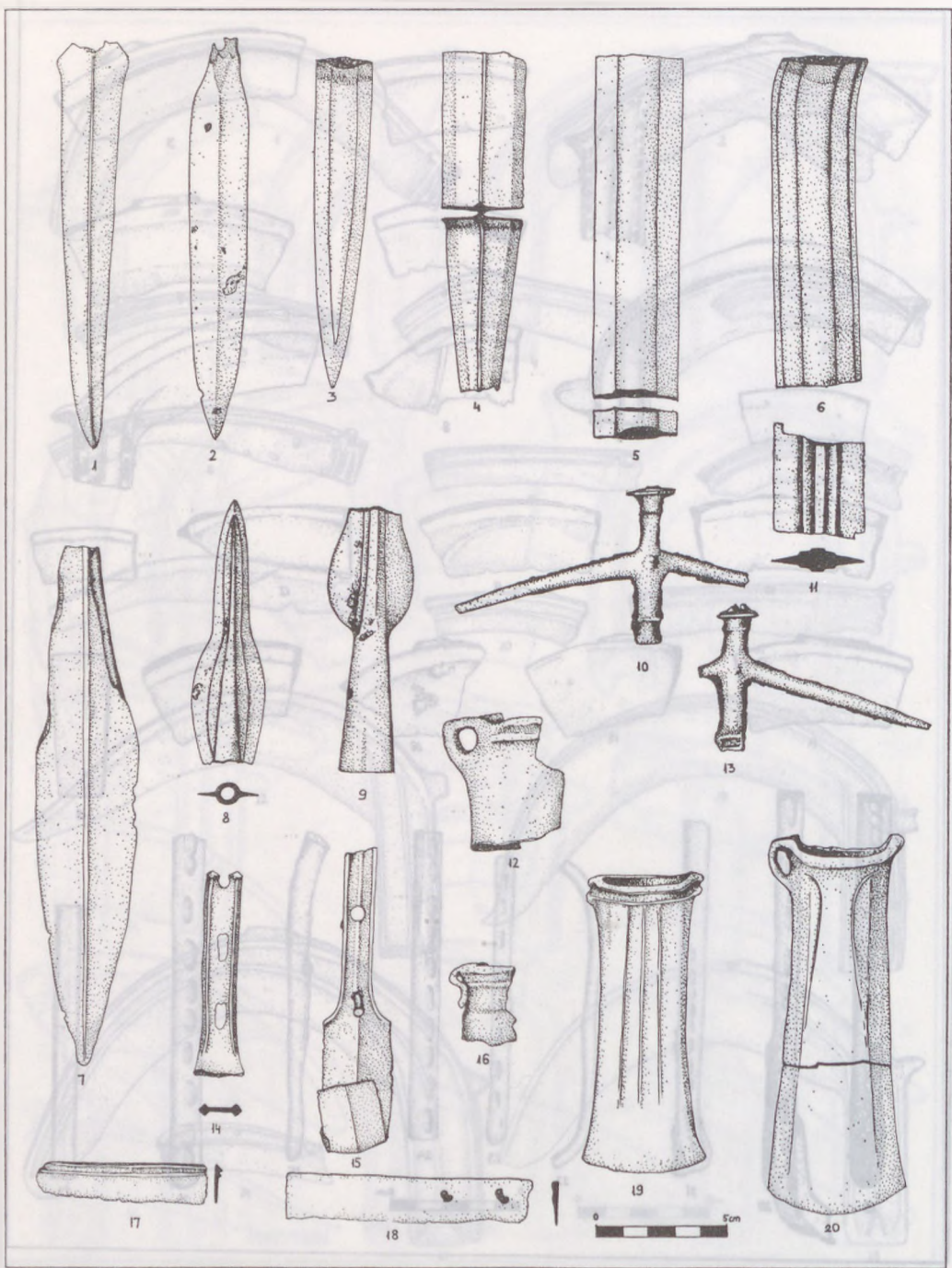

V. tábla

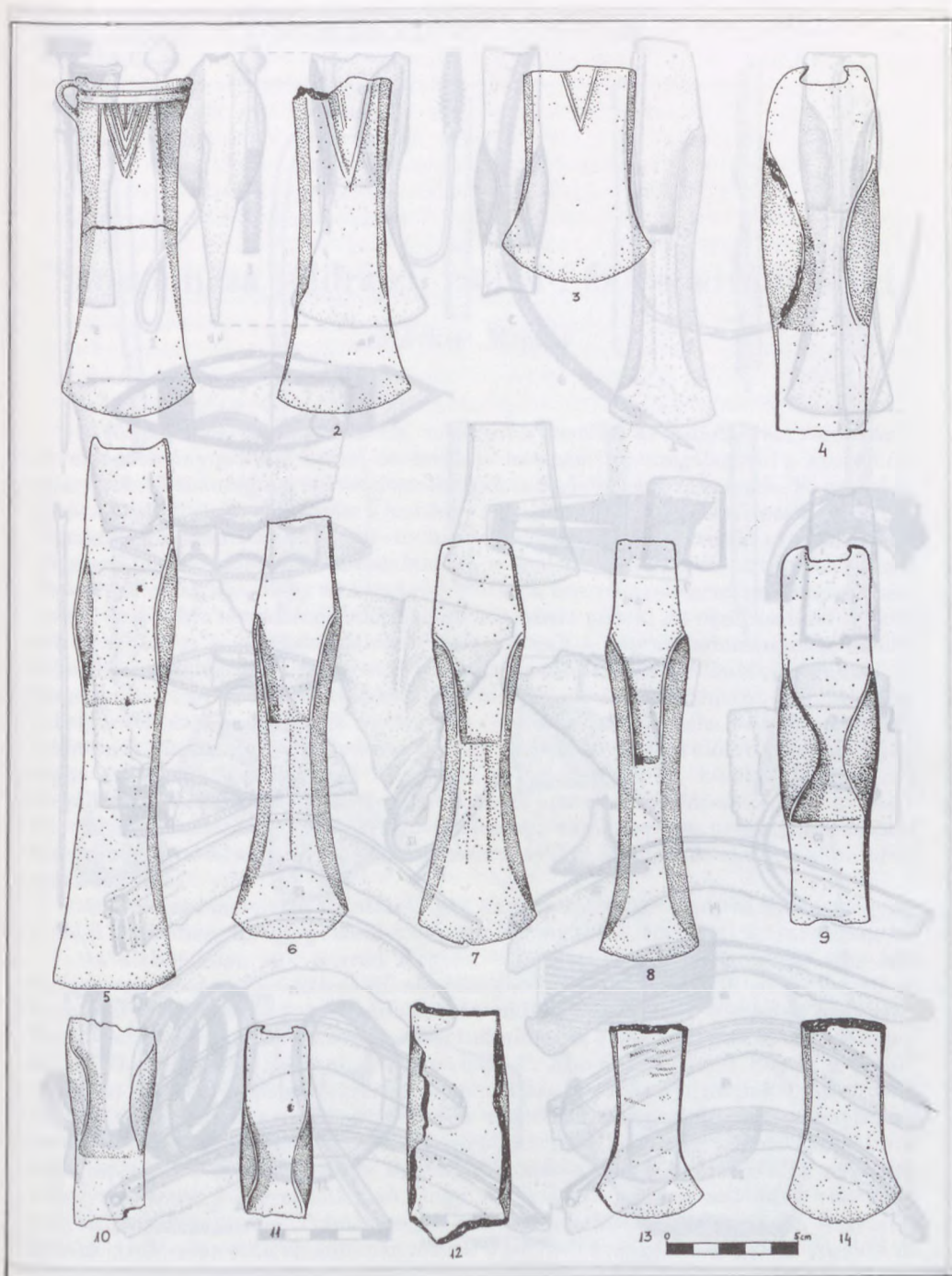

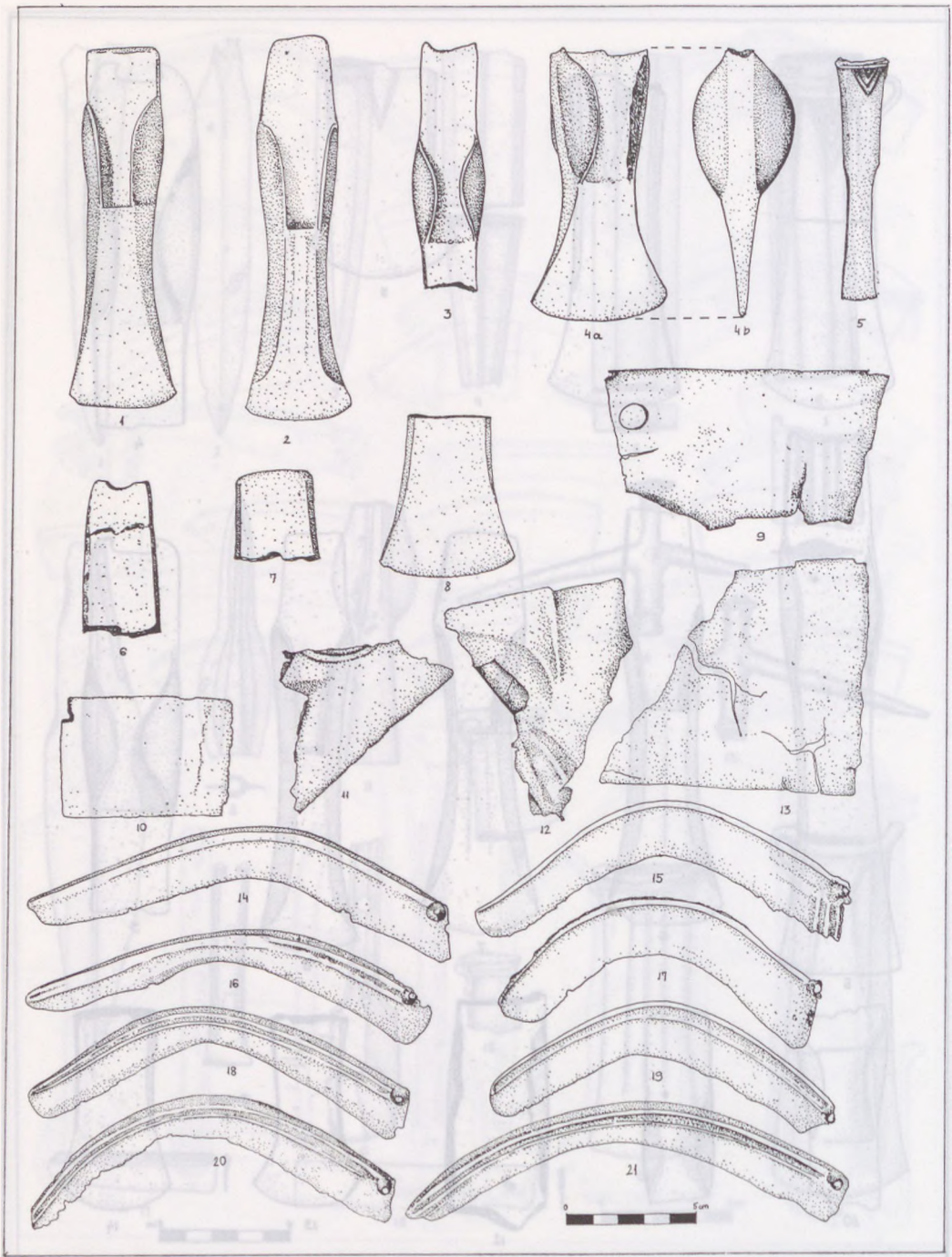

VII. tábla

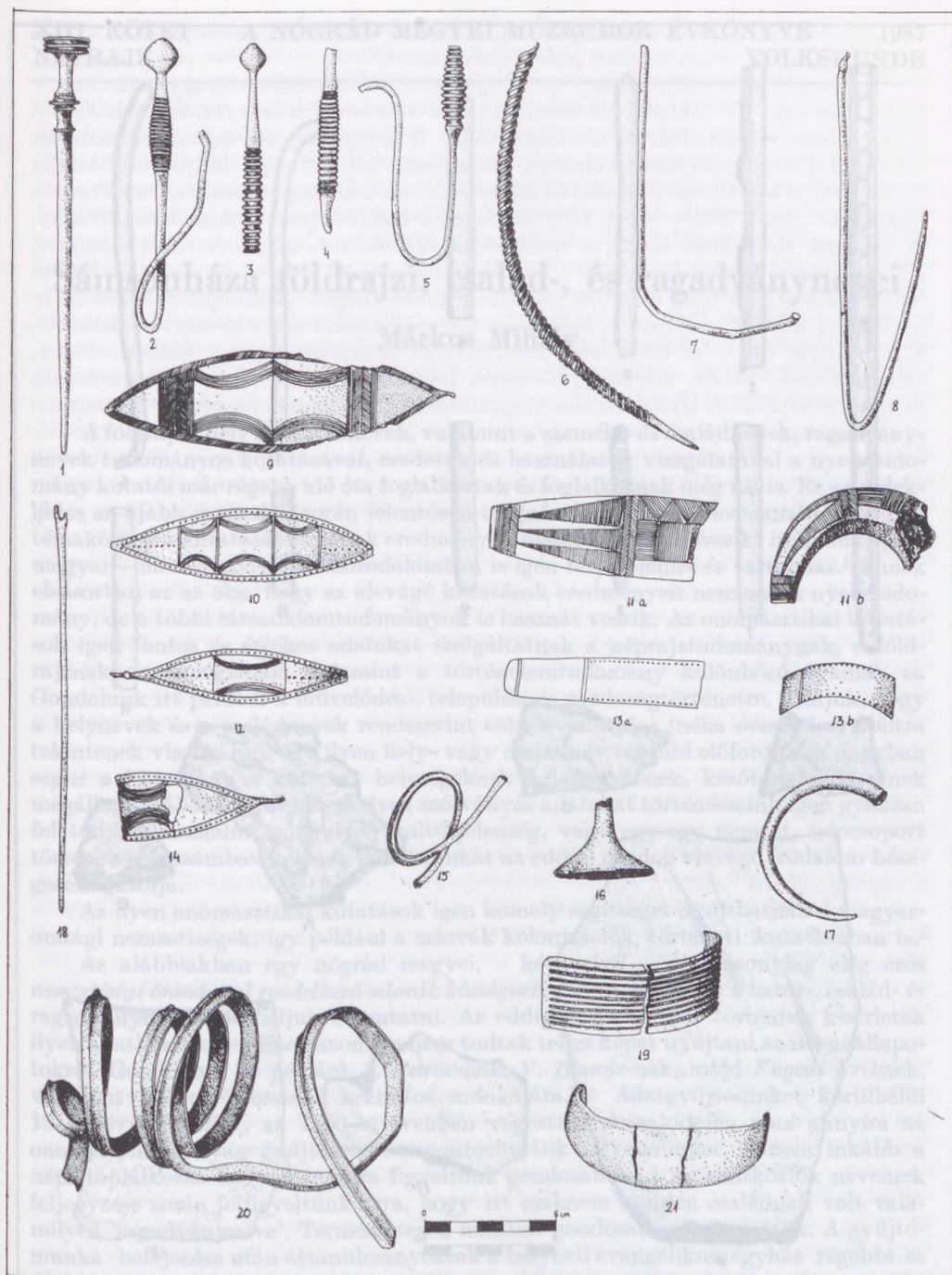

VIII. tabla

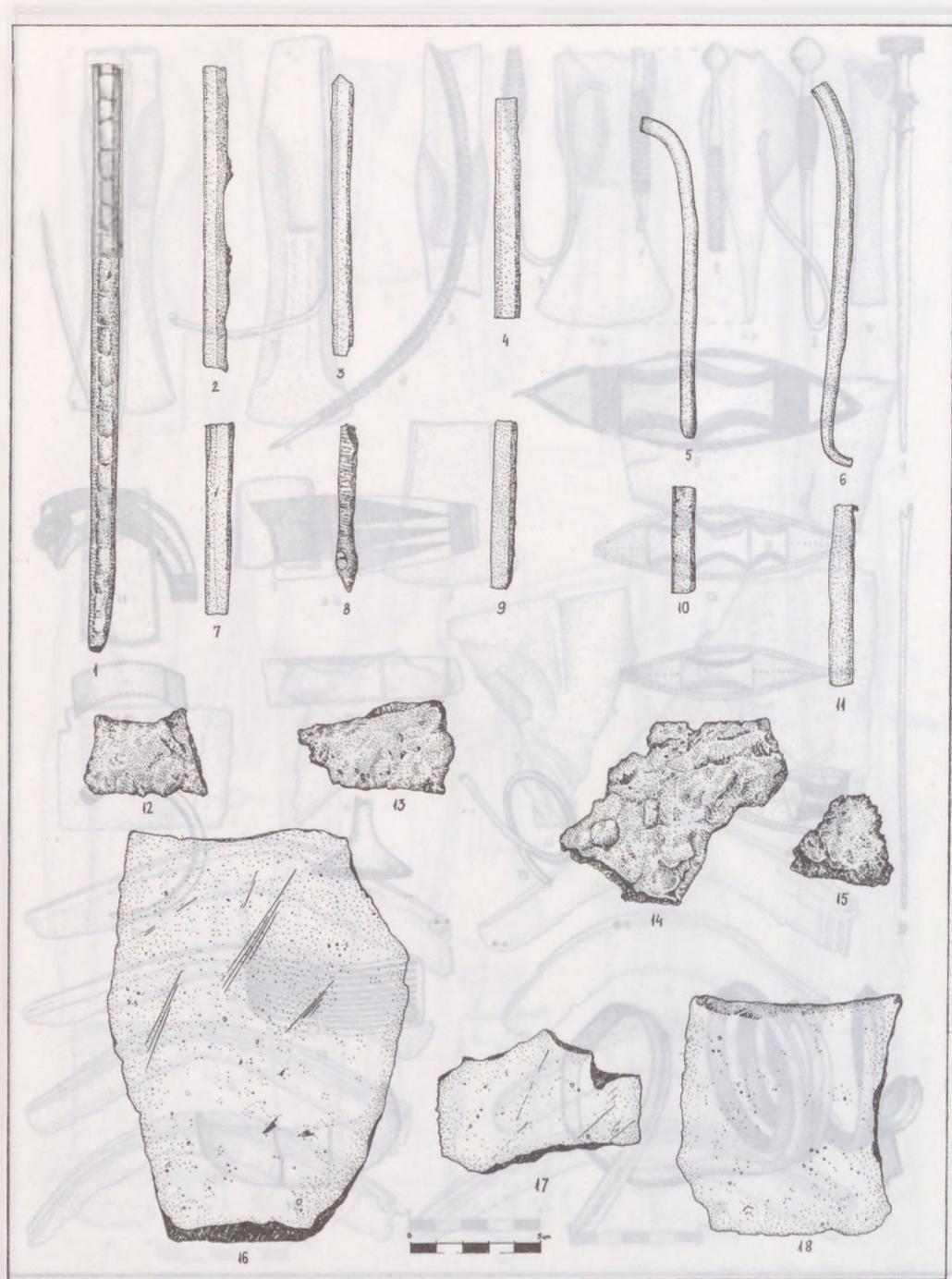
IX. tábla

X. tábla

XI. табла

Sámsonháza földrajzi, család-, és ragadványnevei

Márkus Mihály

A földrajzi, hely- és határnevek, valamint a személy- és családnevek, ragadványnevek tudományos kutatásával, eredetük és használatuk vizsgálatával a nyelvtudomány kutatói már régebb idő óta foglalkoztak és foglalkoznak még ma is. Ez az érdeklődés az újabb évtizedek során jelentősen megnövekedett. Az *onomasztika*, (ahogy a témakörnek a kutatását és annak eredményeit összefoglalóan nevezik) irodalma úgy a magyar – mint a szlovák szakirodalomban is igen terjedelmes és tartalmas.¹ Ennek elsősorban az az oka, hogy az idevágó kutatások eredményeit nemcsak a nyelvtudomány, de a többi társadalomtudományok is hasznát veszik. Az onomasztikai kutatások igen fontos és értékes adatokat szolgáltatnak a néprajztudománynak, a földrajznak, szociológiának, valamint a történelemtudomány különböző ágainak is. Gondolunk itt például a művelődés-, település- és gazdaságtörténetre. Tudjuk, hogy a helynevek és a családnevek rendszerint több évszázados (néha évezredes) múltat tekintenek vissza. Egy-egy ilyen hely- vagy családnév régebbi előfordulása nagyban segíti a kutatókat a kutatott helységeknek keletkezésének, későbbi fejlődésének megállapításában. Így tehát az ilyen szórványos adatokat történészeink igen gyakran fel tudják használni valamilyen kultúrjelenség, vagy egy-egy nemzet, népcsoport történetének számbavételénél. Állításainkat az eddigi gazdag idevágó irodalom bőségesen igazolja.

Az ilyen onomasztikai kutatások igen komoly segítséget nyújthatnak a magyarországi nemzetiségek, így például a szlovák kolonizációk történeti kutatásában is.²

Az alábbiakban egy nógrád megyei, – kétnyelvű – de viszonylag elég erős *nemzetiségi öntudattal rendelkező szlovák községnek: Sámsonházának* a határ-, család- és ragadványneveit próbáljuk bemutatni. Az eddigiek során már történtek kísérletek ilyen adatközlésekre. Ezek azonban nem tudtak teljes képet nyújtani az itteni állapotokról. Gondolunk itt például *A. Petrov*-nak, *V. Blanár*-nak, majd *Fügedi Erik*nek, valamint *Vámosi Ilonának* kéziratos munkájára.³ – Adatgyűjtésünket körülbelül 15–20 évvel ezelőtt, az 1960-as években végeztük. Annakidején nem annyira az onomasztikai anyag gyűjtésére összpontosítottuk figyelmünket, hanem inkább a népi táplálkozás hagyományaira figyeltünk gondosabban.⁴ Az adatközlők neveinek feljegyzése során felfigyeltünk arra, hogy itt csaknem minden családnak volt valamilyen 'ragadványneve'. Természetesen mindezt gondosan számbavettük. A gyűjtőmunka befejezése után áttanulmányoztuk a helybeli evangélikus egyház régebbi és újabbkori anyakönyveit is.⁵

Mielőtt ennek az anyagnak az ismertetésébe fognánk, szükségesnek tartjuk rövi-

den összefoglalni Sámsonháza keletkezési körülményeit, vázlatos múltját és az utóbbi évszázadok során bekövetkezett fejlődésfolyamatát.⁶

Sámsonházáról tudjuk, hogy nevét egykori urától-birtokosától, egy a 12 században (1138-ban) élő *Sámson*-tól kapta, akinek a nevével már a 14. századi keletű Bécsi Képes Krónikában is találkozhatunk. A községben élő legidősebb szlovák adatközlők elmondása szerint ennek a Sámsonnak két fia, s egy lánya volt. Az apa halála után a legidősebb fiút: szintén Sámson, kapta a község határában levő *Fejérkő*- (szlovákul: *Biela skala*) várát, természetesen a hozzátartozó földekkel és erdőkkel. A második fiú (Márk) kapta a szomszédos *Márkháza*-t, míg a harmadik örökös, *Lúcia* kapta a szintén szomszédos *Lucfalvát*, (szlovákul: *Luciná*-t). Az itteni falvak lakosságának nem igen ismerjük az akkori nemzetiségét. A középkori régészek és nyelvészek szerint az Árpádok korában a lakosság jórésze szláv (ó-szlávák) lehetett. Ezt az itteni folyó- és helynevek bizonyítanák. (Például: Zagyva, Losonc, Tarna, Galga, Pásztó, Suzha, Bárkány, Terenye, Bátony, Garáb, Lóc és Tót-márokháza volna.) Az árpádokori államhatalom megszilárdulása után ezekre a peremvidékekre, a gyepűk és határok védelmére a magyar királyok különböző keleti rokon népcsoportokat (kunokat, kabarokat, jászokat és besenyő törzseket) telepítettek. Ezek később természetesen szláv törzsekkel is elkeveredtek és így a történelem során részben elmagyarosodtak – főleg a déli részekben *palócokká* váltak – az északabbra levők pedig felszívódtak az itt lakó szlávokba.

Sámsonháza és az itt álló Fejérkő várának történetében jelentősebb esemény csak a 15. században következett be. A várat *huszita* seregek foglalták el. A vár az ostrom során erősen meg is rongálódott. Kivonulásuk után nem volt aki újraerősítse. A vár végleges pusztulása azonban csak a török időkben következett be. A törökök a község jobbágyságot elhurcolták, akik tudtak és élve maradtak, a szomszédos erdőkbe húzódtak és a folytonos zaklatások elől északabbra menekültek.⁷ Ezekre az állandó török zaklatásokra a helyi szlovák lakosság még ma is emlékezik. Egy ilyen régi dalt még sokan ma is el tudták mondani. („*Už Turek ide, už vojna bude*” . . .)⁸

A megritkult falu népességét a török kiverése után Nógrád megye birtokos urai: – akik közül ki kell emelni Forgách Ádámot, a megye főispánját, – majd báró Haller Sámuel, Rakovszky Györgyöt, későbbben a Szemere és a Fáy családbelieket, – az északabbra fekvő szlovák falvakból próbálták újra benépesíteni. Ebben az akcióban a néphagyomány szerint a legfőbb érdemei a Fáy családnak voltak.⁹ Ennek a családnak a Szécsény közelében levő *Dolan*-ban (ma Benczúrfalva néven ismert község) is voltak birtokaik. Innen a túlnépesedett családokat, főleg fiatal házasságokat hoztak Sámsonházára.

A levéltárban fennmaradt feljegyzésekből tudjuk, hogy a 17. században az újra-telepített községbe főleg evangélikus szlovák családok érkeztek. Egy 1678-ból származó Canonica vizitáció szerint az itteni híveknek már fatemplomuk és papjuk is volt. A lakosság száma is folyton gyarapodott. Voltak olyan jobbágyok – akik szabad költözködési joggal érkeztek. De sokkal nagyobb volt a szökött jobbágycsaládok száma. Ilyen illegális népmozgásról maga Bél Mátyás is megemlékezik. Ezt annál inkább is tehetné – mert az ő szülőfalujából – *Ocsóváról* is sok menekülő család érkezett.¹⁰ Egy 1770-ből származó feljegyzés szerint a község előljáróságát *Matus P.*, bíró és *Maco P.*, *Szlota J.*, és *Hevera J.* képviselte.

A 18. század is elég mozgalmas lehetett a község életében. Így például 1773-ban mintegy 16 család kiköltözéséről tudunk. Valószínűnek tartjuk – hogy ennek a község túlnépesedése lehetett az oka. Ez a 16 család a bácsmegyei Kysáé községben telepedett le. Minden bizonnyal olyan fiatal családokról lehetett szó – akiknek már itt nem

jutott házhely. A néphagyomány ugyanis tud róla – hogy a 18. század végén – egy-egy jobbágytelken (szlovákul: *fundus*-on) 4–5–6 család is szorongott.

Sámsonháza további fejlődésében az 1808. év hozott számottevő és sorsdöntő fordulatot. Ebben az évben – ismeretlen okból keletkezett tűzvész teljesen elpusztította a falut. A sűrűn egybeépített faházak, pajta-épületek, istállók porrá égtek. Nemcsak a lakóházak – de a fából épített templom is odaveszett, valamint a fűzfából font és sárral tapasztott parókia is elégett. A tűzvész elpusztította a parókián őrzött régi eklézsiái iratokat, anyakönyveket. A lakosság végső elkeseredésében Szerémmegyébe akart elvándorolni. Sokan el is mentek oda, de minthogy az ottani állapotok se voltak rózsásak, ott is mindent újonnan kellett volna kezdeni, inkább visszatértek. A szomszédos községek támogatásával hozzáfogtak a mai Sámsonháza újraépítéséhez. A tűzkárból okulva a lakóházaikat vályogtéglákból és kőből rakták. A házakhoz tartozó pajtákat is (szlovákul: „*humná*”) a házaktól távolabb – a vízhez közelebb állították fel.¹¹ A kettős beltelki településformát tehát az 1808-as tűzvészsel kell magyarázni. A házak felépülése után a templomot is egy kisebb magaslaton, a házaktól távolabb építették fel.

Erre az időpontra esik az egyházi anyakönyvek matrikák újraírása is. *Haan János*, az akkori evangélikus lelkész minden egyes hívét becítálta a parókiára, s az ott kapott adatok alapján rekonstruálta az elégett anyakönyveket. Ezekben az anyakönyvekben – az azonos nevű személyek esetében: „*ragadványnevek*” segítségével is identifikálta hiveit. E tevékenységével a 19. század elején használt ragadványneveket hivatalosan is legalizálta.

Mielőtt a sámsonházi határnevek felsorolásába kezdenénk, szükségesnek tartjuk jelezni azt, hogy az itteni szlovák lakosság, – ha egymás közt anyanyelvén szlovákul érintkezett, – községiiket következetesen „*Sásomház*”-nak nevezte. Ha persze magyar nyelven beszélgettek, akkor a község nevét: Sámsonházá-nak nevezték. Gyakorlatban volt tehát egy szlovákosabb ejtésű *Sásomház*, (olykor *Sásomháza* is) és ismerték annak magyar ejtését is. Valószínűnek tartjuk, hogy ezt a kettős ejtésű gyakorlatot a régebben idetelepülő, még egynyelvű szlovák családok honosították meg a községben. Ezek ugyanis – mint frissen érkezett jövevények letelepedésük idejében nem ismerték, ennek a héber eredetű keresztnévnek magyar változatát s ezért ennek szlovákos ejtése az itteni többi lakosok között is elfogadottá vált és egész napjainkig fennmaradt. Nem hallgathatjuk el azonban azt a körülményt sem, hogy *Sásomháza* elnevezést néhol a korábbi levéltári feljegyzésekben is megtaláljuk.

A legidősebb sámsonházi adatközlők szerint a község régebbi (a tűzvész előtti) helye valamivel északabbra, az egykori vár alatti kút (*Kráľovka*) közelében volt. Azt a régebbi falut valamikor terjedelmes erdők vették körül. Ezt a község lakói az utolsó 200 év során kiirtották. A kiirtott erdők helyén (*Kopaň*, *Ortvány*) termőföldet és szőlőskerteket telepítettek.

Sámsonházát földrajzi fekvése alapján a mai helyi köztudat két külön részre tagolja: *Horní* és *Dolní koniec*-ra (magyarul: Felső- és Alsó-végre). Ennek megfelelően az ott lakó családokat is: *Horniáci* vagy *Dolniáci* néven (magyarul: Felső-, Alsó-) különböztetik meg. Így különböztetik meg pl. az egynevű családokat is: *Horní*, vagy *Dolní Petro* (magyarul: Felső- vagy Alsó-Petró). Felvégi v. Alvégi Petró.

A falut körülvevő terjedelmes erdők nyomait a napjainkig fennmaradt határnevek is igazolják. Ilyenek pl. a *Bučina*, *Podbučinou*, *Brezina*, *Čarhorná*, *Hrabina* stb. Ebbe a kategóriába kell sorolni még a *Háj*, (ennek van két része: *Horní* és *Dolní Háj*) *Kopan*, *Kopanica*, *Rubaňa* (magyarul: *Ortvány*), *Chrastiná*-t is.

A *Bucina* a 18. század első felében még érintetlen erdő volt. Csak a 19. század

elején irtották ki véglegesen. A kiirtott fák helyébe szőlőskerteket létesítettek. Az itt tenyésztett szőlőket a 19. század végén meghonosodott filokszerára tette tönkre. A jelen század elején ez a határ-rész sokáig parlagon állott, majd a harmincas évek óta fűvesítették s az itt termett fiúvet kaszálni kezdték – volt aki marha-legelőnek használta.

Ugyancsak egy ilyen, – de inkább csak nyírfákból álló régi erdő nyomait bizonyítja a *Brezina* határnév is. Kiirtása után itt is szőlőskerteket létesítettek, majd amikor a szőlő kipusztult, községi legelő formájában hasznosították. Egybehangzó hagyomány szerint a sámsonházi gazdák itt nyaraltatták a juhaikat. Rendes pásztor-szállás is volt rajta – ahol a juhász tanyázott. Egyes részeit néhány sámsonházi család újra beültette direkt-termő szőlővel.

A legjellegzetesebb régi erdő emlékét őrzi *Csarhovnya* határnév is.¹² Valamikor hatalmas cserfák (szlov. *cerovina*, *Quercus cerris*) nőttek benne. A cserfák kérgeit a falubeli szűcsök gondosan gyűjtögették. Az erdő kiirtása után itt is szőlőskertek virultak. Ma már ezt is csak marhalegelőként használják. A *Csarhovnya* gerince nevezetes és emlékezetes hely volt. A községtől nem is annyira messze egy kereszt-útra emlékeztek a falu idősebb asszonyai. Ezt a kereszt-utat a félénkebb asszonyok messze elkerülték. Állítólag ezen a kereszt-úton volt az összes nógrádi boszorkány találkozó-helye. A babonás anyák igen óvták a gyermekeiket is – úgyhogy csak nagyritkán közelítették meg.

A községhatár északi részében fekszik *Budahegy*. A sámsonháziak *Plachy-vrch*-nak vagy *Plaki-hegynek* is nevezték. Ez utóbbi elnevezését egy korábbi tulajdonosától kapta. Ez a *Plachy* tanító volt, aki a századforduló éveiben kisebb parcellákra osztva falubeli gazdáknak adta el. Ma jobbára – mint szántóföldet művelik.

Az itteni terjedelmes erdőknek az emlékét a hatalmas gyertyánfákból álló *Hrabina* is őrzi. Ez régebben urasági – ma már államosított erdő egy része. A megmaradt erdőrész a sámsonháziak kedvenc kirándulási helye.

Igen népszerű erdőnek tartották és annak tartják még ma is az ún. *Svetstunská-horá*-t is (magyarul: *Szentkúti erdő* néven tartják számon). Az erdőbe és az erdőn át egy kényelmes és karbantartott gyalog-út vezetett át – ezen jártak a falubeliek a *szentkúti búcsúra*. Az itteni erdők terebélyes fái alatt, azok árnyékában tartották meg a sámsonházi tűzoltók is a szokásos ünnepélyüket és tánc-mulatságukat is.

A régebbi és a mai Sámsonháza lakóinak életében mindenkor igen jelentős szerepet játszott az úgynevezett „*Potok*” is az idősebbek inkább csak a *Sztari-potok* néven tartották számon. Ezt a hivatalos és magyar földrajzi nevén: *Kis-Zagyvának* nevezik. A község alsó részén medre egész sekélyé válik, ezért szekerekkel is átjárható. Ez a temető alatti részen található – és a helybeliek ezt a gázlót: *Brod*-nak nevezik.

A múltban igen gyakran látogatott határ-rész volt a *Ciganszká jama* is. Régebben úrbéres föld volt. Mostani nevét onnan kapta, hogy az 1808-as tűzvész után vályogvető cigányok tanyáztak rajta.

Az itt letelepedett cigányok itt csinálták az újabb lakóházakhoz szükséges vályogot. De nemcsak a házakhoz szükséges vályogot; itt verték és égették az elégett evangélikus templom építéséhez szükséges téglát is. Itt azonban szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy itt a *jama* elnevezés alatt nem valami ázott vermetet, gödröket kell érteni, hanem itt a *jama* inkább valamilyen kisebb terjedelmű, lankás „völgyet” jelentett. Hasonló értelemben használták például temető melletti *Marcinkova* vagy *Prosrēňa* és *Zaňa jama* elnevezést is. (Középső- és Alsó-völgy).

A sámsonházi határban nemcsak a falubeli gazdáknak, de magának az egyháznak is voltak földjei. Ilyenek voltak pl. a *Knyazov*- vagy *Rechtorobok* és maga a *Horka* is. Az itt levő szántóföldek 2/3 része a mindenkori parókus lelkészt, – 1/3 pedig a gyer-

mekeket tanító kántort illette. A *Horka* nevét onnan kapta, mert az egyházi tulajdonban levő szántóföldek végén egy kis erdőcske is díszlett. Ezek a földek különben a temető melletti *Chrastina*-ban, apróbb bozótok, bokrok közelében feküdtek.

Ezen kívül voltak még a sámsönházi határban más egyházi tulajdonban levő szántóföldek is. Ezeket *Cirkevné* és *Knazove zeme*, vagy *Knazové kolke* néven jelölték. Ezek a vár mögötti dűlőkben feküdtek. A határ legjobban termő szántóföldjei közé tartoztak. A hagyomány szerint valamikor egy *Vladár* nevezetű lelkész tulajdonában állottak. Amikor azonban az meghalt, a földeket leánya örökölte, akit aztán Kiss István hírneves ev. püspök vett el feleségül. A földeket a püspök a helybeli gazdáknak adta ki bérbe.

E régebbi püspöki földek közelében állott valamikor az úgynevezett *Osierni kosiar* is – mely azonban a már említett *Budahegy* (Plachov vrch) oldalán levő legelőkhöz tartozott. A hagyomány szerint valamikor itt is voltak szőlőskertek, de ezeknek már nem a gazdák, de a szegényebb-sorsú zsellér-családok voltak a tulajdonosai. Hozzáférhetőségük egy kissé körülményes volt. Csak egy keskeny és szűk ösvényen lehetett megközelíteni. Ezért a szőlők trágyázásához szükséges trágyát a zsellér-asszonyok a hátukon szállították fel.

A sámsönházi határnak a legjobban termő földjei a *Dlhe zene* nevű határ-részben voltak találhatóak. Ezek a *Chrastina* és a *Kratina* közti részbe feküdtek.

Régebben igen nevezetes helynek számított a falu szélén fekvő *Dolanova koliba* és a hozzá tartozó *záhrada* is. Valamikor ebben a hajlékban lakott a szőlőskertek őre. Az innen továbbérő térségben levő szőlőket (ma már természetesen csak legelőket) *Pod Dolanovou kolibou*-nak nevezték. (Így emlegetik ma is.)

Dolini: a szomszédos Tar községgel határos, inkább völgyben fekvő és jól termő szántóföldek elnevezése.

Dolinka: ez egy viszonylag keveset használt, a falu felső, templom mögötti részén fölfelé vezető út neve.

A községtől nyugatra fekvő határ-részben (Nagybárcány és Mátraszőlős szomszédságában) fekszik a *Háj*-nak nevezett terjedelmes rét. A faluhoz közelebb fekvő részét *Dolní-háj*-nak, vagy *Šiatoroše*-nek nevezik. (Magyar nyelven sokan *Sátoros*-nak is hívják.) A távolabbi határ-résznek *Horní-háj* a neve.

A Tar község felőli határ-részen az útmenti termőföldeket *Hoferká*-nak, magyarul *Hofer-hegy*-nek, vagy *Zidovskie zeme*-nek, magy.: *Zsidó földek*nek nevezik. Állítólag a századforduló éveiben egy *Hofer* nevezetű zsidó kereskedő tulajdona volt.

Az egykori vár-rom mögötti sík térséget, melynek a közelében ma már egy kis fenyves erdő is áll, még a jobbhágyvilágban *Holovná*-nak nevezték. A régi Sámsönházán a falu gazdái a határban termett gabonaneműiket nem a szűk udvaraikon, de ezen az egyenes talajú térségen cséplték vagy nyomtatták el. Ahogy azonban a község népessége gyarapodott, ezt a térséget felcserélték a temető tövében található háromszögű zárt térséggel. Emberemlékezet óta ezen a szérún (Holovná-n) végeztek a cséplést vagy nyomtatást. Manapság ezen a helyen a termelőszövetkezet istállói és különböző épületei állanak.

A vár (*Zámok*) mögötti jó termőföld valamikor az itteni birtokos *Fáy*-családé volt. A múlt században azonban ezeket a jól termő földeket a Fáy-család a Szepességből jövő Hrabussay-családnak adta zálogba. Minthogy ezeket a földeket a Fáy-család nem tudta, vagy nem akarta az adott határidőben visszaváltani, ezek a földek az itt lakó Hrabussay-család végleges birtokába kerültek. Azóta ezeket a jóltermő földeket *Hrabušovské zeme*-nek nevezték el a község lakosai.

Igen jól ismert határ-rész Sámsönházán a *Holí briezok*, magyarul: *Cigány-hegy*.

A tari határ szomszédságában fekvő természetes domb neve. Ezen a dombon át vezet át az az országút is, mely Sámsonházát Tarral köti össze. Ezért nevezik az itteni szántóföldeket is, – de magát az „út”-at is ezen a néven. A domb aljában régebben egy tó is volt. Ma már teljesen eltűnt, azonban az itteni növényzet napjainkig őrzi mocsaras voltát.

A község déli részén vannak a temetők. Ezeket a sámsonházi szlovákok igen archaikus néven: *Hrobje* néven nevezik. A temető két külön részre oszlik: a *Sztaré hrobje*-ban nyugszanak a község régebbi halottai, míg a másik részében: a *Nové hrobje*-ban temetkeznek a község mai lakói. E temető mögött vannak a volt zsidó lakosok sírjai is, ezek azonban ezidő szerint nincsenek használatban.

A sámsonházi pajták (*Humná*) és istállók jellegzetességeit nem tartjuk szükségesnek részletesebben ismertetni. Az itt folyó életet és azok használatát *Zólyomi József* tanulmányából ismerjük¹³. Itt csak annyit tartunk szükségesnek megállapítani róluk, hogy nagy többségüket az 1808.-i tűzvész utáni esztendőkből a Tar felőli jövő országút mentén építették fel¹⁴. Az itt épített pajtákban és istállókban tartották a sámsonházi gazdák állataikat. Ma már ez a gazdálkodási forma teljesen megszűnt, a pajták helyébe lakóházak épültek. Ezzel megszűnt a korábbi *Humná*, magyarul: *Pajtsor* elnevezése is – ehelyett már csak a magyar elnevezésű: *Új sor* van használatban.

Az egykori pajták mögötti réteket és földeket korábban *Petrova dolina* néven tartották számon. (Régebben ugyanis a Petró családnak voltak itt kaszálói.) Ma már ezek is felaprózódtak s inkább a lakóházakhoz tartozó gyümölcsös kerteknek és legelőknek használják a község lakói.

Sámsonháza határa nem igen egyenletes. A magasabban fekvő határrészekből lezúduló csapadék az elmúlt időkben kisebb-nagyobb árkokat mosott ki a falu irányában. Ezek közül a legmélyebb ároknak *Jarok* a neve. A lakosság egy része ezt a mély árkot *Sztari-jarok*-nak is nevezi. A mélyebb árkok mentén utak alakultak ki. Ilyen ároknak minősíthető a *Dol'inka* is, amelyről már korábban is szoltunk. A *Dol'inka* a magasabban fekvő szőlőskertekből vezetett be a községbe.

Régi erdő emléket őrzi a *Kochl'ica* vagy *Kokl'ica* is. Az itteni szőlőskerteket is a filokszéra pusztította el – s jelenleg mint legelő használatos.

Régebben csaknem minden családnak volt saját kender-földje. Ezek többsége a községtől keletre az úgynevezett *Konopiszká* határ-részben feküdtek. Ezek a *Szálas-ka* felé vezető út jobboldalán terültek el. Minthogy a korábbi kender-termeléssel már felhagytak – a helynév már csak termelés emlékét őrzi.

A községet környező lejtős domb-oldalt egyesek *Kopany*-nak, mások *Kopanká*-nak, vagy *Kopaničá*-nak, – magyarul: *Koponyá*-nak is nevezik. A falu legöregebb férfiai közül sokan ezt a határ-részt *Pasztierszki vrch*-nek is emlegették. Emlékezet szerint még az úrbéres világban – és későbbben is – leginkább községi legelőként használták. Nyáridőben a gazdaglegények esténként ide hajtották fel a lovaikat legelni. Ha hűvös volt az éjszaka – tüzet is raktak és annak lángjánál melegedtek és dalolgattak. Ez a legelő-rész egész a temető széléig is lenyúlott, közelében már lakóházak is állottak. – De igen sokan *Kopany*-nak nevezték a falutól délkeleti irányban fekvő távolabbi határ-részt is, ahol szintén állatokat legeltettek. Ennek két része is volt, az egyiket *Malá Kopanká*-nak, a másikat *Felyká Kopanká*-nak nevezték.

Ezzel az elnevezéssel leginkább az irtott erdők nyomán keletkezett legelőket, réteket vagy szántóföldeket szokták elnevezni. Ez az elnevezés azonban viszonylag szokatlan Nógrádban. Az effajta határnevek főleg Gömör megye északi részében, főleg a Balog völgyében, *Revúca*, *Jolsva*, *Murány* környékén és a Felsőgaram mentén

szokásosak. Az eddigi szlovák onomasztikai irodalom mint tipikus gömöri „topicum”-ként tartja nyilván. Valószínűnek tartjuk hogy Sámsonházán az északgömöri falvakból származó családok honosították meg ezeket a határneveket.¹⁵

Igen figyelemreméltó, hogy a falu legidősebb tagjainál egész mindmáig megőrződött az 1808-ban leégett fatemplomnak az emléke. Helyét a *Kostolisko* helynév őrzi. A régi fatemplomhoz vezető utcácskát az öregek még ma is *Kostolná cestának* nevezik. Az egykori fatemplom mögötti térséget még ma is sokan *Za kostolom*-nak hívják.

A távolabbi község-határban, Mátraverebély szomszédságában fekvő völgyes legelőt régebben *Kosarisko*-nak, azonban újabban már *Szvinjárká*-nak nevezik. A századforduló előtti években ezen a legelőn rendes pásztorkoliba és hozzátartozó kerített „*kosiar*” is állott. A juhtenyésztés elmaradása után már csak a disznó-konda járta ezeket a legelőket.

Az egykori vár-udvaron lévő jó-vízű kútnak *Krályovka* volt a neve. Nevét napjainkig is megőrizte. A néphagyomány szerint valamikor bővizű forrás buzgott fel ezen a helyen. A közeli erdőből még szarvasok is szívesen látogatták e forrás vizét. A vár épségének idején innen látták el a várban lakókat is ivóvízzel. Magából a faluból is sokan jártak erre a kútra ivóvízért. Népszerűségét igazolja az a jól kitaposott gyalogút is amely hozzá vezet. Az idősebb sámsonházi családok emlékezte szerint – mindaddig – amíg virágzó szőlőskertjeik voltak, a vasárnapi ebéd alkalmából a helyben termelt borukat a legszívesebben a Krályovka vizével keresztelték meg. Később, ahogy a környékbeli erdőket kiirtották – a kút vize is jelentősen leapadt.

Kraťina: mátraszőlősi határhoz közeleső, rövid szántóföldek elnevezése.

Kunovka: Tar község határával szomszédos, lejtős völgynek a neve. Valamikor itt is kitűnő termésű szőlőskertek állottak. A völgy mostani elnevezését *Kún* nevezetű nógrádi birtokos özvegyétől kapta.

Laha, (*Na Lahu*): a községtől keleti irányban fekvő, szarvasmarha állás – jobbanmondva delelő neve. Ebédszünetben itt pihentek a határban legelésző marhák.

Ladovňa: a Kopanka alján ásott jégverem helye, amit a helybeli koreszmárosok tartottak üzemben.

Lapos rendek: E határ-névnek csak magyar változatát használják. Jól termő, füves-rétes hely. Az idősebb adatközlők szerint régebben itt is szőlőskertek voltak – csak későbbben váltak szénatermővé.

Nem szabad összetéveszteni őket a Brezina pusztán fekvő, inkább hegyoldalon lévő *Szoros rendekkel*, ahol a gazdák szintén szénát kaszáltak. Itt azonban nem termelt olyan kitűnő minőségű széna.

Lúki, (*Dolné lúki*, *Horné lúki*, *Velká lúcska*) – magyarul: *Alsó rétek*, *Felső rétek*, stb. – Régebben az intenzívebb állattenyésztés elengedhetetlen tényezői voltak a rétek, ahogy azonban az állattenyésztés színvonala alaposan lecsökkent, a gazdák néhány rétet fel is szántottak. A *Dolné lúki*-rétjeibe lucernát vetettek.

Sámsonháza legmagasabb pontjának a *Michalov vrch*-ot, magyarul: *Mihály hegy*-et tartották. Ennek a csúcsa a falutól délre, a temetők közelében helyezkedett el. Elnevezésének okát nem igen ismerték a falu lakói.

A község legalacsonyabb részének az úgynevezett *Mláki*-t tartották. Ez a mai postaépület előtti út-test tájékára esett. Évről-évre töltögették. Alacsony vízálláskor még valahogy lehetett rajta közlekedni – de ha sok eső esett, a fuvarosok messze elkerülték, tájára se mentek – mert a szekér kereke csaknem a tengelyig is belekerült a sárba. Manapság már elég járható.

Mint erről már szó esett, Sámsonháza asszonyai a századforduló éveiben még igen sokat fontak és szőttek a saját használatukra. A termesztett kendert a nyűvés

után a *Svetostuňská dolinába*, magyarul a Szentkúti völgybe, hordták – ott a *Mocsidlá*-ban áztatták a kendert.

A sámsonházi határnak egyik nevezetes pontja volt még az ún. *Peres*. Ez a mátraszőlősi határral volt szomszédságban. A néphagyomány szerint valamikor sokat pereskedtek érte. A Peresnek volt egy szőlőskert jellegű, és volt egy mezőgazdasági, szántóföldes funkciókat ellátó része. Ezt a két részt gondosan megkülönböztették. Ha valaki ebbe a határrészbe ment dolgozni s útközben megkérdezték: „*De id’et’e*” (Hova megy?), akkor arra kétféleképpen adhatta meg a választ. 1. *Iden na Pereš!* – akkor ebben a válaszában azt fejezte ki – hogy megy a szántóföldi részre. 2. Ha válaszában azt felelte: „*Iden do Pereša!*” – akkor e válasszal azt jelezte, hogy a szőlőskert jellegű határrészbe igyekszik. A helyi kommunikációnak ezt a formáját persze csak a sámsonháziak értették és használták egymás közt.

Igen figyelemreméltó – hogy a sámsonháziak nagyon jól ismerték a szomszédos erdőket. A határban álló magános (solitár) fákat is nevéikön tartották számon. Mindegyiknek ismerték a helyét, funkcióját.

Így például a *Hrabíná*-ban – jó mélyen az erdőben egy tisztáson állott egy több száz éves cserfa, az ún. *Cerina*, – a *Brezina* puszta és a *Kunovka* között is állott egy terjedelmes berkenye-fa, *Oskoruša* (*Sorbus domestica*). Ezeket a falu minden lakosa ismerte, s számon tartotta.

A faluban minden ember tudta – hogy a községhatár legjobban termő földje *Rovná*-n van.

Igen megbecsült határ-résznek tartották – és tartják még ma is a *Rubáná*-t – magyarul: az *Ortványt*. A néphagyomány szerint ezt a határ-részt már a jobbágyvilágban is gondosan művelték. Ma is jótermő szántóföldjei vannak.

A faluban csaknem minden útnak, ösvénynek megvolt a maga neve. Így például a *Put’isko*-ra úgy emlékeznek, mely a legjártabb gyalog-út volt. A várrom mellett vezetett ki a határba. Persze ezeknek a neve sokszor átment azokra az útmienti szántóföldekre, kaszálókra is – ahol ezek áthaladtak. (Ezt a *Put’isko* példája is bizonyítja.)

A sámsonházi határ-részek további nevezetes helye volt még a falutól keletre fekvő völgy is – amit csaknem napjainkig *Sálaská*-nak neveznek. Itt volt a már szóvátett *Laha* is. Az állatok itatására bővizű kút és hosszú itatóvályúk álltak rendelkezésre. Ezeknek a karbantartása a falubeli gazdák kötelessége volt. Ez a határnév – nevét az itt felállított pásztor-szállástól kapta. Ha rossz idő volt, akkor az állatoknak ügyelő pásztor *Na sálaške: Pod sálašom* húzta össze magát.

A helyi hagyomány szerint igen sokat látogatott határ-rész volt valamikor az ún. *Szarvaš tou* – vagy *Szarvas-tou*. Ez alatt az elnevezés alatt a Budahegyen (*Plechov vrch*) lévő fennsíkron található rétet és tavacskát kellett érteni. Az öregek elmondása szerint valamikor maga *Jánošík* is szívesen látogatta ezt a helyet. A Budahegyről igen jó kilátása volt az országútra. Egyszer azonban Liptóban rajtavesztett. Elfogták és akasztófára ítélték. Mielőtt azonban kivégezték volna, megkérdezték tőle, hogy mi az utolsó kívánsága? Válaszában azt felelte, hogy szeretne még egyszer beszélni valamelyik sámsonházi emberrel. Minthogy ilyen ember akkor nem volt kéznél, *Jánošík*ot anélkül is felakasztották. Mikor azonban ezt megtudták a sámsonháziak, megsejtették – miért akart volna egy itteni emberrel beszélni. Tudták – hogy *Jánošík* rablott kincseit, – aranypénzeit a sámsonházi *Szarvaš tou* környékén, valamelyik itteni fa tövébe ásta el. Az akasztás után több sámsonházi is kereste *Jánošík* kincseit – siker nélkül. A kincseknek örökre nyoma veszett. A néphit azonban erősen állítja – hogy azok ott vannak elrejtve.

A községhatár tári részén fekszik *Sislovňa*. Itt fogdossák az itt pásztorkodó gyermekek az ürgeket.

A *Strmini* alatt a Kunovka alatti gyümölcsfákkal beültetett kisebb réteket és kaszálókat értették. Közéleben állott a *Sztrmá bocs* – egy meredek hegyoldalú szikla.

Stuna: régebben kevesebb volt a községben és a határban álló ásott kutak száma. Ezért a meglévőket név szerint is megkülönböztették. A legrégebbiek közé tartoztak: a már említett *Královka*, *Szikorka*, *Na szálaske*, *Markova stuňa*, *Baronova stuňa*, *Suštanova stuňa*, *Harabušová stuňa*.

Napjainkban a legjobb ivóvizet az evangélikus parókia előtti *Ártézi kútból* nyerik a sámsönháziak. A nagy szárazság idején igen sokan járnak ide ivóvizért.

A *Šiatoroše* határ-részt már szóvátettük a *Dolní hájja* összefüggésben. Ha jó volt az időjárás, itt is jó szénát tudtak az itteni gazdák kaszálni. E határ-rész elnevezését csak kevesen tudják biztonsággal meghatározni. A legtöbb adatközlő szerint valamikor átmenetileg sátoros cigányok táboroztak volna ezen a helyen.

Tabán, (*Tabánska ulica*, *Tabánski potok*): régebben a község jellegzetes, főleg szegényebb sorsú családok lakóhelyét jelentette.¹⁶

A *Tomášova dolina*, magyarul: *Tamás völgy*: a falutól északra fekvő, közvetlenül Márkházával határos szántóföldek összefoglaló elnevezése.

Trávník: a községhatáron átfolyó *Potok*, magyarul *Kis Zagyva* partján növényes térség neve. Emberemlékezet óta népszerű 'liba-legelő'.

Trou, *Tou*, (*Na Trove*): a régi fatemplom mögötti kis patakocska vize, mely ha a falut elhagyja, kissé kiszélesedik, ott egy kis 'tó', állóvíz benyomását kelti.

Úbocs-nak a községhatárnak a *Holí brázok* felé eső lejtős részét nevezik. A lejtő vége felé már szántóföldek is vannak.

Úteszke: voltaképpen egy nagyon keskeny, sziklás, sok helyen ösvényszerű meredek út, mely *Kunovka* közelében halad s ott a *Strmá úboč* – egy meredek hegyoldal felé vezet.

Vestecová pustatina nevét egykori tulajdonosától: *Spíšák-Vestec*-től nyerte. Ezt a pusztát korábban *Mitellerova pustatina*-nak nevezték, aki a század elején a községben lakó zsidó kereskedő volt.

Vínice, *Staré vínice*, – magyarul: *Szőlőskertek*: ma már értelmét veszített határ-név. A falubeliak tudatában még mindig él az emléküik¹⁷. A szőlőskertek egyikében-másikában még ma is láthatjuk a pusztulásnak induló régi borházakat. Levéltári feljegyzések szerint a sámsönházi szlovák telepesek már a 18. század elején, (1715-ben) kezdték ültetgetni a szőlőtöveket. A régi szőlőskertek helyén itt-ott látni egy-néhány szilvafát is – különben a kertek átalakultak legelővé.

Nové vínice – vagy *Novini*: egyes gazdák a jelen század első felében újra megkísérelték a szőlők újra-telepítését. Ezeknek a nyomait árulják a fenti határnevek. Ezek többsége a községtől északra fekvő, de délre tekintő domboldalakon fekszik.

Polovjárke: a községtől északra fekvő hegyoldalak terjedelmes legelőinek az elnevezése. Régebben itt tanyáztak, éjszakáztak a sámsönházi gazdák tinói és üszöi.

Vrche, *Vršok*, *Vreška*: Sámsönháza határa tele van kisebb-nagyobb dombokkal, partokkal, sokféle lejtős hegyhátakkal. Ezeknek a neveivel lépten-nyomon találkozunk. Sokszor össze is tévesztik őket. A leggyakrabban a *Douňanskí*- vagy a *Horňanskí-vrch*, vagy *vršok* nevét emlegetik. A távolabbi partokra a legszívesebben a *Vreška* nevét használják. (Magyarul leginkább az *Alsó-part*, vagy *Felső-part* névvel határozhatjuk meg őket.) Rendszerint ezeken a közelebbi partokon, dombhátakon legeltették a pásztorok a legelőre kihajtott jószágot. E partok aljában folydogál a kis

Tabánski potok – magyarul: *Tabán patak*, – is, ahol a kihajtott libák is a legszívesebben tartózkodnak.

Záhumnia elnevezés alatt általában az egykori lakóházakhoz, vagy a pajtákhoz tartozó, jól termő háztáji kiskerteket kell érteni.

Itt kell még újfólag megemlítenünk, hogy a Peres és a Hoferka közötti legelőt *Zakopan*-nak nevezik.

Zámok: Ez alatt az elnevezés alatt ma már csak az egykori kis várkastély romjait kell érteni. A romokat nyáron szép füves rét veszi körül – nyaranként szívesen látogatott hely. Udvarán áll a *Králorká*-nak nevezett kút.

Zvonice: az 1808. évi tűzvészig a falu közepén állott az egykori harangláb. A tűzvészben ez is elégett, de a harangok megmaradtak. Ezeket az új evangélikus templom felépítése után a templom-toronyba húzták fel. Az idősebb nemzedék azonban napjainkig emlegeti a régi harangtorony helyét. Neve azonban az ifjabb nemzedéknél már lassan feledésbe ment.

Zeliarskuo, magyarul: *Zsellérföldek*: ez a határ-rész – mint a feudalista világ utolsó emléke él a falu emlékezetében. A községtől délre fekvő kisebb szántóföldeket, legelőt értik alatta. Az itteni földek kizárólag a zsellérek használatában állottak. Ma csaknem egész terjedelmében csak legelő.

Folytathatnánk a sámsónházi határnevek felsorolását tovább is. Ezek azonban többé-kevésbé szorosan kötődnek a már eddig is felsorolt határ-nevekhez. Példaként felsoroljuk a következőket: *Nad kňazom*, *Za kňazom*, *Za kňazovou záhradou*, *Nad mláki*, *Za čiernin košiarom*, *Pod zámkom*, *Pod stuňou*, *Pri mlíne*, *Pod potočkom*, *Za potokom*, *Pod Kopaňou*, *Za Kopankou*, *Pod Kopankou*, stb.

Mint a felsorolt példákbl is látható volt, a sámsónházi határnevek közzétételeben igyekeztünk a tőlünk telhetően a megközelítő pontossággal azokat lokalizálni. Ha ezt az anyagot összehasonlítjuk *Pesty Frigyesnek* 1864-ben összegyűjtött anyagával, úgy ez az anyag magáért beszél. Igen figyelemreméltó, hogy néhány határnév esetében az adatközlők már nem tudják azok keletkezését. (Gondolunk itt pl. a *Budahegy*, *Tamás-völgy*, *Mihály-hegy* példáira.) Vannak határnevek – melyek lassan kihálnak – elvesztik értelmüket. Vannak amelyek kicserélődnek. (Pl. a *Humná*, *Pajtasor*-ból *Uj sor* keletkezik.) De persze vannak olyan határnevek is, amelyek a változott körülmények ellenére megőrzik sokszor többszáz éves elnevezésüket. Elég ha itt a rég kiírtott erdők nevére utalunk: *Bučina*, *Carhorná*, *Brezina*, *Hrabina*, *Chrastina*. Igen tanulságos az erdőirtást igazoló nevek csoportja. (*Rubaň*, *Ortvány*, *Kopaň*, *Kopanka* stb.) Ezek egyik-másika (Gömörből meghonosított határnév – ezeket tehát az ideköltözködő szlovák családok honosították meg Nógrádban. (*Kopaň*. Egyes határnevek felcserélődnek. A cserék rendszerint a tulajdonosok változásával következnek be. (*Mitellerová pustatina*, *Veštecorap*.) Az egyes határneveknél láthatuk – hogy ezeknél igen sokszor megváltozott azok korábbi funkciója. A *Szőlőskertek* bl sokszor legelők, szántóföldek lettek. Viszont igen érdekes – hogy bár egyes kultúr-növények tenyésztése abamaradt – azonban a határnév megőrizte korábbi elnevezését (*Konopiská*, *Mocsidlá*).

Összefoglalva az eddigieket – úgy gondoljuk, a régi határnevek számbavétele igen hasznos feladat. Minden egyes határnév értékes adatokat szolgáltat egy-egy község múltjának megismerésében. Minden határnévnek történeti értéke van – s azokat eredménnyel használhatja fel úgy a nyelvtudomány, mint a néprajz, földrajz, művelődés- és gazdaság-történet a maga számára. Nem utolsó sorban értékes adatokat szolgáltat a hazai *nemzetiség-kutatás* számára is. Befejezésképpen még csak azt kívánjuk hozzátenni, hogy a Sámsónházáról bemutatott határnevek hozzávető-

legesen 70–75%-ban tiszta szlovák eredetűek, – 15–20%-uk vegyes, jobbanmondva: kettős, szlovák–magyar használatot áruhnak el, 5–6%-uk pedig tisztán magyar névadást és gyakorlatot bizonyítanak.

A határnevek számbavétele után ismertetni kívánjuk még Sámsonháza lakosságának az utolsó kétszáz évben ismert családneveit is. Adatainkat elsősorban a már eddig közzétett kiadványokból, valamint a helybeli evangélikus egyház anyakönyveiből és az itteni családokkal folytatott tájékoztatásokból nyertük.

A családnevek múltjáról itt most csak annyit tartunk szükségesnek megállapítani, hogy azok kezdettől fogva kommunikációs célokat szolgáltak. Legfőbb funkciójuk a társadalomban élő egyének (személyek) a másiktól való megkülönböztetését szolgálta.

A középkorban erre a célra eleinte elegendő volt egy egy-tagú névadás. Elég ha itt most csak a községnek névadó birtokosának a nevét és annak gyermekeinek példájára hivatkozunk. (*Sámson* és gyermekeinek neve; szintén *Sámson*, *Márk* és *Lúcia*.) Később persze ez az egy-tagú névadás már nem volt elegendő. Két-tagúvá vált (pl.: *Juraj Jánosík*). A két-tagú nevek használatával és hivatalos gyakorlatával Sámsonházán már a 18. század elején találkozunk. Így például az 1715-ös és 1720-as jobbágy-összeírásokban az ott szereplő családnevek már két-tagúak. A történeti forrásokból tudjuk – hogy a két-tagú családnevek használata sokfelé már sokkal korábbi. – A történelemből tudjuk, hogy a két-tagú családnevek használatát és alkalmazását 1780-tól kezdődően II. József császár rendelte el.

Az 1715–20-as és az 1728-as összeírásokban Sámsonházán a következő jobbágy-családok neveit találtuk számbavéve:

Abelovszky Márton	Juhász Mihály	Lovas Márton	Molnár Pál
Bányai Pál	Kiss István	özv. Macákné	Nedelicky Pál
Baran Ádám	Karlik Jakab	Magar András	Pálik Kános
Bartoš János	Kovács Pál	Majoros György	Pálik Péter
Dániel János	Kukely András	Markovics Pál	Szlota György

A fenti kimutatás szerint ezekben az esztendőekben ez a 20 család lakta Sámsonházát.¹⁸ – Ez a létszám a 18. század folyamán újabb családok jövetelével jelentékenyen megnövekedett. Ezeknek sorrend szerinti érkezéséről nincs tudomásunk. Valószínűnek tartjuk, hogy a fenti névsorban szereplő családokat a már említett módon az itteni földesurak telepítették le Sámsonházára. Ezek tehát legális úton kerültek lakóhelyükre. Érkeztek azonban minden felsőbb támogatás nélkül, szabad költözködési joggal rendelkező családok is. Igen tekintélyes volt azoknak a száma, akik szökve – tehát illegálisan érkeztek ide. Igen sokan csak úgy magánosan jöttek el korábbi lakóhelyükről, s itt mint cselédek, az itteni jobbágy-gazdák szolgálatába állottak. Néhány évi ittélés után benősiültek valamelyik gazda családjába vagy más zsellér-családba. A lakosság természetes szaporulata mellett tehát a bevándorlók is jelentékenyen bővült a község létszáma. (Ezek közé lehet számítani pl. a *Bendík*, *Blaho*, *Bukran*, *Bacsa*, *Cseman*, *Dankó*, *Fizelya*, *Kolár*, *Marciga*, *Matús*, *Petro*, *Povazsan*, *Szikora*, *Vnucsko* és a *Závodszy* családbelieket.)

De nem hallgathatjuk el azt sem, hogy Sámsonháza kolonizációjában néhány szegénysorsú, szlovák nemzetiségű nemes-család is részt vett. Ezek sorába tartozik pl. a Zólyom megyei Lehotáról származó *Skultéty*-ek, később pedig a Szepességről ideköltöző *Hrabussay*-ak családja is.

Ezek az ideköltöző nemes családok Sámsonházán hamarosan összeházasodtak az itteni, vagyonosabb evangélikus vallású gazda-családokkal. A község hozzávetőleges létszáma a 19. században kitett 100 családot.

Az alábbiakban összeállított családnevek jegyzékét elsősorban az evangélikus egyház anyakönyveiből és egyéb feljegyzéseiből állítottuk össze. Az átvizsgált családnevek kora az 1809–1910-es évekből származik. Ez nagyjából egy teljes évszázadot ölel fel.

Elöljáróban meg akarjuk állapítani még azt, hogy az itteni családok ebben az időszakban – főleg kezdetben – állandó endogámiában éltek egymással. Voltak ugyan kevés kivételek is – főleg Lúcfalva és Szúpaták irányában. A 19. században a családok létszáma elég népesnek volt mondható. Azonban a 19–20. század fordulóján a község populációja már egy kevés stagnációt jelez. Az 1920-as évektől kezdve egyes családokban már erősen mutatkozott az egyke hatása. Ennek következményeképpen igen sok régebbi családnév férfiágon fogyni kezdett s volt egynéhány, amelyik ki is halt. Ez világosan kimutatható a családnevek ritkulásában.

A sámsonházi családnevek első kutatója *Petrov* volt.¹⁹ Utána igen értékes adatokat szolgáltatott *Blanár V.* is.²⁰ Értékes levéltári anyagot tett közzé még *Fügedi Erik* is. E forrásoknak az adatait szintén felhasználtuk tanulmányunkban.²¹

A nevezetesebb sámsonházi családnevek névsora a következő:

Abelovár (későbbben *Abelovec* és *Abelovszky* néven is szerepelnek). E család nevével már az 1715-ös jobbágynévsorban is találkozunk. *Abelová* jellegzetes nógrádmegyei evangélikus község, ahonnan igen számos család érkezett le az Alföldre. Az áramlás arányosan folytatódott, ahogyan nagyobbodott a töröktől felszabadított terület a 18. században.

Babik és a *Babla* család tagjai nem tartózkodtak sokáig Sámsonházán, – valószínűleg a legelső kedvező alkalommal továbbmentek. A *Babik* családról különben az egyházi feljegyzések megemlítik, hogy a nógrád megyei *Szirák* községből érkeztek a községbe. *Szirák*ról pedig tudjuk, igen számos rajokat bocsátott le Bácskába és Bánátba.

A *Bacsa* család ősei minden bizonnyal Gömörből kerültek Sámsonházára. Nevük-ből, a helyi hagyományból tudjuk, hogy régebben juhászattal foglalkoztak. Valószínűnek tartjuk – hogy őseik a valach kolonizáció révén gyökeresedtek meg Gömörben, leszármazottaik több nyelven is beszéltek s családjuk minden tagja híres volt az általuk készített brindzájukról (Keserű-túróról).

A *Balszer* családról: régebbi feljegyzésekben sokszor *Palcó*-nak vagy *Balcó*-nak is írva, – azt tartotta a közvélemény, hogy igen ügyes kőművesmesterek voltak. Kezüik alatt sok sámsonházi mester nevelődött ki. Az anyakönyvi bejegyzések szerint a 19. században elköltöztek, – utódaik résztvettek a pesti építkezésekben.

A *Bálint* családról tudjuk, hogy igen népes családjaik voltak. Ismertek voltak egész Nógrádban, sokfelé volt rokonságuk is. Nevük a Bálint keresztnévből vált családnévvé. Számos leszármazottjukat megtaláljuk az alföldi kolóniákban is.

A *Bányai* család az első települési hullámban került Sámsonházára, nevük ott szerepel az 1715-ös összeírásban is. Igen érdekes, hogy a 19. században nyomuk elvész.

A *Baran* család szintén az első telepések sorában szerepel, de ma már csak az emléküket őrzik a legidősebb adatközlők és az anyakönyvek se adnak felvilágosítást róluk.

A *Bartos* család is az őslakosok sorába tartozik. A család egyik tagja hajdan a sámsonházi iskola rektora is volt. Ez a család is a népes és szaporuló lakosok sorába

tartozott, egyik-másik águk Szűpatakra is elágazott. Családi nevük a Bartolomej keresztnéből alakult családnévvé.

Valamikor igen nevezetes család volt a *Belohorec* család is. A családi krónika szerint Gömörből kerültek Sámsonházára. Valószínűleg menekülő huszita család sorából származtak. Egyik águk elvándorolt Sámsonházáról a Bácskába. Ott azonban nem ezen a néven, de *Belohorsky* néven szerepeltek. Jutott belőlük Nový Sadba (Újvidékre) is.

A *Bendik* vagy *Bendiak* család egész Oravából indult az Alföld felé. Egy ideig Slovenské Pravno-n laktak – onnan kerültek le Nógrádba.

A *Benus* család neve a *Beňadik* keresztnévből alakult családnévvé. Ma már csak a legidősebb adatközlők emlegetik jelenlétüket a községben. Emlékük megőrződött a ragadvány-nevek sorában.

Régebben ismert volt a *Bezzák* család neve is – manapság már csak az anyakönyvek bizonyítják egykori jelenlétüket.

A régi, törzsökös családok sorába tartoznak a *Blaho* család tagjai is. Levéltári feljegyzések szerint Liptóból kerültek a községbe. Nevüket a Blahoslav keresztnévből származtatjuk. A család jelenlegi létszáma erősen lepadt.

A *Bujtár* családról tudjuk – hogy egyik ősük mint fiatal juhász-bojtárként került le Sámsonházára. Az anyakönyvekben néha Bojtár-nak is írták. A 19. században elköltöztek Lucfalvára (Lucinába).

Igen nevezetes család volt Sámsonházán a *Bukran*-ék családja. Egyik ősük a nógrád megyei Bokor községből került a községbe. Ebből a községből különben nagyon sok szlovák család szóródott el az alföldi szlovák kolóniák irányába. Így például tudjuk, hogy már 1715-ben a pestmegyei Irsán is számos *Bukran*-nak nevezett család vert gyökeret és ott tartósan meg is maradt.

A *Cagan* (az anyakönyvekben gyakran *Cakan*-nak is jelezve) elég ismert családnév, de leszármazottaik már nincsenek Sámsonházán. Nevük elég bizonytalan eredetű. A helybeli adatközlők szerint ezzel a névvel leginkább a jövő-menő, helyét változtató embert szokták jelölni. De nem lehetetlen – hogy az egyik ideérkező *Cakan* a gömörmegyei *Cakov* községből vetődött Sámsonházára.

Ugyanígy meghatározatlan eredetű a *Cseman*-ék családnéve is. Régebben a *Cseman* családnévek viselői a népszerűbb gazdaemberek sorába tartoztak. Igen figyelemreméltó, hogy ez a családnév igen ismert a békésmegyei szlovák családok körében is. Ma már nincsenek e család képviselői – legfőljebb a ragadvány-nevek közt maradt meg Sámsonházán.

Igen tanulságosnak minősíthető a *Cselár* család neve. A legidősebb adatközlők szerint régebben nem ez volt a név viselőjének a rendes neve. (Korábbi nevére azonban nem emlékeznek.) Egyesek szerint ez a család is Gömörből, valahonnan a Balog völgyéből – mint házaló „*vostinár*” (-sonkolyos) vetődött ide. Mint gyakorlott méhészt – kezelte az itteni gazdák méheit, majd itt is ragadt Sámsonházán. Ma már csak a leányágon élő utódaik élnek a községben.

A jól ismert *Csetvan* család nevében hordta származáshelyét. Valamelyik őse a detvai hegyi tanyákról vetődött ide. Egyideig cselédkedett az itteni gazdánál – majd benősült egy idevaló családba.

Sajátságos története van a *Doljan* családnak. Az anyakönyvekben sokszor *Doljan*-nak írták. (A családi krónika szerint valamelyik a Fáy család költöztette át ide.) *Dolyan* mai elnevezése: Benczúrfalva.) A falu csőzi teendőit látták el.

A *Dobak* családnévet is csak a régebbi egyházi anyakönyvek tartják nyilván. Nevük után ítélve a zólyom megyei *Dubovo* községből kerültek Sámsonházára.

A *Dániel* családnév szintén régi, – már az 1715-ös összeírásból is ismert családnév. Szintén széles körben elterjedt családnév, ismerik az alföldi kolóniákon is. Keresztnévből vált családnévvé.

Ugyanilyen keresztnévből alakult a *Demjan* család neve is. Az anyakönyvekben sokszor *Demen*-nek írták. Ismert családnév a mai Sámsonházán.

A *Fabik* család neve a Fábíán keresztnévből fejlődött.

Igen gyéren fordul elő a *Ferges* családnév, eredetét nem tudjuk megmagyarázni. Régebben gyakrabban fordult elő.

Igen ismert és elég gyakori a *Fizela* családnév.

A *Gál* családnév a latin Gallus keresztnévből fejlődött. Igen figyelemreméltó – hogy ez a családnév egyformán használt úgy magyar – mint a szlovák családokban. Számos *Gál* nevű család él a szomszédos Taron, Mátraverebélyen, Pásztón. Ennél fogva a több egynevű családot ragadványnevekkel szoktak ellátni. Így például a sámsonházi evangélikus anyakönyv már 1834-ben az egyik *Gál*-családot: *Gal alias Vrba* ragadványnév hozzátételével identifikálja.

A *Hajdú*, *Halaj*, *Havaj*, *Holan* családok nevei is csak az egyház régebbi anyakönyveiben szerepelnek. (Egyes adatközlők szerint e nevek viselői nem voltak állandó lakói a községnek. Csak átmenetileg – mint favágók – tartózkodtak Sámsonházán.)

A *Hrabussay* családról már megemlékeztünk. A Szepességről (Hrabušice) kerültek ide. A család még 1668-ban kapta a nemességét és azt Nógrád megyében is igazoltatta. A család letelepedése után összeolvadt a helybeli gazdák családjaival.

A *Hronec* család egyik férfi-tagja – mint valami pásztor – a Hron mentéről – valószínűleg a *Bašáček* családnév egyidőben jött Sámsonházára. Mint jövő-menő juhász-család, egyes leszármazottai továbbvándoroltak – így egyik ága a Bácskában telepedett le. Ma már a *Hronec* családnév csak ragadvány-névként őrződött meg.

Ugyanilyen mozgékony családnak volna minősíthető a *Huraj* család is. E nevű családok megtalálhatók az Alföld csaknem minden szlovák enklávéjában. Erről a családról szinte közmondásos volt, hogy minden szlovák faluban lakik valamilyen közelebbi, vagy távolabbi rokonuk.

Nem sokban különbözött ebben a *Juhász* család sem. Róluk azonban tudjuk – hogy már 1715-ben őseik itt laktak. A családnév foglalkozás-névből keletkezett. Szintén népes, szapora fajtájuk sokszámu leszármazottjait ragadványnevekkel látták el a községbeliek.

A *Karas* család tagjai valamikor igen vagyonos és népszerű gazdák sorába tartoztak. Értettek a földműveléshez és minden más munkához. Több tagjuk fuvarozásból tartotta fenn magát. Ezek is a gömör-megyei *Polomár*ról kerültek Sámsonházára.

A régi anyakönyvek számontartják a *Kapinaj* (vagy Kapinai) családot. Nem tartózkodtak itt soká – átköltöztek a szomszédos Lucfalvára.

A *Kazinczi* családról a neve alapján mindenki magyarnak mondaná. Ez azonban elhamarkodott ítélet volna. Ez a család csak a 19. század második felében gyökeresedett meg a községben. Korábban a család a borsodmegyei Kezinceon lakott. Onnét északra húzódtak le. Amikor Sámsonházára költöztek, régebbi szlovák családnévüket elhagyva, a hatóságok kazinczi származásuk alapján ezzel a családnévvvel vezették be a község anyakönyveibe.

A 18. századi jobbágy-összeírásokból és jólismert családok sorába tartozott a *Karlík* család is. Sokan úgy emlékeztek rájuk, hogy elődeik ügyeskező fűrő-faragó emberek voltak. Legtöbbjük értette az ács-mesterséget. A 19. századi anyakönyvekben sokszor *Králik* néven szerepelnek.

Ugyancsak ilyen múlttal rendelkezett a *Kiss* család is, akiknek bár magyar családnévük volt, mindig öntudatos szlovák nemzetiségűek voltak.

Az itteni családnevek sorában igen jellegzetes helyet foglaltak el a *mester-emberek*, vagyis valami mesterséget folytató egyének. Ezeknek a családnéve igen sokszor a foglalkozás-nevükből adódott. Ilyenek voltak pl. *Kolár*, *Kovács*, *Krajcsi* és *Kozár* családok nevei. Ilyen foglalkozásból alakuló családnevek inkább csak a 19. század második felében mutathatók ki. Valószínűnek tartjuk, hogy mindegyik név viselője mint vándorló legény tartózkodott a faluban. Később azonban sokan le is telepedtek és beilleszkedtek Sámsonháza társadalmába.

Ugyanilyen bevándorlóknak minősítjük a *Koza* családot is. (Ma is ismert munkás-család Sámsonházán.)

A *Kudela* családról azt tartja a közvélemény, hogy az újabb érkezésű családok sorába tartozott. Emlekezet szerint Kiss István, itteni evangélikus püspök a 20. század elején a nógrádi szlovák falvakból költöztette be Sámsonházára.

A sámsonházi gazda-családok egyik legnépesebb rétegét a *Kukely* családbeliek képviselték. Szerteágazó rokonságukat a Sámsonháziak csak különböző ragadványnevekkel tudták megkülönböztetni. A hagyomány szerint mindenkor jelentős szerepet játszottak Sámsonháza társadalmának életében.

A sámsonházi családok névsorából nem hallgathatjuk el a *Kret* családnévét sem. Egyik tagja a háború után áttelepülésre jelentkezett – azért megkülönböztetésként *Kret-Szlovák* ragadványnévvel látták el a falubeliek. Ez bizonyítja azt – hogy a ragadványnevek nemcsak a múltban de a jelenben is keletkeznek.

Az egyházi anyakönyvekben elég sokszor előfordulnak a *Lehocky* és a *Lehotan* családnevek. Mind a két név a származáshelyre utal. A szlovákiai megyékben sokfelé előfordulnak ezek a községnevek. Mi a legvalószínűbbnek a zólyom-megyei *Lehotára* gondolunk – mert ebből a községből több másnevű család is költözött le Sámsonházára és az alföldi szlovák falvakba. Igen sok ilyen nevű család él Nógrád megye más falvaiban is, továbbá Pest-környékén, Békésben, Bácskában és Nyíregyházán is.

A 19. század első felében igen népes családok sorába tartozott a *Lietaj*-ék családja is. A hagyomány szerint az 1808. évi tűzvész előtt e család tagjai igen szorosan egy funduson laktak, ezért megkülönböztetésük végett ragadványnevekkel látták el őket. Ilyen esetben Haan János lelkész igen helyesen járt el – amikor az újra felfektetett anyakönyvbe ezeket az akkori megkülönböztető neveket figyelembe vette.

A régebbi feljegyzésekben előfordul a nemes *Libertiny* család neve is. Csak átmenetileg tartózkodtak a községben – mert egy nemzedék elmúltával elköltöztek a faluból.

Ugyanilyen módon szerepel az anyakönyvekben a *Lipták* család is. Nem vitás, hogy itt is a családnév a származáshelyet jelöli.

Igen régi családnak kell tartanunk a *Lovas* családot, nevük ott szerepel az 1715. és 1720. évi összeírásban. Nevük azonban elég korán eltűnik a községből. Valószínűleg elköltöztek vagy kihaltak Sámsonházáról.

Ugyanez a megállapítás volna érvényes a *Macák* családnévre is. Nevük ott szerepel a legkorábbi összeírt névjegyzékben. De már is jelzik – hogy a családfő elhalálozott és csak az özvegyét vették számba. Az özvegy nem is tartózkodott sokáig Sámsonházán, átköltözött Lucfalvára. A *Macák* családról tudjuk, hogy a zólyom-megyei *Ocsoráról* került Sámsonházára. Az özvegy elköltözésével bizonyára azért költözött át Lucfalvára, mert ott élhettek a rokonai. Lucfalva lakóiról azt tartja a néphagyomány, hogy az ottani családok Ocsoráról kerültek Sámsonházára és Lucfalvára.

Régi, már a 18. században is itt lakó család volt a *Matus*-ék családja is. Egyik felmenő ősük már 1720-ban bírói funkciót látott el. Családi nevük a *Matej* keresztnév-
ből vált vezetéknevvé.

Ugyanezen fejlődésen ment át a *Matejcsik* család neve is. Úgy látszik a szlovák családok névadásában ez igen gyakori jelenség.

Igen régi keletű a *Magyar* család is Sámsonházán. (Az 1715. évi összeírásban valószínűleg tévedésből: *Magar*-nak jelzik.) A községben élő néphagyomány szerint gyakran előfordult, hogy egy-egy pásztor-ember – a szomszédos magyar falvakból pásztoroknak szegődött Sámsonházára. Az is előfordult, hogy ezt a funkciót valamelyik pásztor több éven is ellátta. Az ilyen magyar nemzetiségű, később benősült egyént és családját ezen a néven tartották nyilván. Idők folytán ebben a családban is többnyire szlovákul beszéltek és a családnév viselői már integrálódtak, szlovák nemzetiségűekké váltak.

A sámsonházi családok egyik legszaporábbika a *Marek* családbeliek voltak. Róluk is azt tartotta a hagyomány, hogy valamikor egy szűk jobbágytelken szorongtak. Az együttlakó családokat itt is a ragadványnevek segítségével különböztették meg.

A *Majdán* családnak a leszármazottait a falubeliek már csak leányágon tudják számontartani.

A néphagyomány szerint a zólyom megyei családok egyik legismertebb csoportját a *Molcsan* családbeliek képezték. (Az anyakönyvekben e családnevet igen sokszor *Moucsan*-nak írták be.) A név származáshelyet: *Molča* helységet jelzi. Ez a község is igen sűrű rajokban szóródott szét az alföldi szlovák enklávákban. (Pl.: Békésben, Bácskában és magában Nyíregyházán is.)

A *Molnár* család: szintén a község legkorábbi lakosai közé számítandók. Néhány feljegyzésben *Mlynár* néven is jelzik őket. Nevüket egy régi vízi-malomtól kapták, melynek különben tulajdonosai is voltak.

A *Nedeliczky* család – nevében a korábbi lakóhelyének a nevét őrzi. (Nedeliste, Nógrád megye).

Ugyanez a megállapítás érvényes az *Ocskan* család nevére (az újabbkori anyakönyvekben: már *Ocsovai* néven jelzik). Mint már a *Macák* család esetében is jeleztük, Ocsováról (magyarul: Nagyócsa) több család érkezett Sámsonházára, de legfőképpen Lucfalvára.

Hasonló származáshelyet árul el az *Obrcjan* (néha *Obeckjan*) család neve is. A származáshely: *Obeckov*, északnógrádi szlovák falu neve. A helybeli gazdák tájékoztatása szerint e községből a 19. században igen sok szolgálégény látogagott le Sámsonházára. Nem véletlen, hogy ugyanez a családnév a bánáti szlovák enklávákban is elég gyakran előfordul.

Hasonló története van az *Osadján* családnévnek is. *Osada* (árva-megyei község) szintén bőséges rajokban küldte az itteni gazdák szolgálatába nőtlen legény-fiait. Ezek a legtöbb esetben több éven át is szolgáltak egy-egy gazdánál. Ahol beváltak – beházasodtak, elvették a gazdák leányait. Sok ilyen árvai szolgálégény előbb Gyetván töltött néhány évet. Régi (igazi), családnévüket elhagyták és legtöbbször a származáshelyük: Orava (árva-megye) alapján az *Oravec* nevet vették fel.

Oravec: ilyen nevű családok elég nagy számban találhatók nemcsak Sámsonházán, de a szomszédos Lucfalván és Szúpatakon is, valamint az alföldi szlovák helységeiben is.

A sámsonházi családok emlékezete szerint a legrégibb családok sorába a *Pálik*-eket kell sorolni. Nevük valóban ott szerepel az 1715-ös összeírási jegyzékben. A köz-

vélemény szerint a Pálik család ősei az egész Zagyva-völgy és Cserhádi erdők legjobb favágói és szénégetői voltak. Később – ahogy az erdők elfogytak, az erdőirtást felesrelték állattartással és földműveléssel. Egykori foglalkozásukat családnévükben is őrzik. A hagyomány szerint a Pálik család Jolsva környékéről került Sámsonházára, ami annál is valószínűbb, mert Jolsván ma is számos Pálik család él.

További igen jónevű sámsonházi családok sorába tartoztak a *Petro*-családok tagjai is. Régi levéltári feljegyzések szerint ez a család a 18. század második felében a hont-megyei *Opaváról* került Sámsonházára. Családnévük a *Peter* keresztnévből alakult családnévvé. Igen szapora és mozgékony, élelmes leszármazottjaikat Sámsonházán 11-féle ragadványnévvel különböztették meg egymástól. Mozgékonyágukat az is jellemzi, hogy a család egyes tagjait már 1715-ben a pest-megyei *Irsán* is megtaláljuk. További mobilitásukat igazolja az is, hogy 1773-ban a család egyik tagja a bács-megyei *Kysáč* községbe költözött.

A *Plachy* családról már korábban is említést tettünk (*Plachov-vrch*). Jól ismert, vagyonos nemes családnak tartották. Egyik leszármazottjuk a sámsonházi iskola rektori teendőit is ellátta.

A régebbi anyakönyvek számontartják a *Podolíncean* család nevét is. A hagyomány szerint a szepes-megyei Podolinból származtak ide – ma már azonban nyomuk veszett.

A *Porubszky* családról tudjuk, hogy Árvából kerültek Sámsonházára. (Egyes feljegyzések néha *Porubčik*-nak is írják.)

A *Povazsan* és *Pravicky* családnevek is származáshelyet árulnak el. A *Povazsan* család valahonnan a Vágmentéről, míg a *Pravicky*-család *Pravica* nógrád-megyei községből érkezett ide.

Igen figyelemreméltó a *Szabó* család magyarosított, újabbkori neve. Valószínűnek tartjuk, hogy e név alatt a már korábban is említett *Krajčei*-család nevét kell értelmezni. Annál is inkább, mert ez utóbbi családnév ezidőszereint már nem ismert a sámsonházi családok körében.

Régi családnévnek minősítik az idősebb adatközlők a *Szarvas* család nevét. Egykori létüket ma már csak a *Szarvas-tou* – mint határnév és a *Szarvas-Demen* kettős családnév őrzi.

Korábban igen szapora családnak minősítették a *Sirota* családot is. Ezt az állításunkat a különféle ragadványnévek használata bizonyítja a legjobban.

Igen jó híre-neve volt Sámsonházán a *Slatky* családnak is. Egyes anyakönyvi bejegyzések *Slotának*, *Sljatsky*-nak is jelezték. A család régi voltát már az 1715-ös összeírás is bizonyítja. A család egyik tagja már 1770-ben a községi esküdtek sorába tartozott.

A *Spisiak* családról azt tartja a helyi hagyomány, hogy legkorábbi képviselője – mint szegény ember, a Szepességről vetődött el Sámsonházára. (Munkát keresett.) Amikor itt megöregedett, (elérte a 60. életévét), – nem tudni hogyan? – nagy pénzhez jutott. Azon aztán megvette a *Mogyoródi pusztát*, mintegy 150 holdnyi földet. Hirtelesen való meggazdagodását „varázsló” képességgel magyarázták – ezért a *l'estec* ragadványnévvvel látták el.

Igen tanulságos a szlovák családok magyarországi kolonizációjának alakulásában a *Sajben* család története. (Egyes anyakönyvi feljegyzésekben *Sebjan*-nak is írják.) Ez a családnév is a származáshely kérdéséhez szolgáltat figyelemreméltó adatokat. A *Šaiben* (Šajben) család egyik őse a 18. század első felében a *Polana* hegység aljában fekvő, régi nevén: *Šajbá*-ról indult déli irányban az Alföld felé. (Ma ennek a községnek *Strelníky* a neve.) Abban az időben előttük már Árvából és Gyetváról, Ocsováról

Sulyáról, Ábelováról számos szlovák család és szolga-legény indult útnak, kisebb, nagyobb rajokban a töröktől felszabadított területek felé. Ebbe az áramlatba kapcsolódott bele *Šajba* lakossága is. Elérték Nógrádot, Pest-megyét, – voltak akik továbbmentek Békésbe, Bácskába, Bánátba, – egyesek eljutottak egészen Nyíregyházára is. Nagyon valószínű – hogy az útnak induló családok, nőtlen legények – egy-egy ilyen helyen, mint amilyenek az útbajtett szlovák községek is voltak, pl. Patak, Bánk, Piliny, Csesztve, Szirák, Bokor, Sámsonháza, Irsa, Alberti voltak – mindezek a helyeken az új otthon keresők egy időre megpihentek. Biztosan voltak közöttük, akik hamarosan továbbmentek – akadtak olyanok is akik még maradtak, a továbbmenetelt későbbre halasztották. Ilyesmikre vannak kétségnélküli adataink. Pontos adataink vannak arról, hogy pl. a sámsonházi családok közül 1773-as években többen is útnak indultak. Ezek a Bácskában, Bánátban telepedtek le. Ezek között minden bizonnyal lehettek olyanok is – mint ezt a *Šajben* családnál teljes joggal feltételezzük, hogy továbbmentek. Ez a család ugyanis a 19. századi anyakönyvekben már nem szerepel. Nyomukat az alföldi kolóniákon kell keresni.

Igen figyelemreméltó az is – amit *Štyaszni János* a maga családjának az eredetéről tud. Szerinte a *Štyaszni* család ősei még a 18. században – mint szabad jövetelű (szabadon költözködő) jobbágyként érkeztek Sámsonházára. Itt meggyökeresedtek. Dolgos és ügyeskezdő elődeik jó gazdák és ügyeskezdő mesteremberek voltak. Különösen kiválóak voltak a kőműves-munkákban. Nemcsak a faluban – de városhelyeken vállaltak munkát. Munkásaikat főleg Sámsonházáról toborozták. Munkájukat nemcsak a megyében – de Pest városában is megbecsülték.

Igen jónevű és népszerű családok sorába tartoztak a nemesi rangú *Škultéty*-családbeliek is. Családi hagyományuk alapján a zólyom-megyei *Dolná Lehotáról* származtak Sámsonházára. Egyik tagjukat – mint híres násznagyot csaknem minden lakodalomra meghívták. Leszármazottaik ma is élnek a községben.

A sámsonházai evangélikus egyház anyakönyveiben a 19. század második felében többször találkozunk későbbi érkezésű: *Tót* elnevezésű családnévvel. Ez a nemzetiségi „*Tót*” jelölés olyan „szlovák” nemzetiségű egyént jelzett, akinek ha volt is valamilyen otthonról hozott szlovák családnéve, azt itt nem igen vették figyelembe, – helyette a *Tót* nemzetiségi név jelölésével identifikálták és ez aztán családnévé is vált. (Ebben a tevékenységben a magyarosító szervek is közrejátszottak.)

Vannak Sámsonházán olyan családnevek, melyek csak a régi anyakönyvben szerepelnek. Ilyenek pl. a *Vavrik*, *Varec*, *Vician* vagy akár *Vladár* családnevek. Sokan már nem is emlékeznek ezekre a nevekre.

Ilyen régen kihalt családnév a *Vavrik* is, mely a Vavro keresztnévből fejlődött.

Ugyanígy a *Varec* családnév is – amit az anyakönyvben így jelez az akkori parókus lelkész: *Varec alias Serfőző*.

A *Vladár* család neve úgy honosodott meg a községben, hogy az egy itteni evangélikus lelkész neve volt. Halálával a családnév is megszűnt létezni.

Sok ilyen kihalt családnév azonban megőrződött a ragadványnevekben. Ilyen pl. *Cesnak*, *Mučina*, *Sluka-Mišura* családok nevei.

A sámsonházi családnevek történetéhez még idetartozik néhány jellegzetes szlovák hangzású családnévnek magyarosítása is. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk pl. a már említett *Krajčei-Szabó*, vagy a *Turčan-Túróci* családok néveseréjét. Vannak azonban a hivatalos névmagyarosításra is példáink. Így például a *Pálik* család egyik tagja „vitézzé” való avatása alkalmából a felsőbb helyek utasítására a *Pető* nevet vette fel. A *Gyetrán* család egyike *Dombi-ra*, az egyik *Unúčko* leszármazott pedig *Vámosi-ra* magyarosította korábbi családnévét.

A sámsönházi családnevek számbavétele során kívánatosnak tartjuk még felsorolni azoknak a zsidó családoknak a nevét is, akiknek a neve nem szerepelt az evang. egyház anyakönyveiben, akik azonban már a 19. század második felében mégis itt laktak. Ezek közül a legrégibb ilyen családnév a *Sperka* volt. A későbbiek közül meg kell említeni még a *Hofer*, *Schwarz* és a *Blau* családok nevét is. Mindannyian kereskedelemmel vagy korcsma-tartással foglalkoztak.²²

A számbavett családnevek felsorolásából láthattuk, hogy a község újratelepülésének korától az itteni családnevek egészében kisebb-nagyobb változások mentek végbe. Legelőször is a családnevek skálája jelentősen kibővült – annak ellenére, hogy időközben sok családnév meg is szűnt. Egyes családok kihaltak, vagy elköltöztek Sámsönházáról.

A 18. századi jobbágy-családnevek összeírásából láthattuk, hogy azok már ezekben az években már kétagúak voltak. Azonban az 1808. évi tűzvész utáni anyakönyvek adataiból kiviláglik, hogy az itteni családnevek sorában elindult egy olyan folyamat, mely szerint az eddigi kétagú nevek egy-egy pótlólagos 'ragadványnév' hozzáadásával háromtagúvá fejlődtek. Gondolunk itt pl. a *Baniak alias Knopko*, *Kukely alias Bjelik*, *Sárkány alias Majoros*, *Gál alias Vrba* példákra. Úgy véljük, hogy a korábbi két-tagú családneveket a növekvő család- és népszaporulat miatt egy harmadik név jelzésével volt szükséges pontosabban identifikálni. Ez a folyamat végül is kívánatossá tette a ragadványnevek rendszeres használatát.

A sámsönházi családnevekről összefoglalásképpen még a következőket tartjuk szükségesnek megemlíteni: 1. a számbavett családneveknek mintegy háromnegyed része, (körülbelül 70–72%-a) kimondottan szlovák jellegű, – 2. vannak a családnevek között magyar variánsok is, pl. *Boros*, *Bányai*, *Kazinczi*, *Lovas*, *Molnár*, *Szarvas*, *Sárkány* stb. Ezeknek a számaránya körülbelül 15%-ot tesz ki. A családnevek sorában persze vannak bizonytalan, jobbanmondva vitatható eredetűek is – ezeknek a száma kb. 10–12%-nyi.

Igen figyelemreméltó, hogy a sámsönházi családnevek nagy többsége az ideköltözötték korábbi származáshelyét árulja el. Ebbe a csoportba tartoznak pl.: *Abelovszky*, *Bukran*, *Gyetrán*, *Dolyan*, *Hronyec*, *Kazinczi*, *Lehotyan*, *Lehocky*, *Lipták*, *Nedelicky*, *Molcsan*, *Ocskan*, *Ocsorai*, *Osadjan*, *Oravec*, *Povazsan*, *Oravicky*, *Szpišiak*, *Sajben*, *Turcsán*, *Túróci* stb. Ezeknek a számaránya 35–36%. – Ezeknek a származáshelyekre utaló családneveknek a keletkezését és meghonosodását úgy képzeljük el, a község régebbi lakossága a frissen érkező személy, vagy család nevét nehezebben tartotta számon – (ezt körülményesebb is volt észben tartani) – ehelyett inkább a származáshelyét jegyezték meg. Ezt a névadást aztán az egész község is szankcionálta.

Igen tekintélyes a családneveknek a keresztnévből való formálódása (*Blaho*, *Daniel*, *Fabik*, *Gál*, *Matús*, *Matej*, *Marek*, *Petró*). Ezeknek a számaránya kb. 20–22%. Vannak foglalkozásokból keletkezett családnevek. Ilyenek pl. *Bacsa*, *Bujtár*, *Cselár*, *Hajdú*, *Juhász*, *Kolár*, *Kovács*, *Lovas*, *Molnár*, *Palik* stb. Számarányuk a községben kb. 15%. A vitatható és bizonytalan eredetű családnevek számát 10–12%-ra becsülhetjük. Ilyenek pl. *Cagan*, *Cseman*, *Ferges*, *Halaž*, *Huraj*, *Jenker*, *Vician* stb. Nem hallgathatjuk el, az itteni családok sorában három olyan családnévre akadtunk, amelyek kimondottan valamilyen 'etnikai jellegre' utalnak. Ezek a *Magyar*, *Tót* és az *Oláh* családnevek. (Ma már e családok mindegyike beszéli a faluban használt szlovák tájnyelvet.)

Az elmondottakból kiviláglik, hogy az e fajta onomasztikai kutatásokat nemcsak a néprajz – de a többi társadalomtudomány szempontjából is kívánatos volna tüzetesebben kutatni és vizsgálni. A sámsönházi példák igazolják, hogy a családneveknek

megvan a maguk közös és egyéni története és fejlődésmenete. Számba kell venniük – nemcsak magát a nevet, a hozzájuk fűződő hagyományokat, de mindazt a társadalmi folyamatot is – mely hozzájuk fűződik – tehát magát az „életet”. Különösen kíváncsiak volna ezeket a szempontokat alkalmazni a *nemzetiségeknél*. Úgy véljük – hogy a sámsonházi példában csak a kezdő lépést tettük meg s ezt a kezdeményezésünket mások sokkal eredményesebben fogják tudni megvalósítani.

Ami a ragadványneveket illeti, azokról a nagy általánosságban elmondhatjuk, hogy azok használata nemcsak a sámsonházi szlovák családokban, de a szomszédos magyar (palóc) falvakban is szokásos volt. Ott is azonos módon keletkeztek – mint Sámsonházán. Kezdetben csak egy bizonyos személyt láttak el ragadványnévvel, későbbben a ragadványnevet az illető személy leszármazottai is örökölték.

A ragadványnevek keletkezése különböző lehetett. Ha két azonos nevű személy, (vagy család) lakott a községben, akkor megkülönböztetésképpen a legszívesebben a származás-helyével jelezték őket. Ilyen volt pl. Sámsonházán *Bálint-Micsinszky*, *Karasz-Grenerci*, *Bacsa-Hronyec*, *Kukely-Bedei* családok neve. – A sámsonházi családok ragadványneveinek a többsége azonban úgy keletkezett, hogy a meglevő nagycsaládból származó férj nevéhez hozzáadták annak a családnak a nevét, ahonnan a felesége származott. Ilyennek kell tekinteni: a *Kukely-Bjelik*, *Szarvas-Demen*, *Juhász-Misura*, *Kukely-Cesznak* családok neveit. Sok ragadványnév keletkezett úgy, hogy az illető vezeték- (család-) nevéhez hozzátették annak testi, lelki alkatát jelző tulajdonságát, sokszor használt szavajárását, viselkedésformáját, ügyességét vagy foglalkozás-nevét. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk: *Blaho-Kohút*, *Majercsik-Parko*, *Majercsik-Dutko*, *Petro-Rajcsok*, *Szikora-Mókás*, *Szikora-Bakter*, *Skultéty-Dixi*, *Kukely-Koskár*, *Kukely-Cselár*, *Gál-építész* stb. családok neveit. Ezeket a falu társadalma adta, vagy adja még ma is. Ezért ezeknek az itt használatos ragadványneveknek speciálisan helyi vonatkozása van.

Sámsonházán végzett néprajzi gyűjtésünk során csaknem 100 ilyen ragadványnevet sikerült összegyűjteniünk. A község lakosságához mérten ez elég tekintélyes szám. Mégsem állíthatjuk, hogy az alábbiakban sikerült volna valamennyi régebben és ma is használt ragadványnevet felgyűjteni. – Mielőtt felsorolásukhoz fogunk, fel kell hívni a figyelmet arra, – hogy ezek a ragadványnevek olykor egy – de sokszor kétnyelvűek. Keletkezésükhöz igyekeztünk hozzáadni a szükséges kommentárt is. Úgy véljük, hogy ezzel is hozzájárulunk a községben végbemenő mindennapi, főleg társadalmi vonatkozású „élet” interetnikus folyamatainak interpretálásához.

A ragadványnevek felsorolását a *Bacsa-család*beliekkel kezdjük. Róluk már az eddigiek során is megállapítottuk, hogy Gömörből kerültek Sámsonházára. E családnevek viselőiről az eddigi névtani kutatásaink megállapították, hogy származás-helyüket valahol a Felső-Garam völgyében kell keresni, ahova a *valach* kolonizáció révén kerültek. Igen sok ilyen nevű család ol pl. Rejdova, Muránska Dlhá Lúka, Revúca környékén.

Ezekről a gömöri és kishonti *valach* családokról tudjuk, hogy ideérkezésük után kezdetben csak juhászból éltek. Később azonban a legelőterület kiegészítése végett hozzáfogtak az erdők irtásához is. Egyes családok továbbköltöztek és azokon a helyeken – ahol alkalmas réteket találtak le is telepedtek. Valószínűnek tartjuk, hogy a sámsonházi Bacsa család ősei is ilyen úton kerültek a községbe. A határban levő *Kopaň*-t, *Rubaňá*-t is ők irtották ki juhaik számára. Felső-gömöri származásukat a *Bacsa-Hronyec* ragadványnév is támogatja. Hogy jó juhász-családok lehettek, azt a család egyik-másik ágát jelző ragadványnév is igazolja. A *Bacsa-Brindzár* (magyarul: *Brindzás-Bacsa*) onnan kapta nevét, mert nemzedékről-nemzedékre szálló leszáрма-

zottaik jóízű *brindzát* (keserű túrót) tudtak készíteni. A családnak egy további ágát *Bacsa-Szarvas*-nak nevezték, mert az egyik *Bacsa* legényfiú a *Szarvas* családból vett magának feleséget. Van a családnak egy negyedik ága is, akiket *Bacsa-Postár*-nak neveznek. Ragadványnevét postás foglalkozásától kapta.

A *Bálint* családról tudjuk – hogy igen sokféle ismerték különböző leszármazottait. Az itteni szülőknek is három legényfia volt, ezért a legidősebbet, akit a szülők még korábbi lakóhelyükről: *Micsina* községből hoztak magukkal – ezért ezt a falubeliek megkülönböztetésképpen: *Bálint-Micsinszky*-nek nevezték el.

A *Belohorec* családnak négy fia volt. Ezek közül a legidősebbnek *Belohorec-Honvéd* volt a neve. Részt vett az I. világháborúban, kitüntetést is kapott, de mint 50%-os hadirokkant tért vissza. A második fiút: *Belohorec-Cselár*-nak nevezték. Igen kedvelte a méheket és jóhírű méhei népszerűek voltak. A harmadik fiút: *Belohorec-Pirók* ragadványnévvel látták el. Ez egy kissé gúnynev is volt – viselője nem szívesen vállalta magára. A negyedik testvér a *Belohorec-Bidora* nevet viselte. Állítólag kissé összeférhetetlen természetű volt, sokat pereskedett a falubeliekkel és kisebb-nagyobb kihágásaiért börtönbüntetésben volt része.

A *Blaho*-családnak egyik képviselőjét *Blaho-Kohút*-nak nevezték. A hagyomány szerint a ragadványnev viselője büszke és verekedős természetű volt. Ragadványnevét tehát hevesvérűségétől nyerte. A családnak volt egy másik tagja is, akit *Blaho-Húgyos*-nak gúnyoltak. E ragadványnev a viselőjére már kiskorában tapadt rá, mert kiskorában sokat betegeskedett, Ragadványnevét tehát még iskolatársaitól örökölte.

Igen érdekes a *Fizelya* családnév ragadványneve. Ennek a sámsónházi lakosnak volt egy *Kancsúr* nevű szamara. Amikor tehát erről a személyről volt szó, azonnal hozzátették a szamara nevét is. A számartartás különben a 19. században általános szokás volt egész Nógrád és Heves megye szegényebb családainál.

A *Ferges-Kalika* (vagy *Kalika*) kettős családnév első tagjában a férfi, a második részében pedig a házastársának a leánykori neve szerepel.

A *Gál* család csaknem valamennyi tagjáról azt tartotta a hagyomány, hogy azok ügyes fúró-faragó mesteremberek voltak. Egyik ősiüket a 19. század elejéről az ev. egyházi anyakönyv *Gál alias Urba* néven jelzi. A jelenkori leszármazottjuknak *Gál-Építész* ragadványneve van – ez a példa azt mutatja – hogy a ragadványnevek nemcsak a múltban adódtak a családnevekhez – de azokat ma is adják – ha azt szükségesnek látják. A *Gál* család néhány ágának ismerik még a *Gál-Simkó* és *Gál-Pivko* változatát is. Mind a két esetben olyan kettős ragadványnévvel van dolgunk, melyben az első a családfő, a második a feleség leánykori nevét tartalmazza.

Ugyanilyen kettős családnév példáját látjuk a *Huraj-Janker* elnevezésben is. Ma már mindkét családnév csak a leányágon él.

A *Juhász* családnak négyféle ragadványnevét ismerjük. Az egyik legidősebb ágazatát *Juhász-Misurá*-nak nevezték. Ez is kettős családnév – ma már az unokák is ezt a ragadványnevet viselik. A további ágnek *Juhász-Kovács* az elnevezése. Minden valószínűség szerint ez a ragadványnev az illető foglalkozásával tartott szorosabb kapcsolatot. – Igen figyelemreméltó *Juhász-Zaraz* család ragadványnevének keletkezése. Viselője fiatalabb korában börtönbüntetésre volt ítélve. Ott sokat érintkezett egy bosnyák nemzetiségű börtöntársával, aki beszédközben sokszor ismételte a „zaraz” szócskát. A börtönbüntetés letöltése után ez a *Juhász* idehaza annyira átvette volt cellatársának szavajárását, hogy ő is használni kezdte. Így maradt rajta a *Zaraz* ragadványnev. Ismert ragadványnev még a *Juhász-Kádon* változat is. Ennek okát és keletkezését azonban már a faluban senki sem tudta elmondani.

Igen népszerű családnév volt valamikor Sámsónházán a *Karasz* családnév is.

Ennek ötféle ragadványnevét tudtuk összegyűjteni. A *Karasz-Urban* variáns kettős családnév volt. A *Karasz-Bika* család egyik őse nagytermetű, *bika-erős* férfi volt. – A *Karasz-Szlatinár* család leszármazottai korábbi lakóhelyüktől, a zólyom-megyei Szlatina helységtől kapták ragadványneviüket. – A *Karasz-Faragó*-ról azt tartották, hogy egyik ősük ügyes fűrő-faragó pásztor volt. A *Karasz-Grenerci* család nevét a korábbi lakóhelyétől kapta. A Poprádi járásban fekvő Hranovnica községnek régebben *Grenitz* volt a neve. A Karasz családnak a példája azt árulja el, hogy ilyen nevű családoknak nem is kellett rokonságban állaniuk egymással. Származhattak egészen távolieső falvakból is. Ha összekerültek egy faluba, akkor sokszor származáshelyük, vagy foglalkozásuk, esetleg más testi tulajdonságaik szerint kapták ragadványneviüket.

Persze vannak olyan ragadványnevek is Sámsonházán, akiknek a névadás okát, keletkezését a falu mai lakói nem ismerik. Ilyen volt például *Kapinai-Kánya*, a *Kovács-Hasulya* családnevek esetében is.

A *Koza* családhoz tartozóknak háromféle ragadványneviüket ismerték. A *Koza-Cselár* nevét méhészl foglalkozásától kapta. Róla mondták, hogy valamikor sokat járta az erdőket. Figyelte, hogy hol fészkeltek az erdei vadméhek? A *Koza-Fiskály* ragadványnevét ezért kapta, mert viselője igen eszes, felfogós, gyors észjárású ember volt. *Koza-Janker* kettős családnévből származó család neve volt.

Igen figyelemreméltó, hogy a ragadványneveket nemcsak a múltban adták a falubéliek – de a közelmúltban is. Erre a legszebb példát a *Kret*-családnév szolgáltatja. Ennek a családnak egyik tagját – aki a II. világháború után a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény értelmében áttelepülésre jelentkezett és nyíltan *szlováknak* vallotta magát – az egész falu egyöntetűen: *Kret-Szlovák* ragadványnévvel látta el.

Sámsonháza egyik legjellegzetesebb családjai közé tartoztak a *Kukely*-ék. Igen népes rokonsággal rendelkeztek, azért szükséges volt őket különböző ragadványnévvel ellátni. A községben mintegy 15-féle ragadványneviüket sikerült összegyűjteni. *Kukely*ék a falu egyik legrégebbi családjai közé tartoztak. Nevük ott szerepel az egyházi anyakönyvek legrégebbi összeírásában. A hagyomány szerint a legrégebbiek egyike a *Kukely-Bjelik* ragadványnév. Ugyancsak régi családnak tartották a *Kukely-Cesznak* ágát is. E családok egyik leszármazottját *Vádróknak* is nevezték, mert igen ügyesen tudott lopni, sohasem tudták rajtakapni. Hasonlóan régi ágnak tartották *Kukely-Gobcsan* (vagy *Gotsan*) családbelieket is. A hagyomány szerint ezek is mint gömöri pásztorok vetődtek Sámsonházára. Ragadványneviük szerint a Sajómenti *Gocsoro* községből érkeztek. A család feje nem egyedül érkezett, fiait is hozta magával. Ezeket a régi anyakönyvekben sokszor *Valach*-nak, vagy későbbben *Oláh*-nak is nevezték. A fiatalabb leszármazottaikat igen megbecsülték, mert igen jó *brindzát* tudtak csinálni. Ezeket az ügyeskezdő pásztorokat igen megbecsülték másfele is. Ezért e családok egyikét *Kukely-Brindzárnak* nevezték. E család néhány tagja méhésztettel is foglalkozott. Ezek a *Kukely-Cselár* néven szerepeltek. (Magyarul *Méhesz-Kukely*-nek nevezték.) A *Kukely-Dudás* a kecskebőrből készített dudák mestere volt. Csaknem minden *Kukely* ivadék értett a marha- és juh-bőr kikészítéséhez. Másoktól is felvásárolták az eladó bőrokat. A legjobb ilyen mestert *Kukely-Koskár*-nak nevezték. E pásztor-család leszármazottai a 19. század utolsó éveiben lassan össze is házasodtak az itteni jobbmódú gazdacsaládokkal. Ezekből a vegyes házasságokból lettek *Kukely-Cséman*, a *Kukely-Lukács*, *Kukely-Lictaj*, *Kukely-Marek* családok. Mindezek a családok általában a módosabb családok közé tartoztak. Így például a *Kukely-Dubiná*-nak nevezett család a Szentkúti erdő melletti határ tulajdonosa volt. Az övék volt a *Dubina-erdő* egy része is. – *Kukely-János-Futás* a nevét

onnan kapta, mert sok éven át katonáskodott. Ott amikor vezényelték a „futás” szót, jól megtanulta – mit kellett csinálni, ezért gyakran idézgette is idehaza. Ezért e szó emlegetésétől rátapadt – mint ragadványnév. Ebbe a családba tartozott a *Kukely-Bedei* is. Ragadványnevét onnan kapta, mert egyik tagja megvásárolta a közelben fekvő „Bedei pusztát”, s ott házat is épített magának. Ebbe a kategóriába tartozott a *Kukely-Tuskár* is, akit mellest még *Méhész*-nek is neveztek. A *Tuskár* ragadványnevet azért kapta, mert a jobb felső kabátzsebében állandóan ceruzával járt.

Sámsonháza korábbi egyéniségei közül igen jelentős szerepet játszott a *Lietaj-Korcsolya* család egyik tagja. Igen jó és gyors észjárású embernek tartották. (Olyan volt mint a korcsolya). Az 1919-es forradalomban ő vezette a község gondjait, ügyeit és bajait.

A *Kukely* család családbeliek mögött tekintélyben és súlyban nem sokkal maradt el a *Marek*-ék szintén elég népes családja. Ők is elég széles rokonsággal rendelkeztek. A *Marek* családnak 6-féle ragadványneve volt. – *Marek-Majdán*, *Marek-Sebjan*, *Marek-Dobosi*, *Marek-Hurcsan*. Ezek mind összeházasodott kettős családnevek voltak. – *Marek-Pacsusék* nevüket onnan kapták, mert nekik is volt egy teherhordó szamaruk s ezt pedig *Pacsus*-nak hívták. *Marek-Dutko* igen szerény és csöndes ember volt, annyira összehúzta magát, mind a *dudok*-madár (Upupa epos, búbos banka).

A *Majercsik* családnak is elég kiterjedt és széles rokonsága volt, azért őket is ragadványnevekkel különböztették meg egymástól. *Majercsik-Katika* onnan vette nevét, mert volt egy igen sokat dédelgetett, elkényeztetett Katika nevű lányuk. *Majercsik-Parko* nevével a családnak azt a tagját tisztelték meg, aki mindig igen büszkén hordta magát: „akárcsak egy páva”. – *Majercsik-Slatko* igen szerette az alkoholt. – *Majercsik-Sztrapány* viselőjének volt egy nagy csizmája, ezt ő a maga nyelvén „sztrapány”-nak nevezte. *Majercsik-Gyurcsó*: szintén kettős családnev.

A *Pálik* családnak csak három ragadványnevét tudtuk számbavenni. A község lakosai azonban erősen állították, hogy valamikor ebből is többet ismertek. A *Pálik-Török* család egyik tagja az I. világháborúban valahol a Közel-keleten, Palesztinában katonáskodott. Hazatérése után sokat beszélt a „török” élményeiről, főleg a keleti asszonyok dolgairól. Az emberek álmélkodva hallgatták. – *Pálik-Barón* viszonylag szegényebb sorsú, de viselkedésében igen büszkén járt-kelt és sokan gőgösnek is tartották, úgy viselkedett – mint egy „báró”. *Pálik-Szvitaj*-ról azt mondták, hogy egy kissé selypített. Egész életét a pajtákban töltötte, sehova nem járt. Istállója ablakát trágyával gondosan berakta, hogy a fény és a hideg át ne járjon rajta.

A sámsonházi *Petró* családnak is igen széles rokonsági köre volt. Nem sokkal maradtak el a *Kukely*ek mögött. Megkülönböztetésükre 11 ragadványnevet használtak a faluban. Valamennyi *Petró* közül a legrégebbről a *Petro-Kusniar*-t (magyarul: *Szűcs-Petró*) tartották. Ragadványnevét mesterségétől kapta. Vagyonos embernek tartották. Készítményeit nemcsak Sámsonházán – de a szomszédos falvakban is megbecsülték. A *Petro-Rajcsok* családja azért kapta ezt a ragadványnevet, mert a községen átfolyó *Potok* (magyarul: Kis-Zagyva) szlovák nevét (*rajcsok*) nem tudta jól ki-ejteni. (Jajcsok helyett *rajcsok*-ot mondott) – A *Pajtái Petró*-k ragadványnevüket a Pajták közelében épített házuktól kapták. A *Petro-Gadzó* ragadványnév viselőjéről azt mondták, hogy az jó gazda volt. *Petro-Fityit* hosszú éveken át a falu korcsmárosa volt, korcsmájában mindig jó bort lehetett kapni. A *Dobni* és *Horni Petro* (magyarul: Alsó- és Felső-Petró) családokat lakóhelyük szerint nevezték így. *Petro-Koskár* – híres bőr-kereskedő, kupec volt, akinek a nevét távolabbi falvakban is jól

ismerték. *Petro-Duska*: kettős családnévből alakult családnév. *Petro-Zavara* és *Petro-Patika* névadásának okát már senki sem tudta meghatározni.

Sámsonházán már régebb idő óta több *Szikora*-család lakott. Megkülönböztetésükre szükség volt a ragadványnevek használatára. A jelen század első felében hét *Szikora* családnak volt egymástól eltérő ragadványneve. A *Szikora-Mókás* nevét mindig jókedélyű, tréfás embernek ismerték, ezért kapta a *Mókás* nevet. A *Szikora-Sustyan* igen ügyeskezü kőműves mester volt s mint kiszolgált katona is jó nevet vívott ki a község társadalmában. Idősebb korában azonban hangját elvesztette s csak igen halkán, suttogva tudott beszélni. A *Szikora-Kondás*, *Szikora-Bakter*, *Szikora-Kisbíró* és a *Szikora-Cselár* családok tagjai egykori viselőik foglalkozásnevét kapták ragadványnéviül. A *Szikora-Longusék* ragadványnevének keletkezését már senki sem tudta közelebbről meghatározni.

A *Szluka-Szvítaj* és a *Szarvas-Demen* kettős családnévből jelezte a családfe és a házastársa származását.

A *Szrniak-Bakter* is a foglalkozásnévből bővíült új családnévvé. Egyesek emlékeztek más *Szrniak* családra is – de azoknak nem volt ragadványneve.

Egészen újkeletű ragadványneve van a *Szabó-Szombat* családnak. Az egyik *Szabó* család nevének a viselője kilépett az egyházból és a szombatos szekta tagjává lett. Megkülönböztetésképpen kapta ragadványnevét.

A jelen század első felében két *Skultéty* család lakott Sámsonházán. Megkülönböztetésükre ők is ragadványnevet kaptak. A *Skultéty-Sperka* onnan kapta nevét, mert évekkel ezelőtt megvásárolta a zsidó *Sperka* kereskedő házát és e vétellel kapta a *Sperka* ragadványnevet. A másik *Skultéty* család egyik tagja igen népszerű embere volt a községnek. Űgyesen szónokolt, verselt, sikerült felköszöntőket tudott mondani, ezért nem volt lakodalom – ahova nem hívták volna násznagynak. Egy jól sikerült „dikió” után a *dixi* szóval jelezte annak végét. E zárószó aztán mint ragadványnév – hozzátapadt családjá és leszármazottai családnévéhez (*Skultéty-Dixi*).

A régebbi családok közül meg kell még emlékeznünk a *Styaszni* családról is. Két jellegzetes ragadványnév alapján különböztették meg őket. A *Styaszni-Katona* családjának egyik tagja szerencsés katonamúltjával szerezte ragadványnevét. Különbösen hírneves kőműves-mester is volt, sok sámsónházi kőműves-legény tanulta ki mellette ezt a mesterséget. A *Styaszni-Grnyo* családnak egyik tagja balkezes volt és e tulajdonsága révén kapta ragadványnevét.

A régebbi egyházi anyakönyvekben előfordulnak más családnevek is, mint pl. a *Vicián-ék* családjá. Ma már ez a család kihalt – vagy elköltözött a faluból. Emlékük azonban továbbélt olyan kettős családnevekben, melyek elárulták egykori jelenlétüket. (*Vicián-Murár*, *Vicián-Dudás*, *Vicián-Hudnagy* stb.) Valamikor ez a család sokkal vitálisabb volt – mivelhog e család-nevekkel elég gyakran találkoztunk a dől-nógrádi és a pest-környéki szlovák településeken.

Összegezve az elmondottakat, elmondhatjuk, hogy a sámsónházi ragadványneveknek 2/3 része (kb. 60–62%) szlovák névadású gyakorlatot árul el. A továbbiak kb. 1/3 arányban (30%) magyar névadásúak. Vannak persze kettős, magyar-szlovák névadású ragadványnevek is. Ezeknek a számaránya 8–10%-nyi. Ami a mai ragadványnevek használatát illeti – nagyrészüik még ma is használatban van, – azonban korábbi népszerűségük letűnőben van.

A sámsónházi határ-, család- és ragadványnevek számbavételét még egy igen figyelemreméltó, – inkább nyelvjárási, mint néprajzi vonatkozású adalékkal egészíthetjük ki.

Amikor a sámsónházi táplálkozási és onomasztikai anyag gyűjtését végeztük,

ankétszerű kérdéseinket nagyobbrészt szlovákul tettük fel adatközlőink számára. Ők válaszukat természetesen a maguk, *helyi nyelvjárásában adták meg*. Ezt a nyelvjárásukat csaknem mindegyik adatközlő „trpák”-nak jelezte. Tájékoztatásukat tehát egy olyan szlovák nyelvjárásban adták meg, melynek legkorábbi ilyen előfordulását már a 18. század elejéről is ismerjük. A trpák nyelvjárásról már 1746-ban Bél Mátyás is megemlékezett. Ebben az időben általános szokás volt az egyes megyékben lakó szlovák lakosságot *nyelvjárása* alapján megkülönböztetni. Ismert volt ez a nyelvjárás szerinti megkülönböztetés a 19. században is. Elég ha itt most csak *Bernolák A., Kollár J., Csaplovics J., Šafarik J. P., Hurban J. M., Jancsovcics I., Dobsinsky P. és Pastrnek F.* neveit sorolom fel.²³ A trpák nyelvjárást beszélő szlovák lakosság nagyjában Észak-gömör, Kishont és Északnógrád megyében lakott. Igen figyelemreméltó, hogy e nyelvjárást beszélő falvak lakosságát 1923-ban még *M. Kálal* is szótározta és 1936-ban *Parinka E.* is számontartotta.²⁴

Úgy látszik azonban, hogy az I. világháború után ez a kis nyelvjárás-sziget lassan *integrálódott* s beleilleszkedett az őket környező gömöri szlovák nyelvjárásokba. A későbbi szlovák nyelvjárás-kutatások már nem jelezték különállóságukat.²⁵ Azonban a gondosabb nyelvjárás-kutatók még mindig ki tudták mutatni a korábbi trpák nyelvjárást beszélő lakosok leszármazottait. Így pl. *Prasličková M.* és *Orlovsky J.* még napjainkban is ki tudták mutatni az egykori trpák nyelvjárást beszélő szlovák lakosság falvait. Ezek az egykori Kishont és a Balog-völgy falvaiban laktak.²⁶

Ez utóbbi adatközlésünk még jobban bizonyítja azon feltevéseinket, hogy Sámsonháza egykori szlovák telepesei főleg Gömör, Kishont és Nógrád északi falvaiból kerültek mai lakóhelyükre. Persze sokan jöttek Zólyom felől és a távolabbi megyékből is. Többségüket azonban a *trpák-tájszólásúak* képezték. Ezek pedig nagyobbrészt az észak-Gömör és Kishonti falvakból kerültek ide. E tájról jövő családok, szolgálégyenyek sokszor tovább is mentek. Ilyen déli irányú migrációról tanúskodnak a családnevek azonosságai és a *trpák, trepák, trepáci* szavak ismerete és használata. Így például trpák, trpáci kifejezést ismerik a Galga völgyében is, (Püspökhatvanban),²⁷ Pest-környéken, (Pilisen)²⁸ lejjebb Kiskőrösön²⁹ és magában Bácskában is (Bajsa)³⁰ – A Gömörből és Kishontból lejáró szolgálégyenyek és arató-családok meghonosítják a trpák elnevezést még Nyíregyházán is.³¹

A sámsonházi határ-, család- és ragadvány-nevek számbavételével láthattuk, hogy az itteni *határ-neveknek* számottevő *történeti* értékük van. A *Kopaň, Rubaň, Ortvány* és sok más hasonló határnevek sok évtizedes (talán évszázados) *munka* emlékei! Megérdemlik – hogy megőrizzük emléküket és tisztelegjünk – ha halljuk őket. A keletkezett irtványokon az idehúzódt családok intenzív állat- (főleg marha és juh-) tenyésztést is folytattak. Bizonyítják a *Kosariszko, Csierni kosiar, Szálaska, Pasztyierszki vrch* helynevek. Későbbben azokon a déli oldalú irtványokon, ahol a nap melege erre alkalmas volt, szőlős- és gyümölcsös-kerteket telepítettek a falu dolgos lakói. A szőlős-kertek pusztulásával a felszabadult helyeken rétek és legelők keletkeztek. (Ezek emlékeit még düledező borházak és az öregedő szilvafák őrzik.) A síkabb határrészekben mezőgazdasági termelésbe fogtak. Gondos trágyázással jótermővé alakították a szántóföldeket. A sámsonházi határrészek mindegyik sarka *fáradtságos munka bizonyítékai!*

A sámsonházi családnevek is történeti források. Legnagyobb részükből kiolvashatjuk a szlovák családok származás-helyét. A ragadvány-nevekből megismerkedhetünk az egykori munkás falu életformájával, társadalmi összetételével. A családnevek is a község „*krónikájának*” használható forrásai.

A bemutatott sámsonházi anyag feldolgozásával szerény példát akartunk mu-

tatni azoknak a számára, akik a megkezdett úton továbbfolytatva még gondosabban összegyűjthetik szülőföldjük vagy lakóhelyük hasonló emlékananyagát és a hozzájuk fűződő hagyományait.

JEGYZETEK

1. E kérdéskör régebbi magyar kutatóinak sorából itt most csak a legfőbbek neveit soroljuk fel: Melich János, Knieza István, Kiss Lajos, Lőrincze Lajos, Végh József. A szlovák kutatók közül Ján Stanislav, Branislav Varsík, Rudo Krajovčič, Pavel Ondrus, Vincent Blanár, Milan Majtán és Vladimír Šmilauer nevét említjük meg.
2. Az újabbrakori onomaszttikai kutatások támogatására külön kérdőívek is készültek. Ezek közül említést érdemel a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének kiadott: Útmutató a szlovák és magyar földrajzi nevek gyűjtéséhez. Összeállította Sipos István, Budapest, 1977. c. kiadványa. A kérdések elméleti taglalását egy hasonló munka foglalja össze, mely szlovákul jelent meg: Michal Blich a Milan Majtán: Metodika výskumu vlastných mien. Košice. (Kassa) 1977.
3. E témakört legkorábban A. Petrov: Příspěvky k historické demografii Slovenska v 18—19 Století, Praha, 1928. c. munkájában kezdte vizsgálni. Értékes idevágó adatokat nyújtott e témakörben Fügedi Erik: Beiträge zur Siedlungsgeschichte einiger slowakischer Dörfer auf dem Gebiet des heutigen Ungarn. Studia slavica Hung. (Bpest. 1980.) c. tanulmányában. Nem kevésbé figyelemreméltó adatokat szolgáltatott ehhez még Vincent Blanár: Príspevok ku štúdiu slovenských osôbných a pomiestnych mien v Maďarsku. Bratislava, 1950. Igen áttekinthető anyagot gyűjtött még össze a sámsónházi helynevekből Vámosi Ilona tanárnő is, Sámsónháza helytörténete c. kéziratában. A kézirati anyagba való betekintési engedélyt a szerzőnek ezúton hálás köszönetemet nyilvánítom.
4. Michal Markus: Slovensko—maďarské interetnické vzťahy v ľudovej strave v Sámsónháze. In Národopis Slovákov v Maďarsku. 1981. 63—100.
5. Az anyakönyvek anyagának összegyűjtését a helyi evangélikus lelkészli hivatal engedélyével végeztem.
6. Ennek számbavétele már azért is kívánatos volt, mert az eddigi kiadványokban Sámsónháza igen szegényesen szerepelt. Manga János: Magyarországi szlovákok. In Népi Kult. Népi Társ. 1973. 211—250. — valamint Ján Sirácky: Šťahovanie Slovákov na Dolnú zem. Bratislava, 1966.
7. Hogy a török seregek pusztítása milyen mértékű volt, legjobban a Manga J. munkájából tudhatjuk meg. (213 old.)
8. Az idézett népdalt Styaszní János 80 éves sámsónházi lakos énekelte. Ismeretes volt ez a népdal a többi nógrádi szlovák faluban is. Lásd: Vyeletel vťák. (Szlovák népdalgyűjtemény) Budapest, 1955. 21. old. 21. old.
9. Az itteni birtokosok nevét Schneider Miklós munkáiból idézzük. Dézsma és robot. Salgótarján, 1971. 55—56 old. — Uda je o poddanských pomeroch vobclach obývaných Slovákmí v Novohradsej stolici z kônea 18. storočia. In. Slováci v zahraničí. Bratislava, 1979. 3. 118—126.
10. Mathias Bel: Notitia Hungariae novar historico-geographica. IV. Vindobona 1782. — A nógrád megyei szlovákok migrációját elég alaposan írják le: Sirácky J. id. munkájában, — valamint Bellitzky János: Nógrád vármegye története. I. Salgótarján, 1972. 196—220 old.
11. A sámsónházi pajták gondos feldolgozását Zólyomi József: Kétheltekű település emlékei Sámsónházán c. dolgozatában olvashatjuk. In. Národopis Slovákov v Maďarsku, 1981. 44—61 old.
12. Néhány idősebb adatközlő tájékoztatása szerint a Čarhoňa név a magyar Cserhát hegység és az itteni erdő nevét jelentette.
13. Lásd a 11. sz. alatti jegyzetet.
14. Májeresik A. 80 éves, és több más idősebb adatközlő szerint az országút menti pajták és istállók csak az 1808. évi tűzvész után kezdtek szaporodni.
15. Kopan vagy Kopany irtott határ-részek elnevezését felső-Gömörben a legregnásabban találjuk pl. Muránska Zdychaván. Lásd. Ján Gallo: Muránska Zdychava Rím. Sobota, 1983. 46 old. c. munkájában.
16. A Tabán: helynév vagy utca-névként való használata országosan ismert. V. ö. Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, 1982. V. köt. 243. old.
17. A nógrád megyei szlovák falvakban — de egyébként másutt is, a 18. században a szőlőtermelés igen népszerű foglalkozási ág volt. Erről már Béli Máttyás is megemlékezik. Ennélfogva a sámsónházi szőlőskertek 18. sz-i telepítését is el lehet fogadni.
18. A jobbágynévsor Fügedi Erik levéltári kutatásainak eredménye. Lásd id. munkáját 286 old.
19. A Petrov: id. munk. 103 old.
20. Blanár V: id. munk. 105 old.
21. Fügedi Erik: id. munk. 286 old.
22. A teljesség kedvéért szükségesnek tartjuk megjegyezni még azt a körülményt, hogy az 1946—47. évben Cseh-szlovákia és Magyarország által megkötött áttelepülési egyezmény értelmében kb. 10 család elköltözött Sámsónházáról. (Ezek a köv. családok voltak: Bendlak, Gá, Fizelya, Koza, Kret, Kukely, Petró, Szikora, Skultéty Styaszní.) Valamennyien a Rimaszombat melletti Gemerské Janovce-ban, Gömör-Jánosban kaptak elhelyezést.

23. *A. Bernolák*: Lexicon slavicum . . . Budae 1825—1826. IV. str. 3351. — *J. Kollár*: O československé jednotě v řeči a v literatuře. Spisu musejních. Praha, 1846. str. 105. — *J. Csaplovics*: Gemälde von Ungarn. I. Pest. 1829. str. 205. — *F. J. Šafárik*: Slovanský národopis. Praha. 1842. str. 98. — *J. M. Hurban*: Slovensko a jeho život literárny Slov. pohl. 1846. str. 34. — *Š. Jancovics*: Novi mačarsko—slovenski a slovensko—mačarski slovník. I. Szarvas 1848. str. 335. — *P. Dobšinský*: Obyčeje, poverý a hry slovenské T. S. Martin. 1880. str. 71. — *F. Pokorný*: Z potulek po Slovensku. Praha, 1885. Praha II. str. 174. stb
24. *J. M. Kádal*: Slovenský slovník. Banská Bystrica. 1923. str. 724. — *F. V. Pe unka*: Veselé putovanie po Slovensku. Praha. 1934. str. 340.
25. *Št. Tobik* a gömöri nyelvjárások legjobb ismerője a balog-völgyi trpák nyelvjárást már délnyugat-gömöri nyelvjárásnak nevezi. (Gemerské nárečie. Jazykovedné štúd. II. 86—117.) Ebben a térségbe tartoznak tehát azok a trpák falvak mint pl. Jostišovce, Drienčany, Slizské, Babinec, Kraskovo, Lukov ste. Pápca, Kyjatice, Ostrany, Striežovce, Hrušovo, Budikovany — melyeket korábban külön nyelvjárásnak minősítettek.
26. *M. Prasli korai*: Brdárstvo v západnom Gemeri. Slov. národopis 1965. str. 383. — *J. Orlóvský*: Gemerský nárečový slovník. Martin, 1982. str. 358—359. E gömöri trpák falvak a következők voltak: *Hostišovce, Drien any, Hrušovo, Kyjatice, Pápea, Babinec, Slizské*. Ez utóbbi község lakóit *Trpákok*-nak csúfolták. (Trpoučané).
27. *Püspökhatvanban* maguk a község lakói is állították: „Večl mi ani nie zme Slováci, len taki *Trepáci*”. (Mi nem is vagyunk szlovákok, csak amolyan *trepákok*) Lami István közlése. Nás kalendár 1983. Bpest, 205—207.
28. *Piličen* is ugyanezt mondották magukról: „mi zme len taki *Trepáci*”. *J. Štolc*: Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku. Bratislava, 1949. str. 246, 418.
29. *Kiskőrösön* is azt vallják, hogy: „mi zme už *Trepáci*” — „mi zme *Trepaji*”. *K. Palkovic*: Z vecného slovníka Slovákov v Maďarsku. Jazykoved. štúdie 1957. str. 319.
30. *J. Štolc* szerint a Bácskában fekvő *Bajcs* község lakóit is *Trpák*-oknak v. *Trepák*-oknak nevezik. főleg azért — mert *trpák* nyelvjáráshoz beszélnek egymással. *J. Štolc*: Nárečie troch Slovenske ostrovov . . . Jlingvistica slovacica. 1946—48. Bratislava, str. 416—420.
31. Nyiregyházán a gömöri *trpák*-okat a környező magyarok „*tirpák*”-nak, vagy *tirpákok*-nak ejtik és nevezik. Ma már ez az elnevezés nemcsak egy gömöri szlovák nyelvjárást, de egy 'kétnyelvű, szlovák származású etnikai népcsoport' nevévé vált. Lásd erről: *Márkus M.*: A bokortanyák népe. Budapest. 1943. 59—65. oldalakat. — Magy. Nyelv-Tört. Etniológiai Szójevevénysszavai. Budapest. I/I. 1954. 524 old.

Resümee

Mihály Márkus:

Geographische- (Flur-) Familien- und Beinamen in Sámsonháza

Der Autor hat in dieser Studie geographischen Flurnamen und die Familien- und damit die Beinamen eines charakteristischen Nógráder slowakischen Dorfes aufgearbeitet. Das Dorf war schon im 12. Jahrhundert ein bewohnter Ort. Zur Zeit der Türkenkriege wurde es gänzlich vernichtet. Nach dem die Türken aus dem Lande gejagt wurden, brachten die neuen Grundherren des Dorfes slowakische Ansiedler in den Dorf. Diese slowakischen Kolonisten haben ihre Nationalität bis zum heutigen Tag bewahrt. (Zwar widersprechen die statistischen Daten der Jahre 1910 und 1920 dieser Behauptung. 1910 wurde die Zahl der Slowaken in nur 1,8% festgestellt und 1920 wurde das ganze Dorf einheitlich als ungarisches Ethnikum ererklärt.) — Eben darum liefern die in der Studie angegebenen Daten geradezu wichtige Beweise von den nationalen Zuständen des Dorfes am Anfang des Jahrhunderts.

Den hier dargebotenen Stoff hat der Autor im Ort aus den Aufzeichnungen der früheren Gemeinde-Matrikeln und von den Angaben der lebenden, ältesten Ortsbewohnern gesammelt.

Wie es auch der publizierte Stoff zeigt, bieten die gesammelten Daten nicht nur eine alphabetische Aufzählung, denn wo sich Gelegenheit bot, bemühte sich der Autor die

Entstehung der Geographischen-, Familien- und Beinamen bis zu deren heutigen Gebrauch, – also das Leben der Namen zu schildern. – In dieser 200 jährigen Zeitspanne beobachtete er auch den manchmal doppelten slowakisch-ungarischen interethnischen Entwicklungsprozess. Die zum Ort gehörenden Flurnamen liefern wertvollen Stoff zur Geschichte des Dorfes. – Die Familien- und Beinamen aber zeigen ein klareres Bild der vom Norden dem Süden zuwandernden slowakischen Familien und zugleich wird auch die gesellschaftliche Lage, in der die angesiedelten slowakischen Familien lebten, beleuchtet. Sehr beachtenswert sind die Feststellungen des Autors über die Mundart der hiesigen slowakisch-ungarischen Bevölkerung.

Es wäre mehr wünschenswert auch die übrigen slowakischen Lokalitäten in Ungarn mit Hilfe des Fragebogens der Slowakischen Demokratischen Verbandes in Ungarn auf ähnliche Weise sorgsam onomastisch aufzuarbeiten.

Adatok Nógrád megye 18—19. századi ipartörténetéhez, különös tekintettel a vasgyártásra

Szvircsek Ferenc

1. Bevezetés

Megyénk újkori vasiparának látszólag semmi kapcsolata sincs a területe korábbi vasbányászatával és vasolvasztásával, vagyis nem mutatható ki olyan kontinuitás, mint amilyen a Rima és a Sajó vízvidékén a honfoglalástól – sőt még korábbról – napjainkig részben kimutatható. Ennek fő oka az Ipoly és a Zagyva vízvidékén nyomaikban még ma is kimutatható limonitos és hematitos vasércrétegeknek az igen korán elkezdődött kibányászása, amit az Alföldre egymás után betelepült különböző nyelveket beszélő népek egyes csoportjai vittek végbe. Földtanilag ugyanis ezek a vasércrétegek egy korai Hárshegyi-Homokkő Formáció tengeri üledékes és a későbbi „csérhádi vulkánosság” posztvulkanikus ércképződésének a jellegzetességeit viselik magukon. A homokkő rétegek vetődések következtében jutottak felszínre. Pl. a budai Hárshegy, amelynek Bátor-barlangjában az egész középkor folyamán bányásztak és mellette olvasztottak vasat, a nézsai Szele-hegy stb. A csérhádi posztvulkanikus működésnek – kísérő jelenségei a hőforrások és a mai csevicek – a folyó és patak völgyek oldalfalain előbukkanó vasérci pedig szinte felkínálták a kezdetleges felszíni műveléssel végezhető kitermelést. Voltak azonban még más előfordulási lehetőségek is. Ezek az Osztrovszki-Vepor hegység és a Börzsöny és a Mátra kitöréseinek vulkanikus hamujából létrejött „mocsári vas” és a „rétvas” szórványok, amik vizes és füves területeken alakultak ki.

A kezdetleges vasbányászat mindig együttjárt a vasércnek a bányahelyek közelében levő patakok melletti olvasztásával. Mind a két tevékenységet titkos és kultikus dolognak tekintették. Azt hogy ilyen helyek hol voltak, azt a vasolvasztás következtében létrejött salak segítségével lehet megállapítani. Megyénkben azonban szervezett „salak-kutatás” nem volt és így az ilyen leletek csak a „véletlenek” eredményeként kerültek az irodalomba, pl. a csóvári és a közeli domonyi vassalakok, pedig nyilvánvaló, hogy számos más helyen is találhatók, miként az a „vas” jelentésű, különböző nyelvi eredetű földrajzi neveinkből feltételezhetők, mivel ezek – csekély kivétellel – mindig a vasércet tartalmazó rétegek közelében fordulnak elő.

Természettudományos bizonyossággal állítható tehát, hogy hazánk népvándorláskori különböző népei ismerték és ki is aknázták a kezdetleges módszerekkel elérhető vastartalmú rétegeket és az, hogy ezek bányászata – az elnevezések napjainkig való fennmaradásával igazolhatóan – a magyar letelepülés után is folytatódott.

Újabb történelmi irodalmunkban a koraközépkori magyarországi vaskohászat történetével foglalkozó legjelentősebb mű a *Heckenast-Nováki-Vastagh-Zoltay*: „A

magyarországi vaskohászat története a korai középkorban”¹ című, széles kitekintésű feldolgozás, továbbá *Győrffy György*: „István király és műve” című kötete.² Ezeknek a műveknek az a fő problémájuk – miként azt *Belitzky János* megemlítette – hogy a földrajzi nevek vizsgálatában nem haladtak túl az akkor már megkövesedett helynév-magyarázatoknak csak a hazánk közelében lakó népek nyelvéből eredő magyarázatán és nem vették figyelembe az avarsággal idekerült vashányászatra vonatkozó helynévi, még ma is sokhelyütt élő adatainkat.

Belitzky évtizedek óta folyó kutatásainak egyik részeredményét az „Ezer év előtti néprajzi emlékek a Palócföld névanyagában”³ című cikkében közölte és itt kitért az avarok első csoportjához tartozó mandzsú-tunguzok által megyénkbe került „szele”, azaz „vas” jelentésű helyneveinkre.

Tájékozódás céljából tehát *Belitzky János*hoz fordultam, aki a következőket közölte: „Befejezés előtt áll az egyik tanulmányom, ahol a megyénk népvándorláskori vashányászataival is foglalkozom. Itteni földrajzi neveink sorában csak az avarság első hullámától hátrahagyott kelet- és középpázsiai eredetű helynevek igazolhatók szótárilag és a földrajzi környezetük térformáinak megfelelően, azaz természet-tudományilag is igazolható módon, ami nagymértékben bizonyítja a művelődés-történeti feltételezéseinket is. Megyénk területén a Bajkál-tó vidéki „vas”, „vasas” és „kard”, „kardos” jelentésű *szele* és *szelem* szavak maradtak fenn hely- és személynevek alakjában, amik – más szavak mellett – az avarság népi beolvadásának is magyarázatai. Zömmel csak itt, hazánk más területein csak szórványosan fordulnak elő, ami személynévvé válásukkal is összefügghet. Pl. Gömörben és Erdélyben, az Altáj-hegység vidéki és közép-ázsiai eredetű avarság törökjeinek a „vas” hely- és személynévei találhatók meg, ami ugyanúgy igazolható, mint a nógrádi csoport helynévanyaga. Vagyis az avarság több nyelvet beszélő törzsek szövetsége volt. – A Nógrádba a Zagyva völgyén és a Duna-kanyartól felhatoló avarság „vasművesei” tehát a mandzsú-tunguz evenki népréteghez tartoztak, legalábbis zömmel, mert elnevezéseik lexikálisan elsősorban ebből a nyelvből magyarázhatók. Az avarok a türk birodalom terjeszkedése elől menekülve 552-től 562-ig, vagyis alig tíz év alatt, jutottak el Közép-áziából az Aldunáig és már 568-ban megjelentek a Kárpát-medencében. A tízezer kilométeres utat tehát rendkívül rövid idő alatt száguldották végig (Szeged tört. I. k. 1983. 164. l.). Vágtatásuk másfél évtizede a magyarázata annak, hogy a hozzájuk csatlakozott koreai, mongol és paleoszibériai töredékek szókinestöredékei is – a vasra vonatkozó szavaikkal együtt – szinte töretlen alakjukban ismerhetők fel a középkori hazánk területén. Érthető tehát, hogy hely- és földrajzi neveink eddigi magyarázóit értetlenül álltak ezen nem európai jellegű szókincesel szemben. – Vasra azonban az avar birodalomnak is szüksége volt és ez a magyarázata, hogy vashányáikat a saját nyelveik szavaival jelölték meg és az is, hogy ezek a szavak személy és mai családneveink alakjában még ma is élnek, ami az avarság különböző csoportjainak a magyarságba történt beolvadását – a részleges avar-magyar kontinuitást – igazolja. Ennek körvonalazására a jelzett dolgozatomban szintén kitérek, de már itt is jelzem, hogy vidékiünkön a 8. században a bolgár-szlávok uralma alá kerülve, ezekkel együtt olvadtak be”.

Ezen tájékoztatás után hihetőnek vélem megyénk területén a koraközépkori vasművesség továbbélését és annak a bolgár és magyar honfoglalók révén történő Kaukázus vidéki és uráli népelemek szókincesének vasra vonatkozó szavakkal való bővülését, amit *Belitzky* szintén felvet az elgondolása során.

2. Előzetes észrevételek

Újkori vasművességünk megyén belüli viszonylagosan kései megjelenésének területünk hadszíntérré válásán kívül az ősi lelőhelyek érckészletének a 16. századig történt kimerülése lehetett az egyik oka. Emlékük azonban tovább élt. Pl. *Rimóc* határában a Kis- és a Nagy-Huta dűlők⁴. A *Dunakanyarban* a Nógrád megyével közvetlenül határos – néha a megyénkhez tartozónak jelzett – *Szokolyán* még a török korban is volt vasbányászat és vasgyártás⁵. A *nézsai* Szele-hegyen és a közelében még a századunk elején is akartak vasat bányászni.⁶ Az érc mennyisége azonban nem felelt meg a mai igényeknek és ugyanez volt a helyzet az ottani bauxittal is.

Talán ezzel is magyarázható, hogy a megye ipartörténetét taglaló történeti irodalomban kevés adat szól a mai vasipar előzményeiről a hámorokról, kohókról illetve a korai kapitalista vállalkozásként megjelent vasgyárakról és vasércbányákról.

Kevésbé ismeretes, így az a tény is, hogy a Salgótarjáni Kohászati Üzemek, az „acélgvár” gyökerei a Rimamurány-Salgótarjáni Vasúti Rt. keretében, Gömör megyei, több más, eredetükben a múlt század elejéig visszanyúló, vasgyárak ismételt egyesülésség vezethetők vissza.

A 18. század elejétől kapcsolódik a gömői nemesség a vasiparhoz, s a feudális nemesség birtokain – Murány, a Rima és a Sajó völgyeiben – sok kis huta és hámor dolgozott a birtokhoz tartozó erdőségek és a könnyen hozzáférhető vasérc hasznosítására. Így a faszénre, vízierőre és a helyben bányászott vasércre, valamint a jobbágy-munkára alapozott kezdetleges technikájú huták számára a szállítási utak rossz állapota miatt távolabbi piacok elérhetetlenné váltak. A külfölddel való verseny készítette a felvidéki kis társaságokat és egyéni birtokosokat tömörülésre, a használt technikák korszerűsítésére, mely a széntüzelés és a gőzgép (mint energiaforrás) alkalmazását jelentette. A régi huták és hámorok közelében szénbányák nem voltak, így a felfedezett szén – ismét csak a vasút és jó közút hiányában – gazdaságatlan szállítása miatt már az újabb gyárak telepítésénél annak közelségét döntő tényezőként vették figyelembe.⁷

A Gömör megyei vashámor tulajdonosok 1808-ban szövetkeztek legelőször a „Murányi Unió” név alatt. 1810-ben alakult a „Rimai Coalitio”, mely a Rimavölgyében, valamint Rimabrézó és Nyustya vidékén erdőbirtokkal, vasolvasztókkal és hámorokkal rendelkezett. 1845-ben pedig Ózd vidékén „Gömői Vasművelő Egyesület” név alatt új társulat alakult, mely a környéken felfedezett barnaszén telepeknek köszönhette létét. A vasfinomító hengergyárban itt alkalmaztak először barna szenet a kavarókemencék és forrasztó pestek üzemeltetésénél. A felsorolt három egyesület 1852-es fúziója hozta létre a „Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület”-et. Az új társaság tőkeerejével jogilag is egységet alkotva a magyarországi vasútépítkezésekből kívánta a maga részét biztosítani, azaz a színszükségletét a magyar állam tőlük vásárolja és ne külföldről hozassa be. A társaság kezelésében levő ózdi finomítók azonban nem tudták kezdetben a gömői kohók összes nyersvastermelését feldolgozni, ezért Ózd mellett új finomító gyár létesítését határozták el Borsodnádasdon, támaszkodva a közelben feltárt barnaszénvagyonra 1864-ben.

A gömői nyersvastermelők (az épülő vasútvonalra alapozva) 1868-ban részvénytársasági alapon megalakították a „Salgótarjáni Vasfinomító Társulat”-ot, melynél mint telepítési tényező a környéken feltárt jóminőségű barnaszén volt döntő tényező. 1869-ben így nem csak a gyár építéséhez fogtak hozzá, hanem szénbányák feltáráshoz is a közeli Salgó hegy lábánál. A salgótarjáni gyár részvényeseinek többsége a Wiener Bankverein tulajdonában volt, a Rimamurányvölgyi Vasművelő Egyesület

részvényesei pedig szintén érdekeltek voltak a vasüzemben, az 1879-ben kezdődő gazdasági fellendülés, a vasútépítkezések adta lehetőségek kihasználását csak a gyárak modernizálásával lehetett elérni, így a Wiener Bankverein nyomására a Rimamurányvölgyi Vasmű Egyesület és a Salgótarjáni Vasfinomító Társaság 1881-ben fuzionált, létrehozva a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaságot.⁸

*

Tanulmányomban a köztudatban elfelejtett, és az ismereteink szerint a 18. század végén Rárósmulyadon (Mú'la), működött első vashámorról a gömöri Rimai Coalitio (Egyesület) 1834-ben Málnapatakon (Málnec) alapított vasgyáráról és a reformkori iparfejlődés szép példajaképp 1847/48-ban Szinóbányán (Cinobană) Kuchinka család által alapított vasgyárról szeretnék szólni a szükséges és néha hézagos levéltári és irodalmi adatok összefoglalásával.

Több nyitott kérdés vár tehát megválaszolásra. Hol álltak, mikor működtek, milyen ércet dolgoztak fel, milyen volt a termelő berendezésük?

A korai hámorok *berendezésére* nézve az irodalomban kevés megbízható adat található. A levéltárakban felkutatott iratok pedig ezeket a részleteket illetőleg a semminél alig valamivel többet mondanak. Annyi azonban ismeretes a szakirodalomból, hogy „A vasértz, minekutánna az úgy nevezetett szélyeltörő műhelyben vagy hámorban (Pochwerke) szélyeltőretik és vízzel megtisztittatik, á magos kementzében (az az olyan kementzében, amely 20 vagy 30 láb magasságú kettős kőfalbul és 8–12 láb vastagságúbul áll) megolvasztatván, vastag rudakba és darabokba öntetik, á mellyek á hámorokban ismét megtüzesittetnek és külömbbféle véknyabb rudakba kovátsoltatnak ki. Ez által á megtüzesítés és kovátsolás által á még nem egészen tiszta vas, sok tisztátalan részeztől megtisztittatik, és hajthatóbbá, sűrűbbé 's á dolgozásra alkalmasabbá tétetik.”⁹

A nyersvasból oxidáló fűjtatással kovácsolható vasat tudtak készíteni az ún. tót-kemencék segítségével. A megömlött és ismét megmerevedett vas, mint nyersvas szolgált kiinduló pontul a kovácsolható, nyújtható vas nyeresének a frissítés különböző módszereivel, amit a kavarásos eljárás bevezetése szorított ki a használatból. A nyersvas nyújthatóvá tételéhez levegőre volt szükség, a frissítés (széntelenítés) vagy kavarás művelete alatt a nyersvas a levegő hozzájárulásával ismét megömlött, a szénttartalom a lejátszódó átalakulások révén lecsökkent, a vastömeg téztaszterűvé vált. A frissítés a fristűzben (frisspest) megy végbe. A nyert vastömeg neve a „bucza” (Luppe). Ezt nehéz pöröly alatt vastag lepénnyé kovácsolták, majd vésőkkel feldarabolták. A bucákat újabb finomítás alkalmával felmelegítették, azután egyenként kovácsolták ki rudakká az ún. farpöröly alatt. Ezért a kohók kiválasztásánál döntő szempont volt a víz közelsége, mert a fűjtató működéséhez vízerővel hajtott vízikerek szolgált. De hosszú időn át vízi kerekekkel hajtott súlyos kalapácsokat (pörölyöket) is használtak.

A fejes pöröly 700–1200 kg súlyú ütéseinek a száma percenként 40–60 volt. Az ütésmagassága 60–100 cm között váltakozott. Amennyiben farpörölyt használtak, fejének súlya 200–750 kg, ütéseinek száma percenként csak 20, ütésmagassága 50 cm volt.¹⁰

*

Ezekre a feladatokra az Ipoly folyó kiválóan alkalmas volt, mert az idetelepiült vashámorokon kívül egész sor malmot, fűrészmalmost, papírmalmot, üveghutát hajtott. Az olvasztáshoz szükséges *faszén* szintén bőségben állt rendelkezésre, bár a gömöri és selmecbányai vasércbányászat és vasolvasztás Nógrádban is az egyik oka volt az erdőirtásnak és a szénégetésnek, mely jelentős károkat okozott. Az erdőirtások során kivágott fák feldolgozása révén a paraszti iparüzés a szénégetés és hamusírfőzés is hozzájárult a megyei erdők nagyfokú kipusztításához annak ellenére, hogy a 18. század közepétől eltérbe lép az erdők védelme. A jobbágyfelszabadítás befejező lépéseként végrehajtott tagosítás következtében a földesúri erdő egy része a jobbágyoké lett, akik azzal a jövőben tetszés szerint gazdálkodhattak, fáit kivághatták. A század közepén még meglevő nagy összefüggő nógrádi erdők egyrésze akkor pusztult el. Ezzel szemben az uradalmi erdőgazdálkodás még a növekvő ipar szükségleteivel szemben is megtalálta továbbfejlődése feltételeit. A 19. század elején még egyedül a hamugetés és hamusírfőzés biztosította az uradalom érdeinek jövedelmét, a helyzet a 19. század közepétől gyökeresen megváltozott, amikor a Rimavölgyi Egyesület málnapataki vasgyára, 1833-ban Zahn I. Györgynek a zlatnói üvegyára, 1844-ben a színóbányai határban a Kuchinka-testvérek katalinvölgyi üvegyára, 1848-ban ugyancsak Szinóbányán Kossuth János későbbi vasgyára települt. Ezeket a gyárakat a rónyai uradalom látta el fával, de a gyárak megjelenése után az eddig értéktelennek tartott, nem telepített és gondozatlan erdőket az uradalom már nem tekintette korlátlanul irthatónak.¹¹

*

A vasércet a Garam bal partján fekvő Polonkától Lónyabánya, valamint Szinóbánya térségéig a Szepest-Gömöri Érchegység (Slovenské Rudohorie) nyúlványaiból fejtették. A megye északkeleti részén emelkedő Vepor északi és déli oldalain vasérc telepeket találunk, így az Ipoly és Losonc (Krivaň) patak eredeténél: Szinóbánya, Lónyabánya, Turicska, Podrecsány községek határában.

Az itt található csillámpalába rakódott vasokkért a népnyelv „bagónak” nevezte. Ez a mintegy 15%-nyi vastartalmú vasokker a kutatás számára jelezte az ércet. A kristályos palák délkeleti peremén Divény határában magnezit is előfordult.¹²

A rúrósmulyadi vashámor a 18. század végén a Tótkisfalu melletti Podluzsány puszta határában található vasércet dolgozta fel.¹³

A színóbányai gyár már két bányával rendelkezett Turicskán: Vinyica-akna és Ferenc-Anna táró. Az 1870-es bányakapitányi látogatás is megemlítette Turicskát, hasonlóan Podrecsányhoz, ahol szintén folytak kutatások türethető eredménnyel.¹⁴

Szinóbánya, Lónyabánya környékének korai vashányászatáról jelenleg nincs adatunk. 1784–1785-ből tudunk levéltári források – tiltakozó parasztok beadványai – révén arról, hogy a régen művelt, felhagyott bányákat újból művelés alá akarták venni.¹⁵

Az 1870-es bányavállalatok szemléje Szendehelyen Mescha András (szénbányászataról is ismert nagykürtösi vállalkozó) „Julius (= Gyula) és Kunigunda” védnevű vashányáját is megemlítette, amelyet azonban nem műveltek. Ugyancsak volt vashányája Meschának az ekkor Hont megyéhez tartozó Szokolyán is.¹⁶

A Déry-féle bányakalauz 1892-ben Szinóbányán 4 zártkutatmányról tud, termelés barna és pátvasérc volt. Tulajdonosa Kramer Jakab vasgyáros.¹⁷ Szinóbánya mellett vashánya volt még Podrecsány, Tosonca, Nagyfalu vidékén is.

A bányák tulajdonosa 1896-ban Wiegner Gusztáv budapesti lakos, aki 10 bányamunkással folytatott termelést.¹⁸

A századfordulón már három vállalkozó termelt vasércet Nógrádban: Wiegner Gusztáv, Malczér Gyula rimaszombati vállalkozó, akinek Szinóbányán vassalakbányaja volt, vasérc és kénkovand bányát művelt Turicskán, valamint Lónyabányán és Szinóbányán Fischer Mór losonci vállalkozó.¹⁹ A vasércbányák száma hamarosan ismét bővült, 1905-ben ismertté váltak Podrecsány, Tosonca, Lónyabánya mellett Nézsa, Szendehely, Nagyfalu vasércbányái Wiegner Gusztáv tulajdonaként. Szinóbányán és Turicskán Wiegner ifj. Kuchinka Gyulával osztozott 9/10-ed és 1/10-ed arányban 2 bányatelken. Fischer Mór bányarészt szerzett Podrecsányban a korábbi bányái mellé²⁰.

1910-ben a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Szinóbánya térségében vassalakbányára kapott 1 külmértéket. Wiegner Gusztáv még továbbra is bányászkodott, míg Kálnó, Nemesfalva, Tosonca bányáinak tulajdonosa Deutsch Bertalan kálnói gyáros lett. Másnapatakon barnavasércet évi 1000 q mennyiségben termelt Füzi Rezső rimakokovai lakos.²¹ 1914-re azonban már csak a Wiegner Gusztáv tulajdonában lévő Podrecsány, Tosonca, Lónyabánya, Turicska, Szinóbánya és Losoncnagyfalu térségében levő bányákról tudunk, ahol összesen 12 bányamunkás évi 3000 q vasércet termelt 9 bányatelken (1556, 449 m²).²²

Csak említés szintjén közöljük a Rima Coalitio bányajogositványát Poltár község határában fellelt vaskőre, amelyet azonban jelentéktelen volta miatt sohasem aknáztak ki.²³

A lónyabányai Striborna (Strieborná) hegyen mágnesvaskő fordult elő, a turicskai kezdetleges feltárásban a felsőbb szinteken vérvaskő, melyekben barnavaskő települt, majd a tellért ankerit tölti ki. Az okkeres lencsék a mélység felé kvarcos szideritté alakultak át.

A vaskőbányászat a legkezdetlegesebb módon üzemelt, másodlagos fekvésű, víz által völgyekben összehordott vaskövek gyűjtésére szorítkozott kezdetben.

Az eredeti vaskőtelepeket csak a felszínről könnyen elérhető kihívásokból fejtették.

A barnavaskő, amelyet a szinóbányai kohóban kezdetben felhasználtak 40% vasat tartalmazott. Lónyabányán a vasércen kívül a tellért eüistre is művelték, mivel pátvaskövében réz és fakőérc is előfordult.²⁴

A két, név szerint is ismert vállalkozó Fischer Mór losonci kereskedő és Wiegner Gusztáv budapesti iparos a régi feltárásokat kutatta fel mintegy 2,4 km²-nyi adományozott területen. Az első bányamértékeket Szinóbányára és Turicskára még 1853-ban adományozta a bányakapitányság, majd 1895-ben Podrecsányban a Sztráskadűlőben talált limonit lencsékre, Tosoncán a Bród dűlőben s Nagyfaluban adományoztak később hasonló további bányatelkeket. Lónyabánya, „Papricka” részén és Szinóbányán porszerű barnavasércet és vörösvasércet (hematit) termeltek, amely magnéziadús karbonátos vasérc kibúvása volt. Turicska tájékán kovandos barnavasércet tártak fel, „Pod Kosanca na linia” tájékán (Turicska) pirittartalmú tellérek váltak ismertté a kutatás révén. Podrecsányban és Kisgergelyfalvára vezető út mentén vastartalmú veres agyagföld ásványfestékként került alkalmazásra.²⁵

Szinóbányán a Fischer — Wiegner terület ércmennyiségét 50 000 tonnára becsülték 25%-os limonit (barnavasérc) tartalommal. A többit pedig csak mint vaskohászatra nem használt ércet 500 000 t 20%-os vasat tartalmazó ankeritre és szideritre, mint lehetséges készletre becsülték.

A Duna kanyarulatában (Nógrád és Hont határos területein) a már említett Szokolya-Hután limonit volt ismert, de tudtak a nézsai Dobogi és Dorfberg-dülőkben található, valamint Szendehelyen a Mészkökemence és Kálvária melletti adományozott bányatelkekről.²⁶

3. A Rárós-Mulyadi Vashámor

Az Ipoly középső folyása mentén fekvő közepes nagyságú falut a megyei monográfia két településként említi, melynek tartozéka volt *Hámor* pusztja „hol hajdan vas és ezüst olvasztó hámorok voltak.”²⁷ Adatok híján nincs támpontunk a Rárós környéki vasbányák és hámorok üzemeltetésének mértékéről. Belitzky János a megyei monográfiájában csupán a rárósi vasbánya közelében található kovács falut, (Szécsény-) Kovácsit említi, mint olyan települést, mely vasbánya mellett keletkezett, hogy a hámorban kalapácsolással előállított vasat további hasznosításra feldolgozza.²⁸ Az kétségtelen, hogy a hámor a Tiszovnyik-patak és mellékvizei melletti ércelőhelyek már kiolvasztott nyersvasát dolgozta fel, annak kohósításának helyeit vagy helyét nem ismerjük.

A 18. század végéről két érdemleges adatunk szól az itt lévő vashámor működéséről. Rárósmulyad egyik birtokosa Baros József özvegye, Török Zsófia a rárósmulyadi „kalapáló műhelyben” (Industria Malleatura) alakíttatta vassá a Tiszovnyik-patak jobbpartján, Alsó- és Felső-Sztrégova között, Tótkisfalutól nyugatra lévő (Tót) Kelecsény határában fekvő Podluzsányban bányászott vasércet. A hámor termelése a korabeli forrás szerint az „ásóemberek” azaz a jobbágyok hanyagsága miatt csupán évi 30 mázsa (mintegy 1680 kg – Sz. F.) vas, amit helyben, illetve Balassagyarmaton értékesítettek.²⁹ Bél Mátyás is említi Nógrád megyében a hattyáni vasércet.³⁰ A mulyadi vashámorról tesz említést a II. József féle országleírás is, amikor megemlíti, hogy „... a malomároknak van egy kőhídja és a Kakatkán a Vashámornál (Eiser-Hammer) egy fahíd van.”³¹

Hogy ennek a hámornak a termelése, pontosabban működése mikor szűnt meg, még nem ismerjük. A 19. század elején Mocsáry sem említi működő üzemként. 1850-ben már csak a vashámorból átalakított malomban lakó molnárt írták össze családjával. Egy évtizeddel később Pesty Frigyes is csak „Hámor-malomnak” írja le.³²

A rárósmulyadi vashámort is a földesúri birtokon létesült vas, üveg, valamint hamuzsírőző üzemekhez hasonlóan ebben az időszakban az jellemezte, hogy az üzemek létesítésénél, fenntartásánál az uradalom felhasználatlanul heverő nyersanyagkészletét (vasére, fa) valamilyen formában a meglévő vízienergia segítségével felhasználja és értékesítse.

Nógrád megyében, hogy mennyiben feltáratlan ez az időszak ipartörténetileg, álljon itt egy adat, mely hasonló földesúri vasércfeldolgozására és értékesítésére utal. A Szlovák Tudományos Akadémia történelmi osztályának sorozatában, a MOL kamarai iratai közti U et C sorozat fasc. 45. no 26. 426. oldal terjedelmű iratának pozsonyi filmmásolata alapján közli az esztergomi érsekség „Szent Albert könyve” címet viselő 1571–1573 között készült birtok és jövedelem összeírását (Liber Sancti Alberti . . .) 322–323. lap. Hwgiagh, a 323. lapon ez áll: „Servitia nulla se habere dicunt, nisi quod ferrum ad necessitates domini ex Zwlew adductum tenentur ad possessionem Vadkerth ferre.” Azaz „Hugyag” . . . „Azt mondják, hogy semmi szolgáltatással sem tartoznak, csak azzal, hogy az úr (földesúr) szükségleteire Zellőrről

Vadkert birtokra vasat kötelesek hordani.”³³ A II. József-kori leírás tehát pontosan megjelöli a Kakatka-dűlőben lévő hámor helyét, és nem lehetetlen, hogy az 1570-es évek elején készült, de korábbi adatokat tartalmazó Liber Sancti Alberti-ben említett hutyagi esztergomi érseki jobbágyság Zellőrről a közeli rárósmulyadi hámorban kovácsolt vasat szállították földesuruk szükségleteire (Érsek-) Vadkertre.

4. A Málnapatak-Hámor (Málnapataki Vasgyár)

A Rima Coalitio (Rimavölgyi Vasművelő Egyesület) alapját Rimabrézón, Likéren és Nyustyán korábban meglévő vasgyárak és ezeknek bányabirtokai képezték Rimavölgyön és Vashegy-Rákoson. 1767-ben Rimabrézón felállították az első olvasztókemencét, az ércet Vashegyről fuvarozták a gyárhoz. 1810. február 16-án alakult meg a „Rimavölgyi Vasművelő Egyesület” 128 db 20 000 pengő forintos bányatársulati részre elosztott befizetés mellett.

A különböző helyen lévő, eredetükben néha a 17. sz. utolsó évtizedéig, illetve a 18. század elejéig is visszanyúló, különböző földesurak tulajdonát képező kis vasolvasztókból és hámorokból már 1800-ban létrejött Murányi Unió is 8 résszel vett részt az alapításban. A Rima Coalitiot Sturman Márton kezdeményezésére Rimaszombat város közreműködésével, gömöri és nógrádi nagy- és középbirtokos családok, vasműhelytulajdonosok – báró Luzsénszky, gróf Forgách, Kubinyi, báró Prónay, Török, Farkas, Hankovich, Hentz stb. – családok alkották. Jelentős szerepet vállalt az értékesítés terén Malvieux János Mátyás rimabrézói vaskereskedő. A társulat vagyonát pénztőke hiányában az alapítók bizonyos pénzösszeg befizetésén túl birtokaik (föld- és erdőbirtokok) egy részét átadták a részvénytársaságnak, melynek fejében részvényekhez jutottak. A társaságnak alapításkor 2 olvasztókemencéje, 8 frissítője és 4 nyújtókemencéje volt. A megalakulást követő évek a régi berendezések megújítását jelentette, új hámorok, nyújtótüzek épültek.³⁴

Nógrád megyével való kapcsolatuk 1824-ben kezdődött, amikor is a Coalitio bányajogositványt szerzett Poltár község határában talált vaskőre, amit azonban soha sem fejtettek.³⁵ Az 1830-as kolerajárvány, a rendezetlen hitelviszonyok miatt a társaság azonban súlyos pénzügyi válságba került, amit 1832-ben közgyűlési döntéssel gyárainak és bányáinak bérbeadásával szeretett volna felszámolni. Az ekkor már 3 olvasztóval, 15 frissítéssel és 10 nyújtóhámmal rendelkező társaság nem talált megfelelő bérlőt, így a gondolatot nem követte tett. A válság azonban arra lehetőséget adott, hogy a gazdálkodásukat átszervezzék, ügyvitelüket egyszerűsítsék és új frissítőműhely építésével lépjenek túl a válságon. Az új létesítményt a Nógrád megyei *Málnapatakon* határozták el felépíteni. Indítványt az 1832-es közgyűlésük elfogadta, s a telepet – miután annak faszükségletét előnyös feltételek mellett biztosították – 1834/35-ben üzembehelyezték. Berendezése 2 frissítőzből, nyújtóhámból, kezelési épületekből (műhelyek) és egy fűrészmalomból állt. A társulat az új üzem termelőképességét 2000 bécsi mázsára becsülte.³⁶

Az események azonban a valóságban nem ilyen simán zajlottak le. A Coalitio 1833 szeptemberi közgyűlésén hatalmazta fel az igazgatósági tagokat, hogy Szentiványi Ferenc³⁷ nógrádi birtokos örököseivel tárgyaljanak, szerződést kössenek, amit 1834. április 4-én alá is írtak.

A szerződés 1. pontja értelmében lehetőséget kapott a Coalitio a Závodszka és Vanyovszka nevű, Ipoly partján fekvő puszták arra alkalmas pontján „Vashámorokat s ahhoz megkívántatott egyéb épületeket tétetni, s a vízfolyásra szükséges árkokat

ásatni, utakat építeni úgy, hogy annak által bármiféle malmaikban, épületjeikben vagy egyéb javukban (Ti. a Szentiványiaknak – Sz. F.) kár ne okoztasson.” A három épületeihez, a tisztalakáshoz és a munkások házaihoz 40 hold rét volt igénybe vehető. (Továbbá szabad legeltetés 25 állatig.) Az erdőben pedig másképp nem értékesíthető fákat és gallyakat fűtés céljára szabadon szedhették a három emberei. Mindezekért cserébe – örökös áron – a Coalitio egy részvényt adott, 2000 forint értékben.

A szerződés 3. pontja szabályozta a területen már meglévő, jobbágyság által használt fűrészmalmok sorsát is. Ennek alapján a Coalitio megvásárolhatta ezeket az épületeket.

Helyileg lokalizálni tudjuk a Három pontos helyét, ugyanis a kérdéses fűrészmalmok a „Chmelna” nevű rét csatornája mentén álltak, közel az Ipolyhoz. A két malmot a társulat ezek után lebontotta, s az egyik helyén telepítette a vashámort, a másik helyén pedig új fűrészmalmot emelt, használva azt a vizet gépeinek működtetéséhez, melyet a két volt malom is előtte már használt.

Az 5. pont szerint az épületeket a helyben található anyagok (homok, kő, fa, agyag) felhasználásával emelték.

A szerződés 6. pontja a legfontosabb az elkövetkező események szempontjából. Ugyanis ennek értelmében a Coalitiónak évente 500 kubik öl fára volt szüksége a háromhoz. (Három láb hosszú hasábos ölből 2 öl tett ki egy kubik öl fát.)³⁸

*

1834 végén a három épületei álltak. 1835 júniusában a Coalitio szabályozni kívánta az Ipoly csatornáját s utakat akart készíteni. (Ugyanis az Ipoly természetes esése a malom gátjáig 12 öl, onnan a malomfőig 2 öl és 4 láb. A háromtól lefelé a malomig igen csekély, szinte meder nélküli az Ipoly, s a vize a szomszédos rétek s földek szintjében folyik, s gyakran azokon „szerte csorog”. A három víztartója 30 000 kubik láb vizet fogott fel. A legrosszabb két hónap a július és augusztus volt, ekkor ugyanis 2-3 óránál tovább nem dolgozhattak.) Szentiványi Farkas és Czebrián Antalné birtokán akarták az új csatornát elkészíteni a nyújtó háromig vezetve. Az új út pedig a faszén szállításhoz kellett volna. A Coalitio a megyétől bizottságot kért, hogy a földesúrral megegyezhessenek, de „barátságos egyezésnek ki nem eszközölését” volt kénytelen a bizottság megállapítani.³⁹

Az egység megkötését gátló okok közül kettőt említünk: az egyik, hogy a földesúri fűrészmalmok is a Chmelna nevű réten álltak, a másik pedig, hogy a társaság nem a Szentiványiak erdejéből vásárolta a szükséges mennyiségű fát. Ezért Szentiványi arra hivatkozva, hogy a három elveszi malmairól a vizet, hajdúival és zselléréivel levágatta a gátat, s ezzel a vizet elvezette a háromról.⁴⁰

A Coalitio prefektusa (Heinz Frigyes vasművelési tisztfőnök) a társulat első tisztviselőjének jelentését idézzük az esettel kapcsolatban: „Málna Pataján micsoda erőszak tetetett. Szent Iványi Farkas úr által. Folyó hó (1835. december – Sz.F.) 15-én és 22-én a Málapataki háromokra vívó Ipoly canalisát, mely Farkas úr rétein folyik át, a fűrészmalmokra, 100 esztendő árka már az Ipolynak erőhatalommal a mi rekesztésünket kivágatván – a vizet így elvezette, a Hámmorról, hogy arra semmi víz nem megyen, azt állítván Szent Iványi úr, hogy ő mind addig nem engedi a vizet arra folyni, míg a Coalitio vele nem egyezik meg.”⁴¹

A támadt pereskedést a Coalitio megnyerte, 1836. augusztus 3-án jogilag visszahelyezték birtokába. Ez ellen természetesen Szentiványi Farkas már szeptember

27-én fellebbezést adott be az udvari tanácshoz. A pereskedés végül is 1838-ban zárult le végleg a Coalitio sikerével.⁴²

A Coalitio kára 1835. december 14-től 1836. augusztus 3-ig abból állt, hogy nyolc hónapig állt a hámor és a fűrészmalom úgy, hogy az éves bér mellett fogadott munkások, tisztek fizetését ki kellett adnia.

A Coalitio „Számadási Könyve” alapján megállapítható a termelés kiesésből származó kár: a készíthető 2160 mázsa vas helyett csak 409 mázsa 75 lat készült el. A hiányzó 1750 mázsa 25 lat vas ára 18 552 forint 39 krajcár. A hámor könyvelése szerint 1 mázsa kovácsolt vas 9 forint 49 63/100 krajcár, amit 19 forint 41 1/2 krajcárért értékesítenek. A fűrészmalom 7600 db deszka helyett csak 48 deszkát gyártott, a hiányzó 7552 db kereskedelmi vesztesége 1478 forint 56 krajcár (minden szál deszkán 11 3/4 krajcár a nyereség). A málnapataki hámor kára mintegy 20 031 forint 35 krajcár volt.⁴³

A Coalitio alig hogy az előzőekben említett nehézségeken túljutott, kénytelen volt ismét másokkal megküzdeni. Természeti katasztrófa (téli hideg, aszályos nyár), marhavész következtében víz és fuvarerő hiányában szenvedett, nem volt képes termelését teljes mértékben kifejezni. A téli leghidegebb hónapokban „minthogy az ilyenén terjedtebb körű hámoroknál a jég törése czéloknek meg nem felelhetne, a hámor nem dolgozván, a víz szabadon hocsájtatik.”⁴⁴

A társulat tőkéjét nagymértékben igénybe vevő málnapataki építkezés és a kedvezőtlen helyzet miatti nyereség kiesés dacára az üzemén kívüli, lebontásra ítélt rimabrézói nagyolvasztó helyén egy „vékonyabb öntéseket készítő, valamint a likéri, málnapataki és rásztócznoi hámorok kibővítése terveztetett” fogalmazták meg az igazgatói ülésen. Az építkezéseket azonban nem hajtották végre, helyette vaskóbányákat és erdőbirtokokat vásároltak. 1843-ban a társulat életében új korszak következett be, az elhunyt Heinz Frigyes helyére Rombauer Tivadar került, aki nagymértékben járult hozzá az 1852-es fúzió megvalósításához.

Még ugyanabban az évben Kossuth és Széchenyi kezdeményezésére megindult iparfejlesztő mozgalom a Coalitiót is elérte. Ugyanis az igazgatóság felszólítást kapott, hogy nyilatkozzék „a kereskedés és műipar előmozdításának módja és eszközeiről.” A 2. pontra adott válaszukat érdemes szószerint közölni: „A kereslet hiánya általánvéve a vasipar fejlődésének legnagyobb akadályát képezi. A piac úgy belmint külföldön oly szűk, hogy az eddigi termelés sem helyezhető el biztosan. A készleteket gyakran értéken alul kell eladni és így az ipar nagyobb termelésre nemcsak, hogy ösztökélvén nincs, de attól óvakodnia kell. A heiföldi kereslethiány okai a rossz közlekedési viszonyok és az általános szegénység. Egybe nem említve, az építkezésnél és a földművelésnél nagyon csekély mennyiségű vas fogyasztatik: sehol annyi vasalatlan szekér nincs, mint Magyarországon.”

*

A külföldi kereskedést több tényező mellett legfőképpen a nyersvas kiviteli tilalma teszi lehetetlenné.⁴⁵ Ezért a vastermelők már 1844-ben felvetették egy közös erővel felállítandó gyár létesítését, gondolva a vasútépítkezések nyomán fellépő vasúti sinkereslet kielégítésére. A várkonyi (Sajóvárkony) kőszén hatására Sajópiuspöki határában gondolták a gyárat felépíteni.

A vasipari egyletek száma is emelkedett, 1836-ban a Csetneki Concordia, 1845-ben a Gömöri Vasművelő Társulat alakult meg. A Rimai Coalitio fejlődése a bánya-

üzemek hasznosításának ésszerűsítésével, a javuló erdőkezeléssel és az olvasztóüzemeknél bevezetett technológiai fejlesztések – hengerfűvők elterjedése – hatására kedvező útra lépett.¹⁶

A fejlődés hatására Nógrád megye az inség elhárítására felajánlott pénzösszeg felhasználásáról való döntéskor a málnapataki vasgyárról és ipolyi papírgyárról, mint figyelmet érdemlő gyárakról szólt, fejlődésük további elősegítése céljából a megyei utak további építését helyezte kilátásba.¹⁷ Az 1848-as események nagy változásokat idéztek elő a nemesi előjogok alapján szervezett társulat viszonyaiban is. A honvédtoborzás megritkította a munkaerőt, a termelés visszaesett. A szabadságharc idején a kormány a fegyvergyártás megszervezésével egyidőben számba vette a vashámorokat, bányákat. A Rimai Coalitio és a többi egyesület, ha nem is voltak elsőrangú fontosságúak a hadianyaggyártás szempontjából, de ágyúgolyók, gránátok, puskacsövek gyártásával hozzájárultak a hadiipar megszervezéséhez. 1848. november 20-án kapták az első hivatalos felszólító levelet a honvédelmi bizottmány elnökétől: Kossuth Lajostól, mely szigorúan megparancsolta a hadügyi megbízott által igényelt ágyúgolyók és gránátok haladéktalan legyártását. 1849. április 11-én a Hadügyminiszter levelét kapta meg a társulat, mely a 7 fontos pattantyúk sürgős gyártását követelte. Május 2-án Mészáros Lázár újabb levélben sürgette a gyárat a 10 000 darabon felüli golyók öntésére. A 7 fontos gránátok mellett a 6 fontos tömött golyók öntése is megkezdődött.

A lövegek gyártását Nyustyán végezték, s le is gyártottak 20 568 db 7 fontos pattantyút. Az első 10 000 darabot a kormány mázsámként 11 forint 12 krajcárért vette át. A továbbiakban legyártott 10 568 db pattantyút a kormány Pestről Debrecenbe való távozása után senki sem vette át, s fizetetlen maradt 42 122 váltó forint 37 krajcáros számla. (17 690 o. é. forint.)

A megmaradt gránátokból 114 db-ot beolvasztottak Nyustyán, 2100 darabot a szirki bányában rejtettek el, 1040 darabot pedig beolvasztás céljából Málnapatakra szállítottak.¹⁸ Haynau megbízottja, Levartovszky Henrik „a cs. kir. szláv önkéntes csapatok főparancsnoka” a készletben talált ágyúgolyókat, valamint a mintákat és egyéb öntési eszközöket elkoboztatta, 1849. szeptember 15-én a Besztercebányán kihocsátott proklamáció értelmében a Coalitio elvesztette pénztárában meglévő 21 000 forint értékű magyar bankjegyét. Az így fellépő pénzzavaron az sem segített, hogy a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank rövidlejáratú kölcsönt nyújtott a társulatnak.

*

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Coalitio a nyersvastermelés terén egyre nagyobb hátrányba kerül az Unióval szemben, s a kovácsolt vas gyártásában – a drága faszén miatt – szintén vezető helyét hamarosan elveszti. A kényszerű egyesülés réme fenyegetően magasodott a társulat részvényesei fölé.

Az 1841-ben elejtett technikai újítás 1851-ben ismét napirendre került, a Comté frisstüzek kiszorították a régi frisselőket, ezzel tetemes tüzelőanyag megtakarítást értek el a kovácsolt vas gyártásánál.

A Coalitio igazgatóságában 1852. február 26-án ismét felmerült az egyesülés kérdése a többi vasművelő társulattal. Az Unió kedvező hozzáállása nyomán meginduló tárgyalások tisztázták az egyesülés feltételeit, melynek alapja az 1848-as vagyonösszeírás. A Murányi Unió vagyona mintegy 1,3 millió v. c. forint volt, a Ri-

mai Coalitioé 2,5 millió v. c. forint. Az 1852. július 6-án Rimabrézón aláírt egyesülési szerződéssel a két társulattól megszületett a Rimamurányvölgyi Vasmű Egylet.⁴⁹

A barnaszén vasgyári célokra történő alkalmazhatósága egyre inkább ismertté lett, a vasútépítkezések meggyorsítása révén egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ország nem rendelkezik olyan vasgyárral, mely vasúti síneket készíthetne. Napirendre került egy barnaszénmedencében létesítendő nagyobb finomító gyár alapítása. Ez a gyár Ózdon jött létre 1847-ben. Az új társulat 1852 utáni első feladata volt a vasgyoni helyzetét megszilárdítani, melynek keretében a kedvezőtlen tulajdonságú hámorok üzemét beszüntették. Régi gyárai közül a málnapataki, rásztócsnói, császárpataki és rimócai frissek és nyújtók maradtak csak üzemben.

A frissítés súlypontja az ózdi gyár lett. Málnapatakon továbbra is „frisstűzczagli” készült és kovácsoltvas. Az 1854. évi osztrák bányatörvény értelmében formailag változott az új társulat, mivel bányatársulattá alakult át.

*

A gömöri nyersvastermelők 1861-ben a vasipar várható fellendülését megérezve, kedvező lehetőséget szerettek volna teremteni maguk számára, és ezért tervbe vették egy finomító gyár létesítését a nógrád megyei barnaszénmedence egy arra alkalmas pontján – a tervezés alatt álló Ipoly – sajóvölgyi vasútvonal mentén.⁵⁰ De, hogy nem vaktában tervezték, bizonyítja az, hogy az ózdi gyár lehetséges konkurencséről alapos szakvéleményt szereztek be. Ebben a kiküldött társulati tagok nem tulajdonítottak nagy jelentőséget egy újabb vasgyár alapításának, mert a véleményük így nyert kifejezést, hogy „az építendő gyár, ha kedvező vaskereskedelmi körülmények és igen esélyes és erélyes vezetés mellett boldogulna is, mint versenytárs az ózdi gyárat nem veszélyeztetheti.” Megállapították ugyanis, hogy „Nógrádmegye igen terjedelmes kőszénmedencén fekszik... Ezen medence főpontját Nógrádban Nagy-Kürtös és Salgótarján képezik. Előbbi termékeny, tót lakosságú vidék, munkaképes és szorgalmas néppel és nagy marhaállománnyal, Salgótarján ellenben „mely kopárságával a Sahara pusztáival vetekedik”, nem képes táplálni a gyári munkára testileg tehetetlen, kevés marhával bíró palóczoikat. A nagy-kürtösi telep 5–7' (láb) vastag, de silányabb mint az ózd-nádasdi, míg a salgótarjáni 6–7' vastag kitűnő minőségű... Vasgyártásra azonban egyik pont sem alkalmas, Nagy-Kürtös a szén minősége, Salgótarján azon oknál fogva, mert oda munka- és fuvarerőt telepíteni kellene. A tervezett gyár vasutak hiányában fekvésénél fogva sem bír előnnyel, mert ha 50–60 kilométer közelebb is van Pesthez, a Tisza vidékére és Miskolcra nem versenyezhet, de a nyersvasat, tehát 36%-kal nagyobb súlyt, 30 kilométerrel tovább kénytelen fuvarozni. Az ipoly-sajóvölgyi vasút kiépítése esetében is, miután az csak Fülek-Losoncon keresztül vezethető, Salgótarján olyan távol esik Fülek állomástól, mint Ózd a Sajóvölgyén legközelebb fekvő vasúti ponttól... de nem képzelhető, hogy ezen vidéken alakítandó gyártásulat, ha az nagyobb részben a felsőmagyarországi nyersvastermelőkből is alakulna, gyári vállalatá oly alapra fektethetné, hogy ebbe nyersvastermelőket befogadván, ezekkel egy testületté olvadna, s tulajdon nyersvasát fogyasztaná, hanem mindig nyersvasvételre volna utalva.”⁵¹

Hogy mennyiben vált be ez a jövődőlés, azt az elkövetkező évtizedek megmutatták.

A társulat a Nógrádban alakítandó gyár tekintetében így megnyugvást szerzett, a helyzetet a maga részére igyekezett újból kihasználni. Nádasdon 1864-ben felépítettek egy új gyárat. Továbbra is üzemelt a régi málnapataki frisselőmű.

1868-ban a kincstár Diósgyőrben olvasztót és hengerművet épített, míg a gömöri nyersvastermelők most már döntő tényezőnek véve a Salgótarján közvetlen környékén feltárt jóminőségű barnaszenet, és a megépített vasútvonalat Pestig, létrehozták részvénytársasági alapon a Salgótarjáni Vasfinomító Társulatot.⁵²

A társulat, hogy elejét vegye a versenynek, egyesülést ajánlott fel Salgótarjánnak, amit az elutasított. Az egyesülés ügye azonban nem került le a napirendről, így 1870-ben most már a salgótarjáni társulat szerette volna nyélbeütni gazdasági gondok miatt. 1872-ben a salgótarjáni gyárat finanszírozó Angol–Magyar Bank kísérelte meg az egyesítést, 1873-ban pedig a bécsi Wechslerbank a vállalat részvényeinek 2/3-os birtoklásával lépett fel egy tervezettel.

A társulat erdőbirtok helyett újabban kőszénbirtokokat vásárolt. A málnapataki frissek és nyújtómű miután a kovácsoltvasgyártás jövedelmezősége megcsappant, már nem szerepelt tovább a tervekben. Először csak leállították a termelést, majd árulni kezdték az egész telepet. 1868-ban Pfáhn, Daniek és Bóth cég (Első Magyar Üveggyár Rt) haszonbérleti szerződést kötött a társulattal, évi 8000 forintért bérbe vették a vasmű telepét azzal a céllal, hogy a bázovai üveggyár mellett itt üveggyárat hozzanak létre. 1871-ben további épületeket vettek bérbe 3 évre üveggyár céljaira.⁵³

1878. június 22-én az 1869 óta csőd alatt álló Első Magyar Üveggyár Rt. minden tulajdonosi és használati jogát (még az 1834-es Coalitionális szerződés értelmében) 10 500 forintért megvette Kossuch János Családi Betéti Cég, a híres nógrádi üveggyáros dinasztia.⁵⁴

A bécsi Bank-Verein 1881. március 31-én tartott közgyűlésen végül kimondták a régen esedékes egyesülés tényét, melynek során a Rimamurányvölgyi Vasmű Egylet és a Salgótarjáni Vasfinomító Társulat fúziójából létrejött a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt, mely egy nagyszabású vállalkozásnak képezte kiindulópontját.

5. A Szinóbányai Vasgyár

A Strieborna 719 m-es tömbje alatti keskeny völgyben fekvő Szinóbánya hajdan mezővárosi ranggal bíró bányahely volt, környékén ezüst-, ólom- és vashányák működtek, amit az elhagyott bányagödrök is bizonyítanak. A Szentiványi, Ettre, Zichy, Berényi családok után az Oreyak voltak a földesurak, akik részben Kossuch Jánosnak, részben a helybeli közbirtokosságnak adták el a birtokot.

Nógrád megye monográfiája a századfordulón a helység bel- és külterületén sok elhagyott ércbányát ír le.⁵⁵ Ezek a bányák levéltárilag követhető nyomai a 18. sz. végéről ismertek. 1784-ben a szinóbányaiak panaszt emeltek Okolicsányi József ellen, aki a felhagyott bányákat szerette volna ismét feltárni. Ugyanabban az évben a szomszédos Lónyabányán Poppe Gergely okozott gondot a helybeli lakosságnak bányaművelési szándéka miatt. A rétjeiket védő, tiltakozó parasztoknak Poppe mint a fémbányászat felügyelője (Metalli fossorum Inspector) még az okozott károkat sem térítette meg.⁵⁶

Feltételezések szerint a bányászat ekkor a gyenge minőségű érceik, illetve a helyben való felhasználás lehetőségének hiánya miatt szűnt meg. Az ércet ugyanis a járhatatlan rossz utakon kellett nagy költséggel a bányavárosokba, ill. Gömörbe szállítani.⁵⁷ Az útviszonyokat a megye csak 1847-ben kívánta rendezni, mert „A Szinó

bányai üvegyvár, mely szinte virágzásba van, s adózóinkat mindenkor akár szekeres, akár gyalog munkával ellátva, járhatásban útjaink egyedül Szinó bányáról kinyitni Losoncra Beszterce felé vezető fő kereskedelmi útra kijutni vált szükségessé.”⁵⁸ Megnyugtató megoldás nem született, mert 1872-ből származó irat szerint a szinóbányai gyárosok megtagadták az útvonal fenntartásához szükséges útkaparó fizetéséhez való hozzájárulásukat, pedig a megyeiek szerint az útvonal a szinóbányai gyár-
ipar előmozdítása érdekében épült ki.⁵⁹

Valószínűleg a fizetés hozzájárulását a továbbra is célszerűen nem használható utak miatt tagadták meg a gyárosok. De térjünk vissza az 1840-es évekhez. 1847-ben tehát még csak üvegyváról tud az irodalom Szinóbányán, amelyet Kuchinka Ferenc szinóbányai nagybirtokos és későbbi kohótulajdonos, országgyűlési képviselő épített 1840/41-ben.⁶⁰ Kuchinka „itt-ott az elhagyott bányák előtti gorcokon talált vasérczek által figyelmeztetve, szorgalmas kutatás után oly szerencsés lett, hogy e vidék több helyein gazdag vastelepekre akadva, elébb *bányákat* nyitott, s nagy mennyiségben találván gazdag érckövet, 1848-ik évben a szükséges anyagok közepett többek társaságában *vasolvasztó kemencét* állított” írta Kubinyi Ágoston a gyárról 1854-ben.⁶¹ Ebből a társaságból csak Kossuch János nevét ismerjük teljes bizonyossággal, aki Kuchinka Karolínát 1836-ban vette feleségül, és az ó-antalfölgyi üvegyvárat vezette. 1844-ben költözik Losoncra, ahol haszonbérletből tartja fenn magát. Mint Kuchinka sógora vett részt a vasgyár alapításában, s cserélve átveszi 1849-ben a katalinhutai üvegyvárat és a kohó üzemvitelét teljes mértékben átadja Kuchinka Ferencnek. Pestre költözve később megalakítja azt a vasöntödét, amelyből utóbb a Ganz-gyár alakult.⁶²

A szinóbányai vasgyár tehát Kuchinka–Kossuch közös alapítás. Problémás azonban a csere dátuma, amit általában 1849-re datálnak. Kubinyi sem mond pontos dátumot, amikor 1854-ben pár évvel ezelőtről ír, Kossuch életrajza azonban 1849-et említ. Egy 1850–51-es adókimutatáson a Katalin-völgynek nevezett helyen álló gyár tulajdonosa még Kossuch János „Vas gyárnok”.⁶³

Ennek alapján megkockáztatjuk a gyártelep cseréjének dátumát behatárolni az 1850–51-es évekre.

Kubinyi Ágoston a tulajdonossal és bányászaival járta be a gyár környékbeli vashányait, s így tekintette meg 1853. július 25-én a gyár első vashányáját Turicska felé nyíló szinóbányai határban.

A 22 öl mélységű „Vinyicza” aknában „agyagos csillámpala közt itt-ott békasóval keverve, mint anyakő közt jó elé a barna vaskő...” A szomszédos turicskai határban volt a következő bánya „Ferencz-Anna alag-bánya” azaz táró néven. A két éve működő bánya 32 öl mélységben érte el az ércet „az itt-ott békasóval kevert csillám és agyagpala... tömeg közt a kiálló gazdag vaséleg képleteket.”

A vasgyár megtekintése során leírja, hogy a gyár épületének falánál felhalmozott ércfalnak közt a szomszédos kálnói pusztán bányászott „vasporladékok” láttak, de ez az anyag önmagában nem olvasztható, ezeket a turicskai vaskővel keverik. A gyár „kalapált vagy nyújtott vasat nem készít, egyedül öntött vassal foglalkozik, mellyben mintegy 30 000 mázsza úgynevezett szürkevas (Rohen–Eisen) nagyobb vagy kisebb gépekhez tartozó részletek, kályhák, edények s egyéb ilyféle eszközök öntetnek”.

Az öntvények, gépalkatrészek megrendelésre készültek, a nyersvas Vácon keresztül Bécsbe került, eladásra. A gyár energiáját vízierőből nyerték, két egymás melletti, s egy fedél alatt lévő olvasztó kemencék levegőfúvóját egy vízierővel hajtott 5 ölnyi átmérőjű vaskerek működtette.⁶⁴

A munkások száma nyáron 100, télen 300 fő volt, nem számítva ide a fuvarosokat. A gyári termelést biztosító anyagok helyben megtalálhatók voltak (víz, vaskő, fa), a mészkövet kellett csak hozatni. A gyár fejlődését Pesty Frigyes megállapítása „két gyár érdemel figyelmet, az üvegyár és a vasgyár”.⁶⁵ – is bizonyítja Nógrádban.

A vasgyár 1868/69-ben Kuchinka Ferenc tulajdonában két nagyolvasztóval rendelkezett, termelése 17 724 bécsi mázsa nyersvas és 4610 bécsi mázsa öntöttvas.⁶⁶ Pongrácz Ernő bányakapitány 1870-es szemleútján meglátogatta a vasgyárat és bányáit. Jelentése információkban gazdag: a kisebbszerű vasgyárban két magas kemence volt, az egyik 30, a másik 26 lábnyi magas. A korábbi levegőbefújás vizierő mellett gőzerőre volt állítva, bár az elégtelen levegőmennyiség miatt csak az egyik kemence üzemelt. Termelési adatai a korábbiakkal azonosak: mintegy 20 000 bécsi mázsa nyersvas és 4000 bécsi mázsa öntöttvas, amit kereskedelmi cikként a losonci piacon árulnak, a nyersvasat pedig a rohnici és a brezovai gyárakba szállítják.⁶⁷

A nyersvas- és az öntöttvastermelés nyersanyagául a turicskai Ferenc-Anna bánya barnavaskövét használták fel, mely 2–3 ölnyi vastagságú és a felső rétegből erősen ki volt szedve. Kuchinka a határban egy 8 ölnyi mélységű aknát mélyített, ahonnan 1–2 lábnyi vastag kvarccal erősen szennyezett vaskőtelért bányászott, de kutatásokat végzett Podrecsány határában is.

A vasolvasztáshoz szükséges mészkövet Divényből, Vámosfalváról és Ruzsináról fuvarozták a gyárba. A faszenet a szomszédos Zichy-, Szentiványi- és saját tulajdonú erdőből nyerte Kuchinka.

*

Változás 1870 után következett be a gyár tulajdonviszonyaiban. Kuchinka Ferenc halála után 1875-ben tűnik fel egy statisztikai munkában gr. Forgách Antal mint a színóbányai vasgyár tulajdonosa.⁶⁸

1882-től Kramer Jakab budapesti bankár tulajdonában találjuk a gyárat, aki 1883-ban átalakításokat végeztetett, a nagyolvasztókat üzemben kívül helyezve csak öntvények gyártásával foglalkozott. Fő terméke a vasérc és vasöntvények voltak 1885-ben. (Vasrács, takaréktűzhely, vízmelegítő rézkatlan, sütőcsövek, szobakályha fa- és széntüzelésre, öntöttvas ekefő, vasúti keménytalpú kerék, öntött vízvezetékcsövek.)⁶⁹ Évi termelése 4800 mázsa vasáru volt, munkásainak száma 60 fő. 1888-ban az üzem már mint vasgyár és gépjavítóműhely szerepelt, 5000 mázsa vasöntvény-termeléssel. Különleges terméke volt ekkor az üveghuták fűtési berendezése.⁷⁰

Vasgyárként és vasércbányaként 1892-től jegyezték a szakirodalomban, termelése ekkor 6000 mázsa barna- és pátvasérc és 10 000 mázsa vasöntvény. Munkásainak száma: 16 bányamunkás és 100 gyári munkás volt.⁷¹ A gyár igazgatója: Neubauer Romwald, öntőmester: Flachbart Mihály volt. Közjegyzője: Rical Raimund, anyagszerkesztő: Gallusz József, raktárnok: Tannhauser Ede, orvos: dr. Schwechla Ede. 1896-ban a termelés már 15 000 mázsa vasöntvény volt, a vasérctermelés mennyisége nem változott: 6000 mázsa maradt. Munkásainak száma is változatlan, csupán igazgatója: Vámos Fülöp, öntőmestere: Klekner János lett, aki 1900-ban mint a színóbányai vassalakbánya (Mölczér Gyula tulajdona) meghatalmazottja szerepel.⁷²

A századforduló után a gyár munkásállománya emelkedett, 250–300 fő körül mozgott. Évi termelése 400 vagon vasáru (40 000 mázsa) volt, külön tételezés nélkül. Árui mind a hazai, mind az ausztriai piacra eljutottak. Legnagyobb kitüntetése a gyárnak a millenniumi nagy aranyérem volt.⁷³

A szinóbányai vasgyár néhány jellemző műszaki adata

	1853	1868	1870	1885	1888	1892	1896	1910
Területnagyság	—	—	—	—	150 hold	4800 m ²	4800 m ²	15 000 □öl
Épületek száma	—	—	—	—	8	13	16	16
Gőzgép száma	—	1	1	2	—	1	1	1
Gőzkazán	—	—	—	—	1	1	1	1
Vízikerék	1	1	1	2	—	—	1	1
Esztergagép	—	—	—	—	3	3	8	8
Gyalugép	—	—	—	—	1	1	2	2
Olvasztó kemence	2	2	2	2	2	2	—	—
Kúpoló kemence	—	—	—	—	2	2	2	2
Termelés								
öntöttvas:	30 000 bm	4000 bm	4610 bm	4800 q	5000 q	10 000 q	1 000 q	40 000 q
nyersvas:	—	20 000 bm	17 724 bm	—	—	—	—	—
Munkások száma:	100— 300	—	—	60	80— 100	100	100	250— 300

A szinóbányai vasgyár vasbányáinak termelése és munkásainak száma

Év	Munkáslétszám			Összesen	Termelés
	F	N	Gy		
1866	36	—	4	40	—
1867	38	—	4	42	—
1869	22	—	—	—	—
1870	22	—	3	25	—
1871	45	—	—	—	—
1873	37	—	14	51	—
1874	42	—	12	54	—
1876	26	—	10	36	—
1877	36	—	9	45	—
1878	15	—	—	—	—
1881	26	—	—	—	—
1892	16	—	—	—	6000 q
1896	16	—	—	—	6000 q

6.

A források elégtelensége és részben egyoldalúsága miatt nem adhattam kimerítő jellegű feldolgozást. A tanulmány így a társulatok fejlődésének történeti időrend szerinti összefoglalására szorítkozott, kronologikus adatgyűjtemény, mintsem a tör-

ténetírás eszközeivel művelt monográfia. Ennek eredményeképpen gyakran mozaik-szerű előadásmódnak tűnik, amiben a fontos és lényegtelennek látszó részletek váltakoznak a kor ipari képét igyekezve megvilágítani. Lényegében adatfeltárás, problémafelvetés egy később megírandó iptörténeti munkához.

JEGYZET

- HECKENAST—NOVÁKI—VASTAG—ZOLTAY: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban. (A honfoglalástól a XIII. század közepéig) Bp. 1968.
- GYÖRFFY György: István király és műve. Bp. 1977.
- BELITZKY János: Ezer év előtti néprajzi emlékek a Palócföld névanyagában. In: Palócföld, 1986. 2. szám. 158—160. o.
- PINTÉR Sándor: Szécsény és közvetlen vidéke a honfoglalás előtti korban. Losonc, 1897. 51. o. Rimóc dűlőnevei. A „huta” műszavunk elsősorban üveg-huta, azaz üvegyártóhely jelentésű, eredeti jelentése azonban „officina metallica”, vagyis fémgyártó műhely, amit általában „kohó” értelemben használtak. Az elnevezések helyenkénti jelentését csak a hiányzó salakkutatások tudnák igazolni.
- VASTAGH Gábor: A szokolyahutai vasgyártás története. In: Dunakanyar Tájékoztató. 1966. I. 9. HORVÁTH Lajos: Adatok a Dunakanyar bányászatához. II. Szokolya vasérce a török korban. In: Dunakanyar. 1980/2. sz. 46. o.
- NOSZKY Jenő: A Cserhát hegység földtani viszonyai. Bp. 1940.
- ANTAL Zoltán: A kohászat történetének gazdaságföldrajzi vonatkozásai Magyarországon. In: Földrajzi Értesítő. 1959. VIII. évf. 2. füzet. 203. o.
- TETMAJER, L. v. u. MARTON, I.: Entwicklungs-geschichte der Rimanurány—Salgótarjánner Eisenwerks-Actien-Gesellschaft. Bp. 1906. 5., 6. o. Gömör—Kishont vármegye. (Szerk.: Borovszky Samu) 254. o.
- ANTAL Zoltán (1959) i. m. 204. o. Bányászati és Kohászati Lapok 1885. XVIII. 14. 115—116. o.
- SZONTAGH Pál: A vasipar hazánkban. In: Vasárnapi Újság. Pest. 1861. 8. évf. 28. sz. 329. o.
- MÉREI Gyula: Magyar iparfejlődés 1890—1848. Bp. 1951. 111—112. o.
- MÖLLER János: Az európai Manufaktúrák és Fábrikák Mesterség Műveik. Pest. 1818. 47. 0. 38. (ÁKV. reprint sorozat 1984.)
- FRECSKAI János: Találmányok könyve. Ismeretek a kézmű és műipar mezejéről. Bp. 1877. II. 47—63. o.
- BELITZKY János: Nógrád megye története. I. k. (Főszerk.: Balogh Sándor) Salgótarján 1971. 45. o. SZVIRCSEK Ferenc: Üveghuták, üvegyárak Nógrád megyében. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. 1982. VIII. k. 48. o.
- PÉCH Antal: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. Bp. 1884. 3. o.
- PAPP Károly: A Magyar Birodalom vasérc és kőszénkészlete. Bp. 1915. 251. o.
- NmL Kgy. iratok. 114. doboz. fasc. D. 1109/1785.
- NmL Filmtár 238. d. Pongrácz Ernő bányakapitány jelentése. 1870.
- BELITZKY János: (1971.) i. m.: 76. o.
- NmL Kgy. iratok 110. doboz. fasc. D. 1066/1785.
- NmL Filmtár. 238. d. Pongrácz Ernő bányakapitány jelentése. 1870.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1892. 12. o.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1896. 12., 14. o.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1900. 12., 13. o.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1905. 37., 39. o.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1910. 20., 41., 43. o.
- DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1914. 64. o.
- TETMAJER u. MARTON. (1906) i. m. 17. o.
- PAPP Károly (1915) i. m. 252. o.
- PAPP Károly (1915) i. m. 252. o.
- PAPP Károly (1915) i. m. 252., 556—557. o.
- Nógrád vármegye (Szerk.: Borovszky Samu) Bp. 1911. 109—110. o.
- BELITZKY János (1971) i. m. 45., 76. o.
- NmL Kgy. iratok 114. doboz. fasc. D. 1109/1785.
- BÉL Mátyás: Notitia Hungariae Novae geographico historica. Partis primae Cis-Danubianae. Tomus quartus 1743. 47., 70. o.
- Nógrád megye képe a XVIII. sz. végén. Salgótarján, 1977. XVI/14.
- MOCSÁRY Antal: Nemes Nógrád vármegyének Históriai, geographiai és statisztikai esmertetései Pesti 1826. 128. o.

- NmL Mf. 5145/1850. Rárós Mulyad Helysége Községe és határához tartozó Pusztákon létező lakosoknak név szerinti elő terjesztése. Vass Hámori Malom. „Molnár Pál Molnár mester” 5 tagú családja és 1 szolga lakta. NmL Filmtár 145. d. Pesty Frigyes helységnévtára.
33. Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I. (XVI. storocie) Szerk: Richard Marsina és Micha Kušik. Bratislava, 1959. 278—408. o.
34. KOROKNAI Ákos: Egy feudális kori részvénytársaság (Rimai Coalitio) szervezete és működése. In: Levéltári Szemle. 1977. 3. sz. 457. o.
- BELITZKY János: Nógrád megye közgyűlése és sajtója a munkásság és a parasztság helyzetéről és mozgalmairól 1867—1890 között. In: Múzeumi Füzetek. 1964. 7. sz. 8—9. o.
- MÉREI Gyula (1951) i. m. 111—112. o.
- TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 6., 13. o.
35. TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 15. o.
35. Co. 22. o.
37. A Szentiványi családra figyelemre méltó adatokat nyújt: PRAZNOVSZKY Mihály: Egy nógrádi jómódú köznemesi család, a Szentiványiak gazdálkodása a XIX. század első felében. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. Salgótarján. 1982. VIII. k. 131—189. o.
38. OL. Z. 366. 4. cs. 111. sz.
39. NmL Kgy. jkv. 1835/1316. sz., 1836/385. sz.
40. NmL Kgy. jkv. 1836/77., 1070. sz.
- OL. Z. 366. 4. cs. 111. sz.
41. OL. Z. 366. 4. cs. 111. sz.
42. NmL Kgy. jkv. 1836/1653., 1837/353., 1238., 2069., 1838/29., 1043., 1077. sz.
43. OL. Z. 366. 4. cs. 111. sz.
44. TETMAJER u. MARTON. (1906) i. m. 23. o.
- OL. Z. 366. 4. cs. 111. sz.
45. TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 24—26. o.
46. Gömör-Kishont vármegye (Szerk: Borovszky Samu) 254. o.
- SZIGETVÁRI István: Iratok a Rimmurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. levéltárából az 1848—1849. évi szabadságharc hadianyaggyártásának történetéhez. In: Levéltári Közlemények. 1962. 151. o.
47. NmL. Kgy. jkv. 1847/35. sz.
48. TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 30—31. o.
- SZIGETVÁRI István (1962) i. m. 152. o.
49. TETMAJER u. MARTON (1906) 35—37. o.
- KÖNEK Sándor: Magyar Birodalom statisztikai kézikönyve. Bp. 1875. 311. o.
50. BELITZKY János (1964) i. m. 10—11. o.
- TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 53. o.
- SZVIRCEK Ferenc: Nógrád megye vasúthálózatának kiépülése. In: Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve. 1979. 53—72. o.
51. TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 54—55. o.
52. A salgótarjáni iparvidék. (Szerk: Gajzágó Aladár) Salgótarján. 1962. 126—127. o.
- TETMAJER u. MARTON (1906) i. m. 73—74. o.
53. OL. Z. 366. 14. cs. 479., 15. cs. 557. sz.
54. SZVIRCEK Ferenc (1982) i. m. 90. o.
- OL. Z. 366. 14. cs. 479., 15. cs. 557. sz., 16. cs. 632. sz.
55. FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest. 1851. 137. o.
- Nógrád vármegye (Szerk: Borovszky Samu) 124. o.
- FÉNYES Elek: Magyarország geographia leírása. Pest. 1847. 203. o.
56. NmL. Kgy. jkv. 110. doboz. fasc. D. 682/1784., 112. doboz. fasc. D. 158/1784., 114. doboz. fasc. D. 1077/1785.
57. KUBINYI Ágoston: A színóbánya vas és üvegyár. In: Magyarország és Erdély képekben. III. k. (Szerk: Kubinyi Ferenc és Vahot Imre) Pest. 1854. 127—128. o.
58. NmL. Kgy. jkv. 1847/35.
59. NmL. Kgy. jkv. 1872/112.
60. SZVIRCEK Ferenc (1982) i. m. 81—86. o.
61. KUBINYI Ágoston (1854) i. m. 128. o.
62. Ipari öntudatunk ébresztői. Bp. 1943. 283—284. o. Kossuth János életrajza Eleőd Józsa emlékirataiból. Bp. 1930. 15—17. o.
63. NmL. Nmf. 4247/1851.
64. KUBINYI Ágoston (1954) i. m. 127—128. o.
65. NmL. Filmtár 145. d. Pesty Frigyes helységnévtára.
66. Magyar Korona Országainak Gyáripára. 1898-ban. Bp. 1901. 343. o.
67. NmL. Filmtár 238. d. Pongrácz Ernő bányakapitány jelentése.

68. KÖNEK Sándor (1875) i. m. 311. o.
 PLICHTA Soma: Nógrád megye felvidéke éghajlati és közegészségtani tekintetben. Bp. 1875. 8. c.o
 69. Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás Bányászati, Kohászati és Földtani csoportjának részletes katalógusa. Bp. 1885. 66. o.
 Nógrád vármegye (Szerk.: Borovszky Samu) 214., 228. o.
 70. DÉRY Károly: Magyar Bányakalauz. 1888. 11. o.
 71. DÉRY Károly (1892) i. m. 12. o.
 72. DÉRY Károly (1896) i. m. 14. o.
 DÉRY Károly (1900) i. m. 13. o.
 73. Nógrád vármegye (Szerk.: Borovszky Samu) 214., 228. o.
 Magyar Korona Országainak Gyárpara 1898-ban. Bp. 1901. 17. o.

FOGALMAK MAGYARÁZATA

<i>Ankerit</i>	$\text{CaO}_3(\text{mgFe})\text{CO}_3$. Mészartalmú pátvasérc. Vastartalma változó
<i>Barnavasérc</i>	vasoxid, minden vasérc és vasásvány végső mállásterméke a <i>barnavaskő</i> vagy <i>limonit</i> változata. Vastartalma változó.
<i>Bányamérték</i>	az a tér, amelyre a bányaművelés, jog adományozható. Meghatározott teret foglal magába, alakja egyenlő szögű, hosszúkas négyszög. Területe 12 544 bécsi öl (45 116,4 m ²). Alakja annyiban van meghatározva amennyiben legrövidebb oldala 56 bécsi ölnél kisebb leghosszabb oldala pedig 224 bécsi ölnél hosszabb nem lehet.
<i>Békasó</i>	a kvarekő népies neve.
<i>Forint</i>	pénzegység a 18. századtól 1892-ig. <i>Váltóforint</i> beváltási jegy vagy váltócédula. 1 konvenció ezüstforint papírpénzben 2,5 váltóforintnak felelt meg. <i>Konvenció</i> vagy egyezmény szerinti rajnai ezüstforinti azaz pengőforint. Osztrák értékű (o. é.) forint. 1858—1892 között érvényben levő törvényes valuta. Egy o. é. forint — 100 krajcár.
<i>Frisselés</i>	vasöntés utáni nyersvas finomítás oxigént leadó vassalak segítettével.
<i>Hámor</i>	Olyan ipartelep melyben kezdetleges gépi segédlettel (vízierővel működő) egy fel-le mozgó súlyos kalapács segítségével fűzléc megtisztított ércből félkész terméket illetve szerszámvasat készítettek.
<i>Hematit</i>	vagy vörösvasérc (Fe_2O_3). Keletkezése vasas üledékek átalakulásával kapcsolatos.
<i>Kénkovand</i>	1. pirit.
<i>Külmérték</i>	a folyómederben, folyótorkolatban stb. előforduló fenntartott ásványokra adományozható. Alakja sík háromszög szabályos vagy szabálytalan többszög. Területe 32 000 bécsi □ ölnél (115 092,8 m ²) nagyobb nem lehet.
<i>Limonit</i>	barnavaskő ($\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$). Legközönségesebb vas hidroxid tartalmú vasérc. Leggyakoribb változata a barna földes <i>barnavasérc</i> , a fekete göbös kifejlődésű <i>barna vaskalap</i> (Glaskopf), a mocsaras területeken képződött <i>gyepvasérc</i> vagy <i>mocsárárc</i> . Málással keletkezik elsődleges vas-écekből vagy híg vasas oldatokból csapódik ki.
<i>Mágnvasaskő</i>	vagy magnetit (Fe_3O_4). Mágnvasérc összetételű ferromágnés vasoxid.
<i>Mértékek</i>	Bécsi öl = 6 láb (1,896 méter) Bécsi láb = 0,31 m. Bécsi négyszögről = □ öl = 3,560 m ² Bécsi mázsa = 100 font = 32 lat = 56 kg.
<i>Nyersvas</i>	a vasécekből tűzi úton előállított, ált. 3—5% karentartalmú és egyéb elemeket is tartalmazó ferrum alapú ötvözet.
<i>Nyersvasgyártás</i>	az ősi vasgyártás a vasécekből közvetlenül kovácsolható vasat állított elő. A kezdetleges kemencékben (pest) a vas nem olvadt meg, csak szivacsos szerkezetű, izzó tömbök alakjában jelent meg. A tüzeléstechnika fejlődése révén — levegőfűtás stb — a hőmérséklet emelkedésével a kemencében elhelyezett vasszivacs (vasróg) megolvadt, s a tüzelőanyagból (faszén) karbonot vett fel, s így előállott a karbondús folyékony nyersvas, mely sem izzó, sem hideg állapotban nem vagy csak kis mértékben alakítható. A nyersvasat eleinte nemkívánatos terméként csak egyszerű öntvények készítésére használták fel. Jelentősége az acélgártás fejlődésével nőtt meg.
<i>Pátvasérc</i>	vagy vaspát. 1. sziderit.
<i>Pirit</i>	(FeS_2) vagy kénkovand.
<i>Sziderit</i>	vaspát (FeCO_3). Ferrumot karbonát alakban tartalmazó vasérc.
<i>Vasérc</i>	olyan ferrumtartalmú ásvány és kőzet, amelyből — a technika mindenkori haladásának megfelelően — a vas gazdaságosan kinyerhető.

Divény	DIVIN
Lónyabánya	LOVINOBAŇA
Losoncnyafalu	L. LOSONC v. LUČENEC
Kálnó	KALINOVÓ
Kisfalu (Tótkisfalu)	VIESKA
Kisgergelyfalva	GREGOROVÁ VIESKA
Málnapatak	MÁLINEC
Mlágó (Nemesfalva)	MLÁDZOVO
Nagyfalu	VELKA VES
Nagykúrtós	VELKY KRTIŠ
Podrecsány (Patakálja)	PODREČANY
Poltár	POLTÁR
Szinóbánya	CINOBAŇA
(Szécsény) Kovácsi	KOVÁČOVCE
Tóthartyán	CHRTÁNY
Tosonca (Tósár)	TOČNICA
Turicska (Etfarfalu)	TURIČKY
Vámosfalva	MYTNA
Ruzsina	RUŽINA

Resümee

Ferenc Szvircsek

Angaben zu der Industriegeschichte der 18–19-ten

Jahrhunderte im Komitat Nógrád, mit besondere Hinsicht auf die Eisenerzeugung

Der Autor befasst sich mit dem in dem allgemeinen Bewusstsein vergessenen im 18-ten Jahrhundert existierenden Eisenhammer in Rárósmulyad, mit dem im Jahre 1834 gegründeten Málnapataker und mit dem 1847 ins Leben gerufenen Szinóbányaer Eisenwerk, kurz und voll schildert er die wesentlicheren Ereignisse der Nógráder Eisenerzeugung seit dem 6-ten Jahrhundert bis zum Anfang des 20-ten Jahrhunderts.

Nach den in dem Aufsatz aufgezählten Erzvorkommnissen, und weil sich die Zeitgenossen auch auf die Neueröffnung der Gruben befürten, folgert der Autor darauf, dass die Nógráder Eisenerzeugung schon in der Zeit der Völkerwanderung eine Vorgeschichte hatte. Das Datum der Entstehung und der Einstellung des Rárósmulyader Eisenhammers ist nach den zur Verfügung stehenden spärlichen Angaben unbekannt, aber die Beschreibungen geben ihren Standort genau an. Es ist nicht unmöglich, dass er schon im 16-ten Jahrhundert im Betrieb war.

Der Autor gibt die erste selbstständige Bearbeitung der Geschichte des Málnapataker Hammers – später Eisenfabrik – mit der Anwendung von zahlreichen literarischen und archivarischen Angaben. Das über die Szinóbányaer Eisenfabrik geschriebene Kapitel ist ein organischer Teil der Geschichte der Nógráder Eisen-, Blei-, und Silberförderung. Die Förderung derjenigen war schon auch während des Mittelalters in der Gemarkung des Marktfleckens zu finden. Der Autor beschäftigt sich mit der Vergangenheit der Szinóbányaer Eisenfabrik, aber er geht auch die früheren Bergbauangaben an. Er versucht das Jahr der Gründung, die Personen der Begründer klar zu machen, er stellt den zeitgenössischen Zustand der Fabrik und ihrer Umgebung dar.

Lányi Sámuel földmérőmérnök

Hrenkó Pál

A Tisza rendszeres topográfiai és hidrográfiai felmérését végző Királyi Tisza-térképészetnek megalakulásától megszűnéséig (1834–1848) vezetője, igazgató-mérnöke volt Lányi Sámuel. Rendkívül jelentős és nagyszabású vállalkozás volt ez, amely a Tisza-szabályozás tervezésének és végrehajtásának alapjául szolgált.

Tudott róla a külföld is, amint ez Valentin Ritter von Streffleur neves osztrák kartográfusnak a bécsi akadémia 1852. évi közleményeiben írott alábbi soraiból kiderül:

„Magyarország a külföldön terra incognita-nak tartatik; azonban ott a folyamok mérnöki felvételén az utolsó 30 év alatt a legfeszültebb szorgalommal dolgoztak, és e részben Európának talán egyetlen országa sem mutathat fel olyan tökéletes munkákat”¹.

Mittis Ferdinánd, a bécsi főépítészeti hivatal vezető tisztviselője – 1853-ban miniszteri biztos – a tiszai adatok halmazát látva így fakadt ki: „én azt gondoltam, hogy csak a Duna van ily részletesen felvéve, s íme a Tisza is ily gazdag! ... ha nekünk ily gyűjteményünk, ily adatok halmaza lenne csak egy patakról is, nem volna Európának egy zuga sem, hol dicsőségünket nem hangoztatnánk és kincsünket érvényre hozni ne törekednénk”².

Bizony, a külföld csodálatát is kiváltó Tisza-térképezés jeles mérnökeiről, köztük is Lányi Sámuelről alig találunk említést a szakirodalomban. A feledés fátyolát először Fodor Ferenc lebbentette fel, amikor a Tisza-térképezés történetét ismertetve, a vízépítő mérnökök sorában kiemelten vázolta fel Lányi életpályáját.³ Lányi alakja ezek után is félárnyékban maradt, aminek oka a kutatás nehézségeiben, az adatok elégtelenségében gyökerezik. Életrajza a hőlcsőtől a sírhelyig bizonytalan és hézagos⁴.

Valójában mit is tudunk erről a jeles szakemberről?

Iglón született 1791–1792 fordulóján. Felvidéki magyar nemes család sarja. Őseinek egyike, a Szepes megyei Jakoby vagy Lányi Márton és neje 1666-ban kapott magyar nemességet és címet, amit Lőcsén hirdettek ki. A címer leírása: világoskék udvarban zöld halmon három búzakarászon álló piros csőrű és lábú fehér galamb, felemelt szárnyakkal eszeget⁵.

Ennek a címernek a rajzolatát leltem fel Lányinak fivéréhez (Bruder), Lányi Ferdinánd velencei (előbb kékkői) uradalmi tisztartóhoz írott levele pecsétjén⁶.

A kiterjedt Lányi-nemzetségben egyelőre nem tudom elhelyezni mérnökiünket. Kézsmárki Lányi Károly mérnökkel való rokonságára sem találtam bizonyosságot⁷.

Lányi a Kassai Akadémián 1810-től négy és fél éven át példásan elsajátította

a gyakorlati mértan, építészettan, vízépítésszét, mechanika, festésszét és metszés ismereteit. A befejező rajzmesteri vizsgán minden várakozáson felüli kiváló eredményt ért el. Erről 1814. április 1-jén Bellaágh József, a geometria, építészettan és rajz tanára állította ki bizonyítványát, amelyet Szuhányi Ferenc Xavér igazgató írt alá⁸.

Kitűnő bizonyítványával Lányi 1815. április 1-jén a Helytartótanács által meghirdetett vízépítési, építészeti és útépitési segéd-állásért folyamodott. Bizonyítvány-másolatát Lányi András, Lőcse város rendes jegyzője hitelesítette. Csatolta Langh Ferenc építőmester bizonyítványát is, aki őt az építészeti gyakorlatába bevezette⁹. Megtudjuk kérvényéből, hogy 1814-ben Rumába kapott meghívást rajzoló-állásra, de ettől a horvát nyelv ismeretének hiánya miatt elesett.

Természetesen ahhoz, hogy állami szolgálatba léphessen, a kassai akadémia nem volt elegendő, el kellett végeznie a pesti egyetemet, az Institutum Geometricumot is.

Oklevelét 1823-ban kapta kézhez, de már 1819-ben Magyarországon felesküdt és kékkői uradalmi mérnökként működött, tehát tanulmányait 1817–1818-ban végezhetette¹⁰.

A legkorábbi birtokiratát 1819. május 15-éről letem fel. Balassagyarmaton írta alá Algóver János divényi uradalmi rendszeres földmérővel együtt a következő formában:

„I. Samuel de Lányi I. D. Kékkeő I. Geometra” (Lányi I. Sámuel a Méltóságos Kékkői Uradalom felesküdt földmérője).

Hauer György uradalmi földmérő korábbi mérései és számításai alapján birtokadatokat tartalmaz, számunkra elsősorban kelte miatt jelentős irat¹¹, mert kétségtelenül igazolja, hogy Lányi már egyetemet végzett, felesküdt mérnök volt.

Nem sokkal későbbi keletű legkorábbi ismert térképe¹², amely a Nagylámi (Vel' Lom) erdőt, illetve annak a Kékkői és a Divényi uradalom között A–B vonallal való felosztását ábrázolja 1 : 7200 méretarányban. Erős kékes-zölddel színezett és művészi rajzzal díszített ábrázolás, különösen szemet gyönyörködtető az észak-déli irányt mutató mágnesű képe.

A címfelirathól megtudjuk, hogy a térképet Lányi I. Sámuel, a Méltóságos Kékkői Uradalomnak és a Nemes Magyarországnak felesküdt földmérője felmérés alapján rajzolta (Mensurata delineataque per I. Samuelem Lányi, Iti. Dnii. Kékkeő ac per CIH Jurat. Geometram Anno 1819).

Az újraszámolást és a hitelesítést Algóver János, a Divényi-uradalom rendszeres földmérője vezette rá Balassagyarmaton, 1820. júnuár 13-án. Becses példány lehetett, mert a szomszédos Lehotkapusztá mentén 34 év után is bejegyzést találunk, amit Garamszögi János, a Divényi uradalmi mérnök 1853. július 19-én záradékol.

A kötelező mérnöki gyakorlatot Lányi az uradalomban szerezhetette meg. Több, ez időből való térképen határozottan felismerjük jellegzetes névírását, betűit. Ilyenek a Zichy-uraság hagyatékából fennmaradt régebbi alapokból másolt tossontzai (Točnica, kisújlaki (N. Ves), kiskürtösi (M. Krtiš) és daesólámi (Dacov Lom) lapok¹³.

Eredeti munkája Nagykürtös (Vel. Krtiš) 1 : 7200 méretarányú, 125×63 cm nagyságú térképe, amelyet 1822. szeptember 7-én hitelesítettek: Gyüresányi Gábor alispán, Szűgyi Trajtlér István albiró, Szécsénkei Szécsényi Miklós esküdt és Virág Ferenc Nógrád vármegye rendszeres földmérője és táblabírája¹⁴. A térképet Lányi Sámuel már mint Magyarországon felesküdt és a Kékkői Uradalomnak rendszeres földmérője mérte fel és rajzolta meg (Assumpta ac Delineata per Samuelem Lányi Jur. per Itum. R. Hungariae ac Ita. Dnii. Kékkeő Ord. Geometra).

Másolati példány, Lányi újabb záradékát Balassagyarmaton 1824. november 26-án vezette rá.

Időközben Lányi beállt a folyótérképezést végző napidíjas mérnökök sorába, a Helytartótanács Építési Főigazgatóságában működő Duna-térképező csoportba.

Először Huszár Mátyás vezetése alatt segédmérnökként dolgozott Budán. 1824 márciusában a Körösök árterületének helységek és területek szerinti adatait segített jegyzékbe foglalni, majd májusban főnökével ő is terepre ment és bekapcsolódott a Duna Esztergom feletti szakaszán folyó grafikus háromszögelési és terepfelmérési munkálatokba¹⁵.

Ezerszám készültek a Duna legrészletesebb (1 : 3600!) térképei, összesen 2444 szelvény és ezek másolatai. A sorozat egyik lapján megtaláljuk Lányi nevét is:

„Der II-ten westlichen graphischen Sectionen Reihe 9-tes Aufnahmeblatt, aufgenommen im Monat August 1826, durch Sam. Lányi”¹⁶.

A II. nyugati grafikus szelvényt sorozat 9. felvételi lapját tehát Lányi mérte fel 1826 augusztusában. Természetesen a sorozat sok-sok lapját megrajzolta, de a szerző nevét és a készítés idejét általában nem jelölték meg a sorozaton, ez az áttekintőlapokból, illetve a munkajelentésekből derül ki.

A Duna-térképezés vezetését 1829-től Vásárhelyi Pál vette át. Lányi mindkét főnökével jó viszonyban állhatott. Huszárral a közös kassai akadémiái tanulmányok, Vásárhelyivel pedig a szülőföld közössége is összeköthette, és mindhárman a pesti egyetemen tanultak.

Amikor Vásárhelyi 1833 végén Széchenyivel Angliába utazott, az éppen az Al-Dunán dolgozó térképező csoport vezetésével Lányit bízták meg. A Duna-térképészet 20 fős személyzetében (Vásárhelyi Pál, Melczel János, Lányi Sámuel, Vörös László, Nikolka András, Kamóczy Gábor, Ketse Ferenc, Hieronymi Ferenc, Tóth Antal, Lánicz József, Hevessy Károly, Nagy István, Zornberg Lénárd báró, Turkovits Lajos, Forberger Lajos, Wolfram József, Müller Lőrinc, Vörös Zsigmond, Vaisz Antal, Waitersheim Károly) ő került az élre¹⁷, és ekkor helyettes igazgató mérnöki minőségben szignálta az iratokat¹⁸. Amikor pedig az Al-Duna-mérések iratait és térképeit Vásárhelyinek visszaadta, az átvételi jegyzőkönyvet hárman írták alá: Széchenyi, Vásárhelyi és Lányi¹⁹.

Pályája legmagasabb csúcsára ért Lányi 1834-ben. A Helytartótanács 6602. sz. 1834. március 4-ei rendeletével életre hívott Királyi Tisza Térképészet vezetője lett.

Kicsiny szervezete, az első magyar térképészeti intézet 16 főből állt, nevezetesen

Lányi Sámuel a Tisza-felmérés vezetője 4 ft. napidíjjal,

Ketse Ferenc, Hieronymi Ferenc, Nikolka András, Kamóczy Gábor, Turkovits Lajos, Tóth Antal, Nagy István, Forberger Lajos működő mérnökök 3 ft. napidíjjal,

Müller Lőrinc, Vaisz Antal, Vörös Zsigmond, Wolfram József, Zornberg Lénárd báró, Pribék Béla, Weitersheim Károly, Reitter Ferenc segédmérnökök (Figurant) 2 ft. napidíjjal.

Az ügykört és a személyzet névjegyzékét a Királyi Építési Főigazgatóság Hajózási Osztálya nevében Berger Lajos hajózási mérnök fogalmazta meg 1834. február 20-án, és azt Franz Rauchmüller von Ehrenstein főigazgató látta mozzatásával terjesztették fel a Helytartótanácsnak²⁰.

A Maros felmérése eleinte bizonyos közösségben indult ugyanis erre a célra a rendelet megfelelő területi elosztásban újabb 3–3 mérnök napidíját is előirányozta, sőt Schmidt György ideiglenes Maros-hajózási mérnököt igazgatóvá nevezték ki, de végül is a munkálatokat 1841-ben már egyedül Lányi irányította²¹.

A törvényhatóságokhoz magyar nyelvű értesítések mentek ki 1834-ben, amelyek jól rávilágítanak Lányiék munkájára:

„A' Tisza és Maros folyók' rendezésére nézve alapul szolgálendő fölmérések legfelsőbb helyről elrendeltetvén, ezennel felszólíttatnak a tiszt. Rendek: hogy a' most érintett czélból keblökben megjelenendő Építői Igazgató Kir: Tanácsos Rauchmüller Ferentznek 's a' Fő Építői Igazgatóság több végre hajtó tagjainak ehéli munkálkodásaikban, mind a' netalán kívántató földabroszoknak előmutatása, mind pedig a' szükséges napszamosok 's egyéb ide tartozandók kiszolgáltatása által segédkezeket nyújtsanak, 's így a' kérdésben forgó köz jót czélzó munkálatoknak sikerültét részük-ről is kész hozzájárultokkal 's minden iparral előmozdítani igyekezzenek”²².

Az új főigazgató, Lechner József, és Vásárhelyi Pál által hat év múltán megfogalmazott kiküldetési levél (nyílt parancs) még beszédesebb – és udvariasabb – a munkálatokra nézve:

„Hogy kir: Mappatiobeli hiteles Ingenieur N N Ur a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak ez 1840-ik folyó év Április 7-én 11 377-ik szám alatt költ. Kegy. rendelése következtetésében a' Tisza és ezzel öszve köttetésben lévő apróbb folyók tájékira azok Trigonometria és planimetria felvétele, nem különben vízmérési vizsgálati tekintetéből az illető Tekintetes Nemes Vármegyék és Katonai Hatóságok kebelébe a Magyar Országi Kir: Építési Fő Igazgatóság részéről kiküldetve, s a' Nagy Méltóságú Magyar Kir: Helytartó Tanács Kegyes meghagyásához képest minden földmérői foglalatosság végrehajtására hivatalossan felhatalmazva legyen, ezzel bizonyítatik, egyszersmind hivatalossan és tisztelettel megkéretnek a' T. T. N. N. Törvényhatóságok 's Kamarai Hivatalok, hogy a' fenn említett Ingenieur Urat hivatalos munkálatihoz a' szükséges Segedelemmel ellátni, 's a' köz jóra czélzó ügyet hathatós rendelkezéseikkel mindenkép előmozdítani méltóztassanak”²³.

Lányi az iratból 17 példányt rendelt a maga és mérnökei számára. A névsor egyúttal a szervezet tagjainak megismerésére is alkalmas:

Lányi Sámuel igazgató mérnök,

Nikokla András, Nagy István, Reitter Ferencz, Pribék Béla, Brandstetter Ferdinánd, Müller Lőrincz, Fodor János, Perleberg Gusztáv – 8 elsőrendű mérnök,

Peterek János, Halden József, Günther Károly, Wágner Ádám, Farkas Pál, Tóth Rudolf, Komnenovich Sándor, Müller Pál gyakornok – 8 másodrendű mérnök.

A szervezetszerű létszám tehát változatlan volt, de a mérnökgárda csaknem kicserélődött.

A költségeket a sóadó felemeléséből fedezték és a Helytartótanács esetenkénti engedélye alapján a központi pénztárból vagy a területileg illetékes sóhivatalból fizették ki. Egy alkalommal sokallták a napidíjakat, mire a Főigazgatóság az alábbi indokolást terjesztette fel:

„A Tisza térképezésénél az Igazgató és munkálkodó Mérnökök azért húznak, az első ugyan 4, az utóbbiak pedig 3 f. napi díjat, mivel ők külmunkájuk ideje alatt az év nagyobb részén át, a lég minden viszontagságainak kitéve nagy törődéssel, fáradsággal és költséggel kéntelenek élni; s mind a' mellett is hogy ebbéli járandóságuk a rendszeres 3 ft 12 xnyi mérnöki napidíjt fel nem üti; más állandó fizetésük nincsen, sőt tehetetlen létök esetében nyugpénzre sem számolhatnak; hogy tehát erőteljes éveikben megnyugtató kilátás nélküli jövődjöket némüleg biztosíthassák, s magokat szaktudományokban folytonosan művelhessék, Felsőbb sőt Legfelsőbb helyen is

kegy: méltányosnak találtatott fizetésüknek illy módoni el rendelése s ki szolgáltatása . . .”²⁴

Valójában Lányi évi napidíjösszege 1460 ft. (összehasonlítva Vásárhelyi 1200, Huszár Mátyás 225 ft évi fizetésével) meglehetősen tisztességes jövedelemnek számított. Járt ez az ünnepnapokon és a budai téli irodai munkában is, de nem fixfizetés volt. Rávall erre Vásárhelyi özvegyének nyugdíja, amelybe férje első évi szolgálatát nem tudhatták be, mert 1819–1829 között még hivatali eskü nélküli napidíjas alkalmazott volt.²⁵

Nézzük meg ezek után, hogy is folyt a Lányi által vezetett munka.

Az első feladat a térképezés háromszögelési alapjának megteremtése volt.

A munka a dunai mérésekből indult ki. Lányiék megkapták az osztrák katonai háromszögelés legújabb adatait²⁶ és annak két legközelebbi pontja között, Nagybecskerek és Tokaj felől indítva háromszögelési láncolatot vezettek a Tisza mentén. A bécsi koordinátákat a budai meridiánra számították át, és ezzel a térképezéshez új magyar geodéziai alapot teremtettek. A legújabb műszerekkel végzett háromszögelésen belül a részletpontokat grafikus eljárással határozták meg. A háromszögelés eredményét Lányi áttekintőlapon is összeállította, és azt a Főigazgatóság a bécsi katonai háromszögelési igazgatóságnak megküldte.²⁷

A topográfiai felméréshez felhasználták a korábbi térképeket, amelyeket egységes méretarányba átdolgozva, az új háromszögelési alapra szerkesztették. A Tisza torkolatvidékétől kezdve haladtak a helyszíni munkákkal. A dunai lapokat csak másolniuk kellett, a Huszár- és Holecz-féle munkákat is felhasználták, feljebb azonban a különféle úrbéri térképekből dolgozhattak, sőt egészen új felméréseket is végeztek. A forrásvidéket 1840-ben érték el, ott a máramarosi erdészeti térképek segítettek a munkát.

Az úrbéri térképek feldolgozása sok gonddal járt, ezeknek a háromszögelési alapba való beillesztése során új méréseket kellett végezni. Lányi maga is részt vett ebben, 1838–1840 között 7 úrbéri térképet (Ferencvölgy, Mérk, Száldobos, Tunyog, Kaplyon, Oroszvíg és Podhering) szerkesztett át, és ezekben tetemes hibákat javított ki.²⁸

A Tisza árvidékéről készített térképekről részletes áttekintőlapok maradtak fenn, amelyekből mind a térképek sorozatára, mind a felmérők személyére nézve áttekintést nyerhetünk.²⁹

Imponáló az a rendszeres munka, amellyel Lányi a Tisza térképezést vezette. Jelentéseiből feltárul a felső vezetés és a végrehajtás teljes menete, annak minden nehézségével és sikereivel. Érdemes áttekinteniünk az elkészült levezetett méretarányok sorozatát:

1 : 7200 helyszínrajzi vázlat	1027 db.
1 : 14 400 grafikus szelvény	316 db.
1 : 28 800 áttekintőtérkép	92 db.
1 : 57 600 áttekintőtérkép	27 db.
1 : 72 000 áttekintőtérkép	24 db.

A másodpéldányokkal és különféle vázlatokkal 2487 db. A Marosról készített több mint félszáz, továbbá a Dunáról és más munkákról másolt lapokkal együtt több mint 4000 térkép és grafikus tervrajz. És hozzávehetjük még ezekhez az ezerszám készített szelvény- és keresztmetszeti rajzokat, szintezési és háromszögelési pontjegyzékeket és a különféle számítási jegyzeteket.³⁰

A munka későbbi szakaszában a vízmérések (vízmércék elhelyezése, szintezés, vízsebesség- és vízhozammérés, töltésszintezés stb.) folytak, és ezek a mellékfolyókra is kiterjedtek. A Sajó és a Hernád alsó szakaszának szintezését, illetve hosszszelvény-

mérését 1842. július 13-ától augusztus 4-éig maga Lányi végezte el, és ennek térképét ő rajzolta meg.³¹

A külső munkák 1844-re nagyrészt befejeződtek, azonban a számítások és a levezetett méretarányú térképek tervezése, rajzolása, továbbá ezekre az adatok rávezetése, színezése még jó ideig elhúzódott, aminek fő oka a különmunkákban, illetve a Tisza-szabályozási előkészítő munkákban rejlik.

Lányi mindvégig tartotta ugyan magát az eredeti megbízatásokhoz, „a térképészeti nagyszerű munkálataihoz”, az újabb különmunkákat azonban el nem háríthatta. Amikor pl. Újfalvi Barla Soma megjelent nála a tűzséri átvágás szintezése ügyében, hiába mutatta fel Vásárhelyi levelét, a munkához nem járult hozzá, mondván, hogy ő oda légyen utasítva, hogy a felvételt siettesse, többre felhatalmazva nincsen³². A kérdéses újabb vízhelyzeti felméréssel mégis őt bízták meg, sőt Vásárhelyi javaslatára a három megye közötti tárgyalásokhoz gróf Vay Ábrahám királyi biztos³³ mellé segédül is őt, mint az azon a tájon munkálkodó igazgató mérnököt küldték ki. Vásárhelyi nagyon fontos megjegyzést tett 1838-ban ezzel az ügyvel kapcsolatban: „mely ugyan az általános Tisza rendezésével összeköttetésben nincsen . . .”, ugyanis ebből egyértelműen kiderül, hogy a hét év múlva rövid úton megfogalmazott „Előle-gyes javaslat” tudatos felkészülés eredménye volt!³⁴

A Tisza-szabályozás előkészítéséhez szükséges feladatok mind nagyobb számban érkeztek Lányihoz 1845 januárjától. Gyakran rövid úton Vásárhelyitől is. Ezeket Lányi nagy leleményességgel és ügyes szervezéssel igyekezett megoldani.

A tömeges területi számításokat egy, az általa feltalált Polygon-reduktorral végezték. Az 1 : 14 400 méretarányú lapokból mérték ki az adatokat, fölé helyezett üvegtáblára vont négyzethálóval, amikor is még a papíros összemenését (zsugorodását) is figyelembe vették.³⁵ A töltés-szintezés és egyéb mérések (vízsebesség, vízemésztés, hossz- és keresztszelvény mérések) elvégzésére hat kiváló mérnök ment terepre, és maga Lányi is mezei munkában töltött 83 napot 1845 nyarán.³⁶

A Duna Térképészeti Intézetet a Helytartótanács 1845. június 29-ei üléséből megszüntették, és a mérnököket (Fest Vilmos, Barla Soma, Újházy János, Garzó Lajos, Wukassovich György, Granszgruber György, Schindelberger Lajos) Lányihoz helyezték át.³⁷

A Tisza Térképészeti Intézetben ekkor már osztályok működtek, nevezetesen Vízmérői, Szépiprói, Vízmérési vonalakat kihúzó stb. osztályok³⁸. Mindemellett a létszám növelésének Lányi aligha vette hasznát, mert mérnökeik jobbára a Főigazgató-ságon foglalkoztatták.

A Helytartótanács mind határozottabban követelte a térképészeti befejezését. Lányitól a jelentések sorát kérték az elvégzett és a hátramaradt munkákról. Ezekből megtudjuk, hogy a rendszeres munka mellett mi mindennel kellett még foglalkozniuk. Százzszám másolták a dunai térképeket és a különféle építészeti terveket. Külön díjazás ellenében másolták a megyék által igényelt tiszai lapokat is. Dolgoztak a Duna-Tisza-csatorna tervein, és derekasán kivették részüket a pesti árvíz munkálataiból.

Vásárhelyi számára 1837-ben elkészítették a Tisza beutazási térképét (1 : 72 000) 21 szelvényben. Megrajzolták a Tisza átnézeti térképét (1 : 216 000), amelyet a Tiszavölgyi Társulat rövidesen könyomtaban kiadott. Elkezdtek a Tisza-völgy árhatárait ábrázoló (1 : 115 200) 12 szelvényes Vízhelyzeti és vízmérési áttekintő-térkép, valamint ugyanerről a területről egy háromszögmérési áttekintőtérkép (1 : 144 000) munkáit. A keleti országrészről javasolták egy 12 szelvényből álló Víz-helyzeti és vízmérési átlási térképsorozat (1 : 115 200) készítését. Végül Tenczer

Károly mérnöki útmutatása alapján országos út- és vízhelyzeti térképet (1 : 432 000) készíttettek.³⁰ Mindezekről alig tud a szakirodalom, ha rábukkanunk is ezek némelyikére, nem tudjuk, hogy az Lányi mérnökeinek munkája.

A közel másfél évtizedes munka rendszeres havi és időszakonkénti jelentései és térképi mellékletei alapján a magasabb hivatalok is értesülhettek a munkáról. A Lányi által szignált háromszögelési térképek eljutottak a Vezérkar háromszögelési igazgatóságához, és azok Bécsben ma is láthatók.¹⁰

Sőt, a Tisza folyó rendezési tervét magukban foglaló 1 : 28 800 méretarányú térképeket másolatban 1847. április 22-én Széchenyi István országos közlekedési bizottmányi elnök nevében Cs. kir. Ófelségéhez is felterjesztették.¹¹

Az elismerés sem késett. A Helytartótanács közölte, hogy a Tisza és Maros árhatárában 1845-ben véghezvitt vízmérési munkákról felterjesztett jelentés a legfelsőbb helyen örvendetes tudomásul vétetett, és a munkálkodó személyzet a munkálatok hasonló dicséretes folytatására utasított.¹²

Lechner József főigazgató és Vásárhelyi halálát követően azonban némi romlás következett a hivatal és Lányi kapcsolatában.¹³

A magyar nyelv hivatalos bevezetését bár Lányi is tudomásul vette az 1845. január 20-ai körözüvény aláírásával, mégis, 1846. október 22-ei jelentését németül szignálta. A Főigazgatóság határozottan visszautasította cselekedetét, új jelentést kértek tőle és hozzáfűzték: „meghagyatik végre Igazgató mérnök úrnak, hogy a kívánt kimutatást magyarul szerkesztvén a hivatalos tárgyalásoknál használandó nyelv végett legfelsőbb kegy. rendeletek következtében kiadott utasítást mindenkor kellő tiszteletbe tartsa”.¹⁴

Később hivatalából is elmaradozott, tiszti ügyekben Müller Lőrinc jelent meg helyette. „Illy hivatalelles eljárást pedig tovább elnézni épen nem lehet” – írták a Főigazgatóságról. Leromlott állapotban lehetett, „bizakodván annyi külső munkálkodási szolgálatokban megkeményített testi alkataban”, de mégis betegágyra kényszerült, csak orvosi bizonyítványt nem kért. Viszont otthonában ez idő alatt is dolgozott, ellenőrizte a számításokat, ami kiderült a jegyzőkönyvekből.¹⁵ Mint megjegyezte, máskor is megtörtént hasonló gyengeség, de mindig felgyógyult. Két évtizede már, hogy a Duna–Tisza egészségtelen vizeiben, posványos árterein munkálkodott, és ez akkor történt, amikor még mind az utazási, mind a munkakörülmények sokkalta mostohábbak voltak.

Amikor Müllert a Főigazgatóságra vezényelték, keményen védelmébe vette, mondván, hogy a kiváló szépipőre neki is szüksége van, különben is elődei csak leírással, iktatással és holmi apró fogalmazással foglalkoztak a Főigazgatóságon. Erre feleltesei rendre utasították: „ezentúl mind azon Önt, mint Igazgató mérnököt illető munkákat, melyeket saját könnyebbségére vele tétetett, maga végezze; ’s hivatásának ’s rendeltetésének pontosabban megfelelni igyekezzék.”¹⁶

Ilyen előzmények közepette folyt a felemelt sóadóból foglalkoztatott ideiglenes személyzet elbocsátására vagy további alkalmazására nézve elrendelt szigorú vizsgálat. A Helytartótanács ugyanis az 1848. január 18-ai üléséből meghagyta a Főigazgatóságnak, hogy a napidíjas mérnökök jövődőbeli sorsáról gondoskodjon. A kegyes meghagyást a Főigazgatóság úgy továbbította, hogy kinek-kinek sorsa magaviseletétől, képességétől és szorgalmától fog függni. Lányi már decemberben megkapta a Főigazgatóság utasításait. A terveket minden külső cifraság és felesleges ékesség nélkül tisztán, szépen és pontosan befejeztetni minden módon igyekezzék. Emellett ő a pontosabb számításokat előre készítvén, és szoros felügyelete alatt készíttetvén, a még hátra levő minden dolgait úgy rendezze és intézze, miszerént a tárgyak fontosságuk-

hoz képesti sorozatban vétessenek munkába, és egyhuzomba hajtassanak végre, s utoljára azok maradjanak, amelyek szükség esetén halasztást szenvedhetnek.⁴⁷

Nem kétséges, hogy a Tisza-térképezés befejező munkálatait háttérbe szorította az erőteljes ütemben megindult szabályozás. A Főigazgatóság 1847. évi költségvetésében a folyó munkálatokra 14 455 ft esett, amíg a szabályozásra 100 000 ft-ot előlegezték.⁴⁸

Lányi irodájára már hivatalának megszűnése előtt igényt tartottak. Fény derül erre Keczkés Károlynak, Széchenyi hivatala ideiglenes főmérnökének 1847. november 13-ai jelentéséből. Keczkés, Mérnöki Iroda felállításával kapcsolatos gondjait közölve bejelentette, hogy „ismét a Tisza Térképészeti Irodát, mely már mindennel el van látva, elfoglalni legcélszerűbbnek” tartja.⁴⁹

A műszereket „amelyek a bé következett Tisza mérések meg szünetetése után jelenleg nem használhatnak” – írta Keczkés királyi igazgatóságod, rendre átkérte magának.⁵⁰ A mérnökök nagyobb része is elnyerte már új beosztását a Tisza-szabályozás szervezetében.

Lányi utolsó jelentését 1848. május 31-én írta. Másnapra a Főigazgatóság és vele Lányi szervezete megszűnt. A Helytartótanácsból megszervezték az új minisztériumokat. A munkaköröket hét osztályba sorolták, akiknek vezetőit, igazgató főmérnökeket Széchenyi István miniszter nevezte ki.

Lányi volt főnöke, Varga János a Hajózási osztály főnöke, a főigazgatót eddig helyettesítő Zelenka Lajos pedig Térkép- és műszertár főmérnöke lett. A napidíjas mérnökök méltányos besoroztatásáról az új főmérnökök egyeztek meg, és a névsorokat a miniszterhez terjesztették fel jóváhagyásra.⁵¹

A Tisza-térképészet személyzete utolsó esedékes napidíjainak jegyzékét Varga főmérnök terjesztette fel Széchenyi István Közmunka és Közlekedésügyi miniszterhez, aki azt maga hagyta jóvá. Lányi és beosztottjai az utolsó napidíjakat 1848. június 13-án vették fel.⁵²

*

Lányi Sámuel ezután véglegesen visszatért a Balassák kékkői uradalmába és hátralevő éveit ott töltötte el.

Meglehetősen szokatlan módon, mintegy kettős életet élt. Napidíjas alkalmazása idején ugyanis mindvégig szolgálta az uradalmat is. Ennek kétségtelen bizonyágai vannak.

Mint említettem, Lányi 1824 végén már mint napidíjas mérnök záradékolta korábbi térképét Balassagyarmaton.

Tíz év múltán, alighogy kinevezték a Tisza-térképészet igazgató mérnökévé, és alighogy átadta az al-dunai térképészeti-geodéziai anyagait Vásárhelyinek és Széchenyinek, két hétre rá, 1834. június 6-án már az uradalomban működött, mégpedig szintezéssel operált, amint ez saját jelentéséből kiderül:⁵³

„Mltgs. Kékkeői Uradalom Praefectussa rendel . . . ben B Gyarmathon Garba István és Illits Háza . . . Dombnak a Ns. Vármegye által munkába vett planíroztatását meg szemlélvén, minekutánna a karóval kijegyzett Libellatio alapjából tapasztaltam, hogy azon Domb tsak 3 1/2 Schuchra hordatik el, és az is 2 1/2 ölnyi távúlságra a Házaaktúl, azoknak semmi ártalmára nem lészen, tsak a planírozott hely és a házak között árok ne ásattasson, külömben a ritka homokos földet a sebesebb essővíz ki mosná és nagy árkot tsinálna. Költ B. Gyarmath Junius 6kán 1834dik Esztben.

Lányi Sámuel
Uradalmi Földmérő”.

Nagyobb munkálatok kezdődtek 1837-ben. Lányi a „Kékkői Uradalom részéről a' Directio által kiküldetvén a' BGyarmati panaszos Jobbágyságnak következtetésében a' végett; hogy hol, mellyiknek és mennyi Urbarialis szántó föld, az Ország utak kihasítása és fel santzolása által elesett légyen, e' következő helyeken történtek, úgy mint: az úgy nevezett, Szügyi, Szétsényi és Szoboszki vagy Vadkerti Ország utaknál, továbbá a' Leszenyei útnál, és egy Kender földbül, a' Malom utzába, ezeket a' hiányosságokat individualiter felmérvén ennyi mennyiségbe találtattak” (itt felsorolta a 17 károsultat, akik összesen 6875 négyszögöl területől estek el). Eddig ez ismeretes volt.⁵⁴ Az alábbi záradék azonban nem:

„Melly hijság a' fönt nevezett Jobbágyságnak, az úgy nevezett na Prosnisskach Majorság Táblából, mind a' Mlgs. Uraság mind a' Jobbagyok meg egyezések mellett kimérettett légyen, ezennel megösmérem – Költ BGyarmaton Aprilis 25ik 1837ik Esztendőben. Lányi Sámuel hites Földmérő m. k.”

Algöver másolatában maradt fenn az irat, tehát közös munkáról lehet szó.

Ezt követően készült el Balassagyarmat belsőségének 1 : 2592 méretarányú térképe, amelynek címfelirata a következő:

„BALASSA GYARMAT Mező Várossa Belső Telkeinek individualis felmérést ábrázoló Föld Abrosz melly az alúl írt által az 1838/9ik Évben felvétellett

Lányi Samu Ns. Magyar Hazánk Hitese és a Mlgs.
Kékkői Uradalománk RSzerénti. Mérnöke”.⁵⁵

Csupán az a zavaró, hogy a kézírás nem az alulírté, hanem a Kékkői Uradalom tisztartójáé, Lányi Ferdinándé! Feltehetően a felmérést mérnökünk vezette, testvérenek, Ferdinándnak közreműködésével, de a tiszai munkálatok miatt a munka teljes befejezésére nem volt ideje, és abban testvére segítette.

Lányi Ferdinánd maga is készített az uradalom számára építészeti tervrajzot. Ennek aláírása:

„Entworfen u. gezeichnet durch Ferdinand Lányi Herschaft. Hochrichter im Monat Jun. 845 (?)”.⁵⁶

Balassagyarmat és Kovár között végzett „barátságos határ járásról 's illetőleg határ újításról három eredeti párban készült oklevél” adatott ki 1844. június 1-én.⁵⁷ Részt vett bár benne a Divényi-uradalom képviselőjében Algöver János is, de az aláírók (Thomka Sándor Divényi-uradalmi fiskális és két kovári közbirtokos) közt csak „Lányi Samu mint erőszben megbízott Mlgs. Kékkői Uradalom Mérnöke” szerepel. Innen sem hiányzott tehát mérnökünk.

Balassagyarmat határának 1799–1800. évi proportionális telekkönyve kivonatát készítette el Lányi 1844. november 22-én, a város határában házhelyek után osztott azon rétekről, amelyek az úriszék és a kiküldöttség által már hitelesítve voltak, és az új felmérés alkalmával is így találtattak.⁵⁸

Rendkívül beszédes számunkra Lányi Kékkőn, 1848. február 2-án kelt levele, amelyben arra kéri a bárót, hogy az édesanyjától, a méltóságos özvegy bárónétól még 1838-ban kapott Biztosítványa alapján tőkéjéből 400 pengőforintot március 13-án – éppen akkor vagyon a félévi kamat letételének ideje – elkülönítsen, és a megmaradó 1200 pengőforintról új kötelezvényt adjon.⁵⁹

A Biztosítvány kelte alapján a tőkepénz akár az 1838–1839. évi városfelmérés illetménye is lehet. A jövedelemszerzési lehetőségekben persze adatok híján nem könnyű eligazodni, ugyanis „a kékkői uradalmat a két Lányi testvér haszon bérlette”!⁶⁰

A pénzfelvétel ideje viszont kétségtelenül összefügg Lányinak a Főigazgatóságtól való kiválási szándékával.

A forradalmi eseményeket követő időkből, 1848. június 13. után éppen két évig nem találjuk Lányi nyomát. Az első jel a már említett 1850. június 24-i levele, amelyet fivérének írt. Megtudjuk belőle, hogy Lányi Ferdinánd már nem a kékkői, hanem a – szintén a Balassák – velencei uradalmának tiszttartója volt.

Újabb levélét szintén Balassagyarmatról írta Lányi 1850. október 8-án. Ebben az oda ígérkezett Furthinyi József kasznárt sürgette, az ígért 48 ezüstartintok átadására, mert arra igen nagy szüksége van, ugyanis lányát Nevelőházba szándékozik küldeni.⁶¹

Ezek után 1860 tavaszáig követhető Lányinak az uradalomban végzett munkája a fennmaradt töredékes iratokból. A szokásos mérnöki tevékenység mellett a gazdálkodással is kapcsolatosak ezek: mint a majorsági földek szemléje,⁶² a kékkői kőfejtés felmérése,⁶³ tagosztály rendezése és különböző munkálatok megtekintése, ellenőrzése.⁶⁴

Térképeit (Balassagyarmat, Nagykürtös stb.) ismét elővette, másolta.⁶⁵ Munkáiról a halálát megelőző és követő átadási jegyzőkek, nyugták alapján alkothatunk képet. 1860. január 26-án kelt jegyzék szerint nyolc hely (Lesz, Turopolya, Lentvora, Tosontza, Dacsólám, A-Tiszvnyik, A-Esztergály és Szenna) térképét és telekkönyvét vették át. Április és július között további térképi és egyéb anyagok (köztük balassagyarmatiak) igazolására derül fény.⁶⁶

Feltehetően 1860. március 9-én halt meg, de már előbb jelei mutatkoztak betegségének és a folyó munkák más mérnökök által való végzésének.

Lányi művészként vált ismertté.⁶⁷ Önarcképét levelezőlapon és helyegen is kiadták. Amint a kassai akadémiai bizonyítványából megtudtuk, rajztanára Bellaágh József volt. Ez a kapcsolata még feltáratlan.

Nevezetes nógrádi rajzai (Baglyas, Buják, Divény, Ecseg, Fülek, Gács, Hollókő, Karants Hegye, Kékkő Vára, Nógrád, Salgó, Sámson Vára, Somoskő, Szanda, Szécsény) és a szécsényi vár „volt kerülete” alaprajza Lenhardt metszésében Mocsáry Antal 1826-ban megjelent könyvében láttak napvilágot.⁶⁸ A szép rézmetszeteken csak az első képen, Nógrád vára alatt van Lányi nevénél a mérnök megnevezés (Raj. Lányi Sám. Ing.). A képek feltehetően korábbi időben, 1819 körül (de legfeljebb 1825-ig) készülhettek a helyszínen. A megyelapot Csintalan Józseffel metszettette kőre Mocsáry 1825-ben.

Ezután 1834 decemberéből maradt fenn Lányitól egy szép ábrázolás a szegedi vár körbástyájáról,⁶⁹ amit az ottani vízmérce bizottsági vizsgálatokor festett meg, és csatolta az Építési Főigazgatóságnak felküldött jelentéséhez.

Lányi művészi önarcképét 1840-ből ismerjük, bár az évszám inkább 1846-nak vélhető. Ez az időpont nevezetesebbnek látszik Lányi pályafutásában. Kedves földije, Vásárhelyi Pál, és főigazgatója Lechner József ez év tavaszán elhaltak, és ezt követően Lányinak a hivatallal való kapcsolatában sok minden megváltozott. Ebbe a helyzetbe jobban beleillik mérnökiünk kemény és határozott tekintete. Egybeesik ez az év a Weber családot ábrázoló festményével,⁷⁰ amelyen az egyik háttéralak rendkívüli módon hasonlít Lányihoz. Ez azért figyelemre méltó, mert Lányi önarcképe nehezen illeszthető be gyengébb kvalitású festményei sorába.

A művész Lányi tevékenységében számunkra az a meglepő, hogy a legmagyarabb folyó szép helyei nem kívánczoltak vásznára. Viszont mérnökeivel közösen megfestette a Tisza leghitelesebb képét, mármint a térképeit.

Tevékeny és érdeklődő ember lehetett. Kettős munkaviszonyából, az uradalom-

beli és a főigazgatósággal szemben fennálló kötelezettségeiből bokros teendői hárulhattak reá. Hogy csak egy nagyon felelősségteljes feladatát emeljük ki: mérnökei előmeneteléhez hivatalos minősítést kellett írnia. Szép méltatást írt pl. Kommenovich Sándorról (a későbbi műegyetemi matematika-tanárról)⁷¹ és Vukassovich Györgyről. De időt szakított pl. a Schedius-féle országtérképen tapasztalt nagyobb helyzeti hibák jegyzékbe foglalására is.

Amikor 1848. január 3-án, a közeli Videfalván gyűlésezett az alakuló Magyarhoni Földtani Társulat, és ott felhívás hangzott el a belépésre, az érdek és az érdeklődés őt is vonzotta, mert az 1850–1851. évi tagok sorában az ő nevét is megtaláljuk.⁷²

Lányi vezetése alatt az első magyar – kicsinyke – Térképészeti Intézet marandó értékeket alkotott, biztos műszaki alapot szolgáltatott a Széchenyi–Vásárhelyi-féle Tisza-szabályozás megtervezéséhez és majdani megvalósításához.

Lányi Sámuel művészi-mérnöki tevékenysége tisztavirágzásként tűnik fel az utókor szemében. De az több rendbeli elismerésünkre és halás emlékezetiünkre érdemes.

Emlékének megörökítésére remélhetőleg hamarosan sor kerül.

JEGYZETEK

1. FODOR FERENC: Magyar vízmérnököknek a Tisza-völgyben a kiegészítés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei, Budapesti Műszaki Egyetem központi könyvtára műszaki tudománytörténeti kiadványok 8. szám, 1957. 143. l.
2. ZELOVICH KORNÉL: A tudományos technika magyar úttörői. Technikai fejlődésünk története 1867–1927. Budapest, 1928. 30–31. l.
3. FODOR F. i. m. 150–168, 77–79. l.
4. Születési évére csak egy éven belüli időszakra tudunk visszaszámolni, halálának időpontja pedig ellenőrizhetetlen. Lásd. Magyar Életrajzi Lexikon II. 1969. 31. l. szerint részt vett a szabadságharcban, de ennek semmi nyoma nincs; Bendefy László: Lányi Sámuel életútja. Művészettörténeti Értesítő. 1971. 3. szám. 213–223. l. Adatai nagyrészt megbízhatatlanok. Halála idejét 1860. március 9-re teszi, de ennek irata nem található; Hrenkó Pál: Hozzászólás P. Károly Zsigmond: Lányi Sámuel c. cikkéhez. Geodézia és Kartográfia 1986.
5. NAGY IVÁN: Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblázatokkal. Pest, 1860. I.–O. 23. l.
6. Magyar Országos Levéltár (=OL). P 1769. 4. cs. 23. t.
7. Kézsmárki Lányi Károly nyugalmazott m. kir. főmérnök 70 éves korában, 1874. június 25-én Székelyudvarhelyen meghalt. Országos Széchenyi Könyvtár (=OSZK) gyászjelentések.
8. OL C 64. Dep. Comm. 1815. Fontes 76. P. 24.

Nobilis Perdoctus Dominus Samuel Lányi de presenti penes Regiam Primariam Vernaculam Scholam Cassoviensem praeparatus ad Magisteria Graphidis Candidatus me sub hodierno condecenter requisiverat: quatenus sibi superqualiter emenso penes fatam Primariam isthanc Vernaculam Scholam quatuor et dimidii annorum curriculo Authenticum impertirer Testimonium; cuius justae petitioni deferendo, praesentium per vigorem omnibus quorum id seire interesse potest, testatum facio, quod Praet. Dus. Samuel Lányi inde ab Anno 1810 usq. in praesentiarum ea cum exquisita Solertia, tam rara conatus adstrictione, et indefessa assiduitate praeattactae Delineationis Arti, caeterisq. appertinentium Disciplinarum objectis se se impenderit, ut per eximium in singularem certe Literati hujus Districtus Decorem, Artis Graphidis, manufacturarum, et concomitantis Commerci non mediocriter incrementum, ac inde resultans non vulgare Patriae emolumentum irremisise tendentem conatum suum plenariam respectivae Superioritatis complacentiam tulerit, Ipsi quoq. Altiori Loco sub 26^a May a=p: N° 821 a Regia isthanc Superiori Scholam Directione pro merito recomendatus, ac dd^o 22^a Juny a=p: N° 14 632 ad vacantem eo tum-Rumae Graphidis Stationem, cui tamen ob ignorantiam Lingva Illyricae admoveeri haud potuerat, Benigno=Gratosae inviatus exstiterit; quin imo sub 27^a Martii a=c: sub Praesidio mei in concursu plurimorum praestantissimorum de utraq. Republica optime meritorum Virorum, ac totius Regiae hujus Academiae Facultatis Philosophicae praesentia raro profecto, ac fortassis primario etiam penes Nationales Inelyti Regni Hungariae Scholas exemplo, e Methodo docendi, Geometriae Practicae, Architecturae, Hydraulicae, Mechanicae, Picturae, Sculpturae, viginti duorum ad haec diversi ordinis in Clementissima Suae Mattis. Ssae. dd^o 25^a Septbr. 1795 N° 19 655 ad universas Regni Jurisdictiones dimissa Resolutione Regia Specificatorum, in Artem Delineatoriam influentium arti et opificiorum fundamentis solene. Tentamen publicum ea cum Laude subiverit, ut ad propositas sibi quaestiones prompte, et alacriter respondendo, praeconceptionem de se ex spectationem non medo non fefellerit,

verum etiam eandem longe superaverit. Morum vero inculpabilium candore, ac intemeratae vita ratione ita toto suae in gremio Liberae hujus Regiaeque Civitatis commorationis tempore excelluerit, ut Jure merito dignus sit, qui non tantum omnium ad quos Eum variabilis vitae humanae Sors detulerit, Gratiis, et omnigenis favoribus comendetur, ast etiam ut ejusdem velut individui ad Artem Graphidis omnimode qualificati condigna in casum evenibilis cujuspiam vacantiae Reflexio suo Loco habeatur.

Quibus etiam pro justo et aequo pensitatis Eundem omnium quorumque uti voluerit, Patrocinio hisce perenixe devovero.

In quorum majus Robur praesentis Eidem propriae manus Subscriptione et Authentici Sigilli munimine roboratas extradedi Literas Testimoniales Cassoviae die 1ma Aprilis 1814.

Franc Xav. Szuhányi

S.C. ac R.A. Mattis. Consiliarius Abbas B.M.V. de Pancota prope Castrum Világos, A.A.L.L. Philo. sophiae Doctor SS: Theologiae Baccalaureus Sacrae Sedis Consistorialis Assessor, a Regius per Literarum Districtum Cassoviensem Superior Scholarum et Studiorum Director.

Josephus Bellaagh

P.O.R. Professor

Geo. Arch. et Graphidis.

LS

OL C 64 F. 76. P. 24. (hiteles másolat)

9. BELLAÁGH JÓZSEF (1781—1869) csak 1818-ban tette le az építőmesteri vizsgát.
10. BENDEFFY i. m. 222. l.: A pesti egyetem . . . 1956-ban elégett anyakönyvből általam kijegyzett adat szerint 1821-ben első szigorlata idején . . .” Az általam fellelt dokumentumok ezt cáfolják.
11. OL P 1769. 24. cs. 51. t. 205.
12. OL S 17. 40. térkép.
13. OL S 17. 38. 39. 43. stb.
14. OL S 17. 85.
15. OL C 128. 95. cs. 1824. III. 22.
16. OSZK Térképtár TK 2118/49. térkép.
17. OL C 128. 117. cs. 195/1833. XII. 21.
18. Uo. 171. cs. 1833. XII. 31. (utólagos átirás!)
19. Uo. 117. cs. 221. 1834. május 22.
20. OL C 64. Dep Comm. 9. kűtfő 15. tétel 1834. II. 20.
21. OL C 128. 170. cs. 108/1846.
22. OL C 64. i. m.
23. OL C 128. 1840. 860/1017.
24. Uo. 293. cs. 1846. II. 10.
25. Uo. 1846. április.
26. Uo. 163. cs. 40. Hawliczeck őrnagy főszállásinesteri-törzs háromszögelési igazgatósága 1834. III. 9-i jegyzéke.
27. Uo. Lányi 1837. III. 6-i felterjesztése. Bécs Kriegsarchiv: Übersichts des durch die kgl. Theiss-Fluss-Mappierung in den Jahren 1834. 1835. 1836 trigonometrisch ausgeführten Dreieck-Netzes von Nagy-Becserek bis Huszt. Vom Ingenieur Samuel Lányi. 3 lap 2 termin. 1837. K VII k 158.
28. Uo. 169. cs. BB/2. Jegyzék 428 úrbéri térképről.
29. Uo. 171. cs. Jegyzék az 1834—1846 októberéig végzett munkákról. Térképek: S 80 Tisza, 27—35., Maros 68., S 12. XI. 118. 1—2.
30. Ua., továbbá 295. cs. 18 904. 1847 november.
31. S 80. A Tisza mellékfolyói. 35:1—2. Langen Profil der Sajó Fluss Thal Nivellirung von Felső Zsolca bis Kesznyéten. Langen Profil der Hernád Fluss Thal Nivellirung von Aszaló bis Onod. Von der Königl. Theiss Mappierung Ofen in Monath Febr. 843. Samuel Lányi dirig. Ingenieur. Ez a térkép tévesen 1823. évi adattal, mint Lányi korai térképe szerepel a szakirodalomban.
32. OL C 128. 163. cs. 187.
33. Uo. 338—340. Vay Ábrahám királyi biztost nemigen ismeri a szakirodalom, Fodor i. m. Vay Miklósnak írja.
34. Uo.
35. Uo. 170. cs. 108/846.
36. Uo.
37. Uo. 169. cs. Perleberg Gusztáv jelentése.
38. Uo. 170. cs. 50. Foglalkozási Naplók.
39. Uo.
40. Lásd a 27. jegyzetet.
41. OL C 132. 1. cs.
42. OL C 128. 172. cs. 15 176. jelentés. 1847. VII. 13.
43. Lecher József 1846. február 20-án, Vásárhelyi Pál 1846. április 8-án halt meg
44. OL C 128 171. cs. Ausweis. 3089, 98.
45. Uo. 177/847. 1847. II. 13.

46. Uo. 172. cs. 46. 1810/47. 1847. junius 22.
 47. Uo. 172. cs. 1847. december 20.
 48. Uo. 295. cs. 1847. VII. 7.
 49. OL C 132. 1. cs. 249/847.
 50. OL C 128. 295. cs. 73. szám. 1847.
 51. Uo. 296. cs. 1848. júl. 3. Névjegyzéke ...
 52. Uo. 172. cs. 420.
 53. OL P 1769. 24. cs. 51. t. 250.
 54. Uo. 263.
 55. OL S 17. 51. térkép. A Zichy-család hagyatékában, feltehetően másodpéldány, az első példányt maga Lányi Samuel készíthette. Sérült, hiányos.
 56. OL T 24. (uradalmi épület homlokzati és alaprajza), a két Lányi testvér közös munkája lehet, hiányos.
 57. OL P 1769. 24. cs. 51. t.
 58. Uo. 306.
 59. Uo. P 1767. 1. cs. 4. t.
 60. Balassagyarmat története 896—1962. Balassagyarmat, 1977. 104. l. (a jelzetek elégtelensége miatt az iratok kikeresése körülményes).
 61. OL P 1769. 4. cs. 16. t. levél Furthinyi József kasznárnak.
 Nemzetes és Vitézlő Furthinyi Józsefnek, Mlgs. Kékkői Uradalom Kasznárjának — Kékkőbe.

B Gyarmath Octb. 8kai 1850

Kedves Barátom Uram!

Gondolván hogy ígérete szerint Barátom Uram hétfőn ejt zakára Incassálni jön, ma Kedden be jöttem hogy az ígért Interesteket kezemhez vegyem a mellyekre igen nagy szükségem vagyon, mivel pedig itten bé nem várhatom Barátom Uramat, — kérem tessék a Feleségemnek azon 48 ezüst forintokat által adni, mert a jövő héten már bé kell küldeni a Nevelőházba Leányomat s addig is még egyet mást venni kell, — bizonyosan számat tartok reá, a Nyugtatót azonnal által fogom küldeni, Magamat egyébbaránt Barátságába ajánlott tisztelettel vagyok mindenkor
 Barátom Uramnak

igaz Barátja
 Lányi Samu

OL P 1769. 4. cs. 16. tétel.

62. Uo. Kékkő, 1851. aug. 17-i jelentés.

63. Uo. levél Furthinyinak.

Kékkő Novb. 20kán 1851.

Nemzetes Furtinyi József Kasznár Urnak tellyes tisztelettel a várba
 Tisztelt Kasznár Ur!

Vissza jövetelém alkalmával oly rút idő lévén, hogy a köveknek fel mérését lehetetlenné tette, ez által elmarad A computusnak tehát szintén továbbra el kell maradni. Ha arra való idő lesz meg fogom mérni a □ köveknek mennyiségét, reményem hogy ez nem olly felette sürgős. Holnap vasárnap lévén nem illene kimenni, hanem ha a jövő héten a kékkői vágást ki fogom jegyezni, akkoron az ottani létező □ köveket is fel fogom mérni. — többit holnap szóval el végzendjük tapasztalt barátságába ajánlott tisztelettel vagyok

tisztelő barátja
 Lányi Samu

OL P 1769. 4. cs. 16. tétel.

64. Uo. 122. cs.

65. Bendefy i.m. 221. 1., OL P 1769. 4. cs. 16. t.

66. OL P 1769. 122. cs.

67. Művészeti Lexikon. 3. kötet. 1983. 23. l., A harmincas években Debrecenben élt — alaptalan adat.

68. MOCSÁRY ANTAL: Nemes Nógrád vármegyének ... hasonmás kiadás, 1982.

69. OL T 60. No. 359. A levéltári katalógusban helyszínrajzot írtak, és hogy ez a vízmérce képezte a Tisza folyó térképpezési munkálatainak fő háromszögelési pontját! — téves állítások.

70. SZABÓ JÚLIA: A XIX. század festészete Magyarországon. Budapest, 1985. 165. l. (Lányi önarcképét nem tartalmazza.)

72. VENDL ALADÁR: A százéves Magyarhoni Földtani Társulat. Budapest, 1958. 34. l.

Bizonyítvány

Hogy Komnenovich Sándor biteles, és jelenleg Kir: Tisza Térképészeti 1° rendbeli Mérnök a Nagy Méltóságú M. Királyi Helytartó Tanács kegyes rendeleténél fogva az 1838 évben a Tittes. kir: építési főigazgatóság által a Tisza Térképészeti Osztályhoz felvételődvén, ezen idő óta mind a külmunkálatoknál, nevezetesen a Tisza, Dráva és Maros folyóknál előjött háromszög — tér és lejtmeréseknél magát kitüntette, mind pedig a bel munkálatok nevezetesen ügyes rajzolás különösen pontos számolás által dicséretemet megérdemlette, és hogy ezek szerint a

Mérnöki Tudományok mind elméleti, mind pedig gyakorlati ágaiban példás előmenetellel működött, a mellett pedig jámbor magaviselete által magát kitűnőleg meg különböztette, arról dicsőrekes tulajdonai itteni előismerése mellett, a fent nevezett Márónak a Tisza Szabályozásnál Osztály Mérnöki alkalmazás meg nyerhetése végett tulajdon kértére ezen Bizonyítvány kiadatik.

Budán Mártius hó 17-én 847.

Lányi

OL C 128. 295. cs. (eredeti fogalmazvány)

Resümee

Pál Hrenkó

Sámuel Lányi Feldmessingenieur (Geometer)

Die topographischen und hydrographischen Vorbereitungsarbeiten der Theiss-Regulation hat die im Rahmen der Königlichen Ungarischen Landesoberbaudirektion funktionierende Theiss-Mappierung durchgeführt. Ihre schönen Resultate haben auch die Anerkennung des Auslandes verdient. Sámuel Lányi (geb. in Igló 1791-2) – gest. in Kékkő am 9-ten März 1860) ungarischer Geodät war der Leiter dieser Theiss-Mappierung von ihrer Bildung bis ihre Einstellung. Er studierte an der Kassacr Akademie und an der Pester Universität. Von 1819 bis zu seinem Tode war er ein ständiger Feldmesser auf der Kékkőer Domäne der Balassas. Währenddessen ab 1824 war er in Verwendung mit Diurnum (provisorisch) bei der Donau-Mappierung, zwischen 1834 und 1848 war er der Dirigentingenieur der Theiss-Mappierung. Mit seinen hervorragenden Ingenieuren hat bei der technischen Vorbereitung der Szécsényi-Vásárhelyi Theiss-Regulation intensiv mitgewirkt. Nach den Anfangsangaben der K. k. Generalquartiermeisterstab Triangulierungsdirektion haben sie in dem Theiss-Tal eine Triangulationskette entwickelt, und auf den auf die von der Budaer (Ofener) Sternwarte gerechnete Punkte konstruierten Landkarten das Hochwassergebiet des Theiss-Tals abgebildet, und auf den abgeleiteten (1 : 7200–115 200) Landkarten haben sie die Angaben, Linien der hydrographischen Vermessungen (Libellation, Wassergeschwindigkeit, Damm-Nivellierung, usw.) und die auf die Adria Meeresspiegel bezogenen Höhenangaben eingezeichnet.

Der ausgezeichnete Ingenieur ist lieber als Künstler bekannt. Es sind seine dekorativen Landkartenzeichnungen, technische Zeichnungen, Landschaftsbilder zum Vorschein gekommen, sein Selbstbildnis wurde auf Briefmarken ausgegeben.

Seine biographischen Angaben sind immer noch unvollständig, sein Lebenslauf ist lückenhaft. Sein Andenken ist nicht zu verewigen, obwohl seine Tätigkeit ragt unter seinen Zeitgenossen hoch empor.

1. Lányi Sámuel 1846? (képeslap)

Nobilis Perdoctus Dominus Samuel Lányi de
presenti penes Regiam Primariam Vernaculam Scholam
Kasseviensem preparatus ad Magisteria Graphidis Candida,
tus me sub hodierno condecenter requisiverat: quatenus
sibi superqualiter emenso penes fatam Primariam isthanc Ver-
naculam Scholam quatuor et dimidiū annorum curriculo Authen-
ticum impertirer Testimonium; cujus iusta petitioni deferendo,
presentium per vigorem omnibus quorum id scire interesse po-
test. testatum facio, quod *Ernstus Dns. Samuel Lányi inde*
ab Anno 1810 usq. in presentiarum ea cum exquisita Solertia,
tam rara conatus adflectione, et indefessa assiduitate pergit,
tactq. Delineationis Artis, ceterisq. appertinentium Disciplin-
arum objectis se se impenderit, ut per eximium in singularem
certe Litterarū hujus Districtus Decorem, Artis Graphidis,
manufacturarum, et concomitantis Comercii non mediocri
incrementum, ac inde resultans non vulgare Patriæ emolumen-
tum intermisit tendentem conatum suum plurariam respectuq.
Superioritatis complacentiam tulerit, Ipsi quoq. Altiori Loco
sub 26. Maji a. p. N° 821 a Regia isthac Superiori Scholarum
Directione pro merito recommendatus, ac dat^o 22. Junij a. p. N^o
14632 ac vacantem eo tum Primam Graphidis Stationem,
cui tamen ob ignorantiam Linguae Rhyricae admoventi haud
potuerat, Benigno Gratioso, inoiatus exstiterit; quin imo sub
27. Martij a. c. sub Praesidio mui in concursu plurimorum
praestantissimorum de utraq. Republica optime meritorum.
Virorum, ac totius Regia hujus Academiae Facultatis
Philosophica praesentia raro profecto, ac fortassis primario
diam penes Nationales Indylti Regni Hungariae Scholas
exemplo, et Methodo docendi, Geometria Practica, Architectura,
Hydraulica, Mechanica, Pictura, Sculptura, viginti duorum
adhuc diversi ordinis in summentissima sua Matris A^{te} dat^o 25°
Sept. 1795 N° 19655 ad universas Regni Jurisdictiones dimissa.
Res.

2. Lányi kassai akadémiai oklevelének másolata (OL C 64.)

Resolutione Regia Specificatorum, in Artem Delinctorum
 influentium arti et opificiorum fundamentis solene Tentamen
 publicum ea cum Laude subiverit, ut ad propositas sibi ques-
 tiones prompte, et alacriter respondendo, praescriptam de se
 expectationem non modo non fecerit, verum etiam eandem
 longe superaverit. Horum vero inculpabilitati candore,
 ac indomitate oita ratione ita. toto fuis in gremio Libera
 hujus, Regiae Civitatis commorationis tempore excelluerit,
 ut Suae meritis dignus sit, qui non tantum omnium ad quos
 Cum variabilis vita humana Sors detulerit, Praetis, et omni,
 generis favoribus commendetur, aut etiam ut ejusdem velut
 individui ad Artem Graphidis omnimode qualificati con-
 digna in casum eorundem cujuscumque vacantis Reflexio suo
 loco habeatur

Quibus etiam pro justo et aequo pensitatis Eundem omnium
 quorumque uti valuerit, Patrocinio hisce perenniae deinceps.

In quorum majus Robur praesentes Eadem propriis manus
 Subscriptione et Authentici Sigilli munimine corroboratas extra,
 dedi Literas Testimoniales Lassoia die 1ra Aprilis 1814.

S. C. & R. F. Moller Consiliarius Abbas B. M. V.
 de Pancota prope castrum Vilagos, et. d. d. L. A. Philo-
 sophis Doctor W. Theologiae Baccalaureus. Sacrae
 Sedis Consistorialis Assessor, a Regius per Literarium
 Districtum Lassoiaensem superior Scholarum et
 Studiorum Director

Franc. Lax Gubernator

Josephus Bellaagh
 C. O. R. Professor
 Geo. Arch. et Graphidis

Presentem Copiam suo genuino Originali plene conformem esse testor. Leutschow,
 Die 11te Apr 1815.

Andreas Lang
 Officiarius Civis Ord. Notarius.

1819

— P szekció —

Ioannes Algovöer
P. D. Divon P. Pomphrey
S. Samuel de Lanyi
P. D. bekth's P. Pomphrey

Vorzeichnisse

1

Das Individuum welches die Messung des Wassers und
auf dem Tiszaflusse die Messung des Wassers und
Maros und Theißflusses als Operirende Inge-
nieurs mit 3/4 C. M., dann als Ingenieur Gesellschafter
Figuranten mit 2/4 C. M. zu nennen sind, sind
dann; und von welchen unter den dirigirenden Ingenieuren
mit 4/4 C. M., 5 Operirende Ingenieure a 3/4 und 5 Fi-
guranten mit 2/4 C. M. für die Theißflusses; dann
5 Operirende Ingenieure mit 3/4 und 3 Figuranten mit
2/4 C. M. für die Maros Operation zu nennen sind,
und nach dem Lokalverhältnisse zu vertheilen sind,
sind.

Samuel Lányi als Dirigirender
mit 4/4 C. M. und Theißflusses
Verwaltung.

Als Operirende Ingenieure mit,
3/4 C. M.

1. Franz Kötse
2. Franz Hieronymi.
3. Andr. Nikolka
4. Gabri. Kamörky
5. Ludwig Torkovits
6. Anton Tóth
7. Séph. Nagy
8. Ludwig Forberger

Als Figuranten
mit 2/4 C. M.

1. Laurenz Müller.
2. Anton Vaisz.
3. Sigm. Vörös.
4. Joseph Wolfram.
5. Leok. B. Zornberg
6. Adalb. Pribek
7. Carl Weitersheim.
8. Franz Reitter.

Vom Königlich-kais. Obern
Land Directions Navigations
Departement. Ofen am 20. Febr 84.

ind.
Königlich-kais. Obern
Land Directions Navigations
Departement.

Beszerget
König. Land. Ingenieur

Verzeichnis		
Der bei der Donau-Mappirung eingelebte, seitens Carlau, Längen und Quer Profile, der Kessel und Tümpel, Protocoll, Aufnahme der Längen Donau bei Peterwardein bei Lunden, fall New Orsova.		
1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.	Benennung der Punkte	Anzahl der Punkte
1.	Der Längen Donau Kessel bei Peterwardein bei 14. Salanka auf dem Mayen 1 ^o = 500 Klaffen befindet sich Doppelsectionen	6
2.	Der oben beschriebene Kessel auf dem Mayen 1 ^o = 100 Klaffen befindet sich	57
3.	Der Längen Profil bei obigen Kessel auf dem Mayen 1 ^o = 200 Klaffen befindet sich 24 Stellen und einen fahrenden Tümpel, ferner 2 Stellen Längenprofil im Mayen 1 ^o = 300 Klaffen befindet sich 2 Stellen, ferner	27
4.	Kessel, Längen und Consensions Profile ferner einen Re. porteur	12
5.	Obiges Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen, ferner einen Längenprofil	2
6.	Obiges Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	1
7.	Kessel, ferner Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	8
8.	Protocoll der Längen und Consensions Profile, ferner einen Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	3
9.	Der Längen Profil der Donau Kessel bei 14. Salanka bei dem Längen 1 ^o = 500 Klaffen	1
10.	Obiges Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen, ferner Längen Profil, ferner Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	5
11.	Oben Quer Profile bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	14
12.	Längen Profil der Längen und Consensions bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	1
13.	Quer Profile der Längen und Consensions bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	2
14.	Obiges Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen, ferner Längen Profil, ferner Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	2
15.	Donau Kessel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen, ferner Längen Profil, ferner Tümpel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	7
16.	Der Längen Profil bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	2
17.	Quer Profile der Längen und Consensions bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	1
18.	Quer Profile, Consensions und Kessel bei hundertfünfundzwanzig Klaffen	14
Carl Geographischer Zeichner Oben von 22. May 834 Carl Vassarky Dringel Oben von 22. May 834 Samuel Lányi Oben von 22. May 834		

7. Az Al-dunai térképészeti anyagok átadási jegyzéke 1834-ből, Széchenyi, Vásárhelyi és Lányi aláírásával (OL C 128. 117.)

1834. június 15-én Balassagyarmaton Graf Schaffka katonái.
 Balassagyarmaton Janka István és Fülöp Thoma
 Dombnak a Nő-farmegye által munkába vett planirozása
 sátr meg szemlélve, mindeztől a házával egyeztetve
 a feltétel alapján felfelfaltam, hogy azon Domb háza
 3 1/2 Schuchra fordátir el, és az is 2 1/2 öltözi társaitól
 a háza körül, azokat semmi ártalmára nem lépem, ha
 a planirozott hely és, a háza között azot ne ártatasson,
 különben a zrtia komoly földet a sebesebb effő víz
 ki mosná és nagy ártot csinálna. Földt. Balassagyarmat
 Janka István 1834. június 15-én.

Lajcsi Sándor
 Balassagyarmat

8. A balassagyarmati színtezés dokumentuma 1834 júniusából (OL P 1769.)

9. A Felső-Tisza háromszögelési térképe 1837-ből (OL S 12. XI. 118.2)

Ad. N. 380. A. 380.

Large number of names

1. N. H. H. H.
2. Nagy László
3. Müller János
4. Erdős János
5. H. H. H. H.
6. Müller János
7. J. J. J. J.
8. Erdős János
9. Erdős János
10. Erdős János
11. Erdős János
12. Erdős János
13. Erdős János
14. Erdős János
15. Erdős János
16. Erdős János

ad. N. 380.

ad. N. 380.

Large number of names

J. J. J. J.

Large number of names

Large number of names

Large number of names

Large number of names

Lőböniről 78. öljűi sárvágyban
 39te új haráidombor, erről pedig B.öl mezőcségen
 40te új harái hányasokat aratunk, — honnét B.öl sárv.,
 száma az 1. öljű parajágjéveit ennek deli oldalán.
 41te új és ez urolat urolat haráidombor hányasunk, — a ha.
 sárvonala még exennit az 1. öljű mezei keltő köréje
 széjedőnek hányasunk, — és mivel máris az 1. öljű
 mezei sárv., a válszró vonala egész odáig hol a 2.
 lősi csatán az 1. öljű hányasát, — ezen harái domborát
 minden további hányasát sárvonala mellett, —
 munkálattalunkat fészecsekben folyozunk. —

Melly barátságos harái járáról, sárv.,
 leg harái járáról, három exedési járván ké,
 fűtő, 1. öljű hányas. — Hol a 2. öljű hányas.
 Honnét 1. öljű hányas 1844. é. é.

János, Oberst, Kovár
 1. öljű hányas, 1. öljű hányas

János, Oberst, Kovár
 1. öljű hányas, 1. öljű hányas

János, Oberst, Kovár
 1. öljű hányas, 1. öljű hányas

János, Oberst, Kovár
 1. öljű hányas, 1. öljű hányas

Jegyzék

A Tisza Térképészeti Intézet számára 1845-évi Évre körülbelül meg kívántató Rajz és író Készletül.

Szám	Tárgy	Mennyiség	Árték alatt
1	Író Vékori Papír	10. Korda	10.
2	Kis Medra író Papír	60. v	11
3	Kancellaria v	80. v	12. 12
4	Salma papír	12. v	
5	Író v	40. v	13
6	Papírt v	20. v	6
7	Órpe Súly (Külföldi Súly)	6. Súly	16
8	Kármu ivogorvétel	12. darab	26
9	Francica Kármu (Külföld)	8. Súly	18
10	Közönvéges Kármu	8. v	19
11	Emerald Ló	4. v	21.
12	Köböl Ké	4. v	22
13	Boorini Ké	16. v	23.
14	Órpe Súly (Külföldi Súly)	8. v	24
15	Chemiai Ké	12. Súly	25
16	Készlet (Külföldi)	1. Súly	29
17	Készlet (Külföldi)	1. Súly	31
18	Író v	1. v	35.
19	Kármu	1. v	36
20	Író v (Külföldi) Súly	20. Súly	38
21	Külföldi Készlet	32. darab	50
22	Angol v Súly	100. v	53.
23	Külföldi Készlet (Külföldi)	24. v	54
24	Spanyol Ké	1. Súly	49
25	Író Súly	18. Súly	46
26	Acél Súly	60. darab	44
27	Francica Készlet (Külföldi) Nagy	24. v	33
28	v Külföldi	24. v	34
29	v Külföldi	24. v	35

Lányi Sámuel
Főigazgató Munkái

Köb 1845. Évi 24. April. Készlet.

C 128. Számújék. 291. ad.

Tehintetes magyar királyi építési Fő-Igazgatóságnak!

az darabnapla

A' Tiszta Törköpészeti Műnőköknek f. 548
évi Május körül felel foglalkozási naplóját a' Tehin-
tetes királyi építési Fő-Igazgatóságnak közges állatko-
máigazgatósággal közölniük fele.

A' hátra lévő Tiszta Törköpészeti munkálat
folytatván Kállay Lőrincz a' Tiszta és mellék fe-
lyrakott leírásokon az állatkozási munkálatok 1-1000
Munkálatok, a' Belsőzésig a' munkálatok elkövettet-
Collins Gyula a' ki elő felében a' Tiszta virallásait
biztaltta - mások felében egy háromfőigmenési kő-
kőszítésével foglalkozott.

Kongl. János egyszóban - a' Debrecen - Szathmári
vaspályához rendeltetett Vajsz Antal felel vég a'
szinte zévi alapponthoz a' kőkeresésével is belülszerinti
lapitrom készítésével foglalkozott. Végkére Spilka László
kőművészeti kereset felvételét rajzolt, és jelenleg Vajsz An-
tal munkáját folytatja.

A' többi Tiszta Törköpészeti Műnőkök pedig agymint: Kollay
József, Hódász János, Horváth Imre, Nagy Sándor, Oegler
János, Kamöckey János, Nikolszka András,
és Graufagnudai György a' magyar királyi
építési Fő-Igazgatóság különféle osztályai

ban foglalkoztak.

Budán Május 21-én 1848.

A' Tehintetes magyar királyi építési Fő-Igazgatóságnak

alázatos Szolgája
Lányi Sándor
Igazgató Műnőkö

OL C 128. 172. évf. 1848.
A' kőművészeti kereset felvételét rajzolt, és jelenleg Vajsz An-
tal munkáját folytatja.

A közmunka s közlekedésügyi. minister

Varga János hajózási főmérnök urának

A Lányi és mérnökei utolsó napidíj-kifizetésnek május hónapul feltérjéséért
napidíj-megnyugtatónyomat idő-rekeltetés annak tisztem át, miszt
mint azokrak megfizetése iránt a kinnvált skinté mai nap-
ra megkerestem.

Budapestten Junius 9-én 1878.

A közmunka s közlekedésügyi miniszter
Széchenyi Ist.

16. Lányi és mérnökei utolsó napidíj-kifizetésének engedélyezése Széchenyi miniszter által (OL C 128. 172.)

Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története

Praznovszky Mihály

A XIX. század első fele történetének feldolgozásai könyvtárnyi polcot töltenek meg. Nincs a magyar históriának még egy szakasza, amely felé ilyen intenzíven fordult volna az utókor kutatóinak és olvasóinak érdeklődése.

Mindezek ellenére mégis van egy időszak, amelyről keveset tudunk. Ez a kb. 1812-től kezdődő másfél évtized, amely a rendeleti kormányzás kísérlete volt Magyarországon. Az uralkodó minden addiginál erősebben próbálta megtörni a megyék hatalmát, rést ütni a nemesség szívósan védett kiváltságáshátyáin. „Részleteiben a kutatás még nem tárta fel ezt a történelmi szakaszt” – olvashatjuk a közelmúltban megjelent összefoglaló magyar történeti szintézis ide vonatkozó kötetében. Érvényes ez a megállapítás az 1822–24. évi eseményekre is mind a nemzeti, mind a Nógrád megyei vonatkozásban.

Az összecsapás két felvonásból állt. 1812-től az uralkodó nem hívta össze a magyar országgyűlést, csak rendeleti úton kormányzott. 1814-ben elrendelte a megyei pénztárak korábbinál rendszeresebb vizsgálatát, 1817-ben szabályozták az adófizetést. (A hadiadót a megyék azonnal fizessék be a hadipénztárakba, azt megyei célokra ne használják.) Ugyancsak elrendelték, hogy a fizetést kapó megyei táblabírák a megyeszékhelyen kötelesek lakni, hogyha halaszthatatlan királyi leirat érkezik, azonnal meg tudják azt tárgyalni, ne várjanak a soron következő megyei közgyűlésre.

Mindkét intézkedés mélyen sérelmes volt. Az első a megyék pénzügyi önállóságát bántotta, míg a másik már politikai színezetű: kizárni a működésből a nagy és kisgyűléseket, s a főispán által kinevezett (így attól függő) táblabírák útján azt és úgy végrehajtani, ahogyan a királynak tetszik.

1819-ben látott napvilágot az e szakaszhoz tartozó harmadik rendelet, amely szerint a jövőben a megyei tisztújításokon ne közfelkiáltás döntsön, hanem a személyenkénti szavazás. Ebben jogilag valóban nem látszott semmi sérelmes, de lényegében kitűnően „elhelyezett ütés” volt. Hiszen ha a hecsőditett bockoros nemesség egyenként leszavaz, minden esetben megsemmisítő vereséget mérhet a jómódú köznemesség felkészültségben jóval magasabb szintű, de számban kisebb rétegére. Amennyiben persze sikerül a hatalomnak ezt az elszegényedett tömeget megfelelő módon befolyásolni. Gyakorlatilag ez a rendelet volt az, amely megindította a korteskedés „szent” intézményét Magyarországon s meg kell mondanunk őszintén: ebben elsők között járt Nógrád megye.

Az összecsapás második s hatásában sokkal súlyosabb menete 1821-ben kezdődött. Ekkor rendelte el I. Ferenc a korábban elmaradt újoncok kiállítását majd egy év múlva azt, hogy a megajánlott adót a megyék ne váltócédulában, hanem ezüstpénzben fizessék be. (Ami egyértelműen az adó két és félszeresére emelését jelentette.)

Mint várható volt, a megyék ellenállása azonnal megindult. Jogilag nem támadhatták meg a két rendelkezést, csak politikailag. Az adót mindig is ezüstpénzben kellett megadni, az újoncokat a megyék pedig már előzőleg megkezdték kiállítani. Most viszont azzal érveltek, hogy a papírpénz bevezetése törvénytelen volt. Az adózó nép anyagilag teljesen kimerült, béke van, nincs szükség újabb katonákra, és minduntalan hangosították az országgyűlés összehívásának igényét.

A megyék többsége feliratokban tiltakozott a rendeletek ellen, majd a második királyi intére megadta magát s végrehajtotta azokat. De az újoncozást 27 megyében, az adóbeszedést 19 megyében még így is csak kiküldött királyi biztosokkal lehetett végrehajtani. Sőt maradt még hét vármegye, melyekben nem hajtották végre egyik utasítást sem! Ezek: Nógrád, Nyitra, Sopron, Trencsén, Veszprém, Zala, Zemplén vármegyék.

Az uralkodó nehéz helyzetbe került. Kénytelen volt erőszakhoz folyamodni, hogy a megyék ellenállását megtörje. Ez az akciója viszont egyrészt lerántotta a leplet abszolutisztikus törekvéseiről, másrészt a már derekukat beadott megyéket is újabb megmozdulásra buzdíthatta. 1823-ban a katonaság kivezénylésével és bevetésével drasztikus jelenetek közepette sikerült a még ellenálló hét megyét is megtörni és a rendeletek végrehajtását megkezdeni.

A későbbiekben tárgyalandó Nógrád megyei ellenállás során olyan intézkedéseket hoztak, amelyek következtében mindmáig nem volt teljes és pontos ismeretünk az eseményekről. Így pl. a megye rendinek tiltakozó feliratát, amelyet azok elhelyeztek a váci káptalanban, mint hiteles helyen uralkodói parancsra, onnan kiemelték és megsemmisítettek. Ugyanígy jártak el a megyei közgyűlési jegyzőkönyvben rögzített közgyűlési határozatokkal is. Még ma is láthatók a ki nem tépett, de vastagon áthúzott sorok a testes kötetben.

A közelmúltban végzett kutatásaink során sikerült megtalálnunk ezeket a dokumentumokat. Talán még a váci anyagra volt a legkönnyebb rábukkanni. Karcusi Antal Arzen könyve Vác törtérijáról többek között tartalmazza az elkobzott tiltakozás teljes szövegét is. A megyei jegyzőkönyvi dokumentumok nagy részét Horváth Mihály történetíró kéziratós gyűjteményében leltük fel az Országos Széchenyi Könyvtár kéziratárában. Köztük van Kubinyi Ferenc saját kezű részletes feljegyzése is, amelyet feltehetően a történettudós kérésére készített. Újabb adatok pedig az Országos Levéltárból kerültek elő. Itt a nádori titkos levéltárban őrizték meg azt a csaknem ezer oldalas latin és német nyelvű jelentést, vizsgálati jegyzőkönyvet, amely az ún. Kolompós vagy Csárda működéséről szólt. E hatalmas anyagban sűrűn történik hivatkozás az 1822–1823. évi eseményekre. Így többek között itt vannak azok a levelek is, amelyeket Nógrád megye rendi küldtek más megyékhez, tájékoztatva őket a nógrádi eseményekről. (A levelek egy részét a posta elkobozta, lévén, hogy az ellenállás éveiben a király rendeletileg tiltotta meg a megyék közötti levélbeni érintkezést!) Maga a Kolompéria társaság is szervesen kapcsolódott az ellenálláshoz.

Ezeknek a mindmáig lappangó dokumentumoknak a segítségével tudtuk most teljes pontossággal rekonstruálni a történeteket. Így tovább bővülnek ismereteink Nógrád megye történetének ezen szakaszáról s közvetve talán sikerül az országos események néhány kérdőjelét is megszüntetnünk.

Az előzmények

Vizsgálatunkban 1817-ig kell visszamennünk a megyei törtéijában. Ekkor kezdődtek meg azok a politikai és egyben személyi küzdelmek, amelyek jóvoltából a

megyei csoportosulások kialakultak. Ezek egy része még vallási alapon jött létre (evangélikusok-katolikusok), de egyre inkább érezhetővé vált az eszmei különbözőségek kohéziós ereje is. A megyei politika irányítója ekkor még az 1790-es évek országgyűlési munkálataiban s az azok körüli vitákban tapasztalatokat szerzett köznemesi nemzedék.

Két központi alakja: Gyürky Pál és Gyurtsányi Gábor, akiknek rivalizálása évtizedekre megosztotta a megye rendeit.

1817-ben lemondott az akkori második alispán, mert kinevezték a Helytartótanácsba tanácsnoknak. Ambrózy Lajos helyének betöltésére választást rendeztek.¹ Ezt Brunszvik József főispán jelenlétében piünkösd hó (május) 17-én tartották. Csak az első és második alispánt választották meg, a többi tisztségviselőt megerősítették hivatalában. Első alispánságra nyolc jelentkező is akadt. Szentiványi János, Szentmiklóssy László, Kubinyi András (Ágoston és Ferenc apja), Muzslay Antal, Balogh Lajos, Batta Pál, Ethre Antal, Szabó József. Közfelkiáltással Szentiványi Jánost választották meg.

A második alispán megválasztása már nem történt ilyen egyszerűen. Itt is nyolc jelentkező vetélkedett. Gyürky Pál, Muzslay Antal, Plachy János, Madách Imre (a költő apja), Sréter László, Desseffy Imre, Horváth Gedeon, Balázs István. A jegyzőkönyv szerint „már itten a meghasonlást előre is látni lehetett”, azaz minden valószínűség szerint Gyürky Pál személye volt az, ami az összetűzést kiobbantotta. A kálvinista, konzervatív nézetű és mentalitású politikus nem volt népszerű a megyében. Zömmel a fiatalok tiltakoztak ellene.

Személyenkénti voksolást rendeltek el, de amíg a szavazatszedő bizottság kivonult, hogy előkészítse a szavazást, henn a teremben (még a régi vármegyeházáról van szó) megkezdődött a hangpárba, az ellentáborok saját jelöltjük nevét kiabálták. Ez „szakadatlanul tartván, le nem tsendesített”, mire a főispán úgy ítélte meg, hogy a többség Gyürky Pált kívánja másodalispánnak, ezért ki is nyilvánította ezt a döntését, majd elhagyta a termet. Természetesen az ellenpárt nem nyugodott bele a döntésbe, s a féktelen hangzavarra ismét visszajött Brunszvik József és ismét úgy ítélte meg, hogy a többség Gyürky Pált kívánja.² (A jelenet tragikomikus mivolta Mikszáthot juttatja eszünkbe, akinek bizonyára ilyen történeteket is meséltek vármegyei hivatalnokoskodása idején kortársai vagy az idősebb nemzedék tagjai.) Gyürky Pál ekkor tehát az ellentábor véleménye ellenére lett meg, az is lehet, hogy a többség ellenére.

Még ebben az évben történt egy jelentéktelennek tűnő tisztújítási esemény, amelynek résztvevője később komoly szerephez jut a megyei események irányításában. A november 1-i közgyűlésen az ifjú, 22 éves Kubinyi Ferencet táblabírónak nevezték ki, s így most már teljes joggal vehetett részt a megyei politikában.³

A teljes választást 1818 kisasszony hó (augusztus) 30-án tartották. Az első alispáni hivatalra hat jelölt volt, akik közül négyen egy évvel korábban is vetélkedtek ezért a hivatalért. A jelöltek: Gyürky Pál, Muzslay Antal, Balogh Lajos, Kubinyi András, Balázs István, Ethre Antal. Most már személyenkénti szavazás volt, amelynek során Gyürky Pál 1087, míg Muzslay Antal 750 voksot kapott, így Gyürky lett a megye első alispánja.

A második alispánságért is ismerős személyek szálltak síkra: Muzslay Antal, Balázs István, Plachy János, Ethre Antal, Madách Imre, Batta Pál, Gyurtsányi Gábor, Zmeskal Gábor. A szavazás során Gyurtsányira 744-en, míg Madách Imrére 521-en szavaztak. Muzslay Antal, az örök lemaradó csak 71 szavazathoz jutott.

Két megjegyzés kíváncsatik ide. Id. Madách Imre az újabb kudare után teljesen

lemondott a megyei politikai közéleti szereplésről, s a jövőben már csak kisebb bizottságokban dolgozott, ideje nagy részét ezentúl gazdaságában és sztrigovai könyvtárában töltötte. Gyurtsányi Gábor megválasztása mögött egyes kutatók tudni vélik, hogy ez már annak a megegyezésnek a jele, amely az egész reformkorban mindvégig kimutatható Nógrád megyében. Az ti., hogy megállapodtak egymással a megye nemesei: az egyik alispánt mindig a katolikusok, a másikat mindig az evangélikusok választják soraikból. Megítélésünk szerint, ez a tény ma még nincs kellően igazolva, miként a megyei vallási különbségek okozta politikai konfliktusokról is kevés még az ismeretiünk.¹

Magának a választásnak az eredményét is érdemes itt rögzítenünk – legalábbis a fő tisztségviselőket felsorolva – mert a következő eseményekben szinte kivétel nélkül valamennyien szerepet kapnak majd.

Főjegyző	Balázs István
Első aljegyző	Prónay János
Második aljegyző	Haan Imre
Főügyész	Horváth Károly
Alügyész	Szmretsányi Dénes
Losonci járási főszolgabíró	Horváth Gedeon
Ugyanitt első alszolgabíró	Prónay Ferenc
Ugyanitt második alszolgabíró	Baros Sándor
Szécsényi járási főszolgabíró	Sréter László
Első alszolgabíró	Marsovszky János
Második alszolgabíró	Trajtler István
Füleki járási főszolgabíró	Szentiványi Anzelm
Első alszolgabíró	Fáy József
Második alszolgabíró	Beniczky Jajos
Kékkői járási főszolgabíró	Tihanyi Ferenc
Első alszolgabíró	Ebeczky József
Második alszolgabíró	Dessewffy Jób
Hadifőbiztos	Szilassy József
Hadipénztárnok	Ethre Antal
Honi pénztárnok	Párniczky József
Számvevő	Voxith Horváth Antal

Megyei hivatalt kaptak még különböző kisebb beosztásokban: Laszly Gábor, Révay Pál, Korodinyi János, Básthy Dániel, Piry László, Szentiványi Bogomér, Hamar Miklós, Fehér László, Szécsényi Miklós, Darvas Dániel, Szerémy Antal, Mihályi György, Jankovich István, Plachy Sámuel, Horti Kovács József, Mesterházy Antal, Rutkay László, Bornemissza István, Somoskői István.

Ez lett a megye tisztikara, amely változtatás nélkül állt Nógrád élén 1828-ig. Leszámítva természetesen a halálozásokat, vagy olyan eseteket, ami pl. rögtön a választás után történt, hogy Tihanyi Ferenc és Szentiványi Anzelm kieserélték egymás között hivatalaikat, lakhelyeik miatt.⁵

Kolompосok vagy Csárda társaság

Ezek a tisztújítási események szorosan összekapcsolódnak azzal a mindmáig elég ismeretlen alkalmi szervezkedéssel, amit Kolompосok vagy Csárda néven tartunk

számon. Igen keveset tudtunk róluk. Egyesek politikai szervezkedést látnak mögötte, mások vallási csoportosulásnak tekintik, míg újabban mint a választási küzdelmek során szerveződött közösséget említik.

Véleményünk szerint – amelyet a források igazolnak – a harmadik elképzelés az igazi. Valóban korteskedési célból szerveződtek, s ebből következően céljaikban nem nélkülözhettek bizonyos politikai vonatkozásokat sem. De kimondva, attól mindig mereven elhatárolták magukat. Elevenen élt még az emlékezetben a Martinovics-összeesküvés, amelynek szálai Nógrádig, nyúltak, s következményei is érintették a megyei nemeseket. Másrészt az is igaz, hogy minden megyei politikai ambíciója ellenére, ez a társaság igencsak korhely volt, tagjai alkalmanként durva tréfában élték ki magukat.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy majd három évtized múlva, hasonló célú közösség szerveződött Nógrádban. A Szegénylegények társasága 1846-ban a választások után jött létre, az ott lemaradottakból toborozta tagjait. Bár teljes névsorukat nem ismerjük, de voltak közöttük olyanok, akik már 1820 körül részesei voltak a megyei közigazgatásnak, s így ötletet adhattak az újabb társaság létrehozására.⁶

A Kolompосok után 1824-ben indult meg a nyomozás. Kubinyi Ferencről tudjuk, hogy Adamovics Antal septemvir Ludányban a Rádayak kastélyában vezette a vizsgálatot, hallgatta ki a tanúkat, gyanúsítottakat.⁷ Állítólag több mint 400 tanút idézett volna be, de a jegyzőkönyvekben csak 72 tanú vallomását rögzítették, ami így is igen jelentős szám.⁸ A kérdések arra irányultak, hogy megállapítsák: mikor jött létre a társaság, milyen céllal, álltak-e kapcsolatban más megyékkel is, hogyan érintkeztek egymással, az összejöveteleken volt-e elnökség, ki vezette azokat stb.

Nem lehet most célunk a teljes anyag ismertetése (önmagában is egy külön tanulmány igényével lép fel), de bizonyos dolgokra hivatkoznunk kell, mert kétségtelenül kimutatható a társaság szerepe a rendi ellenállásban.

A megkérdezettek valamennyien tagadták, hogy bármilyen politikai szándék vezette volna őket. Nem volt vezetőség, nem voltak szabályok, nem voltak rendszeres ülések. Ez az álláspont mindenképpen érthető a megyei nemesek részéről. („Távol állott tőlünk, hogy a Társaság vezetői vagy tagjai által titokban új dolgokat akarjunk terjesztetni.” – vallják igen taktikusan.) Mindamellettt igazat is mondtak attól függetlenül, hogy ha vezetőik nem is, de vezéregyéniségeik voltak. Első helyen Sréter Jánost említik meg, másodikként Beniczky Antalt. Sréter János szerint a nevük is abból eredt, hogy barátjával a közgyűlések után több vendégszerető úri házat meglátogattak, ott vidáman tréfálkoztak, beszélgettek, s ezért elnevezték őket a nemesi nyáj vezéreinek, azaz kolompосoknak.

Leginkább Balassagyarmaton a Zichy-fogadóban jöttek volt össze, de elmentek Beniczkyhez Mohorára s emlitenek még számos települést, ahol alkalmanként találkoztak: Tihanyi Ferencnél Ebecken, Láziban Beniczky Lajosnál, Rapon Bata Pálnál, Rárósmulyadon, Podrecsányban, Romhányban, Kéren stb.

Ezeken a találkozásokon, vallják, elsősorban vidám beszélgetések, poharazgatások voltak. Egyesek állítják, hogy néha komolyabb tivornyák is előfordultak. Állítólag Sréter János rossz hírű nőket hozatott a házába, ahol igen nagy mulatozásokat rendeztek. (Nem a későbbi alispánról, Madách mentoráról van szó, hanem rokonáról, egy másik Sréter Jánosról.)

De a legtöbb tanú vallomása megegyezik abban, hogy korteskedési céllal szerveződtek. Ezt a szót nem használják ugyan, de leírják, hogy elsődlegesen a megyei közgyűlések ilyen célú befolyásolása volt a szándékuk.

Egyrészt úgy, hogy mint alkalmi közösség, egymás között egységes álláspontot alakítottak ki bizonyos személyek jelölésének támogatására, s azt igyekeztek is betartani. Másrészt a gyűléseken, választásokon közbekiáltásokkal, hangoskodással zavart keltettek, megfélemlítettek és befolyásoltak embereket. Egyértelműen kiderül, hogy Gyürky Pál mellé sorakoztak fel. Az 1818-as választásra álltak össze, amelyre még Gyürky 3000 forintot fordított. Kámánházi László vallomása szerint, ekkor a szavazatok pénzzel való megvásárlása volt a céljuk. Szerény Lajos is ezt vallotta, de ő még hozzátette, hogy „amint közeledett a tisztújítás pénzzel és itallal arra vették rá a többséget alkotó szegény nemeseket, hogy ha ellenükre volt valami, a szónokot annyira megzavarták, hogy elveszítette a beszéde fonalát.” Egyes tanúk (a katolikus papság képviselői) azt is vallották, hogy a Kolompériának szándékában állt a fiatalokat erkölcstelen életre fordítani, sőt Kovács Ignác plébános azt is állítja, hogy céljuk volt az összes katolikuszt kizárni és a reformátusokból is csak néhányat akartak megválasztani. Benko Tamás véleménye is ugyanez: „Az volt a törekvésük, hogy az eretnek alispán megválasztása érdekében dolgozzanak, hogy minél több tisztséget az akatholikusoknak szerezzenek meg.”

Kubinyi visszaemlékezései szerint anekdotikus ízű esetek is előfordultak. A vizsgálatot vezető szeptemvir sokáig nyomoztatott abban az ügyben, hogy mit jelentett a társaságban a „hambus” kifejezés. Kiderült aztán, hogy gyakorlatilag az akkor divatra jött sétatálcáról volt szó. Amikor beszélgetés közben túl nagy lármá támadt, Sréter János csak megemelte a pálcát és rácsapott vele az asztalra, mire rögtön csend lett. Aki ugyanis tovább beszélt, az 1 ft-t volt köteles fizetni. Kubinyi az események után maga is csináltatott egy sétatálcát, amelynek eziüst gombjába latinul bevésztett a Kolompós társaság emlékét idéző mondatot.

Másik megjegyzése rávezet bennünket arra, hogy a társaságban valóban igen komoly mértékű korhelykedés folyt. (Visszaemlékezése megegyezik mások jegyzőkönyvben rögzített vallomásával, így hitelesnek fogadható el.)

Amikor Pulszky Károlyt kérdezték ki, a vallomás közben bizonyos „hieroglifákra” terelődött a beszéd. A társaság szóhasználatában ezek titkos eszközök voltak. Egyrészt, mint mondja Pulszky, a felvételkor minden jelenlevő tagot fejenként 20 pohár puncesal kellett megvendégelni. Másrészt, a másik belépési feltétel az volt, hogy Sréter János a díszőre hüvelyében őrzött néhány hajszálat, s azt meg kellett nyilvánítnos csókolniuk a jelentkezőknek. A vizsgálóbíró kérdésére csak nehezen és nagy zavarban, restelkedés közben mondta ki, hogy női szőrzetet kellett megcsókolnia, „egy szemérmetlen nőszemély hajfonata volt az”.

Bár ez a tanúkihallgatás nevetségességbe fulladt, s a vizsgálat végén sem tudtak érdemleges vádat összeállítani, néhány konkrétum azért kiderült. Egyrészt az, hogy a nógrádiak kapcsolatban álltak a Hont megyeiekkel. A két szomszédos megye köznemesei egyébként is sűrűn érintkeztek egymással, birtokaik átnyúltak a másik területre, mindkét megyében viselhettek hivatalt, de legalább táblabírókká megválasztattak.

Hont megyében is szerveződött egy hasonló jellegű társaság, amely Csárda vagy Barátságos társaság nevet viselte. Erről Takáts Sándor is tud, de furcsa módon övtizedekkel későbbre teszi és nógrádinak titulálja.⁹ Állítása szerint a Nógrád megyei Lontón (!) tartották üléseiket s az alábbi nemesek levelzéseit fogta el a rendőrség: Okolicsányi, Podhorszky, Földváry, Pongrácz, Forgách gróf, Plathy, Lipthay, Palásthy, Majthényi, Luka, Gudics. Lontó Hont megyében van, s a társaság tagjai is kivétel nélkül Hont megyei nemes családok tagjai.

De biztosan volt közöttük együttműködés, mert a vizsgálat során több tanú is említi név szerint a Hont megyeieket. Gyurtsányi Gábor, Lisznyay Damó Gáspár szerint is, hihető a kapcsolat, mert „a nógrádi gyűléseken megjelennek a hontiak is.”

Id. Majthényi László pedig ennek a társaságnak a megfestett csoportképét is látta a Szalatnya fürdői ambituson „Az jó kedvűek” aláírással. Ugyanakkor a kortárs Hont megyei történetíró, Gyürky Antal is megemlíti visszaemlékezésében a társaság meglétét¹⁰, de ő is tagadja annak politikai szerepét. „... az államhatalomra nézve egyik sem tartatott veszélyesnek, forradalmi eszmékkel egyik sem foglalkozott, sőt egynek sem volt határozott politikai iránya.” (Az itt említett másik társaság, egy kb. nyolc éve működő alkalmi hölgykoszorú volt, amely bálók szervezésében és rendezésében tüntette ki magát.)

A Hont megyei társaság kimondottan csak mulatozásra járt össze. A nemesi úrilakok azon szobáiban tanyáztak, amelyet tréfásan csárdának neveztek (itt laktak a közigazgatási gyakornokok), s innen a név is. Választottak maguknak elnököt (gvardián), helytett s az új tagokat „szigorú” feltételek között vették fel soraikba. Külön poharaik voltak, amelyeknek alja „teke alakú” volt, így nemigen lehetett letenni, csak egyhajtásra kiinni belőle a nem csekély mennyiségű italt.

A másik konkrétum, hogy a vallomásokból kiderült a kapcsolat a Kolompéria és az 1822–1823-as események irányítása, szervezése között. Így pl. 1823-ban Sréter János többek között levelet írt a Kolompéria tagjainak, amelyben azokat megheszésre hívta, hogy a teendők felől tanácskozzanak, egységes álláspontot alakítsanak ki ebben a kérdésben, amelynek megtartása minden tag számára kötelező volt.

Bár a vizsgálat nem tudott érdemleges eredményt felmutatni, és senkit sem tudtak felelősségre vonni, a király mégis leiratban tiltatta meg a társaság további működését, s aki ezen eltiltás ellenére is részt vesz abban, tettének a „legsomorúbb következményeit tapasztalni” fogja. A megye válaszában újra és következetesen tagadja a Társaság meglétét (mint politikai egyesületét) s egyúttal kéri, adják ki a megye számára a vád iratait és a vádat állító, értsd besúgó nevét, mert úgy látják, az illető „balra magyarázta a megye kebelében gyakorlott szíves barátságos összejöveteleket”, s ők szeretnének méltó elégtételt venni a vádlón is.¹¹

A megye tehát aránylag egységesen, a háttérből irányítottan és elég sajátos módon igyekezett szembeszegülni az abszolutisztikus törekvésekkel. Újonnan megválasztott tisztikara, szervezkedő ellenállása még csak érezte, hogy a leiratok rendi kiváltságaik ellen irányulnak, hogy veszélyben a megyei autonómia s a királyi „oszd meg és uralkodj” elv milyen súlyos következményekkel járhat rájuk nézve. De már az első összeütközés körvonalai is kibontakoztak.

1821. január 9-én olvasták fel a megyei közgyűlésen a Helytartótanács múlt év december 12-i rendeletét, amely szerint az élelmiszerek árát ezentúl külön pengőben (ezüstben) és külön váltócédulapénzben kell megállapítani. Ennek az a célja, hogy a „pengő pénz nagyobb folyamatba jöjjön” s egyébként is ki-ki kedve szerinti módon fizethessen az élelmiszerek áráért.

Az első alispán (aki a következőkben is mindig a hivatalos rend szószólója volt, s nem véletlen, hogy majd később a király kinevezi Krassó megye főispánjává) igyekezett magyarázni és elfogadtatni a rendeletet, de a megyei nemesek másként határoztak. Hivatkoztak a pénzhíányra s arra, hogy már annyi jó értékű convenciós pénz sincs, hogy az adózók a megemelt só árát sem tudják kifizetni. Ez a kettős vásárlás egyébként is kivihetetlen és pénzügyileg sok visszassággal járhat. Úgy vélik, az ilyenféle pénzügyi akeióknak pénzleértékelés lehet a következménye, s ezért feliratban kéri őfelségét, álljon el ettől a szándékától.¹²

Néhány hónap múlva, május 21-én ültek össze a megyei nemesek, hogy a közgyűlésben meghallgassák a király, illetve a főispán levelét.¹³ Maga Brunszvik József nem volt jelen, betegségére hivatkozva kimentette magát, (ez még előfordul néhány-szor a következő hónapokban), s helyette Gyürky Pál elnökölt. A főispán levelében a külső zavaros helyzetre hivatkozik, amely szükségessé teszi a hiányzó újoncok kiállítását, s ez a királyi rendelet, teszi hozzá, nem sérti „sarkalatos törvényeinket és Polgári alkotmányunkat”. Máris érezte, melyik irányból várható támadás s ingatag érveléssel próbálta meg a vitát elhárítani.

Gyürky Pál a levél felolvasása után, hosszadalmas felszólalásában is a rendelet végrehajtását kérte. Szerinte is a külső helyzet az oka a királyi iratnak. Alighogy vége a napóleoni háborúknak, újra veszélyek fenyegetik a birodalmat – „nyughatatlan elmék egész Európának csendességét aggodalomba hozzák”. (Célzás a nápolyi mozgalmakra.) A királyi leirat „az 1814-dik és 1815-dik esztendőben országgyűlésén kívüli lett felajánlásokból még hátra lévő hadi újonczoknak kiállításokat” kívánja s bizonyos, hogy a régi jussokon nem esik sérelem. A jelen politikai helyzetben különösen fontos kimutatni, hogy hűséges társai vagyunk Ausztriának, „annak talp köve az Ő szent Személye iránti való bizodalomnak szeretetünk és hűségünk.”

A rendek figyelmesen meghallgatták a levelet, a beszédet és hűségükről biztosították a királyt. Majd rögtön hozzátették: igaz ugyan, hogy 1814-ben, 1815-ben adtak újoncokat, de akkor a király kinyilatkoztatta, hogy „ebből a jövődre soha senmi következtetéseket ki terjesztteni nem kívánna.” Egyébként is – veszik elő a klasszikus argumentumot – a hazai törvények szerint minden subsidiumok, segedelmek megadása a diétára tartozik. Ezért kéri a királyt, hívja össze a rendeket az országgyűlésre, ahol döntenek erről a kérdésről. Közismerten sok sérelem halmozódott fel már: pl. a magyar tengerpartok és városok elcsatolása a „korona alúl”, a só fel-emelt ára, az 1790-ik esztendőben kirendelt országos küldöttségek munkáinak megvizsgálása, így tehát igen időszerű az országgyűlés meghirdetése. A megye tehát első olvasatra elutasította a király kérését.

Nem sokkal később november 26-án folytatódott az ügy.¹⁴ A főispán újra csak beteg, levélben sajnálkozik, hogy nem lehet itt, majd a szokott intelmeit sorolja fel, s hűségre inti a nógrádi nemeseket.

Gyürky Pál felolvasta a király július 27-én kelt levelét, amelyben bejelenti, hogy országgyűlést „a jelen való környüállásokban tartani nem lehetne”, s ezért újra követeli az újoncok kiállítását. Gyürky ismét megjegyzéseket fűzött a királyi rendelethez, aminek a végén azt javasolta, úgy kell teljesíteni őfelsége kívánságát, hogy a törvényeken ne essen csorba. (!)

A megyei rendek nem hátrálnak. Ők a jobbagyi engedelmességtől nem akarnak elszakadni, azt már többször bebizonyították, de ragaszkodnak az ország sarkalatos alkotmányához és a törvények szentségéhez. Ezek tartják fenn a trónt és a hazát. Továbbra is csak az országgyűlésen hajlandók tárgyalni az újoncozásról, s újra kéri annak összehívását.

Ezzel az ügy egyelőre befejeződött. A vármegyék közül az első leiratra 16 megkezdte az újoncállítást, a második leirat után újabb kilenc megye adta meg magát. A királyi biztosok kirendelése után ismét 13 megyében kezdték meg az újoncok összeszedését.¹⁵ Nógrád ekkor még egyelőre erős, a király is vár még, hiszen a következő rendelete még nagyobb ütésnek készül a megyék ellen.

Az új adófizetési rendelet és az újoncállítási rendelet megtagadásának további következményei

Csaknem egy év múlva, 1822 mindszent hó (október) 15-én ült össze ismét a megye, hogy egy újabb királyi rendeletre válaszoljon. Nemigen gondolták, hogy az előző üggyel végeztek, már csak azért sem, mert szerte az országban igen nagy visszhangja volt a korábbi eseményeknek, s elterjedt már a híre a készülő új adórendeletnek is.

A királyi levél a megyének címezve kisasszony hava (augusztus) 13-án kelt Persenberghen.¹⁶ A király itt jelentette be, hogy ezentúl ezüst pénzben kell a hadiadót befizetni. Indokai elsősorban gazdaságiak: a harminc évig tartó háborúk alatt meggyengült a birodalom pénzügyi helyzete, ugyancsak sokba került az adózó nép állapotának javítása, a katonai zsold fizetése is jelentős terheket ró a kincstárra stb.

Brunszvik József távollétében (!) ismét Gyürky Pál tartott beszédet a királyi rendelet mellett. Ez semmi újat nem tartalmazott a már megismert frázisokon kívül, nem is aratott zajos tetszésnyilvánítást. A rendek kötelességtudóan végighallgatták, majd meghozták végzésüket, amely szerint az adó ügye is az országgyűlésre tartozik, ezért kéri a királyt annak összehívására. Addig nem áll szándékukban ebben az ügyben bármit is tenni. Nekik is voltak indokaik ezen az alapvető alkotmányjogi kifogáson kívül: az adózó nép mértéktelen elszegényedése, amely hátrányosan érinti a „köz hitelt”, s nem hogy ezüst pénz, de papírpénz sincs elegendő a birtokukban. Ez sújtja magát a nemességet is, hiszen az adózó nép nem tudja megfizetni adóját földesurának sem. Így a „nép egész elszegényedésétől méltán tartani lehetne”.

A további történetek megértéséhez egy korábbi eseményre kell utalnunk. Szeptember 16-án volt a megyei közgyűlés,¹⁷ amelyen a főispán két levelét tárgyalta meg. Az egyikben hálaadó delegáció küldését javasolja a királyhoz, aki a tengerpartot ismét visszaesatolta, ugyanakkor fejezzék ki külön hódolatukat a császárnénak, s mondják el kívánságukat, hogy szeretnék őt királynőjüknek nevezni. (Aminék megtörténte ugyancsak az országgyűlésen lehetséges.) Mindössze heten (!) voltak ezen a kisgyűlésen. Gyürky Pál, Balázs István, Platthy Dániel, Sréter János, Prónay Ferenc, Nagy Ferenc, Somoskőy István. Úgy határoztak, hogy a kijelölt megyei delegáció azonnal útnak indul, de a köszönet mellett fejezzék ki a nógrádiak azon kívánságát is, hogy a király „mostani országos gondjai” enyhítésére hívja össze az országgyűlést.

A nógrádi küldöttség október 29-én teljesítette feladatát. A király válaszában kifejezte, hogy örül a megye nemesei ilyen ragaszkodó megnyilatkozásának. Ugyanakkor a diéta összehívására nem tett semmilyen konkrét ígéretet.

November 7-én a következő megyegyűlésen Gyürky újra csak a távollevő főispán leveleit olvasta fel,¹⁸ amelyekben újra szóba hozta az újoncállítást s kérte a megyét annak teljesítésére. Gyürky elmaradhatatlan beszédében azt mondta, hogy a megyei delegáció ígéretet kapott a királytól az országgyűlés összehívására (erről szó sem volt!), így most már a megye rendei „fedhetetlen hűségüket nem csak pusztá szóval, hanem cselekedetekkel s bármely súlyos áldozatokkal” is bizonyítsák be. Az ősi alkotmány szent dolog, de ugyanilyen szent a királyhoz való hűség. Így a király is elvárja, hogy az ősi jogokat féltreteve támogassák a trónt, amikor az szükséges. Aki a királyt védi, az magát az alkotmányt védi.

A közgyűlés résztvevői fagyos csendben hallgatták az alispán szavait, majd határozatukban röviden leszögezték, hogy a már korábbi két levelükben felsorolták min-

den érvüket a rendelet törvénytelsége ellen, újabbak nem lévén, azokat megerősítik és azokhoz „tántoríthatatlanul ragaszkodnak”.

Újabb egy hónap múlva, december 18-án folytatódott az ügy.¹⁹ Ez rendkívüli ülés volt, külön rendeletre hívták össze. Ekkor Gyürky a király újabb levelét ismertette (november 17-én kelt), amelyben ismételten kéri a hadi adó ezüstbeni fizetését. A megyei nemesek újra leírják korábbi végzéseiket és újra csak az országgyűlésre hárítják át az adó megszavazásának lehetőségét.

A király azonban már nem várta meg azt a választ, bizonyára tudta, hogy a megye nem változtatja meg elhatározását. Ezért még november 26-án kelt levelében közölte Nógráddal, tekintve, hogy megtagadták az újoncok kiállítását és az adó fizetését, ezért királyi biztost küldt ki Nógrádba, a közismert báró vicsapi Malonyay János Aloyz császári és királyi kamarást aki személyében magát a királyt képviseli és feladata a rendeletek végrehajtása, s ebben a megye engedelmeskedjék neki.

Malonyay is levelet írt a megyének, amelyben közölte, hogy december 30-án érkezik, s erre a napra rendkívüli tanácskozást hív össze. Ezt a bejelentést a rendek december 12-én tárgyalták, s úgy döntöttek, hogy ez a „tárgy fontos mivoltjára nézve bővebb tanácskozás végett, a legközelebb tartandó közgyűlésre halasztatik”. Ami azt jelentette, hogy senki nem lesz ott, amikor december 30-án megérkezik a királyi biztos, mert a következő közgyűlést csak 1823 januárjában tartják.

Közben még két kisebb ügy került napirendre. A helytartótanács közölte, hogy november 1-től a katonaság a számára kiadott forspontért már ezüst pénzben fizet.²¹ Viszonzásra csábító-számító gesztus... A válasz nem lehetett más: a megye majd az országgyűlési határozathoz csatlakozik, de ha a katonaság ezüstben fizet addig is, tegye, ha jónak látja.

A másik dolog komolyabb volt és egyúttal rávilágít arra, mi segítette elő, hogy Nógrád megye két éven keresztül dacoljon a királyi rendeletekkel. Az, hogy a megye tisztikara és maga a köznemesség mindvégig a legszorosabban összetartott. Félretették politikai, vallási ellentéteiket s minden vitás kérdésben egységesen léptek fel. Természetesen voltak viták, akadtak meghátrálók (voltak akik a kritikusabb közgyűlésre el sem jöttek), de a többség akarata mindig egy volt, s azt következetesen képviselték.

Ebben az esetben is így történt. A főispán újabb levelében (december 15-én kelt²¹) sérelmezi, hogy a megye még mindig nem adta meg a kért újoncokat, sőt nagy szűgyen közepette azt hallja, hogy a legutóbbi közgyűlési méltósága „néhány botránkozató és illetlen tettek által meghomályosított és hogy az újoncok megtagadásában némely tisztviselők is részt vettek.” Felesleges idézniünk a megye választát, önmagukat ismételték újra, de a másik vádpont miatt erősen tiltakoztak, mert meggyőződésük, hogy ezekben az ügyekben nem volt soha semmiféle botrány a gyűléseken. S „a tiszti kart mint a tettes Rendekek egy testet és egy törvényes jussal élő polgár társainkat elkülönözni nem lehet”.

A megye nemesei valóban nem jelentek meg a december 30-i rendkívüli ülésen. Csak 1823. január 7-én tartották azt meg törvényes időben.²² Ezúttal sokan voltak jelen, illő módon fogadták a királyi biztost. Malonyay felolvasta a király levelét a rendeletek betartására. Tanácskozásuk után meghozták végzésüket, amely szerint továbbra is ragaszkodnak a hazai törvényekhez, s nem hajlandók az országgyűlés nélkül semmiben előre lépni.

Egy hét múlva a királyi biztos panaszt tett Baloghy Lajos táblabíró ellen, aki még az elmúlt évi november 7-i közgyűlésen olyan beszédet olvasott fel, amely veszélyes hangulatot keltett.²³ Ezt kívánja kivizsgálni. Természetesen ez is törvénytelen

volt, s a megye nemcsak emiatt tiltakozott, de fájdalommal vette tudomásul, „hogyan néhányan a megyei nemések közül legfelsőbb helyen feladattak.” Kéri az 1805. évi 5 tc. értelmében a feladók nevét közölni, hogy megvédhessék magukat.

A következő napok sem voltak eseménytelenek. A királyi biztossal szemben ellentámadásba mentek át. Elsősorban ők terjesztettek be kívánságokat s azokra vártak megfelelő feleletet. Így kérték újra a királyné megkoronázását, a tisztújítás megtartását, mert úgy mond nincs semmi gond a mostani tisztikarral, de lejárt a törvényes működési idejük stb.²¹ Úgy tűnt, Malonyay teljesen a nemések hatása alá került, mintha teljesen elfelejtette volna eredeti küldetését. Látva, hogy képtelen eleget tenni megbízatásának eltávozott Balassagyarmatról.

Az események újabb messzire vivő fejleménye volt a Szent Iván hó (június) 10-i közgyűlés. (Hogy közben mi történt arra később utalunk.)²² Ezen jelent meg hosszú évek óta először – és utoljára – Brunszvik József főispán. Magával hozta a nádor üzenetét, aki a rendek május 23-i feliratára válaszolva ígéretet tett, hogy őfelsége hamarosan országgyűlést fog összehívni, de addig is a kért ügyekben lépjenek előre. A nógrádi neméseket sem a főispán jelenléte, sem a nádor taktikája nem tudta megtesztelni. Megköszönték a nádor leiratát, nagyon örülnek, meg is bíznak benne, de azért megvárják az országgyűlést, ahol ezeket a kérdéseket tárgyalni kell majd. Egyúttal magyarázatot kértek a Zala, Trencsény, Nyitra megyei eseményekről, amelyek aggasztónak tűnnek számukra a törvényességet illetően.

Ezzel lezárult a nógrádi ellenállás első szakasza. Ezután már nem volt visszaút. Főleg úgy nem, hogy már tudták, mi történt azokban a megyékben, ahol hasonló szilárdságot tanúsítottak a rendek, mint Nógrádban.

A megyék ellenállása és azok megtörése

Zemplén megye is kitartott a végsőig. Itt is Malonyay volt a királyi biztos, akitől úgy tűnik mindvégig idegen maradt ez a megbízatás, de először hiába kérte felmentését. Az 1823. május 21-i ülésen jelent meg Sátoraljaújhelyen, de felszólítására nem oszlott fel a közgyűlés, és megtagadták a királyi parancs végrehajtását. Ezután már elfogadták visszalépését és helyette Lónyay Gábor ungvári főispánt rendelték ki rendet csinálni. Lónyay sem akarta elvégezni feladatát, így az augusztus 18-i közgyűlésen nem is sikerült eredményt elérnie. Majd csak december 15-én lett foganatja a királyi intésnek, de itt is csak a kivezényelt katonaság erőszakos fellépésének köszönhetően. Összetépték a jegyzőkönyvet, letartóztatták a tisztviselőket, feloszlatták a közgyűlést. A rendek ezután megkezdték az újoncok kiállítását.²³

Zala megyében a fiatalok az újoncozás elől az erdőkbe menekültek. A megye rendei mégis kiállították a nekik kiszabott újoncok kétharmad részét május végéig. Itt is kivezényelték a katonaságot, de az nem lépett akcióba, ám télen jelenléte is elég volt a nemesség megfélemlítéséhez.

Veszprém megyében Almásy József királyi biztos feloszlatta a március 10-i gyűlést, de a rendek tovább tanácskoztak, s határozatlanul tiltakoztak az önkény ellen. Almásy helyett Zichy Ferenc gróf veszi át az irányítást, a hasonló eszközökkel él: széttepetti a jegyzőkönyvet, a gyűlést feloszlátja, a tisztviselőket magához rendeli, a katonaságot felvonultatja a nemések megijesztésére. Július közepén már itt is megtörtént a rendeletek végrehajtása.

Nyitra és Trencsény megyékbe báró Eötvös Ignácot nevezték ki királyi biztosnak. Hatalmas botrány tört ki a Nyitra megyei közgyűlésen, halállal fenyegették

Eötvöst, aki a vármegye pecsétjét elkobozta, s így elejét vette a tiltakozó feliratok készítésének. Az alispánt és az egyik szolgabírót vasra verve börtönbe záratta. A márciusi közgyűlés után színleg behódolt ugyan a megye tisztikara, de valójában senki sem támogatta Eötvöst. Így kénytelen maga állni a katonaság élére, hogy az újoncozást megkezdhesse.

Trencsénben is hasonlóképpen járt el. Itt ki is nyomozza, kik voltak a főbb vezetők, s javaslatot tett a hivataluktól való megfosztásra, illetve arra, hogy soha megyei hivatalra ne választathassanak meg.

Barsban is a gyűlölt Eötvös lett megbízva a rendcsinálással, de a rendek megelőzték erőszakos terveit. A tisztviselők lemondtak, a pecsétet elhelyezték a garamszentbenedeki konventben, gyűlési tilalmat rendeltek a királyi biztos elnöklete alatt, feliratot írtak a királyhoz. Így aztán mikor Eötvös megérkezett, senki nem várta, egyetlen egy hivatalnokot sem talált, semmit nem tudott kezdeni. Dolgavegzetlenül távozott hát, s így a király kénytelen más eszközökhöz nyúlva apránként és ígérgetésekkel megtörni a Bars megyeiek ellenállását.²⁷

Hont megyében is ilyen formában zajlottak le az események mint Nógrádban. Megtagadták mind a két rendelet végrehajtását, ők is megfogalmazták a szokásos felirataikat az alkotmányra hivatkozva. Eötvös Ignác lett itt is a királyi biztos, aki kétségtelenül a leghatásosabban hajtotta végre mindenütt feladatát. Eötvös meg is jelent a február 4-i ülésen, ott felszólította a rendeket az intézkedések végrehajtására, majd eltávozott. A Hont megyei tisztviselők közül a két alispán nem merte vállalni tovább az együttműködést a nemesekkel, s magatartásukkal meggyengítették a végül is összeomlasztották a Hont megyei ellenállást. De még így is csak járásról-járársra menve sikerült a katonaság segítségével a rendeletnek érvényt szerezni. De a fejlemények tovább gyűrűztek az áprilisi, majd a szeptemberi közgyűléseken is.²⁸

Egy hét eseményei Nógrádban

Az események izgalmas végkifejlete augusztus utolsó hetében következett be. Az ország többi megyéjéhez viszonyítva még így is elég későn. Ekkorra a legtöbb helyen az erőszaknak már engedelmeskedtek a megyék. Nógrádban sem különböztek a hatalom eszközei, s végül is eredménnyel jártak.

A következőkben érdemes lesz e fontos hét minden napját felidézni, legalábbis azokat, amelyre van forrásunk. Ezek a források több helyről származnak, de adataikban kivétel nélkül megegyeznek egymással. Tehát jól emlékezett Kubinyi, a besúgók jól rögzítették az eseményeket, s csak örülnünk lehet, hogy Nógrád hivatalos átiratait más megyék behódolt előljárói felküldték a kancelláriára.

Augusztus 23.

Az e napon tartott közgyűlés egy korábbi tanácskozásnak a lezárása volt, hiszen a kelteztől tudjuk, hogy előző napokon is tárgyaltak. Hogy miről, azt a rendek végzése bemutatja.²⁹

Három kérdésről döntöttek. Egyrészt sajnálattal vették tudomásul a Nyitra megyei alispán válaszlevelét, amely szerintük nem tartalmazza az igazságot, bár ők tudják jól, hogy miért. Biztos tudomásuk van az ott folyó minden törvénytelenségről

s most határozatban tiltakoznak ezek ellen, nemcsak a királynál, de a nádornál, Metternichnél, a primásnál, a kancellárnál és az országbírónál is. Minden bizonnyal e végzés mögött az áll, hogy érezték, ezek után már Nógrád sem lehet biztonságban s előbb-utóbb rájuk kerül a sor.

Éppen ezért, mert tudják, hogy hamarosan megérkezik az új királyi biztos, már most elrendelik, hogy annak érkezése előtt három nappal gyűlést tartsanak, amelyen döntenek a fogadásáról és a magatartásukról. Ugyanakkor sajnálkozásukat fejezték ki, hogy a Nyitra megyei törvénytelenégeket éppen Eötvös Ignác követte el, akinek rangja miatt is – koronaőr volt – elsőrendű feladata lenne a magyar törvények szent-sege feletti őrködés.

Augusztus 24.

Ezen a napon kapták meg a levelet, amelyben Wenckheim József értesíti őket érkezéséről és augusztus 28-ára összehívta a megyei nemeseket. Előző napi határozatuknak megfelelően 25-ére azonnal gyűlést hívtak össze. Ez azért is könnyen történhetett, mert jószerivel mindenki már hetek óta Balassagyarmaton vagy környékén tartózkodott, a vendégszerető kúriákban folyt az izgatott beszélgetés mindarról, amit hallottak vagy amit sejtettek.

Augusztus 25.

A megyeházi gyűlésen ismertették a király Szentiván (június) hó 7-én kelt rendeletét, amelyben közli a megyével, hogy királyi biztossá a lemondott Malonyay János helyett a már említett báró Wenckheim József Arad és Krassó megyei főispánt nevezi ki, akinek feladata lesz a királyi rendeleteknek érvényt szerezni, s a megye mindenben engedelmeskedjék neki.³⁰

Nagy felzúdulás követte az első alispán felolvasta levelet. Mindannyian egyetértettek abban, hogy ez olyan sérelem, amely egyértelműen bizonyítja, hogy a király nem teljesítette korábbi kéréseiket a törvényes rend visszaállítására. Határozatukat több pontba foglalták. Először is a királyi biztos kirendelését törvénytelennek tartják, s nem engedelmeskednek parancsainak. (Itt újra csak az 1805. 5. tc-je hivatkoznak, amely királyi biztos kirendelését csak felségsértési vádak és vizsgálatok céljára engedi.) Ugyanakkor ragaszkodnak a január 7-én kelt végzésükhöz, s kérik a megye tisztviselőit, állhatatosak legyenek ebben a nehéz helyzetben.

Másodszor: elhatározták, hogy továbbra is az országgyűlés összehívását követelik. Ugyanakkor tudomásukra jutott, hogy a Bars megyeieknek a király elengedte a rendkívüli katonaaállítás, ezért hasonló kegyért folyamodnak őfelségéhez. Továbbá azt is leszögezték, hogy ők csak a törvényesen választott „Elöl ülők”, azaz megyei első tisztviselők elnöksége alatt üléseznek, s ha netalán azok akadályoztatva lennének e hivatal ellátásában, akkor más elnököt fognak választani.

Harmadjára elhatározták, hogy kérelmüket elküldik a nádornak is, akiről úgy tudják, ő érte el a Bars megyei kedvezményt. Együttal átiratban gratulálnak a barsiaknak állhatatos magatartásukhoz és a sikerükhöz.

Végezetül köszönetet mondanak Malonyay Jánosnak, hogy visszalépett a megbízástól, s ezzel is buzgó hazafiságáról tett tanúságot. (Ez egy oldalvágásnak készült az új biztos ellen, értsen belőle ha akar.)

Mindezek a végzések hiányoznak a közgyűlési jegyzőkönyvből, a királyi rendelet felolvasásának tényét rögzítő bejegyzés utáni oldalakat kitépték! Az eseményeket a korábban ismertetett forrásokból tudjuk követni.

Augusztus 26.

Késő este megérkezett a királyi biztos. A megyeházán kisebb küldöttség élén Gyürky Pál üdvözölte, aki átadta neki az előző nap hozott határozatot. Wenckheim megdöbbenve fogadta ezt, kész tények elé volt állítva, hiszen a megye megtagadta, hogy elnöklete alatt ülésezzen, azaz akár még csak meg is hallgassa a király parancsát, nemhogy végre is hajtsa azt.³¹

Augusztus 27.

Gyürky beszámolt a közgyűlésnek a királyi biztosnál tett látogatásáról. Arra kérte, hogy amíg a megye 25-i felterjesztésére válasz nem érkezik, függessze fel a tevékenységét. Wenckheim meghallgatta őt ugyan, de közölte, hogy megbízatása teljesítésétől semmi módon el nem áll, s szeretne a rendekkel „közelebbről meg ösmerkedni”, azaz gyűlésen találkozni velük.

A közgyűlés résztvevői egy delegációt neveztek ki, amelynek az volt a feladata, hogy keresse fel újra a királyi biztost, hogy ismételten megpróbálják feladatától eltántorítani, s mondják meg neki, hogy korábbi végzéseiktől el nem állnak. A küldöttség tagjai: Gyürky Pál, Baloghy Lajos, Platthy Dániel, Kubinyi Ferenc, Majthényi László, Benitzky Antal, Horváth Károly, Diószeghy Tádé, Ebeczky József, Tihanyi Dániel, Darvas Dániel.³²

A delegáció hamarosan visszatért s az eredményről írásban számolt be, ezzel is erősítve a hivatalos ténykedés látszatát. A királyi biztos válasza az volt, hogy továbbra is tanácskozni akar a rendekkel és ekkor megbeszélni illetve közölni azt, hogy a királyi parancsokat milyen módon lehet végrehajtaniuk.

A nagy felzúdulással tudomásulvett hír után kijelentették, hogy ők továbbra sem akarnak a királyi biztos elnöklete alatt ülésezni.

Augusztus 28.

Újra megkezdődött a megyegyűlés, de az alispánok és a főjegyző nem érkeztek meg. Türelmetlenül várakoztak megjövetelükre. Gyürky elmondta, hogy kora reggel a királyi biztos magához rendelte őket s több parancsot kaptak tőle, amelyet itt a megyegyűlésen fel kell olvasniuk. (Innen kezdve megint hiányoznak oldalak a jegyzőkönyvből!)

Ezek a parancsok: a mai gyűlést fel kell oszlatni, a király további rendeletéig semmilyen nemesi gyűlést nem lehet tartani, megtiltja a hivatalos pecsét használatát, a főjegyző nem írhat alá s nem küldhet tovább semmilyen hivatalos iratot, s ha a rendek mégis gyűlést tartanának, ő azok végzését már előre is semmisnek mondja.³³

Ezek után Gyürky a megyegyűlést be is rekesztette, s eltávozott a teremből. De senki sem mozdult a helyéről, sőt erőszakkal ott tartották a másodalispánt és a fő-

jegyzőt is. A gyűlést folytatni akarták, de ehhez szükség lenne a megye pecsétjére, amit az első alispán őriz. Be akartak menni a szobájába, de az alispán ajtaja előtt már katonaság állt, Gyürky Pál házi őrizetben van! Erre a levéltárból vettek ki egy régi pecsétet s azt kívánták használni.

A helyzet egyre forróbb lett. Már nemcsak bent a teremben, de kint az utcán is sokaság gyűlt össze: „a tömeg ellepi az utcákat, az ifjúság által fölizgatva a vármegyeháza előtt torlódik össze. Ordítóása iszonyú disszharmóniában vegyül össze a teremben levők zajongásával” – idézi fel beszámolójában Wenckheim. A helyzet egyre veszélyesebbé vált, a katonaságot készenlétbe helyezték, sőt erősítést is kértek Nagyorosziból, ahonnan egy szakasz dragonyos Gyarmatra indult.

A rend váratlanul helyre állt, mert a nemesek – kénytelenek lévén – feloszlatták a gyűlést s elhatározták, hogy másnap ismét összejönnek s a mai nap eseményeiről levélben tájékoztatják a vármegyét.

Délután a királyi biztos magához rendelte az első alispánt és a vezető megyei tisztviselőket. Egyenként beszélt velük, s megtiltotta, hogy bármilyen gyűlésen részt vegyenek. Vagy otthon tartózkodjanak, vagy hivatali helyiségeikben. A tisztviselők valamennyien azt válaszolták, hogy szívesen megtennék ezt, ha ez a parancs nem ellenkezne a rendek határozatával, márpedig ők elsősorban ahhoz tartják magukat.

Augusztus 29.

Elsőnek a királyi biztos lépett akcióba, a két alispán és a négy szolgabíró házáat katonákkal vetette körül, a főjegyzőt, a fő- és aladószedőt, a számvevőt, a levéltárnokot, az iktatót pedig magához rendelte tanácskozás címén, s már nem is engedte ki őket lakásáról. A vármegyeháza elé katonaságot sorakoztatott, egyenként be lehetett lépni, de csoportosan nem.³⁴

Az összegyűlő nemesek megdöbbenéssel vették észre a megyeháza lezárását. Be akartak menni az épületbe, de a lovaskatonák visszaszorították őket. Erre előlépett Szmrecsányi Dénes tiszti főügyész, s levett kalappal (a többiek is követték példáját) a megyeháza kapuja előtt az ősi alkotmányra hivatkozva tiltakozott e törvénytelen ség ellen.

De meg nem ijedvén az erőszaktól, tömegesen – mintegy hatvanan lehettek – átvonultak a katolikus templom hátsó udvarához, ahol a szabad ég alatt folytatták a népgyűlést. Tekintve, hogy minden első rendű megyei vezetőt letartóztattak, a legidősebb alszolgabíró, Prónay Ferencet bízták meg az elnökléssel.

Prónay először is kijelentette, hogy amíg a megye pecsétje és kulcsai nála nincsenek, addig hivatalos eljárónak nem tarthatja magát. A rendek újra csak ahhoz ragaszkodtak, hogy őt nevezik elnöknek, de azért egy háromtagú küldöttséget átküldtek Gyurtsányi Gáborhoz, hogy a katonai ellenőrzés dacára próbálják megszerezni tőle a vármegye hivatalos pecsétjét és a levéltár kulcsát. Desseffy Imre, Diószeghy Tádé és Benitzky Lajos a holnapi közgyűlésen számoljon majd be eredményéről – adták ki az utasítást.

Ugyanakkor elhatározták, hogy megbízzák Szmrecsányi Dénest, a megye nevében fogalmazza meg azt a hivatalos ellentmondást (értsd: tiltakozást), amelyet a mai sérelmek miatt írnak meg s kívánnak elhelyezni örök idők tanúságaként és bizonyítékként a váci káptalanban mint hiteles helyen. A főügyész ezt is a holnapi napra készítse el.

Harmadjára egy újabb delegációt állítottak ki soraikból, amelyet a királyi biz-

toshoz küldtek, hogy magyarázatot kérjenek tőle ezekre a törvényteleniségekre: a tisztviselők elfogatására, a megyeháza megszállására, a gyűlés megakadályoztatására. Tagjai többek között: Horváth Károly, Ebetzky József, Prónay János, Kubinyi Ferenc, Szmrecsányi Dénes, Diószeghy Tádé.

A bizottság azonnal útnak indult. Először nem tudtak belépni a megyeháza kapuján, mert az őrség nem engedte őket. Majd az előszobában ismét feltartóztatta őket az őrség, de ők közölték, hogy parlamenterek, s így joguk van tárgyalni a királyi biztossal.³⁵ Wenckheim 1809. évi inszurgens egyenruhában fogadta a delegációt, amire Kubinyi Ferenc rögtön reagált is. Sajnálatát fejezte ki, hogy ilyen öltözetben látja, hiszen ezt akkor viselte, amikor éppen a hazát védte az ellenség ellen. S most éppen ő az, aki a haza törvényeivel szembe fordul. Ezután csaknem mindannyian mondtak rövid beszédet, kérve a királyi biztost, hagyjon fel osztályos társai elleni akciójával. A hatás – legalábbis Kubinyi szerint – igen teátrális volt: „könnyek gurultak le szeméből, nyilvánítván, hogy fáj a szíve, hogy ily kellemetlen eljárásban kellessen részt vennie”. S minden meghatottsága ellenére ismételtelen leszögezte, hogy csak a közgyűléssel tárgyal, végre akarja hajtatni a király utasítását. A küldöttség még utoljára tiltakozott a katonaság kivezénylése ellen, majd eltávozott.

A többieket azonban már nem találták a templomtérén. Időközben a kivezényelt katonaság egyik tisztje a rendeket távozásra szólította fel, mert a királyi biztos betiltott mindenféle gyülekezést. Ezt a nemesek úgy fogadták, mint katonai erőszakot és újabb sérelmet, s ezért szétszózódtak.

Úgy tűnt, a rend lassan helyre áll. A nemesség egy része hazautazott, más részüik erősen készülődik már az indulásra. Legalábbis ilyen híreket kapott Wenckheim, aki ebben megnyugodván tette meg újabb lépéseit.

Augusztus 30.

A királyi biztos visszarendelte a katonákat, a tisztviselőket szabadon engedte, s ő maga is elutazott Balassagyarmatról. Elutazott Gyürky Pál is, aki igazán nem lett népszerű ezekben a napokban, s a megye pecsétjét átadta a másodalispánnak.³⁶

Sem Gyurtsányi, sem Wenckheim nem tudta, hogy eközben a megyei nemesek összegyűltek Szügyben a hajdani megyeszékhelyen és folytatták az előző nap félbeszakított gyűlésüket. Jól kitervelt csel volt ez, amelyet még tegnap ötlöttek ki és korábbi zajos megjegyzéseik a királyi biztos meglepetését szolgálták.

Ismét Prónay Ferenc elnökölt, s elsőként meghallgatták Szmrecsányi Dénest, aki előterjesztette azt a tiltakozó iratot, amelyet a küldöttség vitt még aznap Vácra a káptalanba. Ennek tagjai a már ismert, s úgy tűnik főszerepet játszó nemesek: Kubinyi Ferenc, Diószeghy Tádé, Prónay János, Szmrecsányi Dénes, Hamar Miklós, Szécsényi Miklós.³⁷

Másodjára az előző napi delegáció számolt be eredménytelen küldetéséről a királyi biztosnál. Majd a másodalispánt a pecsét átadásáért megkereső küldöttség adott tájékoztatást arról, hogy a katonaság megakadályozta, hogy Gyurtsányi Gábort elérjék, így feladatukat nem tudták teljesíteni.

Ekkor érkezett meg Dessewffy Jób, aki hivatalosan jelentette, hogy a tisztviselőket kiengedték s Gyürky is eltávozott a megyéből. Ő mindezeket a másodalispántól tudja, aki megkérte közölje a hírt a nemesekkel.

Prónay Ferenc erre azonnal berekesztette a megyei gyűlést azzal, hogy meg kell tapasztalniuk, mi történt Balassagyarmaton, de egyúttal mindenkinek szigorúan

meghagyta, hogy vigyázzanak a törvényes rendre, nehogy annak felbolydulása ok legyen a katonaság visszatérésére. Majd bejelentette, hogy az ülésezést két nap múlva a megyeszékhelyen folytatni fogják.

Szeptember 1.

Ennek a közgyűlésnek a lefolyásáról nincs ismeretünk. Annyit tudunk mindössze, hogy a megyei rendek számos levelet küldtek szét az országban. Ezekben részletesen leírták az általunk már eddig ismert eseményeket, s mindenhol további pártolást kértek a megye számára, valamint sürgették az országgyűlés összehívását. Sajnos kérésüket nem mindenhol hallgatták meg, hiszen három olyan levelet is találtunk, amelyet az illető vármegyeék szolgálatkészben felküldtek a kancelláriai hivatalba, azzal is jelezve, hogy nem vállalnak közösséget ezzel a magatartással. Furesa módon köztük volt Zemplén megye (itt is nyugalom volt már), valamint Zólyom és Zágráb megye.³⁸ (Egyébként hasonló tartalmú levelet küldtek a királynak és a nádornak is.)

A továbbiakban még öt napig tartott a megyei közgyűlés. Teljesen közömbös, szokványos ügyeket tárgyaltak, igyekeztek úgy viselkedni, mintha valójában semmi rendkívüli nem történt volna. (Pedig épp a királyi biztos tilalmát szegték meg össze-
jövételükkel!)

Valójában igen sok minden történt. Főleg akkor igaz ez, ha tudjuk, hogy szerte az országban elterjedt a nógrádi ellenállás híre. Nem minden megye küldte fel a levelet a kancelláriára, vagy ha ezt fel is küldte, de másként cselekedett. Több megye „magáévá tette” Nógrád sérelmét, azaz feliratban tiltakozott a törvénytelenségek ellen. Pedig a kancellária október 4-én kelt levelében megtiltotta, hogy a megyék a nógrádiak levelét érdemben tárgyalják! (Már késő volt.) Abaúj megyéből éles hangú feliratot fogalmaztak. Bereg megye nemesei: „Nógrád megye rendinek erős lélekkel kimutatott hazafiúi buzgóságát” dicsérik és követendőnek tartják, egyúttal kijelentik, nem hiszik el, hogy mindezt a király parancsára tették, hanem inkább a királyi biztos túlkapása volt, s kéri a bűnösök méltó felelősségrevonását. Hasonlóképpen támogatják Nógrádot a Hont, Gömör, Somogy, Borsod megyei nemesek is. (Zemplénre pedig – aminek magatartásán az előbb esodálkoztunk – maga a kancellár parancsolt rá külön leirathat, nehogy a nógrádi panaszt nyilvános ülésen tárgyalni merjék.)³⁹

A nemesi kúriák vastag falai között bátrabban nyilatkoztak a nemesek, s haragjuknak igencsak hangot adtak. Sáros megyébe (Eperjesre) pl. a már említett Pulszky Károly vitte meg a hírt, aki Nógrádban Gyürky Pál ügyvédje volt. „Nem tudta elégségesen ismételni váltakozó vendégeinknek a nógrádi eseményeket” – írja Pulszky Ferenc visszaemlékezéseiben. Beszámolójából a sárosiak részletesen megismerkedhettek az ellenállás történetével, sőt a titkos társaság működéséről is beszélt, említve egy hasonló Heves megyei gyűlekezetet.⁴⁰

De a következmények valójában ott hatottak, ahol a hatalom nem is számított rá, vagy legalább is nem gondolta, hogy távlataiban milyen kárt okozott önmagának. A fiatalok, az induló, a pályakezdő, vagy éppen felsőbb tanulmányait folytató nemes ifjak számára a rendi ellenállás s benne a nógrádi is, valójában egész életutat, politikai mentalitást meghatározó esemény lett. A nógrádi származású Kacsovics Lajos, több mint fél évszázaddal később papírra vetett életrajzában a nógrádi eseményekre úgy tekintett – jól is emlékezett vissza a tényekre –, mint olyan tette, amely politikai elkötelezettségét végleg meghatározta. Győri deák lévén hozzájuk is eljutot-

tak a megyék ellenállásának dokumentumai különböző másolatokban, s ezt a diákság lelkesen olvasta, vitázott felette. Mint írja: „... a magántársalgás közben hallottak által felizgatott igazságérzet a fentebb leírt közgyűlési jelenetek által egész életemre kihatólag oly mély gyökereket vertek hazafiúi szívembe, hogy innenul a bécsi germanizáció és abszolutisztikus törekvéseknek kérlelhetetlen ellenzője valék s politikai pályámon a Deák ministerium korszakát kivéve a kormány irányában mindig ellenzéki szellemben működtem.”¹¹

Úgy vélhetjük, hogy ez a rendi ellenállás, ha nem is meghatározó, de mindenesetre jelentős motívuma volt a reformpolitikát végig vivő magyar nemesi ellenzéknek, amelynek tagjai, későbbi vezetői, ekkor még csak reményteljes ifjak voltak. (Maga Kossuth Lajos is mint fiatal joggyakornok, majd ügyvéd figyelemmel követte az eseményeket, pl. a Timesban megjelent ilyen témájú tudósítás magyar fordítását küldte el Zemplén megyébe. Bizonyára nem maradt hatás nélkül politikai világmésképe ez az eseménysorozat sem.)

A lelkesedést még az is növelhette, hogy nemsokára kiderült, a nógrádiak is mentesültek az újoncállítás kötelezettsége alól! Ezt a tényt sem ismertük eddig, pedig ez igen komoly következményekkel járt. Először is maga az udvar volt elégedetlen Wenckheim intézkedésével. Nem azzal, hogy a katonaságot kivezényelte, hanem azzal, hogy mégsem tartotta meg a megyei gyűlést a királyi parancs kihirdetésére. (Végül is nem jött át a megyeházára!)

Olyan hírek terjedtek el, hogy tán maga Wenckheim sem akarta ezt a feladatot végrehajtani. A gyűlésen nem a király parancsát kívánta közölni a rendekkel, hanem csak tanácskozni, miként lehetne a rendeleteket a törvények megsértése nélkül végrehajtani.

A kancellár a királyhoz írt levelében mentegette ugyan a királyi biztost, hogy a rendeletek felolvasását a felhevült tömeg megakadályozta volna, vagy botrányba fullasztja s ezzel árt a király tekintélyének, ugyanakkor hibáztatja is, hogy a letartóztatott tisztviselők és a katonák segítségével, miért nem kezdte meg erőszakkal az utasítások végrehajtását.

A kancellár ekkor tette meg javaslatát, hogy az újoncozásban engedni kell, de az adó ügyében végre kell hajtani a királyi parancsot, s ezt maga Wenckheim tegye, akit újból ki kell küldeni Nógrádba. Véleményét a király elfogadta, s szeptember 17-én kelt levelében ezek végrehajtását elrendelte.¹²

Az ellenállás befejezése

A megyében október 9-re hívták össze azt a közgyűlést, amelyen ismertették a korábbi, szeptember 7-én kelt uralkodói levelet. A király az 1821. Szent György (április) hó 4-i és a Szent Jakab (július) hó 21-i rendeletekben kiadott újoncállítási követelésektől eláll, de utasítja a megyét, hogy a hagyományos módon történő újoncállítást a továbbiakban megfelelően támogassák. Ugyanakkor az adót a korábbi intézkedések alapján kötelesek beszedni s ennek végrehajtására bíró Wenckheim Józsefet küldi ki.

Gyürky Pál vezette az ülést, s a levél felolvasása után arra kérte társait, köszönjék meg a királynak, hogy ilyen kegyes volt hozzájuk, s most már ajánlják meg a rendek az adót pengő pénzben. A nógrádi nemesek azonban nem hátráltak meg. Végzésükben ugyan egy köszönő felirat elküldése mellett szavaztak, de egyúttal rögtön leszögezték, hogy az adókimutatás ügye az országgyűlésre tartozik, s amíg azt ott meg

nem tárgyalják, ők ebben az ügyben semmit nem tesznek. Sőt azt is hozzátették, hogy „Ragaszkodván egyéberánt a Te|kin|t|e|tes rendek ezúttal is minden e tárgyban már hozott végzésekhöz, és elhatározásokhoz”, azaz semmiből nem engednek.

Mindezek után köszönetet szavaztak a nádornak, aki szerintük támogatta Nógrádot, majd Zemplén megyének írtak egy levelet, akik szintén kitartottak a végsőkig. Saját sikerük hírladását bizonyára a zempléniek buzdítására is szánták. Magának a köszönő feliratnak a szövegét megfogalmazandó, egy külön bizottságot hoztak létre. Ha elolvassuk a névsort, akkor most már egyértelművé válik, hogy a nógrádi rendi ellenállás vezérkarával, szervezőivel állunk szemben, hiszen a korábbiakban is minden lehetséges feladatnál az ő nevük hangzott el: Bory Miklós, Balázs István, Tihanyi Dániel, Horváth Károly, Ethre Károly, Plachy János, Diószeghy Tádé, Kubinyi Ferenc, Sréter László, Tihanyi Ferenc, Szmracsányi Dénes.¹³

Az események lezárására a karácsony (december) hó 4-én tartott közgyűlésen került sor. Egyes források tudni vélik, hogy Wenckheim katonasággal vetette körül a megyeházát s megtette azt, amit senki sehol nem mert megeselekedni: katonatisztek kíséretében vonult be a gyűlésterembe, sőt Horváth Gedeon, Sréter László és Tihanyi József főszolgabírókat, akik nem akartak részt venni a közgyűlésen, egy alezredessel vezette be.¹⁴

Maga a közgyűlési jegyzőkönyv rendkívül szákszávú. Hosszú idő óta először jegyzik fel a résztvevők nevét, feltehetően az ügy fontossága miatt.

Wenckheim József ismertette a király két rendeletét. Az egyik szeptember 17-én kelt Schönbrunnban. Ebben Ferenc a megye augusztus 25., 27., 28-i végzéseit és feliratait „vakmerő és büntetést érdemlő” végzéseknek nevezi, s királyi neheztelését a rendek tudomására hozza. Az ebben résztvevőknek „a maga legfelsőbb dorgálását ki nyilatkoztatta” s megbüntetésükről gondoskodni fog a haza törvényeinek megfelelően. Ezért hát a királyi biztos ezeket a végzéseket tartalmazó lapokat emelje ki a közgyűlési jegyzőkönyvből és tépje szét. A rendek pedig engedelmeskedjenek a királyi biztosnak a „legkeményebb büntetés terhe alatt”. Különben hítlenségi és engedetlenségi perbe fogja őket.

A másik királyi levél október 2-án kelt. Tekintve, hogy a nógrádi rendek tiltakozásukról más megyéket is értesítettek, ezért ezentúl minden felírás és határozat tilos ebben a tárgyban.¹⁵

Minden biznnyal döbönt esend ült a megyeháza nagytermének falai között. A nógrádi nemesek megdermedve nézték, amint a királyi biztos felteszi kalapját, s Kaeskovics Lajos szerint e szavak kíséretében: „Nominae suae majestatis sacratissimae paginas has ex protocollo congregationum generalium comitatus istius et annihilamus et pro nullis declaramus”, a lapokat ollóval kivágja, majd szétjé tépi.¹⁶

Bejelentette, hogy ezek után az „Ő Felsége által kegyelmesen reá bízott tárgyakba el fog járni”. Elhagyta a gyűléstermet, magához rendelte a vezető tisztviselőket további megbeszélésre. A nógrádi nemesek pedig e rendkívül rövid és gyors lefolyású gyűlés után minden határozat, végzés meghozatala nélkül felkeltek székeikről, s csendben elhagyták a megyeháza üléstermét.

Az újoncállítás a megyei tisztviselők közreműködésével szabad toborzás útján megkezdődött. Az adószedők azonban nem voltak hajlandók a községek adókönyveibe bevezetni a kirótt adókat, ezért a királyi biztos elrendelte, hogy a lakásukat egy-egy tiszt vezetésével katonák szállják meg, s addig élelmezzék azokat, amíg a rendeletet végre nem hajtják. Egyikük sem engedelmeskedett, s így Wenckheim kénytelen maga beírni a községek adókönyveibe a rájuk eső adóösszeget. Sőt, Ethre Antal hadi főadószedő a megyei főadókönyv kiszolgáltatását is megtagadta, amiért a királyi

biztos egy katonatisztet küldött hivatalába, aki erőszakkal elvette tőle annak a szekrénynek kulcsát, amelyben a könyv volt s a szekrényt kinyitotta. Ethre Antal kijelentette, hogy a továbbiakban a megyei pénztár állapotáért minden felelősség a katonatisztet terheli, mire az sietve visszakozott s jelentette az esetet Wenckheimnek.⁴⁷

Gyakorlatilag tehát ezzel a megyei ellenállás befejeződött. Az újoncállítás ügyében sikerrel járt kitartásuk, míg a kivetett adót be kellett szedniük. Valójában azonban az eseményeknek még mindig nem volt vége.

Az utóközdelmek

Kétségtelen tény, hogy már ebben az évben, de még inkább 1824-ben királyi vizsgálatokat indítottak mindazok ellen, akiket az események felbujtójának tartottak. Büntetésük a megyei hivataloktól való eltiltás volt. Igaz, formális ez is, hiszen pl. Nógrádban is csak 1828-ban volt a következő tisztújítás, s ekkor a hajdani események főszereplői mind magas megyei hivatalokba jutottak. Nógrád megyében is folytak ilyen vizsgálatok, miként az egyik jegyzőkönyvi bejegyzés megenlíti, de nem tudjuk ki ellen és azok milyen következményekkel jártak.

Azt viszont tudjuk, hogy betiltották a közgyűléseket, május 13-án csak úgy engedélyezték a kisgyűlések tartását, ha azon legalább az első alispán elnököl, s azon nem tárgyaltnak sem a katonaaállítás, sem az adózási ügyek.⁴⁸

Majd a vizsgálat a váci káptalan ellen is folytatódott. Maga a főispán, Brunszvik József gróf jelent meg, s a váci püspök gróf Nádasdy Ferenc jelenlétében vizsgálta ki az ügyet. Ennek köszönhetően maradt meg maga a szöveg is ebben a forrásban.⁴⁹ Brunszvik ismertette a királyi leíratot, amelyben magyarázatot követel a váci káptalantól, miként lehetett ezt a büntetendő ténnyt elkövetni s ezt a legszigorúbban roszszalja. Majd a vizsgálat befejeztével Brunszvik elvitte magával az eredeti iratot és a káptalani jegyzőkönyvből kiszakított négy oldalt, ahol a bemásolt tiltakozás szövege volt!

Számunkra most érdektelen a váci káptalani magyarázkodás, amellyel utólag igyekeztek magukat tisztázni. Véltetően igazuk is volt, hogy nem tudtak semmit az ellentmondás felségellenes nivoltjáról, noha az eseményeket egész biztosan ismerték. Csak annyit említünk meg, hogy a büntetést még Balogh István kanonok sem kerülte el, akit hallgatólagosan bűnösnek találtak, s évekig mellőzték az egyházi előrejutásban.

Maga a váci vizsgálat már 1824. január 18-án megkezdődött, amikor Koháry Ferenc kancellár kért magyarázatot a nógrádi ellentmondás jegyzőkönyvi beírására. Számos magyarázkodó levél, majd az említett helyszíni vizsgálat után csak 1827 augusztusában tettek pontot az ügy végére, bizonyára megkönnyebbült sóhajjal és lélekkel.

A váci vizsgálat tényét közölték a megyével is az 1824. szeptember 7-ei közgyűlésen. Az elnöklő főispán bejelentette a közgyűlési tilalom feloldását, majd megdorgálta a rendeket ellenszegülésükért. Felolvasta a király levelét, amely Wenckheim végső jelentésén alapult.⁵⁰

A közgyűlési végzésben a résztvevők örömeiket fejezték ki, hogy ismét engedélyt kaptak az ülésezésre, s ez a törvényesség visszaállítását jelentette. Ugyanakkor sajnálkoztak is a királyi neheztelés felett, mondván hogy ők soha nem voltak engedetlenek, mert úgy vélték, ha ragaszkodnak az ősi alkotmányhoz, úgy magához a királyi hűséghez is kötődnek, hiszen az egy és ugyanaz. Felíratot intéztek a királyhoz, amely-

ben ugyan leírták, hogy az adókievetés megtörtént a királyi biztos erőszakos fellépésének köszönhetően, de erre az esztendőre még a kvóta szétoosztása nem történt meg, s ezt egy küldöttség teszi meg. De azért megjegyezték, hogy ezt a tényt sérelmesnek tartják, s az országgyűlésen kívánják megtárgyaltatni. Tehát ha már nem is tiltakoztak, hiszen nem teheték, de nem engedtek álláspontjukból, s a rendi sérelmi követelések közé tették át ügyüket.

Az országgyűlés összehívását az 1825. augusztus 8-ai közgyűlésen jelentették be, majd augusztus 24-én megválasztották a követeket is.⁵¹ A 25 pontból álló követi utasítás között ott szerepel mind az újoncállítás, mind az adókievetés sérelmezése. Szigorúan előírták a követeknek, hogy semmi szín alatt ne menjenek bele az alkotmány erről szóló törvényeinek megváltoztatásába, s ha ilyen szándékról értesülnek, azonnal értesítsék a megyét. Utasították őket, hogy mindazokat az eseményeket, amelyek 1822–1823-ban történtek Nógrádban, adják elő a diétán, s fejezzék ki ezek feletti aggodalmukat.

Együttal kérték megtartani az országgyűlés háromévenkénti összehívásának rendszerét, szüntessék be a vizsgálatokat a rendi ellenállás résztvevői ellen, oldják fel a büntetéseket, engedélyezzék a megyék közötti levelezést stb.

S hogy valóban előrelátóak voltak, mi sem bizonyítja jobban, hogy Ferenc király előterjesztett egy olyan tervezetet, amely szerint jogában állna rendkívüli esetekben a katonaillesztést és az adó felemelését az országgyűlés összehívása nélkül is elrendelni.

A november 21-ei közgyűlésen a nógrádi nemesség élénken tiltakoztak e javaslat ellen s utasították a követeket, hogy a diétán nyilvánítsák ki Nógrád álláspontját, amely szerint „ezen a sarkalatos törvényeinkkel ellenkező állítás és állított jus egyáltalán fogva el nem ösmertethetik”. S ez bármennyire is dicséri következetes állásfoglalásukat, a következő megjegyzésük rávilágít arra a szűklátókörűségre is, amely a következő évtizedek megyei politikai vitáit jellemzi. Ekkor ugyanis, még nem tudnak önmagukról és történelmi helyzetükről kívülről, távlatokból gondolkodni. Úgy vélik, hogy rendkívüli esetekben a nemességet kell hadba hívni, hiszen annak ez az egyik legfontosabb kiváltsága és kötelessége. Túl azon, hogy igen hamar elfelejtették a győri csatát, politikai elképzeléseik gyermekségét jelzi ez az anakronisztikus kívánság.

Másik megjegyzésük azt mutatja, hogy valójában ekkor a rendi sérelmeiken kívül, még nyoma sincs a reformgondolatoknak, hiszen az adózásról szólva nem azt mondják és vizsgálják, miként lehetne a terheket az osztályok között megosztani – milyen messze van még ez az elképzelés –, hanem az adózó nép fizetési tűrőképességét vigyázzák, s így közvetve öns érdeküket is védik.⁵²

Summázat

Ez utóbbi gondolatok mindenképpen arra utalnak, hogy ez a rendi ellenállás végül is egy társadalmi osztály szűk keretein belül maradt. Hiába volt minden alkotmányos hivatkozás, jogi ellentmondás, valójában *csak* a köznemesség politikai-vagyoni status quo-jának fenntartásáért folyt a harc. Kétségtelen, hogy ez az osztrák abszolutisztikus törekvések meggátolásához, lassításához vezetett. De a magyar nemesség igen messze volt még attól, hogy osztálykorlátait átlépve, a kor kihívásaira felhívni tudjon és merje vállalni a polgári átalakulás feladatait.

A rendi ellenállás szerepét így sem lehet lebecsülni. Végző soron az ebben résztvevők feltehetően szűk köre – számításaink szerint a megyében 60–100 fő – egzisztenciális létét veszélyeztette, amikor uralkodójával szembefordult. Nem szólva arról,

hogy e tiltakozással érzékelhetővé tette, egyre nagyobb az a rés, amely a nemesség és a király kapcsolata évszázados, erősnek tűnő falán keletkezett az elmúlt évtizedekben.

Ebben az országos ellenállásban a nógrádiak folyamatos küzdelmét a legjobbak között kell számon tartanunk. Látványos események zajlottak le: katonaság kivé-
zénylése, vármegyeháza megszállása, tisztviselők letartóztatása, gyűlések betiltása,
szabad ég alatti és feloszlatott közgyűlés, cselszövés, a vármegye hivatalos iratainak
megsemmisítése, a megyei hivatalos pecsét elkobzása, belső ellentétek, árulók és elá-
rulások, vizsgálatok és büntetések – egy induló politikai nemzedék érlelődésének,
szemlélet formálódásának jól kimutatható elemei.

Minden részlettel még így sem vagyunk tisztában. Ha kutatásaink jóvoltából a
politikai események láncolatát fel is göngyöltük, nyitva maradt több olyan kérdés,
amely a politikai folyamatok megítéléséhez és ismeretéhez igencsak szükséges. Nem
ismerjük még mindig, ennek az ellenzéki magatartásnak a mozgatórugói közül a
gazdasági összetevőket, nem ismerjük az ellenállást vállalók, illetve elutasítók vagy
passzívan szemlélők között milyen generációs és szemléleti szakadékok húzódtak.
Utaltunk ugyan rá, de vizsgálni és bemutatni nem tudtuk, hogy milyen szerepe és
milyen irányú szerepe volt a felekezeti megosztottságoknak. Mi volt ebben a mozga-
lomban „kuruos” magatartás, s mi volt az, amelyet már a politikai felkészültség, elő-
relátás, koncepció jellemzett.⁵³ Így nehezedik meg a dolgunk igazán, amikor ezt a ren-
di ellenállást minősíteni szándékoznánk a haladás vagy a reakció szemszögéből.

Mindenesetre a kutatás jelen szakaszában a tényekkel már tisztában vagyunk.
A Nógrád megyében folyó köznemesei kutatások már eddig sok olyan alapismeretet
tártak fel, amelyekre építve elérkezett az ideje a fenti kérdések megválaszolásának,
de nemcsak az 1823-as nagy „nógrádi zenebonára”, hanem a reformkori Nógrád me-
gye egész történetére vonatkoztatva.

JEGYZETEK

1. Nógrád megyei Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyve (a továbbiakban NmL Kgy. jkv.) 659/1817.
2. NmL Kgy. jkv. 1061/1817.
3. NmL Kgy. jkv. 1701/1818.
4. A megyei tisztújítás: 1701/1818 NmL Kgy. jkv.
5. Uo.
6. PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Politikai harcok Nógrád megyében Madách Imre részvételével 1540–1848. In: Nógrád megyei Múzeumok évkönyve 1983.
7. Idős KUBINYI FERENC által összeállított adatok, melyek Nógrád megyében 823-dik évben kiküldött K. biztosok eljárására vonatkoznak. = OSZK Kt. Copiae diplomatum et annalecta historica a. 1641–1859. Fol. Hung. 1045. fol. 147–151.
8. Országos Levéltár Nádori titkos iratok R. szekció.
9. TAKÁTS SÁNDOR: Hangok a múltból. A szegénylegények klubjai. Bp. é.n. 275. p.
10. GYÜRKY ANTAL: Ötvennégy év Hont vármegye történetéből. 1820–1874. Vác. 1874. 122–124. p.
11. NmL Kgy. jkv. 90/1825.
12. NmL Kgy. jkv. 54/1821.
13. Uo. 431/1821.
14. Uo. 1244/1821.
15. BALLAGI GÉZA: A nemzeti államalkotás kora 1815–1847. Bp. 1897. 92. p. (A magyar nemzet története 9. k.) (Ballagi Géza a kancelláriai iratokra hivatkozik most és a továbbiakban mindvégig.)
16. NmL Kgy. jkv. 1341/1822.
17. Uo., de ez már egy másik közgyűlési nap volt.
18. Uo. 1401/1822.
19. Uo. 1659/1822 és 1660/1822.
20. Uo. 1681/1822.

21. Uo. 1893/1822.
22. Nml Kgy. jkv. 1/1823.
23. Uo. 2/1823 és sz.n.
24. Uo. 6/1823 és 7/1823.
25. Uo. 570/1823.
26. Kuzinczy Ferenc levelezése. 9. k. Bp. 1908. Váczy János bevezetője. VII—IX. p.
27. BALLAGI: i.m. 94—107. p. — Bars megye ellenállását Horváth Mihály mutatja be, igen szemléletesen Huszonöt év Magyarország történelméből c. műve első kötetében. (Genf. 1864. 110—123. p.)
28. GYŰRKY: i.m. 56—73. p.
29. 1823-ik esztendőben Szent György hava 23-ik napján Balassagyarmaton folytatva tartott közgyűlésben olvasott s költ. végzés. KFM. Ad. 420—82.
30. OL. Kancelláriai elnöki iratok. 374/1823 — OSZK Kt. Fol. Hung. — Nml Kgy. jkv. 705/1823, 706/1823, 707/1823.
31. OL. Kanc. eln. iratok. 457/1823. — Nml Kgy. jkv. 708/1823 — Uo. 709/1823.
32. Nml Kgy. jkv. 710/1823, 711/1823.
33. Nml Kgy. jkv. 712/1823 — BALLAGI: i. m. 110. p.
34. BALLAGI: i.m. 111. p. — Kubinyi Ferenc visszaemlékezése. OSZK Kt. Fol. Hung. 1045. 147—151. fol.
35. Kubinyi Ferenc idézett visszaemlékezése Uo.
36. OSZK Fol. Hung. 1045. fol. 143.
37. OSZK Fol. Hung. 1045. fol. 143—145. A tiltakozás teljes és hiteles szövege két forrásban is megtalálható. Egyrészt Kubinyi Ferenc idézett visszaemlékezéséhez csatoltan, másrészt Karcus Antal Arzén később idézendő könyvében. Maga a szöveg a már ismert eseményeket rögzíti újra megtűzdelve jogi körmondatokkal és alkotmányjogi hivatkozásokkal.
38. OL. Kanc. eln. iratok. 457/1823, 494/1823, 608/1823.
39. BALLAGI: i.m. 112. p.
40. PULSZKY FERENC: Életem és korom. 1888. 1. k. 14—15. p.
41. Kacsovics Lajos életrajza. OSZK Kt. Fol. Hung. 1329 — SZABAD GYÖRGY: Kossuth politikai pályája. Bp. 1977. 12. p.
42. BALLAGI: i.m. 113. p.
43. Nml Kgy. jkv. 845/1823.
44. BALLAGI: i.m. 113. p.
45. Nml Kgy. jkv. 846/1823.
46. Kacsovics Lajos idézett önéletrajza. Az általa leírt latin mondat erősen „sántított” s a lehetőségekhez képest megpróbáltuk értelmezni magyarul a. m.: „Ő legszentebb felsége nevében a Vármegye közgyűlési jegyzőkönyvéből ezeket a lapokat töröljük és semmisnek nyilvánítjuk.”
47. BALLAGI: i.m. 113. p. — valamint Kubinyi Ferenc idézett kéziratok összefoglalása.
48. Nml Kgy. jkv. sz.n./1824.
49. KARCUS ANTAL ARZÉN: Vác város története. Vác. 1880. 6. k. 108—118. p.
50. Nml Kgy. jkv. 1/1824, valamint további részletek még uo. a 676/1824 és a 677/1824 sz. végzésekben.
51. Nml Kgy. jkv. 750/1825, 886/1825.
52. Nml Kgy. jkv. 1137/1825.
53. Magyarország története 1790—1848. 5. k. Bp. 1980. Akad. Kiadó 601—632. p.

Resümee

Mihály Praznovszky

Die Geschichte des Nógráder Ständewiderstandes in den Jahren 1822–23

Das Essay passt in jene Forschungsprogrammsreihe, in der der Autor die Geschichte des Nógráder Kleinadels der ersten Hälfte des XIX-ten Jahrhunderts von den Wohnungsverhältnissen an bis zum Wirtschaften aufgearbeitet hat.

Dieser Aufsatz stellt jenes politische Ereignis dar, das sozusagen eine Zwischenstation des Parlaments von 1790–91 und der prinzipiellen Kämpfe der Reformparlamente war.

Wir können zum Zeugen werden, wie sich eine junge politische Schicht, die in spannenden Kämpfen ihre Anschauungen, Parteianghörigkeiten, die politischen Wurzeln ihrer Ideenauffassungen herausbildet.

Das war Kampf gegen den Herrscherabsolutismus. An die Stelle der am Anfang nur verfassungsrechtliche Fragen, d. h. die Ständeunrechte berührenden Streite treten im Jahre 1821 viel schwerere Ereignisse. Da hat Franz der Erste angeordnet, dass die früher weggebliebenen Ausstellung der Rekruten, dann ein Jahr später das, dass die angebotene Steuer nicht mit Wechselzettel, sondern mit Silbergeld bezahlt wird. (Das hat eindeutig die Erhöhung der Steuer auf das Zweieinhalbfache bedeutet.)

Es hat sich ein Landeswiderstand entfaltet. Die Komitate hatten mit Adressen gegen die Verordnungen protestiert, und nur dem königlichen Reskript energischen Tones gehorcht. Aber es blieben auch noch so mehrere Komitate, wo man zu den warnenden Worten nicht hingeneigt hatte. Hierher wurden königliche Kommissare kommandiert, die mit dem Einsatz des Militärs die königlichen Verordnungen durchführen lassen hatten. Aber trotz alledem sind sieben Komitate geblieben, die bis zum Äussersten durchgehalten haben, unter ihnen war auch Nógrád.

Die Dokumente des Nógráder Widerstandes glaubten wir verloren zu sein, die damaligen Akten wurden ja vernichtet, zerrissen. Es ist aber gelungen, in Archivquellen einen Teil davon zu finden, und zuverlässig zu rekonstruieren.

Nach dem Skizzieren der Anfangsereignisse, in denen das Geheimnis einer bis heute unklar gebliebenen Licht gebracht rganisation, das der sog. „Rädelsführer“ teilweise ins wird, kann man den Ereignissen dramatisch vom August 1823 in Nógrád sozusagen vom Tag zu Tag folgen. Endlich hat sich der Komitatswillen vor der königlichen Kraft geneigt, aber das Aushalten bis zum Äussersten ist auch lobenswert.

Wir müssen aber auch die Schranken dieser Ereignisse sehen. Im Grunde genommen hat hier nur eine Klasse für ihre Interessen gekämpft, und der Gedanke, dass dieser Kampf für die Verwirklichung allgemeiner Nationalziele auf breite gesellschaftliche Ebene geleitet werden kann und muss, gar nicht aufgetaucht hat.

Hinter den Ereignissen sehen wir in vielen Fällen nur eine Art „kurzer Ausstelung“, und nicht bewusste politische Vorbereitung.

Schon jetzt beginnt sich die Zerteilung der Komitatspolitiker zu gestalten, und ohne Zweifel werden die Konservativen noch lange Jahre stärker. Diese Zerteilung beeinflusste und bildete auch die religiöse Zerteilung, die gleichfalls einer der Bestimmenden des Nógráder politischen Kampfes wird.

In der Gesamtheit hat aber der Ständewiderstand der Jahre 1822–1824 auch im Komitat Nógrád bei der Ausgestaltung der politischen Polarisierung, bei der geistigen Reife der neuen Politikergeneration, und so perspektivisch bei der Grundlegung der Kämpfe der Reformzeit mitgewirkt.

Teleki László politikai nézeteinek alakulása 1848. márciusától szeptemberéig

Száráz M. György

„... tökéletesen külön politikával, külön alkotmánnyal, külön jogokkal bíró ország legyünk, melynek Ausztriával semmi köze ne legyen, mint egy közös uralkodó. . .”¹

„Európa kívirta számunkra a szabadságot, . . . s megvárja tőlünk, hogy azt megérdemeljük. Ha szemlélni fognak minket a népek, és látni fogják, hogy mi, . . . kiknek hatalma alá volt adva az ország, nem bírtuk elfoglalni a tért, melyet a törvény, király és Európa nekünk által adott, . . . mit fog gondolni felőlünk?”²

Ezeket a mondatokat 1848 nyarán, a magyar történelem első népképviselői országgyűlésén mondja el Teleki László. A gondolatok azonban nemcsak Teleki, de a reformkori ellenzék legjobbjából alakult első felelős minisztérium politikai hitvallását is híven tükrözik. Hiszen a Batthyány-kormány feladatának tekintette a birodalom belül Magyarország szabadságának legszélesebb körű biztosítását, végül pedig a perszonálunió megteremtését. Szándéka volt mindezt törvényes, alkotmányos úton elérni, de számított továbbra is a forradalmi Európa eszmei és gyakorlati segítségére. Tisztában voltak az egykori ellenzéki politikusok azzal is, hogy a lehetőséget, évtizedes előkészítő munkájuk sikerét nem adják ingyen. Európa „megvárja tőlünk”, hogy tudjuk „elfoglalni a tért”, melyet – amint azt magyar, s nem magyar kortársak egyaránt jóslták – a 48 indította nagy átrendeződések majd nekünk juttatnak. Ne sodródjunk tehetetlenül, hanem ha úgy alakul, határozottan, kész helyzetet teremtve bizonyítsuk, hogy csak mi tölthetjük be – s képesek is vagyunk betölteni – Európának ezen a területén a Habsburg-birodalom elképzelhető összeomlásával keletkező hatalmi „vákuumot”.³

Munkám célja, hogy ismertetni próbáljam, miként képzelte Teleki László az átalakulást, átrendeződést, és hogyan próbálta abban szolgálni az országot, egyben esetleg az első magyar felelős minisztériumot.

Teleki Kossuthtal s Batthyányval szoros szövetségben küzd az 1840-es években a reformmozgalom kítűzte célokért, s 1847/48-ra a főrendi tábla talán legnépszerűbb alakja. Batthyány mellett ő a másik főrend, aki tagja az alsóházi választmánynak, összehangolandó az ellenzéki politika két tábla közti munkáját.

Az 1848. március 14-re virradó éjjel Pozsonyba érkező bécsi hírek hatására Kossuth megfogalmazza az országgyűlés feladatát, ami szerint azon kell lenni, hogy „a gyepölő keziinkben maradjon”; mert addig „alkotmányos kerékvágásban” haladhatunk. Senki se engedje magát túlragadtatni a kellő vonalon; de ezen vonalig mindent! Ezekkel a gondolatokkal való teljes nézetazonosságot fejezi ki Teleki is, egy március 14-én kelt, Vörösmartyhoz írott levelében: „Holnap reggel indulunk bécsbe s bizonyosnak hiszem, hogy onnan független felelős és pártunkhoz tartozó ministeriumot hozunk vissza. . . . A rendek táblája teljesen föl tudta fogni helyzetét s politikája növekedett az eseményekkel! Most a dolgok a legjobb vágásban vannak. Minden idő

előtti s nem összpontosult működés – demonstratio az ügynek könnyen árthatna. – Könyörgök tehát s nem csak én – de elvbarátaim nevében könyörgök kedves barátom! használd hatalmas befolyásodat arra, hogy se az Ellenzéki Körben se másutt mostan ilyesféle demonstratiók ne történjenek s maradjon el minden ilyes mire nézve az impulsus nem innen a törvényhozó testtől különösen a Rendek táblájától jönné...”⁵

A levélből az is kiderül, hogy Teleki tagja a nádor vezette országgyűlési küldöttségnek, amely Bécsbe indul a válaszfelirattal. Bármennyire aggódo a levél hangja, bármennyire tart is írója a törvényes eredményeket tönkretehető tömegmegmozdulásoktól, az általános vidám, bizakodó hangulat magával ragadja őt is, hiszen alkonyatkor a pozsonyi sétatéren összegyűlt lelkes tömeg előtt támogatja Gyöngyössy Alajos jurátus indítványát Tácsies kiszabadítására.

Este ott áll Batthyányval együtt a Zöldfa vendéglő erkélyen Kossuth mellett, akit a pozsonyi ifjúság fáklászenével tisztel meg. Ekkor Kossuth a leendő minisztérium majdani elnökeként mutatja be a tömegnek Batthyány Lajost,⁶ Teleki eljövendő szerepéről még nem tudunk meg semmit. Ebből azonban korai lenne azt a következtetést levonni, mintha eldölt volna már, hogy Teleki nem lesz az alakuló magyar kormány minisztere. Annál inkább, mivel sokáig még maga Batthyány sem tudja, kik is lesznek minisztériumának tagjai.⁷

A találgatások sorát már Kossuth március 3-i híres beszéde megindítja. Pesten, az Ellenzéki Kör március 9-i bankettjének idején összeállított listákon Deák, Kossuth, Pulszky, Szemere, Nyáry, Mészáros, Batthyány Lajos és Kázmér, Széchenyi, Eötvös neve mellett Teleki mint leendő erdélyi vajda szerepel. A március 16-i, ugyancsak az Ellenzéki Kör által szövegezett, „Kiket kíván a nemzet felelős ministereknek?” című röplapon az előbb felsorolt nevek közül hiányzik Széchenyi és Mészárosé, viszont Szentkirályi s Perényi Zsigmond neve tűnik fel, Teleki pedig hadügyminiszternek kívántatik. Március 22-én – egy nappal Batthyány hirtelen miniszteri névsort adó beszéde előtt – Vidos József Vas megyei követ leveléből már azt tudhatjuk meg, hogy gr. Teleki László a külügyi tárca várományosa.

Urbán Aladár írja: „komolyan csak mintegy tucatnyi politikus neve jöhetett szóba, akik közül Szentkirályi Móríc, Teleki László, Nyáry Pál, Perényi Zsigmond, Pulszky Ferenc kinevezése még a beavatottak előtt is sokáig lehetségesnek tűnt”. Ezek után meglepő lehetne, hogy a Batthyányval évek óta szorosan együttműködő, s ráadásul baráti kapcsolatban is levő, tehetséges és népszerű Teleki végül mégsem szerepel a 23-án bejelentett kormánynévsorban.

Horváth Mihály szerint – aki egyébként úgy tudja, hogy „a nevelésügyi tárcát sokan gróf Teleki László kezében óhajtották látni, ki Eötvösnél sokkal nagyobb népszerűséggel bírt felső házi heves harcrai miatt” – Batthyány végül azért dönt Eötvös mellett, mert erősebb támaszt remélt benne „Kossuth iránya ellen, melyhez Teleki László is csatlakozott”.⁸

Ezt a feltételezést nem igen fogadhatjuk el, mert Kossuth és Batthyány között még sokáig nincs olyan ellentét, amely indokolhatná utóbbi illetén védekezését kormányának megalakításakor. Kossuth úgy emlékezik vissza erre a kérdésre, hogy őt Batthyány – feltehetően 22-én – meg nem nevezett tárgyú értekezletre hívta, ahol jelen volt Perényi, Teleki, Eötvös, Szentkirályi, Szemere, Pázmándy stb... „Batthyány előadta, hogy a minisztérium alakítása iránt kíván velünk értekezni. Őme az én candidátusaim» mondá s nekilátott a neveket olvasni; el is olvasta mind, némely tárczára egyet-egyet, némelyikre kettőt-hármat is (így a királyi személyné melletti miniszterségre Perényit, Telekit, herczeg Esterházy Pált...) ... Megindultak a nyilatkozatok. Legelőbb Perényi és Teleki kijelentették, hogy ők hivatalt nem vállalnak.”⁹

Ő maga lép vissza tehát. Újból Urbán Aladárt idézem: „feltételezhetjük, hogy az elmúlt hónapokban és ezekben a napokban is a főrendek tábláján Batthyányt fenntartás nélkül támogató Teleki nem az egyet nem értés miatt nem vállalt tárcát, inkább a miniszterelnökkel való egyetértés alapján vonult vissza Perényivel együtt.”

A visszalépés legvalószínűbb indoka az lehetett, hogy Batthyány koalíciós jelleű – azaz az Ellenzéki Párton kívüli tagokkal is kiegészített – kormány alakítását tartotta célszerűnek, így biztosítandó a császár-királyal és tanácsadóival, valamint a magyar konzervatívokkal való együttműködést. Koalíciós szempontból pedig Esterházy Pál herceg megfelelő összekötőnek volt tartható a király személye körüli miniszter posztján. Kiszámítható, hogy Batthyány alighanem új minisztériumának európai fogadtatását is befolyásolni igyekezett azzal, hogy a külügyek intézésére is kiterjedő megbízatást végül a hosszú diplomáciai tapasztalattal, s ebből következően ismert névvel és szerteágazó kapcsolatokkal bíró hercegnek adta.

Mint tudjuk, Batthyány március 23-án dél tájban váratlanul jelenti be miniszterjelöltjeinek névsorát. Erre a lépésre a Pestről érkező egyre riasztóbb hírek kényszerítik. Közvetlen előzménye, kiváltó oka pedig a 23-án – a Közsendi Bizottmány küldöttként – Pozsonyba érkező Pulszky beszámolója, aki így emlékezik: „Szemere . . . oly sajtótörvényjavaslatot hozott be, mely mind a megtorló büntetések nagysága, mind a leteendő óvadék magassága által a Lajos-Fülöp által divott francia törvényre emlékeztetett. Amint ezen javaslat 22-én este Pestre érkezett, újra felzúdultak a . . . kedélyek, az ifjúság ünnepélyesen elégette a Városház téren Szemere törvényét, s a közcsend-bizottság tüstént elhatározta, menjek másnap Pozsonyba, siigessem a javaslat megváltoztatását, . . . s igyekezzem Batthyányt rábírní, hogy az országgyűlés jöjjön el Pestre, hol érintkezésben marad a néppel, csak ez tarthatja fenn a rendet az országban. Amint Pozsonyba értem, rögtön elmentem Batthyányhoz, ki maga is átlátta, hogy Szemere hibát követett el törvényjavaslatával, s arról is meggyőződött, hogy az ország nem maradhat hetekig kormány nélkül.”¹⁰

Nyáry is figyelmeztető levelet küld Pulszkyval Kossuthnak s Batthyánynak is.

A miniszterelnök gyorsan dönt, bejelenti leendő minisztériumának névsorát, s egyben azt is, hogy Szemere s Klauzál, mint kijelölt miniszterek, Pulszkyval együtt – akiből minisztériumi államtitkár lesz – hamarosan Pestre utaznak, a kormányfeladatokat ideiglenesen ellátni, a felajzott kedélyeket lecsillapítani.

Gyors döntését bizonyára segítik a Telekitől korábban nyert információk is, hiszen az valószínűleg beszámolt neki az előző napokban Vörösmartyól és Kemény Dénestől kapott levelek tartalmáról. Mindkét levél lényegében ugyanazt a figyelmeztetést tartalmazza. Azaz: az országban két hatalom is létezik, az egyik Pozsony, a másik Pest. Azonban „a szélekről nem lehet országot igazgatni”, úgyhogy az országgyűlést vagy gyorsan be kell most már rekeszteni, vagy országgyűlésnek és a kijelölt minisztereknek azonnal Pestre kell immáron költözködni. Mégpedig minél előbb, nehogy a törvényesség, a rend megzavartassék.”¹¹

Bizonyára jogos követelések ezek, hiszen érthető, hogy a főváros szeretné már az ország törvényhozó testületét s leendő kormányát falai közt tudni. S ha nem is megy – a jól ismert kossuthi félelem miatt – Pestre az országgyűlés, el kell ismernünk, hogy soha nem tapasztalt ütemben végzi törvényalkotó munkáját, hogy megvesse alapját a Pestre összehívandó népképviselési országgyűlésnek és körülírja a magyar minisztérium hatáskörét, s „általában a szabadság fundamentális garantiáit, és a nép iránti igazságot megállapítsa. Szóval: azt tegye meg, a mi addig sem halasztható, míg azon nemzeti gyűlekezet összeülhet.”¹²

Az országgyűlés alaposan felgyorsult munkájából is bőven kiveszi részét Teleki.

Így például kifejti véleményét Batthyány földhitelintézet-tervéről, szót kér a nemzet-
őrség, avagy a képviselők napidíja ügyében. Mégis, nézzünk mi most egy másik igen
fontos vitát, amely, egy szinte alapvető fontosságúnak nevezhető kérdésben bizonyít-
ja a Teleki és Batthyány közötti sértetlen nézetazonosságot. Az országgyűlési tör-
vényektervezet 7. §-ának nádori jogkört is érintő vitájára gondolunk, amely márci-
us 21-én bontakozott ki.¹³

Ebben az ügyben – amint azt Szabad György hangsúlyozza – Teleki és elváratai
Batthyány Lajos igen határozott vezetésével nem mást, mint a leendő minisztérium
törvényes jogalapját védik. A konzervatív főrendházi tagok ugyanis a törvényjavaslat
vitájában azt hangoztatták, hogy a nádor továbbra is elnöke maradjon a főrendi
táblának. Mégpedig azért, mert a magyar minisztérium felállításáról határozó március
17-i királyi kézirat a nádori jogkörben nem hozott semmiféle változást. Batthyány és
Teleki viszont azt hangsúlyozzák, hogy kifejezetten összeférhetetlen a két tisztség,
mert az a törvényhozó és a végrehajtó hatalom összeolvadását jelentené: hisz igenis
változott a nádor jogköre. Olyannyira, hogy a teljes végrehajtó hatalom az ő kezében
összpontosul. (Jól érzik Batthyányék, hogy ennek bizonytalanná tétele egyszer majd
jó fegyver lehetne az István nádor által kormányalakítással megbízott Batthyány s
minisztériuma ellen.)

Mailáth György országbíró azt javasolja, hogy halasszák el a kérdést a miniszte-
rium hatáskörének meghatározásáig. Ez ellen az időnyerést célzó, döntést elodázní
akaró javaslat ellen nem habozik tiltakozni Teleki. Leszögezi, hogy a halogatásnak
semmi okát nem látja, mert itt a nádor s nem a minisztérium hatásköréről van szó.
Márpedig a nádori hatáskör már pontosan meghatározottat, mégpedig úgy, hogy az
teljességgel egyeztetetlen a főrendiházi, országgyűlési elnökléssel.

Batthyány maga is többször kér szót, s előbb csak csodálkozását fejezi ki, hogy
egyéltalán előfordulhat az, hogy a királyi kéziratot úgy magyarázza bárki, mintha az
nem tartalmazná a nádor jogkörének kibővítését. Majd később, látva magának István
nádornak ingadozását, kereken kimondja, hogy a nádor jogkörének kiterjesztése,
személyének teljhatalommal való felruházása: „bevégzett tény”.

Nem is marad el az ebben a kérdésben jótányit sem engedő következetes maga-
tartás eredménye. Másnap a főrendek gr. Károlyi Gyula javaslata alapján elfogadják,
hogy az alsótábla elnöki tisztét választással, a felsőtét királyi kinevezéssel kelljen majd
betölteni.

Azonban, hogy a nádor teljhatalommal való felruházása mennyire nem bevégzett
tény az kiderül igen hamar: március 29-én, amikor a nádor meghozza a királyi leir-
atokat a felterjesztett törvényjavaslatokra. Ezek a leiratok az úrbériség eltörléséről
alkotott – s egyébként is csak kikötésekkel elfogadott – törvényt továbbtárgyalásra
ajánlják; ugyanakkor alaposan megnyirbálnák a minisztérium hatáskörét, s szinte
visszavonnák a nádori teljhatalmat.

Ezeknek a királyi leiratoknak az ismeretében nem szorul magyarázatra Széchenyi
naplójának március 29-i bejegyzése: „Teleki Laci: «Én ha lemegyek Pestre, nem hogy
kalmirozzak, de lázítani fogok.»”.

Talán mégis érdemes egy pillanatra megállni e mondatnál. Lehet, hogy valóban
csak azt jelenti, ami nek első pillantásra is látszik, vagyis, hogy kimondója türelmét
veszítette, dühösen fenyegetőzik. De jelenthet többet is, utallhat arra, hogy talán va-
lamikor korábban – de a miniszteri névsor bejelentése után – felmerült Teleki Pestre
utazásának ötlete, hogy az Ellenzéki Kör elnöki tisztéből s népszerűségéből eredő te-
kintélyét latba vetve „kalmirozzon”, az indulatok csöndesítésével segítse a Miniszteri
Országos Ideiglenes Bizottmány munkáját.

Ha ez a feltételezés nem helytálló, akkor is érdekes a dolog, hiszen ezt a kijelentést az a Teleki teszi, aki déli egy óra körül még csillapítani igyekszik a vegyes ülés feldühödött hallgatóságát. Igaz, a nádor hozta resolutio még pecsét alatt, de negatív tartalma már közismert. Teleki pedig azzal próbálja megnyugtatni az ülés résztvevőit, hogy bejelenti: – A nádor állását kötötte a törvények elfogadtatásához.¹⁴

Teleki tehát pártjának érdekében fegyelmezi indulatait, s a törvényes út lehetőségét egyedül biztosítani képes országgyűlést még most is visszatartani igyekszik minden meggondolatlan, idő előtti lépéstől. Dühének csak este enged szabad folyást.

Avagy még ez is lehet taktika? A Kossuth s Szemere által kedvelt, de esetenként Batthyánytól sem teljesen idegen, a fenyegető, „megzabolázhatalan” népvihart túlszínező taktika?

Bárhogyan is magyarázzuk Teleki kijelentését, azt megállapíthatjuk – s ennek semmiképpen sem mondhat ellent a fenyegető mondat –, hogy közte, s a miniszterelnök között az utolsó rendi országgyűlésen semmiféle komolyabb nézetkülönbség nincsen. Mint ahogy ilyenek nem fedezzük fel nyomait egészen júliusig, a népképviselői országgyűlést megelőzően.

A két országgyűlés szünetében a Pest megyei Választmányban, s az április közepén Radical Körre átkeresztelt Ellenzéki Körben tevékenykedik. Figyelme egyre inkább a haza fegyveres védelmét előkészítő kérdések felé fordul. Már Pozsonyban aktívan részt vett – mint a szervezőválasztmány tagja – az elsők közt alakuló úgynevezett „országgyűlési” nemzetőrség felállításában. Pesten is folytatja ilyen irányú tevékenységét; így kapitánya lesz a Radical Kör – „saját kebelükből alakított” – nemzetőr zászlóaljának.¹⁵

Május 2-án a kör nevében, annak elnökeként petíciót nyújt be a kormányhoz, melyben sürgetően hívja fel a figyelmet arra, hogy „az osztrák megbukott bureaucratia, ármányosan felhasználva minden alkalmat, hazánkat dönteni készül. . . . A szerbek hazánkbeli több helyeken szakadást proklamáltak . . . Az illir izgatók hazáúrlással vádolják mindazokat, kik magyar rokonszenvet táplálnak . . . Mindent elkövetnek, hogy a velök egy valláson levő oláh fajt is részüikre elcsábítsák. . . . Kell tehát, hogy a vészharang meghúzassék. . . . mindenek előtt egy hadseregnek felállítását látjuk elkerülhetetlenül szükségesnek. És mivel országgyűlést most rögtön egybehívni nem lehet, e hadsereget országos toborzás útján, önkénytesekből véljük összeállítandónak, melyhez a rögtön rendelkezésiinkre állható magyar katonaság hozzá-soroltassék.”¹⁶

E petíció kapcsán érdemes egy pillantást vetnünk a kormány háttértevékenységére, amely a kor átlagénál számára teljességgel ismeretlen.

Maga a miniszterelnök késedelem nélkül, szinte kinevezésének pillanatában erőteljesen fordul a katonai kérdések irányába. Március 23-án egy csak pár nappal előbb beterjesztett törvényjavaslatot vonat vissza az országgyűléssel, mely törvényjavaslat a külföldön állomásozó magyar csapatok hazahozatalát is célozná. Erre bizonyára az készíti, hogy joggal tart attól: a Milánó után lassan Velencét is kiűriteni kényszerülő udvar most egyenesen provokációnak venné a magyar csapatok hazahozatalának fesszegetését. Így azután a miniszterelnök, még aznap írt levelében a nádort figyelmezteti arra, hogy az ország nyugalmanak, békéjének biztosítására kevés az ereje, s így – nem feszítve túl a húrt – egyelőre csak 15–20 000 magyar katona hazahozatalát kéri.¹⁷

A hivatalba lépő kormány is foglalkozik a hadseregszervezés kérdéseivel, már a legelső minisztertanácsi üléseken. Az április 12-i, 20-i, 26-i ülések nem kevés idejét a katonaság ügyeinek tárgyalása köti le. Legutóbbin már ki is mondják egyenesen, hogy mivel kevés a rendelkezésre álló fegyveres erő, mozgó nemzetőrség, vagy önkén-

tes őrsereg felállítása lenne szükséges. A kormány azonban nem verheti nagydobra az ügyet, hiszen Bécs közjogi alapon bizonyára megtorpedózni igyekszik majd minden ilyesféle tervet. Minden olyat, amely – a hagyományos keretű állomány magyar szempontból legalábbis bizonytalannak nevezhető felhasználhatóságával szemben – a magyar minisztérium számára teljesen megbízható, s Bécsből semmiféle módon nem befolyásolható tisztí és legénységi állományú fegyveres erőt teremthetne. Márpedig a magyar kormánynak most éppen nem az a célja, hogy újabb, frissen toborzott erőkkel gyarapítsa a külföldön állomásozó magyar katonák számát, vagy azokat esetleg itthon rendelje alá kétes érzelmű katonai vezetésnek.

És ekkor a Radical Kör önkéntes sereg felállítását követeli. Indokul a rohamosan növekvő veszélyt hozza, valamint azt, hogy országgyűlés rögtöni összehívása lehetetlen. Ez a követelés – ahogyan Urbán Aladár feltételezi s láthatjuk az előbbiekből – nem jött rosszkor a kormánynak. Szinte hihetetlen, hogy ez a „spontán nyomás” nem megelőző egyeztetés eredményeként születik épp a legalkalmasabb pillanatban, s hozzá a legalkalmasabb tartalommal. Azt pedig, hogy Telekinek szerepe kellett legyen ebben az egyeztetésben, talán eléggé indokolja Batthyányval, Kossuthal való eddigi szoros munkakapcsolatán túl az a tény is, hogy épp az elnöklete alatt működő körben harsozga – a petíció üriügyeül szolgáló – védelemre hívó szavait Wesselényi, s ugyanott nyeri el formáját is a kérvény.

A Radical Kör petíciója tehát nemcsak, hogy nem áll szemben a kormánypolitikával, de kifejezetten segíti azt. Ennek bizonyossága az is, hogy a kör követeléseinak megfelelően – a hadügyi önállóságot látszólag megerősítő május 7-i királyi kéziratok ellenére is – május közepén, egyelőre tehát a nemzetőrségi törvény fedezetében, megkezdődik egy országos toborzás útján szerveződő, önkéntes, tízezres létszámú fegyveres erő, a Honvédség felállítása.¹⁸

Közeledik azonban a pesti országgyűlés megnyitásának ideje, amely majd megzavarja az eddig tapasztalt együttműködést, egyetértést. Akkor ama rövid két hónap alatt vetődnek felszínre azok a komolyabb tartalmi – és időként a követendő taktika helyességét illető – nézetkülönbségek, amelyek azonban tudásunk szerint soha nem fajulnak odáig, hogy Teleki személyében támadta volna miniszterelnökét, vagy épp kormányának megbuktatására törekedett volna.

Hogy a válaszfelirat vitájának egyik nagy vihart kavaráó kérdésében, azaz az Itáliába küldendő segélyhad dolgában milyen álláspontra helyezkedik majd Teleki, azt már egy július 15-i rövid eset is megvilágítja. A képviselőház ülésén Tániesics fölteszi a kérdést: igaz-e a „kávéházi fecsegés”, miszerint aznap csapatok indulnának Olaszföldre? Szemere nem tud választ adni. Küldöttség megy Mészáros hadügyminiszterért, aki biztosítja a Házat, hogy „senki sem megy Olaszországba, a ki oda nem való”. Mészáros ezzel el is megy, de felelete mellébeszélésnek hat, Teleki tehát visszahívhatja újból, s egyértelmű választ követel. A hadügyminiszter állítja, hogy nem tud csapatkiutalásokról, de a dolog kivizsgálását igéri.¹⁹

Egy héttel később, július 22-én pedig már egyértelműen kijelenti Teleki László az olasz kérdéssel kapcsolatban: „a ministeriális politikát nem pártolom”.

Ebben a tárgyban a miniszteriális politika meghatározása sem könnyű feladat.²⁰ Nem ismervé a minisztertanácsban már július 4-e óta zajló vitákat, az országgyűlés padosoraiban ülők számára a minisztérium szóvivőjeként fellépő Kossuth által előadott kormányjavaslat akár a miniszterek egyhangú állásfoglalását is jelenthetné. Pedig már a július 4-i minisztertanácsi ülésen felmerül, hogy a trónbeszédben szerepeljen-e egyáltalán a kért segítségadás. Kossuth még aznap estére képviselői értekezletet hívát össze, ahol kb. százhusz résztvevő elő terjeszti a kérdést. Látva, hogy

néhányan – köztük Teleki – ellenzik a segítségkérés trónbeszédbe foglalását, a minisztérium le is mond arról. A trónbeszéd csak általánosságban említi meg másnap az itáliai befejezetlen háborút.

Július 12-én kezdi meg munkáját – tagjai közt Telekivel – a válaszfelirati bizottság. Előtte való nap – Széchenyi naplója szerint – éles vita zajlott le Kossuth és Batthyány között a Kossuthnál tartott ülésen. Batthyány már ekkor – 13-án pedig Eötvös, Deák, Klauzál, Széchenyi is – kabinetkérdést kíván csinálni abból, hogy bekerüljön a segély konkrét, esetleg feltétel nélküli ígérete a válaszfeliratba. Kossuth bizonyára egyetért a segítségadás megígéréssel, de feltételeket szabna. Mégpedig előzetes feltételeket, s szigorúakat. Hiszen Széchenyi kivételesen nem vértengert, lángözönt vizionál naplójába jegyzett mellé, de rezignáltan jegyzi meg: „Kossuth álnok”.

A bizottság előtt – amint arról Méhes Sámuel levele részletesen beszámol – a miniszterek kifejtik, hogy a horvátokat suttyomban maga a császári udvar bujtogatja. János főhercegnek pedig igen kedves embere Jellasich – éppenséggel „kedves bánom”-nak szólítgatja –, amióta az Itáliában harcoló harmincezer horvát katona mellé ígért még tízezret. Batthyány azt állítja, hogy három napja az ausztriai minisztérium felszólított a segítségadásra, amire egyébként Eötvös és a nádor ígéretet is tett május végén Innsbruckban, a király Budára jövetelének reményében. Most azonban – teszi hozzá a kormányelnök – nem tudunk katonát küldeni, de tárgyalásokba bocsátkozunk a horvátokkal János főherceg közvetítésével.²¹

Tehát a július 12-i bizottsági ülésen kiderül, hogy az olasz segély kérdésének igazi tétje a horvátok leszerelése, de méginkább a király esetleges Budára költöztetése. Azenban az egész ügy – és a körülötte elharapódzó, szinte időnként már-már kormányválságba torkoló viták – kétségtelenül jelzik a közeledő vihart.

Erre utal a kormányhoz 1848. június 29-én eljuttatott osztrák összminisztériumi átirat is, amely hangsúlyozza ugyan, hogy nem akar Magyarország belügyeibe avatkozni, de felhívja a magyar kormány figyelmét, hogy Ausztria nem fogja tétlenül nézni „ha a fenyegető horvát–magyar polgárháború, Jellachich követeléseinek visszautasítása miatt . . . az olasz határára harcoló határőrvidékiek majd tűzhelyeik védelmére haza fognak vonulni . . . Aztán az «illyriai szlávok», a szerb határőrök, szintén nem lesznek visszatartathatók fajrokonai megsegítésétől.”²² Ekkor a kormány további kísérleteket tesz az udvar bizalmának megszerzésére, illetve a magával Jellasich-csal történő megállapodásra.

A bizalomerősítő lépések egyike lehetne a magyar segítségnyújtás Itáliában. Kossuth később – amikor már szabadon nyilatkozhat – az egészről úgy beszél majd, mint időnyerési manőverről, ami arra kellett, „hogya a forradalom kikerülhetetlenné váljék: az osztrák provokálja azt s ő támadjon, de ne könnyítsük neki e támadást, sőt . . . nehezsítsük azt és időközben készüljünk a védelemre. Ez nem drágán volt megvásárolva egy oly határozat által, mely az olaszoknak semmit sem ártott, nekünk pedig időt adott a honvédelmi készületre.”²³

A minisztérium végülis feltételekhez kötné a segély megadását, mégpedig igen komoly feltételekhez. Csak akkor adunk segítséget, ha az ország területi épsége biztosítva, a béke és nyugalom helyreállítva, a magyar alkotmány pedig minden tekintetben elismerve mind Ausztria, mind a dinasztia részéről. Akkor is csak oly célból, hogy „a lombard-velencei nemzettel oly béke és egyezség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt öfelsége méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának, méltányos kívánatainak egyiránt megfelel.” Márpedig — mondja Kossuth — „az ily

esetre s ily feltételekhez kötve, nem adott, hanem eventualiter kilátásba helyeztet segély ígérese gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása.”

Tény az, hogy Kossuth pártolni kénytelen ezt a kormányállásfoglalást, Teleki pedig hosszú beszédben szólalhat fel ellene.

Lássuk be! – kiált fel – hogy „Olaszországnak nem csak alkotmányos, de nemzetiség tekintetéből is igényei ugyanazok, melyek Magyarországiéi. . . Nem jönnénk-e magunkkal ellenkezésbe, ha mi nem alkotmány mellett, de azon nemzet joga ellen fogunk fegyvert, s őket korlátoznók azon jog gyakorlatában? Már pedig a tegnap itt felolvasott ministeriális irat ezt tartalmazza, s az utolsó eset legjobb reménység volna az olaszoknak, t. i. azon intermediatio miszerint külön szakadna egy része és pedig nem olasz, hanem Ausztria érdeke tekintetéből, s annak – másoktól különszakadva – alkotmányos élete biztosíthatnók. Azon nemzetet nem lehet kényszeríteni, mely általános nemzeti életet akar élni, hogy eldaraboltan éljen, habár alkotmányos, de nem nemzeti életet is.” Hát a horvátok? – kiáltják oda neki, s ő így válaszol: „. . . ha Horvátország – mint egész összes nép érdekét szemmel tartva – Magyarországtól külön akar válni, akaratát respectálok.”

Azután folytatja: – „Elismerem, hogy a ministerium nem absolutisticus érdekek kívánja a szövetséget megkötni, hanem alkotmányunk s függetlenségünk érdekében, csak hogy . . . kikhez folyamodnánk? Azokhoz, kik őket (a horvátokat – Sz. Gy.) fellármázták, felbujtották, a reactió embereihez, s ezek segedelmével reméljük a csendet és rendet Horvátországra nézve is helyreállíthatni? Ezen politikát nem oszthatom, mert sikerét teljességgel nem reménylhetem” s még ráadásul „mi kockáztatnók egész Európának, a polgárosodott Európának szövetségét?”²¹

Ennek a beszédnek elvi igazságai mellett is van jónéhány figyelemreméltó pontja. Hiszen itt talán nemcsak arról van szó, hogy Teleki Kossuth minden kapacitálása ellenére sem hajlandó az olasz segély kérdését tisztán gyakorlati, napi politikai, taktikai alapon nézni. (Sőt az előbbi idézet is azt mutatja, hogy úgy is megvizsgálja, s belátja hogy jót akarnak minisztereink – csak nem fog sikerülni, rossz a mód.)

Hanem arra is gondolhatunk, hogy az az országgyűlés, amelyben Teleki – noha ő kapja a parlamenti baloldal legtöbb szavazatát – mintegy tízszeres arányban marad alul a kormánypártinak nevezhető Pázmándyval szemben a házelnök megválasztásánál, bizony meg fogja szavazni – legalábbis az ismertetett feltételek mellett, s Kossuth támogatásával – az Ausztria megnyugtatóására szánt olasz segélytervezetet. Magyarán: Teleki mondhat amit akar, beszélhet szabadon a kormánypolitika ellen, mégis joggal tarthatja magáról: – „Én is azok közé tartozom, kik nem kívánnak ministeriális crisist előidézni, mert ez most a lehető legveszedelmesebb . . .”

Azt is feltételezhetjük, hogy a kormánynak – vagy legalábbis Kossuthnak – nem volt igazán érdeke az udvar felé valamiféle tehetetlen, vak, önvédelemre képtelen odaadást bizonyítgatni azzal, hogy ellenvélemény nélküli elfogadtatást erőltessen. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mert Széchenyi is gyanakszik és noha egyebekben dicséri Kossuthot, ugyanakkor sokallja nála az olaszok harca iránti szimpátia hangoztatását. Talán a Márczius Tizenötödike jó szemű tudósítójának is van némi igaza, mikor a július 4-én tartott képviselői értekezletről írva arra gyanakszik, hogy a miniszterium szószólója mintha megkönnyebbülni látszott volna a baloldali támadás bekövetkeztekor. Úgy találja az újságíró, hogy egyébként is nagyon gyorsan rekesztette be Kossuth az ülést, ahhoz képest, hogy mindössze öt képviselő szólott a javaslat trónbeszédbe való felvétele ellen.²⁵ Visszakanyarodva Teleki beszédéhez, úgy hisszük, hogy amikor ő a horvátokkal szembeni engedékenységet hangsúlyozza, bizonyosan nem áll szemben a Batthyány kormánnyal. Hiszen a miniszterium épp

most tesz meg mindent, hogy megpróbáljon megegyezést találni a horvátokkal és Bécs uszítása ellenére elkerülje az összeesapást. Csak pár nap még, s Kossuth vezércikkben hirdeti: „Alkuszunk, ha éppen kell, tisztán horvát alapon, még tán Jellasicschsal is . . .”²⁶ s tudjuk; Batthyány július 26. és augusztus 1. között Bécsbe utazik éppen azért, hogy találkozzék a bánnal. Mint ahogy azt is tudjuk, hogy még a szinte mindent visszavonni kész augusztus 31-i királyi leirat megismerése előtt készen áll a minisztertanács által letárgyalva, országgyűlés elé terjesztésre előkészítve „Deák elfogadott törvényjavaslata a horvátoknak adandó nagymérvű engedélyekről.” Ráadásul kijelenti a kormány, hogyha ez netán kevés a horvátoknak, „... azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll, fenntartván Fiume, a magyar tengerpart birtokát s az azzali szabad közlekedés és ez úton kereskedés biztosítását.”²⁷

Van ennek a Teleki-beszédnek még egy érdekes része, és pedig az, ami a külföldre, s a külföld véleményére vonatkozik. Ez annál is inkább érdekes, mivel a forradalom párizsi diplomáciai központjának jövődöbeli vezetőjét „halljuk”: „... én nem gondolom, hogy Németornak valóságos érdeke az legyen, hogy Ausztria az olasz-honi birodalmakat megtartsa. Meg vagyok győződve, hogy Franciaország ahhoz soha segédkezet nem nyújt, de Anglia sem, s végre egy harcba megyünk, melyben a nemzetiségek elismerésénél fogva Európának minden szabadelvű nemzetei egy oldalon lesznek, s mi a reakcióval a másik oldalon.”

A Németországról mondott egyetlen mondatban – talán nem erőltetett azt hinniünk – sok minden benne foglaltatik. Legelsőbbben is Telekinek a német egység közeli megvalósulásába vetett rendíthetetlen hite, amit augusztus 3-án, azon a napon mikor Nyáry indítványára az egész ház egyemberként szavaz a német szövetség mellett – így fogalmaz majd meg: „Bécsnek is eljő nagy napja, mert kell, hogy eljőjjön, midőn Németországgal ő is egyesülni fog, midőn a német nemzet színeit felveszi.”²⁸ Hiszen ha németországi közvetlen érdekek mérlegére teszi a Habsburg-kézen lévő itáliai tartományok sorsát, ezt csak az előbbiek feltételezésével teheti.

A másik igen lényeges dolog pedig, a német-magyar szövetséggel szoros összefüggésben – a „vontatókötélre kerülés” régi keletű félelme. Mert hiszen a beszéd „valóságos érdek” kifejezése mögött, a frankfurti nemzetgyűlés – Olaszország egy részére, Polára, Triestre, s az Aldunára is igényt formáló, s ezzel részben magyar érdekeket is sértő – terjeszkedő nacionalizmusának finom elutasítását fedezhetjük föl.

Ami az Anglia várható ellenzésére utaló kitéltet illeti, az is csak a német egység megvalósulásának feltételezésével nyerhet egyszerű szónoki fogásnál mélyebb tartalmat. Hiszen az ellenzék politikusai, élükön Batthyányval a maguk bőrén tapasztalhatták 48 májusában, hogy Anglia mindennél fontosabbnak tartja a kontinentális egyensúly megőrzését. A brit politika az olasz kérdésben sem akarta gyengíteni Ausztriát „az itáliai birtokok leoperálásával”, sőt ezzel is” igyekezett fenntartani Ausztria romló épületét.”²⁹ Teleki mindezt bizonyára nem tudta ilyen pontosan, de arra számíthatott, hogy Anglia, amely semmiképpen nem tűrné el, hogy az újjászülető Németország a féltett egyensúlyt veszélyeztesse, gondoskodna arról, „hogy az intelligens, energikus német nép túlhatalmas ne legyen: nem terjedhet az Északi-tengertől az Adriáig!”³⁰

Úgy vélem, hogy valahol itt, Európa nagyobb kérdéseiben rejlik a Batthyány és Teleki közötti egyetlen igazán jelentős nézetkülönbség magyarázata. Azé a nézetkülönbség, mely Magyarország Európába való újbóli betagozódásának eltérő elképzeléseiből következett, s amely – mint lényegét magába foglaló kérdésben – a katonai állítás vitájában kiteljesedett.

Ekkorra, augusztusra már erősen mutatkoztak jelei annak, hogy a kormányegység egyre nehezebben tartható fenn. A katonaaállítás vitában Teleki a kormányálláspont kossuthi vonalához áll közelebb, sőt túl is lép azon. Batthyány a kérdés vitáját különböző indokokkal késleltetni igyekszik. Igazi oka ennek az lehet, hogy sejtheti már – tervezetét amely a sorozást hagyományos ezredekben valósítaná meg, már nem fogadja el a többség. Tudja, hogy ebben a kérdésben az udvar mereven elzárkózik majd, s a tisztnak honvéd ezredek sorozását egyenesen provokációnak venné.

Augusztus közepén végül mégis sor kerül a vitára. Mészáros terjeszti elő a kormányjavaslatot.

Teleki felszólalásában megállapítja, hogy „ha az általános elveket felvesszük, köztünk nem nagy különbség van, mert minden szónak azon kezdte vagy végezte beszédét, hogy független önálló magyar nemzeti hadsereget kíván. De különbség van arra nézve, hogy egyik most akarja, a másik később . . . ügyeljünk arra, nehogy amíg tétovázunk, ismét kimondja az isteni gondviselés felettünk a késő szót . . .”³¹

Teleki nem ért egyet Batthyány érvelésével, ami szerint – „Akármit határozunk, szükséges, hogy abból törvény legyen, erre pedig szükséges ő felségének hozzájárulása . . .”, vagyis: ne provokáljunk, hogy legalább valamilyen seregünk lehessen.³² Ő másképpen látja a dolgot: „Aki a magyar független nemzeti hadsereget «casus belli»-nek tekintené, az casus belli-nek tekintené irányunkban nemcsak a hadsereg függetlenségét, hanem Magyarhon nemzeti függetlenségét is.” De még itt sem áll meg, figyelmezteti az országgyűlést, a kormányt, hogy hagyja a hiábavaló engedményeket, alkudozást. Állítson sereget, s úgy várja nyugodtan, kész helyzetet teremtve a tárgyalóasztalok melletti csatározások eredményeit. Ha pedig úgy hozza sorunk, hát használjuk is a fegyvert, foglaljuk el, védjük meg a „tért, melyet a törvény, király és Európa nekünk által adott”. Ha pedig „néhány hónap alatt nem bírunk annyi önálló erőt teremteni, mely az országot fenntartani képes, . . . ha ezt nem merjük valósággal akarni, s nem bírjuk kivívni, azt fogja Európa mondani: e nemzet nem érdemli meg, hogy szabad legyen.”

Teleki ekkor már – úgy látszik – semmi kompromisszumra nem hajlandó, s az ország jövőjének zálogát elsősorban az ország erejében véli látni. Lesznek szövetségeink is, csak előbb bizonyítsunk mi.

Kossuth egyelőre még elfogadja a kompromisszumos megoldást, hisz minél engedékenyebb, annál ékeesebb a bizonyíték arra, hogy Bécs nem akar igazán tárgyalni.

Azonban nem szabad azt hinnünk, hogy Batthyány nem látja az egyre fenyegetőbb veszélyt. Hiszen éppen augusztus 18-án, a katonaaállítási vita napján írja Szalay Lászlónak: „A reactio már nyíltan lép fel, és többé nem titkolja szándékát és terveit. Magyarország van kijelölve első áldozatul . . . előttünk legfeljebb három hét van. Arra szólítom tehát fel Önt, hogy ezt értesse meg a német diétával, és birja azt mielőbb egy olyan diplomatikai fellépésre, nemzetiségünk és függetlenségünk mellett – legyen az követküldés, legyen az szövetségkötés, mely lépésnél fogva megakadályoztassék azon irány és törekvés, melynek diadala csak antigermán felsőbbiséget tenne uralkodóvá Ausztriában.”³³

Batthyány tehát erősen bízott a német szövetségben, amelynek ügye, úgy tűnhetett, kimozdulni készül végre a holtpontról. (Ezt látszik erősíteni Hajnal István egyik észrevétele is. Szerinte, amikor augusztus 3-án Teleki javaslatára felalással ünnepli a Ház a német–magyar barátságot, majd Nyáry indítványára azt az – egyébként a Pragmatica Sanctioval ellenkező – elvet is elfogadja, hogy az ország nem segíti Ausztriát, amennyiben az Frankfurttal a német egység kérdésében háborúba keverednék, a jelen levő miniszterek egyike sem tiltakozik,³⁴)

Megalakult a birodalmi kormány, augusztus 6-án megtörtént a német színek felvétele, s ráadásul frankfurti követünk, Szalay László azzal biztat, hogy hamarosan fogadja őt János főherceg, a birodalmi kormányzó. Augusztus 26-án végre jelentheti is Batthyáynak, hogy „a fogadtatás teljes diplomáciai formák között... megtörtént.”

Pesten falragaszok tudatják a nagy eseményt, amelytől a kormány szerint a „többi nagyhatalmak részéről elismerés is rövid időn várható.”

Augusztus végén Pesten tartózkodik már Auguste De Gerando, akinek közvetítésével Batthyány az iránt tapogatózott a francia külügyminiszternél, hogy hogyan fogadná egy Párizsban felállítandó magyar követség tervét a francia kormány. Bastide válasza biztató így hát feltehetően már csak Szalay futárjának – a frankfurti jó hírrel való – megérkezte szükségeltetett, hogy Teleki elindulhasson. Ilyen formán – ahogy azt Hajnal István állítja – talán nem túlzás Teleki küldetését egy nagyobb külpolitikai akció, Szalay elfogadtatását követő, esetleg attól függő második lépcsőfokaként értelmezni. Egy olyan akció következetes, jól előkészített lépéseként, amelynek célja volt – az új, hatalmas, egész Kelet-Európa rendjét megváltoztató Németország szövetségére építve, majd ezt a szövetséget, legalábbis a diplomáciai elismertetést nyugat felé egyre inkább kiterjesztve – Ausztria, s esetleg Oroszország fegyveres beavatkozásának kivédése, Magyarország új pozícióinak védelme.

Teleki megbízólevele is erre enged következtetni. Hiszen tartalmazza azt a gondolatot, amely sok Bécsben akkreditált diplomata szemében tűnt valószínűnek 48 tavaszán és nyarán, és amelyet Blackwell magyarországi angol küldött szavaival így foglalhatunk össze: „A heterogén birodalomnak felbomlása... most már csak rövid idő kérdése”, ha pedig ez megtörtént, úgy Magyarország „lesz hamarosan az osztrák birodalom köldöke”.³⁵

A megbízólevél mondatai pedig a következők: „Gr. Teleki László magyar országgyűlési képviselő a magyar kormány teljes bizalmát bírja. Ő majd felvilágosítja önt (t. i. Bastide-ot – Sz. Gy.) Magyarország újabb fejlődéséről, Európában tanúsított magatartásáról és arról a szerepéről, melyet a civilizáció érdekében vinni hivatva van. A februári forradalom közvetlen hatása alatt Európa több részében fontos események mentek végbe, melyek néhány államnak helyzetét annyira megváltoztatták, hogy részben pusztulásra vannak szánva, részben újjászületésre vannak rendelve. Meg vagyok önről győződve, hogy előrelátásával tisztában van azzal, hogy Magyarország azt a helyet készülni elfoglalni Európában, mely egy tizennégy millió lélekből áll és a modern eszméket haladék nélkül magáévá tett nemzetet megillet.”³⁶

Azonban Teleki franciaországi működésének ideje már új korszaka nemcsak életének, de 1848/49 történetének is. Végigtekintve a március óta eltelt öt hónap tárgyalt eseményein, megállapíthatjuk, hogy Teleki személyében Batthyány a magyar függetlenségi eszme egy olyan élharcosát küldte Párizsba, aki eddig is következetesen küzdött a nemzet, az ország érdekében. Tette ezt jórészt az első magyar miniszteriummal egyetértésben – kormánytisztviselés követelte kötöttségektől mentesen – szinte annak szabad szócsöveként. Arra pedig, hogy az általa is oly sokszor megjövendölt fegyveres küzdelemben is mennyire következetes tudott maradni korábbi szavaihoz, előzetesül egy rövid levélrészlet szolgáljon, melyet október 10-én, alig egy hónapos párizsi tartózkodás után ír Kossuthhoz: „... Hála istennek jó hírek érkeznek Magyarhonból – Jellashich megverve, serege szótkergetve... De a reactio folytatni fogja a háborút – tudom... Isten Veled – te Isteni ember... Immár másodszor mentetted meg a hazát... Írass nekem arról: mi leend politicátok az Austriai ház irányában...”³⁷

1. Teleki László Válogatott Munkái (továbbiakban TLVM). MAGYAR SZÁZADOK. 1961. I. köt. 435. o. Teleki László beszéde az alsóházban az „olasz kérdés”-ről 1848. július 22-én.
2. Uo. 447. o. Teleki László beszéde a független magyar hadseregről 1848. augusztus 18-án.
3. A Batthyány-kormány politikájáról: Hajnal István: A Batthyány-kormány külpolitikája. 1957. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége és a miniszterelnöki hatáskör 1848-ban; doktori értekezés, 1984. MTA kézirattár (továbbiakban Urbán, 1984.) 290–293. o. *A kézirat leadása után jelent meg nyomtatásban a doktori értekezés. Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége Magvető Nemzet és Emlékezet 1980
4. KOSSUTH LAJOS ÖSSZES MUNKÁI (A továbbiakban: KÖM) (Szerk. Barta István.) XI. Bp. 1951. 651. o.
5. Teleki László — Vörösmarty Mihályhoz 1848 március 14. MTA Vörösmarty lev. Közli: Horváth Zoltán: Teleki László 1810–1861. 1964. I. kötet 175–176. o.
6. Bártfay József — Bártfay Lászlóhoz 1848. március 17-én írt levelében megemlíkezik a Zöldfa vendéglőnél történetekről. Közli: Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára (továbbiakban: AFSZL). 1950. I. köt. 109–113. o.
VARGA JÁNOS: A jobblágyfelszabadtítás kivívása 1848-ban. 1971. 52. o.
7. A Batthyány-kormány megalakulásának körülményeivel Urbán Aladár részletesen foglalkozik, idézett disszertációjának 2. fejezetében, amely megjelent a SZÁZADOK 1984. évi 6. számában. (Továbbiakban: Urbán 1984. 6.).
8. HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823–1848. 3. kiadás. Budapest, 1886. I. köt. 415. o.
9. KOSSUTH LAJOS: Irataim az emigrációból. II. köt. 1881. 270. o.
10. PULSZKY FERENC: Életem és korom. Magyar Századok 2. kiadás. 1958. I. köt. 336. o.
11. Kemény Dénes — Teleki Lászlóhoz 1848. március 21. OL P 654 Teleki cs. győmről iratai. Vörösmarty Mihály — Teleki Lászlóhoz 1848. március 17. Közli: Horváth Zoltán i.m. II. 141. o.
12. BARTA ISTVÁN: i. m. 667. o.
13. A kérdéssel általában foglalkozik: Szabad György: „Batthyány és Magyarország alkotmányos önkormányzatának kérdése 1848 tavaszán” c. munkájában. SZÁZADOK 1982. 6. 1179–1181. o. Teleki szerepére a kérdés vitájában lásd: Urbán 1984. 126–130. o.
14. VARGA JÁNOS: i.m. 249. o. URBÁN: 1984. 168. o.
15. IRÁNYI DÁNIEL: Teleki László az Ellenzéki Körben. Ország-Világ 1884/I. Urbán Aladár: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán (továbbiakban: Urbán 1973) 19. o., 39. o. — 67. számú jegyzet. Urbán 1984. 6. 1111. o.
16. TLVM I. 1848. május 2. 432–434. o.
17. Batthyány első, még márciusi ilyen irányú tevékenységével részletesen foglalkozik Urbán Aladár: lásd: Urbán 1984 152–157. o.
18. A kormány tevékenységével a hadseregszervezés ügyében. Urbán 1973. 225. o.-tól.
19. Deák Ferenc beszédei (szerk. Kónyi Manó) 2. kiad. II. köt. 1903. 262. o. Gelich Rikhard: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. 1882. I. köt. 87. o.
20. Az „olasz kérdés”-ben a következő művekre támaszkodtam. Pap Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban Pest, 1866. I. köt. 133–219. o.; 237–268. o. Beér János: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés. 1954. Károlyi Árpád: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró póra. 1932. I. köt. 354–364. o. Spira György: 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a. 1964. 240–276. o. Szabad György: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. 1977. 136–137. o. Urbán 1984. 483–496. o.
21. A levelet részletesen idézi: Urbán 1984.
22. KÁROLYI ÁRPÁD: i.m. I. 389. o.
23. KOSSUTH: Irataim . . . II. köt. 365. o.
24. TLVM I. 434–440. o.
25. Március Tizenötödike 1848. július 5.
26. SZABAD GYÖRGY: Kossuth politikai pályája . . . 138. o.
27. KÁROLYI ÁRPÁD: i.m. II. 626–628. o.
28. PAP DÉNES: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. 1866. I. köt. 303–305. o. Teleki László felszólalása a nemzet szövetség tárgyában 1848. augusztus 3.
29. HAJNAL ISTVÁN: i.m. 39. o.
30. L. előző jegyzet. 15. o. Blackwell levele Ponsonbyhoz 1848. március 28-án.
31. TLVM I. 441–447. o.
32. SPIRA GYÖRGY: A magyar forradalom 1848–49-ben. 1959. 229. o.
33. HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 1865. I. 346–347. o.
ERDŐDY GÁBOR: Batthyány és az európai változások 1848-ban. SZÁZADOK 1982. 6. 1258–1260. o.
34. HAJNAL ISTVÁN: i.m. 65. o.

35. HAJNAL ISTVÁN: i.m. 13. o.

36. HAJNAL ISTVÁN: i.m. 102–103. o.

37. DEÁK IMRE: A szabadságharc története levelekben. Gróf Teleki László Kossuth Lajosnak 1848. október 10. 245–246. o.

Zusammenfassung

György Száraz M.

Die Gestaltung der politischen Anschauungen von László Teleki seit März bis September 1848

Das die Hilfe der europäischen revolutionären Welle benützende zur Macht gekommene erste verantwortliche ungarische Ministerium hat für seine wichtigste Aufgabe betrachtet, dass es die Sicherung der möglichst grössten Unabhängigkeit von Ungarn erreicht. László Teleki, der alte Waffengefährte von Kossuth und Batthyany, eine der führenden Figuren der Opposition, der auch selbst lange auf die Position eines Ministers eine Chance hatte, bemühte sich mit seinen allen Kräften und mit seinem ganzen Talent zum Erreichen dieses Zieles seiner Regierung eine Hilfe zu leisten.

In vollkommenem Einvernehmen mit Batthyany kämpfte er in Pozsony (Pressburg) während des letzten Ständeparlaments – für die baldmöglichste Verwirklichung der Reformen.

In der diethischen Pause vor der Eröffnung des Volksvertretungsparlaments wandte sich seine Aufmerksamkeit immer mehr an die Organisation der Nationalgarde und der Armee, – an die Vorbereitung des Schutzes mit Waffen. Dafür, dass er diese Tätigkeit nicht gegen seine Regierung, vielmehr für sie, manchmal ausgesprochen unter ihrer Eingebung gemacht hat, ist ein gutes Beispiel die sorgfältig in Einklang gebrachte mauliche Anwerbung fordernde Petition, die im Namen des Radical Zirkels zum Ministerium vorgelegt hat.

Ein wesentlicherer Gegensatz, der nie zu einer Feindseligkeit wurde, und nicht die Unmöglichkeit der Zusammenarbeit bedeutete, zwischen der Meinung von Teleki und der Regierungseinstellung zeigte sich nur nach der Eröffnung des Volksvertretungsparlaments. Das Ziel – Ungarn wieder in die Reihe der unabhängigen europäischen Staaten treten zu lassen – war auch da gleich, aber die Meinungen über den Weg, der es zu erreichen nötig ist, waren verschieden.

Für diesen Meinungsunterschied sind „die italienische Frage“ und der Streit über die Soldatenstellung gute Beispiele. Wie es sich aus diesen Dingen herausstellt: Teleki hielt zu dieser Zeit für das Wichtigste und äusserst dringend die Organisation der vollkommen selbstständigen ungarischen Armee, die des Honvedheeres.

Kossuth wollte noch Zeit gewinnen – er machte verschiedene Winkelzüge. Batthyany hielt auch den Zeitgewinn für das Wichtigste, weil das Ziel seiner vorsichtigen Politik, die Aufschiebung der Überrumpelung und des Zusammenstosses fragwürdigen Ergebnisses, später mit Diplomatie diese vollkommen unmöglich machen, war. Die erste Stufe dieses gut durchgedachten umfassenden aussenpolitischen Planes konnte die Akzeptierung von László Szalay als Gesandten in der Deutschen Allianz sein. Als dies verwirklicht worden war, konnte gleich als zweite Stufe dieses grossangelegten Planes die gründlich vorbereitete Reise von Teleki nach Paris. Damals konnte noch weder er noch jemand anderer ahnen, dass er, als er am 31-ten August 1848 die Landesgrenze in der Richtung von Wien überschritten hatte, für mehr als ein Jahrzehnt von seiner Heimat Abschied nahm.

A nógrádi cigányság története az összeírások tükrében (17. sz. második felétől a 19. sz. közepéig)

Szomszéd András

Előszó helyett

Hadd kezdjem egy személyes vallomással. Amikor a levéltárba kerültem, Schneider Miklós, a levéltár akkori igazgatója olyan feladattal bízott meg, aminek teljesítésekor egy összeírásokból álló külön gyűjteményt kellett kialakítanom. Ekkor láttam először cigányösszeírásokat. Miután Schneider Miklós tudta, hogy feleségem gyógygyógypedagógus, és tanítványainak többsége cigány származású, megkérdezte tőlem, nem akarok-e a cigányság életéről egy kis tanulmányt írni. Én akkor igent mondtam. Schneider Miklós hirtelen halála öt évvel elodázta az elhatározás teljesítését. Amikor újra visszatértem a témához, és mélyebben tanulmányoztam az összeírásokat, rájöttem, hogy ezek a számok sok mindent elmondanak az utókornak, s a statisztika segítségével viszonylag objektív képet alakíthatunk ki egy olyan népcsoport életéről, akiket hol gyűlöltek, hol sajnáltak, sokszor ellenükre meg akarták őket váltani, és nem jöttek rá, hogy először megérteni kellene őket.

Manapság egyre-másra jelennek meg a cigánysággal foglalkozó művek, de főleg jelenükkel foglalkoznak, hogy jövőjüket biztosítva lássák. Véleményem szerint múltuk ismerete nélkül ez nem mindig sikerülhet. Nem monográfiát akartam írni, ezt a források gyér volta is megakadályozta volna, hanem csak képeket felvillantani, a történelmükkel kapcsolatos forrásokat megszólaltatni.

Segítséget akarok nyújtani a helytörténészeknek, amikor táblázatban közreadom a cigányság demográfiai adatait községsoros alakban, vagy amikor a különböző szempontok tárgyalásánál bőséges példákat hozok fel községenként.

Úgy gondolom, hogy maguk a legérdekesebbek és legérdeklődéssel olvashatják elődeik múltját. És talán ez a pár sor megértésükhöz is hozzásegít egy kicsit.

Módszerében a tanulmány a történeti Nógrád vármegye cigánytörténetét kutatja. Tudott tény, hogy a jelenlegi Nógrád megye határai többször megváltoztak, így találhatók olyan községek a táblázatokban, melyek más országhoz, illetve más megyéhez tartoznak. Nem találhatók olyan községek, amelyek csak 1950 után kerültek közigazgatásilag a megyéhez. Ezek a községek Szurdokpuszpóki, Hasznos, Tar, Nagybátony, Macanka, Mátramindszent, Szuha, Dorogháza és Pásztó városa. Jelenleg nem tartoznak Nógrád megyéhez Rád, Pene, Kosd, Kókényes, Lőrinci, Nógrádverőce települések.

„Európa népei között egyszerre csak megjelent egy nép, igazság szerint nem tudhatta senki, hogy honnan . . . Elszéledt földrésziünkön a hódítás vágyának jele nélkül, de egyszersmind annélkül is, hogy a letelepedésre engedélyt kért volna. Nem kíván leigázni senkit, de az alattvalóságot is megtagadja.” Így sommázza jöttüket – létüket Liszt Ferenc.¹

Amikor egy olyan népcsoport Nógrád megyébe vándorolt, majd ott letelepedett, őseinek múltjából villantunk fel egy-két jellemző képet – akikről keveset tudunk – mivel saját írásos történetük nincs, szükségesnek tartjuk történelmük néhány mozi-zanatát felidézni, melyek Európa országainak különböző forrásaiban maradtak fent.

Eredetiükön, nyelvük hovatartozásán sokat és sokan vitatkoztak történészek, nyelvészek. Hunfalvi Pál Magyarország ethnographiája című 1867-ben megjelent munkájában így ír a cigányokról: „Az ind-európai törzshöz tartoznak. Hogy Kelet-Indiának szanszkrit nyelvű lakosainak legközelebbi rokonai, azt nemcsak a nyelvük bizonyítja, hanem külsejük is mutatja. Micsoda esemény ragadta ki eredeti hazájukból, ismeretlen; azt sem tudni, hol és meddig barangoltak.” Eredetüket illetően maguk a cigányok is tévhitben voltak, amikor Egyiptomot mondták őshazájuknak. (Ezt a tévhitet őrzi Angliában használt nevük – gypsis – egyiptomi. Az már kevésbé érthető, hogy a franciák miért csehországinak – bohemiens – nevezik a cigányokat. Az északi államokban tatároknak hívják őket, mivel a török birodalomból jöttek.) Legújában általában az úgörög „anthigános” szóból eredő kifejezéssel illetik őket.² Ők magukat „rom”-nak – embernek – nevezik.³

Vitás Magyarországon való megjelenésük éve is. Vannak, kik főleg névanyag alapján úgy gondolják, hogy már 700 éve léteznek Magyarországon. A szerzők többsége 1417 tájékát jelöli meg első előfordulásuk időpontjának.⁴ A török birodalomból jött ismeretlen nép zarándokoknak mondotta magát, akiknek most keresztény hitük időleges elhagyása miatt kell Európa országait róniuk. Magyarország csak tranzitállomás volt az első csoportoknak, hamarosan Nyugat-Európa különböző országaiba kériik bebocsátásukat, felmutatva Zsigmond király menlevelét, s ahol már Zsigmond hatalma nem érvényesül, ott őt jelölik meg vándorlásuk okául, terjesztve azt a legendát, hogy hitük időleges elhagyása miatt Zsigmond vette el országukat – ezért vándorolnak. Útjukra pápai menlevelet szereznek.

Európa lakói eleinte barátságosan fogadják a vándorlókat, akiket adományokkal látnak el, barátságosan megvendégelik őket. A török birodalomból Magyarországon át érkező csoportok szűnni nem akaró áramlása gyanút keltett Európa népeiben. A gyanújuk – ami egyik oka üldöztetésüknek –, török kémeknek tartották őket. Bologna városa már 1422-ben megtagadja bebocsájtási kérelmüket. Más városok elűzik őket. Európa túlnépesedett országai nem tartanak igényt az új jövevényekre sem úgy mint új jobbágyság, sem úgy mint városi polgárok. A magántulajdonhoz való hozzáállásuk sem nyeri meg a meglátogatott vidékek lakóinak tetszését. Éppen ezért a cigányokat, kiknek eredetét, de biztos úticéljukat sem ismerik, hamarosan nem ájtatos vezeklőknek, hanem a távoli veszedelem – a török előhírnökeinek tartják. Csak idő kérdése, hogy Nyugat- és Észak-Európában meginduljon kíméletlen üldözésük.⁵

Egészen másképp alakult sorsuk Magyarországon. Mig Nyugat-Európában csak sejlett a török veszedelem, addig Magyarország közvetlen szomszédságába került a töröknek. Az érthető, hogy „az ember – s mindenek előtt a kézműveshiány –, a hadi-

készülődés, s a nyugathoz képest kevésbé szigorúan szervezett társadalmi élet igen sok lehetőséget kínált minden újonan jött számára: munkalehetőséget, bizonyos autonómia megőrzését, és a társadalmi szervezetbe való beépülés lehetőségét egyaránt.”

A háború közelsége miatt a sürgős munkák között elsőként kell megemlítenünk a fegyver- és puska golyó gyártását, a fegyverek javítását, erőd és várépítési munkákat. Mivel a cigányság értett a kézművességhez, az első feltételnek eleget tudott tenni, sőt egyes csoportjaik mozgékonyáguk miatt az erődítmények környékén is eredményesen hasznosították.

Mátyás alatt cigányok erősítik Nagyszeben külvárosának falait, vagy Ulászló uralkodása idején Polgár Tamás vajda emberei a pécsi püspök megrendelésére puska golyókat és fegyvert gyártanak. Ugyancsak vannak adatok arra, hogy értenek a fémek megmunkálásához, a kovácmesterséghez. Hamarosan mint zenészek is ismertté teszik magukat. Hogy csak egy korai példát említsünk: A hatvani országgyűlés díszfelvonulásának zenéjét is ők szolgáltatták.⁶ Mindenütt megtalálják azt az úrt, ahol a társadalmi munkamegosztásban nélkülözhetetlené tehetik magukat. A kezdeti sikerek, és az a tény, hogy a 17. században is a legkülönbözőbb munkák elvégzésénél találunk cigányokat, folyamatossá jelenlétüket bizonyítja. Többször is kapnak kiváltságokat egyes csoportjaik, de összességében a nagy többségük a társadalom periferiájára szorul.

Vándorló életmódjuk, szokásaik elszigetelik őket a társadalom más rétegeitől. Számukra végülis csak az alantas munkák maradnak, minek egyik jele a hóhér foglalkozás. A beolvasásnak ellenálltak, a beilleszkedés csak keveseknek sikerült, – minek egyik oka meg nem értésük. Többségük nem találja meg a társadalmi beilleszkedés útját. A török uralom alá jutott részeken több helyen ideiglenesen megtelepedtek, de vándorló életmódjukat felélesztik a birodalomból jövők. A kezdeti barátságos magatartás ellenségesé válik velük szemben Magyarországon is. 1624-ben Szepes vármegye „A nyomorúságos és nyomorult helyongó életet élő egyiptomi cigányok népe” ellen hoz azonnali kitoloncolási határozatot, mert mint a statútumban olvashatjuk: „... fegyvereket hajdúk módjára viselnek . . . , a szegény nép lovait ellopták.” Ha valamely földesúr befogadná őket, azt köteles jelenteni a megvének, és a befogadottakért felelősséggel tartozik.⁷ Az élet- és vagyonbiztonságra, s általában a közrendre egyaránt veszélyesnek ítélt cigányoknak helyhez kötésére, illetve a rendhez szoktatására fordított minden kísérlet kudarcot vallani látszik, ezért a megyék, de a városok is a legszigorúbb büntetések kilátásba helyezésével igyekeznek törvényhatóságaik területéről kiszorítani a cigányokat.

1670-ben Somogy, Zala és Vas megyében 24 forint büntetés terhe mellett tiltják meg a cigányoknak a betelepedés megadását.⁸ Székesfehérvár városi tanácsa a török kiűzése után a város legsérgetőbb teendői között tünteti fel a cigányok kiűzését a településről. A szultán toleráns szellemű birodalmából, ahol megtalálták megélhetésüket, átkerültek a Német-Római Császárságba, ahol feleslegesek voltak, s a hol velük szemben még mindig az augsburgi birodalomgyűlések kegyetlen határozatai érvényesültek.”⁹

A CIGÁNYSÁG HELYZETE NÓGRÁD MEGYÉBEN A 17. SZ. MÁSODIK FELÉTŐL MÁRIA TERÉZIÁIG

Nógrád a 17. században többször vált hadszínterré. A század elején majd teljesen felszabadult megye az 1663-ban elkezdődött újabb háborúban nagyrészt török uralom alá jutott. 1663 októberében elesik Balassagyarmat, Buják, Drégely, Szécsény, Nóg-

rád vára, 1682-ben pedig a törökkel szövetséges Thököly csapatai veszik be Füleket, ahol a török Thökölynek felkínálja a magyar koronát. A következő évben a lengyelek az Ipoly-völgyén át térnek haza, ostrommal visszavéve Szécsény várát.¹⁰

A vázolt 10 évben tatár, török, szövetséges hadak a megye déli részét vagy elpusztítják, vagy kiűrik, amiről egy a korabeli forrás így emlékezik meg: „1683. esztendőben a midőn tudniillik Bécs alá ment a pogányság, mindjárt akkor kezdett pusztulni a Cserháton lakos szegénység . . . Bécs alól a pogányság ismét alá nyomakodván, azután a lengyel (Sobieski lengyel király hada) aki meg-meg maradott volna is ezen Szirák, Bér, Buják falva, Ecseg, Csécse, Szóllós, Bárkány, Verebély nevű faluk lakosainak (azokat) marhájokkal együtt elhajtották. Úgy ismét az midőn a kereszténység (1686) Budát megszállotta volna, annak alkalmatosságával itt Hatvannál felküldvén táborba a pogányság fel-alá járván zsákmányra – a jobbágyi templomot is feltörte – Ezekre nézve az emberek is másfél esztendő forgása alatt egyszer is máskor is elszéledtenek.”¹¹

A megyében uralkodó állapot enyhén szólva zűrzavaros. Hol a hadak elől kell menekülni, hol pedig az elszélesztett „a Nógrád vármegyei szegénységet pusztító . . . hadak kóborló csapatát kell megregulázni.”¹²

Pontosan nem tudni, hogy – a minden bizonnyal Nógrádban itt élő, vagy ittlévő – cigányság milyen magatartást tanúsított az említett események idején, de, hogy a megye szimpátiáját nem vívta ki, azt bizonyítja egy 1679-ben keltezett megyei rendelet. A rendelet 4 sora az alábbiakat tartalmazza: „A cigányok istentelen népét – amint az megye menes és mánás urainak egyhangú állásfoglalása alapján elrendeltetik – bárki a megye területén szabadon, minden könnyörület nélkül elfoghatja, holmijától megfoszthatja és üldözheti.”¹³

Ennek a statútumnak melyet a megye – keménységét bizonyítandó – megküldött Pest megyének is – több folytatása volt, amelyek azonban – bár szavakban még mindig kemények – nyitva hagyják a letelepedés lehetőségét. Gondoljunk csak a fentebb leírtakra: A megye több tucatnyi helysége, települése üres. Szükség van az új munkásközre, s hát ha (?) sikerül jobbágysorba kényszeríteni azt a feltehetően pár száz lelket számláló népcsoportot, akik róják a megye útjait, vagy igyekeznek meghúzódni, főleg melegebb időben, annak eldugottabb részein. Ezeket figyelembe véve értelmezhetjük az újabb – bár nem előzmény nélküli – statútumot 1691-ből. A rendelet tulajdonképpen egy korábbi években hozott határozat módosítása, mint írják: „A vármegye szabályrendeletét, melyet az előző években hoztak a cigányok összeírása tárgyában bizonyos okokra való tekintettel itt és most módosítatnak . . . a vármegye jóakarátának tartamára (amíg tetszik).” Vagyis lefordítva a törvény szavait, ha az alábbi feltételeket teljesítik, de csak addig, míg azt meg is tartják; a cigányok maradhatnak a megyében:

- Csak engedéllyel tartózkodhatnak, illetve telepedhetnek le valakinek a birtokán. Azt nem hagyhatják el. Egyik településről, helyről a másikra csak úti-passzussal mehetnek.
- A vajdának alávetettetket, a vajda köteles név szerint jelenteni a szolgabírónak vagy alispánnak, akiknek pedig nincs vajdájuk, egyénileg kötelesek összeírni magukat.
- Ha a cigányok egyénileg, vagy csapatosan kárt tesznek, a kártevőket a megye alispánja bárki birtokán felkutathatja, – a földesúri jogok tiszteletben tartásával – és azokat kártérítésre kötelezheti.¹⁴

Ezeket a mai embernek szigorúnak tűnő rendeleteket részben már 1514 után meghozza a magyar nemesség a jobbágyok ellen, amikor röghöz igyekszik kötni őket,

de az útipasszus kötelező volta is súlytotta a magyar jobbágyságot. A rendelet új elemei, hogy a nemességnek lehetőséget ad új munkaerő letelepítésére, a cigányságnak pedig szabad utat a jobbágysorba való felemelkedéshez. Csak az a kérdés, akart-e a cigányság egy viszonylag szabad, de bizonytalan életmódot egy biztosabb, de kötöttséggel megtöltött életmóddal felcserélni? Volt-e hajlandóságuk a jobbágysorba való állandó lakóivá lenni, földműveléssel foglalkozni, vagy falu lakóként a társadalmi munkamegosztás valamelyik lépcsőjén egzisztenciát, megélhetést teremteni? És végül volt-e a hatalom annyira erős, hogy akarátát érvényesíteni tudta? A század elejét véve figyelembe válaszunk egyértelműen nem.

Eszerint a 18. század első évtizede háborúval telik el, majd a békésebb időszakokban is még évtizedekig a hatalom azzal küszködik, hogy a népesebb megyékből földművelő jobbágyokat telepítsen az elpusztult, vagy gyéren lakott községekbe, és megakadályozza az oda- vagy visszatelepültek elvándorlását. Csak egy 1720-ban keltezett szökött jobbágynévsor több száz innen elment jobbágynevet tartalmaz, akik Borsodtól Békés megyéig, Pesttől a Jászágig igyekeznek új és jobb életet teremteni maguknak, vállalva a szökés nehézségeit, gyötrelmeit.¹⁵

A vázolt események azt hiszem részben megvilágosítják, vagy legalábbis érthetőbbé teszik a hatalom – a király – rendeleteit, melyek közül először meg kell említenünk I. Józsefet. 1710-ben kiadott rendeletében sánemunkával, illetve fél évig terjedhető nevelő intézeti elzárással fenyeget meg minden koreszmárost, fogadóst, vendégloóst, akik kóbor cigányoknak szállást ad.¹⁶

A vándorló cigányok sokszor menedéket nyújtanak törvényen kívüli személyeknek, vagy azokat hírekkel látják el. Ezek a személyek nem mindenkor bűnözők, csak egyszerűen olyanok, akik a hatalommal önhibájukon kívül kerülnek ellentétbe. Ezeknek a személyeknek meglétét ismeri el 1724-ben III. Károly utasítása alapján kiadott helytartótanácsi rendelet, amely többek között így indokolja a rendelet kiadásának okát: „Ezen üldözött cigányok és a hozzájuk csatlakozó másfajta emberek mivel összeírva nem voltak . . . , ezért főbenjáró bűnnel terhelten is elmenekültek, és soha feltalálhatók nem voltak”, és ezek a főbenjáró bűnnel terheltek „. . . odáig merészkedtek, hogy a menekült cigánysággal közösséget vállaltak, nekik az üldözés tervezetéről előre bizonyásgól szolgáltak, s nem csupán befogadni, elrejteni, de nekik táplálékot, ravaszul védelmi eszközöket nyújtani is bátorkodtak.” Többek között ezért – hangzik a rendelet: „. . . ő királyi fölsége . . . az említett veszedelmes emberek csordáját (!) . . . üldözni és minden lehetséges módon kiirtani, és kiküszöbölni és elégséges intézkedésekkel úgy a köz mint a magánosok biztonságáról minden legjobb módon gondoskodni tartozik.” Ezen kemény sorokat előrebocsátva a helytartótanács „komolyan, erősen és igazán” az alábbiakat rendeli el: Azokat a cigányokat, kik nem hágták át a rendet, a földesurak befogadhatják, de „fogják maradandóan a birtokon”. Három hónap alatt minden cigányt össze kell írni, akik az összeírásnak „fegyverrel vagy csak bottal is ellenállnak” azt büntetlenül öljék meg. A bűnösnek találatott 16 éven felülieket számbavétel után le kell fejezni. Az asszonyokat először meg kell bélyegezni, ha másodszor is a törvény kezére kerülnek, őket is le kell fejezni. És végül „azon kóbor cigányok és társaik: mindkét nembeli velük tartók – akik három hónap határidőn belül – észhez térnek, azon csavargó henylést, és azon közveszélyes életmódot – úgy is mint sok bűnöknek okát elhagyják, és készségesek volnának a munkálkodásra és a dologra – írassák össze magukat a hatósággal.”¹⁷

Minden bizonnyal ezen intézkedés következtében született meg, és csak a losonci járáshól maradt meg az az összeírás, mely először számszerűleg felmérhető adatokat tartalmaz a cigányságról. Az összeírást 1725-ben készítette Darvas János szolgabíró.

A forrás 15 cigánycsalád adatait tartalmazza név szerint, életkoruk megjelölésével. A 18 éven felüli férfiak száma 20, a nők 17 fő, a gyermekek száma 40, 23 fiú, 13 leány, összlétszámuk 77 fő. A lajstromba vettek nyilatkoztak, kinek a fennhatósága alá akarnak kerülni, melyik földesúr jobbágyai lesznek, mert eddig a cigányok csak a megyének voltak alávetve. A tizenöt család közül kettő Gyürky István nagyságos úrnak akarja magát örökjogon¹⁷ alávetni, s Losonc mezővárosában szeretnének letelepedni. Egy család Losoncy Istvánnét nevezi földesúrnak, és Jelsőcre költözik. Ugyancsak két család választotta magának földesúrnak Szilassy Pált. Egyikük Rap faluban, másikuk Losoncugáron kíván letelepegni. Panyidarócra Darvas János telepít egy családot, Darvas József pedig Pilis faluba kettőt. Sas Pál poltári birtokára kerül 3 cigánycsalád, Radványi Ferenc pedig Kiskürtöstre telepít két családot, Gellén Gábor pedig Ragyolcra egyet. Egy családnak a megye marad ura.¹⁸

A telepítő földesurak köznemeseek. Köztük találjuk a protestáns Gyürky család képviselőit is, kik a későbbiekben a megye leggazdagabb köznemeseivé válnak. A források szerint a felsorolt köznemeseek voltak az első telepítők, kik cigánycsaládokat telepítettek birtokaikra. Ez az első megfogható időpont, mely bizonyítja Nógrád megye azon szándékát, hogy letelepítse a cigányokat. A földesurak telepítési szándékát több forrás bizonyítja a 18. század közepén. A telepítők között megjelennek az uradalmak.

Az 1750-es évek elején a Gácsi uradalom 13 falvában Berki György fővajda vezetésével 25 felnőtt cigány férfit írnak össze, kettőnél gyermeket is emlitenek. Feltételezhető, hogy a jelzett számmal ellentétben létszámuk legalább a duplája. Nem valószínű, hogy csak férfiakat telepítettek.

Ugyancsak telepít gróf Forgách József a szécsényi uradalomba. Az uradalom 15 falujába Rácz Ádám vajda népét próbálja letelepíteni; mintegy 28 felnőtt férfit. Feltételezhetjük, hogy feleségekkel együtt, mint a füleki uradalom uránál, Eszterházy Imrénél, akinél Fülek mezővárosában 4 felnőtt férfit, kilenc falvában pedig 13 felnőtt férfit írtak össze. Sőt Eszterházy Imre püspök tiszttartója korábban Koháry András cigányainak egy részét is a maga fennhatósága alá téríti „jobbágyi” minőségben, s hogy ez a precedens meg ne ismétlődjön, Kovács János Koháry András provisor sietve kinyilatkoztatja 1752. okt. 24-én kelt levelében, hogy Oláh Ferenc fővajda, lakik Fülekpüspökiben, Berki Mihály alvajda füleki lakos, és Oláh Ferenc cigánybíró, lakik Gömör vármegyében, Sid faluban, fennhatósága, vezetése alatt lévő 15 felnőtt férfi, valószínű, ők is családostul továbbra is Koháry András cigányainak nyilvántartásában.¹⁹

A fentebb rajzolt kép csak annyiban igaz, hogy mikor az összeírás történt, valóban ott voltak. Igazolásul két forrást említenénk, melyeknek keletkezése között 14 év van.

Az első forrás 1738-ban keletkezett, témája – királyi parancsra a megye meg akarja szüntetni a losonci vajda felügyelete alatt lévő cigányság vándorlását. Kétségbeesetten panaszolják az alispánnak a szolgabírói által tolmácsolt királyi parancsot. „... Ha őfelsége parancsolatjának eleget kell tenniünk, jaj (!) oda vagyunk. De hiszszük, hogy ő felsége parancsolatait a tekintetes vármegye irántunk ezt következendőkben megengedheti.” Kéri az alispánt, hogy „mi életünk (megélhetésünk) keresésével az Ipoly mellett szabadon járassunk...”, mert másként bizony éhen halunk meg.” A mintegy 17 „sátoralja” cigány vajdája kérésének jogosságát azzal indokolja, hogy: „... és losonci vajda már 30 esztendeje mióta losonci vajda vagyok ezen tekintetes vármegyében, senkinek kárt nem tettünk.”²⁰

A megszilárduló földesúri hatalmat példázza a másik forrás, melyben Forgách Zsigmond és János grófok birtokán falvanként és névszerint felsorolt cigány férfiak mellett ott vannak azok nevei is, akik máshová vándoroltak el, és alatta az utasítás:

„Ezek is penig midőn visszajönnek, mind lehet lakóhelyére rendelni.”²¹ A telepítések során egyre több faluba került általában egy, ritkán két-három cigány család. Hogy a falubeliek hogy fogadták őket, arról közvetlen adataink nincsenek. Visszaemlékezések szerint általános nézet, hogy a magyar paraszt lenézte a cigányt restségeért, piszkosságáért. Ebben volt valami kornak megfelelő rangsorolás is. Az ugyancsak lenézett, sokszor becsmélő jelzőkkel emlegetett pór nép időnként a nálánál magasabb polcon lévő gógjét átvéve, vélt felsőbbrendűségét érvényesíthette a társadalom periferiáján lévő cigánysággal szemben. Az is tény, hogy relytélyes, mágikus erőt is tulajdonítottak a cigányoknak (vajákosság, varázslat), amiért félték is tőlük. Általában nem sok vizet zavart ez a pár család, amelyik sátrakban, később putrikban meghújva, a falu szélén meghúzódott.

A hirtokos nemesség telepítés révén ingyen munkaerőhöz jutott, kik válykot vertek, téglát égettek, ha kellett, kovácsoltak szöveget, ácskapcsokat, teknőt készítettek, s sok egyéb olyan munkát elvégeztek, amit a céhbeli mesterek vagy el sem vállaltak volna, vagy egyáltalán hiányukat kellett pótolni.

A cigányság sorsában változást, szemléletben és módszerben egyaránt a felvilágosodás hozott, melynek képviselői nálunk Mária Terézia és II. József.

A CIGÁNYSÁG VÉGLEGES LETELEPÍTÉSÉRE TETT KÍSÉRLETEK A 18. SZ. MÁSODIK FELEBEN

Általános rendelkezések:

A 18. század Európájában stabilizálódott a politikai helyzet. Az abszolutista uralkodók minden alattvalójukat kormányozni akarják. Így válik államédekké a cigányság integrálása, gazdasági, kulturális felemelése. A felvilágosodás kora az emberi méltóság újrafelfedezéséé. A politikai érvek mellett erkölcsiek is sorakoznak: a cigányok jogainak elismerését, gazdasági, társadalmi jogaiknak megteremtését követelték. A feladat sokrétű volt, fel kellett számolni a hátrányos megkülönböztetést, biztosítani kellett a gazdasági és polgári tevékenységek különféle mozzanatait. (Földhöz juttatás, céhekbe való bejutás stb.). Európa államai más és más módon igyekeznek ezt a nem kis feladatot megoldani. Spanyolországban pl. megtiltják a cigány név használatát, mindazoknál, akik lemondanak a cigány nyelv használatáról. Az ilyenek minden foglalkozási és hivatali korlátozás alól mentesek. Poroszországban és Oroszországban földet osztanak a cigányoknak, így próbálják őket letelepíteni.

A legnagyobb és legátfogóbb munkát azonban Mária Terézia és II. József végezték.²²

Mária Terézia 1758. április 6-án intimátumot intéz a megyékhez, melyben – mint elődei – hitet tesz a cigányság letelepítése mellett, s megerősíti a hirtokos nemesség azon jogát, hogy birtokain „... az állandó lakhely nélkül bolyongó, és ide-oda osonva ismételt kihágásokkal vétkező” cigányokat birtokaikon letelepíthessék.

Felszólítja a megyéket, hogy azokról a cigányokról: „... akik jobb útra tértek ... (s) meg akarnak maradni az ország határain belül” készítenek összeírásokat. Az uralkodó emellett államilag is megpróbál telepítéseket tenni a Bánáthban 1761 és 1763 között, de a cigányság továbbáll.²³ (A sikertelenség részben magyarázható azzal is, hogy a már megtelepedni hajlamos, több évszázada itt élő cigányság utánpótlásaként megjelennek a vándorló öletet folytató oláh-cigányok, akiknek helyhez kötése még a 20. században sem sikerült teljesen.)

Mária Terézia további intézkedései a felvilágosodás elvén alapulnak. Ennek lényegesebb alapelvét – a természet szerint minden ember egyforma – tükrözi az 1761. november 13-án kelt rendelet, amely megtiltja a megkülönböztető cigány név használatát, helyette: „új magyar”, „új paraszt” nevet kell hivatalosan használni.

A centralizált állam felfogása szerint „az egyenlőség egyenlő teherviselést, sőt az államszervezethez való egyformán engedelmes hozzásimulást is jelentette”. A cigányok számára ez konkrétan adófizetéssel és a vándorló életmód megtiltásával járt, (1761. elvi tilalmazás, lótartás megtiltása, 1767. országon belüli útlevél kötelezettség, 1783 minden nemű mozgás, búcsú- és vásárlátogatási tilalom). E rendészeti intézkedéseknek keménységük ellenére is nevelő célzatuk volt, a hangsúlyt a letelepedés szükségességére helyezik, amihez mindenkor mereven ragaszkodnak. A letelepedés érdekében 1773-ban elrendelik, hogy minden cigánynak – kik sátorban élnek – szilárd házat adjon a megye. Azok a cigányok pedig, akik a megye által adományozott szilárd házakat engedély nélkül elhagynák, mint csavargókat meg kell büntetni.

1783-ban ingyenessé teszik a cigány gyermekek oktatását. A jószándékhoz azonban iskolák kellett volna, vagy a céhmesterek megértése, miszerint a 12–16 éves cigány gyerekeket inasnak vegyék fel.

Látszólag családvédelmi törvény az az 1767-es rendelkezés, mely kimondja, hogy a cigányok csak akkor házasodhatnak, ha igazolni tudják, hogy van miből megélni. Azon kívül ismerniük kell a katolikus vallást is. Ha ezek a feltételek hiányoztak, tilos volt a cigányok közötti házasság.²¹ Így nem egyszer vállalták a cigány fiataloknak a szajhalkodás és erkölcstelenkedés vádját. Erre felhoznánk egy 1783-as nógrádi esetet. Nógrád vármegye törvényszöke őrizetbe vettetett egy 28 éves cigány férfit és egy 20 éves cigány nőt szajhalkodás vádjával. Két hónapot töltenek vizsgálati fogásban, míg kiderült, illetve a fiatal pár bizonyítani tudta, hogy már több faluban próbálkoztak házasságot kötni, de „egyetlen pap sem akarta megesküteni őket”. Mit volt mit tenni, saját magukat házastársaknak nyilvánították. Tartós együttélésüknek már két gyermek volt a bizonyítéka. Hogy a botrányos „együttélést törvényesítsék”, a vármegye megkéri a balassagyarmati plébánost, eskettesse össze őket.²⁵

Ha folytatjuk tovább a rendelkezések, intézkedések ismertetését, meg kell említenünk a legszigorúbbakat is, mely a cigány gyerekek neveltetéséről, további sorsáról intézkedik. Ezek a törvények elrendelik, hogy a cigánygyerekek érdekében el kell őket venni a cigány szülőktől már négy éves korban, „jó keresztény”, „polgári vagy paraszti” szülőknél kell odaadni és ott különféle mesterségekre, foglalkozásokra nevelni őket. A neveltetés költségeit az adott közösségnek kell fedezni. A cigányság körében legnagyobb felháborodást kiváltó törvényt háromszor is megújítják: 1767-ben, 1773-ban és 1783-ban.

A 18. század második felében kiadott cigányokkal foglalkozó rendelkezések szövevényét II. József foglalja össze 1783-ban. Lényege: tilos a cigány nyelv használata, tilos a lókereskedelem, tilos a gyermekek ruhátlansága.

El kell érni, hogy a cigányság mezőgazdasággal foglalkozzon, templomba járjon. Igazgatásukat vegyék ki a vajdák kezéből, fölöttük a helyi bírók rendelkezzenek.²⁶

Ezeket előre bocsátva nézzük meg, mi történt a 18. század második felében Nógrád vármegyében. Két dolgot előre le kell szögeznünk: tehát a megyei birtokos nemesiség továbbra is telepít birtokára cigányokat, és a gyér források arról is tanúskodnak, hogy passus, útlevél nélkül kóbor cigányok járják az utakat. Hol Hont vármegyéből jönnek ide, hol tőlünk csapnak át Hontba, és ezért Hont megye hivatalosan érdeklődik Nógrád vármegyénel, mint ahogy Gömör vármegye is várja a választ, hogy nem Nógrádból jöttek-e be azok a cigányok, akik közül „Pelsőc, Ardó helységek lakossai

négyet közülük megragadtak, és most is Krasznahorka várában fogságban tartanak.” Mellesleg Gömör vármegye képviselői ebben az ügyben sürgetik a helytartótanácsot, hogy gyorsan hagyják jóvá az ítéletet, mert „a letartóztatott négyek gyermekeikkel, feleségeikkel és más népekkel együtt körülbelül harminc társuk van és nem hajlandók elhagyni helyüket”. Ha a vármegye hajdúi el akarják őket űzni, vagy ezt különböző fenyegetésekkel el is érik, „a cigányok bátor módon visszatérnek”.²⁷

Ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy valamelyik nógrádi faluban ideiglenesen megtelepedett kompánia kerekedett-e föl, vagy az időközben folyamatosan beszivárgó oláh cigányokról van szó.

Visszatérve a telepítésre: 1767–68-ban a megye összeírja – nem tudjuk hányadszor – járásonként a cigányokat. Az összeírások a füleki és szécsényi járáshól maradtak fent. 1725 után ez az első olyan ismert összeírás, amely falvanként a cigányság számszerű adatai mellett a cigányok foglalkozását is tartalmazza. Így választ adhatunk konkrétan arra a kérdésre, hogy a letelepített cigányság milyen szolgáltatással viszonozhatta letelepítője gondoskodását.

Járásonként az alábbi adatokat adhatjuk közre:

Füleki járás: a járás 63 lakott helyéből²⁸ 40 településen volt általában egy-két cigány család – a lakott helyek 63,4%-án. A családok száma 74. A legtöbb család Homokterenyén (4) és Kisterenyén van (5). A 74 családban 151 fő volt 18 éven felüli – 74 férfi, 77 nő –, a 18 éven aluliak száma 200, 100 fiú, 100 lány. Az összlétszám 351 fő. A mesterségeket illetően számunkra a 74 tizennyolc éven felüli férfi foglalkozása nyújt támpontot. Közülük 40 férfi kézi-mesterséggel foglalkozik (54%), ők olyan univerzális vasművesek voltak, akik lópatkolástól ajtózszerig készítéséig mindenhez értettek. 18 férfi neve mellett kovács és muzsikás foglalkozás szerepel (24%). 6 fő csak zenéléssel foglalkozik (8%). Mindössze 10 férfi neve mellett nincs feltüntetve foglalkozás (14%).

A telepítő közbirtokosok, nemesek között a teljesség igénye nélkül ott találjuk többek között Berthold Antal főispánt, aki 13 településen 13 családot, Gyürky Pált, aki egy településre 5 családot, Mocsáry Györgyöt, aki 7 faluba 9 családot telepített. De a telepítők között ott vannak a Battikok (Ipolytarnóc, Kisfalu), Darvas Ferenc (Homokterenyé), Géczy Gábor (Poltár), a Forgáchok (Karancsalja, Kalonda, Terbeléd), Etthre Zsigmond (Kálnó), az Iványiak (Málnapatak, Ozgyin, Róna, Uhorszka), több mint 20 nemes, birtokos, hogy a kamaráról ne is beszéljünk (Cered).²⁹

Hasonló a helyzet a szécsényi járásban is. A 62 lakott hely közül 44-be (61%) telepítettek cigány családokat. Az 1768-as adatok szerint a legnagyobb telepítők a már fentebb is említett Forgáchok – Miklós és János –, akik Szécsényen kívül Ecseg, (Ludány)-Halászi, Lucfalva, Nagylóc, Nagybárkány, (Nógrád)Megyer, Sósheartyán, Rimóc, Varsány falvak területén fekvő birtokaikra telepítettek cigány családot.

A telepítők között megtaláljuk az Eszterházyakat (Buják, Kozárd), az esztergomi érseket, a Grassalkovichokat, vagy a Podmaniczky családot, de a váci püspököt is. A 105 családot több mint 30 birtokos tisztartója telepíti be a járás lakott helyeire.

A 105 család 495 főt számlált, akikből 205 fő a 18 éven fölüli (104 férfi, 101 nő). 290 a 18 éven aluliak száma (169 fiú, 121 lány). A 104 férfi neve mellett a következő foglalkozásokat tüntették föl: 79 a kovácsok száma (75%), tízen zenélnek (9,6%), 5 férfi a kovácsmesterség mellett hegedülni is tud (5%). Mindössze 10 férfi neve mellett nincs foglalkozás megjelölés (5,4%).³⁰

Az eddigiekből kitérünk – legalábbis Nógrád vármegye két járását figyelembe véve –, hogy a cigányok olyan munka végzésére voltak alkalmasak, illetve bírtak azzal a szakmai képességgel, jártassággal, amire a birtokos nemességnak is szüksége volt. S

ami nem elhanyagolható, szinte ingyen. A „fáber” – a kézi munkából élők – mint már fõntebb is említettük, fõleg a vas megmunkálásának fortélyait ismerõ mesterek voltak, akik az építkezések szõgzsükségletét, vagy éppen a patkõszõgek készítését primitív körülmények között, isten háta mögötti falvakban is el tudták végezni, nem kellett messzirõl drága mestert fogadni. Valószínûnek tarthatjuk azt is, hogy a szakértelmet igénylõ mesterség mellett ezeknek a cigányoknak egyéb más munkákat is el kellett végezniük a falvakban, ami éppen adódott. Szerepük a munkamegosztásban nem alapvetõen meghatározó, mondjuk munkájuk nélkül még nem állna meg az élet a falvakban, de a fentiek miatt sokszor jól jött ottlétük. A helyben talált, a helybõliek számára már értéktelen vashulladékot és egyéb értéktelennek tûnõ mellékterméket (pl. disznó- és lószõr) újrahasznosították, primitív, de jó szerszámokkal látták el a paraszti lakosságot. Azt az úrt töltik ki egyelőre, amit Magyarországon az iparos hiány jelent.

Az eddigiekbõl láthattuk, és ezt dokumentumokkal is alátámaszthatjuk két járásban, hogy folyt a telepítés, kísérletek voltak a cigányság integrálására. A helyhez-kötés, a letelepítés hatásfokát bizonyítandó, rendelkezésiünkre áll három év összeírása minden járásra. Az évek: 1775, 1776, 1777.

Az összeírások egységes szempontok szerint készültek. Az összeírók a következõ kérdésekre várnak választ:

1. A helység neve.
2. A cigány, vagy cigány özvegyének a neve.
3. A gyermekek száma és koruk.
4. Milyen az oktatásuk és milyen munkát végeznek?
5. Házban laknak-e, vagy kunyhóban, esetleg sátorban?
6. Jogállásuk – jobbágy, zsellér, házatlan zsellér?
7. Milyen az apa és az anya öltözeke, illetve a gyerekéké?
8. A felnõttek hogyan élnek, milyen munkát végeznek, mibõl élnek?
9. A helyi bíró alávetettjei-e vagy saját vajdájuk van?
10. Élnek-e elhullott állatok húsával?
11. Lóval kereskednek-e, vagy cserélnek-e?
12. Adóznak-e? S ha igen, mennyit fizetnek a hadi, illetve a honi kasszába?³¹

Elõször járásonként tekintsük át a számszerû adatokat. (Községenként a részletes adatokat lásd a fejezetek után.)

Füleki járás:³²

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nõ	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	63	38	59	53	112	65	29	94	206	53
1776	63	42	86	75	161	70	44	114	275	75
1777	63	38	80	69	149	83	32	115	263	68

1 – lakott helyek száma 2 – lakott helyek, ahol cigányok vannak.

(Az összeírás évszáka 1775-ben õsz, 1776-ban tél, 1777-ben nyár.)

Ha arra gondolunk, hogy erre az időre már kijöttek az első helyhez-kötõ rendeletek, akkor az állandónak mondható lakott helyek számához viszonyítva eléggé változik azon települések száma, hol vannak cigányok. Ugyancsak szembetûnõ, hogy időn-

ként mennyire változik a családszám és a gyermeklétszám. Ezek az eltérések részben magyarázhatók az összeírók felületességével, de azzal is, hogy a cigányközösség nem mindenkit íratott össze. Vonatkozik ez főleg a lányokra, kiknek száma rendkívül alacsony a fiúkhoz képest, sőt a családszámhoz viszonyítva meglepően alacsony az összes gyermek száma. Igaz, erre az időszakra már érvényben van az a rendelet, hogy a cigány szülőktől el kell venni négy éves kortól mindkét nembeli gyermeket, és azt paraszti, polgári szülők nevelésére kell bízni. De akkor miért maradt közel száz négy éven felüli gyermek a cigány szülőknél? Nagy a valószínűsége, hogy az összeíróknak a cigány családfők nem vallják be a gyermekeket, nehogy elvigyék tőlük. És ez emberileg érthető.

A cigány gyermekek neveltetésére vonatkozó válaszok általában így hangzanak: a kisebbek nevelkednek, vagy neveltetnek mint a falusiak, a nagyobbak – 12–18 év közöttiek – általában szolgálnak vagy mesterséget tanulnak szüleiktől. Mesterséget tanulnak összesen öt faluban. Szolgálnak a nagyobbak hét faluban, pl. Ipolytarnócon két család három gyermeke, Lapujtón egy családból egy 14 éves fiú és egy 12 éves lány. Ugyanitt egy fiú – 17 éves – kovácsmesterséget tanul. Mindössze egy községben jegyzi meg az összeíró, hogy a gyermekek cigány módon nevelkednek. Sokkal egyszerűbb válaszokat kapunk az 5. kérdésre. Minden család a „soron kívül” házban lakik, vagyis a falu szélén, de házban. Ezek a házak valószínű, nyomorúságos tapasztalt, pár négyzetméteres viskók lehettek, mert nem valószínű, hogy a járás illetékesei 53 házat építettek volna rövid idő alatt.

Jogállásukat tekintve többségük házatlan zsellér, kisebb részük zsellér. Jobbágy, tehát földműveléssel foglalkozó, és abból élő, nincs a járásban.

Öltözkük a szülőknél mindenütt olyan, mint a falusiaké, egy-két helyen a gyerekek járnak cigány módon.

Foglalkozásuk négy falu kivételével kovács mesterség. Két lakott helyen Mulyad, Óbást konvenciós kondás, illetve konvenciós, Sávolyban pedig közelebbről meg nem határozott mesterségből él (vivit ex artificio). Egy helységben, Pilisen a családfő parasztknál dolgozik.

Minden cigány család a helybeli bírónak van alávetve, tehát úgy látszik, hogy a vajdaság intézményét felszámolták.

A 10. pontra adott válaszokból megtudjuk, hogy két községben még táplálkoznak néha, vagy rendszeresen elhullott állatok húsával. A lótarással és lókereskedéssel mindnyájan felhagytak, a hadi és a honi kasszába egyaránt 50–50 dénárt fizetnek.

Ugyanezt a kérdéscsoportot megvizsgálhatjuk a következő két évben is, de újabb adatokhoz a válaszok sztereotip volta miatt aligha jutunk, a cigányság számszerűségének alakulása kivételével. Összességében a fentebb kialakított képet nem módosítják.

A járásban lévő cigány közösség az integrálódási folyamatnak csak a kezdeti lépéseit tette meg, kötődésük a helyhez és a tulajdonhoz nincs, mert az utóbbiból nem részesültek, az előbbihez való ragaszkodásukat pedig a hatalom parancsolja.

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven alúliek			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	férfi	nő	össz.		
1775	65	47	127	104	231	150	115	265	496	102
1776	65	51	125	106	231	159	108	267	498	105
1777	65	51	136	113	249	158	117	275	524	112

1 = lakott helyek száma, 2 = lakott helyek, ahol cigányok vannak.

A legkisebb belső mozgást a számok ebben a járásban mutatnak. A cigányság létszáma is ebben a járásban a legnagyobb, bár az arányaiban változó. Amíg 1775-ben ebben a járásban volt a megye cigány lakosságának 43%-a, addig 1776-ban a megyebeli arány 35%-ra, majd 1777-ben 28%-ra csökken. Mindez úgy megy végbe, hogy a cigánylakosság összlétszáma nagyon mérsékelten, de nő. E stagnálási tendencia annál is érdekesebb, mert ez a járás a megye egyik legforgalmasabb területe, a bányavárosokba vezető utak részben erre mennek. Ezért az átvonuló hadak is a megyének ezt a részét látogatják legjobban. Fél tucatra tehető mezővárosa van a járásnak, ez az iparos réteg nagyobb számú jelenlétét is jelenti. A Balassák és Zichyek gyarmati és kékkői uradalmi valószínű, kevésbé tartottak igényt a cigányságra mostmár mint korábban. A cigányok létszámszerű Balassagyarmaton képviselik magukat legnagyobb számban: 12 család 60 fővel. Foglalkozásuk mindnyájuknak zenész, de más munkát is végeznek. Konvenciósök, szerződésesek.

Kisebb helyeken is találunk 4–5 családot. Borsosberényben 4 családnak 16 fővel, Szkalbonyán 5 családnak 25 fővel, Tereskén 5 családnak 20 fővel van lakhelye.

A fentiek kivételével általános, hogy településenként 1–2 család él.

Ami a gyermekek neveltetését illeti, itt és majd Losoncon találkozunk néhány iskolába járó cigány gyerekkel. Balassagyarmaton mintegy 5–6 cigánygyermek látogatja az iskolát, ez még a fele sem a tankötelezetteknek, mert 29 tizennégy éven aluli gyermeket tartanak számon. A nagyobbak „muzsikálást tanulnak”. A többi helységben, településen mindenütt a „helység szokása szerint”, vagy mint a parasztok gyermekei nevelkednek. Ami fogalmaink szerint nem lehetett más, minthogy a cigánygyermek is ruhában járjon, időnként a vasárnapi iskolát látogatják, tavasztól őszig pedig szüleikkel együtt résztvettek a házköri vagy a mezőgazdasági munkában.

Lakásviszonyaik: Minden helységben házbán, egy-két településen saját házbán laknak, de soron kívül, a falu szélén van számukra kijelölt hely. Ez alól csak Balassagyarmat kivétel, ahol a konvenciósök, a szerződésesek uradalmi házbán laknak és Galabács falu, itt a cigány család feje a község pástora és lakhelyük a község pástora háza.

Jogállásukat tekintve mindenütt zsellérek, ennek megfelelően kell adótfizetniük mind a házi, mind pedig a hadi kasszába. Az adó összegét summásan így határozzák meg: „fizetnek összeírás szerint”. A fizetség alól egyedül a balassagyarmati konvenciósök kivétel.

Fontos jegye a megtelepedésnek, az integrálódásnak az öltözködésük milyensége.

Sehol sem öltöznek cigány módra, úgy járnak, mint a helybeliek, Balassagyarmaton – ezt külön megjegyzi az összeíró – „ruházatuk tisztességes”.

Ami a foglalkozásukat illeti itt állnak legközelebb a letelepedettek foglalkozásához. A muzsikások szerződésesek, hivatásszerűen űzik mesterségüket. Kovácsmesterséget mindössze hét településen űznek cigányok, a többi faluban, szám szerint 38-ban különféle munkákat végeznek, ami magába foglalja a mezőgazdasági alkalmi munkától a vályog- és téglavetéstől a kötélverésig és tekővájásig mindent.

Lényegében ezen foglalkozásoknak nyersanyaga és a munkavégzés helye helyben van. Ezek a nem minden esetben mesterségnek nevezhető tevékenységek minden évben megismétlődnek anélkül, hogy a cigány közösségeknek helyet kellene változtatni. Mint letelepedettek, a települések híraínak vannak alávetve, lóval nem kereskednek, egyetlen helység egy családja táplálkozik időnként elhullott állatok húásával, a többi nem.

Losonci járás:³¹

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	52	20	41	39	80	57	52	109	189	39
1776	53	25	56	53	109	74	56	130	239	53
1777	53	27	58	53	111	86	60	146	257	53

A vizsgált időszakban a cigánylakosság létszáma a megye összes cigánylakosságához viszonyítva a legkevesebb, 17%, 17%, illetve 14%. Kevesebb számszerűtlen jelenlétük talán azzal is magyarázható, hogy ezen járás falvainak többsége szlovák lakosságú, s a szlovákság maga is, mivel a földből megélni nem tud, a természet adta lehetőségeket kihasználva deszka-, zsidely- és kerékgyártással foglalkozik, és azt cseréli eleségének pótlására.³⁵ Így elképzelhető, hogy a cigányság megélhetése sokkal nehezebb ezen a területen, kézműves munkájára nem tartanak igényt, földművelésre pedig ha a cigányság hajlana is, a megye ezen része csak részben felel meg ennek, mert mint Mocsáry írja: „Ez nagyobb részint kősziklás, erdős, hegyek és mély völgyek között vagyon.”³⁶

Többek között ezzel is magyarázható, hogy a három év alatt a falvak mindössze 22, 35, 37%-a bír cigánylakossággal. Három települést kivéve: Losonctugár (4 család 17 fő), Turupolya (4 család, 18 fő), Vámosfalva (5 család, 18 fő), mindenütt csak egy-két család található.

Annak ellenére, hogy itt, Losoncon van adatunk Balassagyarmat mellett, hogy három cigány gyermek jár iskolába, hat fiúról tudjuk, hogy különböző településeken kovácsmesterséget tanul, egy fiú muzsikálás művészetét igyekszik elsajátítani, parasztokhoz is kiadtak több helyen cigány fiatalokat, mégis a települések többségénél a gyerekek „cigány módra nevelkednek”. Dús fantáziával kellene rendelkezni, ha konkrétan meg akarnánk állapítani, hogy mit jelent a cigány módon való nevelés, de azt hisszük, nem állunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a nagy szabadság egyenlő lehetett a szabadossággal, olyan normák, példák felszedésével, ami a közvetlen közösség egyetértésével sem találkozhatott. A máról holnapra való élés, az éhség

nem mindig tisztelte a másét, ami sok cigány közösségnek teljesen érthetetlen volt, mert náluk a hiányos ruhadarabokat leszámítva minden közösnek számított.³⁷

A megye többi részén lakó cigányokhoz viszonyítva, elesettségüket bizonyítja lakásviszonyaik is. Tíz faluban laknak házban, két településen a falu házában. Két helyen a „házacska” kifejezés szerepel, a többi településen pedig kunyhóban, átorban élnek. Így már jobban érthető, hogy mindössze hét település cigány lakói viselik a település öltözetét, tizenhárom településen „cigány módra”, „kopott”, „rongyos” az öltözetük. Ennek megfelelően alakul foglalkozásuk is. Három helységben jegyeznek fel az összeírók a foglalkozási rovatban „kovács és koldul” mesterséget, négy helységben „koldulnak”, és e mellett muzsikálnak, nagy a valószínűsége, hogy muzsikálva koldulnak. Mindössze négy helyen keresik kovácsolással a mindennapit. A többi hely cigány lakói „különféle munkát” végeznek, eközött megtalálható a paraszti munka, alkalmi munka stb.

Ők is mindnyájan a községek bíráinak tartoznak felelősséggel, lóval, lóeladással és cserével nem foglalkoznak, nyolc helyen sem a hadi kasszába sem a honi kasszába nem fizetnek. Arra a kérdésre, hogy táplálkoznak-e elhullott állatok húásával, a losonci járásban mindössze öt községben felelnek nemmel. „Néha”, „szükségszerűen”, fogyasztanak elhullott állat húsból hat község cigánylakói, és állandóan élnek döghússal kilenc község cigánylakói. A legmostohább helyzetük itt van a cigányoknak.³⁸

Szécsényi járás:³⁹

„Valamint a többi Járások, úgy ezen Járás is bővelkedik hegyekkel, azzal a különbséggel, hogy szép elterjedt térségei is vannak.”⁴⁰ A mezőgazdasági művelésre a megyének ez a legalkalmasabb területe. Legmagasabb pontja alig 500 m, a viszonylag szabdalt, de nem magas területn 72 falu van. Ebben a 72 községben, illetve a 72 község közül némelyekben a következőképpen alakult a cigánylakosság száma.

Év	Községek száma		18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összesen	Család-szám
	1.	2.	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	72	34	51	49	100	81	67	148	248	48
1776	72	51	87	91	178	114	115	229	407	92
1777	72	58	179	194	373	224	231	455	829	194

1775-ben a járás településeinek alig a felében, két év múlva már 80%-ában vannak cigány családok. A családok száma 48-ról 194-re emelkedik – több mint négyszeres növekedés – ezt a növekedést az összlétszám is közel arányosan követi (3,34-szeres növekedés). Nem kis gondot okoz a hirtelen létszámnövekedés, mert a füleki járás 12 fős fogyása nem magyarázhatja meg a szécsényi járás nagyfokú növekedését. A magyarázatra csak két eset lehetséges. A korábbi összeírók elől kitértek a cigányok, ami főleg nyáridőben könnyen lehetséges. A másik lehetőség, hogy más megyéből érkezettek növelték meg a létszámot. Bár mindkettő tartalmaz igazságot, véleményünk szerint az előbbi közelebb áll a megoldáshoz, tudniillik, ekkorra sikerült összeírni teljesen a cigányságot. Természetesen emellett nem elhanyagolható a már korábban említett hirtokos nemesség telepítési tevékenysége sem.

A szécsényi járás a megye eleségtára. A földművelő lakosság mindenütt, még a

kis falvakban is el tudott tartani, illetve a megélhetést tudta biztosítani 1–3 cigány-családnak, akiknek a munkájára szükségük volt a parasztnak.

Az igényeknek megfelelően a cigány fiatalok egy része – 10–16 évesek – kovács mesterséget tanulnak. Többek között: Bágyon, Endrefalva, Nógrádszakál, Szarvasgede, Magyargéc, Nórádmegyer. A többiek a falusiak módjára neveltetnek, bár 15 faluban fellelhető még itt is egy-két család, akik cigány módon nevelik gyermekeiket. Arra is találunk példát, hogy a 10 éven felüli gyermekek béresnek szegődnek el a paraszti gazdaságokba (Kishartyán, Sósartyán), vagy éppen állatot őriznek (Karancsáság). A letelepedés előrehaladottságát mutatja, hogy minden család házban él, bár soron kívül „a falu mellett kialakulóban lévő cigánytelepeken”. Jogállásukat tekintve: három település 1–1 családját kivéve zsellérek, három helyen: Csécsén, Szécsényben, Szirákon két család 1/8, egy család pedig fél telken földműveléssel foglalkozik. Ez a földművelés legalábbis az összeírt három évben folyamatos. Birtokunkban van egy lótartási kérelem, amelyben a megye tanúsítja, idézzük: „Tudtára adatik, akinek illik, hogy ezen Szirághy (Szirákfalusi) Oláh Ádám nevű új magyarnak mivel hogy fél házhelyet tartja . . . ezért magától a Tekintetes Szolga Bíró Úrtól nekie meg van engedve lovat tartani. Kérettetik tehát minden Város és Falusi Bírák, hogy ezen új magyarnak ha vásár(ra) vagy más helyekre lovon találma menni semmi hántódása ne legyen.”⁴¹

A járásban űzött foglalkozások közül legelterjedtebb a kovács mesterség, mintegy 28 faluban gyakorolják a felnőtt férfiak. Segédmunkásként kőművesek mellett dolgoznak pl. Étesen, Kishartyánban, Ludányban és Nógrádszakálban. Hegedülésből, tehát zenélésből mindössze a szécsényi cigányok keresik a kenyerüket. Nem véletlen hogy csak itt, hisz ez a járás egyetlen mezővárosa, amely igényt tart a cigányok szórakoztató tevékenységére. Ruházatuk, öltözködésük még elég vegyes, 15 településen kifejezetten cigány módon öltözködnek. Sokkal jobb a helyzet a táplálkozás területén, elhullott állatok tetemével mindössze négy faluban táplálkoznak rendszeresen, kettőben pedig néha.⁴²

A cigány közösségek egyetlen államban sem önként telepedtek le. Vándorlásuk összefügg azzal a foglalkozással, amihez értettek, a vasmegmunkálással. Egyszerű szerszámokkal, faluról-falura vándorolva végezték munkájukat, vándorlásaik során tapasztalhatják, hogy „azokra a szakmákra melyekhez értettek, a letelepedett paraszti közösségek tagjainak igenis szükségük volt. A cigányok megélhetésüket biztosított-nak láthatták, ha vállalták a faluról-falura való költözést, új meg új települések lakóinak kiszolgáltatását munkájuk termékeivel.”⁴³ A helyhezkötésnek a középkor végén is a földművelés volt az egyik feltétele. A másik pedig, hogy a közösségek szilárd épületekben lakjanak. Amint láttuk, a földművelésre a megye sem tudta rákényszeríteni a cigányságot, maradt tehát a szilárd épületekbe való letelepítés lehetősége. A megyei nemesség valószínű önként vállalt telepítését gyorsítják meg azok az intézkedések, amelyek a megyéket kötelezik arra, hogy a vándorló cigányokat állandó épületekbe helyezték el, kezdve ezt először a gyerekeken. Egy 1784. szeptember 24-én kelt helytartótanácsi rendelet arról tudósít, hogy Nógrád vármegye a fentebb említett időpontig 639 gyermeket költöztetett szilárd épületbe, mindössze 19 gyermek lakik csak sátrakban, kunyhókban (gazula).

A 29 gyermek szülei kovács mesterséget folytattak, és hogy őket is kényszerítsék a letelepedésre, elrendeli a helytartótanács, hogy a kovácsok mindaddig nem gyakorolhatják mesterségüket, míg gyermekeikkel együtt le nem telepszene. A helytartótanács optimizmusát bizonyítja az a tény, hogy a megyének az intézkedések végrehajtására két hetet ad. A vármegye, ill. a szolgabírói buzgóság méltó példájának

állítják a többi elé Pelargus Györgyöt, ki a füleki járásban feladatát minden hiány nélkül elvégezte.”⁴¹

Amint eddig láttuk, egyéni kezdeményezések, helytartótanácsi, királyi leiratok, bármilyen jóindulattal kezelték is a cigányság letelepedési kérdését, nem minden esetben érték el céljukat. Bizonyosodott, hogy ellenükre – pl. a gyermekek neveltetése más szülőknél – a legnagyobb jóindulattal sem lehet tartós eredményt elérni. Nem állíthatjuk bizonyossággal, hogy a nógrádi cigányság a 18. sz. második felében teljesen helyhez kötött lett volna, hisz voltak olyan foglalkozások például a szegkovács mellett a vándorköszörűs, aki még a 20. században is csak a családját tarthatta egy helyen, de a családfőnek faluról-falura járva kellett kenyerét keresnie. A cigányközösségek jellemzője volt az is, hogy ők saját maguk részére sohasem termeltek. Termelői tevékenységük mindég a cigány közösségen kívüliek számára jelenthetett használható árut, mert nem valószínű, hogy a szőget, teknőt, fakanalat a közösség a közösség számára készítette. A cigányközösség részére a fogyasztó mindig a nem cigány, a paraszt. A nem cigány lakosságtól elkülönülő csoportok megélhetését mindig is a nem cigány népesség biztosította cserébe a cigányok ilyen vagy olyan tevékenységéért.⁴⁵

A cigányság földművelővé sohasem vált. Földdel való ellátásuk nehéz lett volna egy olyan megyében, ahol az évszázadok folyamán a földművelő lakosságnak sem jutott elég. A cigányság számára maradt tehát a közösség teherbírásán alapuló periférius munka, illetve tevékenységek elvégzése, amelyre, vagy amelyekre a paraszti közösségeknek időlegesen, vagy huzamosan szükségük volt. Más oldalról az a tény, hogy az ócskavasból öreg szerszámból, láncokat, kapcsokat, fűrókat szőgeket és más eszközöket tudtak készíteni, értettek a lovak patkolásához és gyógyításához, hasznossá tette őket a földesúri gazdaságokban is, feltehetően a cigányság is megtalálva számítását.

Szólnunk kell arról az összehasonlítási lehetőségről, amire az 1782–85 között készült első magyarországi népszámlálás adatai adnak alkalmat. Milyen volt számárányuk a nem cigány lakossághoz viszonyítva. A cigányság megyei szinten való nemek és korszerinti megoszlását az alábbi táblázatban közöljük:

Év	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összesen	Család- szám
	férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.		
1775	278	245	523	353	263	616	1139	242
1776	354	325	679	421	319	740	1419	325
1777	453	329	882	551	440	991	1873	427

A férfiak és a nők aránya 1775-ben 57–43%; 1776-ban 52–48%; 1777-ben 51–49%. Három év átlagában 52–48%. Mindvégig férfi többlet mutatkozik, akárcsak a népszámlálás megyei összesítő adataiban: 74 669 férfi, 72 301 nő – 50,8–49,2%. Valószínűnek vehetjük, hogy a férfitöbbség okaként a szülő nők gyakori halálozását okolhatjuk.

Bár már kis korban is jellemző ez az arányeltolódás. 1775-ben 57–43%, 1776-ban 56,9–43,1%, 1777-ben 55–45%. Három év átlagában 56–44%. A cigány lakosság az összlakosság 0,77%-át teszi ki 1775-ben, 1776-ban 0,96%, 1777-ben 1,2%.⁴⁶ Ez a számarány 1980-ra közel 10%.

A cigánylakosság állami adóztatásáról már fentebb szoltunk. Többségük jogállásuknak megfelelően – attól függően –, hogy házatlan, vagy házas zsellérnek írják-e össze, vagy netalán jobbágnak, 50 dénártól 1 forint 50 dénárig fizetett az államnak a hadi kasszába adót és általában ugyanennyit a megyének a honi kasszába. Megyei szinten ez a tétel nem jelentős, az adatok pontos kitöltése hiányában csak megbecsülni tudjuk a fizetett összeget, ami kb. 100–250 forint között lehetett évenként. 1776-ban pl. 30 forint 20 krajcárt fizettek a füleki járásbeli cigányok.¹⁷

Amit nem tudunk pontosan kiszámítani – mennyi munkát, robotot végeztek telepítő földesuraiknak – a házas zsellér évi 12 nap, a házatlan zsellér pedig évi 6 nap kézirobottal tartozott földesurának. Ha fele-fele arányban vesszük a házas és házatlan zsellér jogállású cigánycsaládokat, akkor 1777-ben a 427 család 3800 gyalogrobotot teljesített.¹⁸ Természetesen ez a robotkötelezettség a jobbáglyakosságra is vonatkozott.

A 18. század második felének cigánysággal kapcsolatos rendelkezései vitathatatlan tartalmaztak pozitív elemeket és következményei sem voltak elhanyagolhatók. Legjelentősebb volt, hogy felhívta a cigányságra a figyelmet, s mivel központilag születtek ezek a rendelkezések, végrehajtásukat is központilag ellenőrizték, országosan egységesen elérhették hatásukat. A rendeleteket – míg ha annak voltak anti-humánus intézkedései is – áthatja a cigányságért érzett felelősség, mint erkölcsileg, mint pedig gyakorlatilag. A törvények, a helytartótanácsi rendeletek hosszú időn át felszínen tartják a cigánykérdést. Többek között ennek is köszönhető, hogy országosan mintegy 40–50 ezer főre tehető azon cigányok száma, akik letelepedtek, s többé-kevésbé beilleszkedtek a falu társadalmába. A mivel ez sikerült egyes csoportoknak, sikerült a társadalom hasznos tagjaivá is válniuk. Valószínű, ezzel együtt nőtt elismerésük, s mivel munkájukra szükség volt, a falu elismerését, megbecsülését is kivívhatták maguknak. Amikor ezeket a megállapításokat tettük, csak a letelepedett cigányokra gondoltunk. Emellett számban ismeretlen nagyságrendben megjelentek a Balkánról bevándorló, szokásokban és kultúrájukban is egészen mást mutató oláh cigányok, akik ellen a megye egyre határozottabban hozza intézkedéseit.

1806-ban a vármegye a következő határozatokat hozza: A „mindenféle passus nélkül járó emberek – kik között különösen a Tzigányok legtöbb számmal találtattak, az Helység Bírái által szorgalmas vigyázással kérdeztessenek meg, s a legközelebb lévő Nemes Vármegye Tisztihez utasíttassanak: a cigányok azon helyekről, melyen lakásokat tartják el menni éppen szabad legyen, hanem ha erre engedelmet mutatnának, hogy pediglen a henyélestül is el vonattassanak amidőn valami közmunka elől adja magát, a helybeli Bírák őket a dologra rendszerint fordítani fogják.”⁴⁹ A kényszerítő intézkedések – miszerint vásárt nem látogathatnak, lovat nem tarthatnak, illetve azzal nem kereskedhetnek, a 18–19. század fordulóján a múltté látszik lenni.

„Balassagyarmat mezőváros tanácsa 1810-ben a „Szent György havi” (április) baromvásáron Rátz Ádám szécsényi új magyartól a város részére 200 forintokon vett lovat.” A városiak bizalmának hiányát mutatja a megállapodás, hogy mintegy 1 hónapig nem fizetik ki a ló árát, míg ameddig a ló esetleges rejtett hibáira fény derül.⁵⁰ A város máskor is igénybe veszi a cigány lókupec szolgáltatásait. 1822-ben pl. – nem tudni kitől –, de a vásáron hibás lovat adnak el a szécsényi új magyaroknak 70 forintért.⁵¹

Egyes birtokos nemesek is igényt tartanak a lókupeczek szakértelmére, lóvásárlási jártasságára, nem minden hátsó szándék nélkül. Példa erre a tereskei földbirtokos Fridetzky József és az ugyancsak tereskei Oláh Mihály újmagyar „lókereskedő”

esete. A tereskei földbirtokos megbízza a helybéli lókupecet, hogy egy pár öreg lovát a váci vásáron adja el. Oláh Mihály 140 forintra alkudja le a pár lovat, mire Friedtzky még 10 forintot ad a lókereskedőnek – így aláíratat vele egy 150 forintos kötelezvényt, hogy „Szent Erzsébet napig” a gyöngyösi vásárban vesz földesura számára lovat. Lovat venni Gyöngyösön sem sikerült, az ugyancsak ott lévő megbízó nem hajlandó a pénzt elfogadni, neki ló kell. A pénzt még meg is toldja 100 forinttal. Oláh Mihály próbálkozását már Losoncon teszi a „Judit napi vásáron.” Oláh Mihály meg is veszi a lovat, de a megbízó nem veszi át, mivel nem nyerte meg tetszését. Az újabb lóvásár Nagysallóban van, ahonnan egy pár feketével tér vissza lókereskedőnk, de most sem találja el megbízójának ízlését, akinél minden alku nélkül „három hétig ott van a pár ló”, de az egyik lovat, mint a panaszos levélben olvashatjuk – „Tekintetes Fridetzki József úr a Lovat Bóressei által hozzám vissza küldötte, akik is az istállómról letörvén a lakatot, erővel a pej Lovat (ennek árát 400 forintba tartotta az eladó) elvitték s a feketét nálam hagyták”.

A történetnek nincs vége. Mintegy 345 forint kárért tesz panaszt a panaszos az alispánnak. A végzés eredményeként 100 forint elégtételt kap. Oláh Mihály és egy határozatot: „a ló kereskedéstől egyáltalában tiltattasson el.”⁵²

Rátz Ádám szécsényi „adózó” lókereskedő – bár neki is meggyűlik a baja egy Hont megyéből való urasággal – aki nála hitelben vásárolt lovat – azt panaszolja, hogy a nagyoroszi vásáron a nála lévő lovat oktanul vélték lopottnak.” Ezt a félreértést „Szécsény Városának Hadnagya és Tanácsa” által kiállított igazolás megcáfolja, de a Balassagyarmaton ráért 24 botütést levenni róla nem tudják.⁵³

A gyakori vásárlátogatásról árulkodnak azok a városi jegyzőkönyvi lapok, melyeken tulajdon elleni vétségek vannak felsorolva. 1810. pünkösd hava 10-én tartott balassagyarmati vásáron öt magáról megfedezkedett tolvajt büntetnek meg 30 korbáccsapással és 30 pálcaiütéssel. A megbüntetettek közül 3 nő, közülük kettő cigány, és két férfi, mindketten cigányok. Bűnük zsebtolvajlás és kalaplopás.⁵⁴

1811-ben (Szent András hava 1. napja) egy magyar férfi kap 12 botot csizmalopásért, és 12 korbácsra ítélték egy cigány nőt egy abrosz eltulajdonításáért, de az „terhesnek mutatta magát”, megvizsgálása után pedig „kisülvén – őtet nem terhesnek lenni (!) Tsalfaságért és lopásért” halmazati büntetésként a 12 korbácsot 18-ra emelik fel.⁵⁵

De van más megyéből ide vásárra jövő, bandákba tömörülő társaság is, ki módszeresen – nem megtévedésből lopnak. 1809-ben egy Hevesből idejött tolvajbandát lepleznek le, s kísérnek a városházára, ahol „a tolvajok neveik tetteik, s büntetéseik feljegyeztetett.”⁵⁶

Természetesen ezzel a példafelsorolással egyáltalán nem azt akartuk sugallni, hogy a cigány lopott. Minden nemzetnek, néprtegnek vannak olyan elemei – akik a nem mindig veszélytelen – de könnyebb útját akarják választani a megélhetésnek, nem az éhség, a szükség vitte rá a felsoroltakat a lopásra, hanem a haszonszerzés.

A lopások különben is a városokban annyira elharapódtak, hogy a mezőváros külön intézkedést foganatosít az éjszakai besurranók ellen, mikor kimondja; „dobszó által közhírré adasson, hogy az esti harangozás után, amely nyári időben 10 órakor, téli időben 9 órakor adatni fog, az utcán lámpás nélkül járni senki sem merészeljen.”⁵⁷

A megye pedig 1816-ban hozza meg tiltó rendeletét a csavargó oláh cigányok ellen, akik „a Megyebeli Helységekben való megtelepedésük köztapasztalás szerint alkalmatosságot nyújtván a sok lopásokra, ... a Szolga Birák az illető helységbeli előjáróknak szorosan hagyják meg, hogy az ide, s tova Csavargó Cigányokat a’

Helységükből igazítsák ki, . . . a csavargó népnek a Helységekben menedék helyet ne adjanak.”

A rendelet különbséget tesz a letelepedett és az újonnan jövő oláh cigányok között.⁵⁸

A nógrádi cigányság a reformkorban

Mocsáry 1826-ban megjelent munkájában „Azon hijjánosságok és fogyatkozások melyeknek orvoslása szükséges” utószószerű fejezetében a 23. pontban így ír a cigányokról: „A Tzigányok most is abban az állapotban vannak a’ melyben ez előtt több századokkal voltak. Musika, kovácsolás, vagy lovakkal való csere a férfiak foglalatossága; Az asszonyok pedig fazékkal járván házról, házra, férjeik és gyermekeik számára nyerekednek, és így ezek is készből akarnak élni. Igaz, hogy Mária Terézia kegyes királynénk idejében széljel osztották azoknak gyermekeik, de nem folytatván ez tovább hasztalan adatott nekik az új Magyar nevezet, vissza estek a’ maradékban régi állapotukba. Miért nem szoríthatnának ezek, mint a’ közösség terhére élők, paraszti munkákra?”⁵⁹ Az elmarasztaló sorokból valószínű több jut a már többször említett vándor oláh cigányoknak, mint annak az egy-kétezer letelepedettnek, akik a falvak szélén kezdik kiépíteni a 19. század elején cigánytelepeiket. Mocsáry keserűen kérdi azt – ami egyben az előző század akaratának kudarcra is volt –, „Miért nem szoríthatnának ezek . . . paraszti munkára?” A beilleszkedést csak a földművelés eltanulása jelentette a kortárs számára. A megyei is foglalkozik a cigánykérdéssel. Ennek egyik érdekes dokumentuma az 1826. évi országgyűlés követutásítása. Az országgyűlési követeket az alábbi utasításokkal látják el: „A cigányoknak a Polgári Társaság hasznosabb tagjaivá leendő formálására nézve . . . ezen célt leginkább úgy lehetne elérni, hogy ezen emberek még gyermekkorukban valamely állandó Polgári Élet részére hasznos foglalatosságra formáltatnának. Ezen okon fogva a Követ Urak oda utasíttatnak, hogy midőn a nevelésről és a kisebb falusi iskolákról és tanítás módjáról leszen a tanácskozás, a Haza Rendejit, az Emberek miként lehető civilizatiója és már gyermekkorban erre leendő alkalmaztatásukra nézve figyelme-sebbé tegyék.” Magában az elképzelés nagyon szép gondolat, de ehhez iskolák is kellett volna. A korabeli falvak iskolaállapotjáról így ír a szemtanú: „Igen sokat ólakhoz, kunyhókhoz hasonlíthatom. Roskadozó, rongyos szurtos külsejű . . . nyomorult iskolaházak.”⁶⁰

Miután a cigánygyermeknek felemelkedését célzó iskolai oktatásról szóltak, így folytatják a követi utasítást: „ . . . a természetes szabadsággal sem a muzsikálásnak, sem a lóval való kereskedésnek egészében leendő eltiltása nem egyeztethetvén meg . . .” (nem értenek vele egyet). S mi ez, ha nem a felvilágosodás eszméinek átültetése egy követi utasításba? A továbbiakban azonban „ . . . a Polgári Hatalom által kemény fenytéssel . . .” fenyegetik meg az úgynevezett „ . . . tsapatokban vándorolni szokott oláh cigányok(at), akik pedig tsak tsalással és tolvajsággal szerzik meg élelmeket, ezen kóborlástól tellyességgel tiltassanak el.”⁶¹

Hasonló, de sokkal crélyesebb, hathatósabb intézkedéseket követel „Tolna vármegye Közönsége” a helytartótanáctól. A követelést a megye átirat formában megküldi többek között Nógrád vármegye törvényhatóságának is.

Az átirat első részében a kóborló (valószínű oláh cigányokról van szó) cigányok ártalmas tetteiről „csalás”, „orzás”, „rablás”, büntettekről szólva, a vármegye sürgeti: „ . . . hogy e bajokon minél előbb és minél hathatósabban segítsésk.”

A segítséget a helytartótanáctól várva a következő javaslatot teszik a vándor cigányok megrendszabályozására, amihez kérik más megyék hathatós segítségét is. Az országos szervek „valamely országos, és összpontosult közmunkát rendelni, és kijelölni méltóztassék, a' hová a hasonló Cigány Csapatokat az eddiginél már biztosabb következással utasíttathassanak a' Törvényhatóságok által, és ott felvigyázat alatt foglalkostkodtatván, s így nemcsak élelmüket, önmagukat a' közösség minden további terhe nélkül munkával megszerezhessék, hanem dologhoz szoktatván, de ott egyszerűs mind gyermekeikre is, és ezeknek oktatása, és nevelésére kívánatos figyelem fordíttatván, majd Nálók is a sátorozó vándorlás vad ingerét csak hamar a telepedés és lakás szelídebb, nemesebb vágya nyomja el; az által pedig a polgáriasodás útján és segedelmével az eddig henye nyomorgott és veszedelmes kóborlókból munkás, tehető, hasznos föld és kézművesek válhassanak.”⁶² Eddig az idézet. És álljon itt mellette a helytartótanács ugyancsak a megyékhez küldött válasza: „Oly közös hely – hangzik a válasz – hol az állandó lakás nélkül szűkölködő, vagy Csapatonként kóborló cigányok hasznos foglalkozásokra fordíthatnának, vagy élelmüket a közösség terhe nélkül kereshetnék, mostanság az országban ki nem jeleltethetvén”. Továbbiakban felszólítja a helytartótanács a megyéket – „hogy a cigányok is, úgymint más ország lakosai valami állandó s becsületes kereset mód követésére és tartós lakhelyek választására fogyanatosan szoritassanak. Egyéb iránt pedig Tisztelt Uraságtok arra ügyeljenek, hogy kiknek szabadságukban van úti Leveleket kiadni, a Cigányok részére kiadandó úti Levelek iránt fennálló óvások szorosan tartassanak meg.”⁶³

A fentiekből láthatjuk, hogy a szórványosan fellelhető és a reformkorban hozott intézkedések, cigányokkal kapcsolatos elképzelések közel sem olyan horderejűek, mint a 18. század második felének rendelkezései. Mire a korábban bejött cigányság már megtelepedettnek látszott, e népcsoporttal kapcsolatosan újabb problémát, a román fejedelemségből idejövő oláh cigányság okozták. A magyar cigányság élete, viselkedése kevésbé kívánczított jegyzőkönyvek lapjaira, ha csak nem központilag kellett őket összeírni.⁶⁴

A 19. század első felében keletkezett összeírások négy összetett kérdésre adnak választ:

1. A cigány férfinak és feleségének neve, életkora, gyermekeinek neve, életkora.
2. Hány esztendeje élnek a faluban?
3. Mivel foglalkoznak?
4. Milyen a magatartásuk, voltak-e büntetve?

Nézzük meg járasként az összeírásokat.

*Kékkői járás:*⁶⁵

Kezdjük a számszerű adatokkal. A járásnak 46 településén élt cigány lakosság, a települések 67,6%-án.⁶⁶ A 46 településen élő 121 család 517 főt számlál.⁶⁷ Ebből 300 fő a 18 éven felüli, mindkét nembeli cigány lakosság. A férfiak száma 173, a nők 127. Arányuk 58 : 42%. A gyermekek száma 217. A fentiekben olvashattunk „a semmittevő”, „a kóborló”, „a lopó”, „az orzó”, és még jó néhány elítélő jelzővel ellátott oláh cigányokról. Ennek ellenpólusaként ezzel egyidőben a kékkői járásban a letelepedett cigánylakosság férfi tagjai kilenc foglalkozási ághban tevékenykednek. Ipari jellegű foglalkozások: kovács, lakatos, kolompár (üstfoltozó), de ide sorolhatjuk a vályogvetőket, de a kosárfonókat is. A mezőgazdasági jellegű foglalkozások között van földműves, csősz, kapás, napszámos, lovász, marhapásztor. De ott találjuk őket a kereskedelemben is, mint lókupecsek, és természetesen a szórakoztató iparban is, mint muzsikások. Ennek egyik furcsa válfaja a kovács-muzsikus.⁶⁸

A felsorolt foglalkozási ágakban számszerint a következő arányokban képviselik magukat: a kovácsok száma 38 fő (23,7%), a lakatosoké 9 fő (5,6%), a vályogvetőké 2 fő (1,6%), a kosárfonókat egy fő képviseli. A mezőgazdasági szakmákat foglalkozásonként nézve: földműveléssel foglalkozik egy fő Berkenyén, csősz két fő, mezőgazdasági napszámos egy fő, lovasz egy fő, marhapásztor 2 fő. Legnagyobb létszámmal a zenészek képviseltetik magukat: 86 fő (53,4%). Kupec egy fő van. Amit kihagytunk a felsorolásból a koldulással foglalkozók, és azok, akiknek neve mellett semilyen foglalkozás nincs megjelölve. 13-an vannak, a felnőtt férfi lakosság 7,5%-át teszik ki.⁶⁹ Ha összehasonlítjuk a különböző foglalkozások ágazatok szerinti megoszlását, akkor mint ahogy ma mondanánk, első helyen a szórakoztató ipar áll. Másodjára a céhen kívüli iparüzést említhetjük, és csak harmadjára a mezőgazdasággal való foglalkozást. A részben mezőgazdasággal foglalkozó falvak kevésbé, vagy egyáltalán nem voltak ellátva iparosokkal, mint azt Schneider Miklós egyik tanulmányában megírta.⁷⁰ Bár az ő adatai csak a Trianon utáni Nógrád megyére vonatkoznak, de tükrözik azokat az állapotokat, amelyek Nógrád megyét jellemezték a 19. sz. első felében.

E szerint a vizsgált 155 lakott helyből 44-ben egyáltalán nem élt iparos. Valószínű, ezek hiányát pótolják az „univerzális fémművesek” – kovácsok, lakatosok –, akik az összeírásokban szerepelnek.

Eddig csak a férfiakról szóltunk. Ellentétben a közhiedelemmel, a cigánynők is dolgoztak. Az összeírás tanúsága szerint madzagkötéssel, meszelőkészítéssel, vagy mindkettővel egyszerre foglalkoztak. Ezen járásban meszelőkészítéssel foglalkozott 5 tizenhét évesnél fiatalabb nő, madzagkötéssel és meszelőkészítéssel 43 nő. Összességében megállapíthatjuk, hogy a 127 nő 33,8%-ának volt foglalkozása.

Az utánpótlás mindkét nem esetében folyamatosnak látszik. A lányok közül többen 8–12 éves koruktól tanulják anyjuk foglalkozását, ugyanígy a fiúk is, főleg a kovács és a zenész szakmákban. A helybenlakás, a letelepedés adatai nagyon jók. A vándorlás általában lelassult. A férfiak több mint 50%-a 20 éve, vagy annál hosszabb ideje lakik egyhelyben. Általában a nők – érthető okokból nem helybeliek – mint feleségek kerülnek a településekre. A kovácsok, muzsikuskok nagyrészt egyhelyben lakók, kevés köztük a vándor. Akik 10 évnél kevesebb ideje vannak egy helyben, azoknak a száma 28 (18%). Kifejezett vándort, csavargót e járásban nem találtak. A megélhetési viszonyok javulásával helyben lakókká váltak. Balassagyarmat muzsikusai közül a férfiak átlagban 25 éve helyben lakók, de a helyben születettek száma is 15 fő a 20 zenész közül. Egy-két helyen nyomon lehet követni a beszármazást is. Például Érsekvadkert mezővárosában lakók egy része Tereskéről, Dejtárról, Patakról, Magyaránándorból, Nógrádból és Nagyoroszból költöztek a településre. Az ideköltözöttek többsége kovács, illetve kovács-muzsikus, a nők foglalkozása madzagkészítő, kefekötő. De olyan kis településnek is megvan az állandó cigány lakossága, mint pl. Alsósáp. Az itt lakó három család felnőtt férfitagjai mind helybeli születésűek. Kettőnek a felesége származott ide.

A fentiekhez hasonlóan meglepő adatokat tartalmaznak a magatartásukra vonatkozó rovatok is. A 173 felnőtt férfiből mindössze 7 volt fenytve (4%). A nőknél mindössze 2 (1,5%). A büntetések mértéke nem komoly. Általában „a bíró házában” történik a büntetés végrehajtása, mint pl. Berkenyén, ahol a helybeli pásztort büntetik meg. Hogy miért, annak okát nem közlik. Ugyanúgy nem közlik, mint a négy kovács és egy muzsikus esetében sem. A többi járásban általában verekedésért, káromkodásért kell a bíró házában a „botot elszenvedni”. Valószínű, itt sem lehetett más az ok, mert a lopás vétkét minden esetben kiírták, bármilyen kicsi is volt az.⁷¹

A losonci járás:

Az 54 helységéből 33-ban laknak cigányok (61%). Az 50 család összesen 220 főből áll, kik közül 150 a felnőtt, és a nők száma mindössze 58.⁷² A 18 éven aluli mindkét nembeli száma 79.

A felnőtt lakosságnál legnépesebb a kovácmesterség, 50 fő, kik közül 25-en muzsikálnak is. 3 lakatos.

A mezőgazdaságban pásztorként dolgozik 3 fő, 25-en pedig különféle munkákat végeznek. Alacsonynak tűnik a csak zenével foglalkozók száma, mindössze 24. Kupecot is csak kettőt írtak össze. A felnőtt férfiak közül mindössze háromnál nincs foglalkozás feltüntetve (2,5%), közülük egyik koldul.

Hiányoznak olyan foglalkozások, mint a vályogvető, téglacéető. Valószínű, hogy a kő és a fa bősége mint építőanyag, teszi szükségtelenné az ilyen foglalkozásúak létét. A faipart, a zsindele- és deszkakészítést a helybeli szlovák lakosság is űzi, ezért erre sem specializálhatták magukat a cigányok. A nőknél sehol sem írnak össze foglalkozást.

Kevésbé ismert az inasok száma is. Mindössze három fiúról tudunk, kik közül kettő kovácsnak, egy zenésznek készül.

Az ebben a járásban lakó cigányság is a legjobb úton van a letelepedés felé. 48 felnőtt cigány helybeli születésű, 30 évnél több ideje lakik a faluban 10, a két évnél kevesebb ideje egy helyben lakók száma mindössze 22 (12,6%). A többi felnőtt a két megadott végpont közötti idő óta tartózkodik a településeken. Ezt az arányt még az sem rontja, hogy két felnőtt csavarog, de az ő magatartásuk is „jó”.

A régen helyben lakásnak vannak olyan hagyományai is, mint pl. Vámosfalván, ahol a cigányok megtelepedését 1758-ra teszik, vagy Divényben, ahol az ott lakó cigány családról az összeíró tudni véli, hogy 1793-tól helyben laknak.

Miután keveset, illetve kevésbé vándorolnak, magatartásukkal sincs sok probléma. Lopás miatt 3 személyt büntetnek meg, az egyik közülük 10 éves gyermek. A felnőttek közül az egyik „21 botot kapott káposzta lopásért”, a másik úgylátszik hajthatatlannak bizonyult, mert bár mindössze 35 éves, foglalkozása kovács, „65 pálcát” és „21 botot” kellett elszenvednie és börtönben is többször volt.

Hozzá képest az a három férfi, kik közül az egyik krumpli szedésakor kapott hat pálcát, a másik csavargásért hatot, a harmadik lopásért tíz vesszőt, csak az igazságszolgáltatás szigorának az áldozata. A többi férfi legfeljebb katona korában kapott büntetést, de azóta nem. Náluk ilyen, és ezekhez hasonló bejegyzéseket olvashatunk a magatartás rovathban: „becsületess magatartású”; „fenyítve nem volt”; „jámbor”.⁷³

*Szécsényi járás:*⁷⁴

A megye legtöbb falva ebben a járásban van, számszerint 74. Ebből 54-ben laknak cigányok (72,97%). A 242 családban összesen 1140 főt írnak össze. Ezek közül a 18 éven felüliek száma 592, (324 férfi, 268 nő). A gyermekek száma 548.

A felnőtt férfi lakosok 15 féle foglalkozást űznek, a nők négyféléét. A férfiaknál a legnépesebb foglalkozás a kovácmesterség. Összesen 147-en vannak (45,3%). 29-en közülük hegedűlnek is. Vannak települések, hol a kovács és kovács-hegedűsök száma jelentős. Pl. Erdőtarcsán 23-an, Kállóban 9-en, Nógrádszékfalban 8-an, Karancsesziben 7-en, Ludányban, Nagybárkányban, Szécsényben 5-5-en vannak. A lakatos mesterséget Jobbágyiban mindössze egy fő műveli. Kerekgyártó is csak ebben a megyében van. Vályogvetéssel 8, téglacéetéssel 3 férfi foglalkozik. Ipari jellegű foglalkozása van tehát a 18 éven felüli férfi lakosok 50,3%-ának, 163 főnek.

A mezőgazdaságban viszonylag kevesebben dolgoznak, földműves a járásban egy sincs. (A 18. sz.-ban 3 volt.) Napszámosként keresi a kenyerét 17 fő, pásztorkodásból él 8 fő, csősz két fő, egy-egy fő kertész, illetve ostoros (ökörhajtó). Csak a kuriózum

kedvéért említjük meg, hogy Mátraverebélyben egy 48 éves férfinak 3 mestersége is van. Egy személyben téglás, muzsikás és teknőkészítő.

A kifejezetten kereskedésből, főleg lókereskedésből élők száma 32 fő (9,8%). Találunk a cigány férfiak között két főt, aki urasági szolga. A zenészek száma 73 (22,5%). Ez közel 18 zenekarra elegendő zenész. Legtöbbben Szécsény mezővárosában muzsikálnak 16-an (21,9%), de Nógrádmarcaltban, Cserhátalápon és Bercelen is egy zenekarra valóan vannak.

Lókereskedelemmel, kupeckedéssel mindössze 6 településen foglalkoznak, a települések közül legtöbben Mátraszőllyőn vannak, 11 fő, Csécsén pedig 6 fő.

Akiknek neve mellett nincs foglalkozás feltüntetve, azoknak száma 18 (5,5%).

A nőknél már nem ilyen jó a foglalkoztatottság aránya. Négy munkaterületen dolgoznak, 9 fő meszelőkötő, 8 fő napszámos, 3 házalókereskedő és 1 községi bába. A 268 nőből kereső foglalkozást mindössze 20-an űznek, 7,5%. 247 nőnek nincs keresetet adó foglalkozása, két özvegyasszony koldulásból tartja fenn magát.

Elég intenzívnak látszik a gyermekek szakmára való tanítása. Többen közülük szülei foglalkozását tanulják, kovácsmesterséget tanul 7 fiú: Hugyag, Kálló, Lucfalva, Mátraverebély, Uzsa pusztá, Vanyarc. 15-en zenét tanulnak: Csécse, Hugyag, Endrefalva, Lőrinci, Nagygéc, Nógrádgárdony, Vanyarc településeken. Szőllyőn egy 16 éves fiút már lókereskedőként írnak össze. Másutt tudunk segéd munkásokról, kik kőművesek mellett dolgoznak: Mátraszőllyőn és Etesen. De ott találjuk őket a mezőgazdaságban kapásokként is (Varsány).

A lányok közül is többen sajátítják el szülei foglalkozását. Egy 16 éves leány madzagkötő Nagybárcányban, Rimócon pedig nem éppen nőies munkát végez egy 12 éves leány, válykot vet. Ezek a kiragadott példák is mutatják, hogy a legjobb mezőgazdasági adottságokkal ellátott járás falvaiban a legnagyobb számban és viszonylag sok foglalkozási ágban talál megélhetést a nógrádi cigányság tekintélyes része, 43,56%-uk. Ez a járás már a 18. század második felében is a cigánytelepítések legfőbb színhelye. Az összeírások tanúsága szerint az itt letelepített cigányságnak sikerült gyökeret eresztetni, a viszonylag apró falvak képesek voltak megtartani és eltartani a különféle mesterségekhez értő cigány lakosságot, akik szakmaikban a paraszti háztartásokban talált nyersanyagokat, illetve hulladékokat dolgozták fel, vagy éppen szórakoztatásukról gondoskodtak, időnként pedig igavonó állatok adásvételének közvetítését is végezték. Van arra is példánk, hogy az egyik kálói lókupec disznókkal is kereskedik. Ez a rétege a cigányságnak a mezővárosok zenészei mellett a legtajékozottabb, mint ezt például a tereskei Oláh esetében láthattuk; anyagi helyzetük magasan jobb, mint más falusi sorstársaiké.

A helybenlakás, letelepedés, mint már erről szóltunk, ebben a járásban volt a források szerint a legszervezettebb. A helyben lakásnak hagyományai vannak. Így nem a meglepetés tényével hatnak az olyan adatok, hogy Szécsény 61 felnőtt lakójából 51 fő már ott született, vagy Nógrádmegyer 21 felnőtt lakójából mindössze három fő az odaszármazott. A bevándoroltak legnagyobb része feleség. Állításunk igazolására megemlítiünk két példát.

Csécsén tíz feleséget írnak össze, kik közül mindössze egy helybeli születésű. A többiek Domony, Ecséd, Erdőtarcsa, Monostor, Pásztó, Szirák, Verseg helységekből hozták a férfiak. Az erdőtarcsai 16 nős férfi közül kettő helybeli lányt választott feleségnek, a többiek Csécse, Jászberény, Kökényes, Lőrinci, Palotás Romhány, Szarvasgede, Szirák helységekből találták meg választottjaikat. Csécse esetében a nagyfokú külső házasság magyarázata, hogy a férfi lakosság nagyrésze kupec. Erdőtarcsán 23-an kovácsmesterséget folytatnak, és ennek a mesterségnek a produktumai,

szögek, fűrők, pántok, egyszerű eszközök a különböző nagyobb helységek vásárain kellenek el, ahol alkalom nyílik az ismerkedésre.

Összességében megállapítható, hogy rendkívül alacsony a férfilakosság belső vándorlása, közülük több mint 200-an 20 évnél régebben élnek azokon a településeken, ahol összeírták őket.⁷⁵

Miután elég nagyszámú felnőtt lakos viselkedési adatait tartalmaznak az összeírások, többféle következtetést is levonhatunk a járási cigányság viselkedéséről. Lopás miatt két férfi (55 és 25 évesek) és 2 nő volt büntetve (50 és 32 éves). Az 50 éves nő özvegy, ő többször követett el kisebb tolvajlásokat. A kétnembeli felnőtt lakosságból mindössze 4 fő, aki lopás miatt volt büntetve, a felnőtt lakosság 0,6%-a. Fenytítve már többen voltak. 24-en „szenveték el” különböző vétségekért a „bíró pálcáját” (4%). Hárman káromkodásért, ketten verekedésért, engedetlenségért és „hamisságért”, egy-egy főt fenytítenek. Ez utóbbi kettőnek foglalkozása lókupec.

Foglalkozására nézve a fenytítettek között legtöbb a kovács, 10 fő és napszámos 5 fő. Hárman foglalkozás nélküliek, vagy ahogy az összeíró nevezi őket „hamuba heverő cigány”. (Mindhárman Béren laknak, közülük az egyiket „olykor-olykor kalodába zárták”. Elítélő módon az összeíró mindössze az egy éve Táb pusztára letelepedett cigány családról szól: „Tévelygők, Tsavargók, hol itt, hol ott laknak, vagy másutt.” Börtönt, vagy ahogy ma mondanánk, vizsgálati fogságot egy lókupec szenvedett el „gyanúságból Gyarmaton, de vétkét nem tudják”).

A nőknél lényegesen jobb a helyzet. A már említett lopást elkövető mellett egy kovács feleségét vonták „felelősségre” káromkodásért. A fenytítettek 15 községben laktak: Csécsé, Erdőtarcsa, Mátraverebély, Kálló, Lőrinci, Bercel, Bér, Kisgéc, Karancsság, Nógrádmargal, Nógrádszakál, Nógrádmegyer, Piliny, Nagybárcány, Tótmarokháza. Amint látjuk, sem egy szakmához, de még egy területhez sem kötődik a fenytítetteknek a számaránya.

Szécsény 111 cigány lakosa közül egy sem volt büntetve. „Magaviselete jó” bejegyzés található minden felnőtt lakos mellett. Olvashatunk dicsőítő bejegyzést is, mint például a berceli 56 éves kovács esetében, aki „... fenytítve sohasem volt, katonáskodott 15 évig”. Vagy „... 24 évig katonáskodott – az ugyancsak berceli 70 éves kovács-muzsikus – itt büntetve nem volt”.

Megmosolyogni való, de ide kívánczik a béri 18 éves nő, foglalkozására nézve „heverő cigány”, kinél a magatartás rovatnál az alábbi bejegyzés áll: „Tsint nem tett, hecsületes Czigány”. Talán ez a megjegyzés a cigányok által elkövetett bűnökn agyrészének mértékét is mutatja. A hatalomnak azonban tudatni kellett olykor-olykor vesszővel, vagy pálcával, hogy jelen van.⁷⁶

És végezetül tekintsük át a füleki járás cigányairól készült összeírást.⁷⁷

Füleki járás: A megye keleti részén hosszan elnyúló járás 67 településéből 47-ben laknak cigányok (70,1%). Legtöbben Homokterenyén (11 család), Karancslapujtón (13 család), Kalonda (10 család), Rappon és Füleken (9-9 család) vannak. A járasterületen élő 196 családban összesen 747 fő van. Közülük 18 éven felüli, 393 207 férfi és 186 nő. A 207 férfi közül foglalkozás nincs jelölve 29-nél (14%). A 29 közül 21 koldus.

A legnépesebb foglalkozási ág a kovács mesterség. Számszerint 105-en üzik (50,7%), közülük 10 muzsikál is. A kovácsok nagyobb számban vannak jelen: Rapp (10 fő), Kalonda (8 fő), Karancslapujtó (8 fő), Mátravérák (7 fő) falvakban. A lakatos szakmában dolgozók száma 7. Ebből 4-en Nagydarócon élnek. A kőműves szakmában 1 fő dolgozik Kisterenyén. Vályogvetésből ketten élnek Bárnában, téglát heten égetnek: Homokterenyén (2 fő), Sávoly (3 fő), Karancslapujtó (1 fő), Kisterenye (1 fő).

A mezőgazdaságban dolgozók száma alacsony: ketten pásztorkodnak, van két erdő-kerülő és öt közimunkás.

Kupeckodással is mindössze négyen foglalkoznak. Az „uraságnál” 1 fő szolgál. A zenészek száma 43, a férfi lakosság 20,7%-a, közülük egy dudás. A szórakoztatás eme képviselői nagyobb számban vannak jelen az alábbi településeken: Fülek (8 fő), Homokterenye (5 fő), Ipolynyitra (5 fő), ezek lehettek az önálló zenekarok.

A 186 nő közül kereső foglalkozása mindössze 12 főnek van, 6,4%, négy településen. Hidegkúton egy madzagverő, egy községi bába, Cereden egy madzagverő, Mátraszélén 3, Mátranovákon 6 madzagverő van.

A 18 éven aluli, mindkét nembeli gyermekekről egy kivételével nincs adat. Pincen 15 éves fiú kovácsmesterséget tanul. Nem valószínű, hogy csak ő egyedül tanulta a mesterséget. Az adatok hiányát inkább az összeírás hiányosságának kell betudnunk. Valószínű – más járások példáját véve alapul –, a cigánygyermekek itt is szüleik foglalkozását örökölték át nagyrészt.

A cigányságot ebben a járásban is letelepedettnek tekinthetjük. A 196 család közül több mint 140 család tagjainak neve mellett „Mióta élnek a faluban?” rovatban „törzsökös”, „itt született” bejegyzéseket olvashatunk. A házasságok velejárója – egyik faluból a másikba való költözés – mint belső mozgás mellett, a férfilakosság vándorlása csak Bárna, Cered, Homokterenye, Málnapataka, Ozgyin, Turicska, Vecseklő falvakban tapasztalható, ahol a családok megtelepedésének ideje 1–15 évvel ezelőtti időszakra tehető.

A viszonylag nagy számban megtelepedett cigányság a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas területen is megtalálta a megélhetési lehetőséget. Beilleszkedésük, letelepedésük sikeresnek mondható, amit megerősítenek a magatartásukról szóló bejegyzések. Többségük magatartása jó, még fenytve sem voltak. A fenytettek között mindössze 21 férfi van, a férfi lakosság 10,1%-a. Komolyabb – börtönbüntetést kapott – büntetett elkövető egy van. 40 éves, foglalkozása téglás. Orgazdaságért egy férfit büntettek meg, mestersége kovács. Legtöbb férfit Karancslapujtón fenytettek „nagy káromkodásokért”, összesen öt főt, mindegyikük foglalkozása kovács. A többi településen is a káromkodásért való fenytés vezet. A nők közül mindössze hármat fenytítenek, mindhármuk foglalkozása madzagverés.

Összesítésben járási és megyei szinten a cigányság foglalkoztatottságát, létszámalakulását a 19. sz. első felében az alábbi táblázat mutatja:

Járásiok:	Család száma:	18 éven felüli			Foglalkozása van				Nincs fogl.		Cigányok lét-száma
		férfi	nő	össz.	férfi	%	nő	%	férfi	nő	
Füleki	196 ¹	207	186	393	178	86	12	6,5	29	174	748
Kékkői	121	173	127	300	164	94,7	50	39,4	6	77	517
Losonci	61	116	58	174	115	99	—	—	1	58	253
Szécsényi	242	324	268	592	306	94,5	20	7,5	18	245	1140
Megye összesen	620*	825	639	1464	763	92,4	82	15	54	554	2658

* lásd 71-es felzet, 1843-as adatok.

A táblázathoz különösebb kommentár nem szükséges. Hangsúlyozzuk, ezek az

adatok csak a letelepedett cigányságra érvényesek. A megyében 1777-ben 427 családban 1873 cigány személyt, a reformkorban 630 családban 2658-at írtak össze. Ez mintegy 140%-os gyarapodást jelent. Amíg 1777-ben egy átlagos cigány család 4,38 főből állt, addig ez az átlag 50 év múlva 4,31-re módosult. Ez az adat ellentmondani látszik a nagycsalád modellnek. Természetesen ez nem zárja ki a 7–9 gyerekes cigány-családok meglétét.

Amíg a múlt században zene és kovácsolás volt a mesterségük – bár a két foglalkozás primátusa továbbra is megmaradt –, a reformkorra 15–20 mesterséggel bővül azon foglalkozások köre, amelyekkel a cigányság Nógrádban kereste a kenyerét.

Kovácsmesterségből él a nógrádi dolgozó cigányság közül 356 férfi, 47,4%, 70-en közülük hegedülnek is. Ezek az univerzális kovácsok kelendő árukat készítenek, amiket többször lakóhelyüktől távol értékesítenek. Erre az értékesítésre két példát: 1815-ben például „Berki Márton czigánynak 352 kész szögért, sarokpántért és reteszért” összesen „3 forint 25 krajcárokat” fizetett ki házipénztárából Balassagyarmat mezővárosára. 1848-ban Radics Ferenc „béri újmagyar” Pesten „szöveget árába egy régi fekete 10 forintost” kapott.⁷⁸

Bár számszerint lényegesen kevesebben, mindösszesen tízen, ott vannak a cigány férfiak az uradalmi téglátelegetőkben is, ahol évente a nemesség megnövekedett építkezési igényeinek téglaszükségletét elégítik ki.⁷⁹ Így sorolhatnánk tovább a többi ipari tevékenységüket, melyet a fejezet végén táblázat formájában foglalunk össze.

Ipari, kézműipari jellegű munkát végez a dolgozó férfilakosság közül 404 fő, a munkaképes korúak 53,79%-a. Mezőgazdasági, vagy ahhoz közeleső területen dolgozik a férfiak közül 76 fő, 10,11%. Földműveléssel mindössze egy foglalkozik, ugyanakkor 1770-ben még 5 fő. Az a tény, tehát hogy a cigányság megtelepedett és főleg a falvakban telepedett meg – egyáltalán nem azt jelentette –, mint a fentiekből láthatjuk –, hogy földművelővé vált volna. Már többször említettük – de most is ide kívánczik –, az a tény, hogy ócskavasból, öreg szerszámokból láncokat, kapcsokat, fűrőket, szegeket s más efféléket tudtak készíteni, hogy értettek a lópatkoláshoz, a lovak gyógyításához, hasznossá tette őket a falvakban, az uradalmi gazdaságokban, s feltehetőleg a cigányok is megtalálták a számításukat.

Van még két foglalkozás, amiről nem szóltunk, a zenész foglalkozás és a kupekedés. Az utóbbiak, a kupecsek száma 39 (5%), ebből is 32 a szécsényi járásban lakók közül kerül ki. E közvetítő kereskedői foglalkozás magában hordozta a felemelkedés lehetőségét is, ugyanúgy, mint a bukását is. A lótolvajság, az orgazdaság melegágya volt ez a kenyérkereseti lehetőség, amit a korabeli jegyzőkönyvi bejegyzések megerősítenek.⁸⁰ A másik felemelkedést ígérő foglalkozás volt a zenekarokban való muzsikálás, a magyar- és szórakoztató zene interpretálása. Emlékezzünk csak a követi utasításra, melyben helytelenítik többek között a „muzsikálásnak egészben leendő eltiltását”, mert mint írják indoklásként, „a Nemzeti Dallokat a Muzsikán oly különös ügyességgel fejezik ki” mint senki más. Nem célja a mostani tanulmánynak a cigányzenészek nógrádi működésének bemutatása, de egy-két képviselőjéről meg kell emlékeznünk. Mátyás Gábor a múlt század 50-es éveiben így ír a cigányokról: „Miután Zsigmond uralkodása alatt bejöttek Magyarországra, itt hamar megtanulták a hegedülést és czimbbalmozást, ők lettek ezen túl a nép zenészei; ők az ünnepélyek, lakomák, menyekzők, keresztelők s torok alkalmával a kedv élesztői.”⁸¹ Ilyen „kedv élesztő” volt az a négy cigány zenész, névszerint: Jónás István, Rigó Ignác, Rigó István és Rác Ferenc, akik 1809. március 5-én Balassagyarmaton az alábbi kötelezvényt teszik: „... kötelezzük magunkat arra, hogy Ns (Nagyságos) városnak valahányszor szüik-sege vagy kívánsága volna muzsikára, hátratévén egyéb vendégfogadókat, a város

vendégfogadóiban, vagy más helyein végve vissziük, kivévén, ha lakodalomra hivatalosak volnánk.”⁸²

Ugyanennek a bandának lehetett tagja 1818-ban Rigó András hegedűs, kinek hegedűjét egy gvarmati polgár jókedvében összetörte.⁸³ Ugyanez a Rigó András 1833-ban már zenekarvezető. Berkes István az ő „Muzsikus Bandájába mint Bögös beállni kívánt”, mégpedig nem kis időre, amint az a forrásból kitűnik, „... A Bandában élete napjáig megmaradni kíván”. Kivánsága nyomatékként 100 forintot tesz le kaukcióba a bandába belépni akaró bögös, ha szándékát minden ok nélkül megváltoztatná.”⁸⁴ Nyoma maradt Rigó Bertalan klarinétosnak is, és tudunk Balog András bandájáról is.⁸⁵ A zenész foglalkozásúak nagyobb számmal általában a mezővárosokban, vagy azok közvetlen közelében lévő községekben vannak. 1838-ban Balassagyarmaton 20 zenészt írnak össze, Dejtáron 9-et, Patvarcon 5-öt. Az ugyancsak mezővárosi jogállású Szécsényben 16-an muzsikálnak. Fülek mezővárosában is nyolcan élnek hegedűlés-

<i>Foglalkozás</i>	<i>Füleki járás</i>	<i>Kékkői járás</i>	<i>Losonci járás</i>	<i>Szécsényi járás</i>	<i>Összesen</i>
Kovács	105	54	52	147	358
Lakatos	7	9	3	1	20
Kolompár	1	—	—	—	1
Kőműves	1	—	—	—	1
Kollár	—	—	—	2	2
Kosárfonó	—	1	—	1	2
Téglaégető	7	—	—	3	10
Vályogvető	2	2	—	8	12
Iparos, kézműves összesen	123	66	55	162	406
Földműves	—	1	—	—	1
Napszámos	5	1	25	17	48
Csász	—	2	—	2	4
Lovász	—	1	—	—	1
Kertész	—	—	—	1	1
Kerülő	2	—	—	—	2
Pásztor	2	2	3	8	15
Ostoros	—	—	—	1	1
Szolga	1	—	—	2	3
Mezőgazdaságban dolgozik össz.	10	7	28	31	76
Kupec	4	1	2	32	39
Zenész	43	86	24	73	226
Katona	4	4	5	8	21

Megjegyzés: Kovácsokhoz vettük a kovács-muzsikusokat is.

ből, Losoncon mindössze ketten, de a szomszédságában lévő Losonctugáron, ami ugyancsak mezőváros, már 10-en keresik muzsikálással⁸⁶ kenyerüket, köztük az országos hírnévre szert tett Bunkó Ferenc, „a megye hangásza”. 1838-ban Bunkó Ferenc 54 éves. 25 éve költözött Tugárra Fülekről, felesége Andor Julianna Aloiz. Három felnőtt fia van: a 25 éves Ferenc, a 20 éves Lajos, és a 18 éves Miksa. Mindhárman zenészek. 1853-ban már Egerben hegedűs és zenekarfőnök.⁸⁷

Végezetül közöljük a foglalkozások számszerű adatait járási és megyei összesítésben.

Nem lenne teljes a kép, ha nem szólnánk a cigányok katonáskodásáról. 1762. febr. 5-én országos szintű rendelet jelent meg miszerint „a katonai hatóságok is figyelembe tartoznak venni, hogy ezen említett nép, máskiülönben alkalmas fiait vegyék be katonának”.⁸⁸ Ez az intézkedés megkönnyíteni látszik a vármegye újonccallítását, mondván, a cigányság fiataljait besorozzák katonának. Ezt a „buzgóságot” ki-védendő, a katonai hatóságok minden nyolc nem cigány után vettek be a hadseregbe egy cigányt. Ezt a megszorítást nem mindenkor tartották be, de főleg nem a napóleoni háborúk idején. 1809-ben pl. Balassagyarmat mezővárosának 12 katonát kellett kiállítani. A 19 „megfogottakból” besorozott 12 közül 4 új magyar, vagyis cigány, a 4 cigány közül mindössze egy „állt be önként huszárnak”, de ő is „a város részére írat-tatott be”.⁸⁹ A szolgálat bizonytalan ideig tartott, s nem volt mindenkinek olyan szerencséje, mint az 1809-ben megfogott Dilina Andrásnak, aki a 32. számú herceg Esterházy gyalogezredben szolgált, s már a következő év „Szent Mihály hava 30. napján . . . obschid mellett hazabocsátatott” valószínű hosszabb szabadságra, és a hely-ségnek pásztora lett. Az „obschid” elégett, s ezt igazolja a város.⁹⁰ Ugyanezen évben „Balogh Márton új magyar a végett esedezvén”, hogy a már említett gyalogezredből 1 hónapra szabadságra engedjék haza, „mert édesanyja halálos betegségben sínylődén katoná fiát még egyszer látni kívánja”.⁹¹

Bármennyire is szigorú volt a hadsereg légköre, ha csak tehették, megszöktek. A botozás, a kötött élet nemigen kedvezett a cigányoknak, s többen a dezertálást választották. Két ilyen esetet őrzött meg Balassagyarmat mezőváros jegyzőkönyve. Kolompár György és Jónás János – mindketten szökött katonák – a gyarmati vásár-ban lopásba keverednek. Kihallgatásuk alkalmával az alábbiakat mondják. Kolompár Nyitra megyéből szökött el a katonaságtól, a „Davidovich regimentből” közel 1 esztendeje. Arra a kérdésre „Kitől kaptad az obschidot? így válaszol: „Egy leányka találta”, de mikor az utolsó passzus honnanlétéről érdeklődnek, akkor már nem a szerencsés találásra hivatkozik – elmondja, hogy az útilevet „Pesten egy Deákkal tsináltatta, . . . ahol a pecsétet is reá ütötte”. Mielőtt katonának vitték, nagykiürtösi la-kos volt. Jónás Jánost Pesten a vásárban fogták meg katonának, de ő két-három nap után megszökött a laktanyából.⁹²

Hogy mennyire bizonytalan volt a szolgálati idő, egy példa: Oravecz András 28 éves szolgálat után „haza szabadíttatni a katonaságtól örökre akar”,⁹³ úgy niunt Rátz Márton katoná, ki ugyancsak a hadseregből való elbocsátását kéri.⁹⁴ De sorolhatnánk azoknak az eseteit is, kik az összeírásban szerepelnek 10–20 éves katonai szolgálattal a hátuk mögött, annak szigorát csak fenytéssel viselve el. Ha nős volt a befogott, az otthonmaradottakról nemigen gondoskodtak. A paraszti társadalom nagy családja még biztosíthatta a megélhetési minimumot, a cigányság azonban máról-holnapra él-vén nem volt tartalékja, koldult, vagy a máséhoz nyúlt, vagy ha meg volt az adottsá-ga „rossz életet viselvén” mint Virág Rózsi, „kinek férje katoná lévén, ő egyedül buja élete által keresi élelmét”.⁹⁵

A katonáskodás a reformkorban válik meghatározott időtartamú szolgálattá.

8 évben maximálják a szolgálati időt. Sok cigány férfi – nem egy közülük több évtizedes katonai szolgálat után – ekkor kapja meg véglegesen az elbocsájtó levelet, az „obschitot”. A forradalom és szabadságharc idején közülük többen önként csatlakoznak a honvédséghez, többüket a helység pénzen fogadja meg katonának. A hiányosan fennmaradt honvéd névsorokban 39 a cigány katonák száma, kik 17 községből vonulnak be a hadseregbe.⁹⁶

1848 a cigányoknak is meghozza a személyes szabadságot. Felszabadulnak a feudális kötöttségek alól, de mivel jobbágytelekkel egyikük sem rendelkezik, semmiféle földhöz nem juthatnak. Legfőlegbb nyomorúságos viskójuk alapterülete és 1–2 m²-es udvar, az amit az 1860-as években a telekjegyzőkönyvekbe bejegyeznek nevükre.⁹⁷

A fellendülő kapitalista fejlődés egyre jobban kiszorítja áruikat a piacról, számukra csak a legperiférikusabb munkák maradhatnak. Még jól járnak azok, akik az erdők-mezők gyógynövényeit gyűjthetik.

A felemelkedés egyetlen útjának látszik a zenekarokban való muzsikálás. De ez a lehetőség csak a legjobbaknak adatik meg.

A többségük szakképzetlen, elhelyezkedési lehetőségük nehéz, máról-holnapra élnek.

HIVATALOS ÖNKORMÁNYZAT, A VAJDASÁG INTÉZMÉNYE A 18. SZÁZADBAN NÓGRÁDBAN

Fából vaskarika? Ha hivatalos, hogy lehet önkormányzat. De mégis igaz. A közvélemény nagy része úgy tudja, hogy a cigányokat a vajdák kormányozzák, kiket saját vezetőként a közösség emel maga fölé. Ma is sokan vannak, kik ha meghallják Csatka búcsújáró hely nevét, azt mindjárt az évenkénti vajdaválasztással hozzák kapcsolatba. A valóság azonban más.

Idézzünk egy nógrádi statútumból: „A tekintetes megye jónak látta úgy határozni, hogy a más helyről érkező cigányok . . . közül . . . bárkit elfogni nem lehet, ha az a vármegye által illetékesnek ítélt vajda felügyelete, illetve joghatósága alá tartozik.” Tehát a közösség nem választ, vagy ha igen, az formális. A hatalomnak, a megyének van szüksége olyan személyre, aki, vagy akik helyette, közvetlen parancsra elvégzik a soros teendőket, ami koronként változik. Egyik feladat rendészeti. Idézzük: „A . . . vajdának az a feladata, hogy a vétkek és jelentősebb esetek alkalmával az érdekelteket, szigorú esküvés alapján az alispán úrhoz elő állítsa, s így a nép sörredékét nagyobb rendre kényszerítse, megjavítsa.” És mennyire a mindenkori hatalom eszközei voltak, azt az a rendelet utolsó mondatával bizonyítjuk: „A vajdák számát és nevét a tekintetes uradalnak és földesuraságok az alispán úrnak jelentse be.”⁹⁸

Országos szinten már a 16. században vannak adataink vajdáról, kik adót szedtek a király számára. Őket a király, vagy a nádor nevezte ki.

Nógrádban 1715-ből van ismert adatunk vajdáról, ill. vajdáról, épp az adó kapcsán.

Forgács János főispánhoz Pál vajda panaszlevelet írt, melyben – mint a felhatalmazó levélből kitűnik – felhatalmazza a főispán Pál vajdát, hogy Csonka vajdát „. . . mindenütt Szabadon megh foghassak, költözhességh és a Magyar Vajdájukhoz vihessék, mind addig foghva tartván, migh (az) adót, akivel kinek, kinek tartozik, le nem teszi.”

Azonkívül megtudjuk, hogy Csonka „vajdaságáról” kiadott levele (a főispáné) „annektáltatik és kassaltatik”.⁹⁹

A hatalom kinevezettje visszaélt a rábízott hatalommal, úgymond magának szedi be a pénzt. Ezért és nem az adó beszédéséért utasítanak, ill. bíznak meg egy újabb vajdát, a megye új megbízottját, hogy a beszédett adót a megyének szolgáltatassa be. Büntetésről, megtorlásról az után nincs szó, amikor az engedelmet megtagadó „akivel kinek kinek tartozik” lerója. És hogy az új vajda jól viselte tisztségét, más sem bizonyítja jobban, hogy 1720-ban már fia lesz a vajda, Berki Ferenc. Mint a megye fő vajdája, kinevezését az adminisztráció vezetőjétől, az alispántól kapja, de ő még abban az évben (1720-ban) tisztségét a főispánnal is megerősítteti. Az alispáni kinevezés egyik mondata így szól: „Parancsolom minden Czigányok rendén lévő, s akár mely hivatalban helyezettettnék . . .”, hogy az örök vajdának kinevezett „közönségesen Ferencnek” mondott vajdát „megbeesüljék, szokott adójukat igazán megadják, (és) engedelymeskedjenek”. Amennyiben lenne ellenszegülő „engedetlen káromkodó, lézengő lopó”, azokat megbüntetheti. Sőt az alispán felszólítja a „paraszt renden lévő kapitányok(at) Hadnagyok(at) nem különben a Városházai Falusi Bírók(at), hogy a felül említett vajdának, úgy alatt valónak, Szánt szándékkal kárt tenni, avagy tétetni ne engedjenek, hanem inkább szükséges, illendő segítséggel, assistentiával hozzájuk legyen.”

Ferenc vajda eme kinevező okmányát megerősítteti Forgách János főispánnal. A főispáni megerősítő levél adja tudtára „. . . az Czigányok rendén lévő minden Fő és Alsó Részben helyezettetteknek”, hogy ő, a főispán Berki Ferencet („Fő Ispányi autoritásból nagyobb biztonságra nézve, ezen Nemes Nógrád Vármegyében lévő Czigányok vajdájává . . .” kinevezi, sőt „. . . Fiú ágon leendő, vagyis már lévő maradékát, ennek utána örökös vajdájoknak ismerjék el . . .” a cigányok körében – parancsolja a főispán. Forgách Ferenc felhatalmazza a kinevezett vajdát, „. . . hogy az engedetleneket, káromkodókat, settenkedő lopókat és szegény embert károsító gonoszokat, érdemiük szerint megbüntesse, a büntetésnek a díját pedig a Magyar Vajdák kezéhez szolgáltatassa.” Továbbá hatalmat ad Ferenc vajdának arra is, „. . . hogy ha három, négy esztendővel vajdaságához tartozandó valamely Czigányok más Vármegyékbe elszöktenek, vagy ez után is el Szökőket, azok ha valahol ezen Nagy Nemes Vármegyében keze alá akadnak bátran megfoghassa, s meg is fogattathassa, s maga alá hódíttathassa”. A megerősítés Gács várában 1720. június 8-án történt.¹⁰⁰

Hasonló szöveggel, de csak részben fentmaradt vajdai kinevezés 1730-ban is készült Berki Ferenc vajda részére, melyet Gyürky István „. . . a Tekintetes Nemes Vármegye Hites rendszerint való nótáriusa” állított ki.¹⁰¹

A család megszerezte magának a megye örökös fővajdaságát. Az eddigiekből kitűnik, hogy egyáltalán nem cigány találmány a vajdaság intézménye – a vajda mint elnevezés szláv szó –, sőt a kinevező levelek hangneméből kiderül, nem is népszerű a cigányság körében. A vajda parancsa a szolgabíró, a főispán parancsa, büntetése pedig a megye kezének meghosszabbítása. A társaira vágatott bot, vagy korbács mögött nem a közösség igazságérzete, hanem a hatalom tekintélye van, aki mindaddig nem avatkozik a vajdák intézkedéseibe, míg azok nem veszélyeztetik a hatalom parancsainak végrehajtását azáltal, hogy a följük rendelt végrehajtóval szembeszállnak.

Ez következett be 1741. november 18-án, amikor a megyéhez „oda utazó Mihály vajdát” követte a „cigányok serege” is, akik „. . . ezen vajda Mihály ellen, sokat (és végtelen panaszkodtak)”. A panaszosok szövője többek között „. . . a fiuleki sereg vajdája volt”. Részlet a panaszból: „Senkinek semmi becsületet nem adott . . . most minden Szegényen Csúfot szokott űzni, azokat semminek sem tartani . . . s minden képpen szidalmazni . . .” szokta, már mint az alárendelt cigányokat. Magát a tanútevő vajdát is „. . . az elmúlt télen . . . ötejével edgyütt hajon fogva hurcolta, rángat-

ta . . .”, és még így sorolhatnánk tovább az enyhén szólva szangvinikus vérmérsékletű Mihály vajda tetteit. Valószínű, ezt még elnézte volna a vármegye a vajdának, de egyesek tudni vélték, hogy a saját szakállára „adót vastagon szedett”. Bár ez egyértelműen nem bizonyosodott rá.

Miután nagy volt a felháborodás, a vizsgálattevő hivatalnoknak illett feltenni a kérdést, hogy ha ilyen embernek ismerték, miért választották meg? A kérdésre így felelnek a cigányok: „Midőn választották Miskánkot vajdának, az volt mondva Fent Szóval . . . hogy a Nemes Vármegye szája azt mondja, hogy Miskát ha csak egy esztendőre is próbaképpen vajdának teszik.” A cigányok meg is választották, de kikötötték, hogy egy Mátyás nevű öreg cigány „tanácsadója legyen neki”. De ő még „nem hogy Mátyás tanácsával élt volna, sőt azt is semminek tartván csupáncsak maga tanácsa szerint bánt minden szegény, becsületes Czigánnyal”, sőt úgy véli a fiuleki vajda, hogy „nem mindenkinek tetszett a választás”, mert „Igenis pedig voltak ellentállók, úgy mint öregebb Berki Mihály és a többiek is, kiket most hirtelen meg nem nevezhettek”.¹⁰²

A megjelent „seregek” és azok vezetői hajthatatlanok voltak az elhatározásukban, és ezt a hajthatatlanságot levélben is megfogalmazták: „Alázatosan instálunk a Tekintetes Nemes Vármegyével . . . hogy mely Vajdánk volt . . . Mihály(t) többé nem kívánjuk vajdának lenni”, majd így folytatják: „. . . Kegyelmetek engedelmeiből választjuk, vagyis választani kívánjuk Szász Mátyást öreg és Fő Vajdának”, s a nyomaték kedvéért újra kijelentik: „Mihályt pedig teljességgel nem kívánjuk.”¹⁰³ Ennek a nem kis tanúságot nyújtó eseménynek kimenetele nem ismeretes.

Amit a perpatvaron kívül megtudhattunk többek között, hogy a cigányság belső közigazgatása – „seregei” – ugyanúgy szerveződtek, mint a megye közigazgatása.

A megyének volt fő- és alispánja, a cigányoknak fő- és alvajdája. A megyének volt négy járása, a cigányságnak volt négy serege. Valószínű, hogy a seregek vajdái a járások területén lévő cigányok közvetlen felügyeletével voltak megbízva, és a felsőbb szervekkel fővajdájukon keresztül érintkeztek. Ugyanazokat a rendészeti, adószedői feladatokat látták el, mint a dikátorok a falvakban. A legkisebb egység a cigányságnál az ún. „sátoralja” volt, mely után a 18. század közepe tájáig 16 polturát szednek. A cigányság a viszonylagos önállóság fejében el kellett hogy viselje névleges választásokon föléjük emelt előljáróik visszaéléseit, és csak ritkán juthatott el szavuk a megyéig. A vajdaságot, mint intézményt először II. József idején szüntetik meg (erről a tanulmányunk első részében szóltunk), és másodszor 1945 után.¹⁰⁴

A köztudatban túlélte önmagát.

DEMOGRÁFIAI TÁBLÁZATOK

Füleki járás 1775.

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Csákányháza	1	1	1	2	2	—	2	4
Fülek	4	4	4	8	5	—	5	13
Fülekkovácsi	1	1	1	2	2	1	3	5
Fülekpüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	2	2	4	7
Garáb	1	1	1	2	1	—	1	3
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	5	3	8	3	2	5	13
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
Ipolybolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
Ipolytarnóc	2	4	2	6	6	2	8	14
Kalonda	1	1	1	2	1	—	1	3
Kazár	1	1	1	2	2	—	2	4
Kisterenye	1	1	1	2	1	—	1	3
Kisújfalu	1	1	1	2	—	—	—	2
Korlát	1	1	1	2	2	1	3	5
Lapujtő	1	2	2	4	4	1	5	9
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	1	3	5
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
Mátránovák	1	1	1	2	1	—	1	3
Mulyádka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsin	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagyfalu	2	2	2	4	4	1	5	9
Nyitra	2	2	2	4	2	—	2	6
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pilis	1	1	1	2	—	—	—	2
Pinc	2	2	2	4	3	2	5	9
Poltár	2	2	2	4	1	—	1	5
Ragyole	2	1	1	2	2	3	5	7
Rap	1	2	1	3	3	2	5	8
Rónya	1	1	1	2	2	—	2	4
Sávoly	2	2	2	4	3	2	5	9
Somosújfalu	1	1	1	2	1	2	3	5
Terbeléd	1	1	1	2	1	1	2	4
Turicska	1	1	1	2	1	—	1	3
Uhorszka	2	2	2	4	1	4	5	9
Videfalva	2	2	2	4	2	—	2	6
Járás: összesen	53	59	53	112	65	29	94	206

Lapujtő = Karancslapujtő

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Cered	3	3	3	6	2	2	4	10
Csákúnyháza	3	3	3	6	2	2	4	10
Fülek	3	3	3	6	—	4	4	10
Fülekkovácsi	1	1	1	2	1	—	1	3
Fülekpüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	1	1	2	5
Garáb	1	2	1	3	1	2	3	6
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	4	3	7	3	—	3	10
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
(Ipoly)bolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
(Ipoly)nyitra	2	2	2	4	2	—	2	6
(Ipoly)tarnóc	3	6	3	9	5	—	5	14
Kalonda	1	1	1	2	—	—	—	2
(Karancs)alja	1	1	1	2	—	4	4	6
(Karancs)lapujtó	5	6	5	11	2	6	8	19
(Karancs)apátfalva	2	2	2	4	5	—	5	9
Kazár	1	1	1	2	2	—	2	4
Kisfalu	2	2	2	4	1	—	1	5
Kisterenye	2	2	2	4	2	—	2	6
Korlát	1	1	1	2	2	—	2	4
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	2	4	6
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
(Mütra)novák	2	2	2	4	1	—	1	5
Mulyadka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsinypusztá	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagydaróc	3	3	3	6	2	—	2	8
Nagyfalu	1	2	1	3	5	1	6	9
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pinc	2	2	2	4	2	3	5	9
Poltár	2	2	2	4	2	—	2	6
Ragyolec	1	2	1	3	3	3	6	9
Rap	2	3	2	5	3	1	4	9
Rónya	1	1	1	2	1	—	1	3
Salgótarján	2	2	2	4	4	1	5	9
Sávoly	1	1	1	2	2	—	2	4
Somosújfalú	5	5	5	10	4	5	9	19
Terbeléd	2	3	2	5	1	1	2	7
Turicska	1	1	1	2	—	—	—	2
Uhorszka	2	2	2	4	1	2	3	7
Videfalva	2	2	2	4	1	2	3	7
Összesen :	75	86	75	161	74	40	114	275

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férj	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bárna	1	1	1	2	—	1	1	3
Cered	3	3	3	6	2	2	4	10
Csákányháza	3	3	3	6	2	2	4	10
Fülek	3	3	3	6	4	—	4	10
Fülekkovácsi	1	2	1	3	1	—	1	4
Fülekpiüspöki	1	1	1	2	1	—	1	3
Galsa	1	2	1	3	2	2	4	7
Garáb	1	3	1	4	1	—	1	5
Hidegkút	1	1	1	2	1	—	1	3
Homokterenye	3	4	3	7	3	—	3	10
Hradistya	1	1	1	2	1	1	2	4
(Ipoly)bolyk	1	1	1	2	—	—	—	2
(Ipoly)nyitra	3	3	3	6	8	1	9	15
(Ipoly)tarnóc	3	5	3	8	5	1	6	14
Kalonda	1	1	1	2	—	—	—	2
(Karancs)lapujtó	2	2	2	4	4	—	4	8
Kazár	1	2	1	3	1	—	1	4
Kisfalu	2	2	2	4	1	—	1	5
Kisterenye	2	2	2	4	2	—	2	6
Korlát	1	1	1	2	2	—	2	4
Losoncapátfalva	1	1	1	2	2	—	2	4
Málnapataka	1	1	1	2	—	—	—	2
(Mátra)novák	2	2	2	4	1	—	1	5
Mulyadka	1	1	1	2	—	—	—	2
Múcsinypusztá	2	2	2	4	—	—	—	4
Nagydaróc	4	4	5	9	10	4	14	23
Nagyfalu	2	2	2	4	8	1	9	13
Óbást	1	1	1	2	2	—	2	4
Pinc	1	1	1	2	2	1	3	5
Poltár	2	2	2	4	2	—	2	6
Ragyole	1	2	1	3	2	1	3	6
Rap	2	3	2	5	3	2	5	10
Rónya	1	1	1	2	1	—	1	3
Sávoly	1	1	1	2	2	1	3	5
Somosújfalú	5	5	5	10	4	8	12	22
Terbeléd	2	3	2	5	1	1	2	7
Uhorszka	2	2	2	4	1	1	2	6
Videfalva	2	2	2	4	1	2	3	7
Összesen:	68	79	69	149	83	32	115	263

Lakott hely	Csa- lúd	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férjfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Alsóesztergály	2	2	2	4	2	7	9	13
Alsópetény	2	2	2	4	2	4	6	10
Alsósáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	12	19	12	31	17	12	29	60
Bánk	1	2	1	3	—	2	2	5
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
(Borsos)berény	4	6	4	10	3	3	6	16
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Csesztve	3	4	3	7	3	—	3	10
Dehercsény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
(Diós)jenő	1	2	1	3	1	5	6	9
(Érsek)vadkert	4	6	4	10	7	3	10	20
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabacs	1	1	1	2	2	1	3	5
(Galga)guta	1	2	1	3	2	3	5	8
Horpács	2	2	2	4	3	—	3	7
Ipolyszög	2	2	2	4	7	5	12	16
Keszeg	1	1	1	2	2	—	2	4
Kékkő	2	3	3	6	3	4	7	13
Kisecséd	1	1	1	2	1	4	5	7
Kistűjfalu	1	3	1	4	—	1	1	5
Kösd	2	2	2	4	4	4	8	12
Legénd	2	2	2	4	3	1	4	8
(Magyar)nándor	1	1	1	2	3	1	4	6
Mohora	3	2	3	5	9	2	11	16
Nagykürtös	2	2	2	4	1	4	5	9
Nagyoroszi	4	4	4	8	7	6	13	21
Nagysztracsén	1	1	1	2	1	1	2	4
Nagyzellő	3	3	3	6	3	3	6	12
Nézsa	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	1	2	1	3	2	2	4	7
(Nógrád)verőce	3	4	3	7	3	2	5	12
Nőtincs	1	1	1	2	—	4	4	6
Óvár	1	2	1	3	1	1	2	5
(Os)agárd	1	1	1	2	1	2	3	5
Patak	5	7	5	12	2	6	8	20
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rúd	1	2	2	4	3	3	6	10
Szátok	1	1	1	2	2	2	4	6
Szente	1	1	1	2	3	1	4	6
Szentpéter	3	3	3	6	3	—	3	9
Szécsényke	1	1	1	2	6	2	8	10

Szklabonya	5	5	5	10	8	3	11	21
Tereske	5	6	5	11	6	3	9	20
Tolmács	2	2	2	4	2	2	4	8
Zsély	2	2	2	4	1	2	3	7
Járás: összesen	102	127	104	231	150	115	265	496

¹ Ipolyszög = Riba

1		Ipolyzög = Riba																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																										

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Agárd(ős)	1	1	1	2	1	2	3	5
Alsó Esztergály	2	2	2	4	2	5	7	11
Alsó és felső Szécsénke	1	1	1	2	6	2	8	10
Alsó Petény	2	2	2	4	2	4	6	10
Alsó Sáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	9	10	9	19	15	8	23	42
Bánk	2	3	2	5	3	1	4	9
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
Borsosberénke	4	6	4	10	4	2	6	16
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Cseszte	3	4	3	7	3	—	3	10
Debercsény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabocs	1	1	1	2	1	1	2	4
Guta	1	2	1	3	2	3	5	8
Horpács	1	1	1	2	2	—	2	4
Jenő(Diós)	1	1	1	2	5	1	6	8
Keszeg	1	1	1	2	2	2	4	6
Kékkő	3	3	3	6	3	4	7	13
Kisecséd	1	1	1	2	1	4	5	7
Kisújfalu	1	2	1	3	—	1	1	4
Kis Zellő	1	1	1	2	2	1	3	5
Kosd	2	2	2	4	4	4	8	12
Legénd	2	2	2	4	4	—	4	8
Mohora	3	2	3	5	8	2	10	15
Nagykürtös	2	2	2	4	1	4	5	9
Nagyoroszi	4	4	4	8	6	6	12	20
Nagysztracsén	1	1	1	2	1	1	2	4
Nagy Zellő	3	4	3	7	3	3	6	13
Nándor	1	1	1	2	3	1	4	6
Nézsá	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	2	2	2	4	3	2	5	9
Nőtincs	1	2	1	3	—	4	4	7
Óvár	2	2	2	4	3	2	5	9
Patak	4	7	4	11	2	6	8	19
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rád	3	3	3	6	3	3	6	12
Riba	2	2	2	4	6	3	9	13
Szántópuszta	1	3	1	3	1	1	2	5
Szátok	1	1	1	2	2	2	4	6

Szendehehely	1	2	1	3	—	2	2	5
Szente	1	1	1	2	3	1	4	6
Szent Péter	3	3	3	6	3	—	3	9
Szklabonya	5	5	5	10	7	2	9	19
Szügy	—	1	—	1	—	—	—	1
Tereske	6	8	6	14	7	5	12	26
Tolmács	2	2	2	4	2	2	4	8
Vadkert	4	5	4	9	5	4	9	18
Verőce	3	4	3	7	4	2	6	13
Zsély	1	1	1	2	1	1	2	4
Összesen:	106	125	106	231	157	108	265	496

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Agárd(ős)	1	1	1	2	1	2	3	5
Alsó Esztergály	2	2	2	4	2	5	7	11
Alsó és Felső Szécsénke	1	1	1	2	6	2	8	10
Alsó Petény	2	2	2	4	—	2	2	6
Alsó Sáp	1	1	1	2	2	—	2	4
Balassagyarmat	11	18	11	29	16	8	24	53
Bánk	1	2	1	3	1	1	2	5
Bodony	1	1	1	2	1	—	1	3
Borsosberénke	4	4	4	8	5	1	6	14
Busa	2	3	2	5	3	1	4	9
Csesztve	1	1	1	2	3	1	4	6
Debercsény	2	2	2	4	6	—	6	10
Dejtár	2	2	2	4	2	—	2	6
Felsőpetény	1	1	1	2	2	2	4	6
Galabocs	1	1	1	2	2	1	3	5
Guta	1	2	1	3	2	1	3	6
Horpács	1	1	1	2	2	—	2	4
Jenő(Diós)	2	2	2	4	6	1	7	11
Keszeg	1	1	1	2	—	2	2	4
Kékkő	3	3	3	6	3	5	8	14
Kisecséd	4	5	4	9	2	6	8	17
Kisújfalu	1	2	1	3	—	1	1	4
Kis Zellő	1	1	1	2	2	1	3	5
Kosd	2	2	2	4	3	4	7	11
Legénd	2	2	2	4	4	—	4	8
Mohora	3	2	3	5	8	2	10	15
Nagykürtös	1	1	1	2	1	3	4	6
Nagyoroszi	4	4	4	8	8	5	13	21
Nagysztracsén	2	2	2	4	1	1	2	6
Nagy Zellő	3	4	3	7	3	3	6	13
Nándor	1	1	1	1	2	3	1	4
Nézsá	1	1	1	2	4	1	5	7
Nógrád	2	2	2	4	3	2	5	9
Nőtincs	2	3	2	5	—	5	5	10
Óvár	2	3	2	5	2	1	3	8
Patak	4	7	4	11	2	6	8	19
Penc	1	1	1	2	1	—	1	3
Rád	1	1	1	2	1	2	3	5
Riba	2	2	3	5	6	4	10	15
Romhány	2	2	2	4	2	3	5	9
Szántópuszta	1	2	1	3	1	1	2	5
Szátok	2	2	2	4	2	3	5	9

Szende hely	1	2	1	3	—	2	2	5
Szent Péter	1	1	1	2	3	1	4	6
Szklabonya	5	5	5	10	8	4	12	22
Tereske	6	8	6	14	8	4	12	26
Tolmács	2	2	2	4	2	3	5	9
Vadkert	5	7	5	12	7	5	12	24
Varbó	2	2	2	4	1	4	5	9
Verőce	3	4	3	7	3	3	6	13
Zsély	2	2	2	4	2	2	4	8
Összesen:	112	136	113	249	158	118	276	525

Lakott hely	csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Brezova	1	1	1	2	3	2	5	7
Budalehota	2	2	2	4	—	4	4	8
Felsőc	2	2	2	4	3	3	6	10
Felsőtisznovnyik	1	1	1	2	3	2	5	7
Gács	1	1	1	2	3	4	7	9
Gácsfalva	2	1	2	3	5	—	5	8
Gácslehota	2	2	2	4	1	3	4	8
Lónyalánya	1	2	1	3	3	1	4	7
Losonc	3	2	3	5	2	5	7	12
Losonctugár	4	4	5	9	3	5	8	17
Miksi	1	1	1	2	—	1	1	3
Nagyliberece	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	3	2	5	4	1	5	10
Podrecsány	1	2	1	3	1	3	4	7
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Tamási	2	3	2	5	2	2	4	9
Turopolya	4	4	4	8	8	2	10	18
Udornya	1	1	—	1	3	—	3	4
Vámosfalva	5	5	5	10	3	3	6	16
Vilke	1	1	1	2	3	3	6	8
Járás összesen:	39	41	39	80	57	52	109	189

Losonci járás, 1776.

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férj	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Alsósztrégova	2	2	2	4	1	2	3	7
Brezova	1	1	1	2	4	1	5	7
Budalehota	2	2	2	4	2	2	4	8
Gács	1	1	1	2	2	3	5	7
Gácsfalva	2	1	2	3	3	1	4	7
Gácslehota	3	2	3	5	3	4	7	12
Gergelyfalu	1	1	1	2	2	—	2	4
Jelsőcz	1	1	1	2	2	1	3	5
Kislibercse	3	3	3	6	4	—	4	10
Lónyabánya	2	2	2	4	3	1	4	8
Losonc	3	4	3	7	2	5	7	14
Losonctugár	4	4	4	8	6	5	11	19
Lupocs	2	2	2	4	2	3	5	9
Miksi	1	1	1	2	—	2	2	4
Nagylibercse	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	4	2	6	5	2	7	13
Podrecsány	1	1	1	2	1	2	3	5
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Tamási	3	3	3	6	4	2	6	12
Tiszovnyik	1	1	1	2	3	1	4	6
Tőrines	2	3	2	5	1	2	3	8
Turpolya	6	7	6	13	8	5	13	26
Udornya	1	1	1	2	3	—	3	5
Vámosfalva	4	4	4	8	3	4	7	15
Vilke	2	2	2	4	3	—	3	7
Összesen:	53	56	53	109	74	56	130	239

Lakott hely	Csa- lúd	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Alsósztrégova	2	2	2	4	1	2	3	7
Brezova	2	3	2	5	5	2	7	12
Budalehota	2	2	2	4	3	1	4	8
Dobrocs	1	1	1	2	4	3	7	9
Gács	1	1	1	2	2	4	6	8
Gácsfalva	2	1	2	3	3	1	4	7
Gácslehota	3	2	3	5	4	3	7	12
Gergelyfalu	1	1	1	2	2	—	2	4
Jelsőcz	1	1	1	2	2	1	3	5
Kisliberce	3	3	3	6	4	—	4	10
Lónyabánya	1	2	1	3	3	1	4	7
Losonc	3	3	3	6	2	5	7	13
Losonctugár	4	4	4	8	6	5	11	19
Lupoos	1	1	1	2	2	3	5	7
Miksi	2	2	2	4	1	1	2	6
Nagyliberce	1	1	1	2	2	2	4	6
Panyidaróc	2	3	2	5	5	2	7	12
Podrecsány	1	1	1	2	1	2	3	5
Prága	2	2	2	4	5	6	11	15
Rárosmulyád	1	1	1	2	2	1	3	5
Tamási	3	3	3	6	5	1	6	12
Tiszovnyik	1	1	1	2	3	1	4	6
Tőrincs	2	3	2	5	1	2	3	8
Turopolya	5	7	5	12	9	4	13	25
Udornya	1	1	1	2	3	—	3	5
Vámosfalva	4	4	4	8	3	4	7	15
Vilke	1	2	1	3	3	3	6	9
Összesen:	53	58	53	111	86	60	146	257

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bagyon	1	1	1	2	1	—	1	3
Becske	1	1	1	2	—	2	2	4
Bér	1	1	1	2	1	1	2	4
Buják	3	3	3	6	4	5	9	15
Csécse	1	2	1	3	1	1	2	5
Csitár	2	2	2	4	3	4	7	11
Ecseg	1	1	1	2	1	1	2	4
Endrefalva	2	2	2	4	5	2	7	11
Etes	2	2	2	4	3	3	6	10
Cserháthaláp	1	1	1	2	1	1	2	4
Cserhátsurány	1	1	1	2	2	1	3	5
Heréd	1	1	1	2	—	1	1	3
(Karancs)keszi	1	1	1	2	2	1	3	5
(Karancs)ság	1	1	1	2	2	1	3	5
Kishartyán	1	1	1	2	2	2	4	6
Liptagerge	1	1	1	2	—	5	5	7
Litke	1	1	1	2	3	3	6	8
Lőrinci	1	1	1	2	1	—	1	3
(Ludány)halászi	2	2	2	4	3	2	5	9
Ludány(halászi)	1	1	1	2	2	3	5	7
(Magyar)géc	1	1	1	2	3	1	4	6
Nagybárkány	1	1	1	2	2	1	3	5
Nagylóc	1	1	1	2	—	2	2	4
(Nógrád)kövesd	1	1	1	2	1	3	4	6
(Nógrád)megyer	1	2	2	4	4	1	5	9
(Nógrád)szakál	3	3	3	6	4	5	9	15
Palotás	1	1	1	2	1	2	3	5
Piliny	2	2	2	4	6	3	9	13
Szalmatercs	1	1	1	2	2	1	3	5
(Szarvas)gede	1	1	1	2	2	1	3	5
Szécsény	5	6	5	11	8	5	13	24
Szécsényfelfalu	1	1	1	2	—	2	2	4
Szirák	1	1	1	2	3	—	3	5
Trázs	2	2	2	4	8	1	9	13
Járás: összesen	49	51	49	100	81	67	148	248

Lakott hely	Család	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind-összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bágyon	2	2	1	3	4	2	6	9
Becske	1	1	1	2	1	2	3	5
Bér	1	1	1	2	1	1	2	4
Buják	4	4	4	8	2	7	9	17
(Cserhát)haláp	1	1	1	2	2	1	3	5
(Cserhát)surány	1	1	1	2	1	—	1	3
Csitár	2	2	2	4	3	3	6	10
Ecseg	1	1	1	2	1	1	2	4
Endrefalva	3	3	3	6	6	5	11	17
(Erdő)tarsa	2	2	2	4	3	1	4	8
Etes	2	2	2	4	1	3	4	8
Heréd	1	1	1	2	1	1	2	4
Héhalom	1	1	1	2	1	1	2	4
Iliny	1	1	1	2	1	1	2	4
Jobbágyi	2	2	2	4	1	3	4	8
(Karancs)keszi	1	1	1	2	1	1	2	4
(Karancs)ság	1	1	1	2	—	2	2	4
Kishartyán	1	1	1	2	2	2	4	6
Liptagerge	2	2	2	4	2	4	6	10
Litke	1	1	1	2	1	1	2	4
Lőrinci	2	2	2	4	2	2	4	8
(Ludány)halászi	1	1	1	2	—	3	3	5
Ludány(halászi)	2	2	2	4	2	2	4	8
(Mátra)szőlős	3	3	3	6	2	7	9	15
(Mátra)verebély	1	1	1	2	2	—	2	4
Nagybárkány	1	1	1	2	3	2	5	7
(Nagy)lóc	2	2	2	4	1	3	4	8
(Nógrád)kövesd	1	1	1	2	2	2	4	6
(Nógrád)megyer	3	2	3	5	4	4	8	13
(Nógrád)sipek	3	3	3	6	5	4	9	15
(Nógrád)szakál	6	6	6	12	7	8	15	27
Palotás	1	1	1	2	3	—	3	5
Piliny	3	3	3	6	4	5	9	15
Pöstény	1	1	1	2	—	2	2	4
Rimóc	2	1	2	3	2	2	4	7

Lakott hely	Csa- lád	18 éven felüliek			18 éven aluliak			Mind- összes
		férfi	nő	össz.	fiú	lány	össz.	
Bágyon	1	1	1	2	1	—	1	3
Beeske	4	4	4	8	3	8	11	19
Bercel	3	3	3	6	8	1	9	15
Bér	4	3	4	7	4	3	7	14
Buják	5	5	5	10	5	2	7	17
Csécse	7	7	7	14	6	7	13	27
(Cserhát)haláp	1	1	1	2	2	3	5	7
(Cserhát)surány	3	3	3	6	3	2	5	11
Csitár	2	2	2	4	5	4	9	13
Dolyán	4	4	4	8	5	1	6	14
Ecseg	3	3	3	6	—	3	3	9
Endrefalva	4	3	4	7	5	9	14	21
Erdőkürt	1	1	1	2	—	2	2	4
Erdőtaresa	5	4	5	9	8	6	14	23
Etes	4	4	4	8	6	7	13	21
Heréd	3	1	3	4	1	3	4	8
Héhalom	2	2	2	4	—	3	3	7
Hugyag	2	2	2	4	3	3	6	10
Iliny	1	1	1	2	1	1	2	4
Jobbágyi	6	6	6	12	5	7	12	24
Kálló	4	4	4	8	3	4	7	15
(Karancs)keszi	3	3	3	6	3	7	10	16
(Karancs)ság	4	3	4	7	2	4	6	13
Kozárd	1	1	1	2	1	2	3	5
Kökényes	1	1	1	2	2	3	5	7
Liptagerge	4	4	4	8	4	6	10	18
Litke	6	6	6	12	4	6	10	22
Lőrinczi	6	6	6	12	6	5	11	23
(Ludány)halászi	2	2	2	4	2	3	5	9
Ludány(halászi)	2	2	2	4	7	2	9	13
Magyargéc	3	2	3	5	3	3	6	11
(Mátra)szőlős	4	4	4	8	6	2	8	16
(Mátra)verebély	4	4	4	8	8	4	12	20
Nagybárkány	1	1	1	2	2	1	3	5
(Nagy)lóc	2	2	2	4	2	4	6	10
(Nógrád)kövesd	2	2	2	4	3	3	6	10
(Nógrád)marcal	2	2	2	4	4	3	7	11
(Nógrád)megyer	7	5	7	12	5	16	21	33
(Nógrád)sipek	5	5	5	10	3	6	9	19
(Nógrád)szakál	6	5	6	11	7	8	15	26
Palotás	2	2	2	4	4	1	5	9
Piliny	4	4	4	8	2	4	6	14
Rimóc	6	5	6	11	9	7	16	27

Ságújfalu	2	2	2	4	1	3	4	8
Sóshartyán	3	3	3	6	3	4	7	13
Szalmateros (Pusztateros)	4	3	4	7	7	8	15	22
Szandakér	2	2	2	4	2	4	6	10
Szarvasgede	1	1	1	2	1	3	4	6
Szentiván (Cserhát)	1	1	1	2	1	1	2	4
Szécsény	16	14	16	30	21	11	32	62
Szécsényfelfalu	1	1	1	2	3	1	4	6
Szirák	1	1	1	2	3	—	3	5
Terjén	1	1	1	2	2	1	3	5
Trázs	7	7	7	14	12	4	16	30
Vanyarc	2	2	2	4	—	3	3	7
Varsány	4	4	4	8	3	7	10	18
Zagyvaszántó	3	2	3	5	3	2	5	10
Összesen:	194	179	194	373	224	231	456	829

JEGYZETEK

1. LISZT FERENC: A cigányokról és a cigányok zenéjéről. Pest, 1861. 5. p.
2. HEICZINGER JÁNOS: Fejezetek a cigánykérdés alakulásáról. In: Fejér megyei Történeti Évkönyv 12. Székesfehérvár, 1978. 154. p. Továbbiakban Heiczinger id. mű.
3. Révai Nagy Lexikon IV. kötet. B. 1915. 361. p.
4. HEICZINGER id. mű. 172. p. Részlet II. Ottokár cseh király leveléből: „...az ember számba sem vehető nagy sokasága kunok... szakadár böszörmények, izmaeltiak, sőt görögök, cigányok stb.”
5. HEICZINGER id. mű. 161–170. p.
6. Heiczinger id. mű. 173. p. TOMKA MIKLÓS: A cigányoktörténete. in: Cigányok honnét jöttek, merre tartanak? szerk. SZEGŐ LÁSZLÓ Bp. 1893. 38. p. DÖMÖTÖR SÁNDOR: Mióta muzsikusk Magyarországon a cigányok? in: A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. szerk. BÁTKY ZSIGMOND. XXVI. évf. 1934. 172. p.
7. KOLOSVÁRI—ÓVÁRI: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye IV/1. Bp. 1890. ip.
8. KOZÁK ISTVÁNNÉ dr.: A cigányok társadalmi munkamegosztása. in: Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Bp. 1983. 102. p. Továbbiakban KOZÁK id. mű.
9. HEICZINGER id. mű. 174. p.
10. BELITZKY JÁNOS: Nógrád megye története. I. k. Salgótarján, 1970. 187, 191. p.
11. NML IV. 1. b. Közgylési iratok — tovább akban Kgy.ii. — Sedria 1689. március 7. A cserhádi falvak pusztulása.
12. NML IV. 1. b. Kgy. i. 1686. február 16.
13. Kolosvári—Óvári id. mű. IV/1. 420 p. A latin szöveg fordítását Schneider Miklós levéltárigazgató végezte
14. NML IV. 1. a. Közgylési jegyzőkönyv — továbbiakban Kgy. jkv. — 1691. 151–152. p. 5. k. Itt mondok köszönetet OBORN TERÉZ levéltárosnak a szöveg fordításáért.
15. NML IV. 1. b. Közgylési iratokból kigyűjtött összeírások gyűjteménye — továbbiakban Kgy i. gy. ői.: — 2. szökött jobbágyok ői: 19. sz. 1720.
16. HEICZINGER id. mű. 175. p.
17. A rendelet teljes szövege megtalálható HEICZINGER id. mű. 230. p
18. NML IV. 1. b Kgy i. gy.—10. Cigányösszeírások. Ői: 136. sz. 1725. Losonci járás. Itt mondok köszönetet dr PÁLMÁNY BÉLA levéltáros-muzeológusnak tanácsaiért és a szöveg értelmezéséért.
19. NML IV. 1. b Kgy. i. Fasc. AAA/Nr. /1752.
20. NML IV. 1. b Kgy. i. 11/1738.
21. Vö. 19-es jelzet.
22. TOMKA id. mű. 44–45. p.
23. HEICZINGER id. mű. 176. p.
24. TOMKA id. mű. 46–47. p.
25. HAJDÚ LAJOS: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. sz. utolsó harmadában. Bp. 1985. 300–301. p
26. TOMKA id. mű. 47–48. p.
27. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. Nr.9/1761.
28. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. C–6. Adókievítés, 182–192. p. A lakott helyek számát innen vettem. A kimutatás községsorosan írja össze a helységek földesurait. A II. József korabeli összeírástól valamivel kevesebb helységet tartalmaz, ami főleg a nagy, kicsi, alsó, felső előnévf települések megkülönböztetéséből következik.
29. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Ő.: 139. sz. 1767/68. év.
30. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Ő.: 140. sz. 1767/68. év.
31. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Ő.: 141. sz.
32. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy. 10. Cigányösszeírás. Ői: 141. sz. 1775: 148. sz. 1776; 151. sz. 1777. A számszerű adatoknál a felnőtt nők száma részben becsült. Ott, ahol a férfiaknál nem volt feltüntetve, hogy özvegy, mindenütt automatikusan feleséget is számoltunk
33. NML Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 143. sz. 1775. év; 1054. sz. 1776. év; 149. sz. 1777. év.
34. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 145. sz. 1775. év; 153. sz. 1776 év; 153. 1777. év.
35. NML IV. 5. Germanica. Fasc 30. Nr. 43/1788.
36. MOCSÁRY: Nemes Nógrád Vármegyeinek Históriai Geographiai és Statistikai Esmertetése. Pest 1826. 1. k. 63. p. — továbbiakban MOCSÁRY id. mű.
37. SZEGŐ LÁSZLÓ: A hagyományos cigány közösségek belső szerkezete. in: Cigányok honnét jöttek merre tartanak? Bp. 1983. 88. p.
38. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 145. sz. 1775. év.
39. NML IV. 1. b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Ői: 146. sz. 1775. év; 150. sz. 1776. év; 154. sz. 1777. év.
40. MOCSÁRY id. mű 1. k. 217. p.
41. Nml IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. H. 1740. év.
42. Vö. 39. jelzet.
43. SZEGŐ id. mű. 83. p.
44. NML IV. 1. b. Kgy. i. Fasc. A. Nr. 812/1784. A helytartótanács eredeti száma 78, C. 3. Zing. 22320. sz.

45. SZEGŐ id. mű. 85—86. p.
46. Az első magyarországi népszámlálás 1784—1877. Megjelent az 1960. évi népszámlálási sorozat köteteként. Bp 1960. 95—103. p.
47. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10 Cigányösszeírás Ői: 137 sz 1776. év.
48. Vö. Mária Terézia Úrbérrendezése 1767. Új Magyar Lexikon 6. 561. p.
49. NML IV. 1.b. Kgy. jkv. 1806. évi kötet. 300. p 550. sz. 1906. év.
50. NML V. 1. Balassagyarmat mezőváros tanácsulási jegyzőkönyve 1810. Pünkösdi hava 10. Tovább akban Bgy. mvt. jkv.
51. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1822. Bőjt hava 7. 44. sz.
52. NML IV. 1.b. Kgy. i. Fasc A. 233/1818.
53. NML IV. 1.b. Kgy. i. Fasc. A. 46/1818.
54. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1809. június 26—27.
55. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 553/1811.
56. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1802. május 2.
57. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1815. november 11.
58. NML IV. 1. a. Kgy jkv. 1816. 1934. sz.
59. MOCSÁRY id. mű. 4. k. 259. p.
60. Tudományos Gyűjtemény. VI. évf. 9—10. p.
61. NML Kgy. jkv. 1826. év. 72. p. IV. 1.a.
62. NML IV. 1.b. Kgy. i. 427/1837.
63. NML IV. 1.b. Kgy. i. 303/1838.
64. Két időmetszetben vizsgáljuk meg a cigányság beilleszkedését Kékkői, losonci és szécsényi járásokból 1838-ból, a füleki járásból 1844-ből maradt fenn összeírási NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás.
65. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 1838. Kékkői járás.
66. A községzámokat MOCSÁRY idézett művéből vettük. A könyvében füleki járás 67 település, kékkői járás 68 település, losonci járás 54 település, szécsényi járás 74 település. A települések száma összesen 265. Azért vettük ezt alapul, mert időben közelebb áll az összeírások évéhez.
67. Alsópetény, Balassagyarmat, Berkenye, Borsosberény, Diósjenő, Nógrádsáp, Nézsa, Ősagárd, Szendehely, Nagy-orosi, Felsőpetény összesen 12 község adatai 1841-ből valók.
68. A foglalkozás eredete még a reformáció idejére nyúlik vissza, amikor is az egyház tiltotta a muzsikálást. Aki a táncos mulatságok tevékeny résztvevője volt, annak vállalnia kellett az egyház haragját is. A cigányság ragaszkodott a zenéléshez, más foglalkozást is meg kellett tanulnia. A vándorlással leginkább összeegyeztethető volt a kovács mesterség.
69. Tulajdonképpen 6 főnek nincs foglalkozása, 3 fő koldus, 2 obsitos, kettő jelenleg is katona.
70. SCHNEIDER MIKLÓS: A nógrádi adózó nép viszonyai 1828-ban. Salgótarján 1972. 5. p.
71. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. 1838. Kékkői járás.
72. Vannak községek, számuk 13, ahol sem családszám, sem felnőtt nők számát meghatározni nem lehet. Csak férfiakat írtak össze. Ebből következik, hogy a családszám, és főleg a felnőtt nők száma a táblázatban szerepelteknél lényegesen nagyobb.
73. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Losonci járás 1838.
74. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
75. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
76. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Szécsényi járás 1838.
77. NML IV. 1.b. Kgy. i. gy.—10. Cigányösszeírás. Füleki járás 1844. Bár az összeírás 6 évvel később készült, mint az első három járásbeli, de szempontjai ugyanazok.
78. NML V. 41. Bgy. mvt. jkv. 1815. Szent András hava 26 sz.; ua. 1848 766. sz. Ez utóbbi esetben példánk hőse majdnem megjárta, mert a „10 forintokért” lovat akart vásárolni, de ezt a „fekete tizest” már rég kivonták a forgalomból. A pénz eredetéről a következőt mondta: „Pesten szögek árában . . . egy izraelitától . . .” kapta.
79. 1816-ban csak a divényi uradalomtól Balassagyarmat mezővárosa 406 forint értékben 20 000 db téglát vásárol. Vö. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 145, 152, 176. sz/1816.
80. NML IV. 1.b. Kgy. jkv. 1202/1822. „Lovaknak jegyzéke, melyeket egy csapat cigánytól elvettek.” Ugyanott 648 1823. „Komárom vármegyében elfogott gyanús cigányoktól elvett szekerek és lovak jegyzéke.” Uo. 43/1823. „Markovits nevű Szabolcs megyében elfogott cigányoknál találhatók holmik jegyzéke.”
81. MÁTRAY GÁBOR: Magyar zene és a magyar cigányok zenéje. in: Magyarország és Erdély képekben. Pest 1853. IV. k. 120. p. Továbbiakban id. mű.
82. NML V. Bgy. mvt. jkv. 1809. márc. 5. Itt köszönöm meg dr. Petrik Jánosnének, hogy a forrásra felhívta a figyelmet.
83. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1818. Április 4. A hegedűt Pesten javítják. A javítás költségének 2/3 részét Zatkó János fizeti, 1/3 részét a tulajdonos. Indoklás: „A kárt az okozó nem szántazándékkal okozta.”
84. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 78/1833.
85. NML V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1848. augusztus. Rigó Bertalan klarinétos elszökött a városból Losoncra, „bizonyos

- zsidó kocsis megveretése miatt". Uo. 1849. 259. sz. alatt Balogh András cigány bandája nevében panaszolja, hogy Kohn Simon izraelitánál négy évvel ezelőtt zálogba tett két ezüst kanalat, egy ezüst kést, most ki akarják váltani, de a zálogba vevő hajlandóságot erre nem mutat.
86. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. gy. Kékkői járás 1838. év; Losonci járás 1838. év; szécsényi járás 1838. év; füleki járás 1844. év.
87. Mátray id. mű. 123. p.
88. Heiczinger id. mű. 179. p.
89. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1809. augusztus 3. 85. p. Uo. 1811. július 25. 103. p.
90. U. az. Vö. 89.
91. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1811. december 3. 167. p.
92. NmL. Bgy. mvt. jkv. V. 1. 1811. 513. sz.
93. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1811. 558. sz.
94. NmL. IV. 1.a. Kgy. jkv. 985/1822.; 1500/1822.
95. NmL. V. 1. Bgy. mvt. jkv. 1848. május 12.
96. NmL. IV. 152. Megyefőnöki iratok 111/1850.
97. NmL. XV. AFTH iratok, ill. Kisterenye község telekjegyzőkönyvei.
98. "... Úgy határozott a tekintetes vármegye..." Összeállította: Nékám Edit és Schneider Miklós Salgótarján, 1981. 28. p.
99. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741.
100. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741. Kelt Gács, 1720. július 8-án.
101. NmL. IV. 1.b. Kgy. i. 5. d. 1741. Aktában 1730-ban Losoncon kiállított okmány, amelynek egy része hiányzik. Fordulataiból azonban kitűnik, hogy megegyezik a fentebb említett két vajdai kinevezéssel (1716., 1720.). Amiben különbözik, az a záradék. „Az szokott adót összeszedni, az Korbács pízszel edgyűtt, s arrul Vice Ispány urnak adni minden esztendőben.”
102. NmL. IV. 1.b. 5. d. 1841. Kihallgatási jegyzőkönyv.
103. NmL. IV. 1.b. 5. d. 1741. Aktában található levél keltezés nélkül.
104. Heiczinger id. mű., ill. Szegő id. mű. 91. p.

András Szomszéd:

Die Geschichte des Nógráder Zigeunertums im Spiegel der Zusammenschreibungen (von der zweiten Hälfte des 17-ten Jahrhunderts bis zur Mitte des 19-ten Jahrhunderts)

Der Aufsatz wurde mit keinem Ziel einer Monographie geschrieben. Mit der Hilfe von zwei Quellengruppen, mit der der Registrierung und des Statuts lässt er Bilder aus der etwa 200 jährigen Geschichte des Zigeunertums in dem Komitat aufblitzen.

Er zergliedert sich auf vier grössere Teile.

In der Einführung spricht der Autor über die Vergangenheit des Zigeunertums im allgemeinen. Nachher lässt er in dem Kapitel: Die Konstellation des Zigeunertums im Komitat Nógrád von der zweiten Hälfte des 17-ten Jahrhunderts bis Maria Teresia, die spärlichen einheimischen Quellen sprechen. In dem dritten Kapitel, das „Die Versuche zu der endgültigen Niederlassung des Zigeunertums in der zweiten Hälfte des 18-ten Jahrhunderts“ heisst, begleitet er die die Verwirklichung beziehungsweise die Durchführung der landgültigen Ordern von Maria Terezia und Josef dem Zweiten.

In drei Zeitabschnitten, in den Jahren 1775, 1776, 1777 nach Kreisen, dann als eine Komitatszusammenstellung in einer Tabelle fasst er die wichtigsten demographischen Angaben des Nógráder zusammengeschriebenen Zigeunertums zusammen.

Der Teil – Das Nógráder Zigeunertum in der Reformzeit – erörtert hauptsächlich die Berufs-, Niederlassungs-, Verhaltensangaben, und schliesslich spricht er in dem letzten Teil über die Institution der Zigeunerhauptlingschaft im Zusammenhang mit einer Quellengruppe.

Den Aufsatz ergänzen mehrere Tabellen, deren numerische Angaben bei der Ortsgeschichtsschreibung gut zu benutzen sind. Sein Notizenapparat dient als gutes Quellenmaterial zu den weiteren Forschungen.

Adalékok a nők politikai-mozgalmi tevékenységéhez Nógrád megyében 1900-1944

Vonsik Ilona

A nőknek a politikai életben, a munkásmozgalomban való részvételük összefügg munkába állásukkal, a mozgalmi általános fejlettségével és szervezethez. A századforduló után a nők foglalkoztatásának kiterjedése több okra vezethető vissza: a technika fejlődésére, a társadalmi munkamegosztás szélességi és mélységi tagozódására, a társadalmilag szervezett tevékenységek körének bővülésére, az úgynevezett „női szakmák” megjelenésére, a gazdasági kényszerre, a szakképzetlen s emiatt is olcsó munkaerő profitnövelő hatására.

Nógrád megyében elsősorban a szénre épült salgótarjáni ipar, a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt., a Hirsch és Frank Vasöntöde és Gépgyár, a Salgótarjáni Palackgyár, a losonci és füleki zománcédenygyár, a téglagyárak kínáltak lehetőséget női munkaerő alkalmazására. Eleinte fiatal lányok vállaltak munkát az iparban addig, míg férjhez nem mentek. Ezzel a nők a korábbi értékmegőrző szerepből egy minőségileg más szerepbe, az értékteremtő szerepbe léptek át. A kapitalizmusban az értékteremtő szerep mellett a pénzszerzés is motiválta a nők munkába állását, hogy szükségleteiket fedezzék. A női munka a kapitalizmusban bérletnyomó, hiszen a nőket úgy tartották számon, hogy igénytelenek, tudatlanok, megfélemlíthetők s ezért jobban tűrik el a tőkések kizsákmányolását. A lényeg, hogy olcsóbban termelnek, mint a férfiak s ezzel növelik a tőkések hasznát.

A nőknek az iparban való foglalkoztatása, a tőkés termelés munkamegosztásában elfoglalt helye, a kiszolgáltatottsága visszavezethető a családban elfoglalt helyére is. A „csak” értékmegőrző nő a háztartás vezetésével, a gyermekek nevelésével másodrendű szerepet töltött be a családban. Csak a férfi után evett, a fiút taníttatták, a lány készült a hagyományos női szerepre. Ezért volt több a női analfabéta, mint az írni-olvasni tudó férfi, vagy legalábbis alacsonyabb a nők iskolai végzettsége mint a férfiaké.

Nógrád megyében a nőmunkások elsősorban a bányászok, ipari munkások családjaiból, kisebb számban a szegényparasztság, a mezőgazdasági cselédség sorából verbhálódtak. A városi kispolgárság, a jobb módú, tehetősebb parasztság nem adott női fizikai munkaerőt az iparnak. A munkás és szegényparaszti sorból az iparban elhelyezkedő nő magával vitte a családi háttér jeleit, jelenségeit, motivációit, a gyakorlati tettenérhető hátrány megnyilvánulásait, az életmódot, életvitelt, a műveltségbeli különbséget, a vallásosságot, az önzést, az összetartozás, a szolidaritás ismeretlen fogalmát, a politikai tájékozatlanságot, az engedelmességet, az alázatot. Ezért volt lassabb folyamat a munkásnők szervezkedése, politikai öntudatuk érlelődése. Mindehhez hozzájárult az is, hogy a nők az iparban döntő többségükben segédmunkát

vállaltak, illetve segédmunkára alkalmazták őket s az üzemén belüli előmenetelük a betanított munkás „rangjánál” tovább nem emelkedett.

A nők munkavállalásával az iparban a másodrendű szerep továbbra is fennmaradt, ha ugyan nem mélyült. A munkásállományban a férfiak és nők keresetei között számottevő különbségek mutatkoztak. Ezeknek csak egy része volt indokolható a nők alacsony színvonalú képzettségével, valamint a munkakörülményekkel. Az alapvető különbség, hogy a nők kb. 50–60 százalékát kapták a férfiak bérének a munka azonossága, a munkavégzés ideje, az egyenlő munkafeltételek ellenére is. Az egyenlő munkáért egyenlő bért elve sohasem valósult meg.

Az iparban foglalkoztatott nők és a család háztartását ellátó nők helyzete a munkásmozgalom kibontakozása, illetve fellendülése idején egyaránt súlyos volt. A munkaadók a különböző mozgalmak, sztrájkok, munkásmegmozdulások idején bezáratták az élelmiszerárakat, szüneteltették az élelmiszerek kiosztását, megakadályozták vidékről az élelmiszer beszállítását, gyakran éltek a társulati lakásokból a kolóniákból a kilakoltatás eszközével, kikapcsolták az áramot, elbocsájtották a mozgalom szervezőit és vezetőit, a megmozdulás erősségétől függően a mozgalomban résztvevőket is. A családfőnek a munkából való kizárása esetén gyakran a család női dolgozója lépett elő családfenntartóvá. De minden esetben a családi tűzhely őrzőjére hárult az a feladat, hogy a kevés keresetből biztosítsa a család élelmezését, ruházkodását, a lakás fenntartását, a fűtést, a világítást. S ez a családi munkamegosztás sem értékelhető kisebbségnek, mint a nyújtott munkaidőben, verejtékkel megkeresett alacsony bér.

A XIX. sz. végére, a XX. sz. elejére Nógrád megye ipari üzemében is megindult a női munkaerő alkalmazása. A megye legnagyobb ipari üzemében, az 1868-ban létesült Salgótarjáni Kőszénbánya Rt-nél 1869-ben már 20 nőt foglalkoztattak.¹

Az 1890-es népszámlálás adatai szerint Nógrád megyében a bányászatban, a kohászatban, az iparban és a forgalomban foglalkoztatott nők száma ezer férfit munkához viszonyítva 121 fő volt. Az összes foglalkoztatott nők megoszlása a főbb területeken: bányászatban, kohászatban 4 fő, az iparban 145 fő, a kereskedelemben 309 fő, a pénzügy, biztosítás, hitel területén 24 fő, a közlekedésben 80 fő esett ezer férfira. 1890-ben az összes keresők 8,1%-a nő, melyből napszámos 6,7%. (Benne a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma is.)

Nógrád megyében 1900-ban a bányászatban, a kohászatban, az iparban és a forgalomban foglalkoztatott ezer férfira 111 foglalkoztatott nő esett. A foglalkoztatott nők megoszlása a főbb területeken: bányászatban, kohászatban 2 fő, az iparban 152 fő, a kereskedelemben 202 fő, a közlekedésben 56 fő női dolgozó esett ezer férfira. A bányászatban, az iparban, a forgalomban foglalkoztatott összes kereső 9,7%-a nő, melyből 4,9% napszámos.²

Az iparban foglalkoztatott nők korszerinti megoszlása az 1900-as népszámlálás adatai szerint a vas és fémmipari munkáslétszámban 24 fő 16 éven aluli és 27 fő 16 éven felüli. Ezen belül a vasgyártás, vas és acélöntés területén dolgozó munkásnők száma: 16 évnél fiatalabb 7 fő, 16 évnél idősebb 4 fő. A vasedénygyártásban 16 évnél fiatalabb 17 fő, 16 éven felüli 23 fő. Téglá és tűzállóanyagáru gyártásban 16 éven aluli 26 fő, 16 éven felüli 91 fő. Az üveggyártásban 16 fő 16 éven aluli és 96 fő 16 éven felüli munkásnőt foglalkoztattak. A fonó és szövőiparban 36 fő 16 éven aluli és 187 fő 16 éven felüli munkásnőt alkalmaztak. A ruházati iparban 9 fő 16 éven aluli, 31 fő 16 éven felüli és 22 tanonc volt foglalkoztatva.³

A munkásnők munkaideje az 1900-as népszámlálás adatait tekintve (óra):

	8	8-9	9-10	10-11	11-12	14 óra felett	
Vasgyártás	—	—	2	3	7	—	fő
Vasedénygyártás	—	—	2	5	16	—	fő
Tégla és tűzállóanyagáru gyártás	1	—	27	10	14	—	fő
Üvegyártás	7	—	38	15	24	1	fő
(108 munkásnő munkaidejéről nincs adat.) ⁴							

Össességében az iparban foglalkoztatott munkásnők munkaideje az 1900. évi statisztika adatai tükrében:

A 16 éven felüli munkásnők közül	15 fő munkaideje	8 óra
	2 fő munkaideje	8-9 óra
	92 fő munkaideje	9-10 óra
	37 fő munkaideje	10-11 óra
	147 fő munkaideje	11-12 óra
	3 fő munkaideje	14 óránál hosszabb.
A 16 éven aluli munkásnő közül	26 fő munkaideje	9-10 óra
	9 fő munkaideje	10-11 óra
	33 fő munkaideje	11-12 óra

(248 munkásnő munkaidejéről nincs adat.)⁵

A nők műveltségi szintje az 1900-as népszámlálás adatai szerint: a megyében 120 274 nő élt. Írni-olvasni tudott 61 309 fő. Csak olvasni tudott 15 696 fő. Sem írni, sem olvasni nem tudott 43 259 fő. (10 nőről nem tudni, hogy írni-olvasni tudott-e.)⁶ Az iparban munkát vállalt nők műveltségi adatai nincsenek kimutatva.

1910-ben a Nógrád megyei ipar (háziipar, népipar és vándoripar nélkül) 2496 nőt foglalkoztatott. Ebből segédszemélyzet 1733 fő. A vas és fémiparban pl. a 357 fős női segédszemélyzetből 348 segéd, munkás, napszámos; a kő, föld, agyag, azbeszt és üvepiparban foglalkoztatott 258 fő segédszemélyzetből 255 fő segéd, munkás, illetve napszámos. A fonó és szövőiparban foglalkoztatott 382 fő női segédszemélyzetből 381 fő segéd, munkás, napszámos. A ruházati iparban 205 fős segédszemélyzetből 77 fő segéd, munkás, napszámos. A szállodás és vendéglős iparban foglalkoztatott 406 fős segédszemélyzetből 16 a munkás, napszámos.

Az iparban foglalkoztatott női segédszemélyzet részarányából a munkásként, illetve napszámosként foglalkoztatott nők aránya részletesebben: üvegyártás 197 fő, téglá és tűzállóanyagáru gyártás 58 fő, vasedénygyártás 288 fő, vasgyártás, acélöntés 33 fő, drótygyártás 25 fő.

Néhány példa szintén az 1910-es népszámlálás adataiból a munkásnők kor szerinti megoszlására:

Az üvegyártásban	16 éven aluli munkásnő 40 fő, 16 éven felüli munkásnő 157 fő.
Vasedénygyártásban	16 éven aluli nő 49 fő, 16 éven felüli nő 255 fő.
Tégla és tűzállóanyagáru gyártásban	16 éven aluli 8 fő, 16 éven felüli 55 fő. ⁷

Az írni és olvasni tudók aránya 1910-ben pl. 100 fő 20-29 éves nő közül 85 fő és 100 fő 30-39 éves nő közül 76 fő tudott írni-olvasni. A statisztikai adatokból arra

következtethetünk, hogy minél magasabb volt a kor, úgy csökkent az írni-olvasni tudók száma.⁸

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy az iparban foglalkoztatott nők száma az ipari üzem bővülésével arányosan növekedett, bár a foglalkoztatás minősége nem változott. A nőket az alacsony kvalifikáltságot igénylő munkakörben – munkás, napszámos – alkalmazták. Munkaidejük igazodott a férfiak munkaidejéhez.

Az 1893-ban megnyílt Salgótarjáni Palackgyárba 1910-ben 8 nőt, 1911-ben 21 nőt vettek fel behordói, pakolói munkakörbe.⁹ A palackgyári nőmunkások munkaideje alkalmazkodott az üvegfüvő mesterek, szakmunkások, segédfüvők munkaidejéhez, napi 10–12 órát dolgoztak. A behordók napi 20–24 km-t tettek meg 5–600 palack egyenkénti behordásával a hűtőkemencéig.¹⁰

A fenti adatok is azt támasztják alá, hogy a nő joga a munkához a gépi technika bevezetésével egyidős. A tőkes ipar fejlődése szükségszerűen magával hozta a női munkaerő alkalmazását, mely olcsón pótolta a férfi munkaerőt. A nők sokévszázados „alsóbbrendűsége” hosszú évtizedekig élt az iparban foglalkoztatott munkásnők megítélésében és mentalitásában, mely az alacsonyabb rendű munkában és a kisebb bérigényben is kifejezésre jutott.

A fiatakorúakra és a nőkre vonatkozó 1911. évi XIX. tc. rendelkezése 66 órában határozta meg a női munkaerő alkalmazását és este 10 órától reggel 5 óráig tiltotta a nők foglalkoztatását. Ha egyes munkakörökben mégis szükségessé vált az éjszakai munka, akkor 10 órai foglalkoztatásnál többet nem engedélyezett a rendelet. Azonban a törvény által szabályozott megkötések nem érvényesültek a nők foglalkoztatásának teljes területén, a tőkések kijátszották azt.

A mind nagyobb számú nő ipari foglalkoztatása, valamint egyáltalán a nők hatása a férfiak állásfoglalására, befolyásolására arra készítette a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot, hogy a programjában (1903-ban) megfogalmazza a nőkkel kapcsolatos álláspontját. A program követeléseinek 9. pontja kimondja a nők teljes egyenjogúsítását a férfiakkal.¹¹ A munkavégzés, a munkaidő tekintetében a nők egyenjogúsága nyilvánvalóan megvalósult a századforduló elején, viszont a bérezés és a politikai jogok tekintetében számos hátrányos megkülönböztetés mutatható ki a nőmunkások rovására a későbbiekben is.

1903. február 11–12-én ülésezett az első nőmunkás értekezlet melyen bizottságot választottak annak a feladatnak a megoldására, mely a munkásnők szervezését és egy általános nőszervezet megalakításához az alapszabályok kidolgozását tűzte ki célul. Még ebben az évben „Szózat a nőkhöz” c. füzet kiadására került sor 6000 példányban.¹²

1904-ben megalakult a Magyarországi Munkásnő Egyesület, mely a munkásnők szervezését és érdekeinek képviseletét látta el. 1905. március 1-én megindult a Nőmunkás c. lap a szociáldemokrata párt nők felé irányuló politikai lapja, mely jelentős szerepet vállalt a nők szervezésében, politikai felvilágosításában.

1905. április 24-én ülésezett az első nőmunkás kongresszus, mely állást foglalt az MSZDP általános követelései, így az általános, egyenlő és titkos választójog törvénybeiktatása mellett és ezzel párhuzamosan a nőmunkások védelmét biztosító intézkedések meghozatalát és törvények megalkotását sürgette.¹³

Az 1905. április 23–25-én ülésező XII. MSZDP pártgyűlésen megfogalmazták, hogy „Nálunk a nők nagy szerepet játszanak a politikában. A nőket meg kell nyernünk a küzdelem sikere érdekében, hogy ne akadályozhassák meg ténykedésünket...” Felemás megfogalmazás még akkor is, ha tudjuk, hogy a nők, az asszonyok

beleavatkoztak a férfiak, férjek politizálásába. Ha pl. kevés volt a kereset, még az MSZDP központi lapját, a Népszavát sem vásárolhatták meg.

Az első szociáldemokrata nőmunkás értekezlet 1905. május 7–21 között, valamint június 18-án ülésezett. Az értekezleten állásfoglaltak a munkásnők munkaidejének, bérének vonatkozásában, nő agitátorok szükségességének kérdésében, a szervezethez, a sajtó és az általános és titkos választójog kérdésében. Szervezeti szabályzatot fogadtak el, tekintettel arra, hogy a nőszervezet alapszabályát országos címmel, de a vidéki fiókok engedélyezése nélkül hagyták jóvá a belügyminisztériumban. A szervezeti szabályzat kimondja, hogy „1. Minden nő, addig, amíg a nőmunkások országosan nem szervezhetők, köteles a Nőmunkásra előfizetni. 2. A Nőmunkás előfizetői alkotják a Nők Szabad Szervezetét.”¹⁴

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1908. április 19–23-i pártgyűlésén ismét foglalkozott a nők szervezésének kérdésével. A pártgyűlés jegyzőkönyvében olvashatjuk, hogy „Minden helyi pártszervezetnek kötelessége, hogy a nőket foglalkozásuknak megfelelő szakszervezetekbe, ha ilyen a helység területén nincsen, pártszervezetekbe tömörítse és őket erkölcsileg és anyagiilag erejéhez mérten támogassa.” Meghatározta továbbá, hogy a helységekben agitációs célból hét tagú női szervezőbizottságot kell választani tagszervezés, röpirat és sajtó terjesztése céljából. Ahol a szervezet tagjai nők és férfiak vegyesen, ott a nők számarányuknak megfelelően kapjanak helyet a vezetésben, az irányításban.¹⁵

A szociáldemokrata párt XV. pártgyűlésének állásfoglalása ekkor még nem talált termékeny talajra Nógrád megyében. Női szervezőbizottság létrejöttéről nincs tudomásunk s a szociáldemokrata párt helyi vezetésében is először csak 1917-ben találkoznak nőkkel, Losonc vonatkozásában.

Az 1903–1913 közötti évekből néhány adattal világítunk rá a nők kiszolgáltatott helyzetére a munkahelyi és a családi életkörülmények területéről. 1903 augusztusában szociáldemokrata párt által szervezett nagygyűlés volt Salgótarjánban. Weltner Jakab, a nagygyűlés szónoka élesen kikelt a bányatársulat és a gyárosok ellen, mert 13–14 éves leányokat 12–16 óra hosszát dolgoztatnak s a munkások nagyrészt nem készpénzzel, hanem élelmiszerekkel fizetik ki. (A közismert Jancsi-bankó használatáról van szó.) Kijelentette, hogy az iparhatóságnál feljelentést tesz ellenük.¹⁶ (A feljelentés visszhangjáról forrás hiányában nem szólhatunk.)

A bányász családok életkörülményeiről a Népszava számol be: „Lakásuk szűk és nedves. A víz végigfolyik a deszkából és vályogból készült falakon és az ágynemű megpenészedik, ha közelteszik a falhoz . . . Hiányzik e kunyhókban a levegő és a villamosság is. Az ablakokat szűkre szabatta a társaság, hogy a bányász ne fogyaszson el sok szemet . . . A lakásokban már a bányászok nejei panaszkodnak. A társaság hitelt nyújt férjüknél. Megmutatják a könyvecskéket és beigazolják, hogy mindent sokkal olcsóbban vehetnének, ha készpénzüket volna. A készpénz azonban ritka vendég náluk. Évekig nem kapnak pénzt a kezükbe, mert annyit sohasem keres a férjük, hogy a nyújtott hitelt kifizethessék. Így láncolja le a társaság a bányászok ezreit.”¹⁷

A munkásnők munkahelyi kiszolgáltatottságának jellemzésére példaként a Vas-és Fém munkások Szaklapja egyik írását mutatjuk be. Losoncon a Rakottyai-féle Zománcozott Edénygyár mintegy 300 munkása 1905. január 2-án beszüntette a munkát 30 szervezett munkás elbocsátása miatt. A zománcozó osztály vezetője Varga Márton volt. A zománcozóban munkáslányok is dolgoztak, akik kénye-kedvére ki voltak szolgáltatva Vargának. pl. „F. Mária 16 éves munkáslány ellen erkölcsi merényletet akart elkövetni s hogy ezt békén tűrje, 10 fillér bérjavítást ígért neki, ha nem, úgy nyomorúságos béréből levon ennyit. M. Zsuzsi ellen erőszakot akart elkövet-

ni a malomban. Egy férjes asszonynak 40 fillér bérjavítást ígért, ha engedelmes lesz. M. Mici 2-3 napot dolgozott csak, de 14 napi fizetést kapott, mert engedelmes volt.

Amidőn a szervezett férfinunkások mindezt látták és tudták s a lányok is beléptek a szervezetbe, felvilágosultak s nem engedték többé, hogy a női becsület ellen, a munkások szabadsága ellen bitang módon zsiványkodhasson Varga . . .”¹⁸

A Salgótarjáni Lapok c. polgári lap tömör hírként közölte, hogy „Trellai János építésznel dolgozó munkásleányok augusztus 29-én sztrájkba álltak. Eddig ugyanis napi 13 órai munkáért 1 koronát kaptak. Azt követelték, hogy 12 óra legyen a munkaidő és 1 korona 20 fillér a napibér. A sztrájk békés úton nyert megoldást.”¹⁹ Ennyi a hír, de a későbbiekben sem volt példa arra, hogy „csak” nők egységes követeléssel léptek fel szervezeten munkaidő és munkabér kérdésében.

Egy másvonalkozású újsághír, mely kommentárt nem igényel: „Temetés pap nélkül. Megható kép vonult végig városunk főutcáján szombatn délután. Egy temetési menet pap nélkül, kántor nélkül, ministráns gyerek nélkül, tömjén nélkül, szóval a katolikus temetések minden szokásos kelléke nélkül. Mint ahogy belpoklost, vagy szocialistát temetnek. Pedig csak egy szegény munkásasszonyt vittek, kinek hozzátartozói szegények lévén nem tudták lefizetni a papnak járó temetési költséget. Ingyen úgy isten nevében pedig még temetni sem lehet ebben a papokkal, szentekkel, – no meg szegény emberekkel teli országban.”²⁰

Balassagyarmaton 1908-ban a munkásnők a férfiakkal együtt, mintegy 300-an ünnepelték meg május elsejét, „Jogot a népnek! Éljen a szociáldemokrácia!” feliratokkal a városligetben.²¹ 1911-ben a balassagyarmati munkások már népgyűlésen jelentették ki, hogy „az általános, egyenlő és titkos választójog alatt olyan reformot értenek, amely a nőknek ugyanolyan jogot biztosít, mint a férfiaknak.”

Az Országos Munkásnő Egyesület és a Nőmunkás c. lap hatása, természetesen a szociáldemokrata párt és a szakszervezet tevékenységének következtében az 1910-es évek után éreztette hatását. A nők szervezettségéről és politikai öntudatának érlelődéséről tesz tanúbizonyságot az a munkásmegmozdulás is, mely a losonci Rakottyai-féle Zománcédénygyárban zajlott le. A gyár mintegy 200 – túlnyomó többségében szervezett – zománczó munkása és munkásnője beszüntette a munkát, mert a gyárvezetőség a munkások fizetéséből jogtalanul levonásokat eszközölt. A tárgyalni akaró bizalmiférfiakat a gyárvezetőség gorombán kiutasította.²³

A füleki Zománcédénygyárból 1914. április 27-én kilépett 250 munkás és munkásnő azért, mert „a gyárvezetőség az anélkül is silányan megállapított 12 korona 50 fillér métermázsánkénti akkordárból 20 százalékot levont és a munkások így nem kereshették meg a napi szükségletüket fedező bért”. A járási főszolgabíró a gyárvezetőség rendelkezésére bocsátotta a csendőri karhatalmat, mely a munkásokat üldözéssel, letartóztatással, kitoloncolással való fenyegetéssel munkára akarja kényszeríteni. Ezen túlmenően behatolnak az egyesületi helyiségbe, a tagokat kiűzik és békés munkásokat zaklatnak. A Vas- és Fémmunkások Szaklapja megjegyzi, hogy „A gyárban dolgozó női munkások családanyák, tisztességes munkások gyermekei.”²⁴

A bányászfeleségek sorsa sem volt irigylésre méltó. A család megélhetési gondjait vállukon cipelő asszonyok a háztartási munka, a családfő keresetének takarékos beosztása mellett tevételesen is kénytelenek voltak besegíteni a jobb életkörülmények, a biztosabb megélhetés megteremtésébe.

A Bányamunkás ír a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Etes–Amália-aknáján uralkodó állapotokról. „A munkások tüzelésre drága pénzért csupa port kapnak, úgy hogy a bányászok kénytelenek feleségeiket egész napra elküldeni szemet keresni.” (A meddőhányón történő guberálás a munkásasszonyok és gyermekek állandó tevé-

kenysége volt, ezzel egészítették ki a kereseteket. A szegénység tűrhetőbbé tételének ez a formája évtizedekig kényszerű „szokás” volt a salgótarjáni iparmedencében.) „Persze, ha a társulattal összeköttetésben lévő valamely kereskedőnek tartozik egy munkás, akkor sokkal gyorsabban tudnak intézkedni. Nem törődnek azzal, hogy ugyan marad-e a családnak élelemre, fő az, hogy a követelés be legyen vonva.”

Az első világháború nemcsak a nőmunkások szervezését vetette vissza, hanem az egész szociáldemokrata és szakszervezeti mozgalom is visszaesett a létszámot, a szervezeti életet és a munkásmozgalmat is tekintve. A munkásszervezetek egész sora szüntette be tevékenységét, mert vezetőiket, tagjaikat a frontra vezényelték. Az asszonyok, a nők sorsa az eddigieknél is még rosszabbra fordult. A háború idején bevezették a nőkre is kiterjedő háborús munkakötelezettséget. Sok munkahelyen a frontszolgálatot teljesítő férfiak helyébe asszonyok, lányok léptek. Ezzel kettős teher nehezedett vállukra: egyrészt helytállni a munkahelyen, másrészt otthon a családban. A megélhetési nehézségek növekedtek. Az élelmezési és ruházatkészítési cikkek drágulása, a minőségromlás, a rossz ellátás, a frontról érkező elkeserítő hírek, a háború elhúzódása még elviselhetetlenebbé tette az asszonyok életét. Nógrád megyéből mintegy 15 000 embert hurcoltak a frontra, közülük több mint 4000-en megsebesültek, illetve életüket veszítették.

Az első világháború harmadik éve, az 1917-es év a munkásmozgalom, de ezen belül is a nőmozgalom fellendülésének éve volt. A háború okozta szenvedések miatt felért a népek békevágya s ez mind gyakrabban jutott kifejezésre. Megyénk asszonyai közül elsőként a kisterenyei nők adtak hangot békevágyuknak, először 1917. március 17-én, majd november 25-én. A kisterenyei asszonyok szervezkedése 1917 elején indult meg. A csendőrök megtévesztése végett kisebb gyűléseket tartottak, melyekre imakönyvet, olvasót vittek, mondván, hogy esti imára mennek. Akadt azonban, aki beárulta őket, hogy nem is templomban voltak, hanem szervezkedtek, politikai jellegű összejöveteleket tartottak. A hatóságok ezért több-kevesebb sikerrel próbálták gátat vetni a szervezeti kibontakozásnak, mint a későbbiekben látni fogjuk.

1917. március 17-én Nők Napját tartottak a kisterenyei nők. „Nem csak a községben lakó munkásnők, hanem a szomszédos községekből, sőt Salgótarjánból is eljöttek a munkásnők számai a gyűlésre. A gyűlést a Munkás-Otthon tágas udvarán tartották meg, de a hallgatóság nagyobbik fele az utcára szorult. – írta a Népszava. – A gyűlést Szomszéd Zsuzsanna elvtársnő nyitotta meg. A napirendet Buchingerné Ladányi Szeréna elvtársnő (Budapest) ismertette a hallgatóság állandó zajos tetszésnyilvánítása mellett. Különösen nagy hatást keltett a szónoknak a béke és háború kérdésében, a nők politikai jogai, valamint a nők felszabadítása ügyében elhangzott kijelentése. A határozati javaslatot egyhangúlag elfogadták. A gyűlés Szomszéd elvtársnő buzdító zárszavai után lelkes hangulatban ért véget.”²⁵

A nemzetközi nőkongresszus 1910-ben hozott határozata értelmében évenként nők napját kell tartani, amelynek alaphangját a politikai jogokért, a gazdasági érdekekért való harc adja meg. A nemzetközi nőkongresszus ezen határozatát az MSZDP 1913-ban megerősítette. A háború kitörése azonban megakadályozta a nők napjának megtartását 1914-től, s csak 1917-ben nyitotta meg a Nógrád megyei nőmozgalom rendezvényeinek sorát a kisterenyei gyűlés.

1917-ben Kisterenyén 200 előfizetője volt a Nőmunkás c. lapnak. Zagyvapálfalván 73 előfizetőt tartottak nyilván. Más települések előfizetőinek számáról nincs adatunk.²⁶

Kisterenyén a következő gyűlés 1917. november 25-én került megrendezésre, melynek előzményeiről és a gyűlés lezajlásáról a Nőmunkás és a Népszava számolt be.

„Kisterenyén és környékén már hosszabb idő óta szervezkednek és e téren nagyon szépen haladnak a földmunkások és fémmunkásnők – kezdi írását a Nőmunkás c. lap. – Csak egy baj van, hogy a község fősztolgabírója, jegyzője és papja ezt nem a legjobb szemmel nézik. Sőt mindent elkövetnek, hogy csírájában elfojtsák szervezkedésüket. Gyűléseket az elvtársak ott nem tarthatnak, mert nem kapnak engedélyt.

Az ottani elvtársakat és elvtársnőinket nem hagyta nyugodni azon óhajuk, hogy ők is egy nagygyűlést tarthassanak, tehát körvényezték a fősztolgabírónál, hogy november hó 25-én gyűlést tarthassanak: Az általános, titkos és a nőkre is kiterjedő választójog napirenddel. De mint eddig minden körvényüket elutasították különféle indokokkal, úgy most is el lettek utasítva. Az elvtársak most már türelmüket veszítve fellebbeztek ügyvéd útján a belügyminiszterhez, ami sikerrel is járt, mert november 24-ikére megjött a várva-várt válasz, amely szerint felolvasást tarthatnak. A szociáldemokrata párt Filipovics Katica elvtársat bízta meg a felolvasás megtartásával. Közben azonban az ottani elvtársnők bűnbe estek, vétkeztek, mert az egyházgyűlésre imakönyv és rózsafüzér nélkül mentek el, ami jegyzőjük és papjuk szerint nagy bűn. Ezért szombat este a kisterenyei elvtársnők a következő hivatalos (ceruzával írott) levelet kapták:

„Véghatározat!

November 25-én, délután 3 órakor tartandó nyilvános felolvasás megtartása iránt körvényezőket kérelmükkel elutasítom és a felolvasást nem engedélyezem.

Mert:

Körvényezői semminemű biztosítékot nem nyújtanak arra, hogy a gyűlés folyama alatt a rend fenntartható lesz. Közel napokban történt, hogy a kisterenyei asszonyok a községházát formálisan megostromolták azért, mert ott egy egyházi közgyűlés volt, már pedig ilyen esemény semmi biztosítékot sem nyújt arra, hogy a község nyugalma hasonló rendzavarással nem bontják meg, miértis az engedély megadható nem volt.

M. H. fősztolgabíró.”

Az egész község várta ezt a gyűlést. A hivatalos írás nagyon elszomorította az elvtársnőket. A kiüldött is megérkezett s az engedély még nem volt meg. 3 óra után egy csendőr jelentkezett Szomszéd Zsuzsanna elvtársnő lakásán, aki jelentette, hogy a fősztolgabíró helyettes és az engedély megjöttek. A gyűlést meg lehet tartani. Tíz perc alatt az egész községben elterjedt a hír, hogy lesz gyűlés, és mint eső után a gomiba, úgy kerültek elő az elvtársak és elvtársnők a gyűlés színhelyére.

A fősztolgabíró úr azonban mindjárt a következő rendeletet adta ki: «18 éven aluli munkásnőknek nem szabad a gyűlés színhelyére bemenni.» Az elvtársnők sorba jelentkeztek, hogy ők már 20 évesek. A fősztolgabíró ezt látva újabb rendeletet bocsátott ki: «24 éven aluliaknak távoznia kell.» Az elvtársak most már 25 éveseknek érezték magukat. Erre jött egy szigorú rendelet: «Leányoknak egyáltalán nem szabad bemenni.» (És még jó, hogy a fősztolgabíró nem vállalkozott orvosi vizsgálatra.) . . . Tehát a helyiség megtelt asszonyokkal, férfiakkal, a leányok pedig kint maradtak, de nem távoztak el.”

Szomszéd Zsuzsanna üdvözölte a megjelenteket és megnyitotta a gyűlést. Az előadó beszélt a földmunkások nyomorult helyzetéről s arról, hogy miért féltik az urak a tudományt a néptől. A fősztolgabíró azonban közbeszólt: „Kérem ez nem gyűlés, ez

felolvasás; tessék felolvasni, még pedig csak az általános, titkos választójogról. Figyelmeztetem, ha eltér a tárgytól, rögtön feloszlatom a gyűlést!” A szabad előadás felolvasással folytatódott. A főszolgabíró ismételt közbeszólása már nem zavarhatta meg a gyűlés menetét.²⁷ A fellelkesült asszonyok a békét éltetve távoztak a gyűlés végén, s az utcán csatlakoztak hozzájuk a leányok is. Amerre a tömeg ment, zengett az utca a harsány énektől. Azt a dalt énekelték, amely már néhány gyűlésen azelőtt is elhangzott:

*Piros zászlót, vörös zászlót lobogtatja a szellő
Jer alája, jer alája te oklatan szenvedő.
Testvérünk vagy, mért ne tartanál velünk,
Ha munkás vagy, nem lehetsz te ellenünk.*

*Nem ismerünk henye rangot, ágas-bogas koronát,
Szerszámot a naplopóknak, kaszát, kupát, boronát.
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere.*

A daloló asszonyok menetét még impozánsabbá tette, hogy népviseletbe öltözve, vállukon és derekukon piros szalaggal meneteltek Kisterenye főutcáján.

A Népszava a következő tudósítást hozta a kisterenyei nőgyűlésről: „... A munkások és munkásnők nagy tömegben jelentek meg a gyűlésen. A főszolgabíró helyettese – nem tudván belenyugodni a fölsülésbe – úgy intézkedett, hogy csak az asszonyokat eresztették be a gyűlésre, a lányokat nem. Elvtársaink minden tiltakozása hasztalan volt. A kivezényelt csendőrök igen durván viselkedtek: a gyűlésen megjelenteket – férfiakat és nőket egyaránt – lökdösték... Filipovits elvtársnő beszélt a földmunkások tarthatatlan helyzetéről és a választójog szükségességéről, miközben a főszolgabíró helyettes állandóan idegeskedett, ugrándozott és végül már nemcsak a gyűlés föloszlatásával, hanem az előadó letartóztatásával is fenyegetőzött. Azután az élelmiszer drágaság okait ismertette, végül a nép mérhetetlen békevágyáról beszélt óriási lelkesedéssel: gyűlés után a népgyűlés résztvevői sorakoztak és impozáns tüntetést rendeztek a béke mellett.”²⁸

A szociáldemokrata párt nőmozgalmának fejlődésére utal az a tény, hogy a párt 1917-es rendkívüli közgyűlésén Salgótarján és Mizerska egy-egy küldöttje mellett Losonc három küldöttel képviseltette magát, köztük Tonnajzer Annával Losoncapátfalváról, aki a Posztógyár munkásnőit képviselte. Ennek alapján feltehető, hogy a Posztógyárban jelentősebb, nőket is tömörítő MSZDP szervezet volt.²⁹

1917-ben mind több üzem munkásai és munkásnői együttesen fordultak a munkásügyi panaszbizottsághoz munkahelyi sérelmeik orvoslása céljából. 1917. október 12-én pl. a salgótarjáni Acélgár összes férfi és nőmunkása fordult kérelemmel a vezérigazgatósághoz, egyben a panaszbizottsághoz, hogy az érvényben lévő drágasági pótlékokat 1917. július 24-ig visszamenőlegesen 60%-ka emeljék fel. (A beadványra a válasz eddig ismeretlen.)³⁰

A salgótarjáni bányamunkások 1918. augusztus 11-én a munkásügyi panaszbizottsághoz pótlólagos kérelemként az alábbi beadványt nyújtották be:

1. Kérik, hogy a liszten, zsiron, cukron, kávéon kívül a többi élelmiszereket is szerezzék be a vállalat, mindazt, ami az élelemtári jegyzéken fel van tüntetve. Ezen túlmenően kérik a fenti négy élelmezési cikk adagjainak felemelését.

2. Munkásruhán kívül ünneplő ruhát, fehérneműt, a családtagoknak felsőruhát, vagy kelmét, fehérneműt, harisnyát, cénát biztosítson a vállalat.
3. Évenként 4 pár munkáslábbeli és 2 pár ünneplő lábbeli a családtagok részére is. A cipők javítását, a családtagokét is a vállalat műhelyeiben végezzék.
4. A lábbeli kopási 1 1/2%-ot 10%-ra emeljék fel.
5. A telepi és kolonizált bányászoknak 2 csille szénnel és fával többet adjanak, a vidékieknek természetben, vagy pénzben 6 köbméter fa megtérítése.
6. Készpénzutalvány eltörlése.
7. A bérfizetés minden hó 15-én történjék.
8. A munkásság sertéseinek ellátása.
9. A kolonizáltak és vidékiek, valamint családtagjaik részére ingyenes orvosi kezelés biztosítandó.³¹

Tekintettel arra, hogy a beadványban megfogalmazott kérelmek az életnek olyan területére terjednek ki, melyek elsősorban az asszonyok, nők „foglalkozásának” körébe tartoznak, feltételezhető, hogy a bányász feleségek, anyák és leányok is adtak „ötletet” a pontok összeállításához.

A salgótarjáni üvegfüvők 1917 október elején beszüntették a munkát, mert a háború előtti bért kapták. Az igazgatóság 10%-os béremelést ígért, de azt sem kapták meg. Ezért az üvegfüvők a munkabeszüntetés fegyveréhez nyúltak. A gyár vezetősége nem bocsátkozott tárgyalásokba, hanem az összes munkást kizárta, köztük a behordó női dolgozókat is, akik az üvegfüvők sztrájkja kapcsán – munka nélkül maradván – akarva-akaratlanul is a sztrájkolókhöz csatlakoztak.³²

1918. január 27-én zajlott le a munkásnők országos értekezlete, mely a békevágyának, a békeakaratsnak adott kifejezést és állásfoglalást a háború gyors befejezése mellett. Az egyhangúlag elfogadott határozati javaslatban azt fogalmazták meg, hogy az 1918-as nőnap rendezvényeken a fő hangsúlyt az általános béke követelésére helyezték. A nőértekezlet foglalkozott a Nőmunkás c. lappal és az agitációval a második napirend keretében. A harmadik napirend témája a munkásnők és az átmeneti gazdaság volt. E témakörben megállapították, hogy a nők a nyomor miatt a háború alatt dolgoztak s ezután is dolgozni fognak. Ezért követelik a munkanélkülivé vált nők munkanélküli segéllyel való kárpótlását, az állami munkaközvetítést a szakszervezetek és a nők bevonásával, a 8 óránál hosszabb munkidő eltiltását. Követelik a női és gyermekmunkások éjszakai munkatiltalmát és a vasárnapi munkaszünetet, valamint azt, hogy a szombat délután is szabad legyen. Hangsúlyozzák az egyenlő munkáért egyenlő bért elvének érvényre juttatását. Követeléseik között szerepel, hogy a leszereléssel ne álljon be nagy munkanélküliség és a nyersanyaghiány ne növelje a munkanélküliek számát. Egyhangúlag elfogadott követelés volt továbbá – tekintettel arra, hogy a nő bér munkája révén a gazdasági élet fontos tényezője –, hogy a nőket, az anyákat ne tiltsák el a munkától. (A háziipar és az otthoni munka – az állásfoglalás szerint – nem megoldás.) Követelik az anyasági biztosítás törvénybe iktatását; az anya szülés előtt és után 10–10 hétig kapja teljes keresetét. A dolgozó nők gyermekei számára otthonokat (csecsemő otthon, óvoda, napközi otthon) létesítsenek, s a dolgozó nők számára közös konyhák felállítása szükséges, – hangsúlyozta az állásfoglalás.³³

Nők a forradalmak időszakában

Az 1918 októberi polgári demokratikus forradalom győzelme felgyorsította a munkásság szervezkedését is. Sorra alakultak meg a községekben a szociáldemokrata

párt helyi szervezetei, melyben a nők részvétele a munkásmozgalom magasabb fejlettségi fokát mutatja. Még inkább tükrözi ezt a tényt az a változás, mely a pártszervezetek vezetésében – ha nem is általánosságban –, de jelen volt. Maconkán, mely akkor még Heves megyéhez tartozott, de a Mátranovák–homokterenyői szociáldemokrata pártszervezet segítségével népgyűlést hívtak össze 1919. december 26-án. A népgyűlésen mintegy 200 férfi és nő jelent meg. A gyűlés egyhangúlag kimondta az MSZDP-hez való csatlakozást, s megalakították a pártszervezetet. A választmányba beválasztották Orosz Dudás Józsefnét és Kurinka Gusztávnét.³¹

Tulajdonképpen ettől az időtől kezdett egyenrangúvá válni Nógrád megyében a munkásmozgalomban a férfi- és nőmunkás. A mozgalom politikai vezetésében a nők részvételének folyamata 1918 októberében indult meg, és a Magyar Tanácsköztársaságban teljesedett ki, amikor a nők már nem csak a társadalmi mozgalmakban, de a hatalom gyakorlásában is tevőlegesen, a férfiakkal – ha szám szerint nem is, de politikailag – egyenlő partnerként vettek részt.

1918 októbere után az új választási törvény szavazati jogot adott kivétel nélkül minden 21. évet betöltött férfinak. A nőknek csak abban az esetben, ha a 24. életévüket betöltötték és írni-olvasni is tudtak. (Ez tulajdonképpen a nők tömegeinek a politikai jogokból való kismunizését jelentette.)

A polgári demokratikus forradalom népi-hatalmi szerveiben, ha nem is általánosságban, de helyenként helyet kaptak a nők is. Balassagyarmaton az 1918. november 1-én megalakult Nemzeti Tanács bizottságaiba nőket is beválasztottak. A közéleti bizottságba Elfert Kornéliát, Horváth Józsefnét és özv. Kokavec Pálnét. A népjóléti bizottságba Vajda Vilmosnét, Schenk Bélánét és Tittel Editet. A sajtó- és propagandabizottságba Elfer Kornéliát és dr. Szlávik Imrénét.³²

1918. december 29-én Kisterenyén nyilvános nőgyűlés volt, mely egyetlen napirenddel foglalkozott: A nő és a politika. Előadó Csorba Mária, az országos nőszervező bizottság tagja volt. Ezen a nőgyűlésen alakult meg a kisterenyei nőszervező bizottság, melynek tagjai lettek: elnök Szomszéd Zsuzsanna, alelnök Szomszéd R. Istvánné, titkár Ankovics Kálmánné, pénztáros Koós H. Mária, ellenőrök Szomszéd P. Lászlóné, Tóth Jánosné, számvizsgálók Kollár Vig Jánosné, Vas Dobos Jánosné, Vas Pál Zsuzsanna. Választmányi tagok Kaszás Ávas Jánosné, Tóth Ignácné, Boros Jánosné.³³

A kisterenyei nőszervező bizottság 1919. február 19-én népgyűlésre hívta a lakosságot, melynek napirendjén a szocializmus-kommunizmus volt a téma. Az előadó szintén Csorba Mária volt.³⁴

Mátranovákon február 20-án két nőgyűlés zajlott le. Egy a faluban, egy a bányatelepen. Mindkét helyen megalakult a nők szervezőbizottsága. A bányatelepen a vezetőségbe választották: elnöknek Baár Jánosnét, alelnöknek Flórián Lajosnét, pénztárosnak Latka Mihálynét, pénztároshelyettesnek Ivádi Lászlónét, jegyzőnek Tomasics Ignácné, ellenőröknek Fúján Vencelnét és Handlovics Józsefnét. A falusi nőszervező bizottság tagjai lettek: elnök Bodor Istvánné, alelnök Bata Istvánné, jegyző Maros Albertné, helyettes jegyző Gubán Bálintné, pénztáros Maros Albertné, ellenőrök Molnár Jánosné és Nádasdi Béláné.³⁵

A nők szervezőbizottságai elsősorban a munkások lakta településeken alakultak meg, azokon a területeken, ahol a szociáldemokrata párt helyi szervezetei működtek, illetve újjáalakultak a polgári demokratikus forradalom által biztosított politikai szabadságjogok alapján.

Az 1918-as őszirózsás forradalom győzelme után kialakult helyzet mind sürgetőbben vetette fel egy forradalmi párt létrehozásának szükségességét, mely a munkás-

tömegeket felkészíti a hatalom teljes meghódítására, a szocialista forradalom megvalósítására.

Az újtípusú párt létrehozásában meghatározó szerepet játszottak azok a kommunisták, akik az Oroszországban megalakult magyar kommunista csoportok vezetői és tagjai voltak, s azzal a határozott céllal tértek haza, hogy kezdeményezzék és szervezzék a forradalmi párt megeremtését.

1918. november 24-én Budapesten a Városmajor u. 42. sz. alatt volt a Kommunisták Magyarországi Pártja alakuló ülése, melyen meghatározták a párt közvetlen feladatát: eszmeileg felkészíteni a proletariátust a szocialista forradalomra, szervezni, vezetni a munkásság harcát a hatalomért. A párt kiadta a jelszót a Tanácsköztársaság megeremtésére.

A KMP által megfogalmazott politika hirdette, hogy a szocialista állam köztulajdonba veszi a gyárakat, bányákat, bankokat, s a termelést szocialista alapokon szervezi meg. Állást foglalt a földkérdésben is, valamint a szakszervezeti mozgalom egységének megóvása, a munkásegység erősítése, a szakszervezetek politikai, társadalmi szerepének növelése mellett.

A párt mozgalmat indított a termelés munkásellenőrzéséért a munkástanácsokon, mint a hatalomért folyó harc forradalmi szervein keresztül.

A párt alakuló gyűlése után országgszerte megindult az agitációs munka a párt szervezeteinek kiépítése érdekében. Salgótarjában Kun Béla és Szaton Rezső részvételével 1918. december 26-án a munkások összbizalmi ülése többségében a KMP-hez való csatlakozásra szavazott. Ezt követően még két nagygyűlés zajlott le, melyen a munkások – köztük szép számmal nők is – hitet tettek a KMP politikája mellett.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása, a párt programjának meghirdetése új távlatokat nyitott meg a nőmunkások, de általában a nők előtt. Bár konkrét forrásunk nincs arra vonatkozóan, hogy az 1918. december 26-án megalakult salgótarjáni KMP szervezet vezetőségében nők is helyet kaptak, de a különböző sajtótudósítások – a KMP által szervezett nagygyűlések tömegességéről – arról tanúskodnak, hogy a nők is részt vettek a nagy politikai demonstrációkon.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása alapvetően megváltoztatta a nők gazdasági és politikai helyzetét. Valóra vált a nők több évtizedes követelése, mely az általános, egyenlő és titkos választásokra vonatkozott. A Forradalmi Kormányzótanács 26. sz. rendelete kimondta a nők politikai egyenjogúságát. „... A Tanácsköztársaság csak a dolgozó népnek adja meg a választói jogot. Választók és tanácsstagokká választhatók nemre való tekintet nélkül mindazok, akik tizenharmadik életévüket betöltötték és a társadalomra hasznos munkából élnek, mint a munkások vagy alkalmazottak stb., vagy olyan háztartási munkával foglalkoznak, amely az előbb említett munkásoknak, alkalmazottaknak stb. munkáját lehetővé teszi...”

Az egyenlő munkáért egyenlő bér elvének törvénybeiktatásával a Tanácskormány adós maradt. A bérezési elvet elismerték, de a gyakorlatban nem valósult meg.

Általánosan bevezették a 8 osztályos elemi iskolai oktatást. A nők részére szakiskolákat, átképző s továbbképző tanfolyamokat hoztak létre. Anya- és gyermekvédelmi intézmények sora könnyítette meg a nők életét. A Tanácsköztársaság nagy gondot fordított a gyermekek élelmezésére és nyaraltatására. A szociális intézkedéseket szolgáló rendeleteken túlmenően a nők politikai érdeklődésének fejlesztése érdekében előadásokat, nőgyűléseket szerveztek, politikai és társadalomtudományi előadásokat tartottak.

Az első magyar proletárállam a női egyenjogúságot nemcsak a munkához való jogra, a választóságra és választhatóságra, a művelődés és szórakozás egyenlő lehető-

ségeire biztosította, illetve terjesztette ki, hanem igényt tartott a nők részvételére az államhatalmi szervezetben, a politikai és érdekvédelmi szervezetekben. Több helyen nőket is beválasztottak a helyi munkás-, katonai és földművestanácsokba, a nők képviselőket kaptak a városi és megyei tanácsban is. Számos helyen a direktóriumok mellett működő különböző bizottságok tagjai lettek. De helyet kaptak a pártválasztmányban, a szakszervezeti bizalmi testületben, a forradalmi törvényszékek ülnökeinek sorában, a különböző társadalmi és tömegszervezetek vezetőségeiben.

A helyi államhatalmi szervek választása 1919. április 7–14-ig zajlott le a megyében. A salgótarjáni munkás-, paraszt- és katonatanács tagja lett Somlyóbányatelepről Bordács Dánielné, a bányatelepről Veigner Jolán és az Acélgyárból Gacza Ferencné (Fehér Erzsébet).³⁹ Gacza Ferencné tagja lett a megyei tanácsnak is.⁴⁰ Balassagyarmaton az 1919. április 12-én megválasztott munkás, katonai és földműves szegények tanácsának tagja lett özv. Kopesányi Lászlóné.⁴¹ Érsekvadkertben a 32 tagú tanács tagjává választották özv. Peichel Ignácét.⁴² Viszont Pásztón az 1919. április 8-án alakult tanács 45 tagja mind férfi volt.⁴³

A homokterenyeyi direktórium mellett 1919. április 29-én alakult meg a művelődési tanács 8 fővel, melyből három nő: Berze Andrásné, Fodor Istvánné és Nádasdi Sándorné.⁴⁴ Az április 26-án Pásztón megalakult közművelődési osztály 12 tagja közül egy nő, Dubraviczky Erzsébet.⁴⁵

Szécsényben a Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja helyi szervezetének vezetőségébe özv. Telek Jánosné és Kósa Istvánné választották be.⁴⁶

Baglyasalján az 1919. március 28-án megtartott szakszervezeti választások során a külszíni munkások özv. Loy Ferencné választották meg bizalmi tagja, aki egyben tagja lett a bizalmi testületnek is.⁴⁷ Szécsényben a május 27-én megalakult Magyarországi Tanítók Szakszervezete helyi csoportjának intézőbizottsága tagjává választották Kommenda Máriát.⁴⁸

Salgótarjában 1919. július 10-én bírósági ülnökké választották Viletel Imrénét.⁴⁹ Balassagyarmaton a munkások, katonák és szegény földművesek tanácsának ülésén – május 23-án – ülnökeket választották özv. Kopesányi Lászlóné, Zsámboky Józsefné, Albert Mihályné, Kiss Gyuláné, Siketi Istvánné, Still Józsefné, Papp Józsefné, Tusák Vilmosné, Bartos Jánosné és Csertli Mihályné.⁵⁰

A pénzügyi népbiztos Wirnhardt Ilonát a balassagyarmati pénzügyigazgatósághoz irodatisztté nevezte ki 1919. június közepén.⁵¹

Balassagyarmaton 1919. június közepén vetődött fel a Munkások Gyermekbarát Egyesülete alakításának gondolata. Június 23-án a Munkások Gyermekbarát Egyesülete Intézőbizottsága ülést tartott, ahol megválasztották az egyesület direktóriumát. Tagjai: Kiss Irén és Albert Mihályné a direktórium három férfitagja mellett. (Az iskolák vezetői hivatalból tagjai voltak az intézőbizottságnak.)⁵²

Salgótarjában Anya- és Gyermekvédelmi Szövetség választmányának tagja lett Pántyik Árpádné.⁵³

A választott tisztsegeken kívül számos nő, elsősorban az értelmiség rétegéből közhasznú, tudományos, politikai és ismeretterjesztő előadásokat tartott. Balassagyarmaton Szilávikné a polgári iskola és az elemi iskolák tanítói körében tevékenykedett. Mollinár Gizella a nőmozgalom vezetésében vállalt nagy szerepet. Kozma Jenőné a munkásbeteg-segélyezésről tartott előadást.

Balassagyarmaton a Közművelődési Tanács propagandaosztálya 9 fővel május közepén alakult meg. Programjukban megfogalmazták a munkástársadalom felvilágosítása érdekében teendő feladatokat: vasárnap délutánonként 1 koronás belépődíjjal társadalompolitikai, közgazdasági, egészségügyi, művészeti előadásokat ren-

deznak. A propagandaosztály munkájában részt vettek nők is: dr. Szlávik Imréné, Jeszenszky Margit és Branstein Irma.⁵⁴

1919. április 20-án impozáns toborzógyűlés volt Salgótarjánban. A gyűlésen a számos férfi közreműködő mellett a nők is szerepet vállaltak. Pl. Takács Anna szavallattal tette ünnepélyesebbé – az acélgyári dalárda és a bányász zenekar mellett – a Vörös Hadsereg toborzógyűlését.⁵⁵

A nők megyei szervezőbizottsága Balassagyarmaton a keddi napokra nőnapok tartását határozta el a különböző szakmai szervezetek szervezésében. A nők részére szervezett előadások tematikája széles kört ölelt fel. Pl. A nők elhelyezkedése a társadalmi átalakulás idején; Mi az oka a nincstelenségnek? (előadó Nedeczky Béláné); A társadalmi munkamegosztás (előadó Kozma Jenőné); A világforradalom (előadó Knur Pálné); A proletárbetegségről (előadó dr. Fischer Sámuel). A nőmozgalom intézőbizottsága kérte a háztartási alkalmazottak, a háztartásbeli munkásnők munkaadóit, hogy az alkalmazottakat ne tartsák vissza nőnapi előadásokról, hanem inkább buzdítsák őket az azokon való részvétellel.⁵⁶

A nőgyűlések kedvelt összejövetelek voltak. Június 29-én Salgótarjánban, 30-án Mátranovákon, július 6-án ismét Salgótarjánban, július 20-án Kisterenyén és Zagyvapálfalván, július 26-án Szécsényben tartottak nők részére politikai és tudományos előadásokat.⁵⁷

Nagyobb népgyűléseken gyakori volt, hogy külön férfiszónok szolt a férfiakhoz és nő előadó a gyűlésen megjelent nőkhez. Az 1919. május 1-i salgótarjáni népgyűlésen Hevesi Gyula népbiztos mellett Filipovics Katalin, az országos nőszervező bizottság tagja beszélt a nőkhez. Ismertette az Internacionálék történetét, „... A harmadik Internacionálé feladatát és május elseje jelentőségét. De az ünnepélyt a kapitalista rablóhadjárat közeledésének tudata komoly cselekvéssé változtatta, valamennyien beléptek a Vörös Hadseregbe, a proletárdiktatúra megvédésére. Elvtársnők, törüljétek le könnyes szemeiteket, nézzünk bizalommal a nemzetközi proletárforradalom elé, melynek győznie kell és pusztulniok kell mindazoknak, akik a múltban és a jelenben szenvedést okoznak a proletariátusnak” – fejezte be ünnepi beszédét Filipovics Katalin.⁵⁸

Nemtiben május 29-én alakult meg a nőcsoport. A nőszervező bizottság tagjai lettek: Fekete Józsefné, Újvári Istvánné, Turcsik Endréné, Petre Pintér Andrásné, Bakos Kőházi Józsefné, Pintér Bálintné, Nagy Józsefné, Kiss Andrásné, özv. Kiss Lászlóné és Nagy Jánosné.⁵⁹ A június 29-i nőgyűlés határozta el, hogy Nemtiben minden vasárnap du. 5 órakor pártnap lesz az iskola termében, hasznos felolvasásokkal egybekötve.⁶⁰

Mátranovákon a faluban június 1-jén nőgyűlés volt, ahol új vezetőséget választottak. A nőszervező bizottság tagja lett: Hepp Jánosné, Pásztor Margit, Kasper Gusztávné, Király Sándorné, Kniza Béláné, Berta Ferencné és Bulog Erzsébet.⁶¹

Kisterenyén június 20-án népgyűlés volt, mintegy 400 hallgató, többségében nő részvételével. Az előadó Knur Pálné, az országos nőszervező bizottság tagja beszélt a forradalomról, annak céljáról, az ellenforradalmi rémhírterjesztésről s kérte a kisgazdákat, hogy ne üljenek fel a különböző rémhíreknek.⁶²

1919. június 15-én ülésezett az országos nőkongresszus Budapesten. A kongresszus meghallgatta a jelentéseket, megfogalmazta a nőmozgalom jövőjére vonatkozó munkaprogramját és megválasztotta az országos nőszervező bizottságot. A kongresszusra a vidéki szocialista nőcsoportok 300 tagig egy küldöttet, 1000 tagig 3 küldöttet és 1000 tagon felül 4 küldöttet küldhettek.

A megyében működött nőszervezetek küldötteinek számát nem ismerjük. Csupán

Salgótarján két kongresszusi küldöttjéről van tudomásunk, akik fel is szólaltak. Kéri Istvánné az alábbiakban tájékoztatta a nőkongresszust: „A mi csoportunk februárban alakult meg, de már ezernél több tagunk van. A mi munkánk nagyon fáradtságos. A férjeink odavannak a harctéren, mi magunk vagyunk a család kenyérkeresői, este végezzük a szervezés munkáját. Ígérjük, hogy továbbra is lelkesedéssel fogunk küzdeni mindnyájunk jólétéért és boldogulásáért.” György Jánosné, a másik salgótarjáni küldött elmondta: „A salgótarjáni munkásnők képviselőiben vagyok itt, hogy kifejezzem megbízóim elégtelenségét, mert a központ nem törődik eléggé a vidékkel, ritkán küld előadót. Kérjük az országos nőbizottságot, hogy a vidékkel jobban foglalkozzon. Nálunk 1600 szervezett munkásnő van.”⁶³ A két kongresszusi felszólaló által elmondottak bizonyos mértékben ellentmondást takarnak. A nőcsoport létszáma az egyik küldött szerint több mint ezer, míg a másik küldött 1600 szervezett munkásnőről szólt. Lehetséges, hogy a nőcsoport, a nőmozgalom ezernél több tagot tömörít, míg az 1600 szervezett munkásnő a szakszervezeti tagságra utal.

Az országos nőkongresszuson beszámolóik hangzottak el az utolsó két év munkájáról. Tudomásul vették a nőmozgalom eddigi eredményeit és tervbe vették, hogy a pártszervezet keretében külön női agitációs csoportot hoznak létre. Szükségesnek tartotta a kongresszus, hogy a jövőben a nők is tanítsanak, felvilágosító előadásokat tartsanak.⁶⁴

Salgótarjánban a nőkongresszus tervezett programjának megfelelően a pártszervezet keretében nőcsoportot alakítottak. A pártadót havi két koronában határozták meg, melyből a tényleges pártadó egy korona, a másik korona a Nőmunkás előfizetési díját szolgáltatta.⁶⁵ A szécsényi járási párt végrehajtó bizottsága a teendőket így határozta meg: „Életrekeltek a nőmozgalmat és hetenként egyszer, szombati napokon a nő és férfi párttagok kötelező részvétele mellett pártnapokat rendeznek.”⁶⁶

A nőmozgalommal kapcsolatos tennivalókat, a széles körű propagandát az egyetemes párt és a Forradalmi Kormányzótanács is kötelességének ismerte el. A Forradalmi Kormányzótanács felhívással fordult a munkás-, katonai és földmivestanácsok intézőbizottságaihoz, hogy a Tanácsköztársaság érdekében tevékenykedő nőket támogatassák és „teljes megértéssel legyenek segítségére a nőmozgalomnak”.⁶⁷

A Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja Országos Nőszervező Bizottsága agitációs és adminisztratív munkatervet dolgozott ki. „A nőszervező bizottságok kötelessége minden dolgozó nőt, akár a termelésnek ipari vagy földművelés ágában, avagy háztartásban dolgozik, politikailag megszervezni. Főadata az eddig még gazdaságilag nem szervezett nőket szakmájuknak megfelelő szakmai szervezetbe tömöríteni.” Pártszervezetben belül nőcsoportot kell szervezni. A pártszervezet keretén belül ugyan, de külön csoportként, hogy „az eddig még meg nem szervezett és szocialista tanulástól elmaradt nők fölvilágosítását, szocialista nevelését nők vezetése alatt a nőcsoportok intézzék. Ezek a nőszervező bizottságok tulajdonképpen iskolai, tanítói fölvilágosítói a nőknek. A nőcsoportok tagjai egyúttal tagjai a pártszervezetnek is . . . a nőcsoportok tagjai egyenlő értékű és jogú tagjai a pártnak. Ennek alapján joguk van az országos pártkongresszusra, a pártválasztmányba, a végrehajtó bizottságba, pártbizalmi testületbe, valamint a pártszervezeti vezetőségekbe taglétszámuk arányában nőket küldeni . . . A nőbizottság hét tagból, az ellenőrző bizottság három tagból áll.” A megyeszékhelyen megyei nőszervező bizottságot kell alakítani, mely az agitációt végzi és előadásokat rendez. A megyei nőszervező bizottság titkára egyúttal az egész megye nőbizottságainak titkára is.⁶⁸

Az országos nőkongresszus szellemében június 22-én a balassagyarmati nő intézőbizottság ülést tartott, melyen megválasztották a nőmozgalom direktóriumát. Tagjai

lettek: Szlávik Imréné, Kiss Gyuláné, Kiss Aranka, Mollinár Gizella, Fischerné Weisz Sári, Kozma Jenőné, Bencdek Béláné. A bizottság ezt követően azzal foglalkozott, hogy „miként lehet a háziasszonyokat bevonni a nőmozgalomba. Foglalkozott a bizottság a háztartási alkalmazottak szervezetének a megalakításával is, valamint avval, hogy a szakszervezetek nőtagjait is bevonja sürgősen a nőmozgalom agitációs munkájába.”⁶⁹

A Nógrádi Népszava hírt adott arról, hogy Balassagyarmaton megyei női pártbizottságot szerveznek. Ennek érdekében gyűlés volt mintegy 500 nő részvételével. A gyűlésen a nők nyílt szavazással Mollinár Gizellát választották meg a nőmozgalom megyei titkárának. A Nógrádi Népszava következő száma közli, hogy a Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja balassagyarmati szervezete végrehajtó bizottsága július 23-án határozott arról, hogy Mollinár Gizellát állásából felfüggeszti és a nyilvános szerepléstől eltiltja. A női párttitkárságra pályázatot hirdet meg. A bekövetkezett események miatt a női pártbizottság létrehozása nem valósult meg.⁷⁰

Néhány apró hír a helyi tanácsok és nőcsoportok tevékenységéről:

A salgótarjáni Munkás-, Katona és Földmíves tanács kérelemmel fordult a Kormányzótanácshoz, hogy a Salgótarjában élő több mint 30 várandós mama részére legalább 100 méter vászon, vagy sifon anyagot és 20 vagy 30 tucat különböző vastagságú fehér cernát soron kívül utaljanak ki.⁷¹ A Népruházati Népbiztosság a kérelemnek eleget téve kiutalt a községi munkástanácsnak 100 méter babakelengyére alkalmas pamutárut és két tucat cernát. Kiosztására vonatkozóan előírták, hogy orvosi utalványra 6 méterenként, eredeti árban adják át a várandós mamáknak.⁷²

A salgótarjáni Acélgyár ellenőrző munkástanácsa 1919. július 21-i ülésén „Hack elnök jelenti, hogy az élelmezési raktárban dolgozó nőmunkások órabéruiknek fel-emelését kérik. A tanács a kérvényezőik órabérének 2 koronáról 3 koronára való fel-emelését kivételesen engedélyezi” – olvashatjuk a jegyzőkönyvben.⁷³

Balassagyarmaton a háztartási alkalmazottak szakszervezete miután megalakult, megfogalmazta kívánságait: este 6 óráig akarnak csak dolgozni, és az ellátáson, lakáson kívül 150 korona fizetést kérnek.⁷⁴

A mizserfai asszonyok, a nőcsoport tagjai sajátkezűleg himeztek egy vörös zászlót a helyi pártszervezet részére. (A zászlót a Tanácsköztársaság megdöntése után a munkásotthonból egy munkásasszony kőtenye alatt vitte el rejtekhelyre, ahol a fel-szabadulásig sikerült megőrizni.)⁷⁵

Szabó Miklósné Somoskőújfaluból 1919. június 11-én levelet intézett a Belügyi Népbiztossághoz, hogy a május 7-én betört cseh katonák a somoskőújfalui munkástanács 14 tagját elhurcolták s az ott maradt három munkástanács-taggal a falu elégedetlen, és pedig Éliás Alajossal, Czibula Istvánnal és Angyal Imrével. Kéri ebben az ügyben meghallgatni György Antal bányász bizalmi férfiút, valamint az ott lakó tar-jáni és salgóbányai bányászokat.⁷⁶

A fentebb ismertetett adatok is arra utalnak, hogy a helyi hatalmi szervek a lehetőségekhez mérten foglalkoztak a munkásnők, az asszonyok helyzetének javításával s a nők is számtalan jelét adták annak, hogy magukénak vallják az első magyar munkáshatalmat.

Salgótarjában 1919. augusztus 9-én mondott le a Munkás-, Katona- és Földmíves-tanács. Az ülésen részt vett a munkástanács 3 nőmunkás tagja is és tanúja lehetett annak, hogy a helyi hatalmat átvevő főszolgabíró a munkások érdekeinek védelmét ígerte. S hogy ez csak ígélet, illetve szólam maradt, erről Salgótarján nőmunkásai és a munkásfeleségek a későbbiekben meggyőződhettek.⁷⁷

A Tanácsköztársaság összeomlását követően a munkáshatalom helyi szerveiben, valamint a párt és tömegszervezetekben viselt funkciókkal arányosan a nők ellen is terrorhadjárat indult. Internálás, börtön jutott osztályrésziül azoknak, akik az első magyar proletárdiktatúra alatt a saját és osztályos társaik sorsának jobbrafordításán munkálkodtak és mélyen hittek abban, hogy a történelem kereke visszafordíthatatlan.

Salgótarján nagyközség képviselőtestülete 1921 áprilisában és novemberében kimutatást készített azokról, akiket a Tanácsköztársaság ideje alatt és után „állam és társadalom ellenes tevékenység, vagy annak alapos gyanúja miatt” nyilvántartottak és ezért rendőri felügyelet alá helyeztek. Kellner Lajosné, szül. Szuhán Róza háztartásbeli salgótarjáni lakos „A kommün mellett agitált. Hat hónapig internálva volt.” Vass Istvánné, szül. Szuhán Edit háztartásbeli salgótarjáni lakos „A kommün bukása után nyilvános helyen a kommunizmus érdekében izgatott, internálva volt.” Kohut Dánielné háztartásbeli salgótarjáni lakos „Gyanússá vált, hogy a csehek részére kémkedik.”⁷⁸ Megbízhatatlansága miatt Fekete Józsefné nemi lakos ellen a magyar kir. balassagyarmati ügyészségnél eljárás volt folyamatban, s ezért a salgótarjáni rendőrkapitányság nyilvántartotta, mint kommunista érzelmű egyént.⁷⁹

Mollinár Gizellát Balassagyarmaton 5 rendbeli izgatás büntette miatt összehintetésül 10 havi börtönre ítélték.⁸⁰ A társadalmi osztály elleni izgatás és kommunista magatartás miatt letartóztatták Mihalik Margit erdőtarcsai háztartásbelit és Szvidt Györgyné, szül. Gyöngyösi Mária szécsényi tanítónőt.⁸¹

Nógrád vármegye tanfelügyelője kérte a salgótarjáni előjáróságot, hogy vizsgálja ki Eckstein Rózi tanítónőnek a szakszervezeti nőegyletben betöltött szerepét. Az előjáróság közölte, hogy „Ő is, mint számtalan sokan a mindenkori hatalomhoz csatlakozott azért, hogy jövőjét biztosítsa . . .” Közlik továbbá, hogy Eckstein Rózi a jótekonysági egyletben vett részt. A problémáikkal hozzá fordulókat tanácsal látta el és írásbeli dolgaikat intézte, az adott helyzetnek megfelelően.⁸²

A nők ellen különböző retorziókkal megindított eljárások a közvetlenül érintettek túlmenően más minőségben is sújtották a nőket. Sokszázra tehető azoknak az asszonyoknak, leányoknak száma, akiket hozzátartozójuk elítélése, internálása, rendőri felügyelet alá helyezése, a munkából való elhocsájtása közelről is érintett. Különösen súlyos gondokkal küzdöttek azok az anyák, akiknek több gyermek eltartásáról kellett gondoskodni.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1919. szeptember 10-én kibocsájtott röpiratában adta tudtul, hogy a párt újjáalakult. Ebben a felhívásban hangsúlyozza, hogy „különösen fontos a nők fölvilágosítása és szervezése”⁸³

1919. október 30-án alakult újjá az Országos Nőszervező Bizottság és megkezdte munkáját a nőtitkárság is. A Nőmunkás c. lap 1919. december 1-én ismét megjelent.⁸⁴

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgvára 1919. szeptember 19-én értesítette a községi előjáróságot, hogy anyaghiányra való tekintettel 262 munkást nyugdíjaz, bizonytalan időre szabadsággal, illetve leszámol. Az elhocsájtott munkások között a rendes felmondási idő mellett 29 leányt leszámoltak a drótygyárból. Ezen kívül leszámoltak 23 asszonyt, vas- és acélöntődei munkások feleségeit, hivatkozva arra, hogy „a nehéz élelmezési viszonyok folytán nem áll módunkban továbbra is élelemmel ellátni”.⁸⁵ A 23 asszony „hadba vonult”-ak feleségei, azaz volt vöröskatonák feleségei. Érthető, hogy a gyár vezetésének „nem állt módjában” az élelmezésükről gondoskodni.

A nőknek a termelésben elfoglalt helye az 1920-as népszámlálás adatai szerint: a bányászatban, az iparban és a forgalomban kereső nők száma a megyében 1507 fő volt, az összes kereső nők 7,1%-a. Az iparban foglalkoztattak 7468 férfit és 844 nőt. A bányászatban és kohászatban segédszemélyzetként foglalkoztattak 1920-ban 163 nőt. A vas- és fémiparban 47, a kő-, föld és agyagiparban 31, az építőiparban 34, a ruházati iparban 81, a gépgyártásban 9 nőt foglalkoztattak. Részleteiben: A salgótarjáni bányánál foglalkoztatott 2920 segédszemélyzetből 132 nőt, a Salgótarjáni Acélgyár az 1150 foglalkoztatott segédszemélyzetből 49 nőt, a Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntő Rt. a 121 fős segédszemélyzetből 3 nőt foglalkoztatott. Az üveggyár nem alkalmazott nőt, a segédszemélyzet 104 férfiből állott. A zagyvapálfalvai bánya 732 fős segédszemélyzetéből 18 nő, a zagyvarónai bánya 391 segédszemélyzetéből 20 nő, az etesi bánya 667 segédszemélyzetéből 5 nő, a mátranováki bánya 591 segédszemélyzetéből 7 nő és a mátrászelei bánya 323 fős segédszemélyzetéből szintén 7 fő volt a nő.

Az 1920-as népszámlálás adatai szerint Nógrád megyében a kereső nők száma a jelentősebb foglalkoztatási ágakban a következő volt:

Kőszén és barnaszén termelésben	202 fő
Vasgyártásban, vas- és acélöntésben	45 fő
Tégla és tűzállóanyagáru-gyártásban	28 fő
Üveggyártásban	3 fő
Gép- és kazángyártásban	9 fő
Szabóiparban	89 fő
Varrással foglalkozott	155 fő
Cipész, csizmadia szakmában	12 fő
Mosással, vasalással foglalkozott	178 fő
Vendéglős, szállodás szakmában	168 fő
Házi- és népiparban	53 fő
Fűszer és gyarmatáru kereskedésben	24 fő
Szatócsként	35 fő
Vegyeskereskedőként	14 fő

Ami a nők műveltségi színvonalát illeti: az 1920-as népszámlálás adatai szerint Nógrád megyében a lakosság számát tekintve főiskolát végzett a nők 0,1%-a, a középiskola 8 osztályát 0,5%-a, a középiskola 6 osztályát 0,8%-a, a középiskola 4 osztályát 3,7%-a, az elemi iskola 6 osztályát a nők 38,6%-a és az elemi iskola 4 osztályát a nők 57,6%-a.⁸⁶

1923-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. 299 nőt foglalkoztatott napszámos munkán. Havi átlagkeresetük 2800 korona volt, szemben a férfi napszámos munkások 7500 koronás átlagkeresetével. A különbség 4700 korona, mely 62,8%-nak felel meg.⁸⁷

1927-ben az SKB Rt.-nél az összes nődolgozók száma 557 fő. 1925–1928 között 7–12 születésnőt foglalkoztatott a bánya. Ezen kívül 1–3 fürdőkezelőnőt, 3–14 iskolai takarítónőt, 23–34 napidíjas és 2–6 havidíjas nőt a bányatelepeken. Ugyanebben az időben a központosított irodáknál 6–10 írónőt és 8–13 napidíjas napszámost foglalkoztak.⁸⁸

1923-tól a foglalkoztatott nők és gyermekek száma fokozatosan csökkent, de nem a szociális érzéstől, hanem a megnövekedett munkanélküliek száma miatt. Az alacsony bérre erős férfi munkaerőt alkalmaztak, azért csökkent a nőmunkások száma.

A bányánál pl. a női napszámos rakodószemélyzet létszáma 1925–1928 között a következőképpen alakult:

1925 januárban	18 fő,	februárban	19 fő,	márciusában	16 fő,
1926 januárban	3 fő,	februárban	3 fő,	márciusában	2 fő,
1927 januárban	2 fő,	februárban	2 fő,	márciusában	2 fő,
1928 januárban	2 fő,	februárban	2 fő,	márciusában	2 fő.

Ezzel párhuzamosan némileg megnőtt a takarítófiúk száma a különféle munkáknál. Ez még olcsóbb munkaerőt jelentett.

A bánya gazdaságában dolgozó napszámos nők létszáma is csökkent, illetve stagnált. 1925-ben 2–8 fő, 1926-ban 3 fő, 1927-ben 3–7 fő, 1928-ban szintén 3–7 főt alkalmaztak az idénymunkáktól függően. Még a telefonkezelő női személyzetet is csökkentették, illetve időszakosan le is építették. 1925-ben 2–8 fő, 1926-ban 2 fő (júniusban leépítették), 1927 októberétől ismét 2 női telefonkezelőt alkalmaztak.⁸⁹

A bányánál a napszámos keresetek alakulása a férfi és női napszámos munkát végzők között igen nagy különbséget mutatnak. A női napszámosok átlagos törzskeresete egy 8 órás, illetve egy 12 órás műszakra 1876 korona, míg ugyanezen műszakokra a férfi napszámosok 3014 koronát kerestek. A női napszámosok bőrpótléka vasárnapi vagy hétköznapi túlműszakra 903 korona, míg a férfi napszámosok ugyanilyen túlműszakért 1204 koronát kaptak.⁹⁰

A Szakszervezeti Értesítő közlése szerint 1927-ben 3,62%-kal, 1928-ban 7,38%-kal emelkedett az élelmiszerek ára. Ehhez viszonyítva a bérek alig érezhetően emelkedtek. A női átlagbér 1927-ben 26,35 P., 1928 végén 26,51 P.⁹¹

A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyárában 1928-ban 12 fő 16 éven felüli nőt alkalmaztak 8–10 órás munkaidőre. A Salgótarjáni Palackgyárban szintén 1928-ban 223 nődolgozót alkalmaztak. A 223 főből 60 fő 16 éven aluli volt, valamennyit 10–12 órás műszakban foglalkoztattak. A téglagyárban 6 fő 14–16 éves leányokat alkalmaztak 11 órás munkaidővel. (2 órás ebédszünettel.) Annak ellenére, hogy 1919 októberében a nemzetközi munkaügyi értekezlet kimondta, hogy az ipari üzemek munkásainak munkaideje a napi 8, illetve a heti 48 órát nem haladhatja meg, 1937-ig nem tartották be. Valamennyi, nőket is foglalkoztató munkahelyen sem munkásfürdő, sem étkező helyiség nem állt rendelkezésre.⁹²

A Budapest–Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntőde Rt. galvanizáló, kimosó és csomagoló műhelyében majdnem kivétel nélkül női munkások szereztek meg a kellő szakképzettséget. 1925-ben a női munkaerőt ezekben az üzemekben éjszakai műszakban is foglalkoztatni akarta a társaság. A város polgármesteréhez címzett beadványukban a tervezett éjszakai foglalkoztatást azzal indokolták, hogy csak a 16 éven felüli, egészséges szervezetűeket este 6 órától reggel 6 óráig – éjjeli 2 órás pihenőidővel – 1925 október második felétől 1925 december közepéig. Az éjszakai munkára a gyár vezetésének véleménye szerint 15 munkásnő munkabeosztása válik lehetővé, melynek „alkalmazását csupán a szakmában való képzettségük s nem az olcsó munkaerő alkalmazása teszi lehetővé . . .” A polgármester a kérelmet illetékességéből továbbította. A budapesti Kereskedelmi és Iparkamara a kérelemre adott válaszában hangsúlyozta, hogy „Az ipari üzemekben alkalmazott nők éjjeli munkájának eltiltásáról szóló 1911. évi XIX. sz. törvénycikk” alapján „az olyan üzemben, mint a folyamodó cégé, női alkalmazottak este 10 órától reggel 5 óráig nem foglalkoztathatók . . .” – ezért nem javasolják.⁹³

1920-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a szent Borbála ünnepen kívül szent Prokop napjának megünneplését is bevezette. Borból, húsból és kenyérből álló ajándékot adtak a bányászoknak. Az Északmagyarországi Kőszénbánya és Iparvállalat Rt. az SKB Rt.-hez hasonlóan állította össze ajándéksomagját: minden 18 éven felü-

li bányamunkásnak 1 liter bort, 1/2 kg húst és egy kg kenyeret, minden 18 éven felüli férfi napszámossal 1/2 liter bort, 1/2 kg húst és 1 kg kenyeret, minden 18 éven felüli női napszámossal 1/2 kg húst és 1 kg kenyeret adott. Ebben az időben 30 fő 18 éven felüli napszámossal nőmunkás dolgozott a vállalatnál.⁹⁴

1920 decemberétől a bányászokat a hét három napján 12 órai munkára, azaz pótműszakok végzésére kötelezték. 1922 elején a bányamunkások a gazdasági követelések mellett politikai követeléssel is felléptek: a bérek 50%-os emelése (ennnyivel csökkentette a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a Tanácsköztársaság megdöntése után a bérreket), a ruházati cikkek részletre történő vásárlása, a politikai foglyok szabadon bocsátása. A bányavezetőség szó nélkül hagyta a kérelmet, ezért a bányászok sztrájkot hirdettek. A megmozdulás kezdeményezőit letartóztatták.

1922. július 27-én Salgótarjában és Nagybátonyban hirtelen indult elsősorban a pótműszakok megszüntetéséért, de a követelések kiterjedtek a családi pótlék megadására, a betegpénz kifizetésére, orvosi kezelésre és kórház biztosítására, a nyári szabadságok bevezetésére, május elseje szabad megünneplésére, szociális segélyek rendszeresítésére, az iskolák megjavítására és óvodák felállítására. 45 bizalmi férfi ellen eljárást indítottak. De mivel eredményre nem vezetett, megkezdtek a kilakoltatásokat. Gyakran csendőri tettelegességre is sor került. A 6000 bányamunkás küzdelme 4 hétig tartott. Országos szervek közbelépésével megállapodás született, mely szerint 1923 március végéig heti két 4 órás pótműszakot teljesítenek a bányászok. Ha ezzel sikerül megfelelő többletermelést elérni, akkor a pótműszakot megszüntetik. A követelés többi pontjáról hallgattak. A sztrájk ideje alatt a „csendőrök elállták az utakat, senkit a városba bejőnni nem engedtek, ez alól kivételt még az asszonyokkal sem tettek. Egyes asszonyokat, akik pár koronáiból a városban élelmiszert vásároltak, azoktól azt elvették, szétszórták, a liszteszacskókat föltépték és annak tartalmát az útra szórták...” Ezzel a primitív módszerrel is a sztrájk feladására akarták kényszeríteni a bányászokat.⁹⁵

A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyárában az 1922-es sztrájk alkalmából 1922. július 13.–július 21. között 1090 munkásnak mondtak fel. Július 19-én a sodronygyárból 119 munkást bocsájtottak el, köztük 74 nőmunkást. A részvénytársaság a sztrájkban résztvevőket kiléptetteknek tekintette, s az újabb munkába állást július 21-én határozta meg. Aki addig nem veszi fel a munkát – hirdette az igazgatósági falragasz –, végleg elbocsájtottnak tekintendő. 1922. július 21-én 1000 ember jelentkezett munkára s ezzel a sztrájk megszűnt.⁹⁶

Az 1920-as évek elején több megrázó hangvételű, nők által írott kérelem érkezett a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. igazgatóságához, melyben kilátástalan helyzetüket tárták az illetékesek elé.

1923. október 6-án özv. Kuna Ádámné fordult levéllel a Tekintetes Bányagazgatósághoz „A jó isten nevére kérem, nem pénzt kérek, csak egy adag morfiumpot, ami örökre megszüntetné minden fájdalmamat, mert nem bírom már tovább vonszolni ezt a nyomorult életet, ezt a rémes drágaságot, azzal a pár koronával, nem tudom fedezni a lakbért, 1/4 évenként 9 száz korona, az inséglistát havonként 4800 korona, 1 kiló zsír 15 000, hatvan a tüzelőanyag, amit szintén nem lehet megfizetni és más egyéb, már alig tudok járni a sok nélkülözéstől, aki mindég jóllakott, nem tudja mi az éhség még volt mit eladni, addig ment, ahogy ment, de most megszűnt minden, nem marad a számomra egyéb, mint a téhorda, vagy a vonat alá vetni magamat, ha a tekintetes igazgatóság nem könyörül meg, legalább egyszer mindenkori megszabadul egy nyomorult 77 éves idős nőtől, az átkozott kormány is mindég emel, egy levél is 350 korona, több, mint egy havi nyughérem.” A levél hátoldalán olvasható: Az özvegy nyug-

bére havonta 40,10 + 700% korona. A férje 1870–1899-ig, haláláig a szénszállításnál dolgozott. Támogatandó. (Az nem derül ki, hogy milyen összegű segélyben részesült.)⁹⁷

1924. június 4-én Böhm Ignácné salgótarjáni lakos fordult segély iránti kérelemmel a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. Központi Igazgatóságához. „... a mérhetetlen drágaságra való tekintettel egy tetszés szerinti segélyben részesíteni kegyeskedjék ... bármennyire beosztással élek is, nyugdíjam a magam és gyermekeim részére szükséges élelmiszerekre is alig elegendő, – iskoláztatás és ruházkodásról pedig szó sem lehet ...”⁹⁸

Az alábbi levél, mely a Nőmunkás szerkesztőségéhez érkezett önmagáért beszél.

„Tisztelt Szerkesztőség! Kelt levelem Baglyasajján, 1921. december 10-én. Kívánom, hogy ezen pár sor írásom egészségben találja a t. Szerkesztőséget. Mi jól voltunk, ha mindenünk megvóna, ami hiányzik. Annál nagyobb örömmre szolgál az a hír, amit az újságban olvastam, hogy milyen jó dőga van a pesti munkásoknak, hogy mindig libapecsenyét ehetnek, mint az valami Baranszki Gyula nevű úr megmondta, pedig hát ha olyan derék, okos ember mongya hát akkor csak igaz lehet! Mán az urammal össze is veszekedtiünk e dolog miatt, mer ű úgy mondja, hogy bolond beszéd az, bolond likbú bolond szél fúj! azt mondja az én uram, hogy Pesten ippeg olyan kutya rossz a munkás sorsa, mint falun. Mert hát tisztelet, böcsület adassék, erre mifelénk igen csúnya szelek fujdogálnak. Oszk hát a betevő falatja is allig van meg az embernek. Bizony, bizony, nem hogy liba pecsenyére, de még sütt tökre is alig gyutt az embernek. A lakásunk meg olyan hideg, hogy beillik farkasordítónak is. Az ablakok ki vannak törve, de hát csak e kis papirossal ragaszthatja be az apjukom. Oszk a ruházattal lennénk igen nagyon megakadva, mert hát aszk nem birunk semmi képen sem venni, oszk már kéccer is itt vótak az iskolábú, hogy hát megbüintetik az uramat, ha nem megy a gyerek iskolába. Mondok, hát hogyan menjen az a szegény jószág ebbe a nagy hidegbe cipő nélkül iskolába, aggyanak csak neki meleg gúnyát, megy a galambom akkor örömet, hisz majd kiríjja a két szemét, hogy nem tanulhat. Hát ilyen a mi sorsunk falun, sokat dógozunk, de nehogy panaszul tessék venni, dógoznánk mi örömet csak valami láccatja lenne a munkának, jutna belőle rendes elesőgre. Nem kívánok én mindennapra libahúst, de hát a sok krumplilevesből is elég lehetne már. Tessék kérem tudatni velem, mi az igazság a libahúsból, mert hát karácsonyra mi is megennénk. Szeretném, ha ezt a levelemet a városi munkás asszonyok is olvasnák. Szíveskedjék a T. szerkesztőség ezen pársor írásomat az újságjukba betenni. Tiszteli a tisztelt Szerkesztőséget. Balog Andrásné.”⁹⁹

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. salgótarjáni bányai igazgatósága 1922 októberében a női alkalmazottak részére külön ruházati segélyt folyósított. 21 főnek 123 000 korona került szótosztásra általában 6–6000 korona összegben, egy személy kapott 3000 koronát.¹⁰⁰ A nőmunkások, a napszámosok segélyezéséről adatokkal nem szolgálhatunk.

A nagy méreteket öltött drágaság, a bérek jelentős elmaradása az árakhoz viszonyítva, a női munkaerő időleges és fokozatos kiszorulása a termelésből a megélhetést egyre kilátástalanabbá tette. Ezt tetézte különösen a kolonizált bányászok igen rossz lakáshelyzete. A Bányamunkásból idézzük Zákány Gyula kormánypárti képviselő szavait a salgótarjáni bányamunkások lakásvizonyairól. „Amikor néztem a bányamunkásság életét, lakását, fészket, amelyben gyermekeivel, tuberkulotikus csemetéivel tengeti életét, láttam ott lehetetlen disznólnak való lakásokat. Amint kísérom mondta, házi nyulaimat se tenném az ilyenbe. Az egyik lakosztályban négy kis kazetta van, közös konyha és egy-egy szoba, amelyben 7–8–9 tagú bányászcsalád lakik.

Az ablak nem más, mint egy kis szellőztető lyuk. A gyermekeket éppen reggeli hangulatban leptem meg, mert tudom, hogy milyenek a hivatalos vizitek, amelyekre mindent előkészítenek. Szörnyűség volt az, amit láttam.”¹⁰¹

Az élelmezés és ruházzkodás elégtelensége, az emberhez nem méltó lakáskörülmények, az egyéb egészségügyi, szociális és kulturális igények kielégítésének hiánya, illetve alacsony színvonalon való biztosítása elsősorban a több gyermeket nevelő munkás asszonyokon csapódott le. S ez a helyzet akarva, akaratlanul is a hétköznapi politizálás felé fordította a munkás és bányász feleségek gondolatait és a mind gyakrabban megnyilvánuló cselekedeteit.

A Munka c. salgótarjáni jobboldali lap A nők a politikában címmel nagy cikket közölt. Azt írja többek között, hogy „... a harminc éve tartó agitáció ... igen jó helyen kezdte ki a dolgot, igen jól tapintotta ki a társadalom, de leginkább a család legfontosabb pontját, amely körül rendesen mozog, tömörül a család, amely irányítja a gyermekek jajszavát, igazgatja a férfi öklét: megtalálta a nőt, az asszonyt, az anyát.

A szociáldemokrata agitáció rögtön ott törte fel a rögot, ahol legjobban reagál a család. Az asszony tudja legjobban, hogy nincs mit enni, nincs mit főzni, nincs mit venni. Az elégedetlenség legkisebb szikrája itt tudja lángralobbantani a szenvedélyeket ... És üzi, hajtja, kergeti a ház minden emberét az elégedetlenséget magába fogadó, gyújtó, szervező szociáldemokrata táborba ... A magyar anyák, a magyar nők kormányozzák a férfiak érzéseit, indulatait. A salgótarjáni telepek kis ablakos lakásaiban is az erőszakosságok sokaságain is mindig és mindenütt diadalt arat az asszony s az történik a salgótarjáni uccák, gyárak és bányák munkahelyein küzködő férfiak lelkében, amit otthon a nő szeretettel, vagy szeretet nélkül, de teljes erejével akar, inspirál ...”¹⁰²

A gazdasági elnyomás és kiszolgáltatottság mellett erőteljesen érvényesült a politikai jogfosztottság is. Az ellenferradalmi rendszer 1919 végén az 5985 ME sz. rendelettel szabályozta a választói jogot. A korhatárt 24 évben állapította meg. A nőknél az írni-olvasni tudás feltételként szerepelt.

1922. március 2-án jelent meg a 2200 ME sz. új választói rendelet. Ennek értelmében választásra jogosult az a nő, aki 30 éves, 10 éve magyar állampolgár, 2 éve egy helyben lakik, 6 elemit végzett, vagy 4 elemit, feleség és legalább 3 gyermeke van, vagy saját keresetéből tartja fenn magát. Nem vonatkozik a 30 éves korhatár a főiskolát, egyetemet végzett nőkre. Ezt a választójogi rendeletet törvényesítette az 1925:XXVI. tc., mely vidéken a nyílt szavazást tette lehetővé. Az 1938:XIX. tc. titkossá tette a szavazást s a nőknél továbbra is 30 év volt a választói korhatár. Ez a választójogi törvény nőkre vonatkozó része módosította a századelőn megfogalmazott törvényt, de így is sokakat, nemcsak férfiakat, de méginkább nőket kizárt a választásra jogosultak köréből. A polgári demokratikus szabadságjogok megnyirbálása azonban a salgótarjáni választókerületben az 1922-es nemzetgyűlési képviselő választások során mégis szociáldemokrata képviselőt juttatott a parlamentbe, Klárik Ferenc személyében.

A szociáldemokrata párt mindent megtett azért, hogy saját jelöltje elnyerje a választópolgárok többségének bizalmát. A választás sikere érdekében nagygyűlések és réteggyűlések sorozatát tartotta meg, illetve agitációs munkájával, a munkások között terjesztett politikájával a szociáldemokrata jelölt mellé állította a szavazásra jogosult munkások többségét.

A szociáldemokrata párt salgótarjáni szervezetének újjáalakuló ülése 1922. április 30-án volt. Eredetileg április 23-ra tervezték – előtte két gyűlés megtartásáról megfosztották a pártalakítókat –, s erre a gyűlésre kérték a párt központi vezetőségétől,

hogy a jelöltjét küldje le a Vigadó udvarán tartandó gyűlésre. A pártvezetőség kérte a gyűlés április 30-ra való halasztását s egyben közölte, hogy a párt jelöltje a salgótarjáni kerületben Büchler József lesz. Büchler jelölését azonban kétkedéssel, majd elutasítással fogadták a salgótarjáni szociáldemokraták, s így Klárik Ferenc lett a jelölt. Klárik megválasztását elősegítendő, Gádor Béla, aki a salgótarjáni és környéki szociáldemokrata munkások körében nagy népszerűségnek és tiszteletnek örvendett, 1922. április 27-én Bécsből felhívást intézett a bányászokhoz Klárik támogatására. Fodor Béla, a szociáldemokrata párt kerületi megbízottja jelentése szerint a 9700 választónak 40%-a munkás. Klárik Ferenc jelölése után szociáldemokrata választói gyűlések zajlottak le a környező községekben és a körzet centrumában, Salgótarjában is. 1922. április 30-án Salgótarjában és Kisterenyén, június 25-én Salgótarjában, július 23-án Szécsényben. A gyűléseken nem mulasztották el, hogy a nőkhez külön is szóljanak.

1922. május 12-én Knur Pálné, a párt választási megbízottja Salgótarjában választási gyűlésen foglalkozott a nők helyzetével, azzal a felismeréssel, hogy szükséges a nőknek is politizálni. A jó politika szükséges a munkásnőknek, de a háztartásbelinek is, hogy joga legyen beleszólni saját sorsának intézésébe, s a gyermekei jövőjéért küzdeni.¹⁰³ A május 14-i választási nagygyűlésen Klárik Ferenc programbeszéde után Buchingerné Ladányi Szeréna szólt a nőkhez, hangsúlyozva, hogy „fontos, hogy a nők is törődjenek saját sorsukkal, mert a jobb jövőt csak ők maguk kiűzhetik ki önmaguknak.”¹⁰⁴

A salgótarjáni kerület szociáldemokrata képviselő jelöltje győzelmet aratott a választásokon. Ezt követően még inkább felgyorsult a párt mozgalmi tevékenysége a kerületben. Számítalan gyűlés utal arra, hogy a szociáldemokrata párt politikai-mozgalmi munkája kiterjedélyesedett. Salgótarján, Kisterenye, Lapujtő, Mátranóvák, Zagyva, Baglyasalja, Kazár, Mátraszele, Nagybatony számos politikai gyűlés színhelye 1922–1924 között. Fellendült a nőmozgalom is, hiszen a képviselői beszámoló gyűlésekre Klárik Ferenc nem érkezett egyedül, Knur Pálné számítalan helyre elkísérte és felszólalásaival segítette a helyi nőszerző bizottság munkáját. A számos engedélyezett gyűlés mellett azonban nem kevés azoknak a tervezett gyűléseknek a száma, melyet a hatóságok betiltottak. Kisterenyén, Baglyasalján, Nagybatonyban több gyűlést megtartás is tilalom alá esett. Salgótarjában 1924 március 23-án a Nők Napja összejövetelét tiltották be.¹⁰⁵

Az MSZDP országos pártgyűlésein is foglalkoztak a nőmozgalom kibontakozását akadályozó tényezők feltárásával. Az 1924-es pártgyűlésen hangzott el, hogy „A nőgyűlések zavartalan megtarthatása elé a hatóságok a legtöbb esetben elháríthatatlan akadályokat gördítenek. És ez különösen a vidékre vonatkozik, ahol nem csak a nőmozgalom megerősítése, de a pártszervezetek kiépítése is nagy nehézségekbe ütközik... a pártszervezetek kiépítése nélkül a vidéken nőmozgalmat teremteni csaknem lehetetlen...”¹⁰⁶

Az 1925. évi pártgyűlésen az 5. napirend a nőmunkásmozgalom helyzetével foglalkozott. A határozat kimondta, hogy a nőmunkásmozgalom a szociáldemokrata mozgalom szerves része. Ezért a nők szervezését a mozgalom fontos feladatának tekinti. Szükségesnek tartja a pártban és a szakszervezetekben Nőbizottságok létrehozását, indokoltnak, hogy a nők kapjanak helyet a pártszervezetek vezetésében. A Nőmunkás c. lap díjtalan terjesztésével is a nőmozgalmat szándékoztak erősíteni.¹⁰⁷

Az MSZDP 1925-ös pártgyűlésén tárgyalták először külön napirendként a nőkérdést. Megállapították többek között, hogy a gazdasági helyzet válságosra fordult, a nők kiszorultak a termelésből, az ipar területéről. Szkladán Gusztáv salgótarjáni

küldött felszólalásában elmondta, hogy a pártvezetőség elhanyagolta a területet. Salgótarjánban 12 000 munkás dolgozik s a párt központjában e jelentős munkástömeg nincs képviselve. Szó volt e pártgyűlésen a vidéki nőgyűlések betiltásáról is, melyeket „különféle komolytalan megokolással” hajtanak végre a hatóságok. Pl. „A salgótarjáni rendőrség 8428/1925. számú véghatározatával a nőmunkások gyűlését a következő indokolással tiltotta be: A kérelmet el kellett utasítanom, mivel a jelenlegi nehéz gazdasági viszonyok mellett, tekintettel az amúgy is ingerlékeny közhangulatra, ilyen kérdéseknek nyilvános népgyűlésen való tárgyalását nem tartom időszerűnek. A tárgysorozatban felsorolt kérdések boncolása okvetlenül alkalmat szolgáltatna a természettől amúgy is érzékenyebb női kedélyek fölösleges fölzgatására, amit a közhangulatra föltétlenül ártalmasnak tartok.” (Hogy milyen kérdések tárgyalása került volna napirendre, az nem derült ki.)¹⁰⁸

A salgótarjáni betiltott nőgyűléssel foglalkozott az 1925. december 25-ére összehívott, de feloszlott nőkongresszus is. „Salgótarjánban betiltották gyűlésünket azzal az indokolással, hogy a nők gyenge idegzete nem bírja el a gyűlés lefolyásával járó izgalmakat.” Ez a nőkongresszus állást foglalt kardinális kérdésben is, így a háború és béke kérdésében. „A háborút pedig ki kell küszöbölni az emberiség történetéből. Az ellene való küzdelem, a béke gondolatának a terjesztése a nők igazi és magaslatos hivatása.”¹⁰⁹

A gyűlések betiltásán, a nőknek a politikából való kirekesztésén túlmenően a helyi hatóságok olykor még szigorúbb, de ma már megmosolyogtató rendelkezéseket is életbe léptettek. Pl. 1924 áprilisában „Zagyvapálfalván kidobolták, hogy május 1-én semmiféle piros jelvénnel az utcára nem szabad kimenni senkinek sem, a nők és gyermekek nem hordhatnak sem piros szoknyát, sem piros blúzt, egyáltalán semmiféle pirosat fel nem tehetnek, még fejkendőt sem, mert ha meglátják, úgy elveszik és megindítják ellenük az eljárást.”¹¹²

Az MSZDP XXIV. kongresszusa 1926-ban külön napirendi pontként tárgyalta a nőmunkásmozgalom helyzetét. A kongresszus a nők szociális védelme érdekében többpontos követelést fogalmazott meg: tiltsák el a női munkát a női szervezetre ártalmas munkakörökben; könnyítsék meg a háztartási munkát megfelelő közhasznú berendezések létesítésével; segítsék elő a munkásanyák helyzetét csecsemő- és gyermekotthonok felállításával. A nők egyenjogúságának követelése ezen a kongresszuson is erőteljes megfogalmazást nyert.¹¹¹

A pártgyűlés foglalkozott a Nők Napjának rendezvényeivel, de igényként fogalmazta meg tudományos előadások szervezését és tartását a nőkérdésről.¹¹

A Tanácsköztársaság megdöntése után illegálisba kényszerült Kommunisták Magyarországi Pártja 1925-ben tartotta első kongresszusát. A Bécsbe összehívott kongresszus értékelte az ország helyzetét s a nagy kérdéseken túl a párt szerveinek és tagjainak az „intenzív propagandisztikus, agitációs és szervező munka” végzését határozta meg „az ifjúság és a nők körében”. A kongresszus állást foglalt a nők között végzendő munka vezetésének kérdésében is, mely szerint „olyan üzemekben, ahol a nők dolgoznak, meg kell bízni egy elvtársat, vagy elvtársnőt a nők közötti munka vezetésével.”¹¹³

A Magyarországi Szocialista Munkáspárt 1925. április 14-én alakult meg a szociáldemokrata párt baloldalán álló munkásokból. Az MSZMP az illegális kommunista párt fedőszerve, a párt politikájának szószólója volt. Az MSZMP alakuló ülésén elfogadott akcióprogram követelte, hogy „Iktassák törvénybe a nyolc óras munkanapot, a nő- és gyermekmunkákat megfelelő törvénnyel védelmezzék.”¹¹⁴

Az MSZMP vezetésében a nők körében végzett politikai, mozgalmi, szervező

munka eredményesebbé tétele érdekében nőmozgalmi szervezőt választottak 1926 tavaszán, majd létrehozták az MSZMP Nőszervező Bizottságát. Ez a bizottság 1926. november 25-én körlevélben fordult tagjaihoz felvilágosító, agitációs jellegű mondánival. A körlevél megfogalmazza, hogy a munkásnőt két kizsákmányoló tartja a markában. Az egyik a kapitalista, a tőkés gyárak, üzemek, ahol ugyanazon a munkáért, mint amilyent a férfi munkás végez kevesebb bért kap. Bér munkássá csak a gépek tették a proletár nőt, állapítják meg a körlevélben – aki nem szándékozik hosszú távon dolgozni, csak addig, amíg férjhez nem megy. A munkásnőket gyermekkoruktól abban a hitben nevelik, hogy ők kevesebbet érnek. Ez megnyilvánul apró gyermekkorban, amikor a leány gyermek „csak lány”, s az iskola ezt folytatja. A különbséget még az egyház is táplálja, számos helyen még a templomban is elkülönítik a nőt. A másik kizsákmányoló hely a konyha és a bolt. A gyárban a kapitalista, a boltban az állam zsákmányolja ki a nőt. Az árú nemcsak rossz és drága, de ha a munkásnő hitelben kényszerül vásárolni, a hitelt megkaphatja, de felárral fizet az áruért.¹¹⁵

1927 júliusában a Nőszervező Bizottság röplapot adott ki, melyben a nők szervezettségének fontosságára hívta fel a dolgozók figyelmét.¹¹⁶

1926. április 27-én a salgótarjáni bányászok feleségeikkel, gyermekeikkel Budapestre indultak, hogy a kormány tudomására hozzák nyomorúságos helyzetüket. Az éhségmenetnek az adta az okát, hogy a salgótarjáni bányakerület aknáiban dolgozó munkások közül 6 hónap alatt mintegy 3000 bányásznak mondtak fel, április 15-én pedig ismét 600 munkást bocsájtottak el.

Az elhocsájtásokon túlmenően még az alkalmazásban maradt bányászok is a legjobb esetben hetenként csak három napot dolgozhattak. A munkaredukción kívül a bányagazgatóság alkalmazta az úgynevezett kényszerszabadságot is, melynek értelmében minden munkanapon más bányamunkást küldtek fizetés nélküli „szabadságra.” A munkanélküliség, illetve a csökkentett munkalehetőség olyan nagymérvű nyomort idézett elő a bányamunkásság körében, melyet addig még nem tapasztaltak. E tények alapján érthető, hogy az éhségmenet résztvevői között tömegesen találunk nőket, asszonyokat, akik magukkal vitték gyermekeiket is. Az Újság c. lap jelentésekre hivatkozva közli, hogy „különösen az asszonyok biztatták férjeiket, hogy csekély keresetükből megélni nem tudnak s tenni kellene valamit, hogy a helyzet megváltozzék.”¹¹⁷

A bányászok – akik még munkában voltak – sajátos módon segítettek a munkanélküli családok sorsán. A meddőhányóra irányított csilléket szénrel rakták meg, a tetejére salakot terítettek s mint a meddőhányóra menő csille hagyta el a bányát. A hányn azonban a csille ürítésekor az asszonyok szén „guberálhattak”, melynek eladásából igyekeztek pótolni a háztartással járó kiadásokat. A bányászok gyakran megjelölték azt a csillét melyben szén jött ki, így a meddőcsillére váró asszonyok tudták, hogy melyik csillében jön a segítség. A csendőrség „mint a vadállatok, úgy rohantak még a munkás asszonyokra is, ha salakra vadásztak. A bányában dolgozókat megbíntették, mert szénrel gazdag salakot hánytak ki a bányából.”¹¹⁸ A salgótarjáni bányászok éhségmenetét, melyhez részben csatlakozott, részben csatlakozni kívánt a szénmedence valamennyi bányásztelepülése, a hatóságok, a csendőrség és a szociáldemokrata párt helyi opportunistáinak vezetése meghiúsította.

Salgótarjánban az 1924-es betiltott nőgyűlés után 1926-ban és 1928-ban megünnepezték a Nők Napját. Az 1928. április 29-én megrendezett nőnap gyűlés a Munkásotthonban élénk érdeklődés mellett zajlott le. Az előadó Knur Pálné volt, aki beszédében foglalkozott a nők háború ellenes tevékenységével, a politikai jogokért

folytatott harccal, a nőkre is kiterjedő általános, titkos, egyenlő választójog követelésével, valamint a Nőmunkás c. lap előfizetőinek szervezésével.¹¹⁹

1927. július 3-án került sor Salgótarjánban a Bányamunkásokotthon avatására. A sok előkelő vendég részvételével megrendezett avató ünnepségen sokszáz munkás és sok munkásasszony „követelte az emberi szabadsághoz, az élethez ... való jogát.”¹²⁰

A Bányamunkás c. lap terjedelmes cikkben számol be a bányászasszonyok 1928. évi küldöttségjárásáról, mellyel orvoslást kerestek nyomorúságos helyzetükre. „Nem bírták már tovább az 1 pengő 97 filléres életet, – mert ennyi jut egy napra egy salgótarjáni bányász családnak. Nem bírták már elviselni, hogy gyermekeiknek nem tudnak adni kenyeret. Elindultak ezek a végsőkig elkeseredett bányászasszonyok, hogy hátha találnak valahol valami segítséget. Végigjárták a rendőrségtől a minisztériumig a hivatalokat és mindenütt elsírták, elpanaszolták szörnyű nyomorúságukat ...” Az asszonyküldöttség Budapestről hazaérkezve június 3-án gyűlés keretében ismertette küldetése eredményét. A gyűlést Human Jánosné nyitotta meg, majd Melincz Antalné elmondta, hogy jártak a bányaigazgatónál, a rendőrségen, a polgármesternél, a bányakapitányságon és Sztranyavszky államtitkárnál, ahol elpanaszolták, hogy férjük keresetéből nem tudják fölnevelni gyermekeiket. Az államtitkár közölte a küldöttséggel, hogy ő nem tud segíteni azon, hogy a bányászok hat napot dolgozzanak, mert akkor legalább 1000 embert kellene elbocsájtani. Intézkedést ígért, hogy a nagycsaládosok kapjanak valami segílyt, de az ország talpraállítása érdekében mindenkinek áldozatot kell hozni. A küldöttség tagjai ezt nem hagyták szó nélkül s elmondták, hogy „a munkások már családjikkal együtt 1914 óta hozzák az áldozatot a haza oltárára az életükkel és munkájukkal, amiért csak nyomor és koplalás a fizetés. Az urak még eddig nem áldoztak, most tehát, amikor már a munkásság nem tud áldozni, álljanak oda és bizonyítsák be áldozatkészségüket és mentsék meg a nyomorgó, koplaló gyermekeket. A följánlott segílyt nem fogadják el, mert az csak pillanatnyilag segít, nekik nem segíly kell, hanem munka és a munkáért tisztességes munkabért kérnek ...” Az államtitkár úrtól az út a vezérigazgatósághoz vezetett, ahol szintén segílyt ígértek.

Az asszonyok gyűlésén részt vett Róth Flóris bánya-főtanácsos, az SKB Rt. igazgatója, aki kijelentette, hogy „a vállalat még elég humánus, mert kapott egy körlevelet, amelyben arra szólítják föl a vállalatot, hogy azokat a munkásokat, akiknél a bíróságtól élelmiszer tartozásért fizetés letiltást kell végrehajtani, bocsássák el. Ők ezt nem tették meg.”

A Bányamunkás c. lap értesülése szerint június közepén „több mint ezer asszony gyűlt össze s vonult föl az igazgatósági iroda elé, hogy ismét sürgessék ügyük elintézését.” Róth Flóris több órás várakoztatás után közölte az asszonyokkal, hogy „a vállalat június és július hónapokra azoknak a családoknak, ahol két, vagy ennél több gyermek van, minden gyermek után öt pengő előleget folyósít havonta, amit csak akkor hoz levonásba, ha az emberek majd rendszeren dolgoznak.”¹²¹

Ezzel az ügygel kapcsolatban „Egy munkás” aláírással cikk jelent meg az Új Március 1928 szeptemberi számában, „A salgótarjáni bányaigazgatóság, a romlott liszt, meg a nők.” – címmel. Az írás pedig a következő: „Egy renegáttal a bányaigazgatóság megegyezett, hogy mozgalmat indít az asszonyok között. Abban a formában, hogy nem tudnak megélni, mert az üzletek már lassan felmondják a hitelezést. Tehát meg is indult az akció. Behívtak a Munkásokotthonba három asszonyt, megbeszélték velük, hogy elmennek az államtitkár úrhoz panaszt tenni. De előbb elmentek Róth Flóris tanácsos úrhoz, hogy tőle útiköltséget kérjenek, meg a forma kedvéért

még a polgármester úrhoz is. Szívesen fogadták az asszonyokat és ők ajánlkoztak, hogy elvezetik az államtitkár úrhoz. Ez mind végbement szépen. Az államtitkár úr ígérte Pesten az asszonyoknak, hogy el fog jönni Tarjánba és megnézi a helyzetet. Meg is nézte. Megállapította, hogy tényleg nyomorban él a munkásnép. Ekkor hoztak egy határozatot, hogy minden családtag után adnak öt pengő hitelt élelemre és ha majd jobb konjunktúra lesz a szénre és több műszakot dolgoznak a munkások, ezt a hitelt levonják.

De ez miért volt? Mert a raktárban a liszt már romlásnak indult, mert a munkások nem fogyasztották, mert nincs min megvásárolni, mert mindenki hitelből él és a bánya pedig hitelt a munkásoknak nem ad.

De ennek is vége lett. Csak addig tartott, amíg a rossz liszt el nem fogyott. A viszonyok ma megint olyanok, mint azelőtt voltak, a hitelek megszűntek.”¹²²

Feltételezéseink alapján az Új Márciusban közöltek jobban megfelelnek a valóságnak, mint a Bányamunkás írása. Bár más forrással nem áll módunkban bizonyítani a küldöttség „kiválasztását” és a tárgyalások eredményeit, de a küldöttségben részt vevő asszonyok nevei ismeretlenek számunkra, sem a szociáldemokrata, sem a kommunista mozgalomban nem találkoztunk velük. Ez azonban nem zárja ki, hogy a küldöttség beszámoló gyűlésén nagyszámú nőhallgatóság ne vett volna részt.

Egy másik Új Március írásból a tűzhelygyári és üvegygyári munkásleányok, asszonyok sorsa tárul elénk. „A salgótarjáni vasgyárban a nőmunkások helyzete nagyon rossz. Reggel 4 óra után megindul a menetelés a gyár felé, hogy a sápadtareű lányok a jármot minél hamarabb a nyakukba vegyék. Iparkodnak, hogy kifizetésekor minél több pénzt kapjanak, mert akkordmunkát végeznek. Egész napon át ölik magukat. Este 6 órakor szeretnék a munkát abbahagyni mert már fáradtak is és egy kis esti szabadságot is szeretnének élvezni. De ezek a számítások meghiúsulnak, mert az üzemvezető urak különböző megjegyzéseket tesznek, amivel megfékezik a munka abbahagyását. Röviden így intézik el a dolgot: aki nem marad 8 óráig az másnap jöhet a leszámolásért . . . A napi munkaerejének az ára végül 2 pengő, vagyis 14 órát dolgozik, tehát órábért 14 fillér. A következményekről már nem írok. A férfiak ehhez hasonlóan 40 fillér órábért emelkednek fel. Aki ennél többet keres, az már hajcsár.

A tarjáni üvegygyári munkásnők fiatalja-nagyja ugyanilyen órábértékért 16-18, sőt még 20 órát is dolgozik. A két hét telte után olyan hét is van, akinek 50 órát kitörölnek. Válaszul az a felelet, hogyha nem tetszik, akkor elmehet. Kiírják a kapura, hogy nők felvétetnek és el van intézve. Már is van munkaerő, akiket tovább lehet kizipolyozni . . .”¹²³

Az MSZMP-ben, a legális marxista párt keretei között végzett munka adott lehetőséget arra, hogy a salgótarjáni bányászok mozgalma országos jelentőségre és elismerésre tegyen szert. Ez a munka teremtette meg az alapját annak, hogy az 1920-as évek végére, az 1930-as évek elejére a magyarországi kommunista mozgalomnak jelentős bázisa lehetett Salgótarján és környéke, ahonnan az ország bányászainak harcát irányíthatták. A pártnak ekkorra jelentős tömegbefolyása volt, a párttagok számát 55-re, a KIMSz tagok számát 30-ra s a szimpatizánsok számát mintegy 1000 főre becsülték. E jelentős kommunista befolyás inspirálta a KMP országos vezetőit arra, hogy innen a salgótarjáni medencéből indítsák el a harcot a bányász szakszervezet következetes, kommunista, forradalmi irányvonalaért.

Ennek érdekében 1928 tavaszán a magyar kommunisták Losoncon konferenciát tartottak Kun Béla vezetésével. A konferencián született határozatok azt célozták, hogy a KMP politikai célkitűzéseinek megvalósításába bevonják a széles bányász

tömegeket, s ezzel lökést adjanak az illegális kommunista sejtek létrehozásának az ország valamennyi bányaterületén: rendkívüli bányász kongresszust hívjanak össze, melyen biztosítani kell a szavazatok többségét egy általános sztrájk mellett. A párt célja az volt, hogy a bányamunkásság követeléseinek – 15%-os béremelés – élére állva megerősítse politikai, szervezeti befolyását és megalkossa a bányamunkások forradalmi szervezeteinek alapját az akna- és aknaközi bizottságokat. Ezek a bizottságok Salgótarjánban létre is jöttek, legálisan működtek, kiszorítva a vezetésből a szociáldemokratákat. Ezzel az 1920-as évek végére a salgótarjáni medence a KMP egyik legszilárdabb bázisává vált, különösen a helyi bányász szakszervezeti csoportokban.

Az 1929. november 2–28 között lefolytatott sztrájkot a fenti feltételek tették lehetővé. A salgótarjáni bányamedence munkásai követeléseiket már augusztusban megfogalmazták: 15%-os béremelés, a helyi sérelmek orvoslása és a fiataloknak is biztosítani a fizetett szabadságot. A bányamunkások a sztrájk előtt akna- és aknaközi bizottságot választottak, melyek eredményesen töltötték be szerepüket. A sztrájk előtt lelkes hangulat uralkodott a szénmedencében. „Több aknában egy napos sztrájjal tüntettek, különböző helyeken tömegfelvonulásokkal a bányairodához. Az ilyen tüntetéseknél nagy szerepet töltöttek be a nők, különösen öt lefogott bányásznak a csendőrségről való kiszabadításánál.”^{21,24}

A 4 hetes bányászsztrájk idején „A sejtek készítették elő a november 7-iki tüntetést, amelyben a proletárok mind, nők, férfiak lelkesen vettek részt. Irány a salgótarjáni Bánya-Munkásotthon volt. A proletárok úgy a telepekről, mint a falvokról november 7-én tömegesen indultak a salgótarjáni otthonba.”^{21,25}

Ezt követően letartóztatták a 25 fős sztrájkvezetőséget. Az aknaközi bizottság felhívással fordult a bányászokhoz. A röpirat terjesztésében, a sztrájkoló aknák közötti kapcsolattartásban – a sorozatos letartóztatások és csendőri zaklatások ellenére – a nők, asszonyok és leányok kiemelkedő szerepet játszottak. „A sztrájkoló tömegek az 1929-es bányászsztrájk idején példátlan osztályharcos hangulatot tanúsítottak, nemcsak a férfiak, hanem a nők is. Sztrájkgyűléseken, tüntetéseken a nők előljártak. Nagy szerepük volt a sztrájkvezetésben is a nőknek. A lefogások napirenden voltak. Mindennap 20–30 embert tartóztattak le, de csak egy napig tartották őket fogva. Ezek a megfélemlítési kísérletek úgy hatottak, mint tűzre a benzín . . .”^{21,26}

Az 1929-es bányászsztrájk idejére kiépült és megerősödött az illegális kommunista mozgalom. Ennek következménye volt, hogy a négyhetes bányászsztrájk kommunista vezetés alatt állott. A kommunisták a vezetést mindvégig kezükben tartották, nem engedték beleavatkozni sem a bányász szakszervezet, sem a szociáldemokrata párt vezetőit.

A sztrájk negyedik hetében a sztrájkvezetőség úgy határozott, hogy a munkát fel kell venni. Ebben a kérdésben a vélemények megoszlottak, végül is abban állapodtak meg, hogy ha a letartóztatott sztrájkvezetőket szabadon engedik, a munkát felveszik. A bányászokat erre a döntésre kényszerítette az éhség, a hatósági terror, a jobboldali szociáldemokraták árulása és a sztrájktorók szaporodása. A sztrájkvezetők hazatértek, a munkát a követelések teljesítése nélkül felvették, sőt a társulat 280 bányamunkás elbocsájtásával torolta meg a mozgalmat.

A sztrájk elbukott, eredményt nem hozott. Viszont megmutatta azt, hogy milyen erő rejlik a munkásságban, ha a harc jól szervezett, tömeges és világos célkitűzéseket tartalmaz. A nők részvétele a sztrájkban nemcsak a dolgozó nőkre vonatkozik. Sőt elsősorban a bányászok feleségei, leányai voltak azok, akik teljes odaadással, fáradtságot nem ismerve szóval és tettekkel támogatták a bányászok küzdelmét. Támogatták annak ellenére, hogy szűkében voltak az élelemnek, hogy a gyermekeikről nekik kel-

lett gondoskodni, hogy a tél beköszönté előtt álltak s a ruházkodásuk sem volt megfelelő. Férjeik, apáik mellé álltak, mert tudták, hogy az ő oldalukon az igazság, s ezért küzdeni tisztességes, becsületes dolog.

A Kommunista Magyarországi Pártja a vereség ellenére nagyra értékelte a salgótarjáni négyhetes bányászsztrájkot. Megállapította, hogy a sztrájkot, mindvégig kommunisták vezették. „Először történt Magyarországon, hogy a sztrájkoló munkások nagyobb tömegei nyíltan visszautasították Peyerek beavatkozási kísérleteit és nyíltan megmondták, hogy a hatóságok közbenjárására nem kíváncsiak. A Kommunista Magyarországi Pártja örömmel üdvözli a tarjáni bányamedence proletariátusának eme forradalmi lépését s mint a munkásosztály radikalizálódásának egyik legfőbb bizonyítékát értékeli . . .

A salgótarjáni bányászok példát mutattak az egész ország dolgozóinak és ezért a tarjáni sztrájkot, mint az egész proletariátusért való harcot kell tekinteniük.”¹²⁷

A szociáldemokrata párt nem avatkozott, mert nem avatkozhatott bele a sztrájk kimenetelébe. A sztrájk szervezői és vezetői elutasítottak minden beavatkozási és tárgyalási kísérletet. Erre az időre a szociáldemokrata párt Nőszervező Bizottságának már nem volt kapcsolata a salgótarjáni és környéki munkásasszonyokkal s már nem működtek a Nőszervezőbizottságok sem. A nők között végzett munka eredményessége a kommunista politika térhódításának tudható be. A szociáldemokrata párt központi vezetősége egyébként is úgy ítélte meg a nőmozgalmat, hogy azok tagjai az „aprómunka végzésénél hasznos szolgálatot” tehetnek. Ezzel mintegy minősítették és „helyretették” a nőmunkás mozgalmat. Az 1929-es pártgyűlésen továbbra is szorgalmazták az aktuális politikai és gazdasági problémákról, a szociálpolitikáról, a kultúráról szóló előadások szervezését a nők, a nőmunkások számára.

Az 1920-as évek végére a szociáldemokrata pártszervezetek és szakszervezetek Nógrád megyében elnéptelenedtek. A munkások csalódtak a szociáldemokrata vezetőségekben, miután nem képviselték megfelelően érdekeiket, elfordultak tőlük. Ezzel párhuzamosan a nőmozgalom is visszaesett. 1928 után még Salgótarjában sem szerveztek Nők Napját, mely a szociáldemokrata nőmozgalom addigi szervezett megnyilvánulása volt. S bár a szociáldemokrata párt szervezése az 1930-as évek közepén ismét fellendült, a nők politikai szervezése nem kapott új erőre. A salgótarjáni szociáldemokrata pártszervezetbe 1927. március 1-jétől május 9-ig 25 fő lépett be, ennek alapján a fizető párttagság létszáma 38 fő, a munkások létszámához viszonyítva elenyészően kevés. Míg az 1934 március-október havi elszámolásban 26 db 50 filléres női bélyeg szerepel (havi 2–3 db), addig 1937 novembertől 1938 februárig összesen 4 db női bélyeget adtak el, azaz a szociáldemokrata pártszervezetnek összesen egy nő volt a fizető tagja.¹²⁸

Ugyanebben az időben Balassagyarmaton csak papíron volt pártszervezet. Három tagú vezetőséggel ugyan rendelkeztek, de helyiségük nem volt és pártadót sem fizettek.

Az 1930-as évek végére a salgótarjáni pártszervezet munkája is teljesen lehatárolódott, „az elvtársak nem hajlandók pártadót fizetni és nem akarnak dolgozni”. – mondta Németh Alajos a szociáldemokrata párt helyi titkára. Princz Ferenc a munkások véleményét tolmácsolta: „. . . a tarjáni bérekből nem lehet pártadót fizetni, ők már eleget fizettek és nem kaptak érte semmit . . .”¹²⁹

A nők helyzete az 1930-as években és a második világháború idején

A megyében a nők foglalkoztatása az 1930. évi népszámlálás adatai alapján: az iparban foglalkoztatott nők száma 1420 fő, ebből Balassagyarmaton 268 fő, Salgótarjánban 410 fő.

A nődolgozók száma a jelentősebb foglalkoztatási ágazatokat figyelembe véve az alábbi képet mutatja:

Bánya	54 fő
Vasgyártás, öntés	14 fő
Vasédenygyártás	36 fő
Gép- és kazángyártás	57 fő
Üveggyártás	198 fő
Szabóipar	224 fő
Varrás	133 fő
Mosás, vasalás	166 fő
Vendéglős, szállodás	283 fő
Fűszer- gyarmatáru- kereskedés	54 fő
Posta-távirda	130 fő

A salgótarjáni iparban foglalkoztatott nők munkahelyi beosztás szerinti megoszlása:

A salgótarjáni bányánál foglalkoztatott 2723 fő segédszemélyzetből 36 nő. Az 1787 fős vasgyári (acélgyári) segédszemélyzetből 33 fő, a gépgyári 335 fős segédszemélyzetből 50 fő, a palackgyári 801 fő segédszemélyzetből 189 fő és az áramelosztói 85 fős segédszemélyzetből 9 nő.

A nők műveltségi színvonalára vonatkozó adatokat a bányánál foglalkoztatott 54 dolgozóra vetítjük ki, azaz ezen keresztül mutatjuk be;

4 középiskolát végzett	9 fő
6 elemi-t végzett	13 fő
4 elemi-t végzett	18 fő
írni-olvasni tudó	4 fő
csak olvasni tud	10 fő

A bányászatban kereső nők közül:

9 fő 15–19 év közötti,
21 fő 20–39 év közötti,
20 fő 40–59 év közötti és
4 fő 60 évesnél idősebb. ¹³⁰

1931 februárjában a Budapest–Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntöde Rt.-nél dolgozó, de nem Salgótarjánban lakó munkásnők, munkahelyi beosztás szerint:

Andó Gizella	Baglyasalja	gép-munkásnő
Andó Ilona	Baglyasalja	gép-munkásnő
Barna Júlia	Zagyvapálfalva	gép-munkásnő
Fronyek Ida	Pásztó	raktári munkásnő
Havrán Ferencné	Gusztávakna	munkásnő
Kiss Miklós Erzsébet	Baglyasalja	munkásnő
Miskei Erzsébet	Zagyvapálfalva	gép-munkásnő

Németh Margit	Zagyvapálfalva	raktári munkásnő
Szklénár Júlia	Zagyvapálfalva	öntvénytisztító
Szeidl Margit	Baglyasalja	gépmunkásnő
Szabó Mária	Kisterenye	raktári munkásnő
Tóth Julianna	Baglyasalja	gépformázó
Thomka Anna	Baglyasalja	gépformázó
Tóth Anna	Kisterenye	gépmunkásnő
Vilcesk Julianna	Zagyvapálfalva	gépmunkásnő ¹³¹

A bejáró munkásnők sorsa a helybenlakókhöz viszonyítva még elviselhetetlenebb volt. A 10–14 órás munkaidőt tetézte a gyalogosan, illetve vonattal megtett út a munkahelyig és vissza. Ugyanakkor, mint a fentiek mutatják nehéz fizikai munkát végeztek a munkahelyen is.

Salgótarjában 1932/1933 telén egy szellemi munkánélküli családfenntartó nő volt.¹³² Külön számadatunk nincs arra vonatkozóan, hogy a nők közül az önálló keresettel rendelkezhetők közül hány nő volt munkánélküli. A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. Salgótarjáni Acélgyára 1933-tól 1935. december 27-ig 426 dolgozót vett fel, melyből nő mindössze egy fő. (Marcsicsek Józsefnét munkahelyi takarítónak alkalmazták.) Ugyanezen idő alatt a Salgó Likőr és Rumgyár 19 leányt alkalmazott. A Salgótarjáni Acélgár 1936-ban 10 leány felvételét biztosította.¹³³

1937-ben a Salgótarjában dolgozó értelmiségből a nők létszáma az alábbi képet mutatja:

Polgári fiú és leányiskola	8 nő
II. körzeti állami elemi fiúiskola	2 nő
I. ker. állami elemi népiskola	2 nő
Bánya	1 nő
Bányai népiskola	2 nő
Salgóbánya	1 nő
Hungária Villamosság Rt.	1 nő

Az üvegyár, a Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntöde Rt., valamint a Társadalombiztosítási Intézet nem alkalmazott női értelmiségit.¹³⁴

A gazdasági világválság alatt fokozódott a kizsákmányolás. Külön teher a bányászok számára a munkánélküliség, a keresetek 40–50 százalékos csökkentése, s a szigorúbb büntetési rendszer bevezetése. Csökkent a szénjárandóság is. Beszüntették a palahányóról való széngyűjtést, amivel főleg az asszonyok foglalkoztak. 1934-től csak vasárnap volt szabad az szénválogatás, hétköznap csak a nyugdíjasok guberálhattak, azok közül is csak azok, akik engedéllyel rendelkeztek.

1931. február 26-án Róth Flóris a salgótarjáni bányaigazgató közzé tette rendelkezését, melynek értelmében minden társulati munkás bérét 10%-kal csökkenti, a túlműszakok 20%-os bérpótlékát megszünteti. A vasárnapi és ünnepnap műszakért eddig fizetett 50%-os bérpótlékot 20%-ra csökkenti. A műszakonkénti 20 filléres lakbérpótlékot a nem bányatelepi munkások részére 18 fillérre csökkenti. A családi pótlékot a feleség részére nem számolják el, csak a 14 éven aluli gyermekek kapnak műszakonként 2,5 fillért. A bányamunkások az üdülési szabadságot csak a teljesített munkanapokhoz arányosítva kapják. A szénjárandóságot 10%-kal csökkentik, az ehhez szükséges műszakok számát viszont 10%-kal emelik.¹³⁵ Ez a rendelkezés igen súlyosan érintette a bányászok családjának megélhetését.

1931 elején „... a salgótarjáni kerületben 1200 munkáscsaládtól vonták meg a csupán szárazkenyeret jelentő kereseti lehetőséget, míg a dolgozók bérét 10–25%-kal

akarják redukálni... Lerongyolódott asszonyok százai futkosnak egy-egy darab kenyér után, mert az elbocsátás folytán nincsen hitel és az éhbérek következtében eladósodott családok a teljes pusztulásnak vannak kitéve...” – írta a Bányamunkás.¹³⁶

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1931-es országos pártgyűlésén megállapította, hogy a világgazdasági válság nem hagyja érintetlenül a munkánsőket sem. Hosszabb a munkaidő, kisebb a bér, növekszik a munkanélküliség, a drágaság, és a nők gyűléseit, összefüveteteit, a Nők Napját betiltják.

1932 februárjában Salgótarjánban a bányagazgatóságnál mintegy 300 bányász asszony jelent meg, hogy felhívják az igazgatóság figyelmét arra a lehetetlen állapotra, amelyben a bányamunkások élnek. Legtöbbszűknek üres fizetési cédulákat adtak ki fizetés helyett, mert a munkások el vannak adósodva és csekély fizetésük arra sem elegendő, hogy a vásárolt élelmüket kifizessék.¹³⁷

1932 április 8-án Német Alajos a szociáldemokrata párt salgótarjáni szervezetének vezetője a pártközponthoz küldött jelentésében jelzi, hogy „a különböző szakmák munkásai, de főképpen a bányamunkások és ezeknek asszonyai, mintegy háromszáz-an” özönlöttek be a Munkásotthonba. A salgótarjáni rendőrkapitány tudomást szerzett a gyűlésről és magyarázatot kért Németh Alajostól. A munkások 14 fős küldöttséget menesztettek a polgármesterhez. A szociáldemokrata párt által vezetett demonstráció eredménytelen maradt. Jellemző az eset kapcsán, hogy a salgótarjáni kereskedők, miután a munkások kisebb-nagyobb csoportjait meglátta az utcán, lehúzták rolóikat. A bányamunkásság és a Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntöde Rt. munkássága bejelentette, hogy félórás munkaszünetet fog tartani.¹³⁸

Az iparfelügyelőség időszakonként gyárvizsgálati ellenőrzést tartott az ipari üzemekben, ahol az észlelt hiányosságokat írásba foglalták és meghatározott időt adtak a hiba, hiányosság felszámolására. 1935-ben a Salgótarjáni Üveggyár Rt.-nél a palackgyártó üzembn „... a munkánsők részére ruhaszekrények előtt takart öltözőhelyről kell gondoskodni... A munkáskolóniákban a WC-k átszerelendők... A munkásoknak melegvízű zuhanyfürdő felállítandó.”¹³⁹ A gyárvizsgálati anyagban nincs szó a nyújtott munkaidőről, a fiatal lányok alkalmazásáról, a bérek alacsony voltáról, az egészségre ártalmas munkahelyeken a nők alkalmazásáról.

A Budapest-Salgótarjáni Gépgyár és Vasöntöde Rt.-nél 1938-ban végzett gyárvizsgálati jelentésben előírták, hogy „Húsz mosdócsap mosdótállal és húsz hideg-melegvízes zuhany szerelendő fel, mégpedig a női és férfimunkások részére elkülönített helyiségben.”¹⁴⁰

1932 február 11-én Kisterenyén Csintalan Ábris főjegyzőnél megjelentek Szűcs József, Burnovszki Tódorné, Nádasdi Imréné, Tóth Józsefné I., Garaj András, Hauszmann Jánosné, Sándor Béla, Barta József, Tóth József Máté, Becsei Lajosné, Pászti Gyula, Farkas Ferencné, Szabó Józsefné, Tóth Imréné, Mikó György és Viszoczki Gyula.

„Nemti községhez tartozó Horthy-telepi lakosok megjelentek és panaszzolják – olvashatjuk a jegyzőkönyvben –, hogy a bányánál vannak alkalmazásban, de keresetük oly csekély, hogy abból 5-8 tagból álló családjuk részére elegendő kenyeret se tudnak beszerezni. Előadják, hogy hetenként három műszakot dolgoznak, egy-egy műszaknál 1,80-3 pengőig megy fel keresetük, úgy, hogy ezen összeg a legszerényebb megélhetésre, a legnagyobb takarékoság mellett sem elegendő. Nem is szólva arról, hogy gyermekeiknek és maguknak ruházatról sem képesek gondoskodni.

Nem akarnak rendbontók lenni, de mint szűlők keserű szívvel látják gyermekeik nyomorgását és éhezését. Ezen szűlői szeretetből fakadó érzés adja szájukba a pa-

naszt azon reményben, hogy siralmas helyzetüket átérezve, panaszuk nem fog a pusztába elhangzó szóként elveszni. Tiszteletteljes kérésük az, köteleztessék munkaadójukat legalább annyi munkabér fizetésére, hogy abból enni és ruházkodni tudjanak. Vagy munkaadójuk adjon minden gyermek után akár készpénzben, akár természetben külön segélyt. Vagy ha az egyik sem teljesíthető, az államhatalomhoz fordulnak segítségért és kéri adjanak legalább gyermekeiknek lisztet, ne hagyják azokat éhen pusztulni.

Ismételten kijelentjük, hogy mi békés és hazafias gondolkodású emberek vagyunk, akiknek szájába a panaszt gyermekeink iránti szülői szeretet adja.” Az aláírások után a főjegyző 487/1932. sz. alatt a főszolgabíróhoz továbbította a panaszt további intézkedés végett megjegyezve, hogy „a panaszosok igen elkeseredett hangulatban voltak . . . ha igaz, ők hetenként csak 3 műszakot dolgoznak, s egy-egy műszakra 1,80–3 pengőt keresnek, ebből megélni és gyermekeiket nevelni nem lehet, annyival is inkább, mivel a keresetből még adó, betegsegélyző stb. levonások vannak . . .”¹⁴¹ A fellelhető források nem utalnak arra, hogy a főszolgabíró eredményesen járt volna el az ügyben.

A szociáldemokrata párt Országos Nőszervező Bizottsága 1930. október 1-én írásban hívta fel a helyi nőszervező bizottságok figyelmét a nőbizottságok működésére és feladataira. A nőszervező bizottságok hatáskörébe utalta a különböző előadások, gyűlések, tanfolyamok szervezését, a sajtó – a Nőmunkás – terjesztését, a munkásnők politikai megszervezését, a háziagitációt, a kirándulások, a teadélutánok, a felolvasó estek megrendezését. Feladatul határozta meg, hogy minden év tavaszán Nők Napját kell rendezni, ahol hangsúlyozni kell a választójog kiterjesztését, a munkásnőt védő törvények kidolgozását és a tiltakozást a háború ellen. A gyűléseket, összejöveteleket, előadásokat be kell jelenteni az illetékes főszolgabírónak – hívta fel a figyelmet a szervezeti útmutató.¹⁴²

Nógrád megye települései közül 1931 januárjában csak Salgótarjánban volt előfizető a Nőmunkásra s itt is csak 5 példányban. 1939 januárjában már csak 3 előfizetője volt a Nőmunkás c. lapnak (melynek előfizetési díja ekkor havi 1 pengő volt), Németh Alajosné (a salgótarjáni szociáldemokrata pártszervezet titkáranak felesége), Szomszéd Andrásné és Papp Istvánné (Zagyvapálfalva) személyében. Érdekességeként említjük, hogy a Nőmunkás 3 példányát nem az előfizetők lakáscímére, hanem a Munkásotthon címére (Salgótarján, Fő utca 222. sz.) rendelték meg.¹⁴³

Az 1930-as évek elején, közepén (a dokumentum keletkezésének ideje nem állapítható meg pontosan) a szociáldemokrata nőszervező bizottság programot dolgozott ki, melynek tartalmát az alábbiakban összegezhetjük: Általános követelések: ezen belül első helyen szerepel a rend, nyugalom és béke óhaja; a háborúskodás örök időkre való megszüntetése: a nők teljes egyenjogúsítása. Részkövetelések: a drágaság elleni harc, a rokkantügy rendezése, az anya és csecsemővédelem. Gyermekvédelem címszó alatt szerepel napköziotthonok létesítése, a népiskolai törvény végrehajtása, a felekezeti iskolák államosítása, az iskolák ingyenessé tétele. Felnőttek oktatása keretében írni-olvasni tanítás és könyvtárak felállítása. Egészségügyi téren a követelés kiterjedt a kórházak létesítésére, egészséges, olcsó lakások építésére, egészséges ivóvíz biztosítására és népfürdők létesítésére. Munkásvédelem terén a követeléseket az alábbiakban fogalmazták meg: 8 óra munkaidőnek törvénybe iktatása, a nők és fiatalok éjjeli munkájának eltiltása, munkanélküliség esetére biztosítás, a gyárak közelében napköziotthonok felállítása és központi konyhák létesítése. A háztartás reformja követelésének címszáva alatt a villanyvilágítás és vízvezeték elterjesztése, mosókonyhák létesítése szerepelt.¹⁴⁴

Az 1937. március 14-én megrendezett országos nőértekezlet alaphangja a háború ellenes tiltakozás volt. Megfogalmazták, hogy „a fasizmus minden megnyilatkozásában nőellenes, a nőt csak szolgáló és ágyútöltelékszállító szerepre kárhóztatja, a nőt emberi önértékében és méltóságában megalázza . . .” A feladatokat az alábbiakban összegezte: az általános, egyenlő és titkos választójog kivívása; szociálpolitikai törvényalkotás követelése és „Harc a nő- és békeellenes fasizmus ellen! Harc a leszereelésért, harc a világ békéjéért!”¹¹⁵

A Kommunisták Magyarországi Pártjának Országos Nőszervező Bizottsága különösen az 1930-as évek elején számos röplapon keresztül szólt a munkásnőkhöz, a paraszttasszonyokhoz. E rölapokkal világosította fel tömegesen a nőket arról, hogy a kizsákmányoltak között is ők a legkiuzsorázottabbak, legelnyomottabbak. A munkahelyen a legrosszabbul fizetettek, ugyanakkor az erőiket szívja a háztartás, a gyermekszülés, a gyermeknevelés gondja. „Míg férjeiteket a gyárból, a termelésből ki-dobják a kapitalisták a munkanélküliségbe és helyettük garasos, olcsó munkaerőnek titeket visznek egyre nagyobb számúba a robotba, míg otthon a szegény porontyok bög, mert tejre, kenyérre sem telik az éhbérből . . . Ha tudtok robotolni az ő igájukban, tudjatok harcolni egy jobb jövőért, hogy gyermekeitek ne legyenek már rabszolgák . . . Csak egy párt van, mely értetek küzd, a Kommunisták Magyarországi Pártja . . . Követeljétek az egyenlő munkáért egyenlő bért! Hatórás munkanapot! Igazi anya és csecsemővédelmet! . . .”¹¹⁶

A KMP Nőbizottsága rölapjain keresztül helyesen világít rá arra, hogy „A proletárnőkre a válság súlya is duplán nehezedik. Hiszen a kapitalista racionalizálás egyik fő eszköze a férfi munkaerő helyettesítése az olcsóbb női- és gyermekmunkával. És így – míg a munkanélküliek száma egyre nő, a még dolgozók – az éhbérért dolgozók közt egyre nagyobb a nők arányszáma. Amellett a munkásnők béreit egyre mélyebbre nyomják a munkanélküli nők, a terhes és beteg asszonyok támogatásban nem részesülnek . . . A proletárásszonyok . . . világszerte egyre hősiesebben veszik ki részüket a proletariátus osztályharcából. Fegyelmetlenül vesznek részt a sztrájkokban, sztrájkörtséget állítanak, tüntetnek és szembeszállnak a csendőrséggel, egyre nagyobb mértékben kapcsolódnak be a munkanélküliek harcába . . . Munkásasszonyok! Csak egy párt van, mely valóban a proletariátusért, értetek harcol: a kommunista párt. Támogassátok ennek a harcát . . . Vegyetek részt a Kommunisták Magyarországi Pártja minden akciójában! Szervezzétek a munkanélkülieket! Követeljétek a munkanélküliek lakbérének elengedését . . . Akadályozzátok meg a lakbért fizetni nem tudók kilakoltatását! Követeljétek a dolgozók lakbérének 50%-os csökkentését . . . Harcoljatok a KMP követeléseiről: a béremelésért, a nőmunkásoknak a férfiakéval egyenlő bérért, ha egyenlő munkát végeznek: 7 órai munkaidőért . . . heti 20 pengős állami munkanélküli segélyért, a munkanélküliek számára ingyen lakásért . . . évi 2 hetes fizetett szabadságért; az OTI által fizetett segélyek, különösen az anyasági segély leszállítása ellen, azok felemeléséért, egészséges munkakörülményekért, a nőmunkások éjszakai dolgoztatása ellen . . .”¹¹⁷

A KMP és a KIMSZ salgótarjáni kerületi bizottsága a Salgótarjáni Palackgyár munkásainak 1930. július 12–28-ig tartott sztrájkja alkalmából, mely munkabeszüntetés a bérek átlagos 40%-os csökkentése miatt következett be, felhívással fordult az üvegyári kizsákmányoltakhoz. „. . . Munkások! Nyúzóítok 50%-kal akarják letörni a szakmunkások bérét és emellett azt követelik tőlük, hogy a merőket, segítőket és tanulókat is ők fizessék az így lenyomott bérből. Mindenáron küzdenetek kell ennek a gyilkos rendszernek bevezetése ellen, mellyel az üvegkapitalisták a bérlenymódon kívül az üvegyári munkások egységes sorait is meg akarják bontani,

amennyiben a szakmunkásokat a segéd munkásokkal, a nő és ifjún munkásokkal akarják szembeállítani . . . Követeljétek a segéd, nő és ifjún munkás bérének 50%-kal való felemelését . . .”¹⁴⁸

A KMP salgótarjáni üveggyári sejtvezetősége 1930 májusában felhívással fordult az üveggyár összmunkásságához. A röplap külön szól a nők megalázott helyzetéről is. . . . Gyermkeink éheznek, feleségeink, leányaink pár fillérért trobotolnak. Hajcsáraink pedig a dolgozó munkásnők testét is tulajdonuknak tekintik . . . Nem engedhetjük, hogy a dolgozó proletárnőnek munkaerején kívül testét is oda kelljen adnia! . . . Össze kell fognunk itt az üzemben! Minden üveggyári dolgozónak, szervezettnek, szervezetlennek, nőmunkásnak, férfinak, ifjúnak és gyermeknek együtt kell harcolni többi proletártestvérünkkel . . .”¹⁴⁹

Az illegális kommunista mozgalom célkitűzéseivel és mindennapi politikájával utat talált a nőkhöz is, akik közül e politika iránt legérzékenyebbek tevélegesen is bekapcsolódtak a mindennapi tevékenységbe. Vezetőszerepet ugyan nem játszottak a kommunista mozgalomban, de igen széleskörűen segítettek a kommunista mozgalom eredményesebbé tételét. Különösen Baglyasalján és Salgótarjában mutatható ki a kommunista politikát elfogadó, s azt bátran támogató nők tevékenysége. Részt vettek az illegális és félillegális küldemények postai feladásában és az érkezett küldeményeknek az illetékes helyre való továbbításában, illegális kommunisták megmegbeszélésre szóló kiértesítésében, az illegális találkozóhelyek biztosításában figyelemmel és jeladással, Vörös Segély bélyeg árusításában moziban, futballmeccsen, táncmulatságban, műkedvelő előadásokon és egyéb összejöveteleken. Segítséget nyújtottak a baloldaliak kényszerű elköltöztetésénél és számos más területen nyilvánították ki szimpátiájukat a kommunisták iránt.¹⁵⁰

A rendszer „jóvóltából” a bányai meddőhányó sok kommunista „munkahelye”, egyúttal gyülekező helye is lett. A bányatársulat szerette volna innen is „leszámolni”, eltiltani őket, de ez nem sikerült. A bányászok sajátos módon részesítették „segélyben” a munkanélküli osztálytársaikat. Gyakran előfordult, hogy a bányákban a csilléket háromnegyedrészig szénnel rakták meg, s hogy ez ne látszódjék, letakarták meddővel. Az ilyen csilléket számmal jelölték meg. A meddőhányón a bunkernél az ürtéskor mindenki tudta, hogy megjött a „segély”. Erre felfigyelt a szolgáltatot teljesítő felügyelő is és jelentette a bányagazgatóságnak. Ennek eredményeképpen megszigorították az ellenőrzést, de a bányászok támogatásának megszüntetését nem tudták megakadályozni. Az asszonyok, lányok által a haldákról gyűjtött szemet a környező községekben adták el, de örhalmiak is akadtak a vásárlók között.

Az illegális kommunista mozgalmat az 1920-as évek végén, az 1930-as évek elején, majd 1937-ben számos letartóztatás, az 1940-es évek elején tömeges internálás tizedelte meg. Ezekben az esetekben is a családfenntartóvá előlépett anya, illetve, ha munkaviszonyban állt a legidősebb fiú, akkor az ő vállain nyugodott a család fenntartása. A börtönt, az internálást, a rendőri felügyelet alá helyezést még tetézte a család kilakoltatása, amennyiben társulati lakásban lakott. Baglyasaljáról pl. az elítélt kommunisták hozzátartozóit egyik napról a másikra Gusztávnakára, egy rosszabb minőségű társulati lakásba telepítették ki.

A munkásszolidaritás, az együttérzés számos szép példáját tanusították a szimpatizáns munkások, közöttük sokan nők, amikor természetbeni gyűjtésekkel, pénzbeli segélyekkel támogatták a rászoruló családokat. Az élelem, ruhanemű, tüzelő, pénz mellé a jó szó is társult, mely némiképp enyhítette a megélhetési gondokat s megerősítette hitüket egy szebb és jobb jövő, a kizsákmányolás nélküli társadalomért folyó harcban.

Az 1932-es nagyméretű letartóztatás után is érkeztek röplapok, illegális sajtótermékek a kommunisták részére, melynek elosztása és széthordása az asszonyokra, leányokra hárult. Iványi Ferencné, Domonkos Ferencné, Kakuk Pálné, Kakuk Margit és Révai Ilonka férfiakat meghazudtoló bátorsággal segítették az illegális kommunisták munkáját. 1932-ben a gyakori csendőri zaklatás és házkutatás ellenére találtak alkalmat arra, hogy piros selyemből zsebkendőt varrjanak, és sarkaiha csillagot, sarlót, kalapácsot hímezzenek.¹⁵¹

1930-ban kereskedelemügyi miniszteri rendelet jelent meg a munkásanyák „védelmében”. A rendelet kimondta, hogy szülés előtt és szülés után 6 héttel a munkaadók nem mondhatnak fel a terhes nőknek. A gyermekekről ugyanakkor intézményes gondoskodás nem történt, széleskörű bölcsődei, óvodai ellátásról nem beszélhetünk.

Az 1937: XII. tc. intézkedett a legkisebb munkabérek megállapításáról. A munkaadók ha figyelembe vették is, ha meg is egyeztek, közben az árak nagyobb mértékben emelkedtek, így a legkisebb munkabérek megállapítása formálissá vált. A Salgótarjáni Üveggyár Rt.-nél 1939. május 19-én munkás bértárgyaló bizottság alakult, amely június 24-én 15 pontos javaslatot állított össze bérkérdés tárgyában. Általában 20%-os emelést követeltek az eddig fizetett tarifákra. A javaslat utolsó pontja: „Női munkások: az újonnan megállapított legkisebb munkabérre 20%.”¹⁵²

Az 1937: XXI. tc. bizonyos mértékű évi fizetett szabadságot biztosított a dolgozóknak 1938-tól kezdődően, melyet a második világháború kitörésével 1939. szeptember 2-án felfüggesztettek.

1938: XXXVI. tc. gyermeknevelési pótlék bevezetését rendelte el. A munkaviszonyban lévő munkás részére, gyermekenként 14 éves korig havi 5 pengő nevelési pótlék fizetendő.

1937 júniusában toborzás útján – a helyi szociáldemokrata párt ógisze alatt – 110 bányamunkást szerződtettek a belgiumi bányákba. Mátraszele, Mátranovák, Homokterenye, Bocsárlapujtő, Karancskeszi, Kazár, Karancsalja, Zagyvapálfalva, Kisterenye, Zagyvaróna, Bárna, Egyházasgerge, Sóshartyán, Salgótarján, Etes, Baglyasalja, Karancsberény, Ipolytarnóc, Vizslás bányamunkásságából a többszörös túljelentkezés miatt az SZDP helyi vezetősége tett javaslatot a kivándorolhatók névsorára, függően az SZDP-tagságtól s egy bizonyos összeg lefizetésétől.

A szociáldemokrata párt salgótarjáni kerületi titkára Linhardt Antal 1939. október 7-én jelentette, hogy a Munkásotthonban egy női küldöttség fogadta, akik férjeik után szeretnének menni Belgiumba. A lakásukat feladták, a bűrtort eladták s ott maradtak semmi nélkül 3–6 gyermekkel. A kiutazási úriap kitöltését a jegyző megtagadta. A főszolgabíró is a felettes hatóságra hivatkozott. A párt kerületi titkársága segítette hozzá az asszonyokat, hogy gyermekeikkel a férjeik után utazzanak.¹⁵³

1938. szeptember 27-én a baglyasaljai csendőrors kimutatást készített az örskörletben lakó veszélyes és nemkívánatos egyénekről. A kimutatásban szereplő 19 név között mint kommunistagyanús szerepel Haázer Antalné, szül.: Fülöp Julianna 28 éves háztartásbeli, zagyvapálfalvai lakos is. A kommunista gyanúra utaló jeleket a kimutatás nem közli.¹⁵⁴

A bányászatban fizetendő legkisebb munkabérek megállapítására kinevezett bizottság 1939. június 27-i és július 1-i ülésén a salgótarjáni bányamedencére kiterjedő hatállyal a következő határozatot hozta:

	%	8 órás műszak napibére:
Földalatti szakmában dolgozó vājār	100	5,60 pengő
Földalatti szakmában dolgozó s. vājār	90	5,04 pengő
Földalatti szakmában dolgozó esillés 18 éven felüli nők és 16—18 év közötti ifjűmunkások	80	4,48 pengő
	40	2,02 pengő
Férfi napszamosok kor és munka szerint	50—60	2,52—3,02 pengő
Betanított munkások	65	3,28 pengő
Ipari szakmunkások	65	3,28 pengő ¹⁶⁴

Mint a táblázathól kitűnik, a nők és a 16–18 év közötti ifjűmunkások egy kategóriába kerültek, s mint mindig, most is a legalacsonyabb kategóriába, a alacsonyabb bérezéssel. Bár a külszíni munkások munkabére eleve csökkentve lett 10%-kal a földalatti munkás munkabéréhez viszonyítva, azonban semmi sem indokolja, hogy a férfi napszamosok 10–20%-kal magasabb műszakbért kapjanak, mint a női napszamos munkások.

A második világháború kitörése, majd Magyarországnak a háborúba való belépése újabb megpróbáltatás elé állította a nőket. 1939. szeptember 2-án életbelépett a kivételes törvény, melynek a féktelen kizsákmányolás lett az eredménye. Korlátozták az egyesületi és gyülekezési jogot, felfüggesztették a 8 órás munkanapra vonatkozó rendelet érvényét, a hadiüzemek munkásait nemre való tekintet nélkül 14–70 éves korig hadimunkára kötelezték. Az éhség és szükség kopogtatott a családok ajtaján, akiknek kenyérkeresőt a burzsoázia a háborúba hajtotta. Az áremelések, az élelmiszerjegyek bevezetése, az éhségporciók, a munkanap meghosszabbítása, a bérek lecsorítása mind a kizsákmányolás fokozódásának jelei voltak.

1940. október 3-án háromhetes országos bányász sztrájk vette kezdetét a magasabb bérért, a nagyobb és jobb élelmiszerellátásért, a goromba bánásmód megszüntetéséért. A nyilasok kihasználva az elégedetlenséget, élére álltak a mozgalomnak, hogy szociális demagógiájukkal növeljék befolyásukat a munkások körében. De mivel a sztrájk nem szolgálta a nyilasok érdekeit, cserbenhagyták a bányászokat.

1940 őszén a növekvő elégedetlenség miatt visszavonták a kivételes törvényt (8 órás munkanap, fizetett szabadság), és több esetben béremelést rendelt el a kormány: 1940 novemberében 7%, 1941 májusában 8%, 1941 decemberében 15% béremelést kaptak az ipari munkások, de a bér így is elmaradt az áremelkedések mögött.

1940 őszén került sor a jegyrendszer bevezetésére liszt, cukor és kenyér beszerzéséhez. A kenyérfejadagot 25 dekáról 20 dekára szállították le 1942 februárjától, majd 16 dekára november 30-tól. 1943 őszén ismét 20 dkg lett a napi kenyérfejadag. 1942 nyarán vezették be a zsírjegyet és 1943. január 1-jétől a húsjegyet, valamint a tojás és burgonya adagolását. 1942 végétől 1943 elejétől került sor az 56 órás munkahét bevezetésére. A bányászatban szombaton éjjel végeztették a pótműszakot, mert így csak 25% túlórapénzt kellett fizetnie a vállalatnak.

A miskolci nyomozóelosztály parancsnok távmondati jelentése a belügyminiszternek 1941. április 30-án a bányászok hangulatáról megállapítja, hogy „A salgótarjáni szénmedencében a munkásság között, főleg az asszonyoknál elkeseredettség és nyugtalanság észlelhető. Ennek oka a következő:

Iparügyi miniszteri rendelet értelmében május 1-től a bányaelemtárak felemelték a zsír árát kg-ként 90, a szalonnáét kg-ként 60 fillérrel. Más cikkek ára is emelkedett, amelyet a munkásság nem az élelmertárakban szerez be. Ilyenek a hús, tej, ruha. A munkásság bérét május 1-től 8%-kal emelték, a béremelést azonban a fenti drágulás nagyban csökkenti. A munkásság tudja azt, hogy a kormány a szén árát is emelte, s ezért indokolatlannak tartja a zsír és szalonna árának felemelését a bányaelemtárak részéről... Karhatalom készenlétbe helyezése indokolt. Statárium miatt sztrájkától tartani egyelőre nem kell.”¹⁵⁶ A hatóságok a karhatalmat készenlétbe helyezték és a csendőröket megerősítették.¹⁵⁷

1941 júliusában Etesen Orosházi Bélánét rendőri felügyelet alá helyezték, mert „káros propagandát fejt ki, a lakosságot elégedetlenségre, a munka megtagadására biztatja, ami a szélsőséges érzelmű, túlnyomóan ipari foglalkozású Etes községben súlyosan esik számításba.” Orosházi Béláné rendőri felügyelete 1944-ig tartott.¹⁵⁸

Fehér Bagi Julianna nézsai lakost 1941. január 3-án állam és társadalmi rend elleni izgatás miatt a helyi őr s a budapesti ügyészséghez feljelentette.¹⁵⁹

1941. szeptember 29-én Nádasdi István II. vájárt, a kisteleki bányauzem bányamunkását igazgatósági rendeletre 5 pengőre büntették felesége izgatató kijelentése miatt.¹⁶⁰

Az 1940-es évek elején ismét megszorodtak a segélykérő levelek, melyek emberei sorsokat tárnak elének. Árvai Jánosné is segélykérelemmel fordult Korompay Lajoshoz, a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. főtanácsosához, melyben méltányos összegű rendkívüli segélyt kért. Mint írja: „A vállalatától havi 24 pengő nyugdíjat élvezek, mely összegből nehéz családi körülményeim folytán magam és 10 éves gyermekem megélhetését kell biztosítanom. Naponta küszködünk a nyomorúsággal... a küszöbön álló hidegebb idő beköszöntében van, mely engemet cipő nélkül talál. 3 hónappal ezelőtt adtam be lábbelimet megjavítás céljából a cipészhez, s most nem vagyok képes kiváltani, mert nyugdíjam összege s a mai életviszonyok azt nem teszik lehetővé... kegyesen megállapított rendkívüli segély kiutalásával lehetővé teszi cipőm kiváltását, s így én védve leszek a közeledő téli hideggel szemben...” (10 pengő segélyt utaltak ki részére.)¹⁶¹

1943. október 29-én a szociáldemokrata párt központi vezetősége levélben kereszte meg a salgótarjáni pártszervezetet, melyben közölték, hogy vezetőképző tanfolyamot szándékoznak indítani, mely 6 előadásból áll és vasárnaponként kerül megrendezésre. Hallgatók lehetnek: férfiak és nők, akik 3 éve tagjai a pártnak, vagy szakszervezetnek, tisztségviselők, vagy arra alkalmasak. Költséghozzájárulás a pártszervezet részéről 80 pengő.¹⁶² A források között nincs nyoma annak, hogy a salgótarjáni pártszervezet igényt tartott volna a vezetőképző tanfolyamra.

1944 februárjában Salgótarjában, Balassagyarmaton, Nagybátonyban, Somosköújfaluban és Taron működött szociáldemokrata pártszervezet. (1940 tavaszán még Kisterenyén és Mátraszőlősen is volt SZDP csoport.)¹⁶³

1944. május 20-án a kazári bányász szakszervezeti csoport működését a vezetőfjegyző beszüntette. A csoport vezetőségének jelentése szerint 1944 augusztusában nyilas banditák és csendőrök megtámadták a helyi szervezetet azzal az indoklással, hogy megszűnt mindenféle párt, „adjunk át mindenféle bélyeget és könyveket, pénzt...” A támadás alkalmával Földi Péter felesége tartózkodott a házban, aki szembeszállt a csendőrökkel is. Azzal érvelt, hogy csak a pártok szűntek meg, a helyi szervezetek nem, amit akarnak az törvénytelen, a házból pedig nem visznek el semmit. A támadók dolgvégezetlenül távoztak.¹⁶⁴

A második világháború idején már semmiféle szervezett mozgalmi élet nem volt a

nők körében. A több évtizedes szociáldemokrata, illetve kommunista hatás azonban nem múlt el nyomtalanul. A nők, a munkásasszonyok gyakran adták jelét annak, hogy politikailag „felnőttekké” váltak, s öntudatosan vállalták a súlyos következményekkel járó kockázatot azzal, hogy szökött katonákat bújtattak, hogy sajátos módon – élelemmel, összeköttetés fenntartásával – segítették az ellenállási mozgalmat.

A nők életét, politikai-mozgalmi tevékenységét, a napi és távolabbi társadalmi, gazdasági, politikai célok megvalósításában játszott szerepét a megközelítés, a sajátos viszonyok, adottságok és lehetőségek folytán több sikon próbáltuk bemutatni. Egyrészt a szervezett nőmozgalmat a szociáldemokrata párt keretei között, valamint az illegális kommunista mozgalomhoz kapcsolódva, másrészt az iparban dolgozó nők, valamint a család, a háztartás, a gyermeknevelés terheit magukon viselő asszonyok szerepét és részvételét a munkásmozgalmában.

Jóllehet a feldolgozás nem teljes, csak adatokat, adalékokat szolgáltat a munkásmozgalmak egy területének a megismeréséhez, mégis úgy látjuk, hogy teljesebbé teszi a munkásmozgalmról eddig kialakított – forrásokkal alátámasztott ismereteinket. Az egyes időszakok bemutatása bizonyos különbségeket mutat, azonban sem a szociáldemokrata párt, sem a Kommunisták Magyarországi Pártja által vezetett mozgalom nem volt sem számszerűségében, sem intenzitásában azonos a bemutatott évtizedek alatt, s a források sem álltak mindig azonos mértékben és mélységben rendelkezésre.

A feldolgozásból az is kiviláglik, hogy a nők mozgalmi tevékenysége nem, vagy csak részben volt önálló, többségében kapcsolódott a megye munkásmozgalmához, illetve kiegészítette azt. Ez utóbbi nélkül viszont – úgy ítéljük meg – nem lett volna teljes, illetve eredményes a megye munkásságának a társadalom gyökeres megváltoztatásáért folytatott küzdelme.

Ennek a feldolgozásnak az volt a célja, hogy a megye munkásmozgalmát feldolgozó helytörténeti, történeti kiadványokból, írásokból eddig teljesen hiányzó nőmozgalmak egyes területeit, elsősorban a progresszív vonulatát feltárja, bemutassa és kapcsolja, illetve beillesse a megye munkásmozgalmának egészébe. E feldolgozás keretében szándékosan nem térünk ki a nők különböző köreit magukba tömörítő, a kormánypolitikát támogató, illetve a vallásos érületet ápoló nőegyletek, egyesületek tevékenységére. Részben terjedelmi okok, részben a téma különbözősége miatt nem foglalkoztunk a munkásotthonok, az olvasóköri, a különféle öntevékeny művészeti csoportok, a népkönyvtárak stb. nőmozgalmra gyakorolt hatásával, illetve a nőknek e területen játszott szerepével. Úgy gondoljuk, hogy ennek ellenére mégis sikerült újat adni mindazoknak, akiket érdekel múltunk haladó hagyománya.

JEGYZETEK

1. Hivatalos Statisztikai Közlemények 1873. Magyarország bányászatának leírása.
2. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. A népesség foglalkozásának némely részletei és a vállalati statisztika. Bp. 1906. Magyar Statisztikai Közlemények.
3. Uo.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalat statisztika. Bp. 1914. Magyar Statisztikai Közlemények.
8. Uo.
9. Munkásfelvételi Törzskönyv. Salgótarjáni Üblösüveggyár Munkaügyi Osztálya.

10. Népszava, 1910. augusztus 24.
11. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai III. köt. 140. p.
12. Uo. 119. p.
13. A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Szerk. biz. eln. Nemes Dezső. Bp. 1974. Kossuth. 49 p.
14. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai III. köt. 257, 290. p. — A pártadó, lapjárulék (szabadszervezet) egyéni párttag, az MSZDP és a szakszervezetek kapcsolatára ld. SIPOS PÉTER: A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890—1930. Bp. 1984. c. munkáját, valamint Kende János e témakörben publikált írásait.
15. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai IV/A köt. 91—92 p. — A nőmozgalom egyik legkiemelkedőbb egyénisége Gárdos Mariska volt. A nő a társadalom sodrában c. 1942-ben megjelent munkája sok értékes és érdekes anyagot közöl a nőmozgalomról, számos adattal oszlatja el azt a máig is élő tévhitet, hogy a nők szervezkedése időben jóval elmaradt a férfiakétól. A Népszava, 1910. augusztus 9-i számában leszögezi, hogy „A munkásasszony éppúgy szervezhető anyag, mint a férfi, csak el kell találni a hangot, amivel a harcba szólíthatjuk, akkor mellénk áll.”
16. Friss Újság, 1903. augusztus 22.
17. Népszava, 1903. augusztus 25.
18. Vas- és Fémmunkások Szaklapja, 1905. január 5.
19. Salgótarjáni Lapok, 1905. szeptember 3.
20. Uo. 1908. április 16.
21. Népszava, 1908. május 7.
22. Nógrádi Hírlap, 1911. március 19.
23. Vas- és Fémmunkások Szaklapja, 1913. április 10.
24. Uo. 1914. május 14.
25. Népszava, 1917. március 28. — A Nők Napját első ízben 1914. március 8-án az Építőmunkás Otthonban tartották. Innen ered, hogy ma is élő hagyománya van.
26. MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma (továbbiakban: PI Arch.) 696. f. 70. 6e. Buchinger Manó és Ladányi Szeréna személyi fondja.
27. Nőmunkás, 1917. december 1. — A Nőmunkás 1905—1938 között jelent meg megszakításokkal. (időközönként betiltották.)
28. Népszava, 1917. november 30.
29. PI Arch. 658. f. 1/19. 6e.
30. Nógrádi Sándor Múzeum Adattára, 1510—73.
31. OL Z 928. 105. cs. 110/1. d. sz. — bányaelemtár, az ún. „provizorat”, a vállalatok, üzemek saját dolgozóinak ellátására létesített élelemraktára. A munkások munkabérük terhére hitelben vásárolhattak.
32. Népszava, 1917. október 9.
33. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. V. köt. 79—81 p. — Népszava, 1918. január 29.
34. PI Arch. 658. f. 6/98. 6e.
35. Nógrádvármegye, 1918. november 7.
36. Nőmunkás, 1919. január 15.
37. Uo. 1919. március 15.
38. Uo.
39. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára. Szavazólap a salgótarjáni munkás-, paraszt- és katonatanács tagjainak megválasztásához. 1919.
40. Nógrádi Vörös Újság, 1919. április 16.
41. Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből 1918—1919. Salgótarján, 1975. 117. p.
42. Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1959. 75. p.
43. Válogatott dokumentumok és adatok Nógrád megye munkásmozgalmának történetéből 1918—1919. Salgótarján, 1975. 102. p.
44. Uo. 196. p.
45. Uo. 194. p.
46. Balassagyarmat a Tanácsköztársaság idején. Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1959. 73. p.
47. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára 85. 21. 69.
48. Nógrádi Népszava, 1919. június 1.
49. Nógrád megyei Levéltár (továbbiakban: NmL) V. 171. 7. C. Salgótarján nagyközség képviselőtestületének iratai, előjárásági iratok 1873—1921. (továbbiakban: St. nk.)
50. Uo. Balassagyarmat közgyűlési jegyzőkönyve 1917—1924.
51. Nógrádi Népszava, 1919. június 15.
52. Uo. 1919. június 29.
53. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 1873—1921.

54. Nógrádi Népszava, 1919. május 18.
55. Népszava, 1919. április 27.
56. Nógrádi Népszava, 1919. június 15.
57. Népszava, 1919. június 29., július 6., 19., 26.
58. Nőmunkás, 1919. május 10.
59. Uo. 1919. június 14.
60. Uo. 1919. július 12.
61. Uo. 1919. június 28.
62. Uo. 1919. augusztus 2.
63. Uo. 1919. július 5., 19.
64. Vörös Újság, 1919. június 17. — A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai VI. köt. 255—256. p.
65. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 3555/1919.
66. Nógrádi Vörös Újság, 1919. július 9.
67. Tanácsköztársaság, 1919. június 22. — A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai, VI. köt. 271. p.
68. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára 86. 29. 1.
69. Nógrádi Vörös Újság, 1919. június 25.
70. Nógrádi Népszava, 1919. július 20.
71. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 2437/1919.
72. Uo.
73. A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai VI/B köt. 515. p.
74. Nógrádi Népszava, 1919. május 4.
75. Nógrádi Sándor Múzeum Adattára 496—68. Palotás Károly visszaemlékezése.
76. PI Arch. 603. f. 2/40. 6e.
77. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 3600/1919.
78. Uo. 7365/1921.
79. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára 161.
80. Nógrádi Hírlap, 1919. november 23.
81. Nincs előbb holtjainknál. Életrajzok a Nógrád megyei munkásmozgalom harcásairól. Salgótarján, 1971. 130—142. p.
82. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 4762/1919.
83. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919—1929. 57. p.
84. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1922. évi december hó 24-én és a rákövetkező napokon tartandó pártgyűléshez.
85. NmL V. 171. 7. C. St. nk. 1873—1921.
86. Az 1920. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Bp. 1925. Magyar Statisztikai Közlemények.
87. OL Z. 928. 105. cs. 110/1. d. sz.
88. Az 1920. évi népszámlálás. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Bp. 1925. Magyar Statisztikai Közlemények.
89. NmL XI. 5. 40/7. A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. iratai. (Továbbiakban: SKB Rt.)
90. Uo.
91. Szakszervezeti Értesítő, 1929. 1. sz.
92. NmL V. 183. Salgótarján, polgármesteri iratok (továbbiakban: St. pm.) 9001/1928. — Szociális kedvezmények: pl. a Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. már a századfordulón kórházat tart fenn, van saját óvoda, iskola, iparostanonképzés (ezzel is hangsúlyozva a sajátképzésű szakmunkások igényét), sportrendezvények pl. Rima Olimpia, kolóniák építése, ahol olcsóbb a lakbér, a villany, a tüzelő. Van kerthasználati jog, háziállatot tarthatnak stb. Mindezek a kedvezmények természetesen nem kedveznek a mozgalomnak. A munkáslakások 19%-át a megyében Salgótarjában létesítették.
93. Uo. St. pm. 9103/1925.
93. Uo. St. pm. 9103/1925.
94. BELITZKY JÁNOS: Schmidt bányaigazgató levelei. 1918—1920. 88—89. p.
95. Bányamunkás, 1922. augusztus 26.
96. NmL V. 183. St. pm. 5240/1922.
97. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára 157. 62.
98. Uo. 79. 597. 3.
99. Nőmunkás, 1922. január 1.
100. Nógrádi Sándor Múzeum Dokumentumtára. 194. 62.
101. Bányamunkás, 1921. július 23.
102. A Munka, 1925. szeptember 5.

103. PI Arch. 658. f. 5/73. óe. — 5/76. óe.
  104. Némunkás, 1922. június 1.
  105. PI Arch. 658. f. 5/73. óe. — 1923. október 23-án az MSZDP Salgótarjáni Területi Titkárságot létesít Deutscher Károly titkár kinevezésével. — PI Arch. 658. f. 2/1. óe.
  106. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1924. évi április hó 20-án és a rákövetkező napokon tartandó pártgyűléshez.
  107. PI Arch. 658. f. 1/26. óe.
  108. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1925. évi december hó 25-én és a rákövetkező napokon tartandó pártgyűléshez.
  109. PI Arch. 658. f. 1/43. óe.
  110. Bányamunkás, 1924. május 22.
  111. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének és a párt parlamenti csoportjának jelentése az 1926. évi október hó 31-én és a rákövetkező napokon tartandó pártgyűléshez.
  112. Uo.
  113. A KMP I. kongresszusa. Bp. 1975. Kossuth. 140. p.
  114. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1920. 257. p.
  115. PI Arch. 678. f. 18. óe.
  116. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. 1919—1920. 285. p.
  117. Újság, 1926. április 28.
  118. Új Március, 1926. május. Az Új Március az illegális KMP hivatalos lapja. (1925—1933.)
  119. Némunkás, 1926. május 15. — 1928. május 1.
  120. Szakszervezeti Értesítő, 1927. augusztus.
  121. Bányamunkás, 1928. június 22.
  122. Új Március, 1928. szeptember.
  123. Uo.
  124. Uo. 1930. január—március. 62—67. p.
  125. Uo.
  126. Uo.
  127. Kommunista, 1929. november. A Kommunista az illegális KMP hivatalos lapja. (1928—1935.)
  128. PI Arch. 658. f. 5/187. óe. — A Rimamurány—Salgótarjáni Vasmű Rt. a gazdasági válság időszakában nem csak a MSZDP szervezkedését akadályozta, de nem engedett teret a jobboldali szervezkedésnek sem.
  129. Uo.
  130. Az 1930. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Bp. 1934. Magyar Statisztikai Közlemények.
  131. NmL V. 183. St. pm. 4819/1931.
  132. Uo. St. pm. 1239/1933.
  133. Uo. St. pm. 12 385/1941.
  134. Uo. St. pm. 18 340/1937.
  135. KÖVÁGÓ LÁSZLÓ—PINTÉR ISTVÁN: Munkássors — munkásgond. 1919—1944. Bp. 1962. 99—100. p.
  136. Bányamunkás, 1931. március 13.
  137. Uo. 1932. február, március.
  138. PI Arch. 658. f. 5/137. óe.
  139. NmL V. 183. St. pm. 7327/1935.
  140. Uo. St. pm. 1399/1938.
  141. PI Arch. 657. f. 6/3. óe.
  142. Uo. 696. f. 60. óe. — Buchinger Manó és Ladányi Szeréna személyi fondja.
  143. Uo. 658. f. 1/35. óe.
  145. Uo. 696. f. 57. óe. — Buchinger Manó és Ladányi Szeréna személyi fondja.
  146. Nógrádi Sándor Múzeum Fotótára. 7748.
  147. Uo. 7774, 7775.
  148. Uo. 7743.
  149. Uo. 7747.
  150. Uo. Adattára 2013—76. Telek Gyuláné visszaemlékezése.
  151. Uo. 2861—82. Iványi Ferenc visszaemlékezése.
- Az Államrendészeti Zsebkönyvben, az ún. rendőrségi feketekönyvben szereplő, Nógrád megyében született nők:
- Babnig Pálné, László Julianna 1890. Pásztó, htb. K.
- Beiner Éva, Székesvári Józsefné, 1891. Salgótarján, varrónő K.
- Ercel Rozália, Kakuk Ferencné, 1907. Salgótarján, htb. M.
- Einhorn Ilésné, Glück Gabriella, 1914. Pásztó, htb. KB.
- Gyovai Józsefné, Szalvai Emma, 1908. Salgótarján, m. tisztv. M.
- Horváth Borbála, Tóth Imréné, 1884. Pásztó, htb. K.

Horváth Ilona, 1900. Szécsény, volt MÁV kezelő K.

Kasza Miklósné, Pupala Anna, 1907. Mátraszőlős, baromfiker. DBU.

Kneisi Rudolfné, Pollák Jolán, 1883. Salgótarján, htb. KB.

Lehrner Lipótné, Schönfeld Paula, 1885. Nagybárcány m. hiv. KB.

Mahler Gyuláné, Weiszberger Róza, 1877. Pásztó, htb. M.

Mázer Erzsébet, Szutor Józsefné, 1892. Salgótarján, htb. KB.

Oczel Teréz, 1901. Salgótarján, gyári munkásnő K.

Pataki Istvánné, Tuczakov Olga, 1899. Salgótarján, iparműv. M.

Széles Mária, Spanraf Árminné, 1896. Erdőtarcsa, szobalány KB.

Skrivaneck Istvánné, Szabó Mária, 1900. Patak. htb. M.

Szomszéd Zauzsanna (keskeny) 1893. Kisterenye, htb. K.

Szuchán Róza, 1880. Salgótarján, varrónő KB.

Schöntag Rudolfné, Grünbaum Erzsébet, 1901. Szécsény, htb. K.

Teschner Júlia, 1900. Hont. U.

Torda Margit, 1920. Nógrádbercel, htb. DB.

Vörös Magdolna, Sebek Antalné, 1882. Salgótarján, munkás U.

Hecht Ilona, 1921. Balassagyarmat, tanítónő KB.

Kosztelnik Etel, 1902. Salgótarján, bejárónő K.

K = kommunista tevékenységet fejtett ki, emiatt bűnvádi eljárás, rendőri felügyelet.

KB = jogerősen elítélt kommunista

M = politikailag megbízhatatlan

U = kiutasított

DB = örökre kitiltva

DBU = kémkedés miatt elítélt, kiutasított

A Párttörténeti Intézetben a balassagyarmati törvénytörvények iratanyagából csak töredékek maradtak fenn. Az ügyesség iratából semmi sem került őrizetükbe.

152. NmL V. 183. St. pm. 7602/1939.

153. PI Arch. 658. f. 5/187. 6e.

154. Uo. 651. f. 11/86. 6e.

155. Uo. 664. f. Bsz. 11.

156. Uo. 651. f. 1941—14—9196.

157. NmL V. 501. Cb/3. Etes község iratai.

158. OL Z. 248. 3. cs. 56. d. sz.

159. PI Arch. 651. f. 6/1941.

160. NmL XI. 5. 36. 40/13. SKB Rt. iratai.

161. Uo.

162. PI Arch. 658. f. 5/245. 6e.

163. Uo. 658. f. 5/255. 6e. — 658. f. 11/15. 6e.

164. Uo. 664. f. Bsz. 3.

Resümee

Ilona Vonsik:

Beiträge zu den politischen Bewegungstrebungen der Frauen im Komitat Nógrád 1900–1944

Der Autor legt das Leben der Frauen, ihre politische Bewegungstätigkeit, ihre Rolle, die sie bei der Verwirklichung der täglichen und fernerer gesellschaftlichen, wirtschaftlichen, politischen Ziele mit Berücksichtigung der Annäherung, der spezifischen Verhältnisse, der Gegebenheiten und Möglichkeiten, auf mehrerer Ebene, der kronologischen Reihe nach dar.

Sie gibt Angaben, Beträge einerseits über die in den Rahmen der sozialdemokratischen Partei ausgestaltete organisierte Frauenbewegung und über die politische Tätigkeit der sich der illegalen kommunistischen Bewegung angeschlossenen Frauen bekannt,

andererseits gibt sie einen Umriss der Rolle und der Teilnahme an der Arbeiterbewegung der in der Industrie arbeitenden Frauen, die an sich auch die Lasten des Haushalts und der Kindererziehung tragen.

Aus der Bearbeitung wird es klar, dass die Bewegungstätigkeit der Frauen nicht, oder nur zum Teil selbstständig war, in der Mehrheit schloss sie sich der Arbeiterbewegung des Komitats an, beziehungsweise ergänzte sie dieselbe. Der Aufsatz zeigt den progressiven Zug der Frauenbewegung auf dem Grund von authentischen Quellen vor.

Die Durchforschung und Systematisierung der Angaben der originalen Quellen brachten viele sehr wertvolle und der Fortsetzung wert seienden Teilresultate, die dem nuancierteren Kennenlernen der Arbeiterbewegung des Komitates bedeutend helfen, und dadurch können sie einem Impuls auch zu der Ausarbeitung des Landeslagebildes geben.

Adalékok a szécsényi és a dorogi községi önkormányzat tevékenységéhez a felszabadulástól a fordulat évéig

Leblancné Kelemen Mária

BEVEZETŐ

Összehasonlító tanulmányunk ezen a kisebb időegységen belül azt próbálja vizsgálni, hogy alapjában ugyanazokat a feladatokat hogyan oldotta meg a községi önkormányzat az ország különböző tájegységeiben; az azonos törvények, rendeletek hogyan csapódtak le egy északmagyarországi, elsősorban mezőgazdasági jellegű, területre nézve nagyobb, lélekszámra kisebb településen és egy dunántúli, bányász-, iparvidék (sok vonatkozásban hasonló jellegű) településén.

A különböző adottságú vidékek községi önkormányzatai azonos törvények alapján, mégis bizonyos fokig más összetételben, más lehetőségek között (földrajzi elhelyezkedés, lélekszám) tevékenykedtek – ezt próbáltuk (hiányos forrásaink segítségével) példákkal, adalékokkal érzékeltetni.

Ha száraznak, szétesőnek vagy éppen sok párhuzamosságot tartalmazónak tűnik is munkánk, talán – éppen a tapasztalatszerzés miatt – mégsem lesz hiábavaló! . . .

I. A két település rövid bemutatása, a felszabadulás

Szécsény: Az ország északi részén, az Ipoly völgyében fekvő virágzó nagyközség, egykori mezőváros. Területe 4579 ha, lakossága: 5609 fő, népsűrűsége 122,5/km².

Városias jellegű település, jelentős a mezőgazdasága, állattenyésztése. 1941-ben mezőgazdaságból élt az összlakosság (keresők és eltartottak) 47,06%-a, 1949-ben 59%-a. A település fejlődését jelenleg az ipar is nagyban segíti.¹

Mezővárosi rangja az 1886:XXI. tc. értelmében megszűnt, 1893-tól nagyközség,² majd járási székhely. A járások megszüntével városi jellegű nagyközség, 1986. január 1-től ismét város. 1984-ben ünnepelte mezővárossá nyilvánításának 650. évfordulóját.

Dorog: Az Esztergom–almásfüzitői vasútvonal, a volt Bécs–budai országút mellett, a Pilis–Gerecse nyúlványainál, a régi esztergomi járásban, Esztergom közelében található község. Területe: 1156 ha, lakossága 10 574 fő, népsűrűsége 930,3/km².³

Fejlődését nagyban meghatározta, hogy fontos kereskedelmi útvonalak érintették, s hogy a dorogi szénmedencében – jelen ismereteink szerint – 1781-ben kezdődött a szénbányászat, amely tény napjainkig meghatározta a település fejlődését.

1941-ben bányászatból élt az összlakosság 60,2%-a, iparból-kereskedelemből 20,1%-a, mezőgazdaságból 4,5%-a; 1949-ben bányászatból-iparból élt az összlakosság 76,1%-a, mezőgazdaságból mindössze 3%-a.

A volt járási székhely, nagyközség 1981-ben kettős jubileumot ünnepelt: fennállásának 800., a szénbányászat kezdetének 200. évfordulóját.¹

A szénbányászat átmeneti visszafejlesztésével megnőtt az ipar, különösen a könnyűipar szerepe.

1984. január 1-vel Dorog városi rangot kapott.

A II. világháború során három heti, szinte háztól-házig folyó ostrom után, 1944. december 28-án szabadult fel Szécsény, míg Dorog végleges felszabadulása 1945. március 25-én történt.

Honnan kellett indulni, milyen mélypontról, mennyi háborús kár ismeretében kellett megtenni az első lépéseket az élet megindítása érdekében? A községi jegyzők helyzetjelentései, a főszolgabíró-főjegyző összesítő jelentése alapján röviden az alábbi képet „rajzolhatjuk”:

1945. január 21. és február 20-a között érkeztek be a jegyzők helyzetjelentései a szécsényi főszolgabírói hivatalba. Ezt egészítette ki az alispán által 1945. január 23-án elrendelt állapot- és terményösszeírás, mely a februári állapotot tükrözte. Maradt Szécsényben összesen 911 q termény (a legtöbb búzából [590 q]), a legkevesebb rozsából (3–5 q); a járásban 16 375 q (a legtöbb búzából [11 786 q]), a legkevesebb rozsából (94 q). Elpusztult, tönkrement Szécsényben 16 909 q termény (a legtöbb szálaskakarmányból [11 215 q]); a járásban 152 551 q (ebből szálaskakarmány 75 662 q);⁵ Meghalt, eltűnt a járás lakosságából több mint 1000 fő.⁶

A Szécsény belterületén lévő 869 házból károsodott mintegy 861; ebből 70–100%-os károsodást szenvedett 385 épület (44%).⁷ A középületek közül különösen súlyosan sérült a római katolikus templom és kolostor, valamint a polgári fiú és leányiskola. De jelentősen károsodott a község többi középülete, az utak köveze, a járdák aszfaltburkolata, a hidak stb. A nagyközséget ért háborús károk részletezése helyett⁸ álljon itt az a megállapítás, hogy (a 25 800/1946. ÉKM. sz. rendelet értelmében) Nógrád-Hont vármegye szécsényi járása is romboltnak tekintendő.⁹

1945 január végén a Szécsényben állomásozó szovjet katonai parancsnok elrendelte, hogy az ipari üzemek, kisiparosok, kiskereskedők kezdjék meg tevékenységüket, nyissák ki üzleteiket, induljon meg itt is az élet. Az üzletek azonban üresek voltak, a szerszámok, a nyersanyag hiányzott, a beszerzés, szállítás nehézkes volt. – 1945 augusztusban az iparukat folytató, igazolvánnyal rendelkező kereskedők száma 27 volt Szécsényben.¹⁰

Az 1945 márciusában kelt alispáni rendelet értelmében a főszolgabíró elkészítette a gyárakra, üzemekre, kisiparosokra vonatkozó adatok összesítését. Ebből tudjuk, hogy Szécsényben 1945 tavaszán mindössze (a 20-nál több főt foglalkoztató üzemek közül) a Felsenburg testvérek szeszgyára működött. A 20-nál kevesebb főt foglalkoztató üzemek, gyárak közül néhány malom üzemelt a járásban; Szécsényben a Volent István-féle (8 munkással, napi termelése 150 q), és itt volt a „Schell-cég”-nek kisebb benzin- és petróleumlerakata.¹¹

A háború, a hadműveletek miatt nehezen indult, elhúzódott a tavaszi mezőgazdasági munka, aminek egyik fő oka az igaerő, a vetőmaghiány. 1945 tavaszán Szécsény község-(3275 kat. hold), a járás szántóterületének (37009 kat. hold) jelentős hiánya felszántatlan, bevetetlen.¹² Vetésre várt a járás szántóterületének több mint 60, Szécsényben a szántóterület több mint 70%-a. Szécsényben összesen 586 q vető-

mag volt (ebből burgonya 425 q) és legalább még 710 q-ra lett volna szükség (ebből árpa 520 q).¹³

Nem volt jobb a helyzet az igaerő, a gépi ellátottság terén sem. 1945 tavaszán 24 db igásállat, összesen 174 db haszon- és tenyészállat volt Szécsényben; az 1944. évi mennyiségnek kb. 7–10%-a. Megkezdték a hiányzó apaállatok számának megállapítását és pótlásukról való gondoskodást.¹⁴

Egy használható gőzeke és 3 javítható traktor volt a községben, de az üzemanyag hiányzott. (A járásban 14 jó, 6 javítható traktor és 30 980 liter üzemanyag). 1945 május elejétől folyamatosan kapott a járás bizonyos mennyiségű üzemanyagot (benzin, petróleum, motorolaj), amelyet az igénylők között arányosan osztottak szét. A szovjet hadsereg lovak, üzemanyag, kölcsönzésével segítette a tavaszi mezőgazdasági munkát.¹⁵

Igen nehéz volt a közellátási, beszolgáltatási gondok megoldása, a harcoló hadsereg és az ellátatlan polgári lakosság élelmezésének biztosítása. A főszolgabíró által 1945 tavaszán végeztetett felmérésből ismerjük, hogy Szécsényben a lakosság 45,04%-a volt ellátatlan: a járás lakosságának 36%-a. Népkonyha szervezésére sem Szécsényben, sem a járás területén nem került sor.¹⁶

Igen mély pontról indult az új élet felé *Dorog* lakossága, a felszabadító harcok során súlyosan károsodott bányavidék is. A községet 1944. december 25-ről 26-ra virradó éjszaka foglalták el először a szovjet csapatok. 1945 január első napjaiban a széntermelés már megindult. A január 9-én kezdődött német támadás azonban ismét hadszíntérre tette a községet. Az álló harcok a település felszabadulásáig elhúzódtak. A villamos erőmű január 7-én megbénult, aminek következtében a tárnákat elöntötte a víz. – Március végén kezdődtek ismét a helyreállítási munkálatok. – A bánya az utolsó termelési nap után mintegy 120 vagon szénkészlettel rendelkezett. A bányatelep épületei, a lakóházak, a templom, a kórház is súlyosan megsérült.¹⁷

Szécsény esetében az állatállományt, a terményfelesleget sújtó károsodás alakulásával foglalkoztunk kiemelten. Doroggal kapcsolatban pedig a szénmedence bányáinak károsodása, a széntermelés megindulásának nehézségei kerülnek első helyre.

A *dorogi szénbányák* állapotára, a károsodás mértékére, a termelési nehézségekre következtethetünk a Salgótarjáni Köszénbánya Részvénytársaság (SKB RT) igazgatóságának 1945. április 4-i tájékoztatójából. Eszerint „a dorogi—tokodi bányakerületben legjobb esetben 4–5 hét múlva számíthatunk egy minimális – naponkénti 350–400 tonnás – termeléssel.” Ennek előfeltétele az, hogy a dorogi bánya centráléja újból „üzembe állíttassék”. Ez a munkálat kb. 10–14 napot fog igénybe venni. „Az ott tárolt szénmennyiség kizárólag a centrálé szénszükségletének biztosítására kell, hogy szolgáljon.” – S ha bármi ok miatt a széntermelés szünetelne, a centrálé szénnel való ellátását akkor is biztosítani kell, nehogy a bányák ismét víz alá kerüljenek.¹⁸

Az 1945. május 19-i tájékoztató a termelés minimális emelkedéséről tanúskodik: naponként 600 tonnát termelt ki 4120 munkás a bányakerületben. Az igen nagy mértékű termelésesökkenés oka, a bányatechnikai akadályok mellett, a bányászok élelmezésének hiányossága, a nagymértékű mulasztás; betegség és „batyuzás” miatt. A dorogi villamosközpont javítása, a bányák víztelenítése eredményeként – olvashatjuk a tájékoztatóban – remény van rá, hogy „év végével a bányakerület munkanaponként 2100 tonna szenet ki tud majd termelni”.¹⁹

A községet sújtó háborús kár nagyságáról, az 1945. évi tavaszi állapotokról a dorogi főjegyző által 1945 április közepén, az esztergomi járási főjegyzőhöz, beküldött helyzetjelentés, valamint a vármegyei gazdasági felügyelő által összeállított kimutatá-

sok tájékoztatnak. A község állatállományából egyetlen tehén maradt (a bányakórház őrizetében) és 35 db ló (munkára kevésbé alkalmas); a járásban 947 tehén, 1002 ló, 677 sertés (többségében – 515 – malac), 43 db juh-bárány. Tudjuk, hogy Dorogon a lakosság elenyésző hányada élt a mezőgazdaságból, de a megmaradt jászágállomány még ezen tény ismeretében is igen kevés volt az élet megindításához.²⁰

A község szántóterületének (900 kat. hold) 44,4%-a (400 kh), a járás szántóterületének (34 373 kat. hold) 48,8%-a (16 783 kh) maradt szántatlan és bevetetlen. – Dorog község területének (2008 kh) művelési ágak szerinti megoszlása: szántó 900, kert 106, rét 56, szőlő 130, legelő 326, erdő 234, nádas 1, földadó alá nem eső terület 255 kat. hold. -

Érdekes egy pillantást vetni a két település adataira, annak a már ismert ténynek a bizonyítására, hogy mit jelentett Szécsényben a mezőgazdaság. Dorog község teljes földterülete (2008 kh) Szécsény szántóterületének (3275 kh) 61,3%-ával egyenlő.²¹

A mezőgazdasági munkák elmaradásában a vetőmaghiány mellett az igaerő, a gépi ellátottság, az üzemanyag hiánya is közrejátszott; – a dorogi bevetett 500 kat. holdból 400 kh őszi vetés. – Dorogon volt két traktor (a járásban összesen 31 db), de semmi üzemanyag, így azokat sem tudták használni: 1000 kg nyersolajra, 1000 kg benzinre sűrűsően szükség lett volna.²²

A kisparosok, kiskereskedők, kisebb ipari üzemek működésére, tevékenységére vonatkozóan feltehetően ugyanaz volt a helyzet, mint Szécsényben (szerszám-, nyersanyaghiány, üres üzletek, beszerzési, szállítási nehézségek stb.), de adatok híján bizonyítani nem tudjuk. Mindössze egy malom működéséről tudunk, napi 18 q teljesítőképességgel üzemelt.

Sem a községi, sem a bányatelepi lakóházak károsodására vonatkozóan konkrét adataink nincsenek. A középületek közül kisebb-nagyobb mértékben megsérült mind a községi, mind a bányatelepi római katolikus, valamint a református templom, egészségház, a községháza az óvoda, az iskola, a vágóhid, a kultúrház, a jegyzői-, tanítói-, orvosi lakás, a szegényház, a hullaház, a közvilágítás, utak, hidak; a bánya több üzemi épülete, azok berendezése, a villamosközpont, a bányakórház súlyosan megrongálódott, a bánya élelemtárát, asztalosműhelyét felgyújtották.²³

A község közellátása „katasztrófális” – írja „helyzetjelentés”-ében a főjegyző 1945. április 11-én. Sűrűsően 100 q lisztre, 10 q zsírra, 500 q burgonyára, 10 q cukorra volna szükség. Mintegy 1500 fő jelentkezett népkonyhára, amit azonban fel kellett osztalni, mivel a feltárt feles készletek elfogytak. Az ellátatlanok száma egyre nő; júniusban 1936, az üzemi-, bányamunkások kivételével, júliusban 1962, augusztusban 1984 fő.

Az SKB RT ügyvezető igazgatósága 1945. április 12-én már a közellátási miniszter segítségét kérte az éhező bányamunkásság élelmiszerral, lábbelivel való ellátása érdekében. A dorogi, várapotai, salgótarjáni, rózsaszentmártoni, szászvár–nagyományoki, lábatlani, bánfalvi bányákban összesen 16 000 dolgozó ellátatlan (a családtagokkal együtt 57 500). Ebből Dorogon dolgozó bányász 4000, családtag 12 000; Salgótarjában 7500 bányász és 16 000 családtag ellátatlan.

A cserealapon élelmiszert szállító járások részére az SKB RT szenet, meszet, karbidot ajánlott fel, hogy elősegítse a bányászok élelemhez jutását. Központi, hatósági intézkedésekkel végül a bányamunkásság ellátása valamelyest javult. A község gondjait még tetézte a gyenge termés ellenére is teljesítendő beszolgáltatási kötelezettség, a harcoló katonaság ellátása.²⁴ Az új élet reménye azonban megsokszorozta a lakosság erejét szerte Magyarországon.

A hadműveletek menetétől függően került sor a már felszabadított területeken a polgári közigazgatás megszervezésére, a községi önkormányzat újjáalakítására, az élet megindítására.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány első rendeleteiben intézkedett a közigazgatás megszervezéséről, a községi önkormányzat újjászervezéséről. Sok helyen azonban a rendeletek életbe lépése, a népi szervek megalakulása előtt már működtek a községi előljáróságok, a bíró, a jegyző, illetve valamelyik volt közigazgatási tisztviselő vezetésével „és a járási főszolgabírói, majd főjegyzői hivatalokon keresztül kapott demokratizálási feladatok elvégzésén fáradoztak”. A 14/1945. és az 1030/1945. ME. sz., a közigazgatás újjászervezéséről kiadott két rendelet „a területi önkormányzatokat régi jogaikba állította vissza”. Az önkormányzati testületeket a helyi koalíciós pártok és a szakszervezetek tagjaiból kellett újjáalakítani. A képviseleti arányokat a helyi nemzeti bizottságok állapították meg.²⁵

A *nemzeti bizottságok* megalakításáról a 14/1945. (I. 4.) ME. sz. rendelet intézkedett. Kezdetben igazgatási feladatokat is elláttak; irányították a városok, a községek életét az újonnan megalakított közigazgatási apparátussal, illetve nélkülük.

Megalakulásuk időpontja, összetételük összefüggött a hadi-, politikai események alakulásával, bár sok helyen a hivatalos rendelet megjelenése előtt már megkezdték működésüket. Megjegyzendő, hogy bár a két település felszabadulásának időpontja között közel 3 hónap eltérés volt, a nemzeti bizottság megalakulásának hivatalos időpontja *Szécsényben* 1945. április 10., *Dorogon* 1945. április 11., létszáma az előbbi helyen 10, az utóbbiban 12. Első változatban – a rendelet értelmében – a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezet küldötteiből jött létre. Az újonnan megalakuló pártok, a koalíció tényreése következtében összetételük többször változott fennállásuk alatt.

A tagság foglalkozás szerinti összetétele tükrözi a települések sajátosságait. Míg *Szécsényben* öt értelmiségit, két iparost, egy földmunkást (egy egyéb és egy tagnak a foglalkozását nem ismerjük) találunk az első nemzeti bizottságban, *Dorogon* értelmiségi, egyéb foglalkozású egyáltalán nincs a tagok között; bányász-bányamunkás kettő-kettő, iparos három, ipari munkás egy, földmunkás kettő és két nemzeti bizottsági tag foglalkozása ismeretlen előttünk.²⁶

A földosztás tényéről, a *községi földosztó, földigénylő bizottságok* (KFB) létrehozásáról a 600/1945. ME. sz., a bizottságok feladatairól a 33 000/1945. (III. 31.) FM. sz. rendelet intézkedett. Tevékenységüket nehezítette, hogy az igénylők száma mindegyik jóval több volt, mint a felosztható földterület nagysága.

A földosztó bizottságokat is sok helyen még a vonatkozó rendelet, a végrehajtási utasítás megjelenése előtt megalakították. Létszámuk a település lélekszámának, jellegének megfelelően alakult. *Szécsényben* a KFB első változatban 1945 márciusában 10 fővel, *Dorogon* április elején 9 fővel jött létre. A bizottság tagjai, tisztségviselői a nincstelenekből, a szegény-, a kisparasztnak soraiból kerültek ki, akik részben a Magyar Kommunista Pártba, részben a – *Szécsényben* 1945. május 5-én megalakult – Nemzeti Parasztpártba (NPP) tartoztak.²⁷

A koalíciós pártok közül országosan – általában – a *Magyar Kommunista Párt* (MKP) szervezetei alakultak meg elsőként. A kommunisták, mint a nemzeti-, földigénylő-, termelési- és egyéb bizottságok tagjai alkotó, irányító módon kapcsolódtak be az újjáépítés, az élet megindításának munkálataiba.

Szécsényben is, *Dorogon* is már a felszabadulást követő hónapokban (1945. január, illetve április) megalakult az MKP. A vezetőség összetételét részleteiben csak

Szécsényben ismerjük; az értelmiség mellett az iparosok voltak túlsúlyban. A vezetőség (elnök, titkár, jegyző) az első változatban értelmiségi, *Dorogon* csak a titkár és a jegyző személyét ismerjük, akik – a község jellegének megfelelően – a bányászok és az iparosok köréből kerültek ki.

A többi koalíciós párt közül *Dorogon* a Kisgazdapárt és a Polgári Demokrata Párt (PDP) egyáltalán zászlót sem bontott, a *Nemzeti Parasztpárt* (NPP) még a mezőgazdasági jellegű Szécsényben is a kisebb, csendesebb pártok közé tartozott. Vezetősége, tagsága mindkét településen elsősorban a szegényparasztok közül került ki; bár országosan az értelmiség, a hivatalnok-, az alkalmazott réteg egyaránt megtalálható a parasztpárt soraiban, vezetőségében.

A *Szociáldemokrata Párt* (SZDP) mindkét településen, mint általában az egész országban, az MKP megalakulása után, Szécsényben 1945. február 17-én, *Dorogon* május első felében alakult meg. Míg a párt soraiban, vezetőségében Szécsényben az iparosok, az értelmiségiek, a földmunkások egyaránt megtalálhatók, addig a dorogi SZDP vezetőségében (titkár, jegyző) az iparosok, a tagok sorában pedig az iparosok mellett az ipari-, a bányamunkások voltak túlsúlyban.

A *Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt* (FKGP) Szécsényben hivatalosan 1945. április 28-án alakult meg (a szécsényi járásban májusban). Tevékenységének első időszakáról keveset tudunk. Itt is a tehetősebb parasztok, a nagygazdák, tisztviselők, értelmiségiek csatlakoztak az FKGP-hez.

A *Szakszervezetek*, mint érdekvédelmi szervezetek, képviselőik révén, mindenütt helyet kértek és szerepet kaptak az események alakításában.²⁸

II. A községi önkormányzat megszervezése és tevékenysége

A magyar közigazgatás szervezetét a már említett 14/1945. és az 1030/1945. ME. sz. rendeleteken kívül az 1949. évi alkotmányig átfogó jogszabály nem érintette.

A közigazgatás szervezetében 1949-ig lényegében a *tartalmi változások* jelentették az újat. A vármegyei törvényhatósági bizottságok, a képviselőtestületek újjáalakításáról a már említett rendeletek intézkedtek. Üléseik száma megszorodott, tagjai gyakran cserélődtek, ami munkájuk eredményességét meglehetősen befolyásolta.

A *községi képviselőtestületnek*, mint a helyi önkormányzat bázisának tevékenységét alapvetően meghatározta annak összetétele. Számuk nagyközségben általában 20–40 fő; azonos az 1944. évben érvényes létszámmal.

Az említett rendeletek értelmében a helyi koalíciós pártok és a szakszervezetek tagjaiból alakították újjá az önkormányzati testületeket. A képviseleti arányt a nemzeti bizottságok állapították meg.²⁹

Dorogon 1945. május 19-én, Szécsényben május 28-án tartotta a képviselőtestület alakuló ülését. *Dorogon* az alapító 30 fő pártállás szerinti összetétele: MKP tag 11, SZDP tag 11, az NPP küldöttje 3, a szakszervezeteké 5 fő.

Foglalkozás szerint: bányász 9, bányamunkás 1, iparos 7, ipari munkás 4 fő, kereskedő 1, földmunkás-kisgazda 4, háztartásbeli 1, értelmiségi 2, egyéb foglalkozású 1 fő.

Szécsényben az újjáalakított 28 főből álló képviselőtestület pártállás szerinti összetétele: MKP tag 8, SZDP tag 8, az FKGP küldöttje 4, a PDP küldöttje 4 és a szakszervezetek képviselőiben 4 fő; bár a Nemzeti Parasztpárt 1945. május 5-án már megalakult Szécsényben, ismereteink szerint az alakuló képviselőtestületi ülésen küldöttjük nem vett részt.

A foglalkozás szerinti összetétel alakulása: iparos 8, kereskedő 1, földmunkás-kisgazda 4, értelmiségi 3, egyéb 1 és általunk ismeretlen 11 képviselőtestületi tag foglalkozása.

A dorogi 11 MKP képviselőtestületi tagból bányász 5, iparos 3, ipari munkás 2, értelmiségi 1, a 11 SZDP képviselőtestületi tag a legkülönbözőbb társadalmi rétegből tevődött össze; iparos 3, bányász 2, az összes többi foglalkozási ág (kereskedő, földmunkás, háztartásbeli, ipari munkás, bányamunkás, értelmiségi) 1-1 taggal képviseltette magát.

A Nemzeti Parasztpárt 3 küldöttje földmunkás, míg a szakszervezet 5 küldöttje bányász (3), illetve ipari munkás (2).

Ha ugyanezen szempontból vizsgáljuk a szécsényi képviselőtestület összetételét, azt látjuk, hogy a 8 MKP tagból iparos 3, értelmiségi 2, előttünk ismeretlen a foglalkozása 3 képviselőtestületi tagnak. A 3 SZDP tagból 2-2 iparos, illetve földmunkás; egyéb foglalkozású 1, és 3 képviselőtestületi tag általunk ismeretlen foglalkozású. Az FKGP 4 tagja földmunkás-kisgazda, illetve iparos. A PDP 4 tagja értelmiségi, kereskedő, illetve előttünk ismeretlen foglalkozású. A szakszervezet 4 küldöttje földmunkás, illetve szintén előttünk ismeretlen foglalkozású.³⁰

A községi önkormányzat, a képviselőtestület, az előjáróság összetétele, feladata, tevékenysége a napi politikai-, gazdasági életnek megfelelően változott, alakult. Ezt próbáljuk nyomon követni az alábbiakban.

A községi önkormányzat – mint tudjuk – részben önkormányzati, részben igazgatási jogkört töltött be; az önkormányzati jogkört a *képviselőtestület* által gyakorolta. A képviselőtestület gyűléseinek elnöke a felszabadulás után is változatlanul a bíró, vagy helyettese a törvénybíró. A bíró nyitotta meg, zárta be az üléseket, ügyelt a rend fenntartására. Az egyes napirendi pontok esetében a szavazás rendszerint nyilvános volt, de bizonyos esetekben (pl. a község javainak hasznosítása) a titkos, a névszerinti szavazást is elrendelhetette az elnök.

A jegyző a községi képviselőtestület előadója, valójában azonban neki kellett irányítani a képviselőtestület tárgyalásait, és ő volt felelős a község igazgatásáért, nemcsak az ügyvitelért. Községi tisztviselő, de a vármegye és minden állami szakigazgatási szerv, hatóság, hivatal, intézet is rendelkezett vele. „A jegyzőnek községi végrehajtó szervnek kellene lennie, ezzel szemben a felsőbb önkormányzati és állami hatóságoknak vált végrehajtó közegévé...”³¹

A képviselőtestület rendes közgyűléseinek számát, idejét, ügyrendjét a község szabályrendelettel állapította meg. Rendkívüli közgyűlést bármikor lehetett tartani, ha azt a bíró, a jegyző, a felsőbb hatóság vagy a tagok egynegyede kívánta. A képviselőtestület bizonyos ügyek intézését a saját soraiból alakított bizottságokra ruházta át.

A képviselőtestület határozatait, a törvényhatóság rendeleteit a *községi előjáróság* hajtotta végre egyetértésben, együttműködve a néphatalmi szervekkel. Az előjáróság tagjai – akiket az újjáalakított képviselőtestület az 1030/1945. ME. sz. rendelet értelmében megválasztott – a bíró, a helyettes vagy másodbíró, a közigyám, a pénztárnok, a tanácstagok.

A hivatali szervezet, a községi végrehajtó apparátus, mint tudjuk, már korábban megalakult. Az önkormányzati teendőket kezdetben elláthatták a néphatalmi szervek, de a *községi előjáróságra* kezdettől fogva szükség volt. A megalakult képviselőtestület ezt a már működő előjáróságot vagy jóváhagyta, vagy új előjáróságot választott – ez volt általában a kialakult gyakorlat. *Szécsényben* a jegyzői teendők ellátásával megbízott volt nagylóci vezetőjegyző, Bakay Mihály és a korábban a községi

földigénylő bizottság elnöki tisztét betöltő, majd a községi bírói teendőket ellátó Var-ga Pál (Petőfi u.) megbízását jóváhagyta.³²

Dorogon, még a község végleges felszabadulása előtt (március 14-én) megalakult az első községi eljáróság a régi vezetőjegyzővel, Laux Antallal és Korpási András községi bíróval az élen. Őket követte (április 11-én) Berberich János községi bíró és április 14-étől Németh József községi vezetőjegyző (aki a tanácsok megalakulásáig látta el ezt a tisztséget).³³

Az újjáalakult képviselőtestület a május 19-i ülésen Dejező Vincét községi bíró-vá, a volt községi bírót pénztárnokká választotta, aki az NPP, a bíró, a főjegyző az MKP képviseletében, a II. vagy törvénybíró az SZDP és a közgyám a szakszervezet küldöttként alkotta az eljáróságot. A – megválasztott – négy esküdt (akik közül egy, Korpási András, a március 14-én alakult eljáróság bírója volt) a koalíciós pár-tok és a szakszervezet képviselőjéből tevődött össze.³⁴

A szécsényi községi bíróról, vezetőjegyzőről már szoltunk, akik az SZDP-t, il-letve az MKP-t képviselték az eljáróságban, míg a II. vagy törvénybíró, a közgyám az MKP, a pénztáros az SZDP küldöttként volt az eljáróság tagja. Őket kiegészítette a 12 tanács tag, akiket szintén a május 28-i alakuló ülésen választottak meg (pártállásukat részben, foglalkozásukat nem ismerjük).³⁵

A képviselőtestület összetétele Szécsényben, Dorogon és az egész országban az 1947. évi országgyűlési választások, a két munkáspárt egyesülése nyomán kibontako-zó demokratikus szellem, és a közigazgatás felfrissítését hivatalosan is kívánó belügy-miniszteri leírát következtében fokozatosan megváltozott. Egyre nagyobb számban kerültek be a közigazgatásba, a képviselőtestületbe a munkás-paraszt hatalomhoz hű személyek. De a szécsényi képviselőtestületben az összetétel változása ellenére a kis-parasztok, újgazdák, földmunkások száma nem érte el a kívánt arányt.

A község igazgatási jogköre lényegesen különbözött a község önkormányzati jog-körétől. A községi eljáróság köteles volt végrehajtani a törvényeket, felsőbb hatóság-gok rendeleteit anélkül, hogy abba a községi önkormányzat beleszóllhatott volna. Ilyen jogkörök voltak pl. a községi bíráskodás, az állami anyakönyvek, nyilvántartá-sok vezetése, állami közadók kivetése, behajtása stb. A község önkormányzati és igazgatási teendői a gyakorlatban nem váltak el egymástól; váltogatták, kiegészítet-ték egymást.³⁶

A községi önkormányzat, a képviselőtestület munkájában mindig, a felszabadu-lás után különösen kiemelt terület volt a *község háztartásának, költségvetésének* alaku-lása. Az önkormányzati, közigazgatási feladatok csak rendszeres gazdálkodással, a bevételek, kiadások ismeretében reális tervezéssel voltak megoldhatók. A község jövedelemforrásai: a községi vagyon (ingatlanok, tőkepenézek, üzemek), a községek-nek átengedett közadók, illetékek, bérleti díjak, juttatások, a lakosságtól igénybe-vehető természetbeni szolgáltatások³⁷ a felszabadulás, a háború okozta pusztulás ide-jén mind csak elméletben léteztek. Valójában az első években a községek, az egész ország gazdálkodását, a költségvetések alakulását a háború okozta károk helyreállít-ása, az újjáépítés, az általános szegénység, az infláció gondja határozta meg. A bel-ügyminiszter 90 395/1945. sz. rendelete értelmében csak a halaszthatatlan vármegyei és községi kiadásokat tartalmazó 1945. évi költségvetéseket hagyhatta jóvá az alis-pán.³⁸

A *községi vagyon* a háború martaléka lett, illetve megműveletlenül állt. A köz-adók, illetékek, bérleti díjak, juttatások behajthatatlanok egyéb, békéidőben a köz-ségeknek bevételt jelentő szolgáltatásokkal együtt.³⁹ Csak lassan, az 1945. év végétől, 1946-tól sikerült pl. ismét a községi földek, a gyümölcsös, a községi épületek bérbeadá-

sa Szécsényben.⁴⁰ Igen kevés bevételt jelentettek még 1946-ban és a későbbi években is a községi közjövödelmek, adók, illetékek.⁴¹

Megemlíthető, hogy Dorogon – hiányos adataink, forrásaink szerint – az általános, országos jellemző sajátságok mellett, minimális bevételt jelentett a községnek pl. a palaszédési jog megszerzése. A Magyar Állami Szénbányászati Részvénytársaság (MÁSZ RT) engedélye alapján minden kitermelt mázsza pala után egy forint szociális járulékot és 50 fillér ellenőrzési díjat kívántak szedni – erről határozott a képviselőtestület 1947 augusztusában.⁴² Hasonló ok miatt engedélyezte a képviselőtestület a piaetéri bódék bérbeadását, újabbak építését.⁴³ valamint a községi bor- és húsfogyasztási adó, illetve sör- és szeszfogyasztási adópótlék kivetését, beszedését, ellenőrzését és kezelését tárgyaló új szabályrendelet alkotását, elfogadását.⁴⁴ Mezőgazdasági célokra alkalmatlan épületeknek a község számára juttatását kérte a képviselőtestület, amelyeket a község illetménylakások (tanítói, jegyzői, állatorvosi stb.) céljára kívánt hasznosítani.⁴⁵

A pénzügyi stabilizáció után a községek az első költségvetést az 1946–1947. gazdasági évre készítették. Erre és a későbbiekre is általában jellemző volt, hogy a bevétel-kiadás, illetve a fedezet-szükséglet csak pótköltségvetéssel, hitel, kölcsön felvételével, hiteltúllépéssel volt egyensúlyban tartható. A magyarázat, hogy általában a költségvetésbe beállított adóbevétel irreálisan magas volt, nem állt arányban az adóalanyok teherbíró képességével; másrészt igen sok volt az előre nem látott kiadás, valamint gyakran fordult elő, a tervezett bevétel elmaradása.

A Szécsény község képviselőtestülete által elfogadott 1946–1947. évi költségvetés (szükséglet, fedezet végösszege 106 826 Ft) néhány szembeűnő sajátossága: különösen magas az „igazgatás” költsége (személyi, dologi kiadások), 48 350 Ft, ennek ellenpontja a „közmművelődés, egyház” területére tervezett összeg, 232 Ft. A kiadások fedezetére a legjelentősebb tétel a különböző adók (71 328 Ft) és a „vagyonigazgatás” rovaton belüli bevételek (19 241 Ft) – a már többségében bérbeadott ingatlanokból, illetékekből, juttatásokból stb. – Az 1947. május 22-i rendkívüli közgyűlésen 15 400 Ft bevételi többlet, 12 036 Ft kiadási szükséglet és 3364 Ft bevételi többletmaradvánnyal pótköltségvetés elfogadását kérte a képviselőtestület az 1946–1947. évre.⁴⁶

Ha a költségvetés említett adatait összevetjük az 1947. szeptember 4-i rendkívüli közgyűlésen elfogadott zárszámadás adataival, megállapíthatjuk, hogy a tervezett adóbevétel (71 328 Ft helyett 87 431 Ft 63 fillér) emelkedett, hasonlóképpen a „vagyonigazgatás” rovat tervezett bevétele is (19 241 Ft helyett 44 782 Ft 92 fillér); de pl. az „igazgatás” rovaton tervezett kiadás összege is (48 350 Ft helyett 65 357 Ft 78 fillér).

A zárszámadás szerint az 1946–1947. évi háztartási alap tényleges alakulása:

Bevétel	183 535 Ft 38 fill.
Kiadás	
(készpénz) maradvány	5 655 Ft 57 fill.
A bevételi hátralék összege (előző évről?)	62 143 Ft 02 fill.
A kiadási túlfizetés összege	110 Ft – fill.
Összesen:	67 908 Ft 59 fill.

Kiadási hátralék és bevételi túlfizetés összesen (előző évről?)	41 984 Ft 66 fill.
Hiány	25 923 Ft 93 fill.

A vagyoneleltár, vagyonnierleg (az értékek, a cselekvő vagyon – bevételek – és a községet illető tartozások számbavétele) tehát az alábbiak szerint alakult:

Cselekvő vagyon	127 514 Ft 89 fill.
Szenvedő vagyon	
Tiszta vagyon	85 530 Ft 23 fill.

Az alispáni jóváhagyó záradék – mint a forint bevezetése utáni első költségvetés esetében – még „elnéző” volt, azonban a hiány fedezetéről és a bevételi hátralék mielőbbi behajtásáról is a községnek kellett gondoskodni.⁴⁷

Dorog község háztartásának alakulásáról az első konkrét adatunk az 1947. április 28-i tisztújító közgyűlésen elfogadott 1946–1947. évi pótköltségvetés, melyben a szükséglet és a fedezet végösszege 58 947 Ft; az egyes rovatok alakulását nem ismerjük.

Azt tudjuk, hogy
 26 202 Ft-t szántak a rendes, napi kiadások,
 5 447 Ft-t szántak az átmeneti kiadások, és
 27 298 Ft-t szántak a háborús károk helyreállításával kapcsolatos kiadások fedezésére. A tervezett összegeket az alábbi bevételekből kívánták biztosítani:

illetményadó	10 000 Ft
állami adókból részesedés	25 000 Ft
vigalmi adó	5 947 Ft
palaszén megőrzési, ellenőrzési díjból	18 000 Ft

A háborús károk helyreállítására fordítandó összeget a képviselőtestület a községi épületek (vágóhid, hullaház, iskola, kultúrház, jegyzői lakás, szegényház) javítására, berendezésére, apaállatok beszerzésére, az apaállatoknak szánt istálló rendbehozására stb. akarta felhasználni.⁴⁸

Az 1947. augusztus 11-i rendes közgyűlésen elfogadott zárszámadás adatai jóval többet árulnak el Dorog község 1946–1947. évi gazdálkodásáról. Tudjuk, hogy 1946. augusztus 1-ig a „B” és az adópengő volt a fizetési eszköz. Július 31-én a maradvány adópengő forintértéke 32 Ft 57 fillér.

1946. augusztus 1-től 1947. július 31-ig terjedő időre a	
bevétel	342 849 Ft 39 fill.
kiadás	290 058 Ft 26 fill.
maradvány	52 791 Ft 13 fill.

Az indoklás hangsúlyozza a község érdekeinek figyelembe vételét, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy ugyanezen a közgyűlésen határozta el a képviselőtestület a maradványból 35 000 Ft igénybevételét községi épületek további sürgős javítási, helyreállítási munkáinak elvégzésére.⁴⁹

Az 1947. május 22-i rendes közgyűlés fogadta el Dorog község hároméves tervét, melynek megvalósítására előirányzott hitelkeret felhasználását még abban az évben megkezdték. Legfontosabb cél volt az egészségház újjáépítése, ivóvízzel ellátása, vízvezeték létesítése; iskolabővítés emeletraépítéssel, valamint házhelyek, lakóházak létesítése. A bányászok, ipari munkások, az egész község lakossága számára kényelmesebb, egészségesebb életet ígérő terv hitelkeretének felbontása: az első évben 60 000 Ft, a másodikban 70 000, a harmadikban 90 000 Ft-ot terveznek felhasználni.

Döntött a képviselőtestület a község közvilágításának üzembe helyezéséről. Az 1946–1947. évi költségvetésben 10 000 Ft-ot állítottak be 54 db egész éjjel égő lámpa üzemeltetésére.⁵⁰ Hasonlóképpen döntöttek természetesen Szécsényben is akár a villanyvilágítás, akár a középületek helyreállításáról volt szó: aminek jelentős hányadát szintén a hároméves terv keretében kívánták megvalósítani.⁵¹

Az 1947–1948. évi költségvetések országosan emelkedő szükségleteket – fedezeteiket – tükröznek, összefüggésben az újjáépítés, a hároméves terv célkitűzéseinek – az ország élni akarásának megvalósulásával. De sem Szécsény, sem Dorog, sem az ország egyetlen községe nem tudta önerőből, állami támogatás nélkül megvalósítani ezeket a célkitűzéseket.

Szécsény község 1947–1948. évi költségvetését az 1947. május 22-i rendes közgyűlésen fogadta el a képviselőtestület 219 119 Ft szükséglet és fedezet összeggel, amelyből eleve kiemeljük, mint szembetűnő tény, a 146 220 Ft-os adóbevétel összegét! (Aránytalanul magas és irreális voltát a képviselőtestület is megállapította!) Az előző évi költségvetéshez viszonyítva is igen magas az „igazgatás” rovat 80 955 Ft-os szükséglet összege, melyre ugyanakkor a tervezett fedezet 10 774 Ft; a tisztviselői létszám-, az illetmények-, az irodai díjak-, költségek emelkedésével indokolta az összeget a képviselő-testület.

Visszaköszönő jelenség, hogy a közművelődés és egyházak rovaton egyáltalán nincs fedezet az 5120 Ft szükséglettel szemben; a „szegényügy és népjólét” fedezete pedig 30 Ft! – a 11 610 Ft szükséglettel szemben! Elgondolkodtató tények a szűrőpróbaszerűen kiemelt rovatok, összegek az elfogadott költségvetésből!

Hasonlóképpen elgondolkodtatóak az elfogadott 1947–1948. évi zárszámadás adatai:

Bevétel	457 071 Ft 27 fill.
Kiadás	449 125 Ft 49 fill.
Maradvány	7 945 Ft 78 fill.

Nem tudjuk, hogy a háztartási- és egyéb alapok hogyan alakultak időközben; de a költségvetés és a zárszámadás közötti több mint 100%-os eltérés elgondolkodtató, még annak az ismeretében is, hogy az újjáépítés, a háborús károk helyreállítása kiemelt helyen szerepelt a hároméves terv célkitűzéseiben, és komoly eredményeket érték is el. (Ld. a vezetőjegyző 1948. augusztus 1-i beszámolója.)⁵²

Dorog község, a dorogi szénmedence összetartozó területi egység; a szénmedence lakossága, a bányászok, ipari munkások Doroghoz tartoznak, ha a bányatelep el is különül a településen belül. Mindaz, amit a községi önkormányzat tevékenysége, a község háztartása, a községi költségvetés fogalma alatt értünk, a település, a lakosság egészére vonatkoznak.

Dorog község képviselőtestülete az 1947. május 22-i rendes közgyűlésen egyhangú határozattal fogadta el a település 1947–1948. évi költségvetését 261 363 Ft szükséglettel és fedezettel. A község 259 863 Ft bevételéből 195 702 Ft-ot rendes kiadásra, 4161 Ft-ot átmeneti kiadásokra és 60 000 Ft-ot a hároméves terv végrehajtására kívánt fordítani.

Az indoklásban olvashatjuk, hogy a költségvetés hitelkereteit az 1946/1947. évihez kellett szabni, mivel a MÁSZ RT köztartozásainak fizetését továbbra sem tudja teljesíteni, és minden anyagi erőt a hároméves terv érdekében kell mozgósítani. – Elvben a MÁSZ RT is részese volna a költségek fedezésének, valójában ez már évek óta nem így volt, mivel a bányatelep, a szénmedence háborús kárainak helyreállítása mellett a községi köztartozások fedezésére nem volt anyagi ereje. – Ez a helyzet is bele-

játszott abba, hogy a községi önkormányzat eleve a lehető legalacsonyabb költségvetési kötelezettséget vállalta.⁵³

Időközben a MÁSZ RT adótarozásait részletekben fizette, amiért is a községi költségvetési hitelkeretek kibővítése lehetségessé és szükségessé vált, hogy a községnek a közfeladatok megoldásához megfelelő anyagi alap álljon rendelkezésére. Ez lehet a magyarázata, hogy az 1948. május 20-i rendkívüli közgyűlésen a képviselőtestület elfogadta Dorog község 1947–1948. évi pótköltségvetését 405 572 Ft szükséglettel és fedezettel, és felhatalmazást adott annak végrehajtására. Bár részleteiben az egyes rovatok szükséglet-fedezet összegeit nem ismerjük, valószínűleg közel járunk az igazsághoz, ha azt mondjuk, hogy a pótköltségvetés összegére feltétlenül szükség volt; hiszen pl. fontos közegészségügyi intézkedések költségeit – mint a hastífusz elleni kötelező védőoltás, valamint a kötelező patkányirtás – csak így tudták biztosítani.⁵⁴

Tagadhatatlan, hogy a községi önkormányzat, a képviselőtestület legfontosabb feladata a község háztartásának, gazdálkodásának biztosítása, de nem lényegtelen a község vagyonának hasznosítása, a mindennapok gondjainak intézése szempontjából kifejtett tevékenysége sem; különösen a felszabadulás utáni kezdeti időszakban. A néphatalmi szervekkel való együttműködés fontosságáról már szóltunk. Most csupán utalni szeretnénk rá, hogy minden tevékenységüket eredményesen azokkal együttműködve fejthették ki.

Amit a felszabadulás előtt községfejlesztés, -rendezés, -szépítés címszó alatt foglaltunk össze, mint a képviselőtestület, a községi önkormányzat által megoldandó feladatokat, azokat a felszabadulás után a romeltakarítás, a közmunka, a közbiztonság, a közegészségügy, a *helyreállítás, az újjáépítés*, a villanyvilágítás stb. szervezése, szervezésében való közreműködés váltotta fel Szécsényben, Dorogon, az egész országban.

Az elpusztult, megrongálódott köz- és magánépületek helyreállítása mellett szükséges lett volna egy orvosi lakással egybekapcsolt egészségház, fürdő építése Szécsényben, amelyhez bizonyos összeget a képviselő-testület és a Népjelölti Minisztérium is a hároméves terv keretében biztosított volna.⁵⁵

Továbbra is segítenie kellett a községnek az egyházat az iskolák, a templomok helyreállításában. Pénzügyi támogatást (kölcsönt) ígért az Újjáépítési Minisztérium, az Országos Tervhivatal is. Szükséges volt „vásártér” kialakítása céljából terület vásárlása és a megvásárolt terület egy részének használható állapotba hozása a hároméves tervben (csatornázás, kövezés). A képviselőtestület az 1948. október 8-i rendes közgyűlésen döntött a részben még abban az évben, pótköltségvetés segítségével megoldandó feladatokról, részben az 1949-ben folyósítható kölcsönökről, segélyekről, amelyek egyes intézmények működtetéséhez elengedhetlenül szükségesek.⁵⁶

Döntöttek az utak, hidak, terek, kutak kövezéséről, csinaltatásáról, a Szentlélek-patak szabályozásáról, fásításról, amely feladatok nemcsak a helyreállítás-újjáépítés szempontjából voltak jelentősek, hanem azért is, mert munkaalkalmat jelentettek Szécsény község lakossága számára.⁵⁷

A vizsgált időszak hasonló problémái hogyan jelentkeztek *Dorogon*, milyen feladatokat, hogyan oldott meg a dorogi képviselőtestület, községi önkormányzat ?!

Egy hónappal a település végleges felszabadulása után már javában dolgoztak az aknaszedők (egy képesített aknaszedő és négy társa); a község, a határ elaknásítva. Munkájukért napi 100 pengő a fizetség. Ki fizessen ? – a kincstár vállalja-e a költségeket, vagy a község pénztárából fizessenek ? Még napjainkban is pusztít néha a háborúból visszamaradt robbanóanyag; „természetes”-nek kell hát venniünk, hogy 1947 októberében a képviselőtestület „az aknaszedés költségeire” (a két hónapon keresztül

dolgozó alakulatnak) 400 Ft kifizetését szavazta meg a háztartási költségvetés (rendkívüli kiadások) terhére.⁵⁸ 1945 októberében a község határában lévő hidroncsok eltávolítása ügyében is kellett a községi elöljáróságnak intézkedni.

1945 szeptember végi, októberi hír, hogy a községben, a bányatelepen, a vasútállomáson stb. lévő gaz, rom, szemét eltakarítására „összefogott a falu apraja, nagya”, s az elemi iskolát „rohammunkával” tették használhatóvá. Még 1948 tavaszán is gond a község belterületén található szemét, rom eltakarítása. Ezért döntött úgy – egyhangú határozattal – a képviselő-testület, hogy „alapot” hoz létre ebből a célból. Összege a háztulajdonosokra kivethető házadó 10%-a, és a „köz érdekében” az ez évi bevételből a szemét elszállítására fogatot vásárolnak.⁵⁹

Halaszthatatlan feladatot, gondot jelentett az újjáépítés, a háború sebeinek gyógyítása a községi önkormányzat számára még 1948-ban is; – részben a hároméves terv keretein belül, részben azon felül – így a római katolikus templom helyreállítása (falak, tetőzet, csatornák), iskolahővítés, -építés, a községnek jó ivóvízzel való ellátása érdekében mélyfúrású kút létesítése, a vágóhid teljes rendbehozása, hővítése, csatornázás, utak, hidak építése, átépítése (fahíd helyett betonhid létesítése, pl. a Trenka-híd), javítása, patak rendezése stb.⁶⁰

A község ügyei összefoglaló címmel illethetnénk azokat a témákat, amelyeknek alakulása szinte a település teljes lakosságát vagy legalábbis a nagyobbik hányadát érintette, s a döntés, az intézkedés a képviselőtestület, az elöljáróság feladata volt. Ezek közül emeljünk ki néhányat: pl. látszatra formai kérdés, valójában sokkal többről van szó az iskola és az óvodaépület cseréjének végrehajtásánál. A község, a községi önkormányzat feltétlenül szükségesnek tartotta a hároméves terv keretén belül az iskolahővítés megvalósítását emeletráépítéssel, de ez csak a formai kérdés, a csere megvalósítása után lehetséges! Vagy a lakásínség csökkentése érdekében igen fontos volna új lakóházak építése, ahhoz a szükséges házhelyek létesítése azáltal, hogy az üres háztelkeket a községi elöljáróság kérelmezze a Földhivaltól és azok kiosztását is – a ráutaltság szerint – az elöljáróság valósítsa meg.

Közel két évig húzódott a község vízellátásának javítása érdekében a Vranovits-féle magánvízvezeték megvétele, összes tartozékaival és engedélyezési irataival (57 500 Ft-ért). Végül a képviselőtestület egyhangú névszerinti szavazással döntött a megvétel mellett, miután a vármegyei Földhivatal az 5866/1947. II. sz. határozattal a Lakner-féle házat a községnek juttatta. Így a község lett a tulajdonosa a vízvezeték alapját képező kútnak; megoldódott hát a község vízellátásának gondja; lerakták a községi vízvezeték-hálózat alapjait.⁶¹

III. Összehasonlítás, összegzés

Végezetül a képviselőtestületi jegyzőkönyvek elemzése során szerzett tapasztalatokat szeretnénk röviden összegezni. A képviselőtestület összetételének alakulását, a változásokat megközelítően sem tudjuk olyan alaposan bemutatni, mint pl. Szécsény község 1920–1944 közötti története esetében, mivel a személyi változásokat ugyan látjuk (a politikai helyzetnek megfelelően), de nem ismerjük a képviselőtestületi tagok foglalkozását, pártállását (sem Szécsényben, sem Dorogon).

A képviselőtestületi tagok aktivitását sem tudjuk mérni, mivel a szécsényi képviselőtestületi jegyzőkönyvekben az egyes napirendi pontok hozzászólóinak a neve részben, a dorogi képviselő-testületi jegyzőkönyvekben pedig egyáltalán nincs feltüntetve.

A képviselőtestületek az előadók által előterjesztett témákat általában „egyhán-gúan” elfogadták. Név szerinti szavazásra Szécsényben is, Dorogon is ritkán került sor. Az előadó vezetőjegyző nem szavazott. A pénzügyi vonatkozású, vagy egyéb kü-lönlegesen fontos témák esetében alkalmazták csak (a községi törvények, 1871:18. tc., 1886:22. tc. értelmében) a név szerinti szavazást.

A képviselőtestület által hozott határozatok változatlanul felterjesztendők jóvá-hagyás céljából az alispánhoz (pl. a költségvetések), a törvényhatósági bizottságok-hoz, a törvényhatósági bizottság kisgyűléséhez. Igen ritkán, rendkívül gyors intéz-kedést kívánó határozat esetében utasította csak a képviselő-testület az előjáróságot, hogy a jóváhagyó határozat megérkezése előtt intézkedjék. Pénzügyi vonatkozású témák esetében mindig feltüntették a jóváhagyó fórum nevét, a határozat számát, keltét.

A tisztújító közgyűléseken változatlanul a főszolgabíró, a járási főjegyző vagy törvényes helyettese elnökölt.

JEGYZETEK

1970. évi népszámlálás. Előzetes adatok. Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) Bp. 1970. 195. old., Az 1941. évi népszámlálás. Foglalkozási adatok községek szerint. Történeti Statisztikai Kötetek (továbbiakban: Az 1941. évi népszámlálás . . .) (1941-ben az összlak. 3912, ebből a mezőgazdaságból élők száma 1841), Nógrád megyei Levéltár (továbbiakban NmL), Szécsényi járás főjegyzőjének iratai (továbbiakban Szé.j.fjz) 1074/1949. sz. (1949-ben az összlak. 4013, ebből a mezőgazdaságból élők száma 2378).
- NmL Szécsény község képviselőtestületi jegyzőkönyve (továbbiakban Kjkv.) 1893.
1970. évi népszámlálás Komárom megyei adatai. KSH Bp. 1972. 416. old.
- Magyarország vármegyéi és városai: Esztergom vármegye. Főszerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. É. n. 19. old., Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene. Főszerk. Csengeriújfalusi Osváth Andor Bp. 1938. 234–236. old., Az 1941. évi népszámlálás . . . (1941-ben az összlak. 8182, ebből bányász 4931, iparból-kereskedelemből élt 1642, mezőgazdaságból 374 fő; 1949-ben az összlakosság 8855, ebből bányász-at-ban-iparban élt összesen 6736, mezőgazdaságban 286 fő). Az 1949. évi népszámlálás. Demográfiai, foglalkozási eredmények. KSH Bp. 1950. 110., 336. old.
- NmL Szé.j.fjz 1556/1945. sz.
- Szabad Nógrád (politikai hetilap) V. évf. 17. sz. 1949. április 28.
- NmL Szécsény nagyközség (továbbiakban Szé. nk.) iratai 28., 80/1945. sz.
- A középületek károsodásának mértékére — áttételesen — következtethetünk abból, hogy csak a tetőszerkezetük helyreállításához szükséges — előirányzott — összeg 2 412 700 Ft (Szé.j.fjz 1212/1945. sz.)
A témáról részleteiben ld.: Tanulmányok Szécsény múltjából 7. k. 1985.
- Új Magyar Központi Levéltár (továbbiakban UMKL) Építész- és Közlekedéssügyi Minisztérium (továbbiakban ÉKM) iratai. XIX—D—1—a 27 856/1946. sz.
- NmL Szé.j.fjz 1486/1945. sz.
- NmL Szé.j.fjz 372., 136—137/1945. sz., Szé. nk. 11/1945. sz.
- NmL Szé.j.fjz 227/1945. sz.
- NmL Szé.j.fjz 152/1945. sz.
- NmL Szé.j.fjz 10., 19., 152/1945. sz., Szé. nk. 174/1945. sz., Szécsényi járási gazdasági felügyelő (továbbiakban Szé.j.gf.) iratai 266/1945. sz.
- NmL Szé.j.fjz 152/1945. sz.
- Uo. 61/1945. sz.
- JENET KÁROLY—GÁSPÁR FERENC—SZILÁGYI GÁBOR: A munkásság az üzemekért, a termelésért 1944—1945. Dokumentumgyűjtemény (továbbiakban Jenei—Gáspár—Szilágyi: 1d. m.) Bp. 1970. 150. old.
- Uo. 351—353. old. (129. dok.)
- Uo. 427—429. old. (166. dok.). „batyuzás”: élelemszerzés csere alapon.
- Komárom megyei Levéltár (továbbiakban KmL) Esztergomi járás főjegyzőjének iratai (továbbiakban: Eszt. j.fjz) 772/1945. sz.
- KmL Eszt.j.fjz 772/1945. sz. (Kímutatás Esztergom vármegye községeinek területéről művelési ágak megoszlása szerint, valamint részletes vetésterületi és művelési adatairól 1945. április 14.), NmL Szé.j.fjz 227/1945. sz.
- KmL Eszt.j.fjz 772/1945. sz. (1945. április 19.)
- Uo. Eszt.j.fjz 835., 649., 901/1945. sz.

24. Uo. Eszt.j.fjz. 772/1945. sz. (Helyzetjelentések, a járási főjegyző összefoglalásai), 494., 1030/1945. sz., Jenei—Gáspár—Szilágyi: Id. mű 375—377. old. (139. dok.)
25. Magyar Közlöny (továbbiakban: MK) 1945. január 4., április 28., Farkas Gábor: Községi önkormányzatok a Dunántúlon 1945—1950 között. (továbbiakban: Farkas G.: Id. mű) Somogy megye múltjából Levéltári Évkönyv 15. Szerk. Kanyar József. Kaposvár 1984. 361—365. old.
26. CSIZMADIA ANDOR: A nemzeti bizottságok állami tevékenysége (1944—1949) Bp. 1968. (továbbiakban Csizmadia: A nemzeti bizottságok . . .), Kml Eszt.j.fjz. 748., 772/1945. sz., NmL Szé.j.fjz. 191/1945. sz., Szé. nk. 71/1945. sz.
27. MK 1945. 10., 14. sz., Kml Eszt.j.fjz. 772/1945. sz., NmL Nógrád-Hont megyei Földhivatal (továbbiakban: NHFH) iratai, Szé.j.fjz. 228/1945. sz.
28. Kml Eszt.j.fjz. 748/1945., sz., NmL Szé.j.fjz. 47., 60./1945. sz., MSZMP Nógrád megyei Archívum (továbbiakban: Nm. Arch.) 14. fond 4. fondcsoport 1. őrzési egység (továbbiakban: 14. 4/1.) NmL Szé. nk. 30/1945. sz., Jakab Sándor: Nógrád megye története 1944—1962. (továbbiakban Jakab S.: Id. mű . . .) St. 1973. 21. old.
29. CSIZMADIA: A nemzeti bizottságok . . . 316—317. old.
30. Kml Eszt.j.fjz. 748/1945. sz., NmL Kjkv. 1945. május 28-i rendkívüli közgyűlés (továbbiakban: rk. kgy.)
31. MÁRTONFFY KÁROLY: A mai magyar község. (továbbiakban: Mártonffy: Id. mű) Bp. 1938. (In: Weis István: Községpolitika) 78. old.
32. NmL Kjkv. 1945. május 28-i rk. kgy.
33. Kml Eszt.j.fjz. 772/1945. sz.
34. Uo. 748/1945. sz.
35. Id. 32. jegyzet.
36. ESZLÁRY KÁROLY: A magyar közigazgatási jog alapismeretei. (továbbiakban: Eszláry: Id. mű) Bp. 1936. 174—177. old.
37. PERLAKY ISTVÁN: A község háztartása. (továbbiakban: Perlaky: Id. mű) Bp. 1947. 5—6. old.
38. NmL Szé.j.fjz. 1101/1945. sz.
39. NmL Szé.j.fjz. 2012/1945. sz.
40. NmL Kjkv. 1945. július 28., szeptember 13-i kgy. 17., 22.) 1945. kgy. sz., 1946. április 2., december 5-i rk. kgy. 21., 36/1946. kgy. sz., 1947. február 13., november 16-i rk. kgy. 12., 101/1947. kgy. sz., 1946. június 6-i rk. kgy. 36/1946. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 61., 62/1947. kgy. sz.
41. NmL Kjkv. 1945. október 31., november 16-i rk. kgy. 31., 35/1945. kgy. sz., 1946. február 13., június 6., november 20-i rk. kgy. 11., 14., 34/1946. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 37/1947. kgy. sz., 1948. március 17-i rk. kgy. 19/b/1948. kgy. sz.
42. Kml Dorog község képviselőtestületi jegyzőkönyve (továbbiakban: D. Kjkv.) 1947. augusztus 11-i r. kgy., 32. kgy. sz. — 2012/1947. jegyzői (jzói) sz. (Sajnos, az 1945., 1946. évi képviselőtestületi jkv. nem található a Kml őrizetében.)
43. Uo. 1947. október 16-i rk. kgy. 30. kgy. sz. — 2008/1947. jzói sz.
44. Uo. 1948. június 4-i rk. kgy. 37/1948. kgy. sz. — 3577/1947. jzói sz.
45. Uo. 1947. augusztus 11-i r. kgy. 30. kgy. sz. — 1892/1947. jzói sz.
46. NmL Kjkv. 1946. szeptember 21-i kgy. 20/1946. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 76/1947. kgy. sz.
47. Uo. 1947. szeptember 4-i rk. kgy. 90/1947. kgy. sz., Szé.j.fjz. 275/1949. sz.
48. Kml D. Kjkv. 1947. április 28-i tisztújító (továbbiakban: tu.) kgy. 10. kgy. sz. — 1285/1947. jzói sz., uo. 14. kgy. sz. — 1287., 15. kgy. sz. — 128/1947. jzói sz.
49. Uo. 1947. augusztus 11-i r. kgy. 26., 27. kgy. sz. — 2320., 2404/1947. jzói sz.
50. Uo. 1947. május 22-i r. kgy. 22. kgy. sz. — 1479/1947. jzói sz., 1947. augusztus 11-i r. kgy. 28. kgy. sz. — 136/1947. jzói sz.
51. NmL Kjkv. 1947. május 22-i r. kgy. 54/1947. kgy. sz., 1947. szeptember 4-i r. kgy. 92/1947. kgy. sz.
52. Uo. 1947. május 22-i r. kgy. 28/1947. kgy. sz. határozat (hat.), 1949. június 25-i r. kgy. 65/1949. kgy. sz. hat., Kjkv. 1948. augusztus 1-i rk. kgy. 1/1948. kgy. sz.
53. Kml D. Kjkv. 1947. május 22-i r. kgy. 21. kgy. sz. — 1280/1947. jzói sz.
54. Uo. 1948. május 20-i r. kgy. 34. kgy. sz. — 16/2/1948. jzói sz., 27., 28. kgy. sz. — 972., 1145/1948. jzói sz.
55. NmL Kjkv. 1947. május 22-i r. kgy. 71/1947. kgy. sz., 1947. szeptember 4-i r. kgy. 92/1947. kgy. sz., 1948. április 1-i r. kgy. 1/1948. kgy. sz.
56. NmL Kjkv. 1947. november 6-i r. kgy. 96/1947. kgy. sz., 1948. április 1-i r. kgy. 1/1948. kgy. sz., 1947. január 18-i rk. kgy. 5/1947. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 57., 58/1947. kgy. sz.
57. Uo. 1948. augusztus 1-i r. kgy. 1/1948. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 63., 73/1947. kgy. sz., Szé. nk. 284/1948. sz.
58. Kml Eszt.j.fjz. 40/1945. sz., D. Kjkv. 1947. október 16-i rk. kgy. 37. kgy. sz. — 2625/1947. jzói sz.
59. Kml Eszt.j.fjz. 649/1945. sz., Szabad Esztergom (a Nemzeti Parasztpárt hetilapja) I. évf. 17. sz. 1945. szeptember 30., D. Kjkv. 1948. február 7-i r. kgy. 9/1948. kgy. sz., 1948. május 20-i rk. kgy. 24/1948. kgy. sz.
60. Kml D. Kjkv. 1948. október 4-i r. kgy. 43., 41., 42., 45., 46., 47., 44/1948. kgy. sz.
61. Uo. 1948. február 7-i r. kgy. 12., 14/1948. kgy. sz., 1947. május 22-i r. kgy. 20/1947. kgy. sz., 1947. augusztus 11-i r. kgy. 31/1947. kgy. sz., 1947. október 16-i rk. kgy. 42/1947. kgy. sz., 1948. március 4-i rk. kgy. 23/1948. kgy. sz.

Frau Leblanc geb. Mária Kelemen

*Kurze Zusammenfassung zu dem Essay „Identitäten und Unterschiede...“
– Beiträge zu der Tätigkeit der Szécsényer und Doroger Gemeindeselbstverwaltungen
von der Befreiung bis zum Jahre des Umbruches*

Das Essay fasst in der Entwicklung der Gemeinden Szécsény und Dorog die dokumentierbaren Identitäten und Unterschiede in den Jahren 1945–1948, in dem Zeitraum zwischen der Befreiung und dem Umbruch, zusammen.

Im Mittelpunkt des Aufsatzes steht die Organisierung, die Zusammensetzung, die Veränderung der örtlichen Selbstverwaltung, die Vorstellung der Betätigung der Selbstverwaltungsorgane in der Form einer vergleichenden Analyse. Innerhalb dieser Analyse bekommt eine herausgehobene Stelle die Frage des Gemeindehaushaltes, die Gestaltung des Gemeindebudgets, der Schlussrechnungen. Wir gewinnen einen Einblick in das Leben der beiden gleiches Recht besitzenden Ansiedlungen von der Abmessung der Kriegsverluste, von dem Ingangkommen des Lebens bis zur Frage der politischen, wirtschaftlichen, gesellschaftlichen Situation, der Funktionierung der Volksorgane, der politischen Erneuerung, des Wiederaufbaus, der Verwaltung, usw.

Das Essay, das die Identitäten und Unterschiede, die aus den administrativen, territorialen, wirtschaftlichen Eigenheiten der beiden Ansiedlungen stammen, hilft bei dem Kennenlernen der Geschichte von Szécsény und Dorog.

Nógrád színészete, 1790-1885

(Történeti vázlat)

Kerényi Ferenc

Nógrád sohasem tartozott a „színházás” megyék közé, területén nem emeltek állandó játékszínt, székvárosában ma is befogadó színházként működik a Megyei Művelődési Központ. Ha túl akarunk lépni a romantikus színháztörténet ilyenkor hagyományosan nemzeti felelősséget emlegető álláspontján, vizsgálunk kell mindazokat a történelmi törvényszerűségeket, amelyek a helyzet kialakulásához és művelődéstörténeti rögzüléséhez vezettek. Nógrád színháztörténete megiratlan, s az a nem-elsőrangú szerep, amelyet országosan játszott, nem mentheti fel hosszú távon a kutatást, elvégzendő dolgai alól.

A marxista történetírás megyei szintézisei különböző időpontokra teszik a színészet nógrádi megjelenését és különböző mértékben, de egybehangzón hangsúlyozzák e művészeti ág helyi jelentéktelenségét. A megyetörténet I. kötetében Belitzky János felidézte az első magyar hivatásos színtársulat és Nógrád kapcsolatát, a vándorszínészetet a megyében 1835-től adatolta.¹ A dualizmuskori II. kötet 16 sorban foglalkozik a színészettel és a Nógrádban (Balassagyarmaton, Losoncon, Salgótarjánban) megfordult társulatok közül 1902-ből nevezi meg másorral az elsőt.² A *Balassagyarmat története* 1810-ből említ vándorszínészt, majd szintén 1835-öt tárgyalja, a megyeház avatása alkalmából rendezett előadást, végül szórványadatokat közöl 1868 és 1898 között.³ A *Salgótarján története* leszögezi: „A kulturális élet szegénységének egy másik bizonyítéka [ti. a könyvtárhiány mellett] a színházis élet hiánya.”⁴ Legújabban viszont Praznovszky Mihály – a reformkori Nógrádról írva – jó néhány színháztörténeti adatra is hivatkozhatott.⁵

Mostani történeti vázlatunk csupán a fejlődésvonal megalkotásának első kísérlete, kiegészített adatbázison. Egyszersmind kutatási program és munkahipotézis Nógrád tízetes színháztörténetének megírásához.

*

Az első magyar hivatásos színtársulat 1790. október 25-én tartotta bemutatkozó előadását a budai Várszínházban. Az *Igazhízi* c. magyarított érzékenyjáték bemutatóján jelképesen Nógrád is jelen volt, az egykorú tudósítás szerint: „Nem szabad megfosztani a dicsérettől a zenekart sem, amely arany paszománttal ékes nemzeti ruhába öltöztetett nógrádi cigányokból állott, akik mindazonáltal választékos zenéjükkel az összes jelenlévők örömeire és meglegedésére azt hozták nyilvánosságra, hogy nekik is adott valamit a kegyes természet...”⁶ A zenekarról, amely a nemesi ellenállás

külsőségeit (nemzeti ruha, nemzeti zene) oly határozottan mutatta, nincs pontosabb adatunk, de ismerve a Nógrádban is birtokos gr. Ráday Pál vezetőszerépét a társulat létrejötté és első előadásai körül, feltehető, hogy ő szerződtette a muzsikusokat erre a rendkívüli alkalomra.

1969-ben levéltári kutatások alapján foglaltuk össze akkori ismereteinket az első magyar színtársulat és Nógrád vármegye kapcsolatáról.⁸ Azóta több fontos forrás került napvilágra, megjelent Kelemen László elveszettnek hitt naplója, 1801-es kéziratot találtunk a balassagyarmati fióklevéltárban. Ezek elsősorban Kelemen László 1800–1801. évi losonci kísérletének és kudarcának történetét íratják újra. Nógrád és a színészet kapcsolatát az 1790-es években az országosan tipikus vonások jellemezték: a nemesi ellenállás részének érzett nemzeti nyelvhasználat és eszköze; a színjátszás javára a rendek úgy szavazták meg a pártolás összegeit, hogy színielőadást megyéjükben még nem láttak; a megajánlás egy részét – a pénzgazdálkodás csaknem teljes hiányában – természetben tették⁹ és a megajánlott összegnek csak egy része fojt be a pesti színházi kasszába: az 1793. március 13-i közgyűlésen jegyzett 323 forint 50 krajcárból 1795. október 9-ig 133 forint 30 krajcár. A megajánlók 76 nevet tartalmazó listáját gr. Ráday Pál vezeti, s megtalálhatók rajta a nevezetes nógrádi személyiségek és familiák: Mocsáry Antal, a Sréterek, a Prónayak, a Kubinyiak, a Veresek, az Ivánkák, a Boryak stb.¹⁰ Az 1790-es évek közepére lezárult a nemesi felbuzdulás időszaka, a vármegyéek közgyűléseinek jegyzőkönyveiből a megszaporodó újoncoszási és hadiszállítási tételek szorították ki a mecénatírást. Nógrád is – bár öntudattal sorolhatta magát a törvényhatóságok egynegyedét kitevő 16 pártoló vármegye közé – ekképp foglalt állást: „... noha ugyan a nemzeti játszószer a jó ízlésnek, erkölcsnek, s anyai nyelvünknek pallérozó iskolája lenne; mindazonáltal fent említett okokból ezen feltételt kedvezőbb időkre (...) halasztani kelletik.”¹¹

A pest–budai magyar színtársulat (városiakó, magyar anyanyelvű polgári közönség híján, ütközve a német vándorszínészet erős hagyományával) 1796-ban feloszlott. Maga Kelemen 1798 után Nagyváradon, majd 1800-ban Szegeden, Kecskeméten (szülővárosában), Nagykőrösön és Gyöngyösön próbálta újjáalakítani, majd stabilizálni társulatát. A vándorszínészet klasszikus korszaka nyílt meg ezzel: az ekhósszekérre ült Thália maga indult felkeresni közönségét. Amint az az említett helységnevekből látható, a színészek elsősorban az Alföldön és annak peremvidékén, a színmagyar lakosságú mezővárosokban reméltek huzamosabb pártolást. Szeged, Kecskemét és Nagykőrös ingyen engedett át helyiséget a játszásra, az utóbbi két helyen díjmentes szállással és szállítással is segítettek őket, Pest megyétől pedig megkapták az 1796-os tönkrejutáskor megmentett és megőrzött játékszini könyvtárat. Az 1800. augusztus 24. és október 10. között Gyöngyösön játszott társulat azonban már tetemes, 140 forintnyi összeggel maradt adós. Kelemen naplójából¹² tudjuk, hogy a gyöngyösi kudarcot elsősorban az 1800 szeptemberében zajlott második nemesi felkelés okozta, amely a figyelmet teljesen elvonta pártolásukról, játszóhelyet már csak pénzért bérelhettek és továbbmenniük sem sikerült: a kiszemelt állomáshelyek közül Egert tűzvész pusztította, Miskolcon pedig az erdélyi színtársulat játszott. Így érkezett – ajándékfuvarral – 1800. október 12-én a Kelemen-társulat Losoncra, ahol 1801. március végéig tartózkodtak. (A Hatvan/ Gyöngyös–Pásztó–Salgótarján–Fülek–Losonc irány a későbbi vándortársulatok egyik gyakran járt útvonala lett a következő évtizedekben.) Új forrásaink – a Kelemen-napló, az említett színlap – és az 1801. április 1-jén felvett adósságlista figyelembevételével tartózkodásukról, tevékenységükről a következő kép bontakozik ki.¹³

A társulat ősszel a losonci külső piacon lévő vendégfogadónál (valószínűleg an-

nak udvarán vagy kocsiszínében), bérelt deszkákból épített színpadot. A tél beköszöntével a társulat nem tudott továbbutazni és „kényszerítették a várostól más épületet árendálni oly móddal, hogy abban bál-mulatságot is adhatott...” A téli játszóhelyről csak annyit tudunk, hogy a helyiség a belső piac vendégfogadójában volt, érte 50 forint negyedévi bérleti díjat kellett fizetni. Nézőterének három helyosztálya volt: az első hely 30, a második 15, a harmadik 6 krajcár belépődíjért. Kelemenék havi bérletet is hirdettek. A színingazgató naplója tele van panasszal: a város előljárói nem teljesítették a színpad felszerelésére vonatkozó szerződéses vállalásukat, a gyöngyösi adósság miatt ellenőrzés alá vonták a napi bevételeket (valóban: az adósságra és a Losoncon tett költségek fejében le is foglaltak negyedév alatt 400 forint) és állítólag visszaéltek a szabad bemenetel jogával. A nehéz körülmények a társulat időleges szakadásához vezettek. Ami a teljes együttest illeti, Losoncon összesen 9 színész és színésznő nevét ismerjük.¹⁴ Műsorukból a színlap megőrizte, 1800. február 1-i előadás adatolható, *A leányragadás* c. háromfelvonásos vígjáték. A németből fordított darab (Jünger-Károly Ferenc) 1793 óta szerepelt műsoron. Ugyanazon nap került sor a Kelemen említette bálra, 20 krajcáros belépti díjakkal.

Nógrád vármegye 1801 áprilisában vette zár alá az első magyar színtársulat töredékének megmaradt vagyonát, amelyet Kelemenék távozása fejében Losonc városa lefoglalt. Pest megye azonnal megkezdte a tájékozódást a játékszíni könyvtár visszaszolgáltatásáról, de érdemi tárgyalásra csak 1808-ban került sor, amikor két ládányi papírtörmelék maradt a könyvekből, kéziratokból és kottákból, valamint néhány kellék és díszletelem.

A Kelemen-társulat kudarca szükségszerű volt. A losonci tartózkodás eseménytörténete számos olyan részletet mutat (az érkezés említett útvonalától a kettős, téli és nyári játszóhelyen át a bérletezés és a jövedelmeket kiegészítő bálrendezés szokásáig), amelyek évtizedeken át jellemzik majd a vándorszínészetet. Ugyanez áll a társulat belső életére is. A megélhetési nehézségek, a működési feltételek ingatlansága hamar és ismételten bomlasztották az együttest – kivált, hogy 1792 óta Kolozsvárott is működött színtársulat és feltételezhetjük egy vagy több kisebb vándorcsoport létét is. Kétségtelen továbbá, hogy nem csupán erkölcsi elhivatottság, a nemzeti nyelv és kultúra terjesztésének szándéka tett színésszé többeket, hanem a pénzszerezés, a könnyű és rendszertelen élet ígérete is vonzott néhány aktorrá lett kétes egzisztenciát.

Mindazonáltal kialakult – a kényszerű és szükségszabta körülmények mindennapi kompromisszumai közepette is – a rendszeres művészi alkotómunka minimális feltételrendszere. A Kelemen-társulat lefoglalt könyvtárának maradványjegyzékéből tudjuk, hogy beszereztek regényt, történetírói munkát, eposzparódiát, kalendáriumot – tehát mindent, amiből hatásos színpadi történet kerekedhetett. A direktort dícséri, hogy mindvégig rendezett igazgatásra törekedett, s lényegében a pest–budai 1793. évi játékszíni szabályzat szellemében vezette a társulat belső adminisztrációját:

- „... 53 A Magyar Jádzó Színi Társaságnak Jegyző könyve
- 54 A Jádzó Társasághoz tartozó s a Játékok közben előforduló változásokat vagy ékesítéseket magában foglaló Jegyző könyv
- 55 Közönséges Vectigál
- ... 70 Magyar Theátrumi Zseb Könyvecske
- 71 Felsőség Parantsolattyának jegyző könyve”¹⁵

Sajnos, a társulat gazdasági, igazgatási, szcenikai irataiból és könyveiből egyetlen lapnyi nem maradt ránk.

A vándorszínészet számára Nógrád a másodrangú területek közé tartozott: az elsősorban északon vegyes nyelvű lakosság miatt a megye déli helységeit kedvelték inkább, de a városfejlődés alacsony fokán itt is csak kis előadásszámra, csekély közönségre és bevételre számíthattak. Az útvonalak természetesen azonosak a gazdasági élet érhalózatával: az említett, észak-déli irány mellett említendő a Vác-Balassagyarmat-Szécsény-Losonc és a Léva-Losonc-Rimaszombat-Rozsnyó útvonal. Az utóbbi (a magyar nyelvterület északi peremén) már Kelemen László terveiben szerepelt: erre szeretne volna menekíteni társulatát. Az előbbi járta 1816-ban az a Nógrád vármegye pártfogolta vándoregyüttes, amely azután Esztergomban talált pártolást.¹⁶

A nógrádi népességi és nemzetiségi viszonyok miatt a társulatok szemében felértékelődtek azok az alkalmak, amikor a nógrádi nemesség, amelynek számaránya az országos átlag fölött volt,¹⁷ mint közönség koncentrálódott. A vármegye ilyen ünnepe volt 1824 szeptemberében a tárnokmester látogatása, amikor Újfalussy Sándor társulata kísérte a megyében a vendéget. Ennek keretében játszottak Patvarcon, Szentiványi Anzelmnél, ahol – érdekes adat a zenei műkedvelésre is! – Újfalussy duettet énekelt a háziasszonnyal és Kisterenyén, Gyürky Pál alispán kerti üvegházában.¹⁸ Az anonym tudósító a társulat öt tagját említi névről: közülük Hetényi József később maga is vándorigazgató lett, a komikus „Koncz” pedig valószínűleg azonos Kelemen hajdani, Losoncon is megfordult színészeivel. 1835 októberében az új vármegyei ház avatására hívta meg a Miskolcra érkező Kilényi Dávid színikazgató három fellépésre (egyébként a nógrádiak kérésére) Dérynét, valamint a budai Várszínház együtteséből még Bartha Jánost és Telepi Györgyöt.¹⁹ Ugyanebben az évben a megyében nem először járó Balog István – balassagyarmati, szécsényi és szügyi játszás – után a megye legjelentősebb gazdasági eseményére igyekezett, a losonci gyapjúvásárra.²⁰ Ennek jelentőségét mutatja az a datálatlan színlap is az 1830-as évek közepéről²¹, amely a losonci Arany Sárkány fogadó termébe invitált, „I. helyet” kínálva 50, másodikat 25 krajcárért, míg a „galéria”, azaz a karzat belépti díja 15 krajcár volt váltócédulában. Könyves Máté színtársulata ezen az estén, tagjai között a Nemzeti Színház alapító tagjává emelkedett Fűncsy Lajossal, Kiss Endre *Losonczon a gyapjúvásár* c. háromfelvonásos énekes vígjátékát adta elő – alkalmasként egyikét azoknak a magyarított német vígjátékoknak, amelyeket a fordító-átdolgozó mindig a játszóhely körülményeihez, helyzetéhez alkalmazott, így keltve az eredetiség és az újdonság látszatát.

A Nógrádot járt vándortársulatok műsorának elemzésére először 1826-ból van lehetőségünk, amikor Balog István az év áprilisában Vácott újjáalakította társulatát, nyolcadmagával érkezett Balassagyarmatra s ott négy, majd Losoncon öt előadást tartott. Kilenc előadott produkciója között klasszikusokat is találunk, így Franz Grillparzer *Szappho* c. tragédiáját és *Ősanya* c. végzetdrámáját, Kisfaludy Károly *Kemény Simon* c. vitézi játékát, az 1820-as évek viszonylag friss sikerdarabjait. Természetesen a műsort nem lehet a pusztán címek alapján minősíteni: e daraboknak mindenkor helyi változatát adták elő a vándorszínészek, alkalmazkodva a játszóhely adottságaihoz, a társulat létszámához és összetételéhez, sőt olykor a közönség kívánságaihoz is. Erős szöveghúzások, összevont vagy elhagyott szerepek, minimálisra csökkentett látványosság jellemezték ezeket az előadásokat. A játékrend zömét azonban nem a zanzásított klasszikusok tették ki, hanem a szórakoztató darabok: zenés vígjátékok, tündérbohózat, rablótörténet a hírneves Rinaldo Rinaldininról meg „quodlibet”, azaz jelenetekből, ének- és táncszámokból álló egykorú kívánság-

műsor. A társulatok összehangolatlan mozgását jól mutatja, hogy Balogék Losoncon beleütköztek egy másik vándoregyüttesbe, Pergő Celesztin társulatába.

1832-ből színházi zsebkönyv őrizte meg Fekete Gábor színtársulatának névsorát és műsorát, alkalmat adva bizonyos egybevetésekre is a hat évvel korábbi forrással.²³ Három losonci és öt balassagyarmati előadásukról tudunk. Az eredetileg 10 férfiből és 4 nőből álló társulat a megyeszékhelyen kettőszakadt: 3 férfi és 2 nő vált ki. A műsor arányai fölöttébb hasonlítanak a hat évvel korábbihoz, sőt az egyik vígjáték ismétlődik is. Feketéék játszottak először Katona Józsefet Nógrádban – persze nem az akkor még bemutatlan *Bánk bánt*, hanem – *Hédervári Cecília* címen – a magyar környezetbe helyezett *Aubigny Clementiát*. Ők sem nélkülözhatték a költségesebb bonyolultabb technikájú darabokat pótoló alkalmi látványosságokat: műsorukon szerepelt a *Sámson és Delila* c. tabló, vagyis élőkép. Feketéék táncbetétekkel is tarkíthatták műsorukat. Férfiszínészei közül Egri Jánosról tudjuk, hogy keresett táncosa volt a vándortársulatoknak, míg Vasvárinéről a zsebkönyv is megjegyzi: „Magyar, s más conversations [=társasági] Táncz Tanítóné.”

E kistársulatok előadásai a tudomány eszközeivel, hitelesen rekonstruálhatatlanok. A szövegek helyi változatai csaknem teljesen elpusztultak, nem ismerjük az egykori, alkalmi játszóhelyek adatait, mint ahogyan elhasználdtak díszleteik (festett papírból voltak, léckeretre erősítve) és jelmezeik, amelyek közül a női ruhák a színésznők tulajdonát képezték, míg a férfiakét részben az igazgató tulajdonát képező közös ruhatárból biztosították. A magyar vándorigazgató tehát nem kistökés; biztosítékul szolgáló vagyona mindössze a játékdarabok, díszletek és férfiruhák csekély értékű gyűjteménye. Nincs okunk feltételezni, hogy e társulatok működése Nógrádban helyi sajátosságokat mutatott volna fel. Ezért a téma iránt részletesebben érdeklődők figyelmét a megyében is játszott Balog István és Szuper Károly kiadott naplóira, valamint a kistársulatok működését országosan rekonstruáló újabb munkákra irányíthatjuk.²⁴

Az 1830-as évekre kétségkívül megnőtt az érdeklődés a színészet iránt: 1835-ben Pásztó 11, Szécsény 12, Balassagyarmat 14, Szügy 15, Losonc pedig (gyapjúvásárára alkalmából) 12 előadást tudott fogadni.²⁵ A tendencia némileg megfordult 1837-tel: a Pesti Magyar Színház várvavárt megnyitása odavonzotta a vándortársulatok legjobb erőit, mérce és életcél lett a számukra, amit jól szemléltet Szuper Károly naplója. A fiatal komikus színész 1845-ben éppen Balassagyarmaton várta szívszorongva a híreket, meghívják-e a Nemzeti Színházba.²⁶ A reformkor végére Nógrád a magyar színészet által hirtokba vett terrénumnak számított: 1846. évi tervében a vegyes lakosságú területek bejátszására Egressy Gábor nem számította ezek közé a megyét²⁷ – valószínűleg saját tapasztalatai alapján, amelyeket 1842. évi losonci fellépése során szerzett.

Nógrád reformkori színészetének adatai a jövőben vélhetően még szaporodni fognak – anélkül azonban, hogy az alapvető képet megváltoztatnák.

*

1849, a szabadságharc bukása után a színészet szerepe, funkciója gyökeresen megváltozott, működésének feltételrendszerével együtt. Fő feladata a reformkor értékeinek megőrzése, átörökítése lett a passzív ellenállás éveiben. A színészet támogatása ezért hazafias tetteknek számított, ami kétségkívül visszalépést jelentett az 1840-es

évekhez képest, amikor a magyar színművészet elfoglalta helyét a romantikus művészetek rendszerében. A megőrző tendencia és az irodalmi élet nyilvánosságának korlátozott volta, a Vörösmarty-nemzedék távlatvesztése, idő előtti kihalása a műsorban is zömmel a régi repertoárt tartósította, amely éppúgy kétarcú volt, mint a passzív ellenállás egésze. Továbbra is gazdálkodott értékekkel, de újak létrehozása, az európai horizont szem előtt tartása már nem lehetett napi követelmény. A magányos írói alkotóműhelyekben (a Felvidéken a nógrádi Alsósztrégován, a gömöri Hanyván) születtek ugyan remekművek, de a létrehozásában és fogyasztásában is közösségi, ekkor már szakosodott kapitalista üzemenként működő színészet más lehetőségeket kívánt volna fejlődéséhez. A magyar közigazgatás (és ezzel a hagyományos, területi pártolás) felfüggesztése, a katonai közigazgatással életbe lépő új területi rendszer, a belső migráció akadályozása egyaránt a rendszeres színészet ellen hatott.²⁸ Ehhez járult Nógrádban az egyik kultúrközpont, Losonc pusztulása 1849-ben, ami a műkedvelést segítette országszerte, a város felsegélyezésére tartott előadásokkal.

Nógrád színház történetének e korszaka még kutatlan; elsősorban a megyefőnöki iratok áttekintése gazdagíthatja ismereteinket, minthogy itt archiválták a társulatok működési engedélyeit, szerencsés esetben a társulati névsor, az eddigi tevékenységet igazoló okmányok, a tervezett műsor mellékletével. Ugyancsak feltáratlan az 1850-es évek sajtója.

Jelenlegi tudásunk szerint a szabadságharc bukása után először 1850 októberében játszott egy közelebről nem ismert szintársulat, hatékony pártolással.²⁹ 1852 elején Mátrai István társulata Esztergomból érkezett Balassagyarmatra; ugyanebben az évben már Losonc is újra felbukkant a színházügy térképén, Kétszery József és Kőszegi Endre együttesét fogadva-pártolva.³⁰

Az 1860-as évektől megszaporodnak adataink Nógrád színészetéről. Nemcsak az országos politikai helyzet változásának tünete ez. Ismételt kísérlet történt ekkor a színházi szaksajtó megteremtésére és helyi eredményként tarthatjuk számon a Kéknymda megalakulását a megyeszékhelyen, amely rendszeresen készített színházi nyomtatványokat: színlapokat, köszöntőverseket. A legkorábbi, ismert produktuma is egy ilyen versezet, amely 1862. augusztus 30-án üdvözölte a Balassagyarmaton vendégszereplő ifj. Lendvay Mártonné Fancsy Ilkát, a Nemzeti Színház tagját, aki – férjével együtt – utóbb Losoncon is fellépett.³¹ A Nemzeti tagjainak gyakori vendégszereplése nemcsak pénzkeresetül szolgált az ország legjobb színészei számára, hanem anyagi és szellemi gyarapodást jelentett az őket meghívó és fogadó szintársulat és persze a közönség számára. A vendég rendszerint olyan újdonságot hozott magával, amelyben neki bravúrszerepe volt. Alakítása köré komponálódott az előadás, ebben a szintársulat tagjai legjobb képességeik bemutatására törekedtek. Utóbb pedig utánozni-másolni igyekeztek mindazt, amit tőle tanultak. Az 1860-as években ilyen vendégszerepléseken láthatta a megye közönsége Prielle Kornéliát és Szerdahelyi Kálmánt is.³²

Az 1860-as évek elején a színészet hazafias-politizáló jellege erősödött, példázatos előadásaival a kortársakban 1848 folytathatóságának illúzióját táplálta. Jól megfigyelhető ez Locon 1862. évi, csaknem folytatólagos műsorán, amelyet a Hölgyfutár rendszeres tudósításából viszonylag jól ismerünk. Tóth József és Kőszegi Endre társulatát Pázmán Mihályé váltotta, aki június–augusztusi előadásain bemutatta azokat az új sikerdarabokat is, amelyek ugyan csekély irodalmi-esztétikai értéket képviseltek, de az 1860/61-es politikai fellendülés, az újrainduló alkotmányosság légkörében keletkeztek, amely – mint azt a megyetörténetből tudjuk – Nógrádban az 1848-as eszmehűség jegyében, igen erős aktivitással zajlott. Ezek a játékdarabok már nem a

Nemzeti Színház műsoráról kerültek át a vándortársulatokéra, mint a veretes, példázatos mondanivalójú történelmi tragédiák, hanem a Budai Népszínház mutatta be őket először. Pázmánék is eljátszották (közkívánatra megismételve) Szigligeti Ede 1848-ban írott drámáját, a *II. Rákóczi Ferenc fogságát*; az újabbak közül pedig Tóth Kálmán *Dobó Katicáját*, Dobsa Lajostól az *István királyt* és a *IV. Lászlót*. A legnagyobb érdeklődést kiváltó produkció azonban elmaradt: a július 27-re hirdetett *Honvédkuszárok* c. népszínmű előadását betiltották. Balázs Frigyes és Almási Balogh Tihamér darabja a Budai Népszínház júniusban bemutatott újdonsága volt, a szabadságharc első színpadi ábrázolása.³³

1864-ben – színlapról – értesülünk először Balassagyarmaton „a sétányon épült diszes nyári színkör”-ről, ahol Dráguss Károly színtársulata játszott és ahol három helyosztály (zártszék 1 forintért, földszint 60, karzat 30 krajcárért) várta a nézőket. E színköréről a várostörténeti monográfia nem tud; talán a városi levéltár szolgáltathat adatokat építésére, bérbeadásaira, befogadóképességére, technikai felszerelésére vonatkozóan.

Az 1860-as évek közepére a színházhoz fűződő reformkori elképzelések, eszmarendszerek és illúziók valóságtartalma kimerült. Noha szólamokban, a régi pártolási formák látszólagos fenntartásával a jogfolytonosság megvolt, mindinkább és egyre leplezetlenebbül került előtérbe a színészet kapitalista, üzleti szempontja. Jó példa erre a problémakörre a Budai Népszínház alapítása, építése, rövid működése és bukása. A megnövekedett számú (kb. 30) vándor-színtársulat egymással is harcot vívott a közönségért és a bevétel reményében fércműveket, valamint kizárólag szórakoztató műsort mutatott be, elsősorban friss operetteket és tartós sikerű népszínműveket, még akkor is, ha ezek színvonalasabb előadására a tárgyi és a személyi feltételek nem álltak rendelkezésre. (Jó példa erre a cimbalomkíséretes operett ügye, amelyről – Dalnay Artúr társulatának előadásában 1871/72-ben – Török Zsigmond ügyvéd tudósította Balassagyarmatról A Színpad c. szaklap olvasóit.)³⁴ E kistársulatok prózaműsora ezzel szemben menthetetlenül elavult, szép számmal szerepeltek rajta az 1820–30-as évek hajdani sikerdarabjai.

A Színi Tanoda csak 1866-ban nyitotta meg kapuit, ekkor kezdődött el Magyarországon a színészképzés. (Az első rendezői tanfolyam csak 1929-ben!) Így egész sor képzetlen, színésznek is tehetségtelen színigazgató járta az országot. Az 1860-as évek végére napirendre került a vidéki színészet sorsának rendezése.

A nógrádi színészet helyzetére – az országos tendenciák pontos megfelelőjeként – 1871. évi példát hozhatunk. Gerő-Grau Jakab 12 főnyi együttese április 30-án indult Léváról Losoncra, ahol június 18-ig játszottak; útjuk innen Rozsnyóra vezetett, tehát a hagyományos útvonalak egyikét járták. A csekély létszám miatt egy-egy színész több szerepkört is ellátni kényszerült, olykor pedig technikai funkciókat is. Az igazgató maga „a széles komikus” szerepkörét vállalta, felesége „drámai anya és hősnő” volt. Az együttes rendezője apaszerepeket játszott, valamint „pedáns komikus”-ként van feltüntetve a társulati névsorban, de ő volt az intrikus is. A többi öt színész-nő között „szende”, „másodszende és alténekesnő”, „segédaltistáné”, „segédkomika és szoprán”, „segédszínész” található. A két, még nem említett férfi közül az egyik egyszemélyben volt „segédkomikus, kántató, tenor I.”, a kellékes egyben a basszus-szólamot is fújta. A társulat a sígóval és a pénztárossal vált teljessé. A személyi adottságokból már következtetni tudunk a műsorra. Losoncon 25 darabot játszottak, mindegyiket egyszer. Közülük 7 (tehát a műsor 28%-a) 1848 előttről származott, azaz 23 éves vagy annál régebbi volt. A szerzők között Szigligeti vezetett népszínműveivel és vígjátékaival. A nevezetesebb szerzők és játékdarabok a következők

voltak, zárójelben az ősbemutató éve: *Csikós* (Szigligeti, 1847), *Viola* (Szigeti József népszínműve Eötvös József *A falu jegyzője* c. regényéből, 1851), *Liliomfi* (Szigligeti, 1849), *Fenn az ertyő, nincsen kas* (Szigligeti, 1858), *Dobó Katka* (Tóth Kálmán, 1861). A társulat igyekezett újdonságokkal kedveskedni közönségének: Tóth Kálmán *Nők az alkotmányban* c. vígjátékát három és fél hónappal a nemzeti színházi bemutató után tűzték műsorra Losoncon. A *Közönyt könnyen* nem a spanyol Moreto y Cabana világhírű vígjátéka volt, hanem Győry Vilmos – címet kölcsönző – darabja, amelynek jogdíjáról a szerző lemondott 1870-ben – s éppen az élelmes Gerő lett első műsorra tűzője.³⁵ Gerő egyébként nem először járt a megyében. Az előző esztendőben, 1870-ben már játszott Losoncon, s feljegyezték róla, hogy ő volt az első, aki ott sikert tudott elérni. Ennek érdekében vendégművészeket is hívott, így lépett fel Balassagyarmaton és Losoncon Klischnigg Ede és leánya, az „egész Európában ismeretes páratlan majom-személyesítő és utánzó”.

A legnevezetesebb színpadi személyiség azonban Nógrád játszóhelyein ekkor a fiatal, még színészként és ügyelőként foglalkoztatott Tóth Ede volt, a későbbi népszínmű-író, akiről 1870-ben a balassagyarmati tudósító, a már hivatkozott Török Zsigmond az alábbi jellemzést adta: „Tóth Ede – levonva gyakran az érthetetlenségig szapora beszédét – igen értelmes; főként társalgási apa és pedans komikumokban bármely társaságnál is megállja helyét. Tisztán öltözik, és sok gondot fordít maszkjára!”³⁶ A fiatal vándorszínész 1867-ben fordult meg először Nógrádban; három évvel vagyunk *A falurossza* megírása és hattal korai halála előtt.

A vándortársulatok helyzetének, működésének esetlegességét jól példázza, hogy a hagyományos szezonkezdetkor, április elején 1870-ben az országosan számontartott 31 színigazgató közül három időzött Nógrádban: Beke Istvánné és Zádor Zoltán együttese a megyeszékhelyen, Balassagyarmaton, Gerő Jakabé Losoncon, míg Nagy Sándoré Salgótarjánban. (Utóbbi helységről ez az első színészettörténeti adatunk.)³⁷ Ugyanezen év végén azonban egyetlen színtársulatot sem találunk a megye területén.³⁸

Az évtized végére sokasodni kezdtek azok a jelzések és események, amelyek a vándorszínészet ügyének rendezését sürgették. 1869-ben megalakult az első magyar általános színházi ügynökség, amely lapot is indított, *A Színpad* címen. 1871. április 6. és 8. között ülésezett az első magyar színészkongresszus, amely céljának vallotta a „kebelzet”, azaz egy színészszövetség létrehozását, a segélyegylet és a nyugdíj-intézet felállítását. Az első szakmai szervezkedések azonban nem tudtak gátat vetni a kedvezőtlen tendenciáknak, az 1870-es években tovább nőtt a társulatok és a pályán lévő színészek száma, ami elsősorban az operettkultusz felfutásával magyarázható. A színházi zenekar és kórus állandósulása megnövelte a társulati létszámot. Nem változtatott ezen az évtized másik műsordivatja, a Tóth Ede és Csepreghy Ferenc nevével fémjelvezhető második népszínműhullám sem. Az 1870. évi 31-ről 1876-ra 37-re nőtt a működő és 43-ra az engedélyezett színigazgatók száma, akik mellett azonban „kontárok”, azaz engedély nélküliek is működtek. A színészlétszám az 1873. évi 900-ról 1879-ben 1300 főre emelkedett.

A színészet mennyiségi adatainak felfutása megnövelte nógrádi adataink számát is. A *Színpad* 1869 és 1877 közötti kimutatása szerint 9 nógrádi helység szerepelt rövidebb-hosszabb ideig vándortársulatok állomáshelyeként: Balassagyarmat, Losonc, Salgótarján, Szécsény, Fülek, Pásztó, Petény, Szirák, Érsekivádkert.³⁹ Ennél pontosabb – részletesebb képet a helyi sajtó, továbbá a játszási engedélyeket kiadó szolgabírói hivatalok levéltári anyagának feldolgozása után nyerhetünk. Maga a hivatkozott kimutatás azzal a céllal készült, hogy színikerületi rendszert építsen ki

Magyarországon, kiküszöbölve az útvonalak esetlegességét, megszüntetve a fölösleges, közönséglvonó konkurenciát, kiszorítandó az engedély nélküli színigazgatókat a pályáról. E tervezett szabályozás organikus folyamat eredménye volt. A hazai városfejlődés alacsony fokán már a XVIII. század végén, tehát a hivatásos színészet kialakulásával csaknem egyidőben kiderült, hogy a német példa (sok kisváros, saját színházzal) nálunk nem lesz követhető, hanem egy-egy tájegység, a kalendárium adta közönségkoncentrálnálási lehetőségekkel (vásár, szünet stb.) tud csak jól-rosszul eltartani, működtetni egy színtársulatot. (Az első ilyen tervet már Kelemen László megfogalmazta 1798-ban; egy kelet-magyarországi, Debrecen, Nagyváradot és a Hegyalját felölelő körzet plánjában.) A körzeti rendszer tervét most az 1873 áprilisában tartott III. színészkongresszus vetette fel, a felosztás 1877-ben már készen állott, végül 1878 decemberében az V. színészkongresszus fogadta el, némi módosításokkal.

Az előleges terv szerint az országot 22 színikerületre osztották volna. Nógrád a VIII. kerülethez tartozott, amelynek főállásúul Rimaszombatot tervezték, „fiók-állásokul” pedig az alábbi helységeket: *Balassagyarmat*, *Besztercebánya*, *Dobsina*, *Fülek*, *Jolsva*, *Losonc*, *Pelsőc*, *Rozsnyó*, *Szántó*, *Salgótarján*, *Selmechánya*, *Szécsény*, *Szirák*, *Szliács*, *Torna*, *Tornallya*, *Vadkert*, *Zólyom*.⁴⁰ Mint látható, a kilenc, színtársulatot több-kevesebb rendszerességgel fogadó nógrádi város és község közül hét szerepelt a körzeti tervben. 1878. december 16-án az V. színészkongresszus végül 30 kerületre osztotta fel az országot. Nógrád a 16. színikerületbe került, Rimaszombat körzetközponttal, a következő (erősen módosult) állomáshelyekkel: *Tornallya*, *Putnok*, *Szécsény*, *Losonc*, *Balassagyarmat*, *Fülek*, *Salgótarján*, *Pásztó*, *Hatvan*, *Szirák*, *Aszód*, *Gödöllő*, *Pécel*, *Újpest*, *Szentendre*. A 30 színigazgatói engedélyért a bevezetés időpontja, 1879. október 1. után pályázni kellett. Összevetésül: 1878 nyarán 42 vidéki társulat működött. Az 1879. januári helyzetfelmérés nem talált színtársulatot Nógrád megyében.⁴¹

A Színpad hivatkozott összeállításának mintájára — a további kutatás segítésének szándékával — az alábbiakban közöljük a körzetesedés előtti évtizedben Nógrádban megfordult színigazgatók eddig ismert tételes jegyzékét, állomáshelyeik és az évszám feltüntetésével:

Beke Istvánné	Balassagyarmat, Szécsény	1870
Nagy Sándor	Fülek, Salgótarján, Pásztó	1870
Gerő Jakab	Losonc, Balassagyarmat	1870
	Losonc	1871
Völgyi György	Losonc	1870, 1872
	Balassagyarmat	1871, 1872
		1873, 1878
		1879
Dalmay Artúr	Szirák, Szécsény, Balassagyarmat	1871
	Balassagyarmat	1872
Szegedy Mihály	Losonc	1872
Balogh György	Salgótarján	1872, 1873
	Losonc	1872, 1873
	Fülek	1873
	Balassagyarmat, Szirák	1877
Kiss Gyula	Salgótarján	1873
Kőszegi Endre	Pásztó	1873
	Szirák	1879

Solymosy Elek	Losonc	1873
Balogh Alajos	Losonc	1874
	Salgótarján	1874
Miklósy Gyula	Losonc	1874, 1875
Aranyosy Gyula	Balassagyarmat	1875
Borsos József	Salgótarján, Szécsény, Losonc	1875
Paksy Mihály	Pásztó	1877
Borsody P. Lajos	Salgótarján	1877
Polgár Gyula	Balassagyarmat, Losonc	1878
Dálnoki Gaál Gyula	Balassagyarmat	1878
Gáspár Jenő	Losonc	1878, 1879

A színikerületi rendszer kialakítása szervezettebbé tehetné ugyan a magyar színházi életet, kiszűrve a belügyminiszteri engedély nélkül addig tevékenykedhetett igazgatók működését (8–10 ilyen lehetett az országban), de természetesen nem oldhatta meg a pártolás problémáit. Ennek szomorú, ám jellemző esetét éppen a 16. színikerület példáján szemlélhetjük. A Nógrádot is magában foglaló körzet igazgatására Hubay Gusztáv nyújtott be kérelmet Rimaszombatról, az anyaváros hatósági engedélyével. A színészegyesület lapja 1879. augusztus 16-án közölte az engedély megadását, s ezt megerősítette október 1-jén, a körzeti rendszer élethelépésekor, amikor a direktor maga még a körzeten kívül, Rózsahegyen tartózkodott. Körzetbeli működését Losoncon kezdte meg, 19 tagú (11 férfi, 8 nő), népszínmű-, operett- és prózaműsor előadására egyaránt alkalmas társulatával, amelyben ismert vagy a jövőben ismertté váló színészt nem találunk. Az igazgató maga a drámai és kedélyes atya szerepkörét látta el. Tegyük hozzá: Hubay (Klinger) Gusztáv (1825–1908) egyike volt a legtapasztaltabb vándorigazgatóknak. 1839 óta szerepelt színészként, 1858 óta igazgatott. Tekintélyét nagyban emelte, hogy honvédszázadosi rangban harcolt a szabadságharcban és Világos után börtönbüntetést is szenvedett.

Alig egy hónappal a színikerületi rendszer indulása után, 1879. november 1-jén a színészegyesület központi igazgatótanácsa tárgyalta és elutasította – mint hatáskörén túli témát – Hubay levelét, amelyben kérte, hogy csatolják a 16. színikerülethez Selmebányát, Ipolyságot, Érsekújvárat és Vácot, „mert jelen kerületiükben képtelen magát fenntartani.” Hubay társulata proporciós rendszerű volt, azaz a tagok nem havi „fixumot” kaptak, hanem a bevételből művészi súlyuk arányában részesedtek. Ebben az esetben viszont az igazgató köteles volt akkor is élelmezni társulatát, ha az veszteségesen működött. Most ez nem történt meg Losoncon, s már novemberben megérkezett a színészegyesület igazgatótanácsához a társulat panaszja. Az együtttest több tagja elhagyta, emiatt egyre kevesebb előadást lehetett tartani, működésük olykor hetekre szünetelt. Átmeneti megoldást csak a színikerület határainak átlépése hozhatott, 1880 elején Hubay Ipolyságon, utóbb Vácot játszott, jó pártolás mellett, s jövedelmeiből újjá tudta szervezni (14 fővel) társulatát. Minthogy hasonló gondok másutt is előfordultak (a Budapesten szerződés nélkül maradt színészek például a 16. színikerület egyik állomásán, Szentendrén akartak játszani), 1880 nyarán a színészegyesület igazgatótanácsa a körzeti rendszer ellen szavazott, 9:19 arányban. A nemmel voksolók között volt a Nógrádban ismert igazgatók közül Hubay Gusztáv, Völgyi György, Gáspár Jenő. Hubay nem sokkal korábban sajtónyilatkozatban tiltakozott egy rendkívüli színészegyesületi közgyűlés terve ellen (Balassagyarmatról, 1880. június 13-án), mondván, nincs pénze követküldésre...

Az 1880 nyarán mégis egybehívott II. rendkívüli színészközgyűlés augusztus

10-én szavazott a színikerületek javított rendszerének tervéről. Ellene szavaztak 34-en (köztük az említett színigazgatók, a végül megjelent Hubayval együtt), mellette 25-en. Így október elsejétől az amúgyis ideiglenesen bevezetett színikerületi rendszert – szintén ideiglenesen – felfüggesztették, helyébe egyéves, bárholi játszásra jogosító engedélyek léptek. Ezek kiadását a helyhatóság előzetes engedélyéhez kötötték, a színigazgatónak vállalnia kellett a rendőri és a színészegyesületi alapszabályok betartását és a helyi szegényalaprak jövedelemhányaddal tartozott. Megszigorították az engedély nélküli társulatszervezőkkel kapcsolatos rendszabályokat, komoly pénz-bírságot róva ki rájuk.¹²

(A történeti igazsághoz tartozik, hogy a kezdeti problémák dacára – mint említettük – később a színikerületi rendszer lett, bár többszöri módosítással, a magyarországi népesedési, települési és műveltségi viszonyoknak legjobban megfelelő szervezeti forma, amely 1949-ig, a színházak államosításáig állt fenn.)

A színikerületi rendszer ideiglenes felfüggesztésével ismét megnyílt az út a különböző társulatok előtt Nógrádba. Igazgatóik névsorát így folytathatjuk 1885 júniusáig:

Völgyi György	Balassagyarmat	1881
Jakab Lajos	Losonc, Balassagyarmat	1880, 1881
Miklós Gyula	Salgótarján	1881
Lánczy Pál	Szirák	1881
Gáspár Jenő–Bárády Károly	Pásztó, Losonc, Salgótarján	1883
Farkas Gusztáv	Balassagyarmat, Szécsény, Losonc	1883
	Salgótarján, Várgede	1884
Pesti Lajos	Losonc	1883, 1884
Polgár Károly	Salgótarján	1884
Sághy Zsigmond	Balassagyarmat	1884
Gaal Sándor	Szirák, Szécsény, Salgótarján	1884
Komlósy József	Losonc	1885
Bárády Károly	Salgótarján	1885

Az 1870-es, 1880-as években a nógrádi színészet viszonyai nem mutatnak olyan minőségi, művészi változást, hogy ne lenne indokolt a korszak egységben tárgyalása. E két évtizedben továbbra sem épült állandó színházépület Nógrádban. Balassagyarmaton 1873. június 15-én nyitotta meg Völgyi György társulata az új nyári színikört, amelyről újabb helytörténeti kutatásoknak kellene megállapítani, hogy azonos-e az 1860-as években említetttel, s azt csupán felújították, korszerűsítették vagy más helyen, újat építettek. Színlapokról¹³ megállapítható, hogy többféle helyosztály létezett: páholy, körszék, zártszék, földszinti hely, karzat, továbbá kiadtak kedvezményes katonai- és gyermekjegyet is. A befogadóképességről nincs adatunk. Az itt megfordult társulatok vígjátékot, népszínművet és operettet játszottak elsősorban, közönségüket bérlettel igyekeztek megszervezni. A szórakoztató zenés műfajok nagyobb létszámú társulatot feltételeztek (zenekarral, kórusal), ami viszont megnövelte az előadások költségeit és időnkénti emelt helyárahhoz vezetett. A színigazgatók igyekeztek újdonságokkal kedveskedni: Jakab Lajos például 1880 augusztusának végén, hét hónappal a nemzeti színházi ősbemutató után már meghirdette Csiky Gergely első áttűtő sikerét, a *Proletárok* c. vígjátékot. Ugyanő elsősorban korszerű operettműsorával igyekezett megnyerni a megyeszékhely közönségét: műsorán Lecoeq, Suppé, Offenbach, Delibes, Strauss művei szerepeltek; a *Denevér* is *Bőregér*

címen. A prózadrámákra és ezen belül a csekélyebb részarányú klasszikus repertoárra kevesebb figyelmet fordítottak. Ezek látogatottságát vendégművészek meghívásával igyekeztek növelni – változó sikerrel. 1873-ban Völgyi társulatánál lépett föl Gyöngyösiné Mátray Laura, akit a kortársak Prielle Kornéliával tartottak egyenlő képességűnek, ám aki férjhezmenetele után csak vendégszerepléseket vállalt, elhárítva a Nemzeti Színház többszöri meghívását is. Scribe–Legouvé *Adriana Lecouvreur* c. drámájának címszerepében Balassagyarmaton áttűtő sikert aratott, a nagyszámú nézősereg nevében koszorúval és karpereccel tisztelték meg. Ez az eset a ritkábbak közé tartozott.⁴¹ 1877-ben Balogh György társulatának meghívására Egressy Ákos és Molnár György vendégszerepelt Balassagyarmaton. Az utóbbitól, a neves Shakespeare-színésztől és a kiváló rendezői tehetségtől tudjuk, hogy Egressyt 12 előadásra hívták meg, de az érdeklődés hiánya miatt és a hetedik előadáson, a *Macbeth*en kirobbant botrány okán félbeszakítva vendégjátékát távozott. Ekkor merült fel Molnár György meghívásának ötlete. Ő sem járt jobban, de a színésznek, rendezőnek egyaránt kiemelkedő, színigazgatói gyakorlattal is rendelkező, Molnárnak köszönhetjük, hogy vendégszereplésének számos részletét megörökítette emlékirataiban.⁴⁵ Molnár hat estére szerződött a nyári színpadra, amelynek kinyitható hátulja volt, kilátással az Ipolyon túli hegyekre. (A táj bekomponálását az előadásba egyébként éppen Molnár kezdeményezte Magyarországon először, még 1868-ban, a Budai Népszínház *Bém hadjárata* c. színművében, ahol a Gellérthegy szolgált a csatajelenetek természetes háttéréül, íteggállásokkal.) A *Coriolanus* c. Shakespeare-dráma címszerepében fellépő Molnár megörökítette a balassagyarmati előadás jelmezeit is: „Furcsa látvány volt Coriolan jelmezeit nézni: annyit azonban mégis meg kell jegyezni, hogy bámulatos leleményességgel állították elő a római tunikákat és palástokat – fehér lepedőkből, a volszkusok jelmezeit pedig sörház- és kávéházbeli abroszokkal és tarka ágyszerítőkkel.” Az érdeklődés mindazonáltal csekély volt. Molnár megemlíti, hogy a megyeszékhely gazdag zsidó közössége is távolmaradt, pedig Dóczi Lajos *Utolsó próféta* c. drámáját rájuk gondolva vette műsorára. A proporeciós rendszerben működő társulat a vendégművész járandóságát nem tudta kifizetni, sőt Molnár köpenye is zálogban maradt. Innen Lévára ment, Hubay Gusztáv társulatához, aki fixumot ígért. A lévai vendégjáték azonban a balassagyarmatinál is rosszabbul sikerült. . .

Jobb pártolást jegyezték fel forrásaink Losoncra. 1878-ban Polgár Gyula társulata Balassagyarmaton megbukott. Néhány hónappal később Losoncon jó támogatásban részesült – de nem tudott annyi bevételre szert tenni, hogy a tönkrement társulat feloszlását megakadályozza. Ugyanezen év augusztusában Prielle Kornélia vendégszerepelt Losoncon és a –K.– jelű tudósító néhány megjegyzése következtetni enged a közönségre is. A Gáspár Jenő társulatánál fellépő művész a búcsúelőadáson külön ajándékot kapott a publikum két, szemlátomást meghatározó csoportjától: koszorút a vasúti tisztektől, karperecet az ifjúságtól.⁴⁶

Losonc városa 1882-ben színház építését fontolgatta, s e célból átkérte Székesfehérvárról az ottani, 1874-ben megnyílt színház tervrajzait. Az építész Skalnitzky Antal volt, aki emellett az aradi és a debreceni színházat tervezte és az 1870-es évek közepén átépítette a Nemzeti Színházat is.⁴⁷ A színházépítő elképzelés további sorsáról nem tudunk, színlapadataink szerint a társulatok a következő években is a losonci kaszinó nagytermében játszottak.

Az 1880-as évek elején élénk színházi élet folyt Salgótarjánban is, mégpedig téli és nyári játszóhelyen. Az előbbi a takarékpénztár épületében működött, míg a nyári színpad a Vadász-szálló udvarán építették fel. Az itteni előadásokról 1881 és 1883 nyarán viszonylag teljes színlapsorozattal rendelkezünk.⁴⁸ Megemlítjük az 1884 nyári

esetet is, amely egyformán szemlélteti a vidéki színészet szervezetlenségét és a salgótarjáni színikör kedveltségét: ekkor – A Színpad adata szerint – hét színigazgató pályázott ide!¹⁰

A megye kisebb helységeibe természetesen kisebb létszámú és az említetteknel is gyengébb játékerejű társulatok fordultak meg. A Színpad mint országos szaklap is átvette a Salgó-Tarján c. helyi újság felháborodott közleményét a Szirákon szerepelt Lánczy-társulat működéséről, amelynek megakadályozására fősztigabírói beavatkozást sürgettek.⁵⁰ Nem lehetett erősebb Farkas Gusztáv társulata sem, amely – akár a korábban említett Polgár Gyula és Hubay Gusztáv – megbukott, sőt tönkre is jutott Balassagyarmaton. Könyv- és ruhatárát 1883. augusztus 30-án árverezték el. A bukott direktor, aki hiába tiltakozott az eljárás ellen, még 1884 tavaszán is a megyében tartózkodott, Várgedén kísérletezett, néhány héttel működési engedélyének lejártá előtte.⁵¹

1873-ból ismét van adatunk helyi témájú, alkalmi darab színrevitelére, még hozzá mindjárt anekdotával körítve. Eszerint a *Sisa*, a *nógrádi rabló* címszereplőjét, a Soly mosy-társulat tagját már szereptanulás közben le akarták fogni Losoncon a rend éber őrei...⁵²

S „helyi” szerzőnek számít az is, akinek nógrádi bemutatójával zárjuk – teljesen önkényesen – színháztörténeti vázlatunkat. Madách Imréről és *Az ember tragédiájáról* van szó, amelyet Geröffy Andor társulata mutatott be Balassagyarmaton, 1885. június 20-án és 21-én, két előadásban.⁵³ Geröffy már a színészből lett színigazgatók új nemzedékéhez tartozott: egy éven át Paulay Ede tanítványa volt a Színi Tanodában. 1876-ban kért és kapott igazgatói engedélyt. Amikor egykori tanára, Paulay Ede, a Nemzeti Színház igazgató-főrendezője 1883-ban színre alkalmazta és sikerre vitte a *Tragédiát*, Geröffy levélben kérte a játszási jogot és a színpadi változat átengedését. Így a kolozsvári Nemzeti Színház után harmadiknak, a középtársulatok közül elsőként vállalkozott Madách műveinek előadására. Bemutatója 1884. február 28-án volt Miskolcon, további két előadással és igen nagy sikerrel.⁵⁴ Adámost maga a direktor, Évát Bátorfi Ilona, Lucifert Szeless József játszotta. A fővárosból hozatott díszleteket Lehmann Mór festette, a rendezésre is – a lehetőségig megőrizve az ősbemutató historizmusát – Geröffy vállalkozott. Jelenlegi (és bizonyára kiegészíthető) adataink szerint Geröffyék azután előadták a *Tragédiát* Sátoraljaújhelyen, Ungvárott, Máramaroszigeten, Szatmáron, Vácott is, mielőtt Balassagyarmatra érkeztek volna. Krecsányi Ignác, a neves színigazgató teljes joggal írta a *Tragédia* áttűtő sikeréről, amellyel csak Jókai *Az arany ember* c. dramatizálása vetekedett: „Madách e remekműve akkor az egész ország színházba járó és a színművészet iránt érdeklődő közönsége körében valóságos lázt idézett elő.”⁵⁵ Állítását igazolja, hogy 1884/85-ben csak a második táblázatunkban említett, tehát Nógrádban az 1880-as évek elején játszott igazgatók közül Jakab Lajos, Balogh Alajos, Polgár Károly, Sághy Zsigmond, Báródy Károly, Komlós József és Gáspár Jenő tartotta műsorán ekkor a *Tragédiát*. Madách drámai költeménye drámává, sőt népszínházzá változott. Kétségtelen, hogy a szöveg esztétikai értékéből, gondolataiból sok elveszhetett a Paulayhoz képest is megkurtított helyi változatokban, a budapesti ősbemutató vidéken is utánózni próbált képeskönyvszerű historizmusa szintén veszített látványhatásából az alkalmi játszóhelyeken – s mégis: Madách olyan közönség rétegekkel került így kapcsolatba, akik rendszeres olvasók bizonyosan nem voltak, sőt akár írni-olvasni sem tudtak.

E sikersorozatot látva (a Nemzeti Színház 1883. szeptember 21-i ősbemutatóját három éven belül 52 eddig ismert vidéki bemutató követte), véletlenszerű, melyik színigazgató „hozta haza” Madáchot, megérkezése azonban törvényszerű. S bár a

Tragédia nógrádi bemutatója sem mennyiségi, sem minőségi változást nem hozhatott a megye színházi életében, méltónak látjuk, ha ezzel az eseménnyel fejezzük be színháztörténeti vázlatunkat.

*

Nógrád tüzetes színháztörténete – mint bevezetőben leszögeztük és többször említettük – megíratlan. Levéltári kutatások, az országos és a regionális sajtó feltárása, amely utóbbihoz kiváló bibliográfiával rendelkezünk,⁵⁶ továbbá emlékiratok, levelezések és naplók fellelőzése szükséges ahhoz, hogy most említett forrásainkon kívül a jövőben bárki erre a szép és érdekes tudományos feladatra a végleges megoldás, a teljesség igényével vállalkozhasson.

JEGYZETEK

1. *Nógrád megye története 896–1849*, Salgótarján, 1973. 277. 286–7. 315.
2. *Nógrád megye története 1849–1919*, Salgótarján, 1970. 102–3. (Szabó Bélától).
3. *Balassagyarmat története*, Balassagyarmat 1977. 131. (Belitzky János), 227. (Németh Béla–Gulya Pál)
4. *Salgótarján története*, Salgótarján 1972. 153. (Szabó Bélától). Holott 1930-ban a Schöpflin Aladár szerkesztette *Magyar színművészeti lexikon* 1884-től számolja az itteni hivatásos színészetet: Bp. 1930. IV. 80.
5. PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Madách és Nógrád a reformkorban*, Salgótarján 1984. 24.
6. Ephemerides Budenses, 1790. október 25. (eredetiben latinul)
7. KAZINCZY FERENC: *A Rádnyak*, Felső Magyar Országai Minerva, 1827: 1223–33.
8. KERÉNYI FERENC: *Nógrád megye és az első magyar színtársulat kapcsolata (1790–1801)*, Palócföld 1969/2. 66–73.
9. MUSLAY ANTAL első alispán 40, SZENTIVÁNYI FERENC 50, SZERÉMY GÁBOR 30 kg búzát ajánlott. (NmL kgv. jkv. 372/1793.)
10. A teljes lista: KERÉNYI i. h. 68–9.
11. BALOGHY LAJOS vármegyei főügyész 1796. szeptember 2-i választervezete Pest vármegyének, 615/1796. kgv. jkvi szám.
12. STAUD GÉZA: *Bayer József tudományos munkássága*, Bp. 1979. 126–9.
13. Utóbbi: Balassagyarmat város levéltára. XIV. 3. Nagy Iván iratai, 17. doboz. Forrásaink egyértelműen cáfolják a szakirodalomban eddig elfogadott útvonulat és időrendet, l. Barna János: *A gyöngyösi színjátszás kezdetei 1801–1839*. Gyöngyös, 1933. 4–5.
14. A színlapról: Kelemen László, Kontz József, Oláh, Csizmadia, Simonyi, Kelemen Borbála, Kiss Lídia – a naplóból még: Bogdány József, Kontz Józsefné. A színészek részben a volt pesti, részben az erdélyi együttes volt tagjai közül kerültek ki.
15. Vö. KERÉNYI i. m. 72–3.
16. PIFKÓ PÉTER: *Esztergom színháztörténetének forrásai a Komárom megyei Levéltárban*, Bp. 1983. 17.
17. PRAZNOVSZKY i. m. 13–4.
18. Hazai és Külföldi Tudósítások, 1824. szeptember 25.
19. Honművész 1835. november 5., *Déryné naplója*, s.a.r. Bayer József, Bp. 1900. III. 144.
20. *Balogh István naplója*, s.a.r. Barna János, Makó 1928. 32–33.
21. OSZK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény.
22. BALOGH i. m. 11.
23. *Súgó könyvecske 1832. esztendőre*, kiadta Szilágyi József súgó, Besztercebánya, 1832. OSZK Színháztörténeti Tár 636. sz. zsebkönyv.
24. BALOGH i. m., *Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850*, s.a.r. Váli Béla, Bp. 1889. (hasonmás kiadása: Bp. 1975.). PÓR ANNA: *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, Bp. 1974., KERÉNYI FERENC: *A régi magyar színpadon (1790–1849)*, Bp. 1981. IV. fejezet.
25. BALOGH i. m. 32–3.
26. SZUPER i. m. 37.
27. *Színház és nemzet*. Pesti Hírlap, 1846. december 10., 13., 15., 17., 18., 24.
28. A vándortársulatok abszolutizmus kori helyzetét és forrásképzését általános érvénnyel elemezte PIFKÓ: i. m. 7-9
29. Hölgyfutár 1850. október 14.
30. PIFKÓ i. m. 23., VAHOT Imre: *Magyar Thália. Játékszíni almanach 1853-ra*, Pest é.n.

31. OSzK Színháztörténeti Tár, Köszöntők, 2. doboz.
32. OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény, Balassagyarmat, 1864. július 30. és NmL balassagyarmati fiók-levéltára, V. 41. 1864. július 20.
33. Hölgyfutár 1862. augusztus 12. A darabra és budai előtörténetére l. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR JOLÁN: *A Budai Népszínház története*, Bp. 1979. 42.
34. A Színpad, 1872. március 11.
35. *A magyar színészet országos névtára*, összeállította Lenhardt B., Vác, 1872.
36. A Színpad, 1870. április 18.
37. A Színpad, 1870. április 25.
38. A Színpad, 1870. december 26.
39. A Színpad, 1877. május 1.
40. A Színpad, 1877. július 1.
41. A Színpad, 1879. január 6. A körzet: uo. 1878. december 16.
42. A Színpad, 1879. augusztus 1., 16., október 1., november 1., 16., december 1., 1880. július 1., 16., augusztus 1., 16., október 1., 16.
43. OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény.
44. OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény, Balassagyarmat, 1880.; A Színpad, 1873. október 6.
45. MOLNÁR GYÖRGY: *Világostól Világosig*, Arad, 1881. 492—501.
46. A Színpad, 1878. február 11., június 10., augusztus 26.
47. A Színpad, 1882. február 1.
48. A FRIEDLER ÁRMIN nyomdájában készült színlapok közül megvan: 1881. július 28., 1881. július 31—augusztus 28., 1883. június 7.—július 15. OSzK Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény.
49. A Színpad, 1884. április 20.
50. A Színpad, 1882. november 16.
51. A Színpad, 1883. augusztus 10., szeptember 2., 16., 1884. március 2.
52. A Színpad, 1874. január 1.
53. Színészeti Közlöny, 1885. június 25.; NÉMETH ANTAL: *Az ember tragédiája a színpadon*, Bp. 1833. 49.; KERÉNYI FERENC: *Az ember tragédiája vidéki előadásai (1884—1886)*, Színháztudományi Szemle. 12. Bp. 1983. 58—62.
54. KERÉNYI FERENC: „Légszesszel ellátva”. *Az ember tragédiája első, 1884-es miskolci bemutatójáról*, Napjaink, 1985/10. 37—8.
55. KRECSÁNYI IGNÁC: *Régi dolgok — régi színészekről*, Temesvár, 1914. 53.
56. PRAZNOVSZKY MIHÁLY: *Nógrád megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1846—1978*, Salgótarján, 1982

Resümee

Ferenc Kerényi

Die Schauspielkunst von Nógrád 1790—1885

Als erster gibt der Aufsatz ein Schema von der Schauspielgeschichte des Komitats aus den in dem Titel angegebenen Jahren. Nógrád gehörte (wegen geographischen, Bevölkerungs-, Stadtentwicklungsursachen) nicht zu den wichtigsten Terrenien der Schauspielkunst, aber seine Erscheinungen, Probleme können als typisch betrachtet werden. Die erste ungarische Berufsschauspielertruppe ging auf dem Territorium des Komitats in dem Jahr 1801 in der Stadt Losonc zugrunde, beweisend, dass die Marktflecken mit ungarischer Bevölkerung dauernd je eine Schauspielertruppe nicht erhalten konnten. Im XIX-ten Jahrhundert hatten deshalb kleinere Wandertruppen Nógrád aufgesucht, und sie waren schon in dem ersten Drittel des Jahrhunderts in mehreren Ortschaften. Die mehrmalige Funktionsveränderung der Schauspielkunst (früher die Pflege der Nationalsprache, später die Verbreitung der im romantischen Stil erscheinenden liberalen Ideen, nach 1849 die Bewahrung der Nationalkultur) ist auch in dem Gebiet des Komitats zu beobachten. Der Aufsatz gibt die Listen der Schauspielertruppen, die zwischen den Jahren 1870 und 1885 in dem Komitat gespielt hatten, deren Direktoren und Stationsorte thesen-

weise bekannt. In der Reihe dieser letzteren beweist er in neun Nógráder Ortschaften Vorstellungen, und er bereichert unsere frühere Kenntnisse in erster Linie im Bezug auf den heutigen Komitatssitz Salgótarján. In manchen Fällen, wo es die Quellen erlauben, analysiert der Aufsatz auch das Programm der in Nógrád herumgekommenen Wunderschauspielertruppen, umschreibt ihre Tätigkeit, die Bedingungen ihres Spieles. Er beschäftigt sich weiterhin ausführlich mit dem Landesversuch der Saison 1879–80, mit der Ausgestaltung des Theaterkreissystems, das zu dieser Zeit – teilweise gerade auf Grund der Nógráder Erfahrungen – noch durchgefallen war, aber später, nach dem Zeitraum dieses Aufsatzes, zur angenommenen und bewährten Form der ungarischen Theaterorganisations bis 1949 geworden war.

Családi visszaemlékezés féle Mikszáthékról

Szombathy Viktor

Gyermekkoromban, még a régi, békebeli békében, vastag, rengeteg képpel díszített, tiszteletreméltó terjedelmű album díszelgett ebédlőasztalunkon a legnagyobbik szobában, amikor éppen nem volt asztali vendégünk. Akkoriban még a napilapok ajándékkal kedveskedtek olvasóinknak karácsonytájt, ez az album az AZ ÚJSÁG ajándékaként érkezett; az előző évben Herczeg Ferenc adriai útleírása, a „Szelek szárnyán” szállt a hű olvasók asztalára. Ez a vastagabbik Mikszáth Kálmán tollából fakadt, címe ez volt: „Az én kortársaim”. A két könyv egymáson feküdt.

Belőlük tanultam olvasni. Nyolcesztendőskoromra így szerettem meg az Adriát, és ismerkedtem meg a politikával: ez utóbbival, mondhatnám, vidáman és visszhangzóan, Tisza Kálmántól Gorovéig, Szilágyi Dezsőtől Jókaiig; messziről felismertem volna – ha éppen egy gömöri gyereket az új, pesti Országház elé raktak volna le – a hosszú szakállú Apponyit, Bánffy Dezsőt a serteabajuszával, Wlassicsot kunkori fürtjeivel, Podmaniczky bárót a kockás kabátjával. A Házat, a Klubot, a szegedi árvizet, Andrássy Gyulát a külügyért és Ferencz Józsefet, ahogy éppen udvari ebédet tart, vagy fogadja Wekerlét.

Nálunk Mikszáth házi szerző volt. Családtag, mondhatnám. Már csak azért is, mivel édesapám ugyanannak a gimnáziumi épületnek falépcsőit koptatta, melyet néhány évtizeddel előtte a szklabonyai Mikszáth-gyerek, Rimaszombatban. A Nógrádot Gömörrel összekötött bonyolult baráti, ismeretségi szálak, a „gyüekerváros” iskolai emlékei, még élő öreg professzorai múlhatatlanul göböt tudtak kötni a két megye jószomszédságának pecsét-zsinórjára. Mikszáth tehát külön is a miénk volt, nemcsak az országe.

Az idők sodra úgy kívánta, hogy akarva s akaratlanul megismerhettem családját, ha már személyesen csak anyai nagyapám találkozhatott vele az író Rimaszombatban való jártakor, de ismerni volt szerencsém néhány barátját, tanárját, míg végül katonaként szolgálhattam egyetlen unokájával is, aki vezetéknévét viselte, Antallal.

Ezek a sorok nem tudományos, elemző tanulmány sorai. Morzsák, visszaemlékezések, apró emlék-kutatgatások tiszteleti sorai.

Hogyan mondogatják ma divatosan? Hommage à Koloman Mikszáth.

Súlyos összefüggéseket a kedves olvasó ne várjon.

Anyai nagyapám a múlt század hetvenes éveinek közepén úgy kitanulta már a nyomdászmesterséget, hogy az Egyetemi Nyomda vezetőjének hívták meg. Nem fogadta el, önállósítani kívánta magát s mivel rokonsága Rimaszombatot ajánlotta, az egykori Kis-Hont vármegye székhelyét, fiatal házaspár nagyapám széttekintett ebben a

számára teljesen ismeretlen kisvárosban s megalapította nyomdáját, meggyökeresedett s mint rendkívül tisztelt polgár, virilista, egyesületek alapítója, királyi kitiüntetés birtokosa hunyt el 1939-ben, kilenvennégy éves korában. Vállalatát, amely az 1882-ben egyesült Gömör-Kishont vármegye legnagyobb nyomdája lett, Károly fia, Rá-bely Károly vitte tovább, a könyvüzletet az ő nevét viselő fia, Miklós. Károly a két világháború közötti úgynevezett első csehszlovák republikában könyvkiadványaival az akkori szlovenszkoí magyar irodalom támogatója volt. Aligha vallhatnám, hogy eh-ből szedte meg magát, erre inkább ráfizetett, de – amíg 1945-ben szülővárosából ki nem kergették – jól tette dolgát, a fiatal írónemzedék egyik hasznos támogatója lett.

Nagyapám olykor három-négy hetilapot, folyóiratot is kiadott, ennél fogva a család a szó valós értelmében is betűből élt s mi sem természetesebb, hogy erősen olvasó familia voltunk. A múlt század kisvárosi életének polgári színvonalát – dicsekvés nélkül mondva – nagyapám a maga fővárosi műveltségével, tájékozottságával alaposan megemelte, a város befogadta, fiai, lányai s mi, unokái már gyökerekké váltunk.

Némely dédunokája viszont – a legjelentesebb időben – már eltért a családi iránytól s ezért mondogatjuk, a máig megmaradtak: nagyapa forog a sírjában. Van dédunokája a híres magyar nyomdásznak, akivel már meg se tudná magát értetni. Ilyen a világ.

Dehát ezúttal nem nagyapámról van szó, hanem egy családi fészekről, amelynek madarai hol Tompa Mihály, hol Pósa Lajos, hol Blaha Lujza, Hatvani István, vagy Mikszáth Kálmán nevét dallották. Mintha mi születtük volna őket rimaszombati so-vinizmusunkban.

Mit s kit olvasott a múlt század végén s e század elején egy magyar kisváros értelmisége? Sorrendben mondhatom: Jókai, Mikszáth, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Bródy Sándor, Szomaházy István – ez volt a rangsor eleje, beletűzködve Gárdonyi Göre Gáborját is a maga országos népszerűségével és Tóth Béla hatkötetes Magyar Anekdotalikincset is, amely kincs a történelmi műveltségnek vidámabb horizontját tágitgatta. A nők inkább Jókait, Gárdonyit, a férfiak Mikszáthot. Mikszáthot már csak politizáló felhangjai miatt is. Fordításban a könnyebb francia és angol írókat, Maupassant-t dugva, az oroszokat igen kezdetleges nyomatokban, gyéren; a németeket eredetiben, ha vidámak voltak.

Mikszáth a magunkfajta családokban „otthon” volt. Rimaszombathban meg külön-nösen, hiszen nemcsak Mikszáth élt még s látogatott el ritkán városunkba, hanem Mikszáth néhány tanárja is; a legkedvesebbik, az öreg Fábry János, meg éppen nagy-apa jóbarátja. Mikszáthot sajátunknak tekinthettük, ahogy egy-két évtizeddel később Móríc Zsigmondot is a Rima völgyében s Jolsván, házassága révén, persze.

Különös földrajzi és gazdasági alakulat volt ez a Gömör-Kishont vármegye, amelyből a kis-honti rész valaha Rima vármegyének neveztetett – apró megye volt, Árpád-kori magyarokkal s német bányászokkal – és Nógrád vármegye „feje fölött” Nagy-Hontból kormányoztatott egészen 1802-ig. Az egyesülés véglegesítésével nem siettek eleink, 1802-ben kezdték, 1882-ben végezték, mire a megye némely része Hont vármegyétől, másik része Torna, harmadik függeléke Borsod vármegyétől „kebelez-tetett”, végül azonban olyan kerek gazdasági, önálló egységgé vált, mint ahogyan a békebeli Európa is csak két önálló, tengert, hegyet, búzaföldet, erdőt, ipart bíró országgal dicsekedhetett: Franciaországgal és Magyarországgal.

Ebbe az alakuló egységbe pottyant bele a nógrádi Mikszáth János gyereke, a ki-csi Mikszáth Kálmán. Pottyant? Nem. Édesapja hozta Rimaszombathba, a gyerek tízéves korában, szekéren, Losonc megkerülésével Szklabonyáról. Hogy miért nem Losoncra adták a gyereket, holott az közelebb volt – ez a család titka marad, hiszen

a losonci református iskolának is jó híre vala. Lehet, hogy azért, mert a rimaszombati gimnáziumban nemcsak református tanárok oktattak, hanem másik feliből evangélikusok is és az apa talán a lutheránus levegőt vélte előnyösebbnek. Bizonyos, hogy a hatosztályos rimaszombati gimnáziumnak jó híre volt, de ez a jó hír főként Sárospatak fényéből táplálkozott.

Hat esztendeig járt ebbe a gimnáziumba, amely abban az időben még csak „algimnázium” volt, azaz hat klasszist számlált. Így került végül hetedikes korában Selmechánya liceumába, ahol azonban csak harmadévre érettségizhetett, mert egy évet tüdőgyulladásra, torokbaja miatt kihagynia kellett. Ez a torokbántalom egész életén végigkísérte. Hajlamos volt a „megfázásra”, ahogy akkor mondták. Hosszú útjain szedte-e föl e hajlamot, avagy veleszületett, ki tudná. Ezért járta később a stájer fürdőket is. Végül ez vitte is el tüdőgyulladás és az asztma.

Az elődök evangélikus papok voltak, Mikszáth János talán emiatt adta a félig evangélikus iskolába fiát. Felvétele 1857-ben történt. 1863-ig járt ide.

Rimaszombat – Németországban járt tudós lelkészei közreműködésével – az 1550-es években evangélikussá lett, majd szinte zökkenő nélkül reformátussá vált, hogy később a juzsita visszatérítők hatása alatt a római katolikus hiten lévők is megszapordjanak a városban. A „nyakas” kálvinizmus egészen 1944-ig jellemezte a várost, püspököt hol Losonc, hol Rimaszombat, hol Miskolc adott. 1945-től rövid pár év alatt szűnt meg a kálvinizmus. Manapság alig tucatnyi hívő vesz részt az Isten tiszteletén. Ma már mutatható nyak is alig van, hogy nyakassá válják s aki mégis az, nem mutatja. Még a parókiát is lebontották.

A városnak a múlt század közepéig kálvinista gimnáziuma volt. Sok híres tanítványa közül csak egyet említsünk: az 1700-as évek vége felé debreceni professzorrá lett Hatvani Istvánt, az „ördögös”-et, az európai hírű fizikust. Evangélikus iskolák azonban működtek Sajógyömörön, Füleken, Osgyánban, olykor eltűntette a török, de mindig újjáéledt valamennyi. Ámde sorsuk egyre küzdelmesebbé vált s az utolsó lutheránus gimnázium, az osgyáni, 1850-ben egyesült a rimaszombati kálvinistával. Így lett belőle a Nagy-Magyarországon egvedüli Egyesült Protestáns Főgimnázium. Államsegélyt kapott ugyan, de főhatósága 1918-ig az egyik évben a miskolci református, a másik évben a lipótszentmiklósi evangélikus püspökség volt. S hogy a három hitnek elég tétesség: a tanulmányi főhatóság a besztercebányai királyi katolikus főgimnáziumban honolt.

A hangot, a diákelet hagyományait, a tanítás módját, a protestáns „felsőbb diákok” nagyünnepi templomi légációjának pátenseit, a kiküldetés helyeit azonban mindvégig, eleitől fogva Sárospatak adta. A legtöbb tanárját is ő, azonkívül Erdély és a Szepesség. Soha derekabb tanári kart!

Az utolsó légátusokat ebből a gimnáziumból 1918 pünkösdjén küldte ki Patak.

Magam voltam az egyik, éppen Pósa Lajos földjén.

Pósa Lajos is ennek az iskolának a levegőjét szívta, és Kiss József is, a költő, aztán sokkal később Győry Dezső. Ide adtak magyar szóra Hodzsa Milánt, a későbbi csehszlovák miniszterelnököt és Ján Jeszenszkyt, a szlovák író is, aki a sors különös játéka folytán az „első republikában” Gemer-Malohont megye szlovák főispánja lett. Az egykori magyar parlamentben aligha akadt szebb magyarsággal beszélő szlovák képviselő, mint Hodzsa Milán. 1937-ben ő tette le a komáromi Jókai szobor alapkövét is.

... Hát ebbe a városba, ebbe az iskolába járt a Mikszáth-gyerek. Az épület amelyre 1880 táján egy második emeletet is húztak, ma is áll. Rozogán, tépetten, falán kétnyelvű emléktáblákkal, ódon lépcsőit eszi már a szű, lakások vannak benne.

Ki tudja, meghagyják-e műemléknek: már körülölelte a lehetetlenül tervezett, a régi várost saját egykori szépségéből kibuktató nyolcemeletes panelsorok tucatja.

Az új gimnáziumot 1904-re építették föl: ma is büszkesége a városnak a maga német-reneszánsz stílusában. Sorsát ne idézzük.

A kis Mikszáth-fiú nevét, ahány anyakönyvi bejegyzése volt, annyiféleképpen írta be hol Fábry János, hol Baksay István, hol a későbbi kedves magyartanár, Szeremley Károly: volt Mixa, Mixádt, Mixáth, végül Mikszáthnál kötöttek ki. Tízéves volt, csizmás, paszomány-gombos akcentussal, amelybe később a rimaszombatyi dialektus is belefért s amelyet idővel palóc idiómának is mondtak. Élete végéig sem búcsúzott el tőle.

Vegyes eredménnyel tanult, különösen a német nyelvvel csatázott, ezt valahogy nem vette be a lelke, a középiskolák abban az időben téphetek át végre a latin és német tanítási nyelvről a magyarra. Volt év, amikor a „fogalmazás” nem sikerült. Ez a fogalmazásbeli zavar azonban rövid ideig tartott: ötödikes hatodikos korában már jórészt ő írta a magyar dolgozatokat bizalmasabb barátai számára.

Neves diáktartó családok, híres főzőasszonyok éltek abban az időben Rimaszombat városában, ezeket szívesen ajánlották a tanárok is. A szklabonyai kisfiú először Kovács Mártonnál volt kosztban, majd Dobos Józsefékhez került. Mikszáth még sikeres író korában is Dobosné finom főztjére emlékezik, a városban tett egyik látogatása alkalmával be is nyitott hozzájuk a diákmúlt szeretetével. Dobos bácsi túrot, gyufát, szalonnát, hagymát árulgatott, sőt kocsikenőcsöt is. Ez vala az igazi „vegyeskereskedés”. Különösen ízes klenóci brindzát tartott, ostyepkával és parajnyicával együtt, amilyeneknek ma alig találnók párját.

Pompás cipókat is „süttek” a sütőasszonyok, a helyi gyomortörténelem Mándy Pálné, Sütő Pálné, Gasko Andrásné, Torkos Mihályné asszonyoméék nevét jegyezte föl mind sütés, mind főzés tekintetében. Mikszáth kedves cipófajtája a „négysegletes” volt, meg az a szakajtóban dagadt, bordás kalács, amelyet abban az utcában sütöttek, amelyben Tompa Mihály és Blaha Lujza is született s amely utca később a Tompa nevét vette föl is. Ma már aligha találnók meg ezt a hosszú, keskeny utcát: eltűnt mind a neve, mind valamenyi háza, a panel uralkodik helyükön.

Minden sütőasszony csak egyfélélt süített, azt vitte a torony alá a piacra. Mikszáthék is elkövezték azt a tréfát, amely éppúgy szokás volt diákkörökben Pápán és Patakon, mint ahogy Losoncon, vagy Debrecenben is: krajcáros cipót vettek, ki-markolták a belét s az üres helyre „kóstolólul” téfelt öntettek.

A gimnáziumnak abban az időben átlag kétszáz növendéke volt s ez a szám az első világháború végéig csak egyharmaddal szaporodott: 1918-ban háromszázharmincháromra kerekén.

A szokásos év végi körkérdést: „milyen pályára készül?” – Mikszáth is megkapta. Eleinte kereskedőt mondott, utoljára ügyvéd akart lenni. Ez apai hatás volt: az öreg Mikszáth arról ábrándozott, hogy fia egyszer főbíró lesz, vagy akár alispán . . .

Az egykori visszaemlékezés szerint az iskolás ifjúság játszani, métázni, bújócskázni a város közvetlen közelében zöldellő régi temetőbe járt, amelynek szélén az időtájt temették el a Budáról szülővárosába családottan visszavonult Ferenczy Istvánt, az „első magyar szobrászt”. (Amely sírt majd csak az 1900-as évek elején fogják a sűrű gaz közül kibontani, a Tompa-szobrot ünnepi beszédével leleplező Beöthy Zsolt szavainak hatása alatt, hogy 1912-ben méltó helyre, a református temető kriptájába helyezték a maradványokat a művész legkedvesebb szobrával, az Eürydikével együtt. Jelenleg még ott van.)

Mikszáthék játszódelutánjai szerdán és szombaton voltak. A diákok rendtartási

szabályzata sokkal szigorúbb, mint a mai, eredetük még Mária Terézia korából való. A játszótér helyén ma egy divatos, gerendákból épült vendéglő (a „Fatartó”) van, szomszédságában ma is játszótér, valamint az új temetőbe vivő széles kocsitűt. Mikszáth idejében még nyíltan csörgedezett a temetőkerítés alatt az azóta betoncsőbe foglalt Pokorágyi patak, hogy a Malomszögben bukkanjon majd ki sötét zárkájából. A patak érintette a gimnázium falát is. Az 1850-es időkben is állott már a diákjátszótér mellett egy kocsmá, a kocsmá előtt mély gödrök, por és sár, kátyú, egyetlen petróleumlámpás megvilágításában. Sok-sok apróházas, szűk utca, a Rimaparton szagos tímárműhelyek sora, a Rimában úszkáló cserzett bőrök, szalmafedeles házak, a piac közepén a katolikus templom, a piac utcáorában a II. Józseftől odaengedélyezett kálvinista templom, a Lossonczy utcában a lutheránusok egyháza. Losonc felé vezetett ez az utca, de nevét egykori földesurától, a Lossonczyaktól kapta végül. Ez az irodalomtól fertőzött város így került közelébb még Balassi Bálinthoz is, lévén egykor Lossonczy Anna az ő nagy szerelme.

Az öreg Rimaszombat külső képe – ahogyan azt Mikszáth láthatta, egészen az 1950-es évek közepéig nem változott. E sorok írója is ezekben szaladgált.

Mixádt Kálmánnak, a diáknak irodalmi érdeklődése hamar megmutatkozott. Nemcsak hogy megírta jóbarátai magyar dolgozatát, hanem kitűnt az iskolai pályaművekben is. A tanári kar – közöttük néhány 1848-as honvédtiszt – ugyancsak magyar szívvel tanított. Nem csoda, hogy a Mikszáth-fiú ezen a címen adta be egyik első önképzőköri pályázatát: „Egy magyaroktól elválhatatlan szív méltányos kitörése 1860-ban”. Ezt a Bach-korszak utáni bécsi „alkotmányos” terv elutasításaképpen írta. Bizonyosság arra, hogy a korabeli diákok milyen politikai légkörben nevelkedtek. A professzorok „a fejeket s agyakat célszerű irányban igazították”. Ez a dolgozat első jele a későbbi politikus Mikszáthnak, aki majd – ódesapja kívánsága szerint – a megyei életben fogja köszörülgetni közéleti vívókardja élet. Viszont, amire nem tanították, hanem amit hozott magával: az ironikus jelleme, szatirizálásra való hajlama volt. Kritikussai később ezt valami „palóc vonás”-nak vélték benne, s bár lehet, hogy környezete hatott illetén lelkülete kifejezésében, maga a rimaszombati nép, a „gyüker” is hajlamos volt a gúnyolódásra, de ezt nem vehetjük Mikszáth palóc tulajdonságának. Az ilyen magatartáshoz családi hagyományok is szükségeltetnek, ősök véraramai.

Dehát, valljuk csak be, hogy ironizálás tekintetében nemcsak saját örökségére hivatkozhatott. A kosztadó város, a gömöri magyar társasélet mindig is híres volt az embertársakat kifaragó tehetségéről. Családi körben, társaságban, városi és megyei urak között, társaskörökben, kaszinókban rendszerint akadt egy-egy pörge agyú illető, aki tréfás verszetekben, vagy találó gúnynevekben élcelte meg környezetét. Ime, egy példa a Bach-korszakból, azokból az időkből, amikor a Mixáth-fiú Rimaszombatban diákoskodott:

*Sirmajzer, Rómajzer, Lenner postamester,
Hepka, Repka, Hudoba, Krik.
Az öreg Fündura, Burszky, meg a fia,
Mind a három csizmadia.*

A korabeli postakürt dallamára énekelték. A Rimaszombatban megpihenő posta-kocsi a Buda–Losonc–Kassa járat volt. A szöveget s a dallamot Tóth Béla városi mérnök, az új gimnázium építője őrizte meg s hagyta ránk az 1930-as években. Ezúttal adom át az „öröklét”-nek, mert Rimaszombatban már senki sem ismeri, számos egykorú gúnydallal együtt ez is eltűnt az időben. Magyarázata ez: az 1848–49-es sza-

badságarc veszte után rendkívül sok osztrák, morva, cseh tisztviselőt, beamtert helyezett a Bach-kormány, majd a Schinerling-korszak a magyar városokba s megyék élére. Losonc, Balassagyarmat, Rimaszombat közönsége is azon vette észre magát, hogy fellazult a tisztviselői kar, amellet a Felvidék szlovákok lakta vidékeiről is költöztek be számosan – kereskedők, iparosok – a kisebb-nagyobb városokba, különösen azokba, amelyek évszázadokon át nem láttak beköltöző szlovákokat s némely vonásukban még megőrizték – mint a Rima völgyében is – a német alapítású miltat.

Ezúttal csak a Mikszáth életével kapcsolatos városkáról szólva: az 1850-ben történt beszüremkedések nem változtatták meg a város etnikai arculatát legfeljebb öt százalékban. Ez az öt százalék is eltűnt az idők folyamán, s 1918-ban már ismét 99 százalékra növekedett a rimaszombati magyarság lélekszáma. Jelenleg azonban már csak 45 százalékos. A város magyar többsége megszűnt.

Az idézett versecske személynevei az idők folyamán a Lenner néven kívül eltűntek. Mikszáth még valamiennyi nevet ismerte; több, mint valószínű, hogy az egyik Burszkynál talpaltatta cipőit. Lenner postamestert föltétlenül ismernie kellett, bár Lenner Ferdinánd akkor már idős ember volt, viszont – Széchenyi István országos buzdítására – ő alkotta meg a máig is meglévő hat holdnyi terjedelmű Városkertet, amely Városkerttel egyidőben a losonci is megeremtődött. Lenner Ferdinánd fia premontrei szerzetes, majd később – a szerzetből való kilépése után – a rimaszombati gimnázium görög–latin tanára lett. Unokája az 1960-as, 1970-es években Rimaszombat tanácselnöke volt, jelenleg tanár. Findura fia Farkasfalvyra változtatta nevét, neves történetíró volt az 1890-es években: megírta Rimaszombat és Vác történetét: emléktáblát és utcanevet Vác városa ajándékozott neki, az unokák, dédunokák már Pesten élnek. Így szóródott szét a városkába települt Bach-korszakbeli polgárság, az ifjú Mikszáth valamennyi személyes ismerőse; szétszóródott, illetve beolvadt.

Valamit az ifjú Mikszáth örökké hallhatott, a nap és az éj minden órájában: a „török síp” éles hangját. A boronafalú, szalmazsuppal, faszindellyel fedett házak tucatjai állandóan tűzveszélyesek voltak, különösen disznópörzsölések évadján – s a város már a XVIII. század elején megszervezte tűzőrségét. Az őrség a piaci templom tornyában tanyázott s a torony erkélyén félóránként megfújtak egy éles sípot annak jeléül, hogy az őrség ébren van. A síp tulajdonképpen a tárogató őse volt, kuruc lovassági kürtöt pótolta, az 1700-as évek elején került több példánya is a város birtokába. Azóta is használták egészen az 1940-es évekig, tehát több, mint kétszáz évig. Hangja betöltötte a várost, a nyitott ablakokon keresztül behatolt a tantermekbe is, nyitott ablak mellett a diákok ezzel számlálták az órát. Három síp ma is megvan, a múzeum őrzi. Sok monda fűződik hozzá, mivel a közvélemény török eredetűeknek mondta őket mindenhá s ez igaz is lehet. 1978-ban kettőt Bige József népzene-művészünk rendbehozott, esztergált magának is egyet, s azóta sokszor fellép vele hol a rádióban, hol bemutatói alkalmával. Mikszáth föltétlenül hallotta a sípokhoz fűződő megannyi mondát s nyilván fel is használta egy-egy részletüket. Lehetséges, hogy „A beszélő köntös” kisregény témájához ezek a mesék is hozzájárultak, elvégre a kis Mikszáth gyerek az ő legfogékonyabb idejében töltött Rimaszombathban hat évet.

Valamit a palócságnak arról az ízéről, amit Rimaszombathban szedhetett föl magára, hiszen ebbéli emlékeinek, tudásának zömét Nógrádban kapta, a gömöri csak afféle „ragaszték” volt, ráadás: piacozó kofák, a városba szekerező dél-gömöri barokk és palócok alakjai – a putnoki, a rimaszombati, feledi és rimaszécsi járás magyar népe – és a törzsökös rimaszombati gyűkerek szolgálhattak mintául, ami gimnazista idejét illeti. Irodalomtörténészek azt is kiderítették már, hogy a „jó palócok” számos figurája, története tulajdonképpen szegedi újságíró korából való, alföldi em-

beré. Amit Mikszáth Rimaszombatban talált s használt fel később: az tanárainak és kostadónak emléke. Két esztendő s selmechányai tartózkodása – (hetedikes, nyolcadikos korából) – több témával szolgált, mint a gömöri. Avagy másképpen fogalmazva: többször használ selmeci helyszínt, Nógrád és Hont megyei keretbe több ízben helyezi beszélőjeit, mint gömöribé. Ennek ellenére a Gömörben, főképp Rimaszombatban látottak, hallottak igen tartalmas módon ültek meg lelke mélyén, nem egészen szabályos hasonlattal élve, nem képeket őrzött meg, hanem palettákat s azon kikeverhető színeket.

S ha már a gömöri Palóciánál tartunk, hadd térjek rá Pósa Lajosra is, a Mikszáthtól három évvel fiatalabb költőre. Egyugyanazon gimnáziumba jártak, útjaik halálukig sokszor találkoztak, örök eltávoztuk között is csak négy év a különbség (1910 és 1914). Pósa Lajos a kisgimnazista, sárospataki szóval élve a „mendúr” tiszteletével nézett föl Mikszáthra. De már a gimnáziumban is volt egy közös vonás bennük: rendre nyerték az önképzőkori pályadíjakat.

Pósa a Rimával párhuzamos Balog völgye szülötte: Radnóton született, amely falu az 1900-as években a Nemesradnót nevet kapta, megannyi armalista nemes e miatt. A Kis-Pósák, Nagy-Pósák, Vargaák és Bodonok az 1660-as években kaptak armális nemességet, legtöbbször ezüstforintokért váltva meg magukat a földesúri hatalom alól. Noha palóc ősöktől származtak ők is, mégsem tartották magukat egyszerű palócoknak, hiszen nemesek voltak, kurtanemesek, „hadak”-ban élve, nyakas kálvinisták, megtartó emberek, származásukra büszkék.

Ma már nincs papjuk, a családok szétszóródtak, de az összetartásnak némi jelét még ma is mutatják. Megmaradt egyetlen címeres levelüket – 1663-ból – ma is őrzik. Pósa Lajos, a későbbi költő az eszével tűnt ki gyerekkorában, a legszegényebb Pósa volt. A gimnázium anyagi helyzete és a sárospataki kollégium tette lehetővé a szegénysorsú, jóeszlű ifjak tanulását, Pósa is így jutott a sárospataki teológiáig, végül tanári oklevelet kapott.

Mikszáth és Pósa diákkoruk óta tartották a jóbarátságot. Számukra felejtethetlen volt az Alma Mater. Különös módon a foglalkozásukban is követték egymást, illetve Pósa Mikszáthot: Pósa is Szegedre került újságírónak a múlt század nyolcvanas éveiben, miután már tanárkodott is. Ferencz Józseffel gyűlt meg a baja Pósanak, mert nem magyar királyt látott Ferencz Józsefben, hanem Habsburgot: nem akarta ünnepeIni. Inkább állást váltott. Később sem fordult elő Ferencz József a Pósa szótárában, még akkor sem, amikor már Pósa Szegedet elhagyván Az Én Újságom című gyermeklapot szerkesztette és – amit nem mindenki ismer el neki ma sem – a gyermekirodalom legkiválóbb művelőit szervezte maga mellé. Mikszáthot is, a régi jóbarátot.

Móra Ferenc emlégeti egy visszaemlékező derűs novellájában, milyen varázssos híre volt a Szegedi Napló szerkesztőségében Mikszáth íróasztalának. Az új tagot mindig „Mikszáth íróasztalához” ültették: Mikszáth után Pósat, Pósa után Tömörkényt, Tömörkény után Morát, utána Juhász Gyulát. Ha nem is ugyanaz az asztal volt – jegyzi meg Móra – de mégis sugározta Mikszáth fényét, a tradíció kötelezett.

Nemcsak a kopott íróasztal használatában egyezett Mikszáth és Pósa, hanem abban is, hogy mindkettőjüknek volt Pesten is egy „asztala”. A Mikszáthé az István szobában az „István asztal”, az idős Gundel által minden jóval ellátott éttermi különszoba, politikusok tanyája főképp; a „Pósa asztal” pedig az első világháború előtti íróársadalom legnépszerűbb gyűlőhelye az Orientben. Amikor azonban a Pósa asztal felvirágozott, az István főherceg szálloda Mikszáth szobájából már elillant a politikusok szivarfüstje.

Ha Pósa jelenlétében Mikszáth – szokása szerint – valami kis történetet elmondott, a szerkesztőnek kiváló Pósa azonnal rácsapott: „Írd meg nekem, Kálmán!” Így segítette hozzá Pósa Mikszáthot a gyermekirodalom műveléséhez is, bár ez a gyermekirodalom inkább ifjúsági irodalomná emelkedett. Egyszer Pósa tréfásan valami-féle közös rokonságot próbált kibogozni kettejük között. Mikszáth csóválta a fejét:

– Pápistával még menne, de luteránus, meg kálvinista együtt . . . ?

Elnevette a végét.

Mikszáth halálakor Az Én Ujságon hasábjain inkább a rim került előtérbe, mint az elégikus hangulat a Pósa búcsúversében:

Mondok nektek egy dalt:

Mikszáth Kálmán meghalt . . . –

De a fájdalom őszinte volt. Nemsokára ez a másik kosztosdiák is elment.

A Terray Károly által igazgatott rimaszombati főtanodából a két utolsó évre Selmebányára kellett küldeni a Mikszáthék Kálmánját, az érettségiztetés jogát a rimaszombati gimnázium 1880-ban kapta meg. Kálmán gyerek azonban csak harmadévre érettségizik le, mert tüdeje miatt egy esztendő otthon kellett töltenie. Ebben a selmeci liceumban már járt előtte valaki, aki szintén beírta halála után nevét az evangélikus iskola aranykönyvébe, Petrovics Sándor. Akit egyébként itt „ponáltak szekundába”.

Szürke, jellegtelen épület a selmebányai Főter folytatásában ez a liceum, félig még az erdőben, félig meg a fel-le kanyargó utcák között. Vélem, ezek a furcsa, meredek utcák voltak azok, amelyek először ragadták meg a szklabonyai fiú figyelmét; később fel is villantja őket egy-egy írásában. A lakosság az 1860-as években még fele-részen német, a középkorban idetelepített szász, stájer, flamand bányászok maradványa, negyedrészen magyar, negyedrészen szlovák. Ám, amikor a bányászati és erdészeti Akadémia ősszel megnyitja az iskolaévet, úgy tetszik, hogy az egész város magyar: Erdély éppúgy ideküldi a leendő bányászokat, erdészeket, akár Zala megye, a Délvidék, Pest, vagy Máramaros. A szellem gyökerest megváltozik; a diákszokások ugyan a német egyetemekről eredtek – (és majd 1918 után halvány utánzattal átvesznek Sopronban is) –, de a dalok magyarok, a viselkedési formák is azok, s az 1860-as években már erősen átszűrtek kossuthi és negyvennyolcas reminiscenciákkal. Ki hitte volna még a Schmerling korszakban is, hogy a selmeci akadémikusok az ezredév végére s az 1900-as évek kezdetén Gárdonyi Géza Göre (Gáborjának országosan népszerű alakjába öltöztetik diák-mulatságaik szereplőit és a regénybeli Lepénd közösség szervezetével rendezik be a thüringiai mintára alakított elméleti falujokat, közösségüket, a „Steingruben”-t. A Gaudeamus igitur hangjai mellett egyre több Dankónóta zendül föl Pósa szövegeivel, 1986 nyarán a televízió egy felőrás esti adásában megpróbálta visszaadni ezeknek a régi akadémikus éveknek soproni változatát, igen kezdetlegesen, semmit sem érőn.

A szorosan egybekapcsolt Selmec- és Bélabányának külön főispánja van, mint minden szabad királyi városnak Magyarországon, noha aranybányái, ezüst telérjei, rézlelőhelyei itt is és a távoli szomszédságban is kiürültek már. A szellemi életre az Akadémia és a megannyi hivatal nyomja rá bélyegét. Hont vármegye és a két város címere 1918 után a selmeci múzeumban őrződött – hála az angol ősökkel is dicsekvő Baker László egykori főlevéltárosnak és ebben a múzeumban, amely a középkorban templom, a török időkben erődítmény, később megyei levéltár s amelynek udvarán, félreeső sarokban megdöntve őrzik ma is az 1848-as szabadságharc bronz honvéd-

szobrát – a Baker-féle múzeumrendezés még a két világháború között is őrizte a Lepénd-Steingruben falu tarka, bájos, mozgalmasnak ható makettjét.

Különös levegőjű városba került 1863-ban Mikszáth: a magyar lelkiületű erdészeti és bányászati akadémikusok már a kiegyezés hangulatában éltek, de még burschenschafti szokásokat míveltek; élt még Rösler Borbála, a patrícius „leányvári boszorkány” emléke, a gimnázium magyar-szlovák-német anyanyelvű növendékei vakolathullató hatalmas városkapuk alatt játszottak – (mindmáig áll egy belőle) – lelakatolt bányabejáratok ajtait feszítgették, és elnászáltak Közép-Európa egyik legszebb Kálvária-templomának virágos kertjéig s ahogy Petőfi alig hozott magával selmeci emlékeket, annál több süriődött be a Mikszáth-gyerek tudatába és megnevezés nélkül hol itt, hol ott bukkan föl benne Selmec egy-egy jellegzetes alakja, tanárja, háza, a hegyes nagy-honti táj és a jellegzetes ember, a „hontyi” palóc és a tótpelsőci dombvilág.

Tíz évvel ezelőtt még láttam az emléktáblát a vén liceum falán. A szlovákok egyik nagy költője Szládkovics András is tanult itt; írókat mindig ihlető volt e táj, bár volt idő, amikor a főgenerális, gróf Bercsényi Miklós uram vízzel kívánta elárasztatni a bányákat, labanc kezére ne jussonak. Ha ez nem is történt meg, Bercsényiné úrasszony száztagú kíséretével egyetemben úgy meglakta az akkor már szegény bánya-nyavárost, hogy csaknem belekoldult mind a város, mind a bánya. A bányakamarásnak – aki megakadályozta Bercsényi generális elhirtelenkedett ötlete véghezvitelét – utóda, Hell Alajos, ma is él, Trencsén városában.

A friss elméjű Mikszáth-gyerek itta magába a történelmet.

Akkor még ügyvédnek készült.

*

Nem lehet megállni, hogy ide ne jegyezzünk néhány iskolai szabályt, amelyet még Mária Terézia királyasszony idejében fogalmaztak általános érvénnyel s amelynek halványabb maradéka – sárospataki mintára – Mikszáth rimaszombati diákkorában is érvényes volt:

„Az iskola falait, kerítését, asztalait a tanuló ne rongálja, ne mászkáljon rajtuk, inkább javítsa. Az alapgerendák fát senki ne rugdossa, tűzre vigyázzon. Aki az iskola kerítésén nappal átmászik, büntetést fizet, aki éjjel teszi, az iskola hajlékából kidobatik. A labdajátékokon és más hasonlókon kívül tilos a nyilazás, a birkózás, a kövel dobálás, egymás hátán való lovaglás és minden, ami veszedelmes. Büntetjük, aki ebéd- és vacsoraidőn kívül játszik, jégen csuszkál, szánkózik, hógolyókkal dobálózik. madarakat fogdos, tetőkön, falakon, tornyokban, fákon és sziklákon mászkál és más ilyen veszélyes dolgokat művel. Büntetése 10 pénz, vagy 10 ütés. Kártya, kocka, nyerészkedő, időt rabló játék tilos. (1848 előtt pénzbüntetést neimes gyerek fizetett, a vesszőzést a nemtelen szenvedte.)

Tilosak a hiábavaló fecsegések, a tereferék, összegyűlni csak a tanulnivaló kikérdezése miatt lehet. Üres fecsegésért verés, vagy pénzbüntetés jár. Kóborlás a városban, a falvakban tilos, mert az ilyen kóborló árt az iskola jóhírének. Akit kivetettek az iskolából, az 3 nap alatt hagyja el a várost. Tilos a folyóban úszkálni, haszontalanul esküdözni, mindennemű fegyvert, botot, fokost, kardot, lövőfegyvert tartani ha csak nem védekezésből. Tilos a bajvívás, a gyönyörnek minden rút és kárhozatos, neme, s az arra vivő alkalom. Lopás, kertek pusztítása, gyalázkodó rágalmazás, szemtelenség, erőszakoskodás, trágár versek falra írása. Senki a tanítványok közül ne va-

dásson tanítványokra, hanem az isteni gondviseléstől várja tanítója intézkedését. A nemesek nem hordhatnak naponként fát, de nekik is gondoskodniuk kell a téli tüzelőről.”

Nem volt könnyű diáknak lenni. Ennek ellenére diákkamrájában, Doboséknál Mikszáth már tizenöt éves korában megalapította a pipázók kamaráját, selmeci cseréppipából füstölt, amikor még nem is ismerte Selmechányát, csak a vásárokon árulták a Selmecen égetett cseréppipát; kavargott a füst, énekeltek, Mikszáth már javában gyakorolta a poézist, hol hazafias ódákkal próbálkozva, hol gunyoros rímeket faragva. Az egyik verse az Emlékkönyvben saját kézírásával, mindmáig fennmaradt egy-két pontot, vesszőt már akkor is kihagyott, az interpunkciók állandó hiányával ejtette később is kétségbe a nyomdai szedőket, majd lett szedő olyan is, aki a Mikszáth-kéziratokra specializálta magát, mint ahogy jó ötven év múlva a Gömör-Kis-hont című hetilap egyik szerkesztőjének, dr. Kármán Aladár főorvosnak kézírását csak Geduly Géza, a város patikusa tudta elolvasni, ha ezügyben nyomdai zavar támadt.

Olvassuk csak keresztben s olvassuk hosszában!

Institóris Endre osztálytársához, jóbarátjához írta.

Instióris Endre idővel Rimaszombat város ügyésze lett és városi ügyész volt az ifjabbik Institóris Endre is; ő még az első republikában is szolgálta a várost. Az Institóris Endre név a harmadik nemzedékben tűnt el.

EMLÉKLAP

*A mosolygó élet
Távol legyen tőled,
Minden mi jó vagyon
Kerüljön de nagyon*

*kísérje léptedet
a gyász emlékezet
hogy szívedbe légyen
a keserv és szégyen*

*Emlékl adá
hű barátod
Mixádt Kálmán*

Rimaszombath

*

... Mint a rakéta, amely hosszú csikban húzza maga után robbanása füstjét, úgy követte a magába szívott rengeteg élményszemanyag a szklabonyai gyereket ifjúkora óta. Ahogy az őt követő másik „nagy”, Móricz Zsigmond mondogatta: az író alkotói életének első tíz esztendeje a döntő.

Bármilyen jól ismertem is Mikszáthnak és családjának életét, a szülőfaluba, Szklabonyára – azaz, halála után néhány rövid évig Mikszáthfalvára – csak idős koromban jutottam el. Zólyomi József barátomnak, a Palóc Múzeum igazgatójának köszönhettem ezt. Ahogy átléptük az Ipolyt, Ipolyhalogon, Varbó fölött, Nagykürtösön, Kékkőn Mikszáth korai novelláinak báránylevéljei ege terült fölénk. Ha, mint földrajzhoz értő ember szólok, nyugodtan állíthatom, hogy az a bizonyos sokat emlegetett „mikszaíhi táj” – az épületektől, gyárkérményektől eltekintve – sem képében,

sem hangulatában nem változott. Az emberek küllemében, szellemében azonban igen. A Szklabonyával történt találkozás egyként járt örömmel is, szomorúsággal is. Szomszéd államainkban tett számtalan utam során hányszor vetődött fel bennem a szorongásos gondolat: mennyire várható el egy újonnan alakult állam fiaitól, hogy a területén született – számára idegen – tudományos, szellemi kiválóságok emlékét ápolja?

Itt nincs helye annak, hogy a gondolatot – amely mindnyájunkban él, ha a kérdéses tájat járjuk – tovább gombolyítsuk, ezúttal csupán a magam benyomásait mondhatom: *többek között* Mikszáth és Madách emléke – (a szomszédos Alsósztrégován) – a fél-ápoltság stádiumában leledzik. Is-is, ahogy a barkochbában mondják.

Mikszáth szalmatető'szülőháza – amelyet érdemes lett volna helyrehozni s megtartani – már nem áll. Valaki megvásárolta, új házat emelt helyébe, gangosat, rangosat, cseréptetőset.

Rimaszombatban Tompa Mihály és Blaha Lujza egymással szemben állott „bogarhátú” szülőházát 1944 karácsonyán bomba vágta szét, Losoncon Kármán József szülőházán az emléktábla megmaradt, a szklabonyai Mikszáth-ház utódját a kivagyiság csicsás megnyilvánulása szüntette meg. A ház előtti utcakeresztveződés Krisztuska keresztjét meghagyták.

A szklabonyai gyermekkor második épülete is csak átépítve áll, szemben az író által annyiszor emlegetett temetővel a főutca görbületében, a temetőben a testvér, Mikszáth Mariska még magyar nyelvű gránit síremlék-piramisával. Ez a háza a hajdani Mikszáth-familiának Emlékház ugyan – rendkívül izléstelen betonkocka-kerítéssel – a kétnyelvű emléktábla is ott díszíti a homlokfalat, de a ház kulcsa igen körülmenyesen szerezhető meg a községházán. Másolatok, emlékképek szlovák feliratokkal: ez a szklabonyai emlékház. A falu tudatában Mikszáth nem él már. 1987-ben renoválták az épületet, az Emlékház belsejét újra rendezték s van már egy magyar nyelvű hangszalag is, amely Mikszátról szól. Sajnos, tárgyi emléket itt nem őriznek, a kegyelet megnyilvánulása inkább hivatalos.

De a patak megvan, ott csordogál a falu alatti réten. Csobog, folydogál a Jó Palócok Bágy patakja, gyémántesöppekkel szórja habjait. Egy alig érezhető bordájú lejtős mezőn ballagunk, kanyargós gyalogút vezet az annyiszor megénekelt patakhoz. Susog a Bágy a füzek, mogyoróbokrok, sások, pipacsok között. Az Ipolyba tartó patak valódi neve: Kürtös, mai nevén Krtíš. Mikszáth költötte Bággyá. Roskatag malomépület dűledezik szekérútja mellett, a gyermek Mikszáth ezerszer bámulta forgó keréklapátjait, amint zuhogó áradatban hull alá a Kékkő vára alól induló víz. Iszapos a patakpart, libasorban gyalogolunk, ernyős lapulevelek, eziüstösen csillogó leveľű égerfák gyökere közt csaknem a vízbe csúszunk. A távolban juhok legelésznek, a sűrű erdőket már a török eltakarodása után irtották szántónak, hátrább húzódtak a sötét nógrádi erdők, valamerre Korpona és Nógrádszentpéter felé.

A megannyi bokortól alig tudom lencsevégre kapni a zuhogó patakot, a forgót. Gyerekek pocsolnak egy nyugalmasabb helyen. Felhő suhan el a Nap előtt, árnyékot csak pillanatnyit dob a Kékkői és Korponai hegyek sűrűje fölé. Aligha nehéz ideképzelni a százhusz évvel ezelőtti tájat, a mérges komondort, a fehér juhokat – hiszen ilyen fehér juhok miatt vásárolja majd az egykor Mikszáth gyerek a horpási Szontagh birtokot élemedett korában, fiúgún szántó tolla segítségével. Egy pillanatra behunyom a szemem, dudaszót hallok, lovashintó zörgését hozza a Balassagyarmat felől idáig osonó déli szellő s ha kinyitom szemem, talán még a juhász szeretőjének meztelenül megvillanó bokáját is látom, a mikszáthi „szexi” maximumát.

Ha a kékkői temalomdombról, vagy a Balassiak várának előreugró párkányáról

tekintek körül, az a képzetem támad, hogy az egykori mikszáthi táj képét látom. Így, messziről, alig változott a panoráma. Az erdők kékes-zöld hullámsora, a szántások egyenes barázdái, a fasorok, a források helye aligha változott lényegesen. Magános tanyák fehérlenek, azok is gyéren. Örökösei a száz évvel ezelőttieknek.

Öreg házaspárhoz kopogunk be, jó félórára a kékkői várkastélytól, egyedül élnek vénséges házukban, de ez a ház festőért kiált. A vénséges pár még tud magyarul, magyar iskolába járt. Felnőtt fiuk már csak szlovákul beszél. Megkötjük a barátságot, unokánk gyümölcsöt szemelgethet a kertben. Gyaloghidak vezetnek át a gyors patakon, némely helyen elgátolták a patakot, a megmélyedt vízben két gyerek forog egy műanyag csónakban, szüleiik elmélyülve nézik. Gumihattyú hátára kapaszkodik a harmadik. Panta rhei: e fortyogó kisöböl vizében is fürdött valaha a szklabonyai Mikszáth-gyerek. Ellátni végig a völgyön, amint a partot kanyargósan kísérik a fűzek, az égerfák, a szederbokrok. Szitakötők játszadoznak. Mikszáthi hangulatom nehezen fénylik elém: autóbusz kürtje bődül, a messzi szénbánya – (amely mélyen a földben Salgótarjánig lenne követhető) – elhaló, pillenő füstöcskét bocsát a fellegek alá. Faluját ma Pötornak hívják. Komáromszentpéter volt. Ni – „Szent Péter esernyője” – íme, egy Hont-nógrádi szent. Honnan ismerős e név vajon?

Nem mászom föl a kékkői templom tornyába. A kékkői vár fölötti Kálváriadombra is csak feleségem és unokám kanyarog föl. Az egykori barokk Balassa-Almássy kastély kapuja is zárva, portása ugyancsak zordul utasít el, tán a raktár dohos leveleit felti. Mintha egy régi várúr dühös alabárdosa lenne.

Dehát maradjunk csak megint a szklabonyai gyereknél. A Balassa bárókat, gróf minőségben, Kékkőt többször is említi, hiszen Korponára, vagy Zólyomba mentében sokat kellett erre kocsiznia. Ismerte Kékkő történetét: a tatárjárás után épült és a török megszállás néhány esztendejét kivéve egészen 1944-ig a főúri család birtokában maradt.

De látta Mikszáth az ide nem messze lévő Bozók várát, Csábrágot, Korpona falainak maradékát és a messzi Zólyomot. Több munkájában is felhasználta az ott szemlélteteket. Az egyik: „Magyarország lovagvárai” című gyűjtemény, amelyhez az indítást nagy valószínűség szerint Nógrád és Hont vármaradványai szolgáltatták, de fogarasi képviselő korában Fogaras látványa is segített, sőt onnan hozta magával a „Szelis-tyei asszonyok”-at is.

Hogy azonban a Kékkő–Szénavár–Tótpelsőc–Zólyom iránt vezető úton elkocszott, azt a Szent Péter esernyője regényének és a Sipsiricának meglehetősen pontosan ábrázolt helyszíne igazolja. Zólyom felé nemcsak a korponai úton, hanem a tótpelsőcin – ma Pliešovce – is el lehetett szekerezni, nyolc-kilencszáz méter magas hegyek, irdatlan erdők között. A táj legmagasabb hegye a 1044 méteres Jávoros. Mikszáth idejében csupa erdő, csupa juhakol, a magyar „szállás” szóból átvett „szalas”, amely juhásztanyát jelent – még Mikszáth élemedett korában is eleven emlék. Arrajártunkban szinte láttam Szent Péter esernyőjét pirosolni, hiszen a virágos mező most is él. Feltűnt előttem Vidra alakja a bükkök között s mivel egyízben a Jávoros fölött az ég is megzendült, a szokásos helyi zápor egy félórára leszakadt, még égi hangokat is hallucináltam. Druzsba úr merre járhatott? Errefelé álmodta meg Mikszáth az „Egy éj az Aranybogarban” beszélyét is.

Kétszer is végigutazhattam a helyszínt. És aki ma a nemzetközi autóbuszvonalon Ipolyság felől Besztercebánya felé utazik, a jobboldali erdővonulatokra pillantva, igen távolról a mikszáthi látványt maga is érzékelheti.

És még mindig várakról, ha már ennél a témánál tartunk: ahogy egy Andrüssy

Jókait meghívta „A löcsei fehér asszony” ügyében Krasznahorkára, úgy hívta meg egy másik Andrásy Mikszáthot is ugyanoda „A fekete város”-t illetően: Gömörbe.

*

Még mielőtt azonban tovább indulnánk újabb nógrádi, sőt stiriai utak felé, hadd ugorjak még vissza egy pillanatra a diákkorára. Mint szenvedélyes turista és egykori autós, az autótérképen méregettem hogyan juthattak Mikszáthék – apa s gyermek – első ízben Szklabonyáról – a mai Sklabínáról – Batyiha, azaz Rimaszombatba. Nagykürtösön Gácscon, Losoncon, Osgyánon át. Nyolevan kilométer az autóúton. Szekérrel sem több. Nyilván Losoncon pihentek meg, ha kifáradtak a lovak.

Így kerültek a rektor elé. Csizmás falusi gyerek nógrádi tájszólással, tisztára pucolva, hogy jó benyomást keltsen.

Tankönyveket is szereztek, de nem minden tárgyat tudtak könyvből tanulni. Aki tanár saját maga írta tankönyvét, az főként Fábry János volt, a botanikus, aki-nek híre határokon is túlszállt. Olykor egy-egy tanár jegyzetét másolták, máskor diktálás után írtak. Akadt könyvük az anyaintézettől, Sárospatakról, és rendelt el a kormány „gutgesinnt” tankönyveket is. A német nyelv ment legnehezebben Mikszáthnak, élete végéig birkózott vele, pedig országgyűlési képviselőkorában sokszor kellett találkoznia az osztrák–magyar delegációban a bécsi parlament képviselőivel is és stájerországi üdülései alkalmával is német szóra kellett nyitnia ajkát. A német nyelv tanítását 1850-ben rendelték el Magyarországon, 1853-ban a Bach kormány a latin Cornelius Nepos és Curtius Rufus olvasását is megtiltotta „szabad szelleme” miatt. Idővel azonban megengedik, hogy se német, se latin ne legyen a tanítás nyelve, hanem lehet magyar is. Ennek ellenére a kormány bizalmatlan, ám nemcsak osztrák nyomásra indul meg a Rima völgyében, különösen Tiszolecon és Rőcén, a szabadságharc óta melengetett pánszláv nemzetiségi szítás.

A rimaszombati gimnázium lelke eleitől fogva 1944-ig erőst magyar volt. Egy kis történetet jegyzett föl az 1860-as gimnáziumi krónika a tanári kar magatartásáról.

Elsős gimnazista volt Mikszáth Kálmánka, amikor a bécsi kormány felügyelőket küldött szét a magyar gimnáziumokba a tanmenet ellenőrzése céljából. A beamter Rimaszombatban sem volt meglepődve, nem a tanmenet, sem a tanári kar nem tett szét neki, sőt egyenesen képmutatással vádolta meg a tanárokat. Miklovics György professzor így utasította vissza a vádat:

– Lenne szíves tanácsos úr, tanítsa meg nekünk előbb azt a képmutatást, mert mi se nem tudjuk, se nem tanítjuk.

Így lett a gimnáziumnak forradalmár híre. Viszont már van önképzőköre és Mikszáth Kálmán 1859. október 27-én, a Kazinczy ünnepélyen először nyer első díjat. Ez idő tájt fogalmazódhat meg benne az íróság utáni vágy. De az akkori kosztadója, Juhász bácsi leinti:

– Fiú, nem lehet ezzel a névvel, Mikszádt, írónak lenni. Legyen Tünde fi, Verényi, vagy más ilyen hasonló . . .

Nem fogadta meg. Ellenben sűrűn járt a „kamaratársak”-kal színházba. Jegyeztük fel a direktor nevét: Pázmán Mihály társulata játszott a Három Rózsá-ban. Rendszerint nem volt tíz krajeárjuk az állóhelyre, titkon felosontak hát a karzatra, onnan a ruhatárba, majd – mint akik már leadták a jegyet – a nagyterembe. Hátul húzódtak meg. E sorok írója bevallja, hogy diákkorában számos diáktársával egye-

temben szintén ezt az utat tette meg, mert a szállodának – amely az 1900-as évek elején 1918-ig már a Hungária nevet viselte, külső s belső építési rendje azóta sem változott, a színházi előadások azóta ebben a teremben zajlottak le és a hangversenyek is. A szállodát 1986-ban kezdték újra tatarozni. Hadd említődjék meg, hogy az 1850 táján épült, idestova száznegyven éves szálloda nevét – Három Rózsa – Rozsnyó város címeréről kapta. Ugyanakkor épült Rozsnyó szállodája is, amelynek neve – Fekete Sas – viszont Rimaszombat címere. Ez a két város a szó valódi értelmében testvéri szeretetben élt egymással ugyanabban a megyében, mialatt Losonc és Rimaszombat állandó versengésben leledzett ezidőben, rendszerint Losonc nyert, még a Budapest–Ruttká vasúti fővonalat is Losonc felé vezették, mert a rimaszombati városatyák tiltakoztak a fővonallal járó „zaj és rendetlenség” ellen.

E sorok írója hadd ne tagadja meg önmagát. Mikszáthról szólunk, vegyítsünk mikszáthi hangulatot és anekdotázó kedvet is e kis visszaemlékezésbe. A két világháború közötti szlovenszkoí magyarság sokkal elevebb és tágabbra nyitott „kultúréletet” élt, mint a mostani. Rendkívül élénk volt mind a losonci, mind a rimaszombati művelődési iram; írók, tanárok, városi tisztviselők számtalan rendezvénnyel óhajtották bizonyítani magyar voltukat. Minden alkalmat megragadtak régi nagyjaink emlékének megünneplésére. Így került sor Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály, Petőfi Sándor születési, vagy halálozási évfordulóira is. Az 1925-ös évek egyikében Rimaszombat ifjú „kultúrlelkei” azon vitatkoztak az akkor már Tatra szállónak nevezett kávéházban, ki a legnagyobb magyar író, s kit kellene még megünnepelni. A döntés Petőfit, Aranyt, Jókait jelölte meg. Ekkor szólt a vitába a kedélyes és a helyi irodalom művelőit is szeretettel támogató szállodabérlő, Radó Ármin:

– Kazinczy a legnagyobb író! – szólta határozottan.

– Miért?

– Mert az ő ünnepélyén volt a legnagyobb lózungom.

Ezt akár Mikszáth is tollhegyre vehette volna.

... Nehéz elhinni, de Mikszáth tánciskolába is járt. Müller Lajosnak hívták a tánc- és illemtanárt, de arról nem szól a krónika, mily hájjal lejtette a keringőt, a polkát, mazurt, menüettet, avagy mily hévvel az akkor már divatos csárdást a nógárdi fi. Cigányprímásuk nevét is tudjuk: Palócz Kálmán, drusza. Mindenha neves prímások kerültek ki a Mező utcai sorról, hogy csak a Rudolf trónörökösnek és Stefánia trónörökösnek prímás-kedvencét, Oláh Gyulát, és utódait, az Oláh Kálmánokat, Pertis Jenőt, vagy a Ráczy-dinasztia tagjait említsem. Mikszáth idejében öt banda húzta, sőt versenyre is keltek a szintén jeles nagyrőcei és rozsnyai bandákkal.

... A gondolat mindig vissza-visszaszáll az író tanulmányi éveire. Ami a tankönyvellátást illeti, az az évek során egyre fejlődött. Fábray János kitűnt a maga fizikai és természetrajzi könyveivel, e műveket még e század elején is tanították. Irodalmi tankönyvet Szerenley Károly szövegezett, már tanították Toldy Ferenc és Zimmermann könyveit, később az idősb Szinnyei Józsefét. E sorok írója is tanult még Szinnyei magyar olvasókönyvének és nyelvtanának ki tudja, hányadik kiadásából, a Franklin-társulat jóvoltából. Érdemes feljegyezni azt is, hogy a Bach korszakban a taurend mintáját a Nyitra megyei Zayugróc egykori szerzetesi iskolája adta. Sárospatak is vett át belőle, mivel jónak tartotta.

Az iskolai felszerelés Mikszáth gimnáziumában meglehetősen gyenge: az 1848-as időkből örökölték. Hosszú lóca, asztalok, székek, tábla, szószék – (katedra) – három-négy kézzel rajzolt térkép, szintén kézzel rajzolt földgömb, az egyiket kókuszdióra festették, két csillagászati gömb, 800 „mindenfélé” könyv, villam-gép, néhány egyszerűbb fizikai eszköz, toll, gubaesténa. A toll már acélból készült, az igen öreg

még lúdtollat is használtak. A lúdtoll otthon készült, az alkalmas tollat először hamuban puhították, majd éles tollkészel egyetlen metszéssel vágta a végét ketté, hegyezték ki. Nem volt írás kövér pacák és fröccsenetek nélkül. Merített papírosra írtak. Gömörben számos, kis, családi papírgyár működött egészen 1924. ig.

Az iskola fenntartásával kapcsolatban említsük meg a város előljáróságának azt a rendeletét is, amely szerint a szombat napi hetipiacok, úgyszintén a szombati városkapu vámbevételek teljes összegben a gimnáziumot illették. Ezt a böcs intézkedést 1820-ban hozták, Mikszáth diákeveiben még érvényes volt. Mire azonban államsegéllyel 1884-ben a hetedik, 1885-ben a nyolcadik osztályt megnyitották, ez a rendelkezés már érvénytelen lett. A hetedik osztály megnyitási ünnepségére a már akkor elismert író Mikszáth Kálmánt is meghívták.

Amikor a kis Mikszáth gyereket az elsőbe felvették, a kötelező latin társalgás és a kötelező német tanulás világának határvonalára került. Hadd ismertessük az előbb már idézett rendtartási szabályzatnak a latin nyelvre vonatkozó szakaszát:

„A kiskorú egész nap a magyar beszédért a signum megfordul, estvére vesszőt kapnak. A ki nagyon nem szól, amikor megszólíttatik, minthogy, amikor lármázni akar, tud: keményen fenýittessék meg.” Magyarán: aki egész nap csak magyarul beszél, azt megvesszőzik, aki pedig hallgat, mint a kuka, ha latinul szólnak hozzá, holott magyarul ugyancsak tud ordibálni, azt is elverik.

Kellemes kilátások lehetnek egy füleki, vagy tornaljai parasztgyerek számára. Mikszáth német tudása sose lett valami erőteljes, latin szavakat – a korában divatosakat – azonban annál többet kevert irodalmi szövegébe, hiszen jogásznak indult. Pedig már aligha vesszőzték volna meg, ha nem használja őket. Ebből a latin–német–tót–palóc világból emelkedett föl Jókaival egyenrangúvá.

*

Gimnazista koromban a „békebeli békében” az ötödik s hatodik osztály önképzőköre a Pósa Lajos, a felsőbbké a Tompa nevét viselte. Szó volt arról is, hogy valamiféle Mikszáth-kört is alapítunk, de beütván 1918, erre már nem kerülhetett sor. Sem a tanintézetben, sem a városban nem maradt tárgyi emlék Mikszáthról az önképzőköri emlékkönyvön kívül, amelyben díjnyertes dolgozataikat bejegyezhettk a tanulók, a felsőbb „urak.”

A múlt század végén Mikszáth – meghívásra – kétszer is meglátogatta diákkori városát, felolvasó-estélyt rendeztek neki. A vármegye urai – az ellenzéki politikusok is – a jeles íróat látták benne s a jóbarátot, nem a politikust. (Aki, mint politikus, egyébként mindig „biztos” választókerületet kapott, Fogarast, Máramarost, nemzetiségi területeket, hogy baj ne essék vele.)

A rimaszombati Három Rózsában tartott felolvasásán – nagyapám emlékezte szerint – rekedtesen szólott, nógrádi akcentussal. A főispán látta vendégül. A műsort – akkori szokás szerint – helybéli szavalók, zongorista s dalos hölgyek tették teljessé. Bankett, díszvacsora. Ezt a palócós akcentust sokszor idézte előttem Mikszáth műveinek kitűnő ismerője, az író negyvenéves jubileumán a díszkiadás sajtó alá rendezője, dr. Rubinyi Mózes irodalomtörténész.

Amikor az 1920-as évek vége felé Rimaszombatban újra felmerült egy irodalmi kör alapításának lehetősége a pozsonyi Toldy Kör, a komáromi Jókai Egyesület s a kassai Kazinczy Egyesület mintájára, amelyeket később Losoncon a Kármán József Kör követett, Rimaszombatban Mikszáth Kört óhajtottunk szervezni. Ennek

javára Bartók Béla is szívesen fellépett volna, mivel második felesége, Pásztor Ditta Pásztor Gyula gimnáziumi fizika- és számtantanár, az iskolai énekkar vezetőjének lánya volt. Bartók többször járt a gömöri fővárosban, adott is hangversenyt, de nem a készülő Mikszáth Irodalmi Kör javára, mert a terv elhalványodott, a Losonchoz hasonló szellemi értékekkel megtölteni nem volt lehetséges. Végül egy műkedvelő szakosztálya lett a Polgári Olvasókörnek. És amikor most, néhány éve a rimaszombati magyar fiatalok újra irodalmi kört alakítottak, az már ismét a Tompa nevét vette föl klub alakjában.

*

Sok víz folyt le a Rimán, Ipolyon, Kürtösön, eltűntek Mikszáth kedélyes felvidéki vármegyéi, vezető alakjai hol magyar, hol szlovák feliratú sírkövek alatt pihentek meg, a megmaradt dzscentri olvasókat sem bosszantotta már a sárosi Gavallérok svihák története, amikor az 1920-as évek vége felé újból közéletivé vált a Mikszáth név. Sőt bővült irodalmi jelentőségében is. Divatosak lettek a regényeiből adaptált színdarabok – a Vén Gazember, a Noszty fiú esete Tóth Marival – különösen Harsányi Zsoltnak volt velük sikere, de ugyanakkor megjelent két igen érdekes, korfestő visszaemlékezés is, mindkettő női kéz munkája. Az egyik a Madách-, majd Mikszáth-féle familiáris baráti kör egyik tagjának, Veres Pálné – Beniczky Hermin lányának, Rudnayné – Veres Szilárdkának tollából, a másik özvegy Mikszáthné – Mauksch Ilonából. Mindkettő nógrádi születésű asszony, gyermekkoruk Balassagyarmathoz, Losonchoz, Mohorához, Vanyarchoz kötődik, de amíg Rudnayné jobbadán család-történetet ír, addig Mauksch Ilona a Mikszáthtal való házasságának történetére veti a hangsúlyt. Veres Pálné lánya ennyire írta, Mikszáthné könyvének stilizálásában ismét csak dr. Rubinyi Mózes, a régi jóbarát, segített. A kötet 1922-ben jelent meg, Mohorán írta meg Mikszáthné, versenyfutásban az idővel, mivel attól tartott, nem éri meg már a könyv befejezését. A könyv végül is Két kiadót ért meg.

A közéletben ugyanakkor megjelent dr. Mikszáth Kálmánnak, az idősebb Mikszáth-fiúnak neve is. Politikai ambíciói voltak, jogi éveket Angliában is hallgatott, nem szépírónak indult, hanem publicistának, jogtudósnak, liberális alapon. Neve a Bethlen-kormány éve alatt jól hangzott, amikor Gömbös került kormányra, a korabeli Magyar Nemzet vezércikkírójának szerződött. Jogász professzor lányát vette is feleségül, Földes Líviát.

Parlamenti képviselőségre áhítozott Nógrádban. Ez nem sikerülvén a Bethlen kormány Miskolc város főispánjává nevezte ki. A szabad királyi városi jogokkal rendelkező városoknak ugyanis külön főispánjuk volt, takarékosági okokból azonban rendszerint ugyanaz volt a főispánja az ilyen városoknak, mint a várost is magába foglaló vármegyének. A városi főispánság tulajdonképpen a főpolgármesteri rangnak felelt meg. Dolguk inkább a reprezentáció volt, szűkebb feladatuk: a kormány intencióinak keresztülvitele. Hadd sorolok föl néhány ilyen szabad királyi várost: Komárom, Győr, Sopron, Pozsony, Kolozsvár, Szeged, Temesvár, Pécs, Selmecbánya, Székesfehérvár.

Ha véletlenül két főispán került ugyanabba a megyébe, az rendszerint torzsalkodásra adott alkalmat. Borsod vármegye főispánja az időben dr. Borbély-Maczky Emil lévén, a csendes vetélkedés elkezdődött és nem szűnt meg. Mikszáth Kálmán Nógrád főispánja szeretett volna lenni, itt azonban dr. Söldös Béla – (előbb szintén Borsod, majd 1938 után Gömör főispánja, kazári földbirtokos) – volt a főispán, még pedig

oly kitűnő, népet szerető, demokratikus gondolkodású férfiú, hogy semmi értelmese sem lett volna leváltani. Söldös Béla alapította meg a szegénysorsú palóc nép segítésére a Palóc Háziipari Szövetkezetet melynek ma Szécsényben van központja.

Dr. Mikszáth Kálmán 1932-ben köszönt le. Egyéb politikai megbízást nem vállalt. Mint publicista, kitűnő tollú író volt.

Az 1920-as években a Mikszáth nevet három férfi viselte az író családjában. (Rokonok azonban ezen a néven még többen éltek.) Az író három utóda: dr. Mikszáth Kálmán és az ő fia, Antal, valamint Mikszáth kisebbségi fia, Albert. Albertnek lánya volt Kun Anna nevű feleségétől: Edit. Az író-Mikszáth testvérének, Gyulának, ma is élnek leszármazottjai Pesten.

A család általában a horpácsi kastélyban élt. Alberték időközben külön épületet is emeltek a horpácsi kastély udvarán maguknak. A hétszáz holdas Szomolya-pusztai birtoka Mikszáth az író halála után (1910) is megmaradt, közös volt.

Az unoka, Antal – (az ifjú Kálmán fia) – újságíró lett Budapesten. Kedves, barátságos, szelíd fiatalember volt „Tóni”, kissé feszélyezte a nagyapai nagy név. A második világháború során katonatársak lettünk; a székesfehérvári hadtest 105. légvédelmi tüzérosztályánál szolgáltunk hadnagyként. A háború után Párizsba emigrált, ott egy könyvkiadó cég alkalmazottja lett s ott is hunyt el egyetlen fiú unokája Mikszáthnak.

Mikszáth kisebbik fia, Albert is jogi doktor lett, írói ambíciói neki voltak. Korán hunyt el, 32 éves korában. Megjelent egy sikeres novelláskötete és 1921-ben megpróbálta befejezni édesapja „Az amerikai menyecske” című, félbemaradt regényét. Be is fejezte, a regény, meglehetősen vékonyan, meg is jelent, természetesen azonban, hogy korántsem olyan formában és szellemmel, amint azt „az öreg” tette volna, hiszen a meg nem írt részek, ötletek, csattanók mégiscsak az apa szürke agyállományának tulajdonai voltak. Szokása szerint Mikszáth ennek a regényének ötletét is sokszor írta meg rövid novellában, az Új Idők Almanachjának egyik előszavában s mondta el társaságban, egyre gazdagodó tartalommal, hogy teljessé formálja végül.

A könyv megírására felkérte a Tisza-kormány. Azzal a céllal tette, hogy az az igen bonyolult közjogi helyzet, amely az Osztrák-Magyar Monarchia országaiban, tartományaiban, okkupált területeiben Magyarország, Ausztria, Horvát-Szlavonország, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina, Csehország, Galícia, Isztria között fennállott, szórakoztató módon, szépirodalmi formában magyaráztassék meg a külföld előtt. Alá, fölé, mellérendeltség volt érvényes az egyes országrészek között, s ezt egy külföldi ember, egy dán, egy francia, nehezen értette meg.

Mikszáth amerikai menyecskéje egy horvát fiatalemberbe szeret bele s mikor a fiatalember eltűnik, a gazdag menyecske utánaered, hogy megtalálja. A fiatalember a horvát parlament tagja Zágrábban, de mint ilyen, tagja a magyar országgyűlésnek is, azonkívül résztvesz az osztrák-magyar képviselőházi delegáció ülésein is Bécsben, tehát egyszerre horvát is, magyar is, osztrák is, amellet, hogy Dalmáciában és Boszniában is érdekelve van.

Mikszáthot akkortájt már számos fordítás révén a külföldi olvasók bizonyos rétege is olvasta, művei a sok nyelvre fordítottak között szerepeltek. Ismeretes, hogy az 1900-as esztendőekben Budapestre látogató Theodore Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke is meg akarta ismerni, annyira tetszett neki a „Szent Péter esernyője” regény.

Szerény véleményem szerint Mikszáth egyik legszebb tulajdonsága, a legszűkebb hazájához, Nógrádhoz fűződő múlhatatlan szeretet, vágyódása az Örök Forrás felé. Hadd idézzem csak föl Mikszáth Kálmánné Visszaemlékezéseiből azt az ünnepséget,

amelyet az író működésének negyvenéves évfordulóján – alig néhány héttel halála előtt – a Magyar Tudományos Akadémián országos hírrel rendeztek. Ilyen ünnepséget csak Jókainak érdemelte ki.

A már akkor nagybeteg, takaróba burkolt Mikszáth a küldöttségeket ülve fogadta. Közeledvén Nógrád vármegye küldöttsége, Mikszáth kibontotta magát a takaróból, felállt. Többen intették, üljön le. Ekkor mondta a felejthetetlen szavakat.:

– Nógrád vármegye küldöttségét én már állva fogadom!

A gyökér kitejthetetlen volt.

*

E sorok írása közben telefonon hívtam föl „Annus néni”-t, miként s kik kezelték az író halála után a hétszáz holdas szomolyai birtokot – amely nem annyira Horpács, mint inkább Berény, „Berinke” határában terült el s hogyan kezelték a kastély mögötti gyümölcsöskertet. Anna néni – Kun Anna – Mikszáth Albert felesége volt, most kilencvennégy éves, élvezet vele még telefonon is diskurálni. Ismert dolog ugyanis, hogy a horpácsi házat s birtokot Mikszáth a „Jókai Mór élete és kora” című kétkötetes életrajz és a jubileumi díszkiadás jövedelméből vette. (Ezt általában „Nemzeti Ajándék”-nak hívja a család és az irodalmi közvélemény.)

Jókainak Mikszáth által szerzett életrajza ma is egyike a legjobb magyar életrajzi regényeknek. Révai Mór János, a könyvkiadó – akinek egyébként a Jókai életrajz az ötlete volt – kitett magáért. A horpácsi Mikszáth kastély bejáratának jobb oldalán ma is látható Strobl Alajosnak Jókait ábrázoló domborműve, Mikszáth hálasoraival. Különös csoda, hogy mindenféle zűrzavaros időkben azt a plakettet le nem feszítette valaki.

A birtok Berinke, azaz Borsosberény határában a Börzsöny hegység keleti lábánál fekszik. A tatárjárás után a Johannita lovagok kapták IV. Bélától ezt a részt, kolostoruknak azonban már nyoma sincs. Az 1920-as évek során, főleg Mikszáth Albertné szorgalmazására az erdőben kis vadászkastélyt építettek, az erdőszélen nagyméretű juhaklot.

Mikszáth maga írja, hogy a fehér bárányok, a bólogató nyárfák miatt választotta ezt a birtokot, pedig birtokvétel ügyében számtalan tájat bejárt, még az Alföldön is megfordult, neki tetsző birtokot keresve. Végül mégis Nógrádnál maradt és megvette Szontágh Pál kis kúriáját is lakásnak. Amelynek helyén aztán a mai kastély épült.

Mikszáthék, Horpácsra való költözésük alkalmával deli lovakat is vásároltak. És nemcsak a tornácon, vagy a tánulás padon pipázó Mikszáth fényképét ismerték meg az olvasók szerte a hazában a Vasárnapi Ujság, az Új Idők, vagy a gyerekek Az Én Ujságom lapjain, hanem láthatták a jogász Bereit is, amint elegáns angol lovasként üli meg paripáját az öreg kúria fehér fala előtt. A kastély fával benövesztett udvara hosszú gyümölcsöskertben folytatódott, ezt is Albert felesége kezelte remekül. Amikor Mikszáthékat kitelepítették – magyarul mondván kirakták – Horpácsról, a kert lassankint tönkrement.

Dr. Mikszáth Kálmán aki a horpácsi kastélyt tervezte, noha jogász volt s e kastélyban ez öreg Mikszáth még néhány szép évet tölthetett ezt a szégyent már nem érte meg. 1950-ben hunyt el.

*

1951-ben ugyanis beültött a kuláklista.

Horpácsra nem volt számbajöhető kulák, hát keresni kellett. Meg is találták Mikszáthékban, hiszen a tanácselnöknő jó pontot akart szerezni a magas hivatalok előtt. Azt a Mikszáth családot, amelynek negyven esztendővel ezelőtt elhunyt feje oly híres író volt, hogy nemcsak az iskolában tanították, olvasták, hanem már könyveit is sorozatosan adták ki folyamatos sikerrel 1945. után is.

Az idősebb falusiak, akik még emlékeztek az első világháború előtti időkre 1950-ben is oly szeretettel emlékeztek meg a familiáról, mint régen. Szerették, tisztelték Mikszáthot, az író, a feleségét a „nemzetes asszonyt”, két fiát, Kálmánt és Bereit. Sajnos, a fiatal Kálmánék később elveszítették ezt a családias jellegű szeretetet, különösen a fiatal Kálmánnét tartották fennhéjázóknak, ők már földesurak voltak, pestiek. Ők már nem álltak le beszélgetni, barátkozni a járókelőkkel, harangozóval, mezőről hazatértekkel, tehénpásztorral, jól főző asszonyokkal, amint azt a nagyságos képviselő úrék tették. Az se volt baj, ha tekintetesasszonyomozta valaki az öreg Mikszáthné, ez a megszólítás is a tisztelet jele volt, nem degradálta le őket.

Livia asszony megkövetelte az alázatos köszönést, a kézsókot az utcán, rossz néven vette, ha nem méltóságosasszonyozták. Aki ismeri a falu gondolkodásmódját, a régi kasztrendszer, a ki nem nyilvánított, de a lélekben erősen őrzött büszkeséget, a kisebbségi érzés hiányát, az akaratlanul bár, de elkövetett sérelmek számontartását, az nyilván megérti, miért nem volt népszerű Livia asszony és sokszor az ifjabb Kálmán méltóságos úr előttük. Nyilván ez is hozzájárult 1945 után a hivatalos személyek magatartásához.

Mikszáthék kíméletlen kitelepítésének okozóját ma is az akkori tanácselnöknőben keresi a falu. Nyilván a felsőbbbség előtt óhajtott dicséretre méltót elkövetni s haszontalan kuláknak jelentette a Mikszáth családot: Kálmánékat s Albert özvegyét, valamint Albert leányát, Editet, aki akkor már szintén férjnél volt. Erről azonban annyi mende-monda született, a kitelepítést követő években egészen más-ként adta elő a falu megkérdezett népe a kitelepítési eseményeket, mint sokkal később, amikor már csak a hajdani emlékek után kutattam. Annyi bizonyos, hogy egyedül, saját kezdeményezésére a tanácselnöknő nem tehetett, ilyen kegyetlen ki-dobathoz nem lehetett egymaga erejére támaszkodni.

Amire támaszkodhatom ezügyben, az dr. Manga Jánosnak, a balassagyarmati Palóc Múzeumi akkori igazgatójának, Horpács néhány lakosának és Mikszáth Albert özvegyének közlése. Manga János magyarázatát értettem legkevésbé. A falu népe nem akarta a kiakolbólitást, végül is tisztelte a családot, büszke volt rá, híressé tette Horpácsot, de a hatósági rendelet ellen nem tehetett semmit. Ezt a végkövetkeztetést szűrhettem le mindössze. Ma már kár nyomozni, a tény egyszerű: kiebrudalták Mikszáth Kálmán utódait a szeretett Horpácsról s nem volt szabad megvédeni őket.

Mindenesetre „felsőbb helyen” megsúghatták Manga Jánosnak s ő értesítette a készülő veszedelemről a családot. Az érdekeltek az apa hírnevében bíztak, de ez nem volt elég: Mikszáth népníyzó és kizsákmányoló volt. (Ezt a megállapítást legutóbb még Pósa Lajosról, szülőfaluja, a gömöri Nemesradnót legszegényebb fiáról is hallottam – egy pozsonyi lapszerkesztő megállapításaként.)

Mikszáth Albertnének még most is felizzik a hangja, ha a kidobás kegyetlen módjáról beszél. Legalább a házukban maradhattak volna és szét ne szedték volna bútorait!

A meggyeszerzte emlegetett kiakolbólitás után vagy két évre riportírás okából Horpácsra is ellátogattam. Hosszú, poros gyaloglás után érkeztem a faluba, autóbuszjárat alig volt, Berénybe is gyalog kellett menni. Legelsőbbed is a Mikszáth-

kúriát kerestem. A főutcára nyíló kapu tárva-nyitva, éppen akkor fordult be rajta a termelészövetkezeti csoport megviselt traktora s ment neki a kapu jobboldali oszlopának, kidöntötte. Az egykor nagy gonddal parkosított előudvaron gépállomás mindenféle szerkentyűi álltak, hová is lehetett volna jobb helyre telepíteni a gépállomást, mint a Szontágh Pál és Mikszáth által ültetett facsoportok, virágágysok közé. (Ma nem azt a képet látjuk, amit Mikszáth korában láthattunk volna, sok fát kivágtak.)

A vakolatjahullatott főépületekben gyermekotthon, a kastély konyháján éppen vacsorát főztek nekik. Anna néni – Albertné – büszkeségét, a gyünöleskert nem gondozta senki.

Nyitva a kastély ajtaja is, kószálhattam az épületben. Egy földszinti hálósobában még megmaradt két ágy, a hajdani ebédlő átmenet volt az előadóterem, a táncterem és a mozi-nézőter között két pingpongasztallal s széltől kavart szeméttel.

Ezért kár volt őket kidobni.

Szállást egy kedves falusi családnál kaptam és ők az esti diskurzus során még mindig döbbenettel emlékeztek vissza a durva kidobásra. Amit a Mikszáth család a rendelkezésükre adott két teherautóra a bútorokból fel nem rakhatott, azt széthordta a falu. De mindenki tudta és számontartotta, ki mit vitt magával a faluban, melyiküknél van a karos gyertyatartó, hol a tükör, szék, vagy asztal. Házigazdái is a tanácselnököt okozták a csúfos meghurcoltatásért. E sorok írója nem tehet igazságot, csak az események végkimenetelét látta s csak a családtagok visszaemlékezéseire támaszkodhatik. Ezek pedig igen keserűek. A helybéli tanúk szerint: „Mikszáthék könyvtárát vasvállal hanyták egy teherautóra sok könyv a sárba esett. Némelyiket a váci piacon adták el, a többi egy tarjáni nedves pincébe dobták.”

Nem pontosan így volt, de közel jár az igazsághoz. Mikszáth horpácsi könyvtára valóban nedves pincékben penészedett, majd maradéka megmentődött és tudomásom szerint a Tudós Akadémiára jutott. Erről azonban a szakértők többet tudnak, e sorok írója csupán a hallottakat rögzíti s a családtagok emlékezését idézi.

Mikszáth Alberték – azaz Albert özvegye Kun Anna és leányuk, Mikszáth-Cseney Edit – teherautójának platójáról ismeretlen „gyűjtők”, mondhatni tolvajok, már menetközben is zsákmányoltak. Nem minden értéket tudtak a családtagok a teherautón biztonságosan elcsomagolni s valaki rögtön lelopta róla Mikszáth Kálmán leghíresebb, Benczur Gyula által festett portréját. (A festőművész és az író jóbarátságban volt egymással; Mikszáth tanácsára vette meg Dolányban a kis kúriát, hogy visszavonulva alkothasson. Dolányból Benczurfalva lett, a festő műtermét 1946 után idősb Szabó István, s híres fafaragóművész kapta meg.)

Mikszáth Alberték a Benczur-festette portrét állandóan keresték, de nem találták. Elmúlt egy évtized, amikor Cseney Istvánné-Mikszáth Edit hivatalában megjelent egy ismeretlen férfi és felajánlotta harmincezer forintért megvásárlásra a képet. Miniszteri engedéllyel Cseney Istvánné is felvehette a nagyapai nevet s lett Mikszáth-Cseney Edit. Sajnos, már ő sem él. Harmincezer forint nagy pénz ma is, a hatvanas években még nagyobb volt. A híres arckép végül is a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonába került. Soha nem lehetett kideríteni, ki volt a tolvaj, mi volt a kép útja.

*

Az 1950-es évek végén levelet kaptam Mohora tudós gyógyszerésztől – egyúttal közgazdasági dokortól – Szász Tilamértől; vendégnek hívtott abban az időben, ami-

kor egymás után két útikönyvet is kellett írnom Nógrád megyéről s a Cserhát vidékéről. A mohorai Mauks-kúria nélkül nem lehet teljes egyetlen Nógrádról szóló ismertető sem. Igen kedves, művelt, jól tájékozott férfiút találtam a patikában, amely patika az egykori Mauks-kúriában volt. Valaha itt lakott Mikszáth első principálisa, Mauks Mátyás, a halassagyarmati főszolgabíró. Meghatottan járkáltam az aránylag kisméretű szobákban; ide járt tehát Mikszáth Kálmán, az ifjú esküdt a főbíró lányának, Ilonának udvarolni. A patikával szemben, a főutca túloldalán kicsiny evangélikus templom; itt vette el hét esztendei elválás után Mikszáth újra első feleségét, Mauks Ilonát, de akkor már, mint befutott író. E megismételt házasság történetét Mikszáthék életének minden valamirevaló olvasója jól ismeri, megírta özvegyiségében Mikszáthné is, kár lenne ezt a históriát itt újra felmelegíteni.

Azt azonban szomorúan állapítottam meg, hogy amíg a patika kertje gondozott, Mauksék emlékére méltó zöld kerteeske volt, addig az egykori Tolnay-kúria, egy utcasorral feljebb mind bellemében, mind küllemében pocskékul „fest”, valamiféle mozinak alakították át és szép parkjának szinte minden ősfáját kivágták, igazolva azt a mondást, hogy „a palóc nagy favágó!” 1945–46-ban sietett a község kivágni azokat a fákat, amelyek alatt még Tolnay Klári szaladgált gyerekkorában s ahonnan az oly népszerűvé vált palóc nótáit is hozta. Nem lett külön borsa Nógrád egyik legszebb s legnevesebb barokk műemlékének, a Zichy – Vay – kastélynak sem. A tornyán török félholdat viselő lépcsős kastély díszudvaráról nemcsak a díszfákat hordták már el, hanem a kapuzatot és az előudvar személyzeti lakásait is, a községi tanács titkos helyeslése mellett. Itt is az a lelkiület érvényesült a tulajdonosok ellen, mint Horpácson Mikszáthék ellen. A formás kastélyt lakásokká darabolták szét, óvoda is működött benne, szomorú látvány volt; a gyümölcsösöskertre rá sem lehetett nézni. Mindenesetre gyorsan sikerült tönkretenni az egyik legkülönb műemléket, mert építőanyagot zsákmányolt belőle a szomszédság.

Szász Tihamérnak ezek után valóban oka volt rá, hogy vendégül hívjon. Megkért, hogy ismeretsegeim segítségével segítsék neki védetté nyilváníttatni a patika udvarán már csak egyedül álló bokrétafát, azaz vadgesztenyefát. Hatalmas, szép fa volt. A falu már erősen készült a kivágására, noha a széles árnyékot vető gesztenyefa testvérét elég régen, 1919-ben vágták ki, szintén afféle „népítélet” alapján. Szász Tihamér féltette a fát. A hagyomány szerint Mikszáth ez alatt írta „A lohinai fű”, című beszélyét. S ha nem is alatta, de árnyékában mindenesetre sokat üldögélt.

Az akkori természetvédelmi tanácsához sebesen adtuk be kérvényünket. (Ifjú dr. Tildy Zoltán volt az elnöke, S. Szabó Ferenc államtitkár az elnökhelyettese.) Barátilag is megbeszéltem velük a mohorai fa bízható jövődjét, a beadvány szívesen fogadódott, a fa megkapta a védelmet, azóta is védelem alatt áll. Szász Tihamér rögtön festetett egy „védelmi táblá”-t, felerősítette a híres fára, még mielőtt valamelyik tanácstagnak tűzifára nem támadna kedve. A táblát mindenek láthatták s csodálkoznak vala.

Hogyan fordul az emberi lélek indulata olykor száznyleven fokkal túl-felé, mint válik a szemlélet feketéről fehérre – megmutatkozott Mohora népének fakivágó hajlandóságán is. A hajlandóságok egyszeribe a fa életének megtartása iránt fordultak, innáron büszkéek lettek rá s ez a dicsékvés szállt az idegen látogatók felé:

– Államosították a fánkat!

Így maradt meg a híres fa.

Az a szándékomból ezután már logikus lett, hogy a csesztvei Madách-hársat is nyilváníttassuk védetté. Szász Tihamérék női kerékpárján átbicikliztem egy szép napon Csesztvére, ott a későbbi szép Madách-emlékház még rongált állapotban volt,

de a park még virágzott és Madách Alíz, ez az igen kedves idős hölgy megmutatta a híres hársfát az udvar szegelletén, közölve, attól tart, előbb-utóbb kivágja valaki. Kérelmem ugyanazon az úton futott végig s nem kevés diadalunkra a fa ma is végett, ez is „államosítva lett.”

Szász Tihamér – akinek állandó álma volt, hogy vasércet talál Mohorán s így teszi gazdaggá a falut – felhívta figyelmemet Csadónéra, Margit néniére, Mikszáthék horpácsi szakácsnéjára is. Férje, Csadó István pedig az urasági kocsis volt. Csadó néni igen idős, kedves asszonyosság volt, gyermekei körében lakott egy faluvégi szép, új házban szívesen beszélt a Mikszáthéknál eltöltött 1900-as évekről.

– Szakácsné kerestek Mikszáth úrék a horpácsi házba és itt engem ajánlottak. Jelentkeztem s elsőnek is azt kérdezte az úr, vannak-e gyerekeim? – Van bizony több is! De miért? – Mert akkor fel van véve, akinek gyerekei vannak, annak tiszta a keze. – Érthettem így is, érthettem úgy is, de igen ízlett nekik a főztöm. A kutyának is főztem, szép, fehér kuvaszok voltak, a ház vételárához tartoztak. Amikor Pesten voltak az úrék, külön kutyaedelt is küldtek nekik, azt is meg kellett főzni, de az enyimet jobban szerették. Pukkadásig jóllaktak, aztán eltűntek és megint csak akkor kerültek elő, amikor megéheztek.

(A kedves olvasó nyilván ismeri Mikszáth „Szontagh Pál kutyái” elbeszélését. Nagyon szerették ezeket az ebeket, a birtok „létlárához” és a fehér bárán yokhoz tartoztak ők is).

– Mit szeretett az úr? – kérdeztem Csadó nénit.

– A juhtúrós galuskát, nagyon. Édesapám juhász volt és néha finom túrót küldött nekem kóstolóba. Meglátja egyszer az úr a konyhában az én túrómat, azaz a gomolyát, amiből éppen gyúrtam a túrót. „Ebből főzz nekem galuskát!” Finomat főztem, szaggatottat, téfellel, töpörtyűvel, kaporral. Hej, de ízlett neki! Rögtön adott öt korona borravalót. De a túrót, azt elfelejtette kifizetni.

– Mit érhetett az a túró akkor?

– Hát legalább ötven fillért! – bosszankodott még negyven esztendő múltán is Csadó néni.

Egyébként az osztrák–magyar eziüst ötkoronás abban az időben egy aranydollárt ért.

*

A kegyes olvasó talán ismeri annak a mondabeli angol lordnak a történetét, aki egyedül élt messzi India legféltreesebb hegyi tartományában, őserdő szélén, fahungalowban nőtlenül, néhány szolgájával mindössze, de régi életstílusát mindennek ellenére megőrzi, estebédre szmokingot ölt, eziüsteel terített, gyűrűs kuba-szivart szív, szolgája whiskyt tölt neki s ő maga londoni álomba burkolózik.

Nem engedi el magát.

... Meghívást kaptam Antal édesanyjától, ifjú Mikszáth Kálmán özvegyétől, Földes Liviától a hatvanas évek elején a Bors, azaz később Hajnóczyról elnevezett utcába, lakására. Hadd ismerje meg fia katonatársát. Antal Párizsban már megtalálta egzisztenciáját, meg is házasodott, hajdani tisztársai igen kedvelték őt szerény modoráért, arcán fel-felvillanó mosolyáért. Nem kellett messzire mennem, Mikszáth Tóni édesanyja a szomszéd utcában lakott, ugyanott látogattam meg a húszas évek végén Rudnay Gyulát is, a festőművészt.

Fekete öltözékű komorna fogadott, akár hajdan a főispáni házban volt szokás.

A teát családi csészéből ittuk, a cukrot eziüst cukortartóból csíptük, az aprósütemények kiválóak voltak, társalgásunk meghitt, halk, a múltat kellő visszatartással emlegető. A szótlan házvezetőnővel – a „mindenegyéb”-bel – oly simán zajlott le az uzsonna – (nem is „zajlott”, hanem lebegett) – akár a Ritzben hajdanán. A kanalak alig halkán csörrentek, Antalt emlegettük, Horpácsot, az elveszett hírodalmat, a me-nekiülést.

Az öreg Mikszáthot, a Nagy Palócot, aki ebben a szobában is örök jelenlévőnek tűnt.

Ez maradt meg Horpácsból, Mohorából, a Reviczky téri lakásból.

Bensőmben igazat adtam az indiai angol lordnak. Ezt a romokon csak így lehet csinálni. Hogy is mondja Dante?

Nessun maggior dolore, che ricordarsi del tempo felice nella miseria.

Nincs nagyobb fájdalom, mint szerencsétlenségünkben boldog időkre emlékez-ni vissza.

Resümée

Viktor Szombathy

Eine Art Familienrückerinnerung über Mikszáths

Viktor Szombathys Rückerinnerungen an Kálmán (Koloman) Mikszáth ist keine Biographie, keine literarische Würdigung, sondern ein unretouschiertes Familienbild. Auf diesem Bilde erscheinen Kálmán Mikszáth und seine Gattin im Spiegel der Rückerinnerungen: wir sehen Mikszáths Geburtsort Szklabonya im Komitat Nógrád, den Wohnort seiner Gattin Ilona Mauksch im Mohora, (Kleindorf), schliesslich das Schloss in Horpács und dessen Einwohner er wieder lebendig macht. Der Autor dieser Rückerinnerungen war bestrebt die familie Mikszáth kennenzulernen, so auch die Nachkommen des Schriftstellers: Koloman Mikszáth junior, den Politiker und den früh verstorbenen Albert, den Schriftsteller, sowie Antal, den einzigen Enkelsohn des „alten” Schriftstellers, der ebenfalls Schriftsteller werden sollte, aber schliesslich – nach dem 2. Weltkrieg – in Paris gestorben ist. Der Autor beschreibt die grausame Vertreibung der Familie Mikszáth vom Familiengut, macht mit dem späteren Leben des Schlosses Horpács bekannt. Dies zu tun war er deshalb in der Lage, weil er alle, die unlängst noch am Leben befindlichen Mitglieder der Familie Mikszáth persönlich kannte, und auch den alten Schmied, den Kutscher und die Köchin der Familie ausfindig gemacht hatte. Dieses „Hofpersonal” weiss heutzutage oft mehr vom Alltag dieser oder jener bekannten Persönlichkeit, als der offizielle Kritiker, oder Literaturhistoriker. Koloman Mikszáth war von Jahre 1880 am volkstümlichster ungarischer Schriftsteller neben Maurus Jókai. Auch heute noch. (Lebte: 1847–1910.) Er stammte aus der ung. Rasse der „Palotzen”.

Der Autor bereiste die Heimat Mikszáths, beschreibt das vor 100 Jahren lebendige Komitat Nógrád, war bemüht, ein Erinnerungsbild von der Gegend, von den Buchleins der Wälder, zu vermitteln, seiner Kindheit, der Umgebung, den kleinen Dörfern, Städtchen, die den Rahmen für Mikszáths Werke über des alter Nordungarn bilden. Es war das Hauptbestreben des Autors, um die noch vorhandenen, hörbaren, sichtbaren, Erinnerungen an das Leben Mikszáths und die Umgebung des grossen Schriftstellers zu sammeln, insbesondere in Bezug auf seine in Rimaszombat verbrachten Schuljahre, deren sachliche Andenken heute als verloren angesehen werden können. Aber das Gebäude der alten Gymnasiums steht auch heute noch, und eine Gedenktafel erinnert einen an ihn.

„Micsoda bűjölést, bájolást tud hozzája?”

(Kilenc Nógrád megyei boszorkányper)

Hausel Sándor

Több mint 1000 boszorkányper látott napvilágot az egy évszázada tartó gyűjtések eredményeként. E perek forrásértéke a társadalomtudományok számos ága számára vitán felül áll és mellőzhetetlen. E gyűjtőmunka két sarkköve és további kiegészítések ösztönzője; a Komáromy Andor (1910-ben) és Schram Ferenc (1970-ben és 1982-ben) által közreadott perszövegek.

Ahogy Komáromy gyűjteményének megjelenése után is föllendült a perek felkutatása, úgy az utóbb megjelent nagyszabású gyűjtés is, minden bizonnyal, kiegészítések sorát fogja elindítani. Nógrád megyét illetően ezidáig nyolc per szövege¹ jelent meg nyomtatásban, ezekhez kíván kapcsolódni e mostani kilenc, használva a Schram Ferenc által alkalmazott szövegközlési módot.³ Összesen tehát tizehét per szövege ismert jelenleg, továbbá öt pernek a szövege nem, csak a nyoma maradt fenn a mutatókban. A történelmi Nógrád megye területéről 1692 és 1753 között lefolytatott per, illetve jegyzőkönyvfelvétel e tárgyban tizenhat településhez kötődik: Baglyasalja, Balassagyarmat, Bolgárom, Felsőpetény, Herencsény, Heréd, Horpács, Kosd, Nagyoroszi, Patak, Nagykiürtös, Pálfalva, Salgótarján, Pinc, Penc és Rap. Ez nem jelenti mindig azt, hogy ottani lakost fogtak perbe, mert sok perbefogott koldusként, csavargóként vándorolt egyik faluból a másikba, ezenkívül a 18. század első két évtizedében még nem zárult a török utáni népességmozgás.

A felsorolt települések közül csupán Nagyoroszinak volt mezővárosi állása, a többi falu volt. (Bár a 17. század végén Nagyoroszi is inkább egy nagyobb falura emlékeztethetett.) Földrajzilag az érintett falvak az Ipoly környékén, illetve attól délre helyezkedtek el.

Megyénkben is a nők adják a gyanúsítottak többségét, kétharmadát, azonban figyelemre méltó a férfiak egyharmados aránya. Az 1692-től 1754-ig terjedő évkör kezdő évét az magyarízhhatja, hogy megyénkből írásos források a 17. század utolsó harmadától maradtak. A záró évszám pedig közel van ahhoz, amikor az ilyen jellegű perket Mária Terézia betiltja (1768).

A hatvan évre terjedő időszakban gyanúsított 24 személy esetében a megyei törvényszék által hozott ítéletek közt nem lelmi nyomát, hogy égettek volna Nógrád-ban boszorkányt (bár az egyik vádlottal kapcsolatban megjegyzik, hogy annak anyja is boszorkány volt, akit megégettek). Azonban az ismert nyolc ítélet már nem volt ilyen szigorú. Sőt, a perek legtöbbjében a megyei törvényszék nem vette komolyan a vádaskodásokat és gyakran csak parasztgyanusítgatásoknak minősítette azokat. „Az producált (bemutatott) bizonyságokbul csak holni paraszt gyanuságok jövéen ki, minthogy valamely aggravens circumstantiak (terhelő körülmények) azokhoz

nem járultanak, azért az ellene kelt panaszokra nézve öt hónapi raboskodása elégséges büntetésnek ítéltetett lenni, tartozván mindazonáltal reverzálist (írásbeli nyilatkozat) adni magáru, elbocsájtatik.”²

Az ügyész által a perbeszédben kért égetés és az ítéletekben itt-ott emlegetett lefejezés inkább csak ráijesztésként jött szóba. A vádat egyházi és világi törvényekre hivatkozva emelték. Az egyházi, pontosabban a Bibliára³ hivatkozó helyek a következők: az Ótestamentumból Mózes második könyvének XXII.18., harmadik könyvének XIX.31. és XX.6., és ötödik könyvének XVI. 10 11 versei, bár az utolsó és a második könyv XXII.18. verse nem látszik idevágni. A Leviticus két idevágó része a következőképpen hangzik: XIX.31.: „Ne forduljatok halottidézőkhöz, és ne tudakozódjatok jövődömondóknál, mert tisztátalanokká teszitek magatokat velük.” A XX.6.: „Ha valaki halottidézőhöz és jövődömondóhoz fordul, és követi őket a paráznaságban, ellene fordulok az ilyen embernek, és kiirtom népe közül.”

A világi törvényhozásból Szent István és Szent László⁶ törvényeit idézték.

Szt. István II. könyv 31. fejezete: „Ha valami boszorkány találkozik, vigyék a bírák törvénye szerint az egyház eleibe és bízzák a papra, hogy bőjtöltesse és oktassa hitben: bőjtölés után pedig menjen haza. Ha másodizben találtatik azon vétekben, alázza meg magát ismét bőjttel: annakutána a templom kulcsával keresztforma bélyeg süttetvén homlokára, mellére és válla közé, menjen haza. Ha pedig harmadizben, adják bírák kezébe.”

Szt. István II. könyv 32. fejezete: „Hogy Isten teremtménye minden gonosznak ártalmától ment maradjon és senkitől kárvallást ne szenvedjen, hacsak nem Istentől, ki előmenetelét is hagyja, tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördöngösöknek és bűbajosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördöngös tudománnyal az embert is erejéből kiforgatni vagy elveszteni ne merjen. De ha mégis ember vagy asszonyeimber ennek utána illetén dologra vetemednék, adják annak kezébe, akit megsebzontott avagy rokonai kezébe, hogy tegyenek törvényt reá az ő akaratjuk szerint. Ha pedig jövődömondók találatnának, akik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostorral.”

Szt. László I. könyv 34. fejezete: „A lator asszonyok és boszorkányok úgy lakoljanak, amint a püspök jónak látja.” A perek gyakorlati lefolytatásában irányadó Werbőczy István Hármaskönyve volt. Az idézett hely (I. rész 15. cím) rablók, tolvajok és gyilkosok megbüntetésére vonatkozik, ezt alkalmazták a boszorkányperekben is.

A fentebb idézett törvényeken kívül a 9. perben a Praxis criminalisra történik hivatkozás. A Praxis criminalis 1656-ban III. Ferdinánd uralkodása idejében látott napvilágot. Az osztrák törvénykönyv Magyarországon 1687-ben jelent meg latinul. A Corpus Juris 1696-os kiadásában csatolták a törvényekhez. Noha Magyarországon nem volt törvényként elfogadva, mégis jelentős befolyást gyakorolt a hazai joggyakorlatra.

A fenti idézetekből látható, hogy az ügyészek által általában kért megégetés azokban nem található. Nyilvánvalóan 15–16. századi európai hatás.

De meggyénk boszorkányai nem is „szolgáltak” rá az ilyen kemény büntetésre. Nem az európai értelemben vett „igazi” boszorkányok voltak ők, hanem inkább bűbajosok, vajákosok, ördöngösök, látók, nézők, kuruzslók. Hihetőleg az elpusztult pogány hitvilágunk táltosainak, sámánjainak elköresesult utódai.

E boszorkányok körüli hiedelmek között a leggyakrabban a tehénnel kapcsolatos lelhető fel. S ez érthető, hiszen a 18 századi falusi ember életet a téhen hasznavehetlensége vagy hasznot hozó volta nagyban befolyásolta. A gazdag hiedelmvilágból

<i>A per éve</i>	<i>Az alperes neve</i>	<i>Lakó, ill. tartózkodási helye</i>	<i>Ítélet</i>	<i>Megjegyzés</i>
1. 1692	Liskai Zsuzsanna	Nagyorosi		Schram III.
2. 1692	Seliók Anna, özv. Pintér Péterné	Horpács		Schram III.
3. 1695	Balaskova Elisabetha	Felsőpetény		nincs perszöveg
4. 1696	Arany Marijána	Balassagyarmat	raboskodás	Schram III.
5. 1707	Tóth Ilona	?		Schram III.
6. 1714	Kopa Mihály	Nagykürtös	40 Ft	2. per
7. 1714	Sigai Erzsébet,	Patuk	reverzális	1. per
8. 1718	Laczy Tamásné	?		nincs perszöveg
9. 1718	Kanyo Elisabetha	Heréd	reverzális	3. per
10. 1720	Martonich Katalin,	Herencsény	raboskodás	4. per
11. 1722	Polyák Jánosné	?		nincs perszöveg
12. 1722	Kupetz István	Baglyasalja	raboskodás	8. per
13. 1722	Cservenka Anna	Pálfalva	reverzális	5. per
14. 1722	Dancsó Andriáné molnár felesége	Salgótarján	reverzális	7. per
15. 1727	Tóth Anna,	?		nincs perszöveg
16. 1728	Vintze Mihályné	?		nincs perszöveg
17. 1741	Jalovicsky Jánosné	Kösd		Schram I.
18. 1745	Tessmogy Marton	Kösd		Schram I.
19. 1754	Földögh Andriáné	Horpács		Schram I.
20. 1754	Nagy Zsuzsanna	Pinc		Néprajzi Közl. IV. 1
21. 1754	Foghyvinné	Rap		Néprajzi Közl. I IV.
22. 1754	Farkas Palyo	Penc		Néprajzi Közl. IV. 1
23. ?	Kovács Marton	Bolgyarom		9. per
	Pagács Pál			
	Hank Erzsébet,			
24. ?	Alabán Mihályné	Salgótarján		6. per
	Makulicza Jánosné			

emeljük ki Zsiga Örzsé receptjét⁷ az egyik tanú vallomása alapján: „Zsiga Örzsével egy szálláson lakván látta, hogy egy fazék vizet hozott. Tudakozván Zsiga Örzsét; hol jártál Eörzszik, hogy olyan lusta vagy? Arra felelt: arra tanítottak, hogy három puszta kutbul hozzak vizet és azt főzzem három telet torzsával együtt s úgy adjam tehenemnek. Látta szemeivel, midőn Zsiga Örzsének a tehene megellett, a borjút az ablakon vetette be a házba. Azután ismét kivitte az udvarra és a valót (vályút) hágdostatta által s meg által a borjúval. Látta azt is, hogy mindennap adogált valamit tehenének a korsóból.”

E kiragadott példán kívül még nagy számban olvashatunk a közölt perekben a tehénnel, tejjel és vajjal kapcsolatos rontásról, búbajoskodásról.

Emellett megtalálhatók a perekben olyan motívumok is, mint a kérés megtagadás miatti rontás, feloldás a nyavalyából, tolvaj vagy elveszett tárgy kinyilatkoztatása, férjhezmenés elősegítése avagy éppen a akadályozása, templom körbejárása tehen vagy ember burokkal, ostya felszegezése a kapura tyúkfejjel, lábkitekerés, nyargalódzás a Szent Gellért hegyre és sok egyéb.

A kilenc per időrendben követi egymást. Lelőhelyük a Nógrád megyei Törvényszék (Sedes iudiciaria) egy másolati jegyzőkönyve. A levéltári jelzet után következő szám e protokollum oldalszámára utal.

A választott betűhív szövegközlés annyiban módosult, hogy a rövidítések nagy része fel van oldva. Az előforduló rövidítéseket jegyzék tartalmazza.

A táblázat ítélet rovatában a raboskodás szó azt jelenti, hogy büntetesként megelégedtek az ítélethozatalig börtönben eltöltött idővel. A kérdőjel az adott rovatnál adat hiányára utal.

Az ismert 24 nógrádi perbefogottat a 311. oldalon lévő táblázat mutatja.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A	actor, felperes
Cottus, Cott.	comitatus
Dni, Dno	domini, domino
D., Dec.	decretum
I	incattus, incatta, alperes
I	inclytus (a comitatus szó előtt)
judlium	judex nobilium, szolgabíró
jurassor	juratus assessor, esküdt
kmed	kegyelmed
M et A	magistratus et actor
mp	manu propria, saját kezűleg
Lra	litera
NB	Nota bene
Nro	numero
Nlis, N	nobilis, nemes
op.	opus
Sz.	szent
tit.	tituli (az illető címei felsorolandók)
Trip	Tripartium
V.	vice, al
Vrgye, Vargye	vármegye

1. SCHRAM FERENC: Magyarországi boszorkányperek I—III. Bp. 1970., 1982. A megyére vonatkozó perek megtalálhatók: I. kötet 441—449, III. kötet 200—213. oldal Az általa követett szövegeközléstől (I. kötet 10—12.) annyi eltérés van, hogy e kilenc per a vádkezédeket is tartalmazza.
2. Jelen közlés harmadik perének ítélete.
3. Biblia Református Zsinati Tanács kiadása Bp. 1975.
4. Magyar Törvénytár Bp. 1897
5. Jelen közlés első perének 9. tanúvallomása

1.

(LACZY JÁNOSNÉ, SIGAI ÖRZSE BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 7-10. oldal

Anno 1714 die 4 mensis octobris

Levata causa Perillustris ac Generosi Domini Adami Roth I Comitatus Neogradiensis Substituti ViceComitis, qua Magistratus et A contra et adversus Elisabetham Sigai, feminam in Patak commorantem, tanquam Veneficam et I mota ac suscitata. Ac pro eodem quidem Magistratu legitimus Procurator Nobilis Gabriel Pelargus, cum Sufficientibus Juris requisitis instructis, praemissis praemittendis, ac reservatis de Jure reservandis, producit contra eandem Malefactoricem Actionem sequentibus. Hogy tudniillik miképen az elmúlt, Husvét es Pünkösöd tájban, fellyeb említett Patakonn lakos Sigai Öörzse, nem tudatik micsoda lelektül viseltetvénn, Isten és Országunk minden Törvényeit megvetvénn, maga Tehene Szilajsága Orvoslásábann, természet és rendkívül való Szokatlan eszközökhöz ragaszkodni azont valami három kútból merített vízel, es telelt torsával mosogatni, eski tугya micsoda ördögi babonávalis Segitteni sem irtozott, masoknak botrankoztató el hitetésekre es gonosz példájokra. Melly gonosz cselekedetei felül provocállya magát a Magistratus Procátora azok irant peragált Inquisitiona, mellybül actusi es egyéb gonosz practicai bőveben ki fognak tett-szeni Sub Litera B. Mivel azért effele gonosz cselekedeteknek és ördögi botrankoztató babonának, mind Isten mind országunk közönséges törvénye valóságossann ellene mond, es azoknak által hágoit egyebeknek példajokra és felelmekre nézve, meg szokta nevezetessen büntetni és fenyíteni. Ahoz képest hogy az Törvénynek ereje e dologban is ad mentem Legis Divinae Exodus XXII.18. Leviticus XIX.31. XX.6. nec non Patriae Legum. Sancti Stephani Liber II. caput 31 Sancti Vladislai Liber I caput 34 annak rendi szerint kiszolgáltassék, kívánnya a Magistratus Prokátora, hogy az említett I Aszonyakis, afféle gonosz cselekedetei erdemlett büntetés alá vettessenek es tellyességgel ki töröltessenek. Melly Inquisitionnak tenora ekképen következik. Anno 1714 die 4 mensis octobris in Possessione Patak in Comitatu Neogradiensis existente habita, ad Instanceiam Perillustris ac Generosi Dni Andreae Török, praefati Cottus ordinariis ViceComitis et Magistratus, contra et adversus Relictam condam Thoniae Laczy. Nos infrascripti Judlium et Jurassor, ejusdem Comitatus, infradenotatos Testes, juxta Subnexa De eo utri Puncta examinavimus hoc quo sequitur modo et ordine.

De eo utrum Imo Tугyaé a Tanu es lattaé valaha Laczy Jánosnét ez előtt avagy csak halottaé felőle, hogy babonáskodott, nagy boszorkánsággal vadoltatott, es kinek afféle babonáságával vagy kárt vagy hasznót tett volna?

2do Orvosoltaé valaha ez előtt valaki Tehenét, három kutbul hordvann vízet, es telelt torsával mosvann az tehenet aval használt más ember vagy maga marhájának.

3tio Mikepen és mi formában orvosolta Laczy Tamásné a maga tehenét, láttaké falussiak avagy halottaké, s régen kezdetté élni afféle bahonasággal.

Primus Testis. Stephanus Csoka Incola Patakiensis, annorum circiter 30 Sub Juramento fassus est. Hallotta másoktól a midonn egykor, ki szalattak volna a Falu Csordájával az Ipoly mellé, akkor kevés cseléd lévén az marhával Laczy Tamásné meg fejte az egész marhákat, a többi között a Fatens teheneitis megfejte, es azolta egyik csecsére el romlott, ad 2dum et 3tium nihil.

Secunda Testis Catharina Bussay annorum circiter 35 Sub Juramento fassa est in genere. Láta egyszer Laczy Tamásné, hogy nagy Pénteken egy Fazék vizet vitt szállására azon kívül, aztis hallotta, mostoha Anyátul hogy a midönn Laczy Tamásnének a Tehene meg előtt az ablakonn vetette be a borjút.

Tertia Testis Anna Providi condam Sigismundi Bata Relicta in Patak commorans annorum circiter 45, Sub Juramento fassa est, Nagy pénteken láta hogy vizet vitt egy fazékban és a lóczára tette, ad 2dam et 3tiam nihil.

Quarta Testis Honesta Anna Consors Pauli Csoka ibidem commorans, annorum circiter 56 ad lum 2dum et 3tiam nihil

Quinta Testis Dorothea Bussay, vidua ibidem commorans annorum circiter 50. Sub Juramento fatetur. Hogy majd két esztendeig lakott Laczy Tamásnéval egy háznál, de semmit nem látott hozzá

6ta Testis Anna Consors Joannis Vámos, ibidem commorans annorum circiter 30 Sub Juramento fassa est ad omnia puncta nihil

7ma Testis Elisabetha Consors Michaelis Mészáros, ibidem commorans annorum circiter 20 Sub Juramento fassa est. Ez előtt egy esztendővel Laczy Tamásné hitta Fatenset magával kendert áztatni, a ki hogy el nem ment véle, következendő étzaka a Pitvarbann, az ágyon azhol csak maga hált, Laczy Tamásné lépében, meg szorítvann kegyetlenül kinzotta es csigázta, mondvánn miért nem jöttél ennekem kendert áztatni, melly csigázás miatt egész Karácsonyig fel nem vehette magát

8va Testis Maria Consors Thomae Molnar ibidem commorans annorum circiter 20 Sub Juramento fatetur. Laczy Tamásnéval nyolc esztendőig lakvänn, láta szemével egyszer nagy péntekenn egy fazék vizet hozott az arokról szállására, es házából azon vizel öntözve maga tehenét, az utann egy gust, a minemüt az ekére szoktanak tenni a tehene szarvára tette, ad reliqua nihil.

9na Testis Honesta Sara Consors Petri Tót, ibidem commorans annorum circiter 31 Sub Juramento fassa est ad 1mum nihil. ad 2dum Laczy Tamásnéval egy szálláson lakvänn, láta hogy egy fazék vizett hozott, tudakozván Laczy Tamásné hol jártál Eörzsik, hogy olyan lusta vagy, arra felelt, ugy tanítottak hogy három pusztá kútból hózak, es azt főzem három telet torskával együtt s ugy agyam Tehennemnek, a mint láttais fatens szemeivel hogy azon vizet torskával együtt főzte a tüznél azután mit csinált vele nem tугya sem nem láta

10ma Testis Elisabetha Consors Joannis Nagy ibidem commorans annorum circiter 36 Sub Juramento fassa est. Láta mikor a Biró házául ment nagy lassan még az főre valójais vizes völt

11ma Testis Dorothea Consors Stephani Csiszke, ibidem commorans annorum circiter 33 Sub Juramento fassa est Hogy eczer Laozy Tamásné mostoha leánya jött hozzá vaját kérni, Fatensné nem adhatott néki azt mondvánn: két tehenet fejek de vaját nem adhatok kire felelt a mostoha leánya, ha abul a porbul adhatnék, akit gyur vakaresban Laczy Tamásné es ugy adgya Teheneinek tudom hogy lenne elég vajad

12ma Testis Catharina Consors Martini Pálinkás, ibidem commorans annorum

circiter 36 Sub Juramento fassa est. Hogy mikor Laczy Tamásné mostoha Anyja házához ment volna, tudakozta tőle hol Ziga Börzse, felelvén néki, édes Katám Vácra vaját vitt arulni, mongya a Fatensné hol veszi pokolbann azt a sok vaját, azon szóra bé megyen Laczy Tamásné mostoha Anyja a kamorábann és ki hozván egy csonka korsót, töltött belőle a Fatensnénak a terenyére fekete süriü bűdös levet, mondván néki ez gyűjti a sok vaját édes Kata Asszony

13tus Testis: Michael Mák ibidem commorans annorum circiter 40 Sub Juramento fassus est. Hogy ez előtt három esztendővel a Szolgacskája ki ment az udvarra dél tájban, látott egy fekete macskát, hogy a Fatens tehenét szopta, es hogy azon macska Laczy Tamásné olábann szaladott, mivel hogy szomszédságban lakott, es az után tehenének kevés hasznát vette, s mindenkor Laczy Tamásné szállására járt bögve a Tehén

14tus Testis Petrus Csoka Judex Patakiensium Annorum circiter 40 Sub Juramento fassus est, midőnn el múlt Pünkösöd napján, ki ment a kertbe imádkozni; Láta a rétekenn Laczy Tamásnét jövenn feléje a kert mellől, kit meg szollitvann ki vagy mit keresel, semmit nem felelt, hanem kezével intett rea hogy halgatna, az után el jövenn a Biróhoz, mondotta Biró Uram, valamire ne véllye kned mivel tanítottak, hogy más határbul három pusztá kutrul vizet hozak hogy meg ter tehenem Javaeszkája

15tus Testis Stephanus Bodó, Ductor Plebeus ibidem Commorans, annorum circiter 46 Sub Juramento fassus est hogy midőnn ki ment volna maga kerti vegibenn imádkozni, Pünkösöd harmad napján idejénn regvel, rea jött Laczy Tamásné egy nagy fazékkal, hozván benne vizet és hangya sombokot, aval Szállására ment Laczy Tamásné és kemenczét fűtvén, főzte azon vizet azután el hozatta Fatens azon fazekat, más kissebel együtt, aki a fűstbenn fel völt fügesztve, abbanis volt valami viz és fellyül rajta olyan völt mint az vaj, olly vastagonn mint az kés foka

16ta Testis Joannis condam Relicta vidua, Anna, ibidem commorans annorum circiter 45 Sub Juramento fassa est. Latta szemeivel, midonn Laczy Tamásnénak a Tehene meg elett a borjút az ablakon vetette bé a hazba, azután ismét ki vitte az udvarra es a valót hagdosatta által s meg által a borjuval, latta aztis, hogy minden nap adogált valamit tehenének valamit a korsóbul. Actum ut supra Gabriel Marsovszky. I. Cottus Neogradiensis Judlium

Joannes Mesko I Comitatus Neogradiensis Jurassor

Deliberatum est Tudvann az Incatta Asszonnak bűjös bájos cselekedeteit, sött az Inquisitobulis nem tetszik ki olyan állapot, hogy vagy varásolt volna, vagy valakinek boszorkányi módonn artott volna, ehez képest, edig való raboskodásával meg elégedvén a Nemes Vármegye, simpliciter absolvátatik, ugy mind azon által, hogy ezután, olly Istenessen és jamborul élyen legkisebb suspicio se tapasztaltassék elle-ne, másként ezen mostani dolgais meg ujlhak, es consideratiobann fognak vétetni.

2.

(KOPA MIHÁLY NAGYKÜRTÖSI MOLNÁR BOSZORKÁNYPERE)
Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 14-20, 47-48.

Anno 1714 die 13 mensis Decembris

Levata causa Perillustris ac Generosi Domini Adami Roth I Comitatus Neogradiensis substituti ViceComitis, qua Magistratus et A, contra et adversus Michaelem Kopa Molitorem Nagy kürtösiensem tanquam veneficam et I mota ac suscitata,

Ac pro eodem Magratu et A legnui Procurator Gabriel Pelargus, cum sufficientibus Juris requisitis instructus, praemissis praemittendis et reservatis de Jure reservandis, producit Actionem contra eundem I sequentibus. Qualiter anno proxime praeterito circa festum Sancti Bartholomaei, praementionatus Michael Kopa, nescitur quibus maligni spiritus insultibus quare temeritatis audacia ad id inductus, postpositis omnino Divinis et humanis Legibus, ad illicitas et impias Diaboli machinationes, et veneficia, sese convertendo quam intime occasione certi suffurati favi, ad se recurrentem certam ex Kis Zelö foeminam, non tantum de propalatione illius Furis assecuratam reddere veram etiam ope artis Diabolicae instructus, veneficium quoque modo inaudito praeparare, creatura Dei, hominibus utili et bona, in malum abuti, atque huic, qui favum suffuratus erat, praestigiis suis gravem et miserandum spectatoribus morbum causare, imo post perperos intumescendum membrorum inauditos et horribiles sceleres, magis cruciatibus, e vita quoque misere emigrari fecit, non sine gravi piarum animarum horrore et plurimorum scandalorum intervenientia. Quia vero tam Divinae quam humanae leges, similibus actibus et nefandis sceleribus non solum contra dicere, verum etiam praevariatorem earundem, adtollendum pro demerito sancitas poenas, in exemplum et horrorem aliorum relegare solerent. Proinde quo hic quoque legidus de super conditis, et signanter quidem ad mentem divinae Legis Exodus XXII.18. Leviticus XIX.31. XX.6 nec non patriae legum Sancti Stephani libri II caput 31 Sancti Ladislai liber I caput 34 autoritate Judiciali consulatur, cupit Procurator Magistratus contra delipientem veneficam, juxta jam observatam in similibus praxim, Jus et Judicium capatisque Supplicium et Sententiam promitti in cujus consolidationem producit Testimonia Judicialiter ex acta Sub Ira A. quorum Contextus sonaret sequentibus

Anno 1715 die 2 mensis Martis, in Possessione Kis Zelö Comitatu Neogradiense existente habita Mi alul subscribált fellyül irt Nemes Vármegyének Szolgabirája es Eskütyte, ugyan azon N:Vrgye determinatiojábul ültünk le minénii bizonságoknak exigállására mely az alább megirt mód szerint az De eo utrumnak tenora Szerint ekepen következik.

De eo utrum

Imo Vallya meg a Tanu assecuráltaé Kopa Mihály a Nagy Kürtösy Molnár Sárközinél, hogy a mit lopott kinyilatkoztattya

2do Hallottae a Tanu hogy a Kürtösy molnár, valaki előtt dicsekedett volna illyen szókkal, midőnmár azon Kis Zelei meg holt ember, még nyavalyajaban sinlődnék NB.Hlé pokusaly ho Czeli, ezen Szokat pedig ki előtt beszéllette s. ki hallotta.

3tio Vallya meg a Tanu mikor Sárköziné a Molnárhoz járt kérvén oldana fel nyavalyajatul a Beteget, mit felelt arra is miért nem segíthet már többé nekie.

4to Honnét inditatott Sárköziné arra hogy a Molnárhoz mennyen és a feloldásra kérje, tudttaé hogy a Molnár ártott nekie, azt pedig honnét tudgya vagy ki jelentette meg neki.

5to Azon meg halálosult ember mit vallott Halála előtt, érzettee magán a cselekedetet, hogy lopását meg vallotta, és azon tul sokaig élt é minekutánna meg vallotta volna a dolgot

6to Ki lehet ezekben jo Tanu

Primus Testis Andreas Farnik Subditus Perillustris ac Generosi Dni Andreae Bene de Nandor in possessione Kis Zelö commorans, Annorum circiter 50. juratus examinatus Fassus est ad 1 et 2dum nihil, ad 3ium hallotta masoktul a faluban, hogy jártak volna meg nevezett molnárhoz Nagykürtösre, de hogy azt felelte volna, már nem segítheti. Ad 4.5.et 6tum nihil.

Secundus Testis Joannes Kis junior ibidem commorans ejusdem Domini Subditus, Annorum circiter 25. Juratus Examinatus fassus est ad 1 et reliqua nihil, propter audita.

Tertius Testis Martinus Kuhviczky ibidem commorans, Subditus vero Excellentissimis Comitis Domini Stephani Koháry de Csabrag, annorum circiter 40. Juratus Examinatus Fassus est ad 1 et reliqua Puncta egyebet nem tud, hanem hallotta hogy azon sinlődésben lévő legény küldözött volna Sárközy Kata Asszony fiahoz, Sziics Jánoshoz, csak segítsen rajta, és oldoztassa fel nyavalyajabul, Esztendeig ingyen vagy ajándékon fogja szolgálni.

Quartus Testis Joannes Sziics ibidem commorans Libertinus annorum circiter 36. juratus Examinatus fassus ad 1-et reliqua, tudgya bizonyossan hogy ezen Fatensnek EdesAnnya Sárközy Kata Aszony, az Deutruban specificált molnárhoz (: vévén magához az meg lopott Méhek Sejtébül és morsolékokbul:) járt, és arra kérte nyilatkoztatassa ki az Tolvajt de azon Molnar mit cselekedett, és ha azon cselekedete miatt esette sinlődése azon meg holt embernek, bizonyossan nem tudgya. Azt is tudgya, hogy specificált megholt legénynek az Attya ezen Fatenshez jöven, kérte, ha ő okozta nyavalyajat a fának oldoztassa fel, és ha meg gyógyította Esztendeig ajándékon fogja szolgálni, a kireis a fatens felevén mondotta, nem kívánnya sanyaruságát, és mint hogy meg vallotta condonallya vétékét s nemis okozta nyavalyajat s úgy kérte az Annját mennyen a Molnárhozis ha valamit cselekedett neki oldozza fel és segitsen rajta.

Quintus (!) Testis Catharina Sarközy Nobilis Persona Relicta Vidua, condam Georgi Sziics, Libertinus ejusdem loci Annorum circiter 60 Jurata examinata Fassa est ad 1. Jollehet ezen fatens a midőn a fia méheit meg loptak, maga járt a Nagy Kürtösy Molnárhoz Kopa Mihályhoz, vévén magaval az lopott méhek sejtébül és morsalékjából, de mindazonáltal is nem kérte arra, hogy valami halálos veszedelem erje a lopót, hanemesupán csak azt kívánta, hogy a Tolvaj nyilatkoztassék ki, a kiis elsőben mentegetvén magát mondotta hogy afféléhez ő semmit sem tudna, hanem az utan a midőn objicealta nekie. Lam a te Ludgyaidat a kik el loptak meg tudhattad, azért minékiunkis segies és ki nyilatkoztathatod ki lopta meg Méheinket, úgy meg vallvan hogy nem csak az hogy meg tudta, de jól megis fizettek neki az Ludakért azon sejtet és morsalékokat, vetette a Malom orsoja alá de az okozta e nyavalyajat és halállát, azon Méh lopónak bizonyossan senki nem tudhattya, mivel régen betegeskedett ad 3ium A meg holt és akkor sinlődésben lévő embernek az Attya jöven a fatens Aszony Sziics Janos nevű fiahoz, kérte azon, ha valamit cselekedtenek a fának, oldoztassa fel nyavalyajabul. Esztendeig ajándékul fogja szolgálni, kire nézve is mondotta az fatensnének, menny el a specificált Kürtösi Molnárhoz és kérje, ha ugyan valamit cselekedett neki oldozza fel es segitsen rajta, a kiis oda menvén, és kérvén arra a Molnár azt felelte hogy mar lehetetlen mert, azon sejt a kerék alatt el törődött és széjjel oszozlott. Ad 4ium Fellyeb irt okokra nézve járt a Molnárhoz, de hogy ő oka lett volna nyavalyajahoz nem tudgya. Ad 5tum Magatul az meg hol embertül semmit sem hallot olyyást, hanem azt tudgya circiter Esztendeig sinlődött nyavalyajaban, ad 6tum nihil.

Sextus Testis Stephanus Arvay Libertinus ibidem commorans Annorum circiter 40. Juratus Examinatus fassus est, ad primum et reliqua nihil

Septima Testis Catharina Zaborszky Consors Stephani Tancsik ibidem commorans Annorum circiter 23 Jurata Examinata fassa est ad primum et reliqua puncta nihil.

Octavus Testis Joannes Huszár, Senior ibidem commorans Inquilinus Domini

Nicolai Turoczy. Annorum circiter 56 Juratus Examinatus fassus est. Ad 1 et 2dum nihil, ad 3um et 4tum egyebet nem tud, hanem elsőben a midőn a Fia nagy sinlődésben és kinban lett volna, akkor hallotta hogy azon Méhek meg lopásáért Sarközy Kata Aszony kérésére, a Kürtösi Molnár Kopa Mihály cselekedte volna meg, hogy a fia annyira nyomorodgyon meg oda méne nevezett molnárhoz, és kérte arra, ha az e ödolgá oldozza meg nyavalyáját, és segitesen rajta, a kire felevén mondotta hogy, már azon kerék el romlott akkiben vetette az sejt és most mast csináltam, de valameddig harmadikat nem csinállok nem segíthetek rajta, s.a midőn untasztatta volna ezen Fatens mondaná meg néki ha az e ő cselekedeti miatt sinlődik e az e ő fia akkor egyebet nem felelt, hanem mondotta azt, Jöjjön akár kiis az én kertembe és próbállyá meg csak egy fogh hagymát szakajesón és meg látya mi történik rajta, s.assecurálta hogy által jön ide, de nem győzvén által várni, méne azon fatens, az kárvallott emberhez, kérvén arra őtet hogy csak oldoztassa fel nyavalyajabul, az fia esztendeig ajándékon fogja szolgálni, a más peniglen két esztendeig való szolgálattját kívánta, a kirül is az Fatens assecurálván úgy küldötte el az Annyát a molnárhoz, de semmi effectusát nem tapasztalhatta hanem azon sinlődésben megholt Ad 5tum Halála előtt vallotta meg mint egy két héttel a fia cselekedeteit, de hogy azon molnár cselekedeti által lett volna rosszul, azt nem vallotta, hanem azon kétélkedvén, úgy ment elsőben Sarközy Kata Aszony fiahoz Sziics Janoshoz, úgy mint kár vallott Emberhez az után a molnárhoz, s úgy kérte hogy segitsen a fia nyavalyajan, de a molnár felevén az fellyeb irt mond szerint, s. úgy hocsajtottá el magátul azt is tudgya hogy méheknek fel rontása után mint egy kilencz, vagy is tiz holnapig sinlődött nagy kinokban.

Nonus Testis Maria Juhász Relicta Vidua condam Providi Georgii Huszár Annorum circiter 23, Jurata Examinata fassus (!) est. ad 1um nihil certi, Ezen Fatens felesége lévén a meg holt szegény legénynek maga jart az molnárhoz, hogy ha valamit cselekedett nyavalyaja iránt az Urának orvosollja nyavalyáját, akkor mondotta a feleségének, Hl é pokusali ho czele, és hogy Sz. Bertalan nap tájban el válik dolga és hogy ezeket az öccse előtt is, azon fatensnek, aki maga jelenlétében mondotta volna Ad 3um et 4 tum nil Ad 5tum Halála előtt mint egy három héttel vallotta meg fatensné előtt cselekedetét az ura, és mindetig azt okozta Halálának végét, hogy Sziics Györgyné Sarközy Kata Aszony kívánságára való cselekedeti a molnárnak hoztak eötet azon nyavalyaban és veszedelemben, és azt is tudgya amint maga referálta az ura hogy azon Méhek ki rontása után három vagy négy nap mulván meg betegedven, kilencz vagyis tiz holnapig azon súlyos nyavalyajabansinlődén meg is holt benne, halála előtt peniglen mint egy egy héttel, az ura lábain nem állhatván a midőn a földre le roskadott mondotta, Fatensné, Sarközy Kata Aszonynak, ihon a pecsenyéd, akkor azt felelte, ha édes volt a méz szenyvedjen

Decima Testis Anna Juhász consors providi Joannis Csernyi Annorum circiter 20 Jurata Examinata fassa est Ad 1 et 2dum micsoda szokot mondott a Molnár fellyeb irt fatensné előtt azt nem tudgya, de azt bizonyossan hallotta tüle a midőn sok beszédgye után mondotta, örömet segitenék rajta de már lehetetlen mert későn vallotta meg, ad 3.4.et reliqua nihil Undecimus Testis Joannes Hevear, ibidem commorans Annorum circiter 42 Juratus Examinatus fassus Ad 1.2. et 3tium Tudgya hogy az deutrumban specificált Sarközy Kata Aszony jart az Nagy Kürtösi Molnárhoz két izben is, elsőben arra kérvén őtet, hogy nyilatkoztassa ki az Méhei lopót, az után megint arra kérte hogy oldozna fel nyavalyajabul azon Kis Zelei legényt de arra mit felelt nekie nem tudhattya Ad 4tum tudgya hogy azon sinlődésben lévő legénynek az Attya megtudván a fiátul hogy eö törte volna fel azon Méheket, ment Sarközy Kata Aszonyhoz, és az fiahoz Sziics Janoshoz, és kérte arra hogy csak oldoztassa fel csele-

kedetebül, és segicsen a fia nyavalyajan két esztendeig ajandékon fogja szolgálni, s. arra nézve is jart az Aszony a Molnárhoz is ad őtüm Tudgya mindétig arra neheztelt azon szeginy legény, hogy miólta az méh lopás avagy fel törése esett Sz. Bertalan nap tájban az olta mind sinlódott, és attul az utánn meg is holt, a kiis circiter 3 fertaly esztendeig sulyosbetegségben sinlódvén úgy holt meg, de akkor jelen nem lévén ezen fatens mit vallot nem hallotta *duodecimuma*. *Testis* Anna Polyák Consors praescripti Joannis Hevér ibidem commarans, Annorum circiter 38 *Jurata Examinata* fassa est ad omnia puncta directo sicut praecedens *Testis*, hanem addalván azt, hogy ezen fatenst kiüldötte volt az meg holt legény fellyül irt Sarközy Kata Aszonyhoz, hogy jöne hozza és mondaná meg az molnár mit mondott, segethete nyavalyajarul vagy sem, de sok kérésére is, nem akarván oda menni, csak azt atta válaszul, hogy hijjában faradoz Nagy Küirtösre. *Actum die Mense et loco supra notto*. Marsovszky Gábor. Nemes Neograd Vargye Szolgabirája Nandori Bene Andras azon neme anno Vár megyének Eskiüttye

Deliberatum est

Testibus qui de Actu Suprascripto examinati sunt Absentibus, ut de praescripto Legistatui et cum praefato Malefactore confrontari possint praesentis Causae discussio in aliud competentius Tempus differtur,

(Kétszeri perfeldvétel és halasztás után harmadjára zárták le az ügyet. Az első két perújrafelvételt nem közöljük, mivel csak jogi eljárásokat tartalmaz, érdemben nem mond újat.)

Anno 1715, die 4 Julii, in Arce Gács, occasione Certorum Malefactorum, quorum Causae subsequuntur, cum Levatis praesente Magistratu I Cottus Neogradiensis Sedes Judria celebrata.

Reassumpta est Causa Perillustris ac Generosi Dni Adami Róth, Substituti ViceComitis, tanquam propter absentiam Ordinarii Praesidis Fori Magistratualis et A, contra et adversus Michaellem Kopa, jam antea toties notatum Intoxicatorem veluti I, mota et suscitata. Ac pro eodem Magistratu et A, idem qui Supra cum iisdem requisitis instructus producit ex super abundanti, per actas contra se, medio Generosorum Dominorum, Andreae Bene et Gabrielis Marschóvszky Judlium ac Jurassessorum hujus Comitatus jurates Attestationes juxta quarum tenorem, cupit Fiscus finalem ejus Convictionem et aggravationem pronunciari.

Deliberatum est

Quandoquidem I, neque per se, neque per Procuratorem Suum coram Sede judria comparando contumacem se Legum Regni fecisset et ideo pena petitaquoque aggravari simpliciter debuisset. Nihilominus tamen habita nuperae Judriae Deliberationis reflexione productisque contra eundem de novo peractis Testium fassionibus, ex quibus manifesté appareret, ejusdem I. propria Verba extitisse: Hle pokusali ho czeli, ac insuper quod reliquias favi, ob certum finem sibi bene cognitum rotulis inieciisset, neque amplius factum, infectum, reddere se posse fassus, antea quoque similem actum, attentare non fuisset veritus. Ac proinde, cum ejusmodi Actus, veluti modo ac Usa illicitá prohibita, et natura Ipsa abhorente intentati, occultum quoddam Veneficium spirare dignoscerentur, dictum I in homagio 40 floreni constitutente, eodemque pro relicta demortui ac orphano ejusdem exolvendo, convictus pronunciatur, hac conditione et Cautelá supermanend, quod si idem I, inposterum vel in minimo ejusmodi Veneficarum Actum reus fore recusabitur, Compertá rei veritate, capitis supplicio tenebitur.

(MARTONICH KATA BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 108–114.

Anno 1718 die 29 mensis octobris

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Dni Andreae Török de Szendrő Ordinarii ViceComitis veluti M.et A.contra et adversus Catharinam Martonich, Cont-horalem Joannis Polyák Pastoris Boum in Heréd existens, veluti Veneficam et I mota et suscitata. Et pro eodem Dni M.et A.Fiscalis praeattacti Cottus Nlis Gabriel Pelargus cum sufficientibus Juris requisitis Instructus, praemissis praemittendis et reservatis de Jure reservandis cum Protestatione proponit Actionem sequentibus: Miképen Tudni illik ez el múlt Esztendőben fellyeb említet Martonich Kata Szelénből N.Hont Vármegyébül urával edjüt Herédre ezen N. Vármegyében transferálta magát Lakójúl az holott is említet Férje Pásztorkodni kezdvén, Felesége penig nem tudtatik micsoda Gonosz Lélektül Viseltetvén Isten és Országunk Törvényeit félretévén, az ot való Lakosokkal haborgván, azokat bosszúsággal illetni, fenyegetni, Károsítani, Marhájokban vesztegetni és töb efféle tisztalan (!) babonáságokat gyakorlani nem irtóztat sem iszonyodot. Nevezet szerint penig Barta Tamás Herédi Lakosnak két Tehenét úgy megvesztegetvén, hogy vérrel fejték mindaddig miglen Martonich Kata megint meg nem orvosolta őket az mint ezen dolog az Inquisitióbúl Sub Nro 3 bővebben ki fog teczeni. Mivel penig az ilyen Gonosz Cselekedeteknek és Babonáságoknak Isten és Országunk Törvényi ellene mondanak és afféle Varázsló és babonáskodó Személyeket mások Példájára nevezetessen meg szokták büntetni. Ahoz képest hogy ezen alkalmaztossággal is a Törvénynek ereje ad mentem tam Divinarum Leviticus XX.L.6. Deuteron 16 L.10.11.quam Partiarum Legum Sancti Stephani Liber 2.Caput 32. aliorumque desuper sancitarum ki szolgáltatassék azt kívánnya az Magistratus Fiscussa, hogy ezen említet Személy is babonáskodásáért érdemet Végső Jutalmát ellvégye. Reservatis Reservandis Productae antem Sub Nro 3tio Inquisitionalis talejes sint.

Anno 1718 die 29 octobris in Possessione Heréd et Cottu Neogradiense adjacente habita. Nos Infrascripti praeattacti Cottus Judlium et Jurassor, ex Mandato Spectabilis ac Generosi Dni Andreae Török de Szendrő praelibati Cottus Ordinarii ViceComitis veluti Magistratus in negotio ab infra declarando, talem uti Sequitur exegimus Testium Fassionem

De eo utrum(

1. Vallya meg a Tanú letet hiti szerint mit tud bizonyossan, vagy is hallot Gácsban raboskodó Mólnár (!) Kata névü Aszonyhoz, tudtáé vagy hallotaé hogy és miként ártott Szarvas (Salvis audibus) vagy más féle Marhának úgy Ember-eknek is 2. Vallya megh azt is a Tanú, azon hiti alatt ezen megnevezett Mólnár Kata Aszonynak ell Jövetel, vagy Herédi Lakássa előtt történteké ilyen Károk, és Marharomlások. 3. Kit tudjó Tanúnak lenni.

Primus Testis Georgus Csordás, in Possessione Heréd commorans Vaccarum Communitatis Annorum circiter 27. Juratus Examinatus fassus est. Ad 1. Számtalan Sok fenyegetésre nézve az Deutruban Specificált Mólnár Kata névü Aszonynak ezen Fatens tovább maga házánál Szállást nem engedvén tartani, hallot ilyen Szókat: Nó úgymond nem akarnak it szenvedni, de el hidjúk azt, hogy Csordás György felesége két Tehenitül sem jüjt (!), egy icze Vajat, s nem tudják még azt kinek mit cseleked-

hetek én, ámint is csak hamar ezen Fatensnak edj (:Salva Venia:) Kablája heted magával hirtelenül meg nem malacozhatván meg döglöt és elveszet, hasonlóképen egy Nyári borjúja is ugyan azon hétben, az mely nap meg betegedet, azon éjel ell veszet, absoluté rajta semmi tályog nem observáltatot, hallot ezen fatens ollyat is hogy inter Caetera azt mondotta volna azon megnevezet Aszony, ha én akarnám, az én Uram meghalna, én pedig Özvegy edj óráig sem lennék. Adván ezekhez azt is hogy raboskodó Aszony ezen fatens, Suska névű Húgának mondott, hogy ha én úgymond itt laknék Veletek, az idén ell mennél Férhez, de minthogy ennékem it nem engettek lakni, Soha bizony Férhez nem mégy, áminthogy edig is hajadon fővel Jár, noha csak Sz. György nap tajban estek ezen Szók. Ad 2. nem iránta olly hirtelen veszet volna annak előtt a Marha, hanem tályogban, dögiben, betegeskedése után. Ad 3. Nihil.

2. Testis. Susanna Csordás ibidem Serviens Commorans. annorum circiter 16. Jurata Examinata fassa est. Ad 1. nem tud egyebet annál hogy ezen fatens Leánynak, Bátyát fenegette, Azért hogy magánál nem akarta Szenvedni Lakójúl, a kiért is ezen fatens, eléb illyen szókra fakadot, no Suska úgymond ez idén még férhez mentél volna ha Veletek laktam volna, de minthogy Bátyád ki tudott, Soha bizony Te Férhez nem mégy; Vallya azt is ezen Fatens, hogy azon Asszonynak Saját Szájából hallotta volna hogy elégszer fenyegette az Herédi leányokat közönségesen azzal hogy Soha bizony Férjhez nem mennek, Gyermekeket pedig fognak Szülni, úgy meg cselekszem nékik. Ad. 2et 3. Vallya hogy Kőkesziben találkoznának bizonyságok mert ez elmúlt ősszel detáron lévén a Fátens Búcsón edgy Kőkeszi Aszony tudakozta, ezen Fántenst: Hát úgymond elvesztettéke már Katát, erre felel ezen Fátens: Bizony még nem, Ismét azon Kőkeszi Aszony (:melynek nevét nem tudja:) felelt az Isten áldja meg aki meg gondolta hogy meg fogják, mert ha Heréden eleget irtak ellene, többet irhatnak még nálunk ugymint Kőkesziben ellene, csak esküdtessék meg ott is az Embereket. Amint hogy a Herédi Tisztartónak is ezt meg izenték.

3. Testis Tomas Barta ibidem degens, Subditus Perillustris ac Generosi Dni Joanniss Podmanyiczky, Annorum circiter 60 Juratus Examinatus fassus est. ad 1. Bizonyosan vallya hogy edj idő tájban ez elmúlt Nyáron gyöngyös táján lévő Bene Malomban meg rakodot búzával terhes szekéren készülvén, Szintén á midőn megindulni akar, maga ezen Fátens, már a Nyerges Lóra is ülni; akkoriban ezen Deutruban Specificált Aszony eljött ezen Fátenshez, és kérte arra hogy az ő búzáját is magáéval edjüt vigye ell a Malomba de a Fátens másként is megterhelvén a Szekerét, fell nem vehette a Gabonáját, válaszolván néki, ha úgymond hamaréb és idejében mondottad volna, bizony ha az Magaméból ell maradt volna is meg cselekedném, de már az magamét hogy hordjam vissza az szekerről azal az Aszony ellment, ezekután harmadnapig ezen Fatens a Malomban mulatot, á midőn onnét vissza tért volna, mindjárt Panaszolkodot néki a Felesége; Édes Társ úgymond miólta odavagy csupán csak vért fejek mind a két Tehenünkütl, az mely Vért is az Fatens testi szemeivel látta. Esziben jutván azért ezen fatensnek azon rosz aszonynak minapi kívánsága és hogy kérésére nem engedelmeskedet tudni illik, hogy a Gabonáját megörlení ell nem vitte, mindjárt gondolta, hogy azon rosz Aszonyé fog lenni a véres téj iránt való Babonáság, azért is mindjárt hozzá ment, és azon Házból ki híván, edgy Sivorné névű Özvegy Aszony, az ki is midőn ki jött volna, még ezen Fatenssel allig kezdett beszélteni, már is utánna ki jött, a Gácsban raboskodó Aszony ki miat azon Sivorné Özvegy Aszonnyal nem is beszélhetet ezen Fatens, hanem kéntelenitetet illyen Szókra fakadni, Sokszor nevezet Gácsban lévő Aszony ellen: Te Kata úgymond te reád gyanakszom valahová tészén Isten engem, mioltátúl fogvást a Malomban nem vittem a Buzádot, az ólta az Aszonyom mind a két Tehenemtül tiszta Vért fej: hanem ha a Te

dolgod, ihon húzával tartozom tinéktek a Borjú őrzésért, de csak a haragodat ved el rólam, inkább anyi Lisztet adok, amint is meg adván ezen Fatens a Lisztet, azon hogy vissza tért, és estve meg fejtette a Teheneit, Semmi baját sem Tehenének, sem Tejének nem tapasztalt. Ezek után á midőn a Tehenek jobban lettek, ezen Fatens magán, úgymint az övedzés alatt olyan szorongatásokat szenvedet, hogy ha ellenek az Oskola Mest ere valami Kötéss ellen való italt nem adot volna neki talán meg is kellett volna néki, halni, ki miat is csak csupán azon Aszonyra gyanakszik. Ad 2. Soha sem hallot hogy ilyen dolgok történtek volna, míg azon Aszony ide nem jött helységünkben. Ad 3. Öreg Sivor Jánosné tudja Jó Bizonyáságnak lenni.

4. Testis Elizabetha Köntösproxima praecedentis Testis Conthoralis, Sub puritate Conscientiae propter, gravedinem Annorum circiter 45. Jurata Examinata fassa est. ad 1. Per omnia sicuti praecedens Maritus ejus, cum tali declaratione: Hogy a Teheneknek tölgyeik meg kemenyettek, és azután mint edgy meg mogyorósodott kiket a mikor fejni akarta vóna, nem egyebet Csupa Vérnél fejhetet egész negyed napig. Ad. 2. Azt vallyá, hogy hallotta, hogy hajdaniban fejtek ugyan Véres tejet a Tehenektül, de nem annyira nehezedet el a Marha. Ad. 3. Nihil.

5. Testis Anna Szakmári, Stephani Nagy in eadem Possessione commorantis Subditi Baratkianae Familiae Conthoralis, Annorum circiter 18, Jurata Examinata fassa est. Ad 1. Egyebet nem tud annál, hogy még Gyermekségében hallotta volna hogy azon Mólnár Katának az Annyát meg égették volna, azt penig csak Gyermekek-tül hallotta. Ad 2.3. nihil.

6. Testis Elizabetha Sivor Andreae Palyinkás ibidem degentis, Subditique Familiae Baratkianae Consors. Annorum circiter 25. Jurata Examinata fassa est. Ad 1. Egyebet nem tud annál hogy Sz. György nap előtt azon nap Kovászt tett a Tekenőben és Sz. György nap által is ot tartotta, csupán csak Sz. György nap után azon Kovásznak felibül Pogácsát az tűzben sütöt, felibül penig Galuskát csinált, de úgy declarálta magát annak előtte, hogy azon Kovaszból Hatvani Vendégségre, mely is Sz. Albert napján szokot lenni, Perczet fog sütni, és oda viszi ell adni. Ad reliqua nihil.

7. Testis Catharina Szénási Pauli Sivor, in eadem Possessione commorantis Subditi, Supratitulati Dni Podmanyiczky, Annorum circiter 40, Sub puritate conscientiae propter gravedinem examinata fassa est. Ad 1.2. et 3. nihil.

8. Testis Anna relicta Joannis Sivor, ibidem degens Annorum circiter 75 Jurata Examinata fassa est Ad 1. Egyebet nem tud azon Pogácsa sütésnél, és haluska csinálásnál, kirül az hatodik bizonyság vallot, eo addito: Hogy a Szekrényiben valóját, melyben a Leánya Kevés ruhácskájánál egyéb nem observáltatott negy ökörnek az árara becsülte (innen suspicalodnak nemellyek hogy talam bahonaságos Eszközei vóltnak benne:) Actum Anno die et Mense loco quibus Supra.

Georgius Szentiványi, I. Cottus Neogradiensis Judlium. Coram me Paulo Harnos, I. Cottus Neogradiensis Jurassessor
Deliberatus est

Az Produált Bizonyságokból csak holni Paraszt Gyanuságok jöven ki mint hogy valamelly aggraváns Circumstantiak azokhoz nem járultanak azért az ellene tett Panaszokra nézve, őt Hólnapi raboskodása elégségess büntetésnek ítöltett lenni, tartozván mindazokáttal Reversalist adni Magárül. ell bocsájtatik. Martonich Kata Saját keze + kereszt vonása.

(KUPETZ ISTVÁN BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 206–207

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Dni Ladislai Madacs de Alsó Sztregova, Substituti ViceComitis I. Cottus Neogradiensis veluti M et A Contra et adversus Stephanem Kupetz Incolam Herentseniensem et cujuspian, abinfra declarandi Venefii rem, adeoque hic in parte I. occasione et practextu arti actus abinfra declarandi mota et suscitata. Et pro praetitulato Domino M. et A. Egregius Stephanus Gyürky Fiscalis procurator cum nostris adeoque Sufficienti Privilegio Fiscali promunitus praemissis praemittendis et reservatis de praxi reservandis solitis protestationibus et cautelis Fiscalibus contra praenominatum I. Actionem proponere sequentibus. Mikép pen tudniillik, azon felül declarált I. nem tudatik mi okból viseltetvén Istenéhez való köteles, engedelmes hűségét ferre tévén Istenünk és országunk Törvényében expressált büntetésektől nem irtóztván ezenn mostan folyó 1720ik esztendőben Húsvéti ünnep tájban magát az ördöghöz társul adni és azzal^l ell annyira Czimborálni hogy á midőn a nemek Teremtőjét az felyül irt ünnep napokban kellet volna más keresz tényekell együtt nékiis tisztelni,akkoriban ördöghöz magát Társul adni és eképpen hüvös bájoskodni, hogy tudniillik valamelly Gyermekek burkott először is Szerezvénn, annak utána Tehén körül minémű hasonló ezközt szerezni, kívánván és azoknak meg szerzésévell az Herencsényi Templomot körül jární igyekezett; Minthogy pedig efféle ördöggel való Czimborálások országunk s: Istenünk Törvénye által tilalmaztatnak, azt kívánnya á N. Magistratus Procuratora, hogy ezen felyül irt I. mások példájára és lehető tanulására, ad mentem Ar. 31 et 32. Sanci Stephani Reg: D. Liber 2. nec non Tit. 16.p.1.op.D.Trip illy gonosz és hüvös bajos cselekedetiért tízre ítéltesék.

Deliberatum est.

Az felyül irt I. Personaliter jelen lévén megvallotta, hogy bizonyos katona tanításábúll, hogy a fegyver ne árcson nékie akart volna bizonyos Csinálmánt tenni, azért hogy már alkalmas sebekbenn esvén á Karvai Sántzbann (tinta folt) a nagy fájaldalmaktúl. Kihez képpest tilalmaztatván minden hasonló babonaságok, azon Cselekedetiért büntetés gyanánt estek az eddig való raboskodássa, az után penig ha illyenekben tapasztaltatik nagyobb büntetést fogja ell venni.

A PÁLFALVAI MOLNÁR FELESEGÉNEK BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 262–264.

Anno 1722 die 20 április

Levata est Causa Perillustris ac Grosi Domini Ladislaus Dobai de eadem Ordinarii ViceComitis Cottus Neogradiensis, veluti M et A contra et adversus consortem Molitoris Palfalvaensis, qua abinfra declarandi veneficii ream et I. occasione et praetextu abinfra declarandi negotii mota et suscitata. Et pro praetitulato Dno M. et A. Egregius Stephanus Gyürky Fiscalis procurator praemissis praemittendis et reservatis de Jure reservandis actionem contra praenominatam I. proponeret Sequentibus. Qualiter nimirum, nescitur unde mota diabolico nihilominus instictu, uti credi

par esset ad id inducta, Semotis omnibus Divinis et Patriae Legibus ibidemque expressis terroribus nullatenus curatis, se potius factionibus Diabolicis associate, quam Deo placitam vitam vivere, taliterque cum aliis Dia boli Asseclis ac pari veneficii genere utentibus, hisce non ita quidem evolutis temporibus dum circa Possessionem Baglyasallya et Specialiter quoque ad molam Palfalusiensem commorasset, ac diabolicas ritusque sui veneficii recreationis exercuisset declaratis suis complicitibus et equalis veneficii asseclis haec verba. Vulgo, ne Szunnyadozzatok, hanem frissen nyargalodzatok az Zaszlo és Sereg körül pro ferre iteratisque vicibus Lac nonnullatorum vaccarum mulgibilium adimere, et in Sustentationem veneficii sui medio Filii sui saepissimé varii generis radices effodi curare taliterque se quid factionibus diabolicis irretire pro rimos suos damnificare non fuisset verita, quemadmodum omnia ex Inquisitione sub Litera producta apparerunt. intiuti ejusce ejusdem Actus veneficij cuperet id Magistratualis procurator eandem ad mentem capitis 32. Sancti Stephani Reg.D.2. ipsi ac proeliciendis suis complicitibus aculeo subijci cum reservata facultate. Inquisitinis vero sub Litera producta tenor erat hujusmodi.

De eo utrum 1. Mit tud, mitt látot, avagy mit hallott Pálfalvai Molnár Felesége felül, micsoda életet élt és micsoda vétekben leledzett, vallya meg az Tanú? 2do Micsoda bűjölést, bájolást tud hozzája, avagy pedig micsoda boszorkányságot hallott életében iránta magyarázza meg? 3tio Kit tud jó Tanúnak lenni.

Primus Testis Petrus Szabó in Possessione Pálfalva commorans, Spanus Perilustris ac Generosi Dni Pauli Raday Annorum circiter 45 Jurarus examinatus fassus est. ad Imum et reliqua utri puncta.

Hallotta hogy Holko Adám mondotta volna azt, hogy az mikoron Baglyasallyán felkerekedtek, az Pálfalvai Malomnál meg állapodván az molnárné frissen forgolódott, biztatván több complex társait illy formán, ne Szunnyadozzatok, hanem frissen nyargalodzatok az Zászló és Sereg körül.

Secundus Testis Martinus Huszár Subditus Dni Patkos, ibidem commorans Annorum circiter 24 juratus examinatus ad Imum et reliqua nihil.

Tertius Testis Joannes Antka ibidem commorans Annorum circiter 50 juratus examinatus fassus est ad Imum et caetera Puncta. Esztendeig lakván az Mólnárnéval az Fatens együtt, Semmit egyebet nem látott s: hallott, hanem egykor az mikoron (:Salve:) tehene megborjazot volna az erdőrüll haromszor Szaladtanak az Marhák haza nagy bögéssell, nyargalodván á Mólnárné Istállója körül.

Quarta Testis Elisabetha Judo vidua ibidem commorans Annorum circiter 27 jurata examinata fassa est. ad 1.et reliqua nihil.

Quinta Testis Catharina Supa, consors Michaelis Pszota. Annorum circiter 28. jurata examinata fassa est. ad 1.et reliqua nihil.

Sextus Testis Joannes Huszár Annorum circiter 4 (!) juratus examinatus fassus ad Imum et caetera egyebet nem tud hanem egykor egy bizonyos Sapi Embernek maga fija Burokját ell adot, négy forintokon, biztatván az Vevő Embert azzall, hogy katonaságában jó Szerencséje lészen, de nem sok hasznát tapasztalván, vagyis vehetvén az Sári Ember vissza adta az Molnárnénak.

Septimus Testis Martinus Kunora ibidem commorans Annorum circiter 30. Subditus Domini Patkos juratus examinatus ad Imum fassus est et reliqua. Patkos uramnál lakván, vagyis Szolgálván tugya. Szemeivel láttais, hogy az nagyobbik fia sokszor ki ment mezőre gyökeret ásni, ha valaki látta az mikoron asta volna, migyárást vagy abban hadta, vagy ell fordúlt az Ember előtt. Datum Lossontz die 16 Apr. 1722. Paulus Szilassy Inclyti Cottus Neogradiensis Judlium Stephanus Ambrus ejusdem I. Cottus Jurassor.

Deliberatum est

Siquidem ex praeproductis Attestationibus nil ququam certi sed neque. ad Suspicionem tendentes Rationes et argumenta praeter fassionem Adami Holka, alias adolescentis Annorum circiter 13. adeoque ad testificandam inhabilis appareret, eadem insinuatam I. absolvi, quia vero nonnulla inditia, ad torturam nihilominus nentiquam Sufficientia praecisné in ademptione Lactis et adhibitione aliarum circumstantiarum ex praeproductu Inquisitione apparent, ut post hac ab eisdem absteineat, similisque ejusdem licentia eo magis coercentur. Reservaes eatanus de se dare tenebitur. Qui etiam datae sunt.

6.

(MAKULICZA JÁNOSNÉ BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV. 11. c. 1. 264-266

Anno 1722 dei 20 mensis Április

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Domini Ladislai Dobai de eadem I. Cott. Neogradiensis ordinarii ViceComitis veluti M et A contra et adversus consortem Joannis Makulicza in Possessione SalgoTarján commorantis veluti I. occasione veneficii abinfra declarandi mota et suscitata.

Et pro antelato Dno M et A Egregius Stephanus Gyürky Fiscalis Procurator cum nostris praemissis praemittendis et reservatis de Jure reservandis Actionem contra prae nominatam I. proponeret sequentibus. Qualiter nimirum eadem prae nominata I. diabolico Spiritu nescitur, et seducta sese Asseclis Diabolicis Sociam probere, tandemque nonnullas Personas et Amicos erga quos de Jure amore potius duci et affici debuisset, ex veneficio suo artificio damnificare, non nunquam Vaccarum mulgibulum lac adimere taliter se se veneficio innodare non exstisset verita quomodomodum id ex attestationibus sub Litera E. paeproductis appareret, intuitu hujusce sui actus id Fiscalis pro curator cuperet eandem I. ad mentem capitis 32. Sancti Stephani L.2. igni subijci. Literarum vero Attestationaliter Litera E. notataram tenerat hujus modi

De eo utrum I. Mit tud, mit hallott, mit látot Salgó Tarjánban lakos Makalyicza János Felesége micsoda életet élt és micsoda vétekben leledzett, vallya meg az Tanú? 2. Micsoda бүвөлést, бájолást tud hozzája, avagy pedig micsoda boszorkányságot hallott életében iránta magyarázza meg? 3tio Kit tud jó Tanunak Lenmi?

Primus Testis Elisabetha Fodor Uxor Georgii Ponyi in possessione uti Supra commorans Annorum circiter 25 jurata examinata fassa est. ad Imum et caetera. Hallotta Godó Tamás Szájából egykor az Malombúl menvén haza fele az Makalicza Feleségével az Fatensis, vélek egyben találkozván Godó Tamás Fenyegette volna Makaliczánét illy formán, egykor házamnál amidőn valamit kértél volna, hogy nem adták, azolta az Tehenennek semmi hasznát nem vehetem, meg terics, mert ha meg nem téríted, hitesd ell magaddall, hogy Gácsban vitetlek.

Secunda Testis Elisabetha Halag ibidem commorans Annorum circiter 45 jurata examinata fassa est. ad Imum et caetera nihil.

Tertius Testis Andreas Ponyi ibidem commorans Annorum circiter 36 juratus examinatus fassus est. Hallotta Bodo Tamástúl, hogy panaszkodott volna, az Tehenét meg rontotta, az mint akkori Tisztartó Kis Imre ur megis fenytette Makaliczánét illy formán ha úgymond meg nem cselekszed azt, hogy a Godó Tamás Tehenének teje meg térjen, Gácsban vitetlek, azmint azután csak hamar megis tért az Tehenének az Teje az Fatens akkoriban Ispán lévén kérte Makalitzné azon Szólna az

Tisztartónak, hogy Gácsban ne vinnék, aztis tугya egykor Szent Ivány Böjtin az midőn az fatens Felesege valamelly tejfelt köpiült volna, akkoriban Makaliczáné be akarván az Komorában menni, hogy be men bocsátotta az Fatens Felesége azután soha egy Pénz hasznát sem vehették az Teheneknek. 3. Godo Tamást tугya jo Tanu-nak.

Quartus Testis Thomas Godo ibidem commorans Annorum circiter 40 juratus examinatus fassus est: Ad Imum et reliqua. Egykor az fatens Feleségetül kért Makaliczáné tejet, akkoriban adott is, másod rendben is kért, akkor nem adott, az után elveszet az Tehenének az Teje, ugy annyira, hogy semmi hasznát nem vehették. Tisztartó Kis Imre uramnak kelvén a dolog Szentül Szemben menvén mind ketten, hogy Gácsban akarta az Fatens vitetni. Az után hogy megfenyegedték olyan hasznát vették Teheneknek mint azelőtt.

Quintus Testis Amrosius Fülep ibidem commorans Annorum circiter 40. juratus examinatus fassus est. ad omnia sicuti praescriptus teneris Testis.

Sextus Testis Georgius Ponyi ibidem commorans Annorum circiter 46 juratus examinatus ad omnia sicuti praescriptus 5tus Testis. Sephtimus (!) Testis Stephanus Dancso Annorum circiter 50. juratus examinatus fassus est. ad omnia sicuti suprascriptus tertius Testis.

Anno Loco dieque ut Supra.

Paulus Szilassy I. Cottus Neogradiensis Judlium

Stephanus Ambrus ejusdem I. Cottus Jurassor

Super quibus datae sunt Reservaes per praetitulatam I.

7.

(VINTZE MIHÁLYNÉ TOTH ANNA BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád Megyei Levéltár IV.11.c.1. 266-270

Anno 1722 die 18 Mensis Április

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Dni Ladislai Dobay de eadem I. Cottus Neogradiensis ordinarii ViceComitis veluti M. et A.contra et adversus Annam Toth Providi Michaelis Vintze in Possessione Salgo Tarjany cottui Suprafato adjacente habita, commorantis veluti I. occasione et praetextu veneficii, abinfra uberius declarandi, mota et suscitata.

Et pro antelato Domino M et A Egregius Stephanus Gyürky Fiscalis procurator, cum municipali sibi attributa facultate Fiscali, praemissis praemittendis, et reservatis de Jure reservandis actionem contra praenominatam I. proponeret Sequentibus. Qualiter nimirum eadem I. instictibus diabolicis nequaquam resistendo, verum eisdem sese Sociam probando Divinis atque Patriae Legibus eisdemque contentis terroribus post positis et Semotis, hisce non in quidem evolutis temporibus ad actus veneficos per petrandos seseolvere taliterque hostiam portae circa Allodium Excellensissimi Dni Comitis Volkra in Possessione Salgo Tarján situatam affigere iteratisque vicibus propter majus veneficorum actuum Suorum exercitium, radices juxta ritus suos veneficos in Festo Sancti Georgii effoder, taliterque ad actus vetitos et illicitos, applicare non nunquam Lac catena circumvinciendo, corvum qua versus pecora, ruri cogebatur, locare aliosque nefandos veneficos actus perpetrare, taliterque Deum, omnium creatorem, puros actus et corda amantem ad iram provocare non

fuisse verita, quemadmodus id ex Inquisitione sub Litera B. producta, luculentissime appareret, intuitu itaque hujusce praeinominatae I. actus facinorosus Legibusque Divinis et Patris damnati idem Fiscalis procurator cuperet ad mentem capitis 32. Sancti Stephani Liber 2. et Tit. 15. p.la.op.D.Trip.eademque I. igni subijci, taliterque Exigentiae officii Magistratualis Satis fieri cum reservata facultate. Sub litera B productae Inquisitionis tenor erat sequens.

De eo utrum. Mit tud, mit hallott, mit látot Salgo Tarjanban lakos Vintze Mihály felesége Tot Anna felül micsoda életet élt, és micsoda vétekekben leledzett, vallya meg. 2. Micsoda büvölést bajolást tud hozzája, avagy pedig micsoda boszorkányságot hallott életiben íranta magyarázza meg. 3tio Kit tud ebben á dologban jo Tanunak Lenni.

1. Testis Anna Buday, consors Thomae Godo in Possessione Salgo Tarjánny commorans, Annorum circiter 42 jurata examinata fassa est. ad Imum nihil. ad2d. Hallotta, de reá nem emlékszik kitül hogy ezelőtt, valamely esztendőben egy darab ostyát Méltóságos Folkra ur eő Excellentiája Salgo Tarjáni Majorjában levő Kapuja feliben Szegezett volna. Ad 3um nihil

2. Testis Elisabetha Fodor consors Georgii Ponyi Annorum circiter 25 ibidem commorans jurata examinata fassa est, ad 1 et reliqua utri Puncta, hallotta Kis Imréné Aszonyom Szájából, hogy egykor Tót Anna (:aki most Méltóságos Folkra uram eő Excellentiája Majorosnéja :) maga urával valamely ostyát furatot volna fell á majorban lévő Kapura és midőn fel furta volna nem tugya kezébiül hova let, az Furo.

Tertia Testis Elisabetha Halag Annorum circiter 45. ibidem degens jurata examinata fassa est. Ad 1. et reliqua hallotta Kis Imréné Aszonyomtól, hogy ugyan maga az Aszony Tot Anna Majorosnének adot volna egy furót keziben, melly furóval az Major Kapura furatot volna valamit, ámelly Furót azolta nem is látott Kis Imréné Aszonyom.

Quarta Testis Helena Arany Annorum circiter 35 ibidem commorans jurata examinata fassa est per omnia sicuti tertius praecedens Testis.

Quinta Testis Relicta Vidua Anna Nagy ibidem degens Annorum circiter 60. jurata examinata fassa est. Ad Imum et reliqua, hallotta Vintze András feleségeitől, hogy az mikoron az ura beteg let volna az nézőhöz járván Savolyban, az néző valamely füvet parancsolván főzni, akkoron azon Személly azt mondotta hogy amikor fogja azon füvet főzni, a ki a lábát meg vesztette oda mégyen, á mint akkoriban Tót Anna odais ment, hallotta aztis Ponyi Andrástól, hogy valamely ostyát szegezett volna az Kapura.

Sexta Testis Katharina Nagy consors Petri Bolló Annorum circiter 46. jurata examinata fassa est. ad imum et reliqua: Az fatens egykor több Társaival ki menvén az Erdőre marhajanak örvény Gyükeret ásní, Tot Annais utánok menvén keves idő múlva azt mongya a Többieknek, késő jöttem ugymond en, mind ell szedték tik a sirját, az fatens hazatérvén azon örvény Gyükeréből, az mikoron Tehenének adot volna, az örvény Gyüker felett nagyon bógvén, semmit nemis evett az marha, egykor panaszkodván az fatens Filep Péternének, hogy Tehenétől semmit nem fejhet, kire felelt Filepné, vesse csak szemire Tot Annának, hogy az Szentelt ostyát Szájából kivett, és á Kapu feliben Szegezte, fogadom meg ter tehenednek á Teje, Szemireis vetvén egykor, mondotta Tot Anna nem szentelt ostya volt ugymond, hanem Kis Imréné Aszonyom adta nékem az Mester hordotta ostyából, á vegre hogy a Tyúk fejével szegezzem fel, á major kapura, hallotta az fatens aztis Godo Boldisartól, hogy Lutza Estvén tüzet rakot s: azt mondotta hogy meg tugya, kiesoda az ördög és hogy

Sz.György nap Estvéjén, az tejet fel kilában tévén, fazekastúl s:lantzal körül lantzollya.

Septimus Testis Andreas Ponyi, ibidem commorans Annorum circiter 40 juratus examinatus fassus est. Ad Imum. Láta hogy füvet ment sokszor szedni á mezőre. Ad 2d hallotta Kis Imréné Aszonyomtól sokszor hogy az Tejre kis pénzt és kést tet volna, á Pénzt azért hogy Aszonyunk Szűz Mária képpe rajta vagyon az ördögök nem térnek hozzá, a kést pedig azért, hogy az mikor az ördögök fogják hini á Tejet, a Tej fogja mondani nem mehetek mert az kés az Szivemben vagyon, az Szűr, Aszonyunk Szűz Mária képpe pedig rajtam ezen szókat Szemében mondván Kis Imréné Aszonyom az Majorosnének. Ad 3um nihil.

Octavus Testis Thomas Godo ibidem commorans Annorum circiter 70. juratus examinatus fassus est. Ad Imum et reliqua Hallotta az Fatens Tót Annának maga Szájából, hogy ostyát fúratot az urával az Kapuban fenyegeteis az Fatens ilyenképen, mért cselekszi megegetik kire felelt az nem boszorkányság, aztis hallotta hogy a Tejet meglántzolta, s oda tette az merre az marha ki járt, sokfele gyökeretis hordot, tugya aztis.

Nonus Testis Ambrosius Filep ibidem commorans Annorum circiter 80. juratus examinatus fassus est. ad Imum et caetera. Hallotta Filep Istvántúl, hogy az Tejét meglántzolta s:Lakatolta, és cselédinek mondotta volna, alyatok ki a Kapu eleiben istrására erre egy Sereg, amarra pedig más Sereg fog menni, de ne félyetek tüle semmit aztis tugya bizonyosan, azmikor Szolgabíró Mócsáry István Holkó Adámot examinálta volna (kirül amint mondatott) Tót Anna több complex társaivall oda nyargalodzottak volna, amikor Szemekben mondotta volna jelen volt az Fatens, kirül bővebben fog szólni Holkó Adám.

Decimus Testis Stephanus Filep. Annorum circiter 60. juratus examinatus fassus est. bizonyost nem látot, hanem hallotta, hogy beszélletek volna az egész faluban Sz.György napkor meglántzolta volna á Tejet, sok féle gyökereketis hordot.

11. Testis. Gregorius Bolla ibidem commorans Annorum circiter 50. juratus examinatus fassus Ad Imum et caetera. Tugya, az mikoron Borért Kis Imréné Aszonyommall Pásztora jártak volna, az Kis Terenmei Kútnál ottan lévén vélek Tót Anna Majorosnéis, egy gyökeret látot s:mondotta, a Kis Imrené Aszonyomnak jó gyöker az Aszonyom, de sok időt kíván az kiásásra azon éjel Kis Terennén hálván Plébános uramnál Kis Imrené mondotta volna az Fatensnek Gergelly nem tudod te hol jár a Majorosné mondotta az Fatens nem tudom biz én, nekem az Lovakra volt gondom, kire felelt Kis Imrené, bizony a Kútnál volt, kiis ásta azon gyökeret, mellyett tegnap a kútnál mutatott Lossontz 8 Apr 1722. Paulus Szilassy

Incltyi Comitatus Judlium Stephanus Ambrus ejusdem Incltyi Comitatus Jurassor.I. Personaliter adstans, Actionem contra secretam in parte negat, in alia parte vero valificare ridet.

Deliberatum est

Siquidem ex praeproductis Attestationibus nil quiaequam certi, sed neque ad suspicionem tendentes Rationes praeter fassionem Adami Holka, alias adolescentis Annorum circiter 13, adeoque ad rectificandum inhabilis appareret, eundem insimulatam I. absolvi quá vero nonnulla indicia ad torturam neutignam nihilominus Sufficientia praecipuó in ademptione Lactis ex praeproducta Inquisitione apparerent, ut post hic ad eisdem abstineat, Reserves hac in parte de se dare tenebitur ubi etiam datae sunt.

(DANCSO ANDRÁSNÉ BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád megyei Levéltár IV.11.c.1. 274-276

Anno 1722 dei 20 Mensis Április

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Dni Ladislaus Dobai de eadem. I. Cottus Neogradiensis ordinarii ViceComitis, veluti M et A. contra et adversus Consortem Andrae Dancso inhabitatem Possessionis Baglyasallya, uti I. occasione et praetextu veneficii abinfra declarandi, mota et suscitata. Et pro antelato Dno M. et A. Egregius Stephanus Gyürky, Fiscalis procur, cum nostris praemissis praemitt. et reservatis de Jure reser. Actionem contra praenominatam I. proponeret sequentibus. Qualiter nimirum eadem praenomita I. habitá cum Spiritu Diabolico correspondentia postequam sese eidem associasset postpositis Divinis et Patriae Legibus ac reciproco amore non curato, quomadmodum Adamus Holko habita cum aliis suis Assecclis puri Juris jam requisitis contelligentia Epyphiäre taliterque Epyphito insidere et ad montem Szengellér hegy nominatum . . . nonnunquam vero in instrumento lixivio vulgo Lugzó sic dicti in forma Equi Equitare, taliterque sese nonnullis in sommis demonstrare et quod natura adhorreret, pediculos quoquia medere eatenusque sese aliquam horrendam veneficam declarare non fuisset verita, quemodmodum haec et alia, ex attestationibus sub Litera I productis appareret itaque.

Procurator Maglis intuitu hujusce facinorosi actus aperet praenominatam Lad mentem capites 32. Sancti Stephani Liber 2. et Tit. 15. p. l. op. Trip igni adjudicari taliterque officio. Magistratuali satis fieri cum reser vata Litera F. notatur Inquisitionum Literarum teneret hicce.

De eo utrum Mit látot, mit hallott, Baglyasallyán lakozó Dancso Andrásné nevű Aszony felül, micsoda életet élt, és micsoda lélekben léledzett valya meg a Tanú 2do Micsoda bővölést bajolást, tud hozája avagy penig micsoda boszorkányságot hallott életében iránta magyarázza meg. 3tio Kit tud ebben jó Tanunak Lenni?

Prima Testis. Elisabetha Czene in Possessione Baglyasallya commorans, Annorum circiter 24 jurata examinata fassa est. Ad I. et caetera puncta nihil.

Secunda Testis Anna Osvárt Annorum circiter 24. Consors Michaelis Ando jurata examinata fassa ad I. num et caetera nihil.

Tertia Testis Catharina Polgár, consors Matthiae Apor. Annorum circiter 45. jurata examinata fassa est. ad I. et caetera, egyebet nem tud, hanem látta egynehányszor (Salvis auribus) hogy az Tetüt meg edte s: az ujaít akivel megölte megszopta.

Quarta Testis Anna Ando consors Thomae Kis Annorum circiter 30. jurata examinata fassa est. ad I. num et caetera hallotta Holko Adam szájából kiis Mocsári István uram előtt Dancso Andrásnéra vallot volna azt, hogy a Szent Gellért hegyére nyargalodzott volna rajta láttais Holko Adam testét hogy kék volt.

Quinta Testis Helena Gyenes consors Georgii Ando Annorum circiter 20. jurata examinata fassa est. egyebet nem tud s: nem látot, hanem hogy az tetyvit megette, s: az újat nyalta az megölés után, hallotta azt is felyül irt Holko Adám Szájából hogy négyen nyargalodzottanak rajta, ugymint Dancso Andrásné, az Salgo Tarjáni Majorosné s: Bodnárné az Pálfalussi Molnárné látta Holko Adam testin a kéketis.

Sextus Testis. Thomas Kis ibidem commorans Annorum 35. juratus fassus est. ad I. num et caetera egyebet nem tud hanem hallotta Holko Adám szájából, hogy felül irt négy Aszony nyargalodzott volna rajta, Salgó Tarjáni Godó Tamás is vélek völt;

Septimus Testis Michael Ando ibidem commorans Annorum circiter 70. Tugya hogy egy héten kétszeris köpült, sokszor megirt Holko Adamtól, aztis hallotta egykor, az mikoron az Fatens maga buzáját őrzötte volna az Csűrben Dancso Andrásné Lugzó Széken akkoron jött volna valahonnan akkoron szálván le az búza mellet, az Lugzó Székrül, mondotta volna az Fatens Andó Mihály almában azonnal eltiint, az Tetiitis látta hogy meg ette.

Octavus Testis Mattheus Hives. Annorum circiter 60 ibidem commorans juratus examinatus ad Imum et caetera fassus. Látta egynehányszor Testi Szemeivel hogy az tetiit ette, aztis tugya hogy egy tehenetül több vaját gyűjtött mint más háromtul.

Nonus Testis Georgius Ando ibidem commorans Annorum 40. juratus examinatus fassus. ad Imum et caetera uti praecedens septimus Testis hoc addito látta, s: tugya, az Fatens, hogy az őszi s: tavaszi gabonaja köze, egy singni palczára kóczot tekervén, s:belesurja a földben.

10. Testis Michael Ando junior Annorum circiter 20. juratus examinatus fassus est. ad Imum et caetera látta az felyül megirt Holko Adam testét, kéknek lenni. s: hallottais szájából hogy Tót Anna s: az Salgó Tarjani Majorosné járt rajta, Dancso Andrásné peniglen lugzó széken. Datum Lossontz Tugár 1722. die 16 Aprilis Paulus

Szilassy Inelyti Cottus Neogradiensis Judlium Stephanus Ambrus ejusdem Inelyti Cottus Jurassor.

I. Personaliter adstans Actionem contra se praerectam cum omnibus circumstantiis negaret, quod vero pediculos comederit hoc ipsum taliter qualificaret quod propter inhabilitatem senectutis aliter sibi procidere negaret, verum adhibita ori suo nam inspuere debet, et taliter pediculos occidere.

Deliberatum est.

Perlectis per Dnum Fiscalem praeproductis Attestationibus, ex quo intuitu praainsimulae I. nil certi vel ad solem ipsam suspicionem tantonimus rei evidentiam evenisset praeter ibidem specificati Adami Holko tredecim adnims annorum Adolescentis fassionem, eademque siquidem tam ex ratione Singulas suae unicus Testis, quod et ad testificandum inhabilitatis acceptari nequeat praenominatam I. simpliciter absolvandum esse.

9.

(HLABAN MIHÁLYNÉ, HANK ERZSÉBET BOSZORKÁNYPERE)

Nógrád megyei Levéltár IV.11.c.1. 292-297.

Anno 1722 dei 26 September

Levata est Causa Perillustris ac Generosi Dni Gabrielis Marsovszky Substitutis ViceComitis I. Cott Neogradiensis veluti M et A contra et adversus Elisabetham Hank, Michaelis Hlaban Possessionis Bolgarom inhabilitatem consortem veluti manifestam Veneficam ac uti praetenderet, praestigi tricem et I. occasion et praetextu Actuum facinorosorum abinfra declarandi. Et pro antelato M et A Fiscalis Procurator Stephanus Gyürky cum facultate fiscali praemissis praemittendis et reservatis de Jure reservandis proponeret Actionem ejusdem I. sequentibus. Qualiter nimirum eadem I. ab incunabilis statim Diabolico Spiritui parendo postposito Divino cultu, sese statim et eo facto factionibus Diabolicis Specianque probere non intermittendo iteratis Vicibus Venefico hocce suo Consilio multos et quidem plurimos ad se pro Consilio sedecere et dementare quam plurimis vero deperditus eorundem res magica

et nimis Venefica hacce suá arte revelare, taliterque Deum omnium Creatorem ad iram provocare non intermisisset quemad modum praemissa singular ex attestationibus suo aribus exactis, ac coram Foro sub Litera F. productis modr appareat; quia vero similes actus Legibus Regni veriti forent, id Fiscalis Procur cuperet eadem I. qua manifestam veneficam actus illicitos supra naturalesque exercentem pro elicienda arte sua adeoque revelandos complices Torturae subijci, ac intuitu per actor actuum ad mentem capitis 32. Stephani L.2 igni adjudicari. Literarum vero Inquisitionalium Litera F. notatur tenor erat huiusmodi. Anno 1722. die 28 Mense 7mbris in Possessione Bolgarom Cottui hocce Neograd adjacente. Nos infrascripti Judlium et Jurassor attacti I.Cottus Neograd in causa Magistratuali, secundum nobis ex hibita de utri Puncta in negotio, abinfra declarato, talem uti sequitur – peregrus Inquisitionem.

De eo utrum Primo. Tugyae a Tanú, vagy hallottae hogy Bolgaromiban lakos Hlaban Mihály felesége Hank Örsik valaha ördöggel czimborált volna 2do tugyae bizonyossan, hogy másoknak ellveszet portékáját, ámbár soha hírét nem hallottais megis midőn megtudakozták, megjelentette, és ha meg jelentette micsoda mesterség által jelentette megh vallya meg az Tanú? 3tio Tugyae hogy midőn az illetén Portékát kívánta volna megjelenteni elsőben is férre menvén, magában az ördögtül kért tanácsot 4to Vesztetté meg valaha Embert vagy marhát és ha nem vesztetteis, fenyegetődzötté valami illy hüvös bajos tudományával 5to Egész életében való dolgait s: cselekedeteit magyarázza megh a Tanú?

Primus Testis Georgius Czudir, in Possessione Bolgarom commorans subditus Excellentissimi Domini Judicis Curiae Regiae Annorum circiter 50 juratus examinatus examinatus fassus est. Ad 1.hogy valaha az ördöggel társalkodot volna abban semmit sem tud, ad secund

Tugya bizonyossan, hogy másoknak, az kik hozzája jártanak segitet, s:tanácsot adott, utban igazitván az ell veszett marha, vagy portékája iránt, de micsoda mesterség által tudta vagy jelentette meg nem tugya magátül halván az Aszonytül aztis a Fatens hogy mihelt ez Világra született szólni tudot és terenyén vólt valami lyú-kacska abban nézet, s:ezen mesterségét veghez vitte, kicsinységétül fogvást, ezen mestersegevel élt. Ad 3um mint más nézők vagy Csillagos, vagy a gonoszokkall czimborált volna azt el nem követte magánossan külön nemis menvén, hanem mihelt valamely Ember ment hozzája azon Emberral vagy az Padlásra, vagy egy olacska-ban ment. Ad 4m Soha sem hallotta, nemis tugya, hogy vagy Embert vagy marhát vesztet volna, vagy fenyegetet volna. Ad 5m Szomszégya lévén, az Fatens tugya bizonyossan, hogy minden felül jártanak járnak hozzája, mais kárvallott és beteges Emberek, azoknak micsoda tanacsot ad nem tugya.

Secundus Testis Stephanus Czerko ibidem commorans, Subditus Perillustris ac Generosi Domini Andreae Török Annorum circiter 40.Sub juramento fassus est. ad 1um nem tugya hogy valaha gonoszokkal czimborált volna. ad 2d Tugya és láttya hogy elég ember jár hozzája de mivégre nem tugya. Ad 3m nihil, ad 4m nem tugya s:nem hallotta hogy valamit meg vesztet vagvis fenyegetet volna. Ad 5m nihil.

Tertius Testis Michael Bona ibidem commorans Subditus Excellentissimi Dni Stephani Koháry :tit: Annorum circiter 40.juratus examinatus fassus est Ad 1m. Nem tugya hogy ördöggel czimborált volna. Ad 2d Tugya elégszer, hogy kárvallott embereket utban igazított elveszet portékájok iránt, de találták meg vagy nem nem tugya. Ad 4m nem s:nemis hallotta hogy valakit vesztet, vagy fenyegetet volna Ad 5m Egyebet nem tud hanem a Templomban ritkán járt Esztendőben csak kétszer sem látta, az Templomban.

Quartus Testis Demetrius Czakó ibidem commorans Perillustris ac Grosi Dni

Andreae Török Subditus Annorum circiter 60. sub juramento fassus est. ad Imum et reliqua Deutri Puncta, egyebet nem tud hanem egy Egri Aszonyt, kihezis ördög ferkezett volt, hársal megkötözvén, úgy nyomatta az földöben s: négy más illetény nyavalyában lévő Aszonyokat meggyógyított de micsoda mesterség által, abban semmit sem tud.

Quintus Testis Michael Czudar ibidem commorans Subditus Excellentissimi Dni Stephani Koháry Judicis Curiae Annorum circiter 50. juratus examinatus fassus est. ad Imum et reliqua, igaz lelkire mongya, egyebet nem tud hanem gyakran járván mostanis Emberek hozzája, azokat segítié vagy nem, az Fatens nem tugya.

Sextus Testis Jacobus Varga in Possessione Sávolly commorans Subditus Excellentissimi Dni Judicis Curiae Annorum circiter 70. Sub Juramento fassus est, ad Imum nihil ad 2d. Egykor Rimaszombatban egy Csikót vett az fatens, nagy esső esvén a Bucsomban, egy fa alatt meg vonván az fatens magát ugyan ott ell előtt, az honnanis a Csikó megh szabadulván ell szaladott, nem tudván az fatens hol keresni az Csikót, minthogy peniglen már hallotta annak előtte azon Bolgaromi Aszonynak hírét, hozzáj refugiált, mondván nékie, édes Örsik Aszony, egy Lovam ell szaladott most, az Bucsomban kire kevés vártatva mongya az Aszony, ne félyen kmed, az Püspöky Lovak között vagy on, s: oda menvén az fatens, s: megtatlála az Lovak között maga Lovait Ad reliqua hallotta másoktól, hogy néző de hogy valakit megvesztet nem hallott.

Septimus Testis Martinus Varga ibidem commorans Excellentissimi Dni Judicis Curiae Subditus Annorum circiter 68. juratus examinatus fassus est. ad Imum et reliqua ezen Fatensnekis egykor Lova el veszvén, hozzája ment, biztattais hogy megkerül; de mostis oda van.

Octavus Testis Thomas Varga ibidem commorans Excellentissimi Dni Judicis Curiae Subditus Annorum circiter 70. Sub juramento fassus est. Ad Imum et reliqua egykor egy Kelecsényi Nemes Embernek bizonyos pénze el veszvén, az mikor ugyan Sávolyban lakot azon Aszony hozzája menvén, ugyan az fatens házánál nézte az Tenyerét es az fatensnekis mutatta, hogy az nagy újából az bal kezén mutatják meg neki, biztattais, azon embert az pénz iránt, de az fatens nem tugya, ha meg találtaé vagy nem, maszszor penig ugyan ezen Fatensnek két lova ellveszvén, azok irantis hozzája ment, biztattais azon Aszony, hogy ne busúllyon mert megkerül, az mint hogy két hét múlván találkoztak meg az Fatens Lovai.

Nonus Testis Michael Varga ibidem commorans Subditus Excellentissimi Dni Judicis Curiae Annorum circiter 40. Sub juramento fassus est. Ad Im et reliqua egykor az Fatensnek sertéssei ellveszvén, hozzája ment, s: ki fordulván azon Bolgaromi Aszony le ült s: a kezeiben nézvén, mondotta az fatens, hogy sebes sertés is vagy on között; de ne fély mert megkerül egynehány napok múlva, reális akadt az Fatens.

Decimus Testis Paulus Czudar antelati Excellentissimi Dni Judicis Curiae Subditus, Annorum circiter 60 sub juramenti fassus est. ad Imum et reliqua tugya hogy Emberek járnak hozzája de azoknak segitté vagy nem semmit sem tud, hallotta szájából az Fatens, hogy mihelyt szollani tudot mingyárt ezen mesterségét gyakorlotta.

Undecimus Testis Matthias Szabo, ibidem commorans Subditus Perillustis ac Generosi Dni Andreae Török Annorum circiter 50. Sub juramento fassus est. ad Imum et ad reliqua Deutri Puncta, veluti precedens quartus Testis. Anno Die et Loco quibus super Paulus Szilassy I. Comitatis Neogradiensis Judlium Gabriel Kántor ejusdem Inclyti Cottus Jurassor. I. Personaliter adstans actum non negaret.

Deliberatum est.

Praevia Actione eatenusque peractis Attestationibus, in considerationem sumptis per longum et latum sat fusé disputatis, ex quo: tam ex earum contextu quam et eatenus perlectis Legibus Praxisque criminalis usu ferme receptae praeceptis nil talis modi appareret, quatenus eadem I. hocce suo valicinio nocementem hominibus aut pecoribus manifesté intulisset, aut saluti humanae (:quod alias actus veneficus secum traheret :) inimica fuisset, sed neque aliae venefici actus circumstantiae Actum hujusce aggravantes, actus ejusdem actionetenus aggravatos impuné reliqui non posse, morte tamen, intuitu praeviarum rationem non pro merita respectu Actum alias illicitorum et falsariorum, tam spirituali quam et seculari poena castiganda, ac ab ulteriori praestando vaticino Sub poena capituli inhibetur a pluralitate votorum decernitur. Pro Dno M et A Atrocitate criminis considerata pensitataque eo quod actus isti per se exerciti revera super naturales fragilique humanitati contrari antes forent, imo seductivis nimisque falsariis et ipsos Diabolicos instinentus, repraesentantibus ejusdem veneficiis in tantum multos dementasset, quod ad eadem accurentes, spem ac fiducia firmitatem in eadem et ejus diabolico vaticinio collocantes suum Patro-num, quali coluissent ac per eandem adorassent, non validica verum venefica Diabolicique Socia agnosceretur, ut erga eo clarius res investigari quet. Deliberatione lata non contentus, aedem parte et reverentia I. Sedis ad futuram. Cottus Sedriam appelletur. Reser vat sibi uberior Inquisitione peragendi facultatem.

*

Index actorum generalium congregationum 1720–1768

Jałowiczky Joannis consors veneficii rea 1727.XII.8. Tessmagy Martynus artis magicae insimulatus, contra eum inquisitio sit 1728.XII.1.

Resümee

Sándor Hausel:

Neun Nógráder Hexenprozesse

Die beiden grundlegenden ungarischen Hexenprozess-sammlungen, die eine von Andor Komáromy, die andere von Ferenc Schram zusammengestellt, sind in unserer Kulturgeschichte von grosser Bedeutung. Der ersten Sammlung (erschien 1910) schloss sich eine Reihe von Ergänzungen. Vermutlich auch die dreibändige Sammlung von Ferenc Schram bringt zum Aufschwung, und sowohl die Erschliessung als auch die Durchforschung werden bedeutend zum Verständnis des ungarischen Volksglaubens beitragen. Diese neun Nógráder Hexenprozesse wollen sich an die schon früher, in der Sammlung von Schram erschienenen acht Prozesse aus Nógráder Komitat knüpfen. Wie die erschienenen, so die jetzt erscheinenden Prozesse zeigen, dass die Nógráder Hexen in erster Linie Quacksalber, Wahrsager waren. Auf Grund dieser Texte können wir die europäischen besenreitenden Hexen und die heimischen Angeklagten vergleichen. Unter den 8 Urteilen finden wir nur Geldstrafe und am häufigsten forderte man vom Angeklagten nur ein Revers, oder einfach wurden sie freigelassen. Also Hexenbrand kam, auf Grund der bisherigen Kenntnisse, in unserem Komitat nicht vor.

Die neun Prozesse folgen in Zeitordnung. Die wortgetreue Transkription wird insoweit verändert, dass die Abkürzungen grösserenteils aufgelöst sind.

Az első szlováknyelvű népiskolai rendtartás, tanterv és módszertan hazánkban 1749-ből

Jakus Lajos

Nógrád megyében, Szügy községben készült a XVIII. század közepén az a kézirat pedagógiai mű, melyről csak másfél évtizede közöltünk általános ismertetést.¹ Régebben, valószínű, azért nem tulajdonítottak neki nagyobb jelentőséget mert *Luther* egyik munkája fordításának vélték.² A reformátortól csak egy idézet, található a kézirat címlapján. Valóban eredeti alkotás a hazai szlovák nyelvű népiskolák számára készített rendtartás, tanterv és módszertan. Szerzője *Balasovitz Gábor* szügyi evangélikus prédikátor. Nevét pedagógiai irodalmunk – éppen munkájának félreértése miatt –, közlésünk előtt nem ismerte. A falusi iskolák színvonala emelésének érdekében készített a megvalósításra szánt munkájával részletesebben kívánunk jelen írásunkban foglalkozni.

Balasovitz Gábor 1716 táján született, minden valószínűség szerint a Nógrád megyei *Szena* községben. Édesanyja *Hruskovitz Judit* korponai születésű. Atyja *Balasovitz Pál* rektor 1714-ben *Szennán*, utána evangélikus lelkész 1717-től *Polichnón*.³ Onnan hét év után a Galga völgyébe, *Gutára* távozott. Fiúk az alsófokú tanulmányait *Polichnón* és *Gután* végezte. Középiskoláit *Alsó-Sztrégován* kezdi a *Madách család* magániskolájában, *Farkas András* keze alatt. Onnan, tanítóját követve, *Aszódra*, utána *Kis-Zellőre* távozik. Sztrégován grammatikai, Kis-Zellőn és Aszódon syntaxista fokú iskola működött. Tanulmányait magasabb fokon 1733-ban *Győrben*, az evangélikusok neves iskolájában, *Fábri György* rektornál folytatta. Onnan *Besztercebányára* távozott: *Simonides Pál*, *Veigel János* és *Karpio Frigyes* a tanára. 1737-ben anyai nagybátyja, *Hruskovitz Sámuel* besztercebányai evangélikus lelkész, későbbi püspök tanácsára *Wittenbergbe* távozik. Az akadémiára 1738. január 16-án iratkozott be, s három évet tölt ott. 1741. július 26-án ismét itthon találjuk, *Prónay Gábor* házi nevelőnek alkalmazza *Acsán*, Atyját lemondatták állásáról, mivel kuruzslással foglalkozott, helyébe fia a megüresedő gutai prédikátorságba lép 1742. február 11-én. ⁴Hamarosan megnősül, feleségül veszi *Fábri Rebekát*. Két gyermekük meghal csecsemőkorban.⁵ 1748-ban új állomáshelyére, a Nógrád megyei *Szügybe* távozik az elhalt lelkész helyébe. Ott írja meg pedagógiai tárgyú munkáját: *Začatek Naprawowáni a Obnowowáni Škol Dedinszkých jmenowite a Zwlaštne nasi Školy Sudicke*. Magyarul: A falusi iskolák, főleg a mi szügyi iskolánk megjavításának és felújításának kezdete.⁶

Balasovitz rendtartását *Butth Kristóf* szügyi tanító 1749. január 29-én aláírásával elfogadja bevezetésre. Ezzel kötelezi magát, hogy teljesíti azokat a követelményeket, melyeket *Balasovitz* célul tűzött ki. Szügyben iskolájuk megelőzően is jó kezében volt. A rektor atyja, *Butth Mátyás* tanulmányait Korponán, Besztercebányán, Neczpálon, Kis-Zellőn és Győrben végezte. Szügyben 20 éven keresztül, 1744-ig tanított, innen ment *Bodonyba* lelkésznek.⁷

Balasovitz Gábor még öt éven keresztül, 1754-ben bekövetkezett elhunytáig figyelemmel kísérhette, mennyiben valósult meg iskolájukban bevezetett rendtartása. Egyetlen munkája maradt fenn ezen kívül, 1750-ből, mely ugyan egyházmegyei protokollum, azonban neveléstörténeti vonatkozásban szintén értékes, mert megőrzött olyan egyházi törvényeket, melyek a XVII. század kezdetétől iskoláikra, rektorainak irányítására vonatkoznak.⁸

Balasovitz rendtartása és tanterve falusi iskola legmagasabb követelményeként a latin nyelv tanítását is megkívánja alapfokon. Ezt nem új kezdeményezésként vezették be a szügyi iskolában. Évek óta folyhatott, *Butth Mátyás* rektorsága idején is. A szomszédos Galga völgyében a XVIII. század közepétől *Acsán* grammatikai, *Aszódon* syntaxista, *Domonyban* pedig donatusi fokon működő evangélikus iskola volt, *Bagon*, *Hévízen* katolikus iskolában is tanították a latin nyelv alapelemeit.⁹

Ezek a helyeken a latin nyelv tanításának lehetőségét rendszerint képzetesebb tanítók, az evangélikusoknál legtöbbször papi pályára készülő ifjak biztosították, egymást felváltva néhány évi működésük után parókiákra vagy külföldi akadémiákra távoztak továbbtanulni.

Nagyobb népszerűségnek örvendett egy-egy alsófokú iskola, ha tanította a latin nyelv alapelemeit. A kecskeméti evang. iskola, később *Petőfi* elemi fokú tanulmányainak színhelye, azért lett kedvelt az iskoláztató szülők előtt, mert 1823-ban bevezette a latin nyelv tanítását. „Szükségesnek látván azt, mivel azon gyermekek, akik ebből nagyobb iskolákra mennek által, ott könnyebben fognak boldogulni a deák nyelv tanulásában.”¹⁰

Szlovák nyelven tanító elemi iskolánk, ahol a latint is tanulták, különösen kevés volt a szűgyin kívül. Komárom megyében, Oroszlányon a XVIII. század nyolcvanas éveinek végén *Bartholomeides Pál* és utóda *Balasovitz Márton* külföldi egyetemet járt rektor egy-egy esztendeig tanítja Oroszlányon a latin nyelvet is.¹¹ Később működő rektor alatt sem szakad meg a latin nyelv tanítása, 1823-ban is folyik. „Oroszlányon a rektor a közönséges élethez megkívántató legszükségesebb tárgyakon kívül, a Deák nyelvet is tanítja és amint a tapasztalás bizonyítja, már több alkalmas Coniugistákat és Grammatistákat is nevelt, más részről pedig a Tót nyelvnek megtanulása végett is sok főbb rangú Szülők örömet elküldenék a nevezett helyre gyermekeiket, ha az ottani Rectornak tudományához és tapasztalásához bízhatnának.” – állapítja meg az egyházmegyei gyűlés.¹²

Az anyanyelv tanítását a latinnal szemben először *Luther* hangsúlyozta, *Melanchthon* humanista hatása azonban sokáig erősebben érvényesült a klasszikus nyelv tanítása mellett.¹³

Comenius ugyancsak az anyanyelvi oktatás elsődlegessége mellett tört pálcát. Sürgető követelményként kívánta ezt megvalósítani *Franckenak* tanítványa *Szeniczzei Bárány György*: „A gyermekeket mindenekelőtt a magyar nyelv, az anyanyelv használatára kell megtanítani.” A történelem, földrajz tanítását is anyanyelven követeli tanítani. „Nem nagy szívfájdalom nélkül írom ezeket, emlékeztén a mi Magyar Oskoláinkba lévő praxisról, a holott minden tsak Deák nyelven fordul elő. Innet a nyavalás gyermekek, mennyi nyak tsapások és vesszőzéseket szenvednek azért ha elő nem mehetnek a Deák nyelvnek tanulásába, holott semmire nem értik mire való az és mit téssen . . . Javallom azért minden jámbor tudós és szemes tanítóknak tanácsokból, sőt egész Nemzeteknek példájokból, hogy se olly korán ne fogják a gyermeket Deák nyelvre, minek előtte tud. ill. a keresztény vallásnak fundamentumában és az Anyai nyelvben is alkalmasan nem proficiáltak” – írja 1711-ben.¹⁴

Bél Mátyás ezekben az években valósította meg Besztercebányán *Szeniczei Bárány* óhaját; a történelem és földrajz oktatását tanítványai anyanyelvén: németül és szlovákul végezte.¹⁵

Hazánkban élő szlovákok a XVIII. század első felében jelentkeznek anyanyelvük oktatásának igényével. Ennek feltételeként elsősorban grammatikájukat kellett megalkotniok. Legjelentősebb lépést tette e téren *Dolezal Pál* 1746-ban kiadott nyelvtana. A szerző középiskolai fokon történő anyanyelvi oktatás megvalósítását szolgálta művével. A falusi népiskolákban folyó szlovák anyanyelvi oktatás nagyon alacsony fokon állhatott, grammatikája tanításának módszerével tanítóik sem lehetnek tisztában.

Balasovitz tantervében kidolgozza a falusi iskolák színvonalának megfelelő anyanyelvi oktatás módszerét. Eljárásában felismerhető *Comenius*, *Bél*, sőt *Luther* hatása is. *Luther* a szemléletes tanítást, ismeretközlésben a rövidséget szorgalmazza. Jelszava: szigorral és szeretettel. *Comenius* alapfelfogása: onnes, omnis, omnio. Mindenkinék nyújtani hasznos ismeretet, de szemléletes módon. Elemi fokon azt tanítja, aminek a tanuló egész életében hasznát veszi. „Semmit sem tanítsunk csupán a tekintély alapján, hanem mindent meggyőzés, belátás, megértés útján.”¹⁶

A XVII–XVIII. század alapfokú iskoláinak elsőrendű s egyetlen fő feladata az olvasás és írás megtanítása. Hazánkban az olvasást a XIX. század közepéig a betűző-szótagoló módszerrel tanították. Roppant lassú, de egyszerű módszere miatt maradt fenn ily sokáig. A hangok, illetve a betűk megtanulása után a mássalhangzót értelmetlen szótaggá alkották, rendszerint e, i, o, ő, u, ü magánhangzóval kapcsolva. Ezután következett a „kihangzásos kiejtés”, a sillabizálás.

Balasovitz egy fejlettebb módszert ajánl az olvasás megtanítására: a hangoztatást. Az írás tanítását sem évekkel az olvasás elsajátítása után kezdi, hanem szinte egyszerre az olvasással. Erősen megrója *Donatus* latinkönyvét, a *Grammatikát*, melyet előtte és utána évszázadokig használták iskoláinkban. Szerinte a tanulók gyötrelmére szolgált, s mégsem tanultak meg belőle latinul.

Bél Mátyás 1714-ben kiadott tantervének beosztása hármastagolású: tanterv, utasítás a tanulmányokhoz és a tanításhoz, *Balasovitz* munkája is három fejezetre tagolódik, követi *Bél Mátyás* tantervi beosztását, bevezetőül az iskola és tanító személyére vonatkozó követelményekkel foglalkozik.

I. fejezet: „A tanítás hasznos, szükséges és dicséretre méltó tárgyakról, amelyekről a gyermekek az iskolában tanítandók.”

II. fejezet: „Az a mód, ahogyan a gyermekeket hasznos, szükséges és dicséretes dolgokban kell tanítani.”

III. fejezet: „A szép rendről, mely által a gyermekek taníttatásának kell történnie azokban a dolgokban, amelyek hasznosak, szükségesek és háláteljesek.”

Hasznosnak érti az elsajátítandó tananyagot, szükségesnek a vallási ismereteket, háláteljesnek, dicséretre méltónak az erkölcsi követelmények teljesítését.

Alábbiakban vázlatosan ismertetjük *Balasovitz* 113 oldalra terjedő s 138 §-ba foglalt munkáját.

A bevezetés első mondatában megállapítja: „Ámbár elég alsófokú iskolánk van hazánkban, úgy a városokban, mint a falvakban, mégis alig egy vagy másik érdemi meg ezt a nevet.” Megállapítását érti az épületek elhanyagolt, primitív voltára. Éppen elsősorban foglalkozik az iskolaépületekkel szembeni követelménnyel: legyen tágas, világos, tiszta, füst nélküli. Berendezése némely bútor, asztalok és padok. A gyermekek asztal mellett ülhessenek. „Az asztalok és a padok pedig alacsonyak legyenek, miként azt az ülő gyermekek testalkata megkívánja. Ugyanolyan sorrendben asztalok

legyenek, hogy a tanító minden egyes gyermekhez kényelmesen hozzáférhessen. Igen jó lenne, ha minden iskolában cserépkályhák épülnének és nem kémény nélküliek. Ilyen kályhának az iskolában helye ne legyen. Ahol pedig ilyen kémény nélküli kályha van, azt minél hamarabb el kell távolítani, hogy mikorra a gyermekek az iskolába összegyűlekeznek, a tűz el legyen oltva. Hogy a kéményt el lehessen zárni, a tanítónak nem kell az iskolába fölkelni, befűteni, feleségének se kell ebben az időben zsírt sütni, pelenkát mosni, malacokat etetni, kotlót csibékkel tartani, etetni stb. Oda hasson, hogy ott, ha csak lehetséges ne is mutakozzon, amíg a gyerekek iskolában vannak. Ettől más emberek is, különösen a községi bírák tartózkodjanak.”

Gondoskodni kell megfelelő illemhelyről. Legyen ivóvíz kisebb, nagyobb edényben. Az iskolában álljon a fekete tábla alkalmas helyen. Ha kell egy második, esetleg harmadik is, ha az összes gyermek egy táblára nem nézhetne.

Az iskolában mindkét nembeli gyermeket fel kell venni, nemcsak a fiúkat, de leánykákat is, hogy így idővel, a német iskolák példájára, ne legyen épelméjű ember, aki nem ismer írást.

A tanító a kezdő gyermekekhez legyen nyájas és szeretettel mutakozzék be. Hangoztassa előttük a tanulás fontosságát, adjon nekik ABC-s könyvet, s annak megbecsülésére, megőrzésére biztassa őket. Mutassa meg nekik a helyet, ahol ülni fognak. Aki a gyermeket iskolába vezette, annak meg kell hagyni, hogy a gyermeket a tanító tudomása nélkül soha ne tartsák vissza. A szükséges könyveket, papírt és egyéb tanításhoz szükséges eszközöket szerezzék be. A gyermektől kérjék számon, hogy mit tanult az iskolában, és otthon végeztessék el vele azt a feladatot, amit kapott.

A tanítónak legyen gondja arra, hogy azokból a könyvekből, melyekből a tanulók tanulnak, mindig néhány példány legyen kéznél; ugyancsak tartson készletben krétát és papírt. Így olcsóbban adhatja a könyvet és írószert, mint a könyvtáros. Gyorsabban is hozzájuthat a szülő, illetve a tanuló. Talán még jobbnak tartja a könyvkötőnek átadni bekötés végett a megvásárolt példányokat. Sőt kíváncsatos lenne, ha maga a tanító tudná a könyveket bekötni, úgy azonban, hogy ezáltal az iskolai tanítás hátrányt ne szenvedjen. Ezáltal a könyvkereskedőnél olcsóbban árusíthatná a könyveket, sőt fáradságáért némi pénzbevételekre is szert tehetne.

A lelkész kötelessége segítséget nyújtani a tanítónak ezen szükséges beszerzésekhez, akár saját személyében, akár valamelyik jóltevő útján, mindebben azonban nem merül ki a lelkész minden, iskolával kapcsolatos munkája, mert mint legfőbb iskolai felügyelőnek kötelessége az iskoláról olyan hűségesen gondoskodni, mint akárcsak a tanítónak. Ugyancsak ha a tanító nincs otthon, beteg vagy más halaszthatatlan dolga akad, a lelkész oktassa a gyermekeket, amennyire teheti és magasabb hivatása azt megengedi.

Kötelessége gondoskodni arról, hogy a tanító fizetéséből tisztességesen megélhessen, különösképpen pedig, hogy a tanítványok fizessék, mert enélkül lehetetlen, hogy jól és kedvvel tanítson, közmondás szerint: Nem hálás az a munka, ahol semmi fizetség nincsen.

A rágalmazásokkal, különösképpen a nagyon panaszkodó anyákkal szemben védelmezzen, mert a gyermekeket a rektornak kell fenyténi.

Ha pedig vagy a tanításban, vagy a fegyelmezésben valami rosszat vesz észre a lelkész, személyesen figyelmeztesse a tanítót – akár az iskolában is, úgy azonban, hogy a tanulók nem tudják, mi történik.

A tanítványok előtt, akármilyen legyen is, dicsérje, amit rosszat esetleg tapasztal a tanítónál, jóra magyarázza, hogy a tanítványok nagyra becsüljék, különben semmi eredményt sem tudna velük elérni.

A szegény szülők gyermekeit és árváit vagy maga a lelkész, vagy pedig más jóltevők lássák el élelemmel, lakással, ruházattal és könyvekkel. Az olyan tanítót, aki nem akar, vagy nem tud megfelelően tanítani, igyekezzenek az iskolából eltávolítani.

A patrónusok és a földesurak, ahol lehetséges, tanácssal, erővel, hatalommal azon legyenek, hogy az iskola megfelelő módon, szükséges dolgokkal el legyen látva. A községi hatóság hasonlóképpen nyújtson támogatást. Az iskolaépület tatarozásához szükséges munkát és kiadásokat adják meg, illetve szívesen járuljanak hozzá.

Minden szülő köteles legyen gyermeke után 3-4 éven keresztül fizetni tanulópénzt, ezért kötelezettséget is vállal a tanító, hogy gyermeküket megtanítsa olvasni, hacsak a tanítvány gyenge szellemi képessége ebben akadályozni nem fogja.

Szülők a tanítót mindannyian szeressék, a gyermekek előtt őt, akármilyen legyen is, dicsérjék és ne „hanyagolják”. Az iskolától ne tartsák távol, munkájáért hűségesen fizessék és amikor tanácsukra vagy bármilyen segítségükre szükség lenne és erre őket felkéri, készséggel tegyenek eleget. Szegény gyermekekről és mendikánsokról, akik házról házra járnak, élelmezés tekintetében gondoskodni kell.

A tanító a következő érényekkel ékeskedjen: legyen a tanításban tanult, ismerje a katechizmust, szépen tudjon írni, szlovákul és latinul tisztán beszéljen, szépen tudjon énekelni, jól tudjon számolni és valamelyest zenélni stb.

Vallásosan és példamutatóan viselkedjen, ne „kutyateremtettőzzen”, a gyermekeket fején ne verje, fülüket ne húzza stb. Ezenfelül mértékletesnek kell lennie, és az iskolában ittas állapotban ne mutatkozzon. Legyen nyájas, a gyermekekkel csendben beszéljen, a jó magasiveletűeket dicsérje meg, ne hanyagolja el őket, se szüleit; neveket ne adjon nekik.

Legyen szorgalmas. Mellékhivatás, lakodalmak, községi jegyzőség és egyéb elfoglaltság miatt az iskolát el ne mulassza, ne hanyagolja, vagy az iskolától halaszthatatlan októ eltekintve ne legyen távol, de állandóan a gyermekekkel foglalkozzon. Ügyszintén diákokat, tanulókat se küldje ide-oda munkába, különösen a tanítási idő alatt. Legyen türelmes! Ne haragudjon meg mindjárt ha tanítványai nemi tanulják meg azt, amit ő akar. Legyen szeretetteljes. Tanítványait szívből szeresse és irántuk való szeretetet szavakkal és cselekedetekkel tanúsítsa. Érezzék a tanulók azt, hogy szereti őket. Legyen okos, aki tudja, milyen eszközökkel csalogathatja magához tanítványait, és azokat maga mellett megtarthassa.

Balasovitz véleménye szerint a következő eszközök látszanak alkalmasnak arra, hogy az „okos” tanító gyermekeit az iskolába csalogathassa és megtarthassa a betűvetésnél: Különböző gyermekjátékok, kedvtelések, hogy a gyermekek az iskolát ne úgy tekintsék, mint valami börtönt és rabságot, sőt azt higgyék, hogy az iskola mindenféle játékra a legjobb alkalom. A tanító adjon – különösen az újabbnak – ajándékokat: gyümölcsöt, gyűrűt, gombokat és színes szalagokat stb., melyet a szülők titokban juttassanak el a tanító kezéhez. Gyakrabban engedje őket játszani, megemlítve, hogy egyébként csak hetenként egyszer szabad, azon a napon, amelyik a tanítónak a legalkalmasabb. Így a játékot a tanító szeretete különös megnyilvánulásának fogják tekinteni. A játékok kitaláltak legyenek, hogy a gyermekek bennük örömeiket leljék és egyúttal testgyakorlatul szolgáljanak, a test ügyességére és a szellem pallérozására. Másoknak, akik iskolába nem járnak, holott járhatnának, a közöttük való játékot ne engedjék meg.

A játék menete szebb és közvetlenebb, vonzóbb lesz a gyermek előtt, ha dobszóval és zászlóval vonulnak fel. A játékszereket be kell szerzeni és állandóan az iskolában tartani.

A tanító leleményességgel különböző jutalmakat adhat: a szorgalmas és hanyag

tanulókat más-más táblára írja, s ha valaki rosszat cselekszik, letörli a jók közül és megfordítva. A nagyobbaknak jutalma lehet, hogy a kisebbeket taníthatják. Szorgalmasabbak hamarabb hazamehetnek az iskolából, külön kollokválhatnak az anyagból, s mindaddig nem kell velük foglalkozni, amíg iskolatársaik elérik őket.

Ha valakit meg akar büntetni az okos tanító, akkor úgy viselkedik, hogy senkit butasága miatt – mert nem tanulta meg rendesen leckéjét – nem büntet, csak a hanyagságért, lármáért, hazugságért, szájaskodásért, lustaságért, makacsságért, engedetlenségért, káromkodásért, az utcán emberekkel szemben elkövetett csúfolkodásért, verekedésért, lopásért stb. és hasonló kihágásokért. Előbb alkalmazza a székenbe, félelembe hozást, alacsonyabb helyre ültetést, s ha ezek sem használnak, vesszővel vagy korbáccsal büntet. Büntetés előtt erkölcsi beszédet tart a tanulók előtt. Az okos tanító oda hat, hogy a tettes maga is beismerje megérdemlett büntetését, alázkodjék meg és ígérjen javulást. Mérsékelt büntetésben részesüljön, legyen az hasznos és ne káros, ha netán testi épsége veszélyeztetve lenne és az iskolától örökre elijesztené a gyermekeket. Gyakran pedig különösképpen az, aki első ízben vesszőt és korbácsot érdemelne, verést nem kap, ha az elkövetett bűn feletti megbánást elismeri és életének megjavulását ígéri.

Az iskolai tanulók nyilvántartása

Balasovitz hatféle lajstromot ajánl: 1. Anyakönyv vagy iskolai jegyzőkönyv. 2. Betűrendes névjegyzék. 3. Tanulmányi fokok szerinti összeírás: I. o. Latinisták, II. o. Emlézők, III. o. Olvasók, IV. o. Szótagolók, V. o. Ismerők, VI. o. ABC-évesek. 4. Lajstrom, mely a jókat és rosszakat tartalmazza. 5. A naponta távollevők. 6. A mendikánsok névjegyzéke.

Balasovitz nagyobbára azokat a nyilvántartásokat kívánja meg a tanulókról, melyeket ma is vezetnek iskoláinkban: felvételi, osztálynapló és anyakönyv.

Alábbiakban a mű három nagy fejezetét ismertetjük kivonatossan.

I. fejezet

A tanítás: Szükséges, dicséretre méltó tárgyakról, amelyekről gyermekek az iskolában tanítandók.

Hasznosak közé tartozik a betűk ismerete önmagában, mely magába foglalja az olvasást, írást, emlézést, számolást, úgy az anyanyelvet, mint a latint, földrajzot, történelmet és zenét.

Olvasás tanítása (17–31§) Részletezi a szó, szótag, betű fogalmát. Nem különbözteti meg a betűt a hangtól. Így szól a szlovák kemény és lágy betűkről, felsorolva s példákat idézve hozzá. „Aki az ABC-t tanulják, azok az ABC-sek, akik ismerik és meg tudják nevezni a betűket, azok *Betűismerők*, akik szótagolnak, azok *Szótagolók*, akik olvasni tudnak, azokat *Olvasóknak* nevezzük.

A latin nyelv tanulását egyszerűen indokolja: „Miatán a gyermekeknek előnyös és hasznos nemcsak szlovácul, hanem latinul is tisztán olvasni, az okos tanító erre is megtanítja tanítványait.” *Balasovitz* szerint a latin könnyebb, mint a szlovák. Mind a kétféle olvasásmód, úgy a szlovák, mint a latin szótagolva tanítandók. Két szótagoló táblának kell lennie, az egyik csak szlovák legyen a lányok részére, a másik latin és szlovák együtt, közösen, a fiúké.

Írás tanítása Nem elég ha valaki nyomtatott betűket tud olvasni, de hasznos, ha az írott betűket is ismeri. Az okos tanító a reábízott gyermekeket írni is megtanítja, hogy gondolataikat, szavaikat mások számára írásban is előadhassák.

Számolás tanítása Számolni úgy tanítja a tanító a gyermekeket, hogy az nemcsak a szemmel látható tárgyak mennyiségét tudja kiszámítani, számtani feladatot ki-mondani vagy felírni legyen képes, hanem összeadni, kivonni, szorozni és osztani is tudjon, mindezt a szükségnek megfelelően.

Latin nyelv tanítása Az eddig hagyományos ismeretekre tanítsa őket, de nem nagyobb mértékben, mint amennyi szükséges. Ne úgy legyen, mint ahogyan az isko-lákban azt oktatták, a tanulókat vele kínozták s még ma is teszik.

Anyanyelvi tanítás Olyan mértékben folyjon, hogy tisztábban tudjanak beszélni és helyesebben írni, mint ahogy otthon tanultak, és a tisztán írott könyveket meg-érthessék.

Földrajz tanítása A magyar megyék, a szlovák városok nevét és azt, ami ezekben vagy bennük említésre méltó, pl. ahol arany, ezüst, jó bor, sajt, jó búza, ahol só, pénz stb. van, legyen tananyag földrajzi ismeretekből.

Történelem tanítása Különösen a magyart tanítsák, a királyok sorrendjét, ural-kodásuk éveit, erényeiket és hibáikat, szerencséjüket vagy szerencsétlenségeiket.

Kronológiai ismeretek tanítása „Ügyszintén az időrend is fontos, azaz az idők ismerete, hogy tudják hány hónap egy év, mi a neviük, mely hónap hány nap, hány hét van a hóban, hány nap egy hétben, hány óra egy nap és hány negyedóra, mely napra milyen ünnep esik, mikor van holdtölte, mikor lesz holdfogyatkozás, hány órákor kel és nyugszik a nap, hol és mikor lesz vásár. Ennyit elegendő tudni a naptár-ból, mert a naptári jóslatok inkább mesékbe illők, csak a naptárkiadóknak hasznosak, mert nélkülük naptáraikat nem tudnák eladni.” Ha a gyermekek ezeket megtanulják, egész életükben emléküik lesz, hogy valaha iskolába jártak, ami minden nyilvános beszélgetésből kitűnik.

Balasovitz a földrajz és történelem, valamint a kronológia emlékezetbe véséséhez ajánlja, hogy akinek tehetsége van rá, írjon szép szlovák verseket. A magyar történet-ben és földrajzban vannak ilyen versek latinul, ezeket azonban nem vehetik segítség-ül, de a gondolatát felhasználhatják. Van ugyan szlovák naptárunk, de ezekben talál-ható versek nem alkalmasak erre.

Zene tanítása Zongora, hegedű, síp stb. némely tanulóra hasznos lehet, ha a tanító úgy vélné, hogy kántorok lesznek, az ilyeneket zeneoktatásban is részesíti.

Szükséges dolgoknak minősíti a vallási ismereteket: Bibliatörténetek, Káté, imák, énekek tanítását. Megadja hozzá a használható könyvek címét, ajánlja *Ambrosius-féle* 1738-as Kátét, *Singler* és *Hruskovich Cancionale*-ját, *Sartorius Bibliatörténet*-ét.

Dicséretre méltó dolgokról szól az I. fejezet berekesztésében. A jó erkölcsök, erény tanítására ajánl forrásmunkákat: *Grobian* és *Ambrosius* könyvét. Hasznosnak tarta-ná, ha az erkölcsi szabályokat versikébe foglalnák, ezeket a gyermek jól emlékeze-tébe vésné s egész életében nem felejtene el.

II fejezet:

Módszertan

Balasovitz legrészletesebben, tizenhárom oldalon foglalkozik az olvasástanítással. A latin ABC könnyebb, azért a gyermeket először arra, és csak azután kell a szlovákra megtanítani. A lányok csupán az utóbbit tanulják. Nehézségénél fogva a latin ABC-ben előbb a nagy, a szlovák ABC-ben viszont a kis betűket kell tanítani.

Legyen a gyermeknek mindjárt ABC-s könyve, ne használja helyette feleslegesen a palatáblát.

A betűtanításhoz négy bevezető órát ajánl: Általában megismerteti a kis és nagy betűket, kis és nagy emberekhez hasonlítja. Mindegyiknek van saját neve, mint az embereknek, akik között az egyik János, a másik András, Mátyás stb. A tanuló ne csodálkozzon, hogy a kis betűket ugyanúgy nevezik, mint a nagy betűket, mivel a kis embereknek is ugyanolyan nevük van, mint a nagyoknak. Ezek után megkezdí a betűk tanítását.

Egészen a múlt századig hazánkban az olvasástanítás betűző és szótagoló módszerrel történt. A nangoztató módszer csak a múlt század közepén terjedt el, átvéve a németektől. *Stephani Henriket* tartják a hangoztató módszer feltalálójának és alkalmazójának 1803-tól, hár évszázadokkal előtte, 1529-ben *Ickelsamer Bálint* bajor iskolamester hirdette, hogy nem a betű nevét, hanem a hangot kell használni olvasásnál, a nyelv igazi elemét. *Balasovitz fél századdal megelőzi Stephanit*. Idézzük betűtanításáról vallott nézetét: „A gyermek ne csak annyiszor ismételje a betű nevét, mondván a, a, a stb., ne mondja ef, el, em, en, es, de a betűnek csak a hangját hangoztassa: m, n, r, s.”

A betűket ABC-rendben tanítja, befejezése után megkezdí a szótagalkotást és abból a szófűzést.

Balasovitz az írástanítást is megreformálja. Általában évekig tanultak olvasni, s utána kezdtek az írás tanítását. *Groser* 1819-től vezette be az írás-olvasó módszert. *Balasovitz jóval megelőzi*, igaz, hogy előtte *Keresztury Pál* a XVII. században már a betűk megismerése után „olvasni-írni egyszersmind tanított.” Vítatható, hogy ebben is nem előztük-e meg a németeket.

Az írástanítás módszere

„Amikor a tanító észreveszi a gyermeknél, hogy az olvasásban napról napra haladnak és üléshez hozzászoknak, elérkezik annak ideje is, hogy írni tanuljanak.” Ez mindenestre majdnem az olvasás és írás egy időben való tanítására utal. Tizenkét pontban foglalja össze az írástanítás követelményeit. A tinta, papír minőségétől a gyermek testtartásáig minden követelményre kitér.

Részletesen foglalkozik az emlékezetbe vésés, memoriter tanulásának módozataival: „Mikor megtanulták az egyik mondatot, ugyanígy tanulják meg a következő másodikat, és amikor azt is megtanulták, akkor ismételjék el együtt mind a kettőt . . . így kell haladni mindvégig ismételve az összes megtanult mondatokat, amikor újat tanít.”

Számtantánítás módszere

Balasovitz előbb a tárgy-, utána az elvont számolást követeli meg 1000-ig. Lányoktól csak annyit kíván meg, hogy a számjegyeket le tudják írni és annak alapján éneket vagy más egyebet megtalálni képesek legyenek. A fiúk sorban tanuljanak összeadni, kivonni, szorozni és osztani, ismerjék meg *Pithagorasz* tábláját és a hármasszabályt. „A tanító minden példánál először gyermekek előtt néhányat végezzen, azután segítsen nekik maguknak is ilyeneket készíteni, végül haza is adjon néhány újat megoldásra.”

Latinnyelv-tanítás módszere

Tanítására Balasovitz új eljárást ajánl. Szerinte, ahogy addig a *Donatusból* és *Grammatikából* tanítottak, soha senki latinul nem tanult meg, habár ezt a két könyvet megtanulta kívülről. Azok pedig, akik valamikor a *Donatust* és *Grammatikát* tanulták, bizonyára nem ezeknek a könyveknek köszönhetik latintudásukat, hanem a *latin beszéd gyakorlásának, latin könyvek olvasásának, vagy gyakori beszélgetéseknek e nyelven*. Balasovitz feleslegesnek tartja sok olyan szabály megtanulását, mely nélkül „akár halálig is ellehetünk” – írja. A latin nyelv szófajainak megkülönböztetésére az alábbi tanácsot adja: „Egy faluban sok ember lakik, de nem mind egy házban, így ha valaki egy embert meg akar találni, ismernie kell a házat, amelyben lakik. A latin nyelv olyan, mint egy falu, amelyben sok latin szó lakik, de ebben a latin faluban nincs több mint nyolc ház, azért hogy aki ezeket a házakat ismeri, bennük minden szót könnyen megtalál. A gyermek ismeri ezeket a házakat, azokból a nevekből, szavakból, amiket tanult.” A latin falu két sorra oszlik. Egy sorban négy ház van: *nomen*, *pronomen*, *verbum*, *participium*, a másik sorban szintén négy: *adverbio*, *praepositio*, *conjunctivus*, *intelect* . . .”

A szlovák nyelv tanításának módszere

Balasovitz hét pontba foglalja a hozzáfűződő követelményt. 1. Meg kell mutatni a legszükségesebb szlovák ortográfiai szabályokat. 2. Tisztábban ejtsék ki a szavakat, mint ahogy az anyjuktól tanulták a közönséges beszédben és társaságban. 3. Adjunk kezükbe szép történeteket, leveleket, köszöntőket vagy a gratulációkat olvasni és lemásolni. Közéleti fogalmazványok: nyugták, végrendeletek stb. iratását ajánlja. 4. Írjanak anyanyelvükön hogy megértsék a tiszta szlovák nyelvet. 5. Írják le azt, amit jól tudnak elmondani. 6. Tanuljanak nyugtákat stb. imitálni, először csak kis változtatással. 7. Tanuljanak kívülről köszöntőket, búcsúztatókat stb. Meg kell tanítani őket a fenti fogalmazványok helyes kiállítására: címzés, dátumozás stb.

Földrajz tanításának módszere

„Ha valamely tanító szorgalmát meg akarja mutatni, és tanítványai előtt hasznosnak akar bizonyulni, ezt következőképpen teheti: Ha tanítványaival kirándul a határba, és ott néhány földművest talál a szomszédos faluból, szólítsa őket magához, kérdezze meg őket, honnan valók . . .” A beszélgetés célja és további fonala földrajzi

tájékozódás az illető lakóhelye felől. Távolságát megjelöli a megyét, országot, világ-tájak megismerésével egészítik ki tanulmányaikat.

Történelemtanítás módszeréhez nem fűz újabbat az I. fejezetben megjelöltekénél. Megemlíti még, hogy a tanító történelmi előadásban ne tévedjen, azért készítsen kivonatokat saját maga részére. *Kronológiát* legcélszerűbb naptárból tanítani, megmutatva belőle a tanítványoknak az év, hó, nap és egyéb szükséges adatokat.

Szükséges dolgok tanításának módszere

Balasovitz ebben a fejezetben részletezi az ima, ének tanításának módozatait. Az éneket hallás után tanítja. A tanító vagy valamelyik tanuló, aki már a kiszemelt éneket jól tudja, minden csöndben gyengén énekelje el, de a hangot szándékosan ne nyújtsa, és amikor abbahagyta, a többiek utána és vele együtt énekeljenek, mindaddig, amíg a dallamot meg nem tanulják.

Dicséretre méltó dolgok tanításának módszere az erkölcsi nevelésre ad tanácsokat. A tanuló gorombaságait hallva csendesén tisztességre kell inteni. Példaképet kell eléje állítani, azokat megdicsélni, nevüket a táblára felírni.

A szép rendről, mely az iskola tulajdonképpeni rendtartása, róla a III. fejezet szól. *Balasovitz* szerint hasznosak, szükségesek és hálataljesek a szép renddel szembeni követelmények teljesítése. Az iskolában való összejövetel ideje: reggel, délben és este. Az ültetés rendje: fiúk a lányoktól elkülönítve, az egyik oldalon helyezkednek el. A nagyobb leckézők közé ülteti a kisebb ABC-s tanulókat, hogy tanuljanak a nagyobaktól. Az *Olvasni tudók* mindjárt a *Leckézők* mögött üljenek. A *Szótagolók* és *Olvasni tudók* mellett üljenek, így az utóbbiak segíteni tudnak az előbbieknek. A tanítás idejét naponta $4\frac{1}{2}$ órában szabja meg, 2 óra délelőtt, 2 óra délután és $\frac{1}{2}$ óra este. A tanulmányi anyagot nemek szerint határozza meg. Fiúk minden tárgyat tanulnak, lányokat nem kell tanítani latin nyelvre, történelemre, földrajzra és zenére.

Az *ABC*-seknek az *ABC-könyvből*, a *Szótagolóknak* pedig a Szótagolási könyvből kell tanulniuk. Az *Olvasók* tanuljanak olvasni, írni, imádkozni, énekelni, fejben számolni, *Ambrosius-kátét* és hetenként a magyarázatát kell számonkérni tőlük. *Könyv nélkül tanulók* Kátét, latin nyelvet, szlovákot és a többi tárgyat tanulják. Meghatározza a memoriterek nagyságát a jobb, illetve gyengébb *Szótagolóknak* 2–3 sorban. A legjobb *Olvasóknak* 1 oldal, gyengébbeknek 2–3 sor elégséges. Tanácsot ad arra, miként kell a tanulmányaikban elmaradónak pótolnia az anyagot, mely csoporttal folytathatja tanulmányait; pl. ha a tanuló társai a coniugációhoz értek, akkor tanulja végig a vocabulákat és aztán lesz csak donatus.

Napi munkarend

A tanulók elhelyezkednek, kezdődik a tanítás. Mindannyian ne beszéljenek hangosan, se ne tanuljanak fennhangon, mert különben egyik a másiktól nem értené meg magát, és az iskola inkább hasonlítana a kocsmához, mint iskolához. Amikor a *Szótagolók* olvasnak, az *ABC*-sek kezdik megismerni a betűket, az *Olvasók* pihennek; mégis ha a *Szótagolók* saját erejükből nem tudnak boldogulni, segítsék meg őket.

Amíg az *Olvasók* ismerkednek feladatukkal, a *Szótagolók* pihennek és közben a kezdők-re figyelnek. Így támogatják egymást az egyes csoportok.

Napi elfoglaltság

Reggel templomi könyörgés, utána 8–10-ig tanítás, délután 2–4-ig ismét tanulnak. Este harangszó után összejönnek, meghallgatják a tanító felolvasását egyház-történetből és példázatokból.

A vallástan és Káté tananyagát *Balasovitz* szerint lehetetlen minden napra beosztani, de a napokat és órákat meg kell jelölni, amelyben a tanítás folyik. Az okos tanító a tananyag bizonyos részét hétfőn, másik részét kedden stb. ismét más részét délelőtt, más részét délután, bizonyos órában tartja. „Ha a tanító valamelyik tárgybán szabadon választhat, úgy abban bizonynyal szabad keze van.”

Aki nem akarja, vagy nem használhatja fel tanszabadságát, annak tanácsolja az általa ajánlott heti tanrendet, mely kedden kezdődik s hétfőn fejeződik be. Az órarendet részletesen kidolgozza délelőtt – délutánra, pl. a csütörtöki beosztása: 1. Első órán a *Szótagolók* tanuljanak. Második órán a *Szótagolók* szótagolva u. m. első órán. 2. *Olvasók és felelők* aritmetikát tanuljanak. 3. Közben a táblára dictumot ír a tanító, azoknak pedig, akik aritmetikát tanulnak, déli leckére felad vagy ír számolást vagy tanuljanak. Délután első óra: A legkisebb szótagolók végzik a szükséges leckét. 2. Reggeli számtan felmondása, a délelőtt kijelölt feladatok megmutatása, a tanító pedig magyarázatot tart arról, amit a tanulók maguknak leírnak. 2. óra. Javítgatás és írás közben a nagyobb *számtanisták* feladatokat oldanak meg, a *Szótagolók* u. m. az első órán. A többiek a naptárban hónapokat, heteket, napokat, vasárnapokat, ünnepeket keresgélnek. Közben a tanító írjon latin vocabulákat és szentenciákat a táblára, adjon fel leckét.

Szombat délutánra a tanító mindenkinek az írását, tisztázatát – amit egy héten át írtak – nézze át.

Balasovitz hétfőre teszi az előbbi heti összefoglalást, ismétlést, pl. latinból azokat a szavakat ismételteti, amelyeket az elmúlt héten tanultak, számtanisták pedig a tanult feladatokat gyakorolják. Szabályozza a tanulók szabadidejét. „Vasárnap és ünnepnapon ne menjenek kocsmázni, táncot nézni, eprészni vagy másfajta gyümölcsre, különösen ha ezzel elmulsztaná az istentiszteletet.” Megállapítja, hogy e rendtartás nem lehet mindenben tökéletes, mert nem is lehet minden körülményre és esetre kiterjeszteni, amely a gyermekek tanításánál előfordulhat. „A mindennapi tapasztalat lesz a legjobb mestere a tanítónak, hogy mit hagyjon meg, mit hagyjon el, mit helyezzen előtérbe, mit hagyjon a végére, vagy mit tegyen hozzá.” Minden tanító arra törekedjék, hogy a gyermekek az iskolában soha ne unatkozzanak, tétlenkedjenek pihenésen kívül, de mindegyik ezt vagy azt tanulja. A tanító se unatkozzék az iskolában, hanem vagy az írnivaló feladatokat végezze, vagy más valamit magyarázzon.

Ezt a tanítási rendet, vagy ennél jobbat, nagy táblázathoz az iskola falára kell kifüggeszteni, hogy mindnyájan lássák, mikor, mit kell tenniük. Ennek a táblázatnak a felirata lehet: *Series Lectionum Scholasticum*; szlovákul: *Az iskolások foglalkozási rendje*.

Befejező részben a számonkérés módszertanával foglalkozik. Megállapítja, hogy ha a tanulók a számonkéréssel ellenőrizve nem lennének, a tanító minden munkája ügyszólván hiábavaló lenne. Minden tanulót, minden tárgyból meg kell vizsgálni.

A hanyagabbakat gyakrabban kell feleltetni. Amíg a gyermek vizsgázik, a többi tanulótársra ellenőrizze, s bármelyik folytatni tudja, ha a tanító arra felszólítja. A feleltetés is sorrendben történjen, előbb a *Leckézők*, utánuk az *Olvások*, majd a *Szótagolva olvasók* és végül a *Szótagoló*k és *ABC*-sek következnek. Ne csak a tanító, de a tanítványok is leckéztessék egymást. Rendszeres ismétlés szombaton és hétfőn történik, amikor egy tanuló kérdezze ki társait. Kövesse az ismétlést közös megbeszélés, melynek egyik formája a disputálás. Abból vitatkozzanak, amit tanultak és ismételték, azt azonban meg kell engedni és dicsérni, ha a gyermek vitában a leckét kérdésekre szedi szét, amint azt a tanító teszi. A tanító úgy irányítsa a vitát, hogy a lusták észhez térjenek, a szorgalmasok pedig ne bízzák el magukat, büszkeséget, önhittséget – mely mások lenézésével jár – ne mutassanak. Amely gyermek a vitában alulmarad, legyen néki szabad vagy azonnal, vagy második órán újból disputálni.

Balasovitz átveszi a középiskolák egyik használatos beszéd-készségfejlesztő módszerét, de hogy mennyiben sikerült megvalósítani, nem tudjuk. Az évenkénti nyilvános vizsgán kívül ajánlja a negyedévenkénti vagy havonkénti ellenőrzést. A gyermekek semmiféle vizsgához előkészítve külön ne legyenek, azonban készen mindenkor arra, hogy dicsérettel tegyék le. Otthon a szülők is állandóan ellenőrizzék gyermekük előmenetelét. Meg kell parancsolni és tanácsolni nekik, hogy ne mulasszák el őket kihallgatni és szorgalomra serkenteni. Ne büntessék gyermekeiket otthon, ha nem akarnak tanulni, inkább az iskolában a tanítónak jelentésük.

Plura cum tempore – Idővei többet – írta tanulmánya végére *Balasovitz*. Sajnos, nem válthatta be szavát, mert öt szetendő múlva meghalt. Nem hinnők, hogy közben más pedagógiai munkát írt volna. Reformtörekvéseit a gyakorlati élet szükségleteiből merítette. Olyan tárgyi, anyagi feltételeket kívánt megteremtteni, melyek maguk is a tanulmányi színvonal emelését feltétlenül biztosíthatták. Foglalkozik a nevelésügy minden részletkérdésével. Több nelyen rámutattunk, milyen reformokat akart megvalósítani, melyben megelőzte korát. Gyakorlati tapasztalatait azokban a neves középiskolákban szerezte, melyekben itthon tanult. Látóköre külföldön tárgult, ott ismeri fel pl. a lányok taníttatásának szükségességét.

Nagyszerű gyakorlati tanácsokat ad az iskola felszerelésére, a tankönyvek beszerzésére és terjesztésére. Biztosítani kívánja a tanítók nyugodt életkörülményeit, hogy egyedül hivatásuknak élhessenek. Az anyanyelv tanítását irodalmi szintre akarja emelni. A tanterv, módszertan terén sok olyan törekvést akar megvalósítani, melyet *Comenius* és *Bél Mátyás* szorgalmazott. Fegyelmezésben a bot és korbács korának természetes fegyelmezési eszköze volt, így attól sem tud megválni, de a legvégső esetben fordul hozzá. Korának jellemző vonása még, hogy a szülőnek nemcsak tanácsolni, de kell *parancsolni* gyermekükkel szembeni feladatuk teljesítését.

Balasovitz érzi, hogy nem lehet kötelező erővel bevezetni reformját, egyetértve a tanítóval is, azért fogadtatja el előbb. Többször megjegyzi, lehet válogatni az ajánlott módokban.

„*Mi itt a kezdetét végezzük a kiigazításnak, a falusi iskolák megjavításának. Az utat mutatjuk és serkentjük, hogy ez tetszeni fog-e, ha ezen az úton járunk, vagy sem: mutasson hát jobbat, aki velünk elismeri a megjavulás és felújítás szükségességét és óhajtja is.*”

FÜGGELÉK

Szemelvény *Balasovitz* művéből. A 85. § részletesen foglalkozik a nyelvtanítás módszerével, ebből ismertetjük a névszóragozást „A tanító tanítson deklinálni és pedig úgy, hogy magyarázza meg mi a deklináció általában, amelyet taníttatnia kell. Mi a numerus és mennyi van? Ezt következőképpen fejtse ki: Éniam jól tudod, hogy másképpen beszélünk egy

emberrel, másképpen kettővel vagy többel. Ha tehát egy embert akarsz megnevezni, ezt mondod: ember, de kettőt vagy többet akarsz mondani, azt mondod: emberek. Ezt egyes számnak, az utóbbit többes számnak mondjuk.

Ami szlovákul numero singularis vagy pluralis, ugyanaz a latinban is. Mi a Casus és hányféle? Ez úgy van: tudod jól hogy egy szó az utolsó szótagban sokat változtat, úgy a Singularisban, mint pluralisban p. o. tehén, tehénnek, tehénnek, tehénnek, tehénnek stb. (ezt a táblán meg kell mutatni) tudd meg, hogy az ilyen szóváltozások neve (casus) eset. Hogy nevezik? — Casus. Jól van, úgy nevezik, de ne felejtsetek el, hogy nevezik, az ilyen változásokat vagy eseteket, hat ilyen casus(eset) van. Mindegyiknek más neve van. Az első Nominativus, 2. Genitivus, 3. Dativus stb. mondj ezeket az eseteket sorba emlékeztetből, már nem tudod? Tudod, jól van fiam! Most megmutatom neked, melyik változott a Nominativus, melyik Genitivus, Dativus stb. Figyeld meg hogyan változik az *ő* szócska, *ő*, *neki* stb. szavakra, ezekben az *ő* Nominativus, *ővé* Genitivus, *neki* Dativus. Ezek a változatok megtanítanak Téged arra, hogy bármilyen szlovák szó változtatást hogyan nevezzük. Tehát: milyen neve van az *ő* szócska változtatának? melyhez hozzáadjuk ezt a változást p. o. *neki*, változtatnak a neve Dativus, azért az a szó, amelyhez hozzáadjuk szintén Dativus. Tehát annak az embernek, azért tanul meg megnevezni a *ten-től* szót, hogy minden szlovák szót könnyen megismerhesél, amelynek neve: *ona*. Singularis Nominativus, *ten*, *ta*, *to*. Genitivus, Dativus, Accusativus, Ablativus, *őre*, *neki*, *őt*, *tőle* stb.) itt nem kell megemlíteni, instrumentalis, praepozicionális eseteket, de mindkettőt Ablativusnak kell nevezni, mert másképp, latin nyelven furesa lenne, ha Ablativusról sokat és attól a kettőtől semmit sem hallanánk. Ezen felül a latinban könnyebb megismerni az Ablativust, mint a szlovákban, mert egyféléképpen végződik akár *at* akár *de*, akár *cum*, akár *sub* stb. De a szlovák nyelvben különféle alakot vesz fel, azért az Ablativusból elég megtanulni azt, (hogy arról, azokról) amikor a szlovák nyelvből bármelyik szó változtatást megismeri, meg kell neki mutatni a táblán, hogy ugyanazok a casusok nem ugyanolyan végződésűek, pl. *ember*, az a név, mert erre felel *ez az ember*, ugyanúgy név a *tehén* is, mert ehhez hozzáfűzhetjük azt, hogy *az a tehén*, ámbár ezeknek az eseteknek nincs egyetlen egyforma végződésük, ugyanúgy a Genitivusnak, Dativusnak sem. Dativusban *Clorekü* és *krave*, különbséget mutat, ugyanúgy van a latin nyelvben is.

Hogy mi a deklináció, ahhoz megkíváncsiatod, hogy minden deklináció természetére rámutassunk. Ezek a terminációk tehát a casusokra vonatkozólag megnevezve vonatkoznak minden szóra, pl. ahogy a Donata mondja A gyermek tanulja meg kívülről az esetek terminációját. Meg kell neki mutatni, hogy sok szó ilyen terminációt fogad, pl. *mensa* ezt a szót a tanító vele terminatio szerint változtassa, ujjával Donata könyvébe mutatva, vagy a táblán ha sok a kezdő, akkor írassa fel vele azt a szót, de articulum nélkül. Mikor a gyermek leírta a deklinációs feladatot, példát, utána tanulja meg kívülről, ha még nem tudná."

II.

A rektorok eskümintája Balasovitz protokollumban

(A nőgrádi ev. esperesség Balassowitz-féle protocolluma, Magyar Protestáns Egyháztörténet Adattár Bp. 1904. 204—205. old. Szlovákából fordítva)

Formula Juris Jurandi Rectorum

Én N. N. az N. iskolába rendesen meghívatván, esküszöm a boldogságos Sz.-Háromság, Atya, Fiú és Sz.-Lélek nevében, hogy iskolai hivatásomban hűséges, szorgalmas és buzgó kívánok lenni, az ágostai hitvallásban foglalt evangélikus tanításhoz állandóan ragaszkodni és a szerint a rám bízott gyermekeket is szorgalmasan tanítani, az egyházi éneket épületesen vezetni, mértékletes, jámbor és példás életet élni és minden botránytól tartózkodni, az egyházi és községi jegyzőségben igazságosan eljárni, az esperes úr s az egész esperesség iránt, különösen pedig az én lelkész uram iránt engedelmességet, az ő házbelieit iránt házammal és az iskolával együtt illő teszteletet tanúsítani, minden gonosz szólástól, titkos vagy nyílt gáncsvetéstől és ellenségeskedéstől őrizkedni, minden egyháztag iránt tiszteletet tanúsítani; végül ígérem, hogy az előírt iskolai törvények szerint fogok viselkedni. Úgy segíjen az örökké áldott, boldogságos Sz.-Háromság, Atya, Fiú és Sz.-Lélek Isten Ámen."

III.

A nőgrádi evang. egyházmegye Losoncon, 1611. május 2-án tartott gyűlésének határozatai — Balasovitz protokollum pag. 202.

XI. Törvényeikkel az iskolákról és azoknak rektorairól.

I. l. cikk. A templom mellett legyen az iskola épülete, az ifjúság nevelésére ugyanis az iskolai fiatalság (a tanuló ifjúság) a jámborságnak (a vallásos buzgóságnak) a nevelő iskolája.

II. l. cikk. Ahol van az egyháznak papja és iskoláépülete, ott a gyerekek rektoráról gondoskodjanak és tartsák el, külön e célra biztosított jövedelmekből, amelyeket senki nem ragadhat (tulajdoníthat) el a maga számára, de a rektorok se vágják bele kasszájukat az egyház szolgáját sajnátosan megillető javadalmakba.

III. l. cikk. Az iskola vezetésére ne engedjenek akármilyen, a deáki tudománytól, buzgóságtól, az egyházias élethivatástól távolálló előadót, hanem akiről remény van arra, hogy az egyház javára fogja kifejteni működését, nehogy az oltárról elragadott kenyeret méltatlanul vegye el.

IV. t. cikk. Az iskola rektorát a lelkipásztor, főnökhöz illően, fogadja, alkalmatosnak tartva ajánlja az egyháznak és állapítsák meg számára a bért: legyen azonban alárendelve a rektor az ő lelkipásztorának és a kollégákkal és tanulókkal neki ugyancsak tiszteletet és engedelmességet tanúsítsanak beszédben és viselkedésben, magánosan és nyilvánosan.

V. t. cikk. Az iskolában a rektor úgy tevékenykedjen, hogy legyenek gyerekek, akiket nagyobb ismeretekre, jámborságra, a keresztyén hitre és más illő erényekre neveljen. Az iskola ugyanis a jámborságnak a nevelőintézete, ahogy a régiek kedvesen mondták, és a gyerekek Krisztus egyházának csemétéi. A vállalt feladatát, tanítványainak az előmenetelét nyilvánosan mutassa meg lelkipásztora előtt. A templomban, amit énekelni kell, előbb gyakorolja az iskolás fiatalokkal, azután jelezze a lelkipásztornak, hogy botrányok ne keletkezzenek, hanem hogy jámborul, komolyan, az eklézsia épülésével történhessen: nyilvánosan.

Hajnalkán, délelőtt és este ne hanyagolja el a harangozást, az áhitatos fohászzkodásra serkentéssel vihar idején.

VI. t. cikk. Az iskola rektora valakivel szemben magánosan vagy nyilvánosan jogtalanságot követne el, ne a bíró hanem a lelkipásztor előtt vadolják, aki őt atyailag figyelmeztesse, meggondoltan feddje meg és az ellenféllel egyetértésre vezérelje vissza. Ha a rektor nem akar engedelmeskedni, fel kell jelenteni az espersénel.

VII. t. cikk. A lelkipásztor tudta és akarata nélkül a rektor ne utazzon el, és hosszasabban ne legyen távol az iskolától. Az egyházkerületi gyűlésre meghíva a lelkipásztorával együtt jelenjen meg, a kocsákat, a gyanús házakat, a kockajátékokat, a táncokat és éjszakai csatangolásokat mindig és teljesen kerülje, ha pedig makacsul szembehelyezkedik, fűgeszessék fel az állásából.

VIII. t. cikk. A rektor amint tisztességesen jött, ugyanúgy tisztességesen távozzék, nem valamiféle előre rejtett könnyelműségtől indítva, (kivételt képez itt a törvényes szabadság) miután a meghívóktól illően közölt határidőt kitöltötte, ellenkezőképpen cselekedve, komoly feddével és az állástól megfosztva súlyosan büntetessék meg.

IX. t. cikk. A nős rektorok ne kezeljék az iskolásokat feleségük cselédjeként, se az asszonyok ne parancsoljanak jobban az iskolában mint a rektorok: a gyermekeket ugyanis az iskolába a műveltség és jámborság (vallásosság) növelésére, nem pedig paraszti munka gyanorlására küldték, és az olyan gyerekek inkább megbútnak, mint fejlődnek.

X. t. cikk. A rektor lelkipásztorának vagy rokonainak és azok tisztességes feleségeinek ne legyen hamis vádolója, elárulója, félrevezetője, rágalmozója, ha ennek a törvénycikknek megsértőjeként majd rajtakapják, mint más hasonlóknak is pénzbeli büntetésnek alávetve, és ennekutána mint haszontalant megvetéssel és megbélyegzéssel elbocsátják.

JEGYZETEK

1. *Jakus Lajos*: Egy értékes kézirat: népiskolai tanterv 1749-ből, Könyv és Nevelés, 1971. évf. 4–5. sz. 32–34.
2. Színnyei J. 1891. I. k. 398. Tévesen Luther M.: Anfang der Verbesserung und Erneuerung in den Dorfschulen c. munkája fordításának tartja. Az vezette féltre, hogy a címlapon egy Luther-idézett olvasható.
3. Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban EOL) Protocolla et Acta Congregationem Venerabilis Contubernii Neogradiensis Aug. Conf. ab Anno 1620. usq. 1749. 367. old. Congr. Lonya-Bánya 1714., 516. old. 177. sz. bejegyzés.; Prónay—Stromp, 1905. 194.
4. EOL Egyetemes egyh. lt. V. 55. Tomus 24. Lanigera Eperiensis 1687 et Matriculal Superintendent (ordinatorum in Districtu Mont. ab. 1704. et in Distr. Cis et Trans-Tibiscano, ab 1741. 43. lap.; Asztalos M. 160.
5. Galagutai evangélikus egyház anyakönyve.
6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirtattár Quart Slav. 11. A cím alatt: D. M. Luther w I. Altenburgskem Dju list 31.1. Kdiz se chce opet Krestanstwu pomoct, musise jiste od Djtek pocatek vcinity. Voluit introduct Gabr. Balasowitz Anno 1749. diebus Januarii in Szügy,—Possidet Christophorus Butth. — A könyv fedőlapjának belső oldalán későbbi, más kéztől származó latin szöveg: Principium meliorandi et renovandi scholas pagenses a D. Luther Per Gabr. Balázsovicis in Szügy introduci tentatum. — Az előbbi Luther-idézett és az utóbbi cím játszott közre a szerzőség téves megállapításában.
7. EOL Egyetemes egyh. lt. V. 55. Tomus 24. Butth Máztyás önéletrajza. pag. 47.
8. EOL Protocolla et Acta Congregationem Venerabilis Contubernii Neogradiensis Aug. Conf. ab Anno 1620 usq. 1749. (Bilszky-féle másolat) pag. 202. Congr. Losonc 1611. május 2. Articuli de Scholis et earum Rectoribus communes.
9. *Jakus L.* 1978. 7–10., 31.
10. Kecskenéti evang. egyh. lev. tára. Protocollum Determinationem Ecclesiae Ev. A. C. Ketskemetiensis ab Anno 1819–1945.
11. EOL. Protocoll Canon Visit ab anno 1742–1798 et Catalog ordinator Districtus A. c. Evang. montani ab Anno 1801. Bartholomeides Pál önéletrajza.; — Országos Széchényi Könyvtár Kézirtattár 2071. Fol Lal. Historia Eneratio Eccl. Tordasensis . . . per Martinum Balassowitz mp. 1814. — Balasowitz M. életrajza.
12. EOL Fehér-Komáromi egyh. megye 1823. VI. 30. és 1825. V. 4-én tartott egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyve.
13. *Ottlyk E.* 1942. 27.
14. *Szeniczai Bárány Gy.* 1711.
15. *Markusovszky. S.* 1896.
16. *Comenius A. J.*, 1798.
17. Nógrádi Ev. esperesség Balassowitz-féle protocolluma. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1904. 204.

Itt emlékezünk meg e tanulmány szlovák és latin fordítóiról, mindhárom elhunytára hálásan gondolva. *Balaszovitz Gábor* munkájának fordítását *Gerengay Pál* és *Szebedinszky Mihály* nyug. evang. kántortanító végezte. Áldozatos munkájukat nehezítette, hogy Balaszovitz még a XVIII. században használt egyházi szláv nyelvezeten fogalmazott, mely a későbbi irodalmi nyelvtől különbözik.

A latin szöveget *Sallai József* aszódi gimn. tanár fordította.

IDEGEN SZAVAK

ablativus — határozó eset a névszóragozásban
 acusativus — tárgyeset
 articulus — névelő
 adverbio — határozószó
 aritmetika — számítás
 aggratulatio — üdvözlés, szerencsekívánság
 casus — eset
 coniunctio — igeragozás
 conjunctivus — igeragozás egyik módja
 comma — választójel
 dativus — részeshatározó eset
 deklináció főnév ragozása
 determináció — meghatározás
 dokumentáció — bizonyítás, adatgyűjtés
 donatus — olvasni tanuló ABC-s, névszóragozást, igeragozást, fokozást tanuló
 disputatio — vitatkozás
 fundamentum — alap
 genitivus — birtokos eset a névszóragozásban
 grammatica — nyelvtan
 Grammatikai iskola — középiskola alsófokú osztálya
 imitatio — utánoz
 instrumentalis — eszközöket kezelő
 interiectio — indulatszó
 colloquium — vizsgáztat
 kozmográfia — az egész világföldrajz
 katechizmus, katekizmus — a vallás tételeinek kérdés-felelet formájában kifejtése
 kronologia — időrend
 methodica — módszeres
 mendicans — szegény, házról-házra járó kosztos diák
 memoriter — könnyű nélküli tanulás, emlékeztetbe vésés
 nomen — főnév, névszó
 nominativus — a főnév alanyesete
 numerus — szám
 orthographia — helyesírás
 omnes, omnia, omne — mindenkinek, mindennek, mindennel
 prepozitio — előjáró
 proficium — hasznosan előremegy
 parochia — lelkészlak
 praxis-praxis — gyakorlat
 protocolum-protokollum — jegyzőkönyv
 patronus — védnök, pártfogó
 participium — melléknévi igenév
 pluralis — többes szám a főnévnel
 pronomen — névmás
 praepositio-prepozitio — előjáró, viszonyzó
 sententia-szentencia — ítélet, végzés
 singularis — többes szám a főnévvel
 syntaxis-szintaktika — középiskola magasabb osztályán, a grammatikai fölött
 vocabula — szó
 verbum — ige

- ASZTALOS MIKLÓS: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601—1812. Bp.
 COMENIUS A. JÁNOS: Orbis Pietus. A világ lefestve, magyarra fordítottat Sz. J. által Sárospatak 1798.
 JAKUS LAJOS: Iskolák, tanárok, tanítók a Galga völgyében a 19. század végéig. Aszód, 1978.
 MARKUSOVSKY SÁMUEL: A pozsonyi ág. ev. lyceum története, Pozsony, 1896. Benne Bél Máttyás pedagógiai
 elvei, reformja.
 OTTLYK ERNŐ: A pedagógus Luther, Kassa, 1942.
 PRÓNAY DEZSŐ—STROMP LÁSZLÓ: Magyar evang. egyháztörténelmi emlékek, Bp. 1905.
 SZENICZEI BÁRÁNY GYÖRGY: Aug. H. Francke oktatása a gyermeknevelésről, Halle, 1711.
 SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái I. k. 1891. Bp.
 BELITZKY JÁNOS: Nógrád megye története I. 273. Balasovitz munkáját röpiratnak minősíti. Az eredeti kéziratot
 nem láthatta, mert az 1750-es évekre teszi keletkezését.
 A pozsonyi Slovenska Matica is felfigyelt az 1971-ben megjelent ismertetőre, s a szerzőtől elkérte a mű mikrofilm
 másolatát. Azóta egy értesülés szerint ők is írtak róla.

Resümee

Lajos Jakus:

Die erste Volksschulordnung, Methodik und der Lehrplan in slowakischer Sprache in unserer Heimat aus dem Jahre 1749

Gábor Balasovitz hat seine sich mit Pädagogik befasende Arbeit im Jahre 1749 geschrieben, die auf eine pietistische Wirkung hinweist. Die pietistische Pädagogik haben sich die ungarischen Schüler: Mátyás Bél, Márton Vásonyi, György Bárány am Anfang des XVIII-ten Jahrhunderts von Francke angeeignet, und sie in Besztercebánya, Győr wo Balasovitz studierte, verwirklicht. Die dortigen pädagogischen Zielstellungen schwebten ihm vor den Augen, als er „die Ordnungsvorschriften, Methodik der Dorfschulen, hauptsächlich die der Verbesserung und Erneuerung der Szügyer Schule“ erschaffen hat. Er hat slowakisch, in der Muttersprache der Szügyer Kinder geschrieben, aber er meinte sie für alle Dorfschulen.

In dem XVIII-ten Jahrhundert war die Aufgabe des Lehrers meist das Belehren des Katekismus, der Bibelgeschichte und der kirchlichen Lieder und sich daran knüpfend das Unterrichten des Lesens. Das Eigenmachen des Schreibens ist aber nicht allgemein, dafür bekam der Lehrer eine extra Belohnung, dem Rechnen begegnen wir noch seltener. In den Dorfschulen wurden manchmal auch die Grundkenntnisse der lateinischen Sprache unterrichtet, um zu erleichtern, um ohne Zeitverlust die Möglichkeit für diejenigen zu sichern, die weiterstudieren wollen. Auch von den protestantischen Schulen haben die Lutheraner diese Möglichkeit besonders benützt, denn statt wegen der Gegenreformation weniger gewordenen Mittelschulen wurden den Gegenden nach Schulen von grammatischem Grad zustande gebracht, in die die Schüler aus den Dorfschulen mit donatistischen lateinischen Kenntnissen leichter gelangen konnten. Balasovitz strebt nach dem Ausbau von einer Schule, die solche Kenntnisse gibt, in der ausser des Lesens, Schreibens auch der Unterricht des Rechnens, der Geographie, der Geschichte vorgeht. Er versucht den Schülern und ihren Lehrern entsprechende Bedingungen zu sichern. Er arbeitet extra die Methodik des Unterrichtes der slowakischen als Muttersprache aus, zu der er als Erster Anleitungen gibt. Mit einigen seiner Reformbestrebungen ist er seiner Zeit vorangegangen.

Újabb adatok Kubányi Lajos életéhez és munkásságához

(Kutatási beszámoló)

Praznovszky Mihály

A Nógrád megyei Múzeumok 1984. évi kötetében jelent meg az a tanulmányom, amelyben összefoglaltam kutatásaim eredményét a századvég jeles nógrádi festő-művészeről, Kubányi Lajosról. Az azóta eltelt évek alatt számos új adat került elő, amelyek nem módosítják ugyan az ismereteinket, de tovább gazdagítják a festőről és munkásságáról kialakított képünket.

Az emlékkiállítás és a tanulmány, valamint néhány sajtócikk megjelenése után újabb képekről kaptam híradást. Az első festmény a család tulajdonában volt, csak hosszas „bolyongás” után került vissza hozzájuk. Témája szokatlan, sőt egyedi, hiszen Kubányi portréiról aránylag keveset tudunk s ez nemcsak hogy egy férfi-arckép, hanem vallásos tárgyú is. Nevezetesen egy *Jézus ábrázolás* került elő. Derűs és tiszta arc, nem is a fájdalom, hanem inkább afféle böles belenyugvás sugárzik a szeméből, a fejtartásából, ahogyan szembefordul a nézővel.

A további *előkerült* képek is kalandos sorsúak. Olyannyira, hogy még jelenleg is csak fotómásolat áll rendelkezésünkre róluk, mert a festmények Kanadában vannak. Pontosabban szólva a három képből csak egy valódi Kubányi festmény, a másik kettő másolat, amelynek az eredetijét aztán Budapesten találtuk meg.¹

A kép a megszokott Kubányi-témák közül az egyik legkedvesebbet ábrázolja: *téli vadászatot*. Kétlovas szánkón négy vadász ül, a háttérben újabb szánkók sorakoznak s egy puszta néhány háza is látható. A családi hagyomány szerint ez Szalatnyapuszta lenne s a kocsis mellett Gellén Antal ül.

A másik két kép eredetijét Budapesten őrzik. Az egyik *Nagy Mihályt* ábrázolja (a majdani alispán apját), a másik a feleségét, *Dévényi Victóriát*. A tulajdonosok felkeresésekor derült ki, hogy otthonukban még két másik Kubányi festmény is díszíti lakásukat. Az egyik az előbbi házaspár *Izabella* nevű gyermekének kedves portréja, a másik pedig az „*Alsó-sztrégovai látkép*” című festmény, amely talán a Madách-kutatóknak lehet fontos illusztráció munkájukhoz, hiszen a festmény 1903-ban készült, s nem a Madách-kastélyok láthatók rajta, hanem a falu házai.

E rövid leírással kívántam érzékeltetni, miként kerülhetnek és kerülnek elő újabb és újabb Kubányi-festmények. (A történet csattanója, hogy az említett családtól olyan információkat kaptam, amelyek újabb öt Kubányi-festmény megtalálásához vezettek Budapesten.)

Nem kevésbé érdekes másik hét festmény története sem. Ezek, sajnos, már nincsenek meg, de a róluk szóló híradás teljesen megbízható, hiszen egy végrendeletről van szó.

Más témájú kutatásaim során került a kezembe Pintér Sándor szécsényi ügyvéd 1911-ben keltezett végrendelete. (Ő maga 1915-ben halt meg.) A nagyhírű amatőr régész, néprajzkutató, könyvgyűjtő igen gazdag műtárgy – gyűjteménnyel – közöttük számos festménnyel – is rendelkezett. Végrendeletében szinte mindenét a köz javára hagyta, így ezeket a műtárgyakat is.

Az első képet így említi: „Pokorny Pál barátomnak hagyományozom vadász-fegyveremet minden hozzátartozóival és a Kubányi Lajos festette taligás képet.” A figyelmes elolvasás után még újabb hat Kubányi festmény rövid leírása tűnt elő a lajstromból:

- „Kubányi-féle női alak, olaj
- Kubányi-féle arckép, öregasszony, olaj
- Kubányi-féle parasztnyeneskét ábrázoló olajfestmény
- Kubányi-féle arckép, 2 férfi 1 nő, olaj”.

Ez utóbbi három darab, mert a listában a mennyiséget is feltüntették. Sajnos, egyéb azonosítási adat nincs a végrendeletben, be kell érünk a hajdani létezés tényével. (Pintér Sándor gyűjteménye nyomtalanul elenyészett az elmúlt évtizedekben, így a festmények további sorsa is ismeretlen.)²

A következő adatok ezután külföldről kerültek elő. Ipolszágon dolgozik Csáky Károly tanár, aki úgy is mint a Csemadok aktív tagja, de úgy is inkább mint a szülőföld hagyományainak emlékéért őrző és közreadó lelkes patrióta, egyik találkozásunk alkalmával hívta fel a figyelmemet arra, hogy a hajdani Hont vármegyei múzeum gyűjteményében számos Kubányi-festményt őriznek s azok közül egy-kettő még a selmecbányai múzeum raktárában megtalálható.

A művész Hont megyei kapcsolata nem véletlen. Az előkerült adatok azt mutatják, hogy rokoni szálak kötötték a családot a megyéhez. Idősebb Kubányi Lajos (a festő édesapja, alsóesztergályi evangélikus lelkész) bátyja volt Kubányi Károly, Hont megyei tanfelügyelő. Felesége Berhan Paulin 1901-ben halt meg, 55 éves korában. Két gyermekük volt. A lányuk (keresztnevét még nem tudjuk) Nándory Pál tb. főszolgabíró neje lett. István fiuk ekkoriban már cs. kir. főhadnagy. A Hont megyei újság egyik kis híre meg is jegyzi 1902-ben, hogy Kubányi Lajost „rokoni összeköttetései” fűzik a városhoz, de ezen kívül „városunkban való számos művénél fogva a magunkénak is vallhatunk”.³ Ez a megjegyzés rávilágít arra, hogy feltehetően számos ipolszági és környékbeli család kúriájának a falát díszíthette Kubányi festmény, miként ez előfordult Nógrádban is több helyen.

A családi kapcsolatokon kívül ebben a korszakban maga a megye, illetve a város is rendelt képet Kubányitól. Egyik-másik festmény története igen szemléletesen jelzi azt a gyakorlatot és viszonyt, amely ekkoriban a művész és a közönség között fennállt.

1899-ben történt, hogy Hont megye mint a magyar képzőművészeti társulat alapító tagja, egy társulati sorsjátékon 100 Ft-t nyert. A szabályok szerint ezért az összegért egy képet választhattak a pesti téli tárlaton. Hont vármegye a múzeumi társulat egyik tagját, Pongrácz Elemért küldte ki Budapestre a képet kiválasztani. Együttal részletes instrukciókkal is ellátta s ez egyértelműen elénk állítja a korszak közönségének tipikusnak nevezhető ízlésvilágát, művészi igényeit. „A kép szép legyen, jól legyen megrajzolva, remekül megfestve, művészi értékű, Forster Frigyesnek tetszen és hogy ne legyen a kép a papoknak és az asszonyoknak elképesztő, s ami fő ne terjedjen túl a 100 frt-on, legfeljebb 20–30 frt-tal.”⁴ Forster Frigyes nem a Nemzeti Szalon elnöke volt, hanem Hont megye műkritikusa, s úgy tűnik az ő szava volt a legmegbízhatóbb ítélet.

A történetnek még közel sincs vége. Pongrácz Elemér Kubányi Lajos „*Adj isten, jó munkát!*” című festményét választotta minden bizonnyal nem véletlenül. Ez a kép sincs meg, de a híradás röviden vázolta a tartalmát is: egy lovagló fiatalember látható a festményen, aki „a szép mosóasszonyok láttára megállítja tüzes paripáját és szóba állván velök Adj Isten, jó munkát! kíván nekik.”

A cikkíró rövid véleményyt is mond a képről s művészi megállapításait igen praktikus anyagi szemlélet határozza meg: „A kép ügyes kis apróság. Van benne élet, hangulat. Kubányinak e vidéki életből merített kedves képtárgyainak egyik legsikerültebbike. Persze nem szabad a képet szemlélvén a szigorú kritikusi pápaszemet feltennünk, mert a finom művészi kidolgozás tekintetében hagy kívánni valót, de tekintetbe kell vennünk a kép potom árát (130 ft), amely igen jutányos a többi festők képeinek óriási áraihoz képest.”

Az események tovább alakultak. Pongrácz Elemérnek az az ötlete támadt, hogy a képet visszaadja a művésznek s megkéri, helyette fesse meg a megye régi nagy alakjainak a portréit. Úgy gondolta, hogy ezt a három festményt a megye majd átadja a múzeumnak s egy helyett három képpel gyarapszik annak gyűjteménye.

Így is történt. Kubányi vállalkozott az alkura s visszavette képét. Alig egy hónap múlva már át is adta a megrendelt három festményt. Ezeket régi metszetek alapján festette. Az egyik *Pálffy Miklós* hadvezért, a győri hőst ábrázolja (Hont megyei születésű volt), a másik *I. Koháry Istvánt*, a szécsényi és füleki főkapitányt, Hont vármegye főispánját és a harmadik *Balassa Ferencet*, aki szintén Hont vármegye főispánja volt. „Akik csak látták a már hozzánk megérkezett képeket, mindnyájan dicsérik Kubányi művészi ecsetjét.”

A ravasz múzeumigazgatónak végül is bevált az elképzelése, a három kép a múzeum gyűjteményébe került. A cikk végén ugyanis megjegyzik: „Ezen érdekes megyei történelmi képek mint halljuk, – amint állandó helyiséget kap a múzeum a vármegye adományozásából, a honti múzeum falait fogják díszíteni.”⁵

A nagy siker láttán az is felmerült, hogy Kubányival festetik meg a vármegye-háza dísztermébe szánt nagyméretű portrét a királyi párról. Kubányi tett is erre igen kedvező ajánlatot s a megyének illene szívességet ezzel a megrendeléssel is viszonzni – olvashatjuk az újságban.

Hogy ez a két festmény valóban elkészült-e, azt nem tudjuk, de tény, hogy 1902-ben megyei megrendelésre újabb hét festményt adott át Kubányi a Hont megyei múzeumnak.⁶ Ezek mindegyike másolat, mégpedig igen speciális kérés alapján. A bozói vár hajdani ősgalériájának képeiről készítette a festő. Az eredeti festmények ekkor már az „esztergomi primási képtárban vannak elhelyezve.”

Az első kép *Lambert grófot* ábrázolja, aki a bozói prépostságot alapította. A második képen a felesége, *Zsófia asszony* látható, aki Szent László király nővére volt. A harmadik kép *Miklós* fiuk portréja. A negyedik kép *Fáncsy Pált*, az ötödik feleségét, *Balassa Mária Szidóniát* ábrázolja. Ők 1658-ban voltak Bozók urai, s ekkor Fáncsy Mária a prépostság egy részét átadta a nagyszombati jezsuitáknak. A hatodik kép technikailag egyedülálló Kubányi festményei között, de ilyen különleges az eredeti is. Ezen *Ipolyi Gáspár* szalkai származású esztergomi prépost-kanonok mellképe látható életnagyságban megfestve. De ha a képet kinyitják „előtűnik a szentéletű lelkipásztor alakja, amint teste keresztül-kasul van láncokkal átkötve, önsanyargatás miatt. A szokatlan és ritka kettős kép a szemlélőre meglepő hatást tesz.” A hetedik kép *Ipolyi Arnoldot* ábrázolta.

Ezen a tíz képen kívül azonban további hét képet őriztek még az akkoriban alakuló és gyűjteményét formáló Hont vármegyei múzeumban. A múzeum 1902-ben

megjelent képes katalógusában⁷ az előbb ismertetett képeken kívül az alábbiak szerepeltek még:

1. *Hont vármegyei koronaőrző nemes seregbeli vitéz* 1790-ből. (Decsy Sámuel könyvében lévő egykori színes metszet után.)
2. *Balassi Bálint gróf* képe (egykorú metszet után).
3. *Szondy temetése*⁸
4. *Grünwald Béla* író arcképe
5. *Palásthy Pál* arcképe
6. *Pongrácz Lajos* arcképe
7. *Korpona látképe*

A selmecbányai múzeumban még ezeken kívül más Kubányi-festményeket is raktároznak Mielőtt róluk íránk, egy művészeti eseményről kell említést tennünk, amelynek során újabb Kubányi-festmények kerültek elő.

A Nógrádi Sándor Múzeum és a losonci Nógrádi Galéria között hosszú évek óta gyümölcsöző és hasznos együttműködés alakult ki. A szakmai programokon kívül minden évben kiállításcserekre is sor került. 1986-ban Kubányi Lajos festményeit mutattuk be Losoncon. Több szempontból is érdekes volt ez a tárlat. Először is leginkább azért, mert első ízben találkozhatott a szlovákiai közönség Kubányi Lajos gyűjteményes bemutatójával. Ráadásul a szülőfalutól pár kilométerre, tehát egyfajta „hazatérésnek” is nevezhető, ha itt ez a fogalom nem hangzana történelmietlenül. Másrészt a galéria épületét felújították és a hosszabb szünet után megnyíló első tárlat nagy érdeklődésre tarthatott számot.

A június 27-én rendezett megnyitón igen nagyszámú közönség vett részt, s ott voltak a város vezetői is, ami ugyan nem elsősorban Kubányi Lajos művészetének szolt, hanem annak a törekvésnek, amelyet az ő kiállítása is szimbolizált: keresni a közös múlt értékeit s kölcsönösen bemutatni azokat mindkét népnek, hogy ezzel is gazdagítsuk jelenkori történelmünk szoros kapcsolatait. Az egy hónapig nyitva tartó kiállítást több ezren tekintették meg és a tárlatot bemutató Sz. Haltenberger Kinga, a galéria igazgatónője joggal írhatta le ismertetésében: „Galériánk munkatársai ezzel a kiállítással már a XVII. pártkongresszuson megfogalmazott feladatok egyikét teljesítik: nemcsak intenzív munka eredményeként, saját tervüket megelőzve adják át rendeltetésének a galéria felújított helyiségeinek egy részét, hanem tettükkel hozzájárulnak a nemzetek és nemzetiségek békés, baráti együttélésének továbbfejlesztéséhez, értékeinek kölcsönös megismeréséhez.”⁹

A kiállítás értékét növelte, hogy az anyag zömét ugyan a Nógrád megyei múzeumok gyűjteményeiből, illetve a családtagoktól, gyűjtőktől kikölcsönzött anyag alkotta (28 db kép), de mellettük a Nógrádi Galéria munkatársai összegyűjtötték és bemutatták a kerület más múzeumaiban őrzött Kubányi festményeket. Így lett ez egyedi és talán soha meg nem ismételhető kiállítás.

A füleki múzeum anyagából Fabriczy Pál képmása szerepelt, az alsósztrégovai múzeum kiállításáról Madách Imre portréját hozták el. (Mindkettőt ismertük már korábbról). Nem ismertük viszont a Besztercebányai Galéria gyűjteményében őrzött négy festményt, amely itt került először közönség elé.

Ezek közül három a már megszokott és ismerős Kubányi témák újabb darabjai közé tartozik. Valamennyin központi figura a ló, s a jelenet valamely szórakozás, kedvtelés kedves pillanatát örökíti meg. Ezek: *Vadászaton*, *Kirándulás után*, *Merre a szekérrel?* A negyedik kép egy *lányka portré*, tiszta és gyengéd alkotás, egyike Kubányi legszebb portréinak.

A selmecbányai múzeum gyűjteményéből 14 Kubányi képet hoztak el a kiállításra. Meglepő viszont, hogy ezekből 11-et eddig nem ismertünk. Nincsenek szignálva sem és nem tudjuk, milyen dokumentáció alapján választották ki ezeket. A három ismert kép: Grünwald Béla, Pongrácz Lajos portréja, valamint a koronaőrző nógrádi nemes színes képe. A selmeci Újvárbán őrzött két képet nem hozták el (Koháry és Pálffy portréja).

A tizenegy képen Hont megyei tisztségviselőket, politikusokat látunk, a legtöbbjük Kubányi Lajos kortársa: Csepreghy Ferenc, Koháry Ferenc, Paczolay Gyula, Pongrácz István, Zmeskal Zsigmond, Géczy Péter, Dacsó Pál, Podhorszky György, Paczolay János, Koháry II. Ignác, Luka Lajos.

Valamennyi kép szerepel a már említett Hont vármegyei múzeum képes katalógusában, de nincs említve egyiknél sem a festő neve. Ez volt az alapvető oka annak, hogy a Kubányi szerzőséget kétkedéssel fogadjuk.

Ha tizenhét képnél leírja a kortárs muzeológus, hogy azokat Kubányi festette, ezeknél vajon miért nem tünteti fel az alkotó? S miért nem szignálja a képeket Kubányi? Eleddig egyetlen festményét sem ismertük, amit nem írt volna alá. Harmadjára pedig teljesen szokatlan a képek színvilága. Kubányi soha nem dolgozott szürke színekkel, bár ismerjük el: a portrék rendkívül érdekesek, egyediek. S végezetül azt is megemlíthetjük, hogyha ezek megrendelésre készültek, miért nincs nyoma a korabeli Hont megyei lapokban, amelyek pedig a legkisebb hírt is közreadták amint erre már hivatkoztunk.

Csáky Károly már említett kéziratot tanulmányában Kubányi szerzősége mellett tört lándzsát. Így például Koháry Ferenc Hont vármegye főispánjának képét vizsgálva tökéletes hasonlóságot talál a festmény és a hajdani főispán leírása között. „Külsejére nézve daliás alak volt. Dús, kissé lombos hajtól övezett magas homloka mély értelemről tanúskodott, élénk szeme, szabályos szép orra és simára borotvált arcza igazi nőies finomságú volt: ezt az üdeséget haláláig megtartotta. Ünnepeles alkalmakkor dúsan süjtásozott és paszomántozott dolmány, féloldalt vetett prémes mente simult daliás természetéhez.” Csáky Károly szerint ilyen díszben festette meg őt Kubányi is, feltehetően egy korábbi festmény alapján.¹⁰ Sajnos érvélesem nem győzött meg a kép eredetét illetően, bár a továbbiakban vannak elgondolkoztató megjegyzései is.

Ugyanis Csáky Károly még további tizenöt festményt tulajdonít Kubányinak az ipolysági múzeum katalógusa alapján. Ezek között van például Erzsébet királyné és I. Ferenc József portréja, amelynek megfestésére mint említettük, Kubányi is tett ajánlatot és igen jó reményei is voltak a meghízítás elnyerésére. De vajon elnyerte-e? Mert ezek a képek sincsenek szignálva és a korabeli sajtó sem számol be róluk, pedig, ha másnak nem, ezeknek lett volna visszhangjuk.

Így egyelőre az az álláspontunk, hogy csak azokat a képeket fogadjuk el eredeti Kubányi-festményeknek, amelyeket maga a festő hitelesített kézjegyével, s csak ezeket szerepeltettük az életmű katalógusban is. A kétkedve fogadottaknál pedig további kutatómunka fogja eldönteni a feltevések helyességét vagy tarthatatlanságát.

Sok kérdést megválaszolt volna, ha sikerül 1986 nyarán bejutnom a selmecbányai múzeum raktárába, amikor is baráti kapcsolataink révén megpróbáltuk a vitás képeket megtekinteni. Sajnos, a kérésünket nem teljesítették, de rendelkezésünkre bocsátották a festmények leíró kartonjait, s ez sajnos nemcsak hogy nem segítette a helyzet tisztázását, de újabb zavart is okozott. A kartonokon nem szerepeltek pontos adatok, a tárgyfotókról nem lehetett a jelzést leolvasni, sok helyen fotó sem volt. A kutatás jelenlegi fázisában tehát marad egyelőre a bizonytalanság.

JEGYZETEK

1. Ez a kissé bonyolult fogalmazás is sejteti, hogy igen változatos kutatás eredményeként kerültek elő ezek a festmények. A részletek mellőzésével azonban most csak Benkő Sándor és Nagy Nóra szívesességét kívánom megköszönni.
2. Kubinyi Ferenc Múzeum Ad. 82. 154. 2.2. (A sors iróniája, hogy ezt a végrendeletet egy évtizede gyűjtöttem be más Pintér-dokumentummal együtt, de akkor még nem keltette fel a figyelmemet.)
3. Honti Lapok. 1902. 26. sz. június 26.
4. Uo. 1899. 8. sz. febr. 23. Idézi Csáky Károly: Rejtőző képek nyomában. (75 éve halt meg Kubányi Lajos a nógrádi festő) című tanulmányában. Kézirat. 1986. Nógrádi Sándor Múzeum adattára.
5. Honti Lapok. 1899. 13. sz. márc. 30. A három képből kettő, Pálffy Miklós és Koháry István portréja a selmechányai Újvár Állandó kiállításán megtekinthető, s így eldönthető, hogy igaza volt a korabeli kritikus dicsérő szavainak.
6. Uo. 1902. 21. sz. május 22.
7. A Honti Múzeum képes katalógusa. Szerk. Pongrácz Elemér. Ipolyság. 1902. Neumann nyomda. A Kubányi képek sorszámai: 114, 115, 134, 143, 147, 190, 272, 273, 281, 284, 355, 356, 359 460, 462, 464. 669. A katalógusra Csáky Károly hívta fel a figyelmét, amit ezúton is megköszönök neki. Ugyancsak köszönöm Bószórményi István főleki tanár segítségét is.
8. Reprodukciója látható a Borovszky Samu szerkesztette Magyarország vármegyéi és városai című sorozat Hont vármegyéét bemutató kötetében is.
9. Ipel'. (Lucenec) 1986. 23—24. sz. 1986. június 24. A losonci kiállításról megjelent még híradás A Nő című szlovákiai lapban is. 1986. 33. sz.
10. Csáky Károly: i. m. 13. p.

FÜGGELÉK

Kubányi Lajos festményeinek jegyzéke

Összeállításunkban az 1984-ben megjelent jegyzéket folytatjuk az azóta előkerült képekkel. Az indító sorszám 156, azaz megismételjük az akkori záró leírást, mert azóta előkerült az ezzel a számmal jelzett festmény. A legtöbb Kubányi festményről színes diaképpel rendelkezünk. Kutatásunk során újabb 41 festmény került elő, s így most már 196 Kubányi Lajos festményről van ismeretünk. (Két kép — a 90-es és a 156-os — a korábbi leírásban szerepelt már, de adatait most pontosíthattuk.)

RÖVIDÍTÉSEK

BBK	Besztercebányai Képtár (Banská Bystrica)
cm	centiméter
é. n.	év nélkül
HMK	A Honti Múzeum Képes Katalógusa
HL	Honti Lapok
Lt. sz.	Leltári szám
Mt.	Magántulajdon
PSV	Pintér Sándor végrendelete
SM	Selmechányai Múzeum (Banska Stiavnica)

90. Bussal lókupec. 1897. 50×38 cm. Mt.
(Az 1984-es képjegyzékben már szerepelt, de csak katalógus alapján leírva. Most megtaláltuk a festményt is. így adatait pontosíthattuk.)
156. Téli vadászat. 1890. Mt. (Az 1984-es évkönyvben adatok hiányával szerepelt.)
157. Nagy Mihályné Dévényi Victória portréja. 1890. 60×70 cm. Mt.
158. Nagy Mihály alispán portréja. 1896. 70×100 cm. Mt.
159. Kislány portréja. 1893. 82×56 cm. BBK 039.
160. Dívény vára. 1896. 68×50 cm. Mt.
161. Bende Sándor portréja. 1899. 60×80 cm. Mt.
162. Bende Sándorné portréja. 1899. 60×80 cm. Mt.
163. Vidám kofák. 1899. 85×55 cm. Mt.
164. Koháry I. István. 1899. 96×78 cm. HL márc. 30. SM UH 1453.
165. Pálffy Miklós. 1899. 97×78 cm. HL márc. 30. SM UH 1451.
166. Balassa Ferenc. 1899. 96×78 cm. HL márc. 30. SM 1708.
167. Grünwald Béla. 1900. 53×69 cm. HMK (fotóval) SM UH 985.
168. Pongrácz Lajos. 1900. 53×69 cm. HMK SM UH 901.

169. Palásthy Pál. 1901. 53×69 cm. HMK SM UH 906.
170. Ipolyi Gáspár. 1901. 60×71 cm. HL máj. 22. (Fotó a HMK-ban) SM UH 1023.
171. Ipolyi Arnold. 1901. 50×65 cm. HL máj. 22. (Fotó a HMK-ban) SM UH 992.
172. Balassi Bálint gróf arcképe. 1901 k. HMK.
173. Szondy temetése. 1901 k. HMK (Fotó a Hont vármegyei monográfiában.)
174. Az első zsákmány. 1902. 57×90 cm. Mt.
175. Lambert István gróf. 1902. 87×71 cm. HL máj. 22. SM UH 1707.
176. Zsófia grófné. 1902. 87×71 cm. HL máj. 22. SM UH 1706.
177. Lambert fia Miklós. 1902. 87×71 cm. HL máj. 22. SM UH 1688.
178. Fáncsy Pál. 1902. HL máj. 22.
179. Fáncsy Pálné. 1902. HL máj. 22.
180. Országút. 1902. HL jún. 26.
181. Nagy Aliz portréja. 1903. 40×60 cm. Mt.
182. Alsósztrégovai látkép. 1903. 60×50 cm. Mt.
183. Vadászaton. 1907. 78×51 cm. BBK 0—80.
184. Vásárból hazafelé. 1909. 80×120 cm. Mt.
185. Lovaskocsival. 1910. 58×46 cm. BBK 0—26.
186. Kiránduláson. 1911. 62×45 cm. BBK 081.
187. Balassa Mária Szidónia. é. n. 87×71 cm. SM UH 1709.
188. Korpona látképe. é. n. 96×78 cm. HMK SM UH 919.
189. Hontvármegyei koronaőrző nemes seregbeli vitéz 1790-ből. é. n. HMK (fotóval) SM UH 473.
190. Jézus Krisztus. é. n. 61×86 cm. Mt.
191. Női alak. é. n. PSV.
192. Öregasszony portréja. é. n. PSV.
193. Parasztmenyecske. é. n. PSV.
194. A taligás házaspár. é. n. PSV.
195. Férfi portré. é. n. PSV.
196. Férfi portré. é. n. PSV.
197. Női portré. é. n. PSV.

Resümee

Mihály Praznovszky:

Neuere Angaben zum Leben und zur Tätigkeit von Lajos Kubányi

Mit dem Leben und mit der Tätigkeit des Malers Lajos Kubányi (1855—1912) hat sich der Autor dieses Essays schon im Jahre 19... beschäftigt. (Museumjahrbücher des Komitats Nógrád 198...) In seiner daltiegenden Schrift gibt er zu der Biographie beziehungsweise zu dem Lebenswerk des Malers neuere Angaben. In den letzten Jahren kamen einerseits neuere Bilder — Dank der Mitwirkung der Familie und der Abkömmlinge — zum Vorschein, andererseits haben wir neuere Informationen über ehemalige Kubányi-Bilder gefunden.

Im Sommer 1986 haben wir in Losonc (Slowakei) in der Nógrádi-Galerie aus den Werken von Lajos Kubányi eine Ausstellung veranstaltet. In dieser Kunstausstellung haben wir grundsätzlich Bilder, die sich in ungarischen Sammlungen befinden, zur Schau gestellt, aber es waren hier auch schon aus den Sammlungen der slowakischen Museen bekannte Bilder zu sehen.

Ausser all diesen Bildern sind mehrere Bilder, die bisher das Publikum noch nicht sehen konnte, zum Vorschein gekommen. Diese Gemälde sind in der Galerie von Besztercebánya (Slowakei) beziehungsweise in dem Museum von Selmecebánya (Slowakei) zu finden. Während des Sammelns sind — die Selmecebányai Bilder betreffend — zahlreiche neue Angaben, die sich auf die Verbindung von Lajos Kubányi und von dem Publikum der Jahrhundertwende beziehen, zum Vorschein gekommen.

A két Huszár

Gazsi József

Károly: „a nagyságos elvtárs...”

Huszár Károly nevével először akkor találkoztam, amikor a Börzsönyben tevékenykedő magyar partizánok nyomait kerestem. Vámosmikolán, Nagybörzsönyben mindenhol emlegették a nevét. Kiderült, hogy Mikolán élt, ő is részt vett az antifasiszta ellenállásban, szervezője volt annak a 14 tagú csoportnak, amely az ott küzdő Görgey partizán zászlóaljhoz csatlakozva bátor harci cselekmények egész sorát hajtotta végre.

A Huszár család neve nem ismeretlen a magyar törtélemben. Eredetüket a messzi múltba vezetik vissza. Huszár Márton 1591-ben Rudolf császártól már régi nemességük megerősítését kéri. Tőle nyerik el címeres levelüket is. A család Bars, Nógrád és Hont megyék közéletében, történetében játszott szerepet, ott terültek el birtokaik is. Volt köztük vitézlő kapitány, aki Füleknél esett el, alispán, királyi tanácsos, és fontos megyei tisztségek birtokosa. Az egyik, Huszár Károly a 48-as forradalom idején országgyűlési követ volt. Huszár Gyulát pedig a múlt század ötvenes éveiben jeles íróként ismerték.

Az ivadékok még ma is őriznek egy méteres hosszú leszármazási táblát, amely ízenként számbaveszi a család törzsét, az egyenes ágot, a leszármazottakat és sarjadelőket. A legalján megtaláltam a mi Huszár Károlyunkat is. Vele fiágon meg is szakadt az évszázados folyam. Egy kéz mellé is tette: *Ultimus familiae*. Mikszáth írta, hogy ilyenkor megfordították a címerpajzsot. Egy családnak vége szakadt. Fuit.

A Huszárok Hont megyeiek voltak. Az előnevük, a „baráti” Huszár, a Hont megyei Bernecebarátira utal. A családnak 1944-ben még 7000 hold földbirtoka volt Vámosmikola, Perőcsény, Ipolyszakállas határában. Láttam a díszes pecsétű okiratot, amely 1844-ben a család birtokait hitbizománnyá nyilvánítja. Az itt megszabott szigorú rend szerint a kastély ura, a földek, az erdők őrzője és haszonélvezője Baráti Huszár Károly lett.

A Naszály lábánál, Pécen született, 1909. május 26-án. Bécsben tanult, mezőgazdasági akadémiát végzett. Művelt, világot látott ember volt, akit érdekelték kora társadalmi kérdései. Könyvtárában gazdag irodalom, még marxista szerzőktől is. Tartalékos tiszt volt, főhadnagy, rangjának, tekintélyének megfelelő társadalmi súlyal. A Máltai Lovagrend is felvette tagjai sorába. Nagybátyja, Huszár Aladár, egy időben a főváros élén állt: – Budapest főpolgármestere volt.

Huszár Károly jó hazafi volt. A magyar előkelőek azon keveséhez tartozott, akik fontosabbnak tartották a haza javát, mint osztályuk érdekét és személyes boldogságukat. A családban németellenes, hazafias hagyományok éltek. Huszár eszével és

szívével egyaránt felismerte, hogy a kelet felé tekintő Németország a magyarság nemzeti létét, az ország függetlenségét fenyegeti. E nézetében nagybátyja is osztozott.

Mesélik, hogy olyannyira ellenszenves volt számára a „Hitleráj”, hogy nyugatra utazva egyszerűen kikerülte Németországot. Ugyanaz a dac ez, mint ahogy a németül tudó magyarok 48 után odavágták a „niksz dajcs”-ot.

Nem kerestem, nem kutattam, hogy hogyan is fogadta a háborút, a kezdeti német sikereket, a márciusi megszállást, majd nagybátyja Gestapo általi elhurcolását. Nyilván ezekről is megvolt a határozott véleménye. Én csak 1944 őszétől indultam a tettei nyomába. Ott sem annyira az írott források – ilyeneket nem is leltem –, mint inkább az emlékek, elbeszélések nyomán, amelyet a vele találkozók máig megőriztek.

Apró kis töredékek ezek, amelyek közel sem adják az élet, a pálya teljességét. De annak darabjai, így mégiscsak jellemzőek reá. A helyszínen még kincset érő emlékek vannak! Bárcsak elindulna egyszer valaki, hogy összegyűjtse ezeket az életmórzsákat. Amelyekkel én is találkoztam, azokból adnék át most egy tenyérre valót.

Jellemző volt Huszár Károlyra, hogy mindig azok oldalán állt, akiket az önkény, az erőszak sújtott. Nem kis bátorságról tanúskodik, hogy – az egyik emlékező szerint – elvállalta a „Munkaszolgálatosok Szövetsége” nevet viselő szervezet elnöki tisztségét.

Később a leventéken segített. Pest felől már ágyúszót görgetett a szél, amikor szigorú parancs jött, hogy a levante fiatalokat azonnal indítsák útba Drégelypalánkra, illetve Balassagyarmatra. Ezeket kívánták felhasználni az ún. „hungarista” hadosztályok feltöltéséhez.

Látva a síró anyákat Huszár autóba ült, Gyarmatra hajtatott, és már a vonatról szedte le, irányította haza, a falubeli legényeket. Később megalakította a helyi nemzetőrséget, s annak parancsnoka lett. Amikor újra elrendelték a leventék elszállítását, megtagadta a parancsot, mondván, hogy az ottaniak már fegyveres szolgálatot teljesítenek.

Amikor pedig Vidéki Ernő főszolgabíró azt kezdte követelni, hogy a kiképzetlen, gyengén felszerelt gyerekeket vessék be a Vörös Hadsereg ellen, Huszár minden egyes alkalommal kijátszotta a parancs teljesítését.

Még ma sem ismerjük az összeköttetések szálait, csak azt tudjuk, hogy azokban a részerthes napokban kapcsolatban állt a katonai ellenálláshoz tartozó Czebe Jenő, Fodor Károly, Bálintt Károly, Mikó Zoltán századosokkal. Ez utóbbi arra a vidékre, Balassagyarmatra való volt. Ismerte Márthon István alezredest is, aki később az ott folyó ellenállás katonai vezetője lett.

Az sem véletlen, hogy a Budapesten megszervezett Görgey partizánegységet éppen oda, a Börzsönybe irányították. A vezetők úgy tervezték, hogy annak tevékenységét összekapcsolják Huszár Károly nemzetőreinek ténykedésével. Pontosabban mondván: a Görgeyt Huszár nemzetőr alakulatával kívánták legalizálni. Ez sikerült is, és a németek gyanúját hosszú időn át el tudták oszlatni.

A „Fények a Börzsönyben” c. könyvemben már leírtam, hogy a Márthon alezredest és Csohány Endre hadnagy vezette partizánok hogyan is teremtetek a frontvonalon át kapcsolatot a Vörös Hadsereggel. Onnan elsődlegesen hírszerzési feladatokra kaptak megbízást. Tevékenységükről a szovjet parancsnokság két elismerő írást adott ki.

Arról azonban már kevés szó esett, hogy a felbecsülhetetlen fontosságú hírek egy része Huszár Károlytól származott. A kastélyba ugyanis egy német magasabb parancsnokság, hadosztály vagy hadtesttörzs települt be. A házigazda képzett katona volt, s jól beszélt németül. Az elejtett szavakból, a térképek jeleiből, a telefonbeszél-

getések félmondataiból nyomban kihámozta a lényegét. A híreket közölte Márthon alezreddessel, aki a Görgey-egységet követve Vámosmikola községbe érkezett.

Huszár nemzetőreiből 14 fő vett részt a görgeys partizánok tevékenységében. Ezek közül a következők neveit ismerjük: Budai Béla, Sinkó László. Juhász Ferenc, Dobra Károly földművesek, Pintér József ácssegéd, Farkas Márton gépész, Buday József gépészmérnök, Szabó József gépkezelő, Mezei József gépkocsivezető, Holics Ferenc kőműves, valamint Menyhárt István és Gödöllei László nevét tudtam kideríteni.

A helyi fiatalok terepismeretét felhasználva, sőt gyakran kíséretiükben, minden éjjel elindultak az őrzáratok, hogy Vámosmikoláról a fronton át Nagyörzsönybe vigyék a megszerzett értesítéseket.

December 20-án a szovjet 6. gárda harcokcsihadsereg áttörte az arcvonalat, s Szántó-Léva irányába Nagykálma térségében elérte a Garamot. A mintegy 30 km-re nyugatra előrehaladó szovjet páncélos éket a németek egy északról és délről indított ellencsapással el akarták vágni övéiktől. A harapófogó két éle az Ipoly menti Kis-tompánál találkozott volna, gyűrűbe zárva a szovjet 6. harcokcsi hadsereget.

Az 57. német páncélos hadtest ellencsapásának terve Huszár tudtára jutott, aki a görgeysok segítségével nyomban továbbította azt a szovjet parancsnokságnak. A Vörös Hadsereg megfelelő ellenintézkedéseket tett, sőt az ellentámadó német erőket most már ő kerítette gyűrűbe, majd semmisítette meg.

A harcok után Márthon alezredes a szovjet parancsnokságtól egy levelet kapott: „A Vörös Hadsereg nem fogja elfelejteni értékes szolgálatait, amelyeket Ön nekünk, s ezzel a hazájának tett” – írták. Az elismerés fele azonban Huszár Károlyt illeti.

Márthon alezredes később az új magyar hadsereggel Ausztriába is elvonult a német fasiszták elleni harcra. 1945. április 25-én Alsóegreskátán egy nyilatkozatot tett, amely így foglalja össze Huszár Károly tevékenységét.

„Alulírott Márthon István alezredes, a magyar 2. honvéd gyalogezred parancsnoka, becsületemre és kötelességemre való hivatkozással igazolom, hogy Huszár Károly vámosmikolai lakos 1944. évi december hó 12-étől 29-éig a parancsnokságom alatt álló «Görgey» magyar partizán zászlóalj kötelékében az LVII. páncélos hadtest hátában, az Ipoly és Garam közötti területen, a németek ellen harcolt. A tőlem kapott hírszerző feladatokat minden esetben, élete kockáztatásával, igen eredményesen hajtott végre. A velem összeköttetésben volt Vörös Hadsereg utasításai szerint a Vörös Hadsereg gyors előrenyomulásának elősegítésében tevékenységével hathatósan részt vett.

Alsóegreskátá, 1945. évi április hó 25-én.

Márthon István 2. gy. ezredparancsnok.”

Az egész akkori községi előjáróság tanúsítja; Huszár Károly a partizánok révén kérelmet juttatott el a szovjetekhez, hogy szüntessék meg a falu lövetését. Szavát meghallgatták, s attól kezdve csak a falu két kijáratí részére zúdult az akna. „Ennek eredményeként a község elkerülte a tüzéségi tűz nagyobbmérvű pusztítását” – tanúsítja Dávid Pál bíró. Vámosmikola így nagyobb károk nélkül szabadult fel.

A volt partizánok szerint Huszár mindvégig derekasan viselkedett, tevékenységével a legnagyobb veszélyt vonta magára. Egyéni akciói is voltak. Több alkalommal megszakította a német híradó vonalakat. Fogságba került szovjet katonák megmentésében is részt vett.

1944-ben a falu kisbírája Sinkó Péter volt. Az alábbiakat ő beszélt el. Egyszer egy német tiszt ment veszekedve, kiabálva Hetényi Mihály jegyzőhöz. Elmondta, hogy a kastélyban egy lelőtt gépről 2 szovjet pilótát őriztek. Éjszaka a strázsát lelőt-

ték, s a foglyokat kiszabadították. A német most azt kérte, hogy adják elő a tettéseket. Ha nem – fenyegetődzött – megtizedelik a községet.

A nácik partizánokat kerestek, de egyet se találtak, noha a falu tele volt velük. Sinkó szerint Huszár is gyanúba került, s el kellett mennie a kastélyból.

A továbbiakat Huszár sofőrje, Mezei József mondja el: December 20-án vagy 22-én, hajnali fél négykor, Huszár és Márthon gépkocsival útnak indultak. A falu egyik házánál megálltak, s egy bekötött fejű, magyar századosi ruhába öltöztetett személyt vettek fel. Akit vittek, az egy orosz tiszt volt. Oroszul is beszélt. Az igazoltatásokon átjutva Budapestre mentek. A „sebesült” századost az Üllői úti klinikák egyikén rejtették el.

Mezei bácsi viszont úgy tudja, hogy az orosz odaátról jött, a front túloldaláról. Ezt vitték el Budapestre, teljesen biztonságos körülmények között.

A karácsonyt követő napokban már megkezdődött a kiűrités. A németek Huszárnak is felajánlották a segítséget. Oda is állt 8 db Opel teherautó, hogy a falu kegyurát, a kastély értékeit a „vörös uralom elől” Németországba vigyék.

Huszár Károly a németek nagy megdöbbenésére kijelentette, hogy nem hagyja el hazáját, népét. Nem ment, és mást is maradásra intett. Pedig aligha lehettek kétségei, hogy a feudális úri világnak végleg befellegzett. Mikor kérdezték tőle, hogy mire számít, csak ennyit válaszolt.

– Ha egy szobát meghagynak a kastélyban, az már nekem jó lesz.

Vámosmikola december 27-én felszabadult. A Görgey-partizánok már ezt megelőzve átmentek a Vörös Hadsereghez.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormányának a nagybirtokok felosztásáról szóló rendelkezése őt is érintette. A föld Vámosmikola, Perőcsény, Bernecebaráti és Ipolyszakál-las határában azoké lett, akik erre 1000 éve vártak.

A történelmi változást Huszár Károly elfogadta. Mint volt ellenálló, ő is földigénylő lett. A nagybirtokrendszer megszüntetéséről 1945. március 17-én kiadott rendelet 15.§ -a ugyanis lehetőséget adott a korábbi birtok egy kis részének mentesítésére.

Egy jó emberével összetársulva közös gazdálkodásba kezdett. A kastélyt másokkal is megosztva, igyekezett beilleszkedni az új rendszerbe. Mivel ezt ott a kommunista párt képviselte, belépett tagjai sorába. Megkapta tagkönyvét, sőt a helyi párt-szervezet elnökévé választották. És ezt ott senki sem tartotta elképzelhetetlennek. Azok, akikért annyi sokszor szót emelt, kiállt, akik ismerték emberségét, tisztességét, a hazához való ragaszkodását, most maguk közé fogadták. Így lett ő „nagyságos elvtárs”, ahogy jókedvűen szólították.

Tagja lett a Magyar Partizánok Bajtársi Szövetségének. 1948. II. 28-án mint Nógrád-Hont vármegyék egyik küldötte ő képviselte a megyét a partizánok országos küldöttgyűlésén. A fegyveres ellenállási mozgalomban tanúsított önfeláldozó magatartásáért miniszterelnöki elismerést is kapott.

Később, a mesterségesen szított osztályharc, a személyi kultusz légkörében nehéz napok jöttek. A nála hagyott föld szerint immár kulák lett. Elviselhetetlen beszolgáltatási terheket raktak rá. Bár egyetlen baromfit sem tartott, mégis 2000 tojást követeltek rajta. Nem szállított, s emiatt a törvénnyel is meggyúlt a baja.

Később a pártból kizárták. Merev, lélektelen, az embert nem néző intézkedések voltak ezek. A felheccelt tömeg tüntetett ellene, megrohanták lakását, ahol Huszár német nyelvű, úgymond fasiszta könyveket őrzött. Feuerbach, Engels Frigyes, Heine, Hegel értelmetlen gót betűkkel nyomott, tehát fasiszta könyveit az udvarra szórták, elégették.

Azt hiszem, ebbe rokkant bele. Úgy látta, hogy az új világ ellenében végleg csatát veszített. Felszámolta maradék vagyonát, kiköltözött a kastélyból. A falut is elhagyta.

Műkíneseit, köztiük nagy értékű, nemzeti vagyont jelentő XVIII. századbeli festményeit örök letétként, az egyik vidéki város múzeumára bízta. Ott aztán ebek harmincadjára jutott. Lánya, hosszú évekkel ezelőtt, csupán látni szeretne volna őket, de egyetlen darabot sem tudtak felmutatni, s a leltárkönyvekben sem találták a nyomát.

Huszár 1945 előtt az uralkodó osztályhoz tartozott. Azt is mondhatnám, hogy 1949 után újra azok közé került. Az Országos Villamos és Távfűtési vállalatnál kezdett dolgozni. Építettek szerte az országban, ott voltak mindenütt, ahol a lázas ütemű iparosítás folyt. Kiemelték, raktáros lett. A telephelyek szüntelenül vándoroltak, úgy, ahogy a munka kívánta. Az OVIT-nál megbecsülték, törzsgárda tagsága már a 20. évében járt.

Közbe esett 1956. Az események éppen odahaza, Vámosmikolán érték. Tóth Lajos tanácselnök:

– Gyűlés volt a tanácsházán, ahol vagy 600-an, hétszázan vettek részt. Engem ott leváltottak. Volt ott egy határőrszisztem is, az biztatótt csupán: „ne félj, van nálam fegyver!” Az épület előtt ott volt Huszár Károly is. Nagyon kíváncsi voltam, hogy mit is mondott a körülállóknak. Hát azt mondta: „Emberek! Menjenek haza, ne csináljanak semmit! Nagyon jó volt úgy, ahogy eddig volt. Higgyék el nekem, ez így is fog maradni!”

– Így beszélt Huszár – mondja Tóth Lajos –, pedig hát ő veszítette a legtöbbet.

Ezekben a napokban üzenet jött számára „kintről” is. A Máltai Lovagrend tagjai arra kérték, hogy hagyja el az országot, menjen nyugatra. Felajánlották, hogy gondoskodnak róla, élete végéig eltartják.

De mint ahogy nem ment 45-ben, nem mozdult 56-ban sem. A hűség erősebb volt mint a hívság. Maradt, mert itt volt a hazája.

A mozgó raktár meg egyre vándorolt. Nehéz, hányattatott, otthon nélküli évek voltak ezek. Mikor 1969-ben 900 Ft-tal nyugdíjba vonult, egyszerűen nem volt hová mennie. Megengedték, hogy még egy évet a vállalat pécsi munkásszállásán lakjon.

Ekkor már jóakarató emberek nyúltak a hóna alá. Közben kitisztult a politikai légkör is, s visszanyerték méltóságukat az emberi értékek. A Partizán Szövetség helyreállította tagsági viszonyát, gondoskodott róla, hogy szerény nyugdíját duplájára emeljék. Otthont is kapott ott, ahol mindig is élni szeretett, a Duna és a Börzsöny ölen. A szőlőligeti szociális otthonban gondoskodást, békességet és nyugalmat lelt.

A teljes rehabilitáció sem késett sokáig. Megérte, hogy a nemzet, amelynek mindig is hűséges fia volt, újra kezét nyújtott neki. 1971. július 7-én, Fock Jenő miniszterelnök aláírásával átadták Huszár Károly elvtársnak a Forradalmi Munkás–Paraszt-Kormány által adományozott Magyar partizán emlékérmét. A hátlapra vert szöveg egyben indoklás is: Fegyverrel a hazáért.

Kár, hogy a nagy megbecsülést már nem sokáig élvezte. 1971. november 15-én a szőlőligeti szociális otthonban elhunyt. Haló porai most a vámosmikolai községi temetőben, a föld alatt megbúvó családi sírboltban pihennek. A nyugalóhely egyszerű, földhányasos, fehér műkő kerettel szegélyezve.

Mikolán az idősebb emberek még mindig emlékeznek rá. Hírét, nevét, emberségét szeretettel őrzik. Aki virágot visz halottainak, az ő sírjára is letesz egy-egy szálát. Emlékezetül a hűségért, amellyel hozzájuk ragaszkodott.

Aladár: „...A Kommün napjaiban aktív ellenforradalmár voltam.”

Ezeket az őszinte szavakat Baráti Huszár Aladár, a főrendiház tagja, a magyar arisztokrácia neves képviselője mondta azon a beszélgetésen, amelyet 1942. január közepén a Centrál kávéházban, a KMP titkárával, Schönherz Zoltánnal folytatott.

Elgondolkodhatunk, hogy ugyan milyen történelmi erők tették lehetővé, sőt szükségessé, hogy a tűz és víz egy helyen, egy időben találkozzék. Hiszen mindketten máshonnan jöttek, más osztályt, más érdekeket képviseltek. Útjaik a történelem egy bizonyos metszéspontján mégis szükségszerűen találkoztak, hogy együttthaladva, közös célok felé tartsanak.

Ki is volt ez az ember, akit Schönherz 1942-ben tárgyalópartnerül választott? Adatait – némileg pontatlanul – az életrajzi lexikon is őrzi.

1885. május 10-én Ipolybalogon született, a 7 ezer holdas Huszár család tagjaként. Budapesten, Genfben jogot tanult, majd Hont vármegye szolgálatába lépett. Mint tűzértiszt, végigharcolta az első világháború négy véres esztendejét. Vitézi címet, német vaskeresztet, s életre szóló tapasztalatokat szerzett. Az összeomlás kétségbeejtő napjaiban tért haza, miután már halálhírért költöttek. Megszervezte Balasagymartat védelmét, s fegyveresen verték el onnan a városra támadó cseh erőket.

A Tanácsköztársasággal mind ő, mind a család, élesen szemben állt. Náluk rejtőzködött Tormay Cecil. A nemzeti zászló és a Himnusz kérdésében a direktóriummal is összekülönbözött. Letartóztatták, a vádbiztos agyon akarta lövetni, s csupán hajszálom múlt, hogy megmenekült.

A diktatúra leverése után, már 1919 őszén, Nógrád-Hont megyék kormánybiztosa, majd főispánja lesz. Később Esztergom-Komárom, majd Győr-Moson-Pozsony megyék vezetője. 1932-ben Horthy javaslatára Budapest főpolgármestere székébe kerül. Nem értett egyet Gömbös totalitárius törekvéseivel, ezért 1934 nyarán megvált hivatalától. Ezután 11 évig az OTI elnöki tisztségét töltötte be. Megismerkedett az ország gazdasági és szociális problémáival, az ipar helyzetével, számos szakszervezeti és munkásvezetővel. Kezdeményezője volt több intézkedésnek, amellyel enyhíteni kívántak a feszítő szociális és társadalmi problémákon. 1942-ben Horthy királyi tanácsossá nevezte ki.

De mindenekelőtt politikus, hírlapító, aktív közéleti személyiség volt. Nézeteit tekintve a keresztényszocialistákhoz sorolnám. A harmincas évek végétől mind határozottabban ismerte fel, hogy a Hitler vezette náci Németország a háború felé tart, s ez a dinamikus ország a tőlük nyelvben, világnézetben és életfelfogásban olyannyira távol álló magyarság számára halálos veszélyt jelent.

Jól látta, hogy az ország előtt a lét és nemlét kérdése merül fel. „Betagolódásunk a hitleri Európába nemzeti létünk végét jelentené” – írja az egyik hírlapi cikkében. Aztán itt vannak a fiók Hitlerek. A magyar nyilasok, hungaristák és csodaszarvasvároúk. Akik készek lennének az országot beszántani az „európai élettérbe”, akik a „tekintélyelv” alapján egy „Führert” akarnak az ország élére állítani. És ez csakis Szálasi lehet.

A fenyegető veszéllyel szemben a magyarság belső kohézióját kívánja szembe-segezni. A magyar öncélúságot, a magyar szupremációt hirdeti. A végeletekig vitt magyar nacionalizmus híve, de ugyanakkor kigúnyolja a nyilasok, németek faji szemléletét. Az osztály-hovatartozástól független „magyar vérségi gondolatot” a „törzsökös ideált”, az eszményi emelt magyarság nimbuszát kívánta szembe-segezni az árjásító nézetekkel. Nacionalizmusa tehát önvédelmi, életfenntartó jellegű. Vezetője volt az ún. „Törzsökös Magyarok Egyesülete”-nek is.

A harmincas évektől antifasiszta cikkek sokaságát írta az Esti Kurir, Mai Nap és a Magyar Nemzet c. lapokba. Hosszú éveken át meleg barátság fűzte Pethő Sándorhoz a Magyar Nemzet főszerkesztőjéhez, akinek halála után a lap ún. „Szellemi Honvédelem” c. rovatát vezette. E rangos lapban sziporkázó cikkeinek egész sorát jelentette meg. Írásaival gyakran foglalkozott a Londonból sugárzó Petőfi rádió is. 1943 márciusában Szekfű Gyula őt és Andorka Rudolfot a Magyar Nemzet főmunkatársának javasolta.

Tekintettel az ország külpolitikai érdekeire Hitlerről, Németországról, mindenkor visszafogottan szólt. A port inkább a nyilasokon verte el, amolyan „fiamnak mondom, menyem is értsen belőle” módon fejezve ki szándékát.

Támadja a „koreszméket”, mely „odaadja magát, jelenét és jövőjét egy olyan Európának, melyben saját sorsát többé nem intézheti”. Kimutatta, hogy a „nagy egység”, az európaizálódás, a „kontinentális távlatok” szólamai valójában a náci élettérbe való beilleszkedést, a függetlenség feladását jelentenék. „A magyarság nem lehet kísérleti tárgya idegen lelki teoretikusoknak” – írta a nemzeti szocialisták szándékairól.

Hadakozik a nyilasokkal, Málnási Metzlerrel, Bakyyval, Meizler-Maróthyval, bizonyos „Húszökrű” és „Tagló” név mögé rejtőzködő zugfirkászokkal. Gúnyolja zagyva nézeteiket; azt, hogy a magyarságot ő, ún. „fajtartományba” kívánják besorolni. A nyilas párt tagjait „politikai kalandoroknak, haszonlesőknek” nevezi.

Szálásról nem kevesebbet írt, minthogy elmebeteg, paranoiás, akinek „megállapításai és megnyilatkozásai zavarosak, patológikusak”. Túlméretezett önbizalom dühöng benne, miszticizmus és „ködfolyós szavak” veszik körül. Képességei nemhogy egy nemzet, de egy párt vezetésére sem elegendőek. Szálasi nevét le sem írja, csak a „Vezérő Akarat”-ról szól, aki érthetetlen, összevissza, zagyva nyelven beszél. Váteszi szavak következnek: Ha Szálasi kerülne a hatalomra, az országot „egy tört lelkű férfi vezetné korlátlan akarattal, az örület korlátlan határai között, a pusztulásba, a megsemmisülésbe”.

Ezekért a szavakért később drága árat fizetett! De közben is támadások érik. Névtelen leveleket, telefonokat kap. A nyilasok megfenyegetik, hogy ha hatalomra jutnak, fel fogják kötni. Sajtójuk gúnyolódva ír a „törzsökös” eszmefuttatásairól. Lejáratni kívánván személyét oda sorolták őt a marxisták közé. «Ha azt mondom „magyar” – „zsidóbérenc, népfront, marxista” ordítják felém és mondják, hogy nekik hungarizmus kell, gyepük és földek, foszlányokra tépett Magyarország» – írta 1942. III. 29-én.

Pedig a marxistákhoz semmi köze nem volt. Más kérdés az, hogy az ún. nemzetvezető osztályok, a középártegek tétlenségét, tunyaságát, Hitler előtti behódolását látva Huszár szövetségeseket keresett. A dolgozó osztályokról írott cikkei tanúsítják, hogy 1941 végén már bennük látta azt az erőt, amelyre támaszkodni lehet. Amikor az összefogás gondolata jegyében a kommunisták kezdeményezésére sor került a népfreontos függetlenségi mozgalom első szárnypróbálgatásaira, Huszár Aladár helyeselte annak programját. Elfogadta és támogatta a munkásság képviselőiből, a hazafias értelmiségiekből és minden más Hitler-ellenes erőből létrehozandó tömörülés szükségességét. Törekvésük mindenekelőtt arra irányult, hogy a kétkezi osztályok felé kiszélesítsék mozgalmuk társadalmi bázisát, mert jól látták, hogy csakis a népre támaszkodva, a nemzeti összefogást megvalósítva szállhatnak szembe a náci veszedelemmel.

1941 őszén a KMP Központi Bizottsága határozatot hozott, amelyben az első helyen az ország szabadságának és függetlenségének megvédése, „a német imperializ-

mus igája alól” történő felszabadítása szerepelt. Ez a szeptember 1-i határozat a szövetségi politikában is fontos lépést jelentett. „A kommunista pártnak . . . együtt kell működnie mindazon néposztályokkal és körökkel, amelyek szintén felismerték az okot, a veszélyeket, amelyeket a német fennhatóság és a háború folytatása a magyar nemzet számára jelent, és mindazokkal, amelyek hajlandók a fenti célok megvalósítása érdekében harcolni.” – hangzott a KMP KB állásfoglalása.

És ez nem múló taktika, hanem a párt hosszú időre szóló stratégiai vonala volt.

Egész sor Huszár Aladár-írást ismerünk, amelyekben világosan és félreérthetetlenül elkötelezte magát a szabadság és függetlenség eszméje mellett. „A magyar jövőnek elengedhetetlen bázisa a magyar függetlenség, szabadság és önállóság” – írja röviddel a háborúba lépésünk után. Egy másik írásában tolla szinte szárnyalni kezd. „Ez a föld nekünk nem élettér, hanem édes egy mindenünk, szerelmetes hazánk”. A nemes eszméket lekicsinylő nyilasoknak büszkén veti oda: „mi még hiszünk olyan elavult ócskaságokban, mint a népek függetlensége és szabadsága, s az ember méltósága és jogai.”

Üdvözölte a Népszava 1941-es karácsonyi számát. Az ott kifejtett nézetekkel egyetértett. Aláírta a függetlenségi mozgalom legális szerve, a Magyar Történelmi Emlékbizottság programját, s részt vállalt a szervezet munkájából.

Az 1941 őszen, 1942 tavaszán kibontakozó tömegmozgalomnak, a sorjában megtartott kulturális megmozdulások már a közös harc, a népfrontos összefogás jegyében fogantak.

Hozzájárult, hogy a „Szabadság költői” c. sorozat keretében a pesti Vigadóban tartott Petőfi-estet a „Törzsökös Magyarok Egyesülete” – mint fedező szerv – védnöksége alatt rendezték meg. Mikor híre jött, hogy az 1942. február 6. és 8. -ra tervezett József Attila-estet a nyilasok meg akarják zavarni, Huszár felvonultatta oda a formaruhás Turáni vadászokat, akik biztosították az est rendjét és nyugalma. (Csak egyetlen megjegyzés. A „Turáni Vadászok Egyesülete” elnöki tisztségét az 1944 őszen kivégzett Kiss János altábornagy töltötte be.)

A példa jól érzékelteti, hogy a „mi ne legyünk német gyarmat” jegyében hogy jött létre ez a kis népfront, hogy találtak egymásra a szocialista, kommunista és liberális elemek.

1942. január közepén barátai a Centrál kávéházban találkozót szerveztek Huszár és Schönherz Zoltán között. „Engem egy világ választott el Önöktől” – mondotta a KMP titkárának, majd kifejtette, hogy mi készítette arra, hogy most mégis a baloldallal való összefogás lehetőségét keresse.

Emberi nagysága most mutatkozott meg, amikor túlnézett és átlépett osztálya önös érdekein. A fő veszélynek Hitlert tartotta, s tudta, hogy ellenébe csakis a baloldalra, a kommunistákra, horribile dictu – a Szovjetunióra támaszkodhat. De ezek győzelme majd végleg lesöpri azt a világot, amelyet ő képvisel. Tevékenykedjen az önnön osztálya pusztulásáért, egy nagyobb, egy magasabb cél érdekében? Íme a klasszikus ellentmondás, amelynek kifejtése már egy drámaíró tollára való. „Ha az emberiség és magyarság legnagyobb veszedelmének Hitlert tartom, akkor meg kell barátkoznom a gondolattal, hogy végső soron a kommunizmusban kell tovább élnie hazánknak” – mondta Schönherznek.

A beszélgetés végén úgy váltak el, mint barátok, szövetségesek és harcostársak.

Az 1942-es nagy letartóztatási hullám július 6-án Schönherz Zoltánt is elérte. Őt, s még 6 társát, a függetlenségi mozgalom szervezésének, ún. „hűtlenség” elkövetésének vádjával állították a vezérkari főnök különbírósa elé. Váraljai Boda Imre százados, a vád képviselője, ugyancsak megdőbbsen, amikor a védelem Schönherz vét-

lenségét bizonyítandó, Baráti Huszár Aladár, Andorka Rudolf tábornok, Szekfű Gyula akadémikus, Bajesy-Zsilinszky Endre, Szakasits Árpád és mások megidézését kérte.

A tanúk meghallgatásakor elsőnek Huszárt szólították. Noha a kommunistáktól elhatárolta magát, már az is a vádlottak segítségét szolgálta, hogy a magyar főrendiház egyik tagja vállalta azokat az eszméket, amelyeket ők is hirdettek. A nemzet ellen elkövetett hűtlenség vádja így lelepleződött, teljességgel tarthatatlanná vált.

Arra a kérdésre, hogy a kommunistákat hazafiaknak tartja-e, Huszár így válaszolt:

– Nekem semmi okom és alapom nincs arra, hogy a vádlottak hazafiságát kétségbe vonjam.

Schönherz megmentése sajnos nem sikerült. Szombathelyi Ferenc vezérezredes 1942. szeptember végén halálos ítéletét megerősítette, s október 9-én kivégeztette.

Huszár 1942. decemberében harmincadmagával aláírta Bajesy-Zsilinszky memorandumát, ezzel is tiltakozva a zsidók üldözése, a munkaszolgálatosok embertelen helyzete és az újvidéki vérengzés miatt. Előkészítette, hogy Horthy fogadja Peyer Károlyt, a Szaktanács elnökét.

A család címere lovon vágatód, karddal hátrafelé suhintó huszárt ábrázolt. Ilyen hadakozó ember volt ő is. Összecsap a nyilasokkal, majd a Vitézi Székkal, ahol méltatlannak találják politikai magatartását. De ő erre csak még lazábbra engedi a gyeplőt.

Alig múlik el a sztálingrádi csata, amikor – 1943. II. 28-án – így összegezi helyzetelemzését: „Minden gondolkodó ember érzi és tudja, hogy sorsfordulathoz érkeztiünk.”

A Szovjetunió belső viszonyait bíráló megállapításai helyére a Vörös Hadsereg teljesítményeinek, kitartásának tárgyilagos értékelése lép. Megállapítja, hogy a németek ellenfelei közül „az orosz állta meg eddig legjobban a helyét.” Rájön, hogy ennek oka a társadalmi berendezkedésben keresendő.

A német megszállás után 4 nappal állásából felmentik. Neve valószínűleg már ott volt azon a listán, amelyet, Huber bécsi Gestapo-főnök hozott magával a letartóztatandó személyekről. Hogy nem az elsők között keresték, annak csak egy oka lehet. Tudhatták, hogy ettől a méltóságára oly büszke embertől mi sem idegenebb, mint-hogy valahol föld alatt bújkáljon. De a haladékok csak két hétre szólt.

Lánya, Huszár Mária: Apám el volt már készülve, hogy lefognák. Akkor is itt laktunk a Bródy Sándor utca 10-ben. Éppen légiriadó volt, amikor a németek jöttek. Úgyhogy velünk együtt ők is levonultak a pincébe. Házkutatás volt, iratokat kerestek, de nem találtak. Apám azokat már biztonságba helyezte.

A felesége naplójában ez áll: „Április 1-én csengettek be a németek. Aladárt keresték, azt mondták, hogy információkat akarnak tőle. Lenne szíves hétfőn otthon lenni, akkor jönnek újra. Hétfőn, április 3-án, 8 óra körül, csakugyan beállítottak. Felvették az adatait, átkutatták a lakást. Utasították, hogy csomagoljon fehérneműt, élelmet 3 napra.”

Először a Svábhegyre vitték, a Gestapohoz. Hozzá tartozói itt még kétszer beszélhetek vele. Később a Fő utcai Pestvidéki fogházba szállították, kitéve Lemke SS főfoglár mindennapi önkényeskedésének.

Október 9-én kormány szintű megegyezés történt, hogy a németek visszaadják azt a 6 politikai személyiséget, felsőházi és képviselőházi tagokat, akiket az idő tájt a Pestvidéki fogházban őriztek. A lista Baranyai Lipót, Laky Dezső, Bajesy-Zsilinszky Endre, Huszár Aladár, Makai János, Nagy Ferenc és ifjú Tildy Zoltán nevét tartal-

mazta. Október 10-én a felsoroltakat valóban mind visszaadták, kivéve Huszár Aladárt. Jellemző a németek álnokságára, hogy az átadottak félték szabadlábra helyezésiüktől, s azt kérték, hogy a magyar hatóságok – mintegy biztosítva védelmüket – továbbra is tartsák őket őrizetben.

Huszár felesége, született Szilassy Mária, október derekán élelmet és tiszta ruhát akart beadni részére, de ott a porkoláb közölte vele, hogy az őrizetes személyt Németországba szállították. Egyidejűleg átadták azt a kis motyót, amit Huszár Aladár visszahagyott családjának. A hozzátartozók eleinte nem értették, hogy mi is lehetett az indoka ennek a tettnek. A szándéokra később mégis fény derült. A szolgáló neki látott, hogy tisztára mossa az Orion hőpalackot, amelyben kávé küldtek be a börtönbe. Szécsavarta a termoszt, az üveg és a fémköpeny között egy cédula lapult, rajta a felírás: Elvisznek!

Ez már az utolsó üzenet volt. A magyar törvények sárba tiprásával, a bírói és ügyészi eljárás teljes mellőzésével, a politikai foglyok egy csoportjával Dachaubba szállították. Nem Mauthausenben volt tehát, mint ahogy azt az Életrajzi lexikon állítja. Ezért is nem találtam én a nyomát a volt mauthauseni politikai foglyok visszaemlékezéseiben.

A Münchentől 15 km-re fekvő Dachau városcában hozták létre a nácik az első ún. „minta” koncentrációs tábort. A későbbiekben már az szolgált példaként a megsemmisítő ipar számára. A táborban fennállása alatt kb. 250 000 ember fordult meg. A nehéz munka, az embertelen bánásmód, az egészségtelen éghajlat és a tudatos gyilkosságok következtében a foglyok közül mintegy 70 000 fő halt meg.

November 12–15 között ide szállították a magyar börtönök, táborok politikai fogjait, mintegy 3000–4000 főt. Ezek között lehetett Huszár Aladár is. A Náciizmus Üldözöttei Bizottsága becslése szerint a háború időtartama alatt kb. 40 000–50 000 magyar fordult meg Dachauban és melléktáboraiiban, akik közül mintegy 6000 fő pusztult el ott.

Dachau alapításától kezdve elsődlegesen politikai foglyokat fogadott, s így az őrzés, a bánásmód az ellenségnek kijáró módon különösen kemény és szigorú volt. A halálfejes hóhérlégényeknek bizonyára nem volt könnyű dolguk, amikor azt a gerinces, az emberségére és magyarságára oly büszke urat megpróbálták betörni a megaláztatott és megsemmisített, a számmal jelölt semmik és senkik névtelen tömegébe. A nyilasokkal hadakozva két éve még büszkén vetette oda a Pesti Újságnak: „Engem nem tudnak sem megfélemlíteni, sem terrorizálni, nekem sem zöld gúnyájuk, sem handabandázásuk nem imponál.”

A poklok bugyrában, Dachauban, őt is megtörik, mint ahogyan mindenkit megtörek. Csak elképzelésünk lehet, hogy mit érezhetett, mikor mellén a politikai foglyok vörösposztós háromszögével „vigyázz” állásban az útpadkára kellett állnia, míg egy egy kölyökképző SS legény elhaladt mellette. Mit gondolhatott, mikor először csapott le rá a vezényszó: Mütze ab – sapkát le, s ő kezébe kapott sapkával ott állt megsemmisítetten rabtartói előtt. A német alaposság bizonyára vele sem tett kivételt, s a veszedelmes politikai foglyokhoz hasonlóan az ő személyi kartonján is ott lehetett a rejtélyes jelzés. „Rf! Wu!” Reichsfeind! Wiederkehr unerwünscht! A Birodalom ellensége! Visszatérésére nem kívánatos.

De ezek csak feltevések. A pusztán tény az, hogy a Pestvidékből történt elhurcolása után már egyetlen sor, egyetlen szó nem érkezett róla. Az első hírt Szegedy Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának ugyancsak Dachaubba hurcolt vezetője hozta felőle. Elmondta, hogy Huszár Aladár 1945. február elején flekktífuszban elhunyt. A szövetséges hatalmak adminisztrációjától később hivatalos

írás is érkezett, megerősítve a halál tényét. Közltek a pontos dátumot. E szerint Huszár sorsa 1945. február 5-én ért véget.

Huszár Aladár tevékenységét méltatva Szekfü Gyula történész 1943-ban azt írta róla: „Ritka és megbecsülendő tagja osztályának, – ritka jelenség korunkban.” Az egyik forrás szerint pedig Schönherz, amikor a jövőt latolgatták, azt mondta: „a munkásosztály hálás lesz azoknak, akik a legnehezebb időben szövetségesei voltak.”

Így hát ez az írás, egy hajdan volt személy felidézése, egyben törlesztés is, a múlt emlékezzettel szemben.

A két Huszár, a nagybácsi és az unokaöcs, embert és jellemet próbáló történelmi időben bizonyította, hogy osztálykorlátokon, egyéni érdekeiken önnön múltjukon túllépve azonosulni tudtak a nép, a nemzet egyetemével. Felismerték, hogy korunkban hatalmas történelmi erők munkálkodnak, s látták annak folyásirányát is. És ők nem-hogy elébe szegültek volna, de megpróbálták annak útját egyengetni. Nem közülnik valók voltak, de együtt jöttek velünk. Mivel ők a túlsó partról indultak, útjuk hosszabb volt, megpróbáltatásaik terhesebbek voltak, s a tragédiákat is mélyebben élték át.

Sorsuk számomra a tekintetben is tanulságos, hogy az az eszme, amely a fasizmus ellenében a legkülönbözőbb erők összefogását hirdette meg, igaz, valós és történelmileg megvalósítható volt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

A családra: Kempellen Béla. Magyar nemesi családok. Grill kiadó. V. 148. o., Borovszky Samu. Magyarország várnegyői és városai. Hont megye. 434. o.

Huszár Károlyra: Leánya Nagy Egonné sz. Huszár Melinda szíves közlései édesapjára, a családra.

Életrajzi adatai a Magyar Antifasiszták, Ellenállók Szövetségében. Levéltári adat: Hadtörténelmi Levéltár: Partizán gyűjtemény. M/237, 283 és HM. eln. 1945—44 793 és 42 829., Kis Újság 1945. jún. 17., 1946. máj. 7., Nyilatkozatok, igazolások tevékenységéről. A szerző gyűjteményében 1. Márthon István alez.-től 1945. ápr. 2. és 20. 2. 1945. május 25-ről jegyzőkönyv. A levonték elhurcolásának megakadályozása. 3. A falu 12 lakosa igazolja ellenállási tevékenységét — 1945. máj 25. 4. Az előjáróság hat tagja igazolja a szovjet hadsereggel való kapcsolatait. 1945. máj. 25. 5. Ugyanazon dátummal Gaál Árpád az MKP helyi titkára igazolása Huszár ellenállási tevékenységéről, küldött igazolvány (Nógrád megyei delegátusként) a Partizán Szövetség 1948. február 28-ig országos közgyűlésére., Fodor Károly szds. 1945-ös feljegyzései. BM Irattára., Visszaemlékezések: Csuhány Endre, Törő József és a vámosmikolai Gödöllei László, Mezei József, Tóth Lajos, Sinkó Péter visszaemlékezései, adatközlései. Könyv: Gazsi József. Fények a Bőrszőnyben. Zrínyi — Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1976.

Huszár Aladár: Magyar Életrajzi lexikon. I. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981., Budapesti lexikon. Akadémiai kiadó. Budapest, 1973. A Turáni Vadászok évkönyvei. 1941., 1942., 1944., Huszár Aladár. Gondolatok a világháború alatt. Rege könyvkiadó. Budapest. 1943., Leánya — Huszár Mária — adatközlései édesapjára, a családra, s a felesége által készített életrajzi összeállítás., Kálmán (Klein) Zoltán visszaemlékezése a vígadói esetekre., Források Budapest történetéhez. III. Fővárosi Levéltár. 1972., A Magyar Nemzet repertárium. 1938—1939. Petőfi Irodalmi Múzeum 1980., Vadász Ferenc. Tenyérnyi ég. Kossuth Könyvkiadó 1970., Máté György—Vida Ferenc. Hűség és hűtlenség. Kossuth Könyvkiadó, 1979., Pintér István. Magyar antifasizmus és ellenállás. Kossuth Könyvkiadó. 1975., Andorka Rudolf. A madridi követségtől Mauthausenig. Kossuth Könyvkiadó. 1978., Beránné Nemes Éva—Hollós Ervin. Megfigyelés alatt... Akadémiai Kiadó, 1977., Hollós Ervin. Rendőrség, csendőrség, VKF/2. Kossuth Könyvkiadó 1971. 363. o.

József Gazsi

*Inhaltliche Zusammenfassung
Die beiden Huszár*

Die Familie Huszár ist eine der uralten ungarischen Adelsfamilien. Ihre Grundbesitze lagen in den ehemals Komitat Baras, Hont und Nógrád. Im Jahre 1944 hatten sie noch Felder von 7000 Joche.

Zwei Mitglieder der Aristokratenfamilie, Károly und Aladár, hatten sich zur Zeit des zweiten Weltkrieges den deutschen und ungarischen Faschisten entgegengestellt, die progressiven Kräfte unterstützt, waren für die Freiheit und Unabhängigkeit des Landes eingetreten. Károly Huszár nahm an dem Widerstand teil, seinen Onkel haben die Deutschen gefangen genommen und ins Konzentrationslager geschleppt.

Die Biographie erschliesst den Lebenslauf der beiden letzten männlichen Mitglieder der Familie Huszár, hervorhebend ihre in der antifaschistischen Bewegung gespielte Rolle.

Während des Krieges unterstützte und half Károly Huszár den Verfolgten des Faschismus. Er verhinderte, dass die jungen Leute nach Westen gebracht werden. Im Dezember 1944 hat er sich mit 14 Leuten an die örtlichen Partisanen geschlossen. Der Roten Armee hat er mit wichtigen Erkundungsangaben geholfen. Er nahm auch an der Rettung der in Gefangenschaft geratenen sowjetischen Soldaten teil. Nach der Befreiung wurde er Mitglied der Kommunistischen Partei. Zur Zeit des Personalkultes trafen ihn Retorsionen. Im Jahre 1956 hat er sich menschlich, politisch anständig benommen. 1971 hat er für seine Widerstandsverdienste eine Regierungsauszeichnung bekommen, und ist zum Mitglied des Partisanenbundes geworden. Er ist am 15-ten November jenes Jahres gestorben. Er war der letzte männliche Mitglied der Familie.

Aladár Huszár: er stand der Räterepublik gegenüber, dann diente er in wichtigen Positionen dem Horthy-Regime. 1932 wurde er Hauptbürgermeister von Budapest, später Landesvorsitzende der Sozialversicherung. In seinen Zeitungsartikeln greift er mit beissendem Hohn die Nazis, die ungarischen Pfeilkreuzler an. Er unterstützt die Volksfrontbestrebungen der Kommunisten, er tritt für die Ideen der Freiheit und Unabhängigkeit ein. Im Jahre 1942 spricht er als Verteidigerzeuge für den Sekretär der KMP, für den angeklagten Zoltán Schönherz. Nach der deutschen Okkupation hat ihn die Gestapo gefangen genommen und nach Dachau deportiert, wo er am 5-ten Februar 1945 gestorben ist.

Beide haben sie die Interessen ihrer Klasse übertreten, haben den Befehl der Geschichte erkannt, und haben sie den gegen den Faschismus kämpfenden Kräften aktiv geholfen.

Mastodon arvernensis [CROIZET et JOBERT 1828] előfordulása Szátok községben

Hir János

1959-ben a Nógrád Megyei Múzeumok Természettudományi Gyűjteményébe bekerült egy mastodon-fog, amely Szátok községben kutatás alkalmával került elő.

Ma már kideríthetetlen és rejtélyes okok miatt a leletet teljességgel félreismerték és „*Elephas trogontherii*” néven vezették be a leltárkönyvbe. (Ugyanez a fajnév olvasható a kartonon és a cédulán is, ami kizárja az esetleges cserét. A két faj egyébként összetéveszthetetlenül különbözik.)

Az *M. arvernensis* a gumósfogú őselefántok (*Mastodontidae*) bunodont-tetralophodont fejlődési vonalába tartozik, amely a miocén *Gomphotherium angustidens*-ből kiindulva fokozatos és egyenesági leszármazással alakult az alsó pliocénban megjelenő *Tetralophodon longirostris*sá, melynek továbbfejlődése révén alakult ki a *Mastodon arvernensis* faj (OSBORN H., 1936, TOBIEN H., 1978, KRETZOI M., 1983). Ebben a folyamatban a főbb evolúciós trendek az alábbiak voltak.

1. A felső agyarak fokozatos megnövekedése. Az *M. arvernensis* kifejlett példányain ez akár a 4 m-es hosszúságot is elérhette (3. ábra).
2. Az alsó agyarak redukcója. A *M. arvernensis* esetében ezek már teljesen elcsökevényesedtek.
3. A zápfogak közül az M1–M2-n 4,4 és fél, az M3-on 5 és fél, 6 és fél gumópár alakult ki. Az *M. arvernensis* fogain a gumók alternáltan helyezkednek el. (Ez utóbbi tényt az irodalomban mindenütt fontos határozóbóltyegnek tekintik.)
4. A fókúpok mellett a mellékúpok is multiplikálódnak.

A szátoki fogkorona jobb alsó M 1, melyet 4 gumópár alkot (1. ábra). A közöttük lévő haránt irányú sulcusokban kevés cementlerakódás található. Rágás által előidézett kopásnak nyoma sincs, ellenben a talonid sérült: a 3. gumópár linguális kúpja és a fog proximális pereme letört. A fog felszíne érdes, sima zománcréteg csak helyenként képződött.

Az M 1 az őslénytani leletanyagban meglehetősen ritka. Ennek oka: hogy az egyedfejlődés subadult fázisában kilökődött, az állatok életük jelentősebb hányadában az M 2-n és az M 3-on rágta. Ezért a leletek túlnyomó többségénél ez utóbbi fogakkal találkozunk. A ritkaság következménye, hogy a tanulmányozott szakirodalom alig foglalkozik az M 1-ekkel és nem is foglal állást az M 1 alapján történő fajmeghatározás kérdésében. Így nem marad más lehetőség, mint a fent említett általános evolúciós irányokat próbáljuk leletünk esetére konkretizálni. Összehasonlításhoz a Magyarországon eddig előkerült két másik M 1 nyújt lehetőséget. Közülük az egyik, a Bérbaltaváron előkerült *Tetralophodon longirostris*-fog ma már csak fényképen

tanulmányozható (SCHLESINGER G., 1922, taf. VIII, fig. 9.). A másik, a rákoskeresztúri *M. arvernensis* M 1 a Földtani Intézet ősgérces-gyűjteményében megtalálható (MÁFI ob. 517.), de fényképét SCHLESINGER G. (1922) is közli (Taf. XI, fig. 5.).

Az *M. arvernensis* tipikus bélyegeit a pestlőrinci fog mutatja egyértelműen (2. ábra c). A főkúpok erősen alternáltak, az 1. és 2. szegmentum közötti harántirányú sulcust a protoconid hátulsó járulékos kúpjai jelentős mértékben kitöltik. A 2. és 3. szegment között hasonlóképpen fejlettek a Hypoconid mellékkúpjai. A sulcus median legfőljebb zezgugos vonallal lenne kijelölhető.

A szátoki fogon (2. ábra b) a főkúpok alternáltsága még kezdetleges, a protoconid és az hypoconid hátulsó mellékkúpjai fejletlenebbek. A sulcus median még egyenes vonalként választja el a fog labiális és linguális felét. A mellékkúpok fejletlensége még fokozottabban szembetűnő a bérbaltavári fogon.

Mindezek megfontolásával leletünket a *Mastodon arvernensis* (CROIZ. et JOB.) faj korai formájaként határozhatjuk meg azzal a megjegyzéssel, hogy a *T. longirostris* és a *M. arvernensis* fajok M 1 alapján történő egzakt elválasztása még nem lezárt kérdés. Csak nagyobb számú leletanyag birtokában lehetne eldönteni teljes biztonsággal.

Az *M. arvernensis* a pliocén végének jellemző ormányosa volt. Az irodalomban helyenként előforduló szinonimái:

- Anancus intermedius (EICHWALD 1831)
- Mastodon brevirostre (GERVAIS et DE SERRES 1846)
- Anancus macropus (AYMARD 1855)
- Mastodon dissimilis (JOURDAN 1858)
- Anancus a. progressor (KHOMENKO 1912)
- Anancus minutoarvernensis (KLAHN 1922)
- Anancus gigantoarvernensis (KLAHN 1922)
- Anancus falconeri (OSBORN 1926)

Már a múlt században a levantei emelet vezérkövületének tekintették (SUESS E., 1863). Európában a mastodonok legtovább élő képviselője volt. Utolsó populációi még a pleisztocén legelején is éltek az őket leváltó modern lemezsfogú elephantidák (*E. meridionalis*) társaságában. Hazai gerinces faunalelőhelyeink közül Aszód (VÖRÖS I., 1985) és Kisláng (JÁNOSSY D., 1979) bizonyítja ezt az együttélést, mely döntő jelentőségű a pliocén pleisztocén határ megvonásánál is.

A faj megjelenése és kihalása egyaránt kontinentális méretű klímaváltozáshoz kötött. Léte során egy sajátos állattársaság és egy jellemző környezet szerves része volt. Ezért – ha vázlatosan is de, – szólni kell ezekről az összefüggésekről.

Európában kb. 5 millió évvel ezelőtt egy száraz félsivatagi éghajlatot fokozatosan felváltotta egy csapadékosabb klíma amely beerdősülést és az addig uralkodó „pikermi-baltavári típusú” faunák helyébe a „Rousillon típusú” állattársaságok elterjedését eredményezte. A névadó lelőhely D-Franciaországban található (itt került elő az *M. arvernensis* típuspéldánya is), de ez a faunatípus Angliától K-Európaig számos lelőhelyről ismeretes és mindenütt hasonló jellegekkel. A Kárpát-medencében leg gazdagabb lelőhelyei Csarnóta, Esztramos I., 17., valamint Ajnácskő (Hajnacka) és Barót-Köpec (Baraolt).

Ezen állattársaságokat olyan fajok alkotják, melyeknek ma is élő leszármazottait a D- és K-Ázisa szubtrópusi monszumerdeiben találjuk meg. Nagyemlősei közül ilyen a panda rokonságába tartozó *Paraliurus*, valamint indiai rupid szarvasok és hátsó-indiai kapcsolattú viverridák. Kisemlős faunájában tropikus nagydenevéreket

(Megaderma), cickányokat (Peténia, Episoriculus), repülómókuskokat (Pliopetaurista) és peléket (Dryomimus) találunk gazdag egér együttes (Micromys, Apodemus, Rhagapodemus) társaságában JÁNOSSY D. (1979), KRETZOI M. (1962), KRETZOI M.–PÉCSI M. (1982), KRETZOI M. (1983).

A Ruscinium tehát a harmadidőszak végén még egyszer és utoljára visszahozta Európába a szubtrópusi erdőket. Az *M. arvernensis* csordái ezekben az erdőkben éltek. A negyedidőszak elején bekövetkező újabb kontinentalizálódáshoz a faj nem volt képes alkalmazkodni, kihalt.

A szátoki lelet földtörténeti jelentősége, hogy bizonyíték a Cserhát bizonytalan korú kavicstakarójának rétegtani elhelyezésében. Ezt a képződményt már NOSZKY J. (1940) és LÁNG S. (1967) is – konvencionális alapon – az aszódi felsőpliocén mastodonos kavicsszinttel párhuzamosította, de koncepciójuknak mind ez ideig nem volt őslénytani bizonyítéka. A kavicsösszletet É–D-i irányú vízfolyások halmozták föl, melyek a Vepor- és az Osztrovszky-hegységből kiindulva keresztülfolytak a Cserháton és annak D-i előterében építették hordalékkúpjaikat. Nem véletlen, hogy ez utóbbi térségben az *M. arvernensis* maradványai gyakoriak (4. ábra).

JEGYZETEK

FEJFAR O. (1964): The Lower Villafranchian Vertebrates from Hajnačka near Filákovo in Southern Slovakia. — Rozprawy Ustredneho ustavu geologickeho, Praha, Svaz. 30.

JÁMBOR Á.—MOLDVAY L.—RÓNAI A. (1966): Magyarazó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatahoz L–34–II., Budapest. — Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest, p. 154–155.

JÁNOSSY D. (1979): A magyarországi pleisztocén tagolása gerinces faunák alapján. — Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 1–206.

KRETZOI M. (1962): A csarnóti fauna és faunasztint. — MÁFI Évi Jelentése 1950-ről, p. 297–343.

KRETZOI M. (1983): Kontinentstörténet és biosztratigráfia a felső harmadkor és a negyedidőszak folyamán a Kárpát-medencében és korrelációi. — Földrajzi Közlemények, 31. (107.) köt., 3–4. szám, p. 230–240.

KRETZOI M.—PÉCSI M. (1982): A Pannoniai-medence pliocén és pleisztocén időszakának tagolása. — Földrajzi Közlemények, 30. (106.) köt., 4. sz., p. 300–326.

LÁNG S. (1967): A Cserhát természeti földrajza. — Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 189–190.

MOTTL M. (1939): A gödöllői vasúti bevágás középső pliocénkori emlősfauája. — Földtani Intézet Évkönyve, 32. köt. 3. füz., p. 257–350.

NOSZKY J. (1940): A Cserhát-hegység földtani viszonyai. — Földtani Intézet kiadása, Budapest, p. 125.

OSBORN H. F. (1936): Proboscidea. — Washington, p. 1–802.

PÉCSI M. (1959): A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalkatana. — Akadémiai Kiadó, Budapest, p. 1–345.

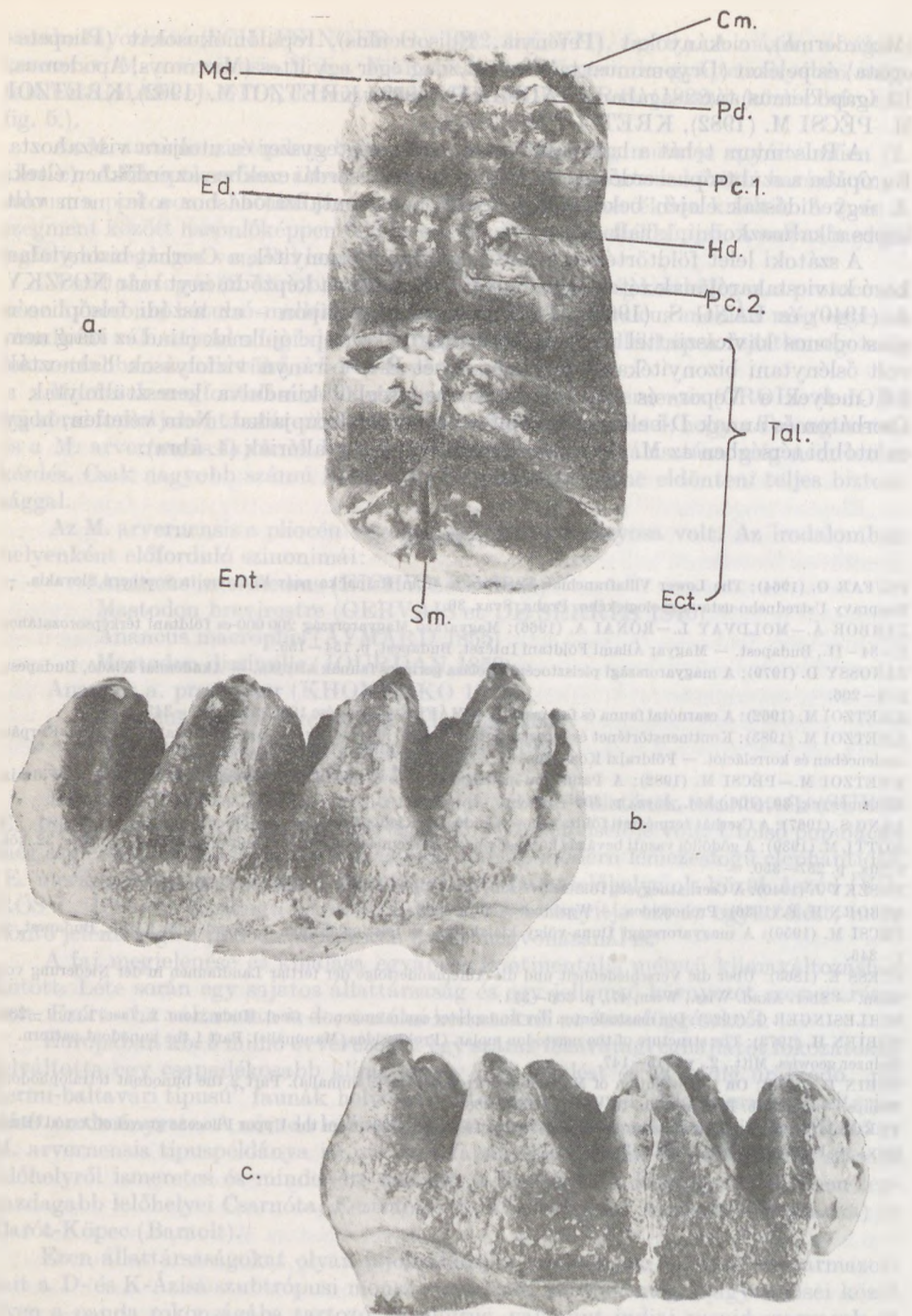
SUESS E. (1863): Über die Verschiedenheit und die Aufeinanderfolge der tertiär Landfaunen in der Niederung von Wien. — Sber. Akad. Wiss., Wien, 47., p. 306–311.

SCHLESINGER G. (1922): Die mastodonten der Budapesti sammlungen. — Geol. Hung., tom. 2., fasc. 1., p. 1–284.

TOBIEN H. (1973): The structure of the mastodon molar. (Proboscidea, Mammalia). Part 1 the bunodont pattern. — Mainzer geowiss. Mitt., 2., p. 115–147.

TOBIN H. (1978): On the evolution of Mastodonts (Proboscidea, Mammalia). Part 2 the bunodont tetralophodont Groups. — Geol. Jb. Hessen, 106., 13. abb., p. 159–208.

VOROS I. (1985): Archidiskodon gromovi Alekseeva at Garrutt, 1965 from the Upper Pliocene gravel of Aszód (Hungary). — Fragmenta Min. et Pal. 12., p. 34–49.

a

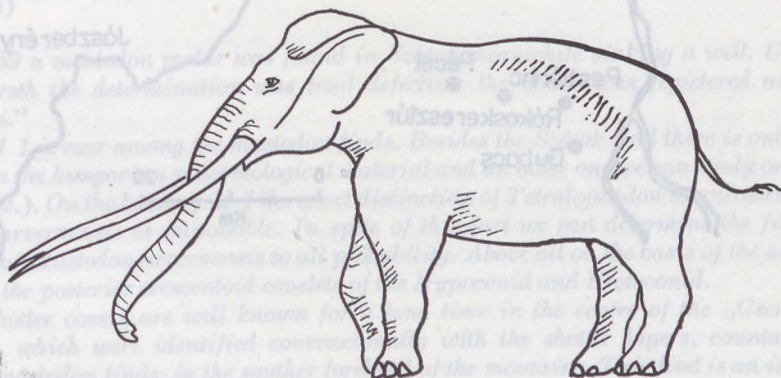

b

c

2. ábra

3. ábra

4. ábra

1. ábra. *Mastodon arvernensis* (CROIZ. et JOB.) M 1 sin., Szátok. Nógrád Megyei Természettudományi Gyűjtemény. 59. 177. 1. természetes nagyság.

a) fölülnézet

b) labiális nézet

c) linguális nézet

Cm — cingulum

Pd. — protoconid

Hd. — hypoconid

Md. — metaconid

Ed. — endoconid

Pc. 1—2. — (posterior crescentoid conelets) hátulsó mellékkúpok

Tal. — talonid

Sm. — sulcus median

Ent. — entolopid

Ect. — ectolophid

2. ábra. *Tetralophodon longirostris* M 1 dext., Béraltavár (SCHLESINGER G., 1922., Taf. VIII., fig. 9.)

b) *Mastodon arvernensis* M 1 sin., Szátok.

c) *Mastodon arvernensis* M 1 dext., Pestlőrinc, MÁFI ob. 517.

3. ábra. *M. arvernensis* rekonstrukciója (OSBORN H., 1936 nyomán).

4. ábra. *M. arvernensis* előfordulásai a Cserhát-hg. környezetében. (FEJFAR O., 1964: JÁMBOR—MOLDVAY—RÓNAI, 1966; MOTT M., 1939; SCHLESINGER G., 1922 adatai alapján).

János Hir

Presence of Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT) in Szátok (Nógrád county)

In 1959 a mastodon molar was found in Szátok meanwhile sinking a well. Unfortunately first the determination was total defective: the molar was registered as „E. trogontherii.”

The M 1 is rear among the mastodon finds. Besides the Szátok find there is only one specimen in the hungarian paleontological material and an other one we can study only on photo (fig. 2.). On the basis of M 1 the exact distinction of Tetralophodon longirostris and Mastodon arvernensis is impossible. In spite of this fact we can determine the find as early form of Mastodon arvernensis to all probability. Above all on the basis of the advanced state of the posterior crescentoid conelets of the Hypoconid and Protoconid.

Old shotter covers are well known for a long time in the centre of the „Cserhát”-mountains, which were identified convencionally with the shotter layers, countaining numerous mastodon finds, in the souther foreland of the moutains. This find is an important paleontological evidence of this idea.

Gerinces őslénytani vizsgálatok lehetőségei Nógrád-megyében

Hir János

A gerinces paleontológia túlnyomórészt a szárazföldi emlősállatok csontmaradványainak elemzésével foglalkozik. A tengeri gerinctelenek fosszíliaanyagával ellentétben – melyek nagy regionális elterjedésben és korlátlan mennyiségben állnak rendelkezésre – az emlősállatok csontmaradványai sokkal inkább korlátozódnak szerencsés lelőhelyekre. Ezek felkutatása, az anyag begyűjtése türelmet igénylő munka.

Csontmaradványokat elsősorban a szárazföldi, folyóvízi üledékek tartalmaznak, de előkerülhetnek mocsári, partszegélyi és lagúnaképződményekből is.

A dolgozat célja: mindazon közetfélésegek áttekintése, melyek a szárazföldön keletkeztek, továbbá amelyekből már került elő ősmaradványanyag vagy amelyekből várhatóak.

1. Terresztrikumok a Cserhát Kréta-Paleogén rétegsorában

A Cserhát-hegység fejlődéstörténetének idősebb szakaszában öt szintben tudunk szárazföldi képződményeket elkülöníteni. Gerinces maradvány a mai napig egyikből sem került elő, mégis érdemes ezeket megemlíteni, mivel jellemző kőzetek, jól korrelálhatóak a Dunántúli-középhegység hasonló képződményeivel és hosszú ideig tartó kiterjedt szárazulatok termékei. Előfordulásaik a Duna balparti triász rögök (Nésza, Csővár, Keszeg) környezetében találhatóak. Ősmaradványok jövőbeni előfordulása, főleg a fiatalabb – oligocén – képződményekből véleményem szerint nem lehetetlen.

1/a. Kréta pizolitos bauxit

A Cserhát legidősebb terresztrikuma. A triász mészkövek üregeit, mélyedéseit tölti ki. A bauxitokban az ősmaradványok mindenütt ritkaságszámba mennek. Ennek oka BÁRDOSSY GY. (1977) szerint a bauxit kémiai aktivitása, de ezen túlmenően itt egy helyi tényező is elősegítette az esetleges fossziliák megsemmisülését: a miocén vulkanizmus során az előfordulások tartósan ki voltak téve 270 °C hőmérséklet és 130 kg/cm² nyomás körülményeinek. Erre a nézsai bauxit ásványtani vizsgálatából lehetett következtetni (JÁMBOR Á. et al, 1966).

1/b. Eocén tarkaugyag, édesvízi mészkő, barnaköszén

Az egykori kosdi szánbányászat által feltárt üledékek az előnyomuló eocén tenger bázisképződményei. Szempontunkból kevésbé fontosak, mivel a bányászkodás megszűntével az anyag nem hozzáférhető. Csupán tudománytörténeti érdekesség,

hogyan MAJER I. (1922) itt dinosaurus koprolitokat vett fölfelezni. Nézeteit azonban senki sem fogadta el. Id. NOSZKY J. (1940) szerint csupán összesodort növényi törmelésekről van szó.

1/c. Alsó oligocén agyag

A tenger visszahúzódásával az oligocén elején ismét szárazulati időszak köszöntött be a Magyar-középhegység területén, melyet a földtani irodalom TELEGDI-ROTH K. (1927) óta infraoligocén denudáció néven ismer. Ennek során a kréta—eocén rétegsorok jelentős mértékben lepusztultak. Ennek korrelatív üledékét területünkön Id. NOSZKY J. (1940) mint az alsó oligocén „liguriai emelet” terresztikumát említi. Kiemelve annak Hárshégyi Homokkő alatti helyzetét és változó vastagságát. Típusos előfordulása a Szendehegyi-völgy.

Ősmeradványokat ez a képződmény sem szolgáltatott, de a Dunántúlon a Bodajk-kajmáti fauna, amely Magyarország legidősebb ősgérinces állattársasága (KRETZOI M.-PÉCSI M., 1982) ezzel az üledékkel egykorúnak tekinthető.

1/d. A Hárshégyi Homokkőben települő tűzálló agyag, szenes agyag, növénylenyomatos márga

A Hárshégyi Homokkő az oligocén tenger jellegzetes transzgressziós képződménye, amely a Cserhát Ny-i részén jelentős kiterjedésű, BÁLDI T. et al. (1976). Romhány környékén a homokkő képződése nem volt egyenletes, a terület átmeneti emelkedése szárazföldi, mocsári képződmények lerakódását eredményezte, amely ma fontos nyersanyag: a romhányi kerámiaipar alapja (VÉGH S.-NÉ, 1967).

JANTSKY B. (1952) szerint az egykori szárazföld morfológiáját követi, települése ezért bonyolult és minősége is ezért változó.

1/e. Becskei Formáció

Ezen a néven foglalta össze HÁMOR G. (1973, 1985) az egri emelet regressziós zárótagjait; melyet szárazföldi tarkaagyagok, mocsári és lagúnafáciensű kőszén-zsinóros homokos aleuritok és széntelepek alkotnak. Szempontunkból jelentősége csekély, mivel jórészt fúrások alapján megismert képződmény, nyíltszíni feltárásai alig vannak. Előfordulása Becske, Ordaspuszta, Kiskér környéke, valamint a Börzsönyalján Diósjenő és Nógrád.

2. Szárazulatok az Eggenburgien—Szarmata fejlődési szakaszban

Az oligocén végén DK-Európa nagyhatású események színtere volt. Jelentős vízszintes és függőleges irányú elmozdulások zajlottak le (BÁLDI T., 1983), melynek eredményeként kezdtek kialakulni a Kárpát-medence alapvonásai. A miocén során a Cserhát területén már sohasem volt a tengerelöntés teljes. A változó helyzetű tengerek között mindig voltak szárazulatok (HÁMOR G. 1985). A szárazulati képződmények fennmaradására azonban csak a sülyedékekben volt lehetőség, ezért jelentkeznek a terresztikumok a rétegsorokban mindig az egyes tengeri ciklusok közötti „választóvonalakként”. Ezekből már ismerünk ősgérinces meradványokat, melyek száma csekély ugyan, mégis ez a kisszámú nógrádi leletanyag az egész Kárpát-medence leggazdagabb miocén faunadokumentációját jelenti (KRETZOI M., 1983).

2/a. Zagyvapálfalvi Tarkaagyag Formáció

Az eggenburgien tengeri ciklust lezáró teresztrikum, a korábbi irodalom „alsó tarkaagyaga”. Lilásvörös v. zöldesszürke agyag; sárga, vörösbarna agyagos aleurit, laza homokkő, közép- és durvaszemű kavics alkotja. A Salgótarjáni-medencében nagy területen megtalálható, de attól NY-ra a Galga vonaláig, É-ra pedig az országhatáron túl terjed (HÁMOR G., 1985). Az alábbi szórványleleteket szolgáltatatta (KORDOS L., 1985/a, BALOGH K. et al., 1966).

1. Sóshartyán, Kapcás-tetői kavicsbányából 1982-ben kistermetű kérődző fogai kerültek elő: *Lagomerix* (?)

2. Nemti, klinkeragyagbánya alsó táró 3. bal keresztvágatából: *Gomphotherium* sp. agyartöredék.

3. Salgótarján, egykori fogaskerekű vasút feltárásából: *Prodinotherium hungaricum* ÉHIK v. *Mastodon* sp.

Az ipolytárnói lábnymos homokkő ugyancsak a Zagyvapálfalvi Tarkaagyag Formáció részét képezi, amelyből a legfrissebb monografikus feldolgozás (KORDOS L., 1985/b) az alábbi taxonokat említi.

Madarak

Ornithotarnócia lambrechtii
Aviadactyla media
Tetraornithopedia tasnadii
Passeripedia ipolyensis

Ragadozók

Bestiopeda maxima
Bestiopeda sp.
Carnivoripeda nogradensis
Mustelipeda punctata

Orrszarvú

Rhynoceripeda tasnadyi

Párosujjú patások

Megapecoripeda miocaenica
Pecoripeda cf. *amalphaea*

A korábbi irodalomban említett (TASNADI KUBACSKA A., 1976) és rétegtanilag fontos ormányos nyomok valódiságát KORDOS L. (1985/b) kétségbe vonja, ugyanakkor a nemti és salgótarjáni lelet nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy a formáció képződése során már megjelentek területünkön az első proboscipedák. Ez a probléma az Eggenburgien—Ottngangien-határ pontos megvonását teszi bizonytalanná.

2/b. Salgótarjáni Barnakőszén Formáció

Az ottngangi — kárpáti ciklust bevezető — fokozatosan mélyülő térszín szárazulati, majd mocsári képződményei alkotják. A szénbányászat során számos leletet szolgáltatott (KORDOS L., 1985/a), melyek két szint körül csoportosulnak.

I. telep alól

Mastodon turicensis
Deinotherium cf. *bavaricum*
Trilophodon angustidens
Gomphotherium sp.

III. telep alól „felső tarkaagyag”

Prodinotherium hungaricum
Trilahodon angustidens forma praetypica
Rhinocerotoidae indet
Aceratherium tetradaetylum

2/c. Fóti Formáció partközeli és szárazulati képződményei

HÁMOR G. (1985) szerint a kárpáti ciklus végén, illetve részben azzal egy időben az üledékgyűjtő peremén képződött kőzetekben ki lehet mutatni édesvízi puhatestűeket (*Lymneák*, *Helixek*, *Plaporbisok* Litke község környékén). Az időnkénti szárazra kerülést pedig fosszilis talajzónák is bizonyítják (Piliny, 8. sz. fúrás). Nógrádi területen ez a képződmény nem szolgáltatott gerinces anyagot, de Fót—Csomád környékén az alábbi szörványok kerültek belőle elő (KORDOS L., 1985/a).

1. Fót, Somlyó-hegy: *Palaeomeryx* sp. M²–M³-foga
2. Csomád, Magas-hegy: *Testudo* sp.
Rhinoceros sp.
Carnivora indet. (nagytermetű)

2/d. Fertőrákosi Mészke Formáció

A K-i Cserhát jellegzetes – gerinctelen faunát igen gazdagon tartalmazó – biogén mészke, amely a Bádénien folyamán képződött. A Mátraszőlős Szamár-völgyi kőfejtőben, a partokhoz közelebb képződött márgás rétegekből az alábbi leleteket ismerjük (JÁMBOR Á.–MOLDVAY L.–RÓNAI A., 1966).

Aceratherium sp.
Palaeomeryx sp.

2/e. Szarmata képződmények

A legtöbb miocén gerinces leletet szolgáltatott, közöttük két faunát. HÁMOR G. (1985) a cserhádi szarmata üledékes kőzeteit két formációban foglalta össze: a tengeri és lagúnaüledékek alkotják a Kozárdi Formációt, az édesvízi-szárazulati képződmények a Sajóvölgyi Formációt. Az ősgerinces-lelőhelyek közül Szurdokpüspöki egyértelműen az előbbihez sorolható, míg Sámsonháza és Hasznos teresztrikumát egyelőre nem lenne célszerű mechanikusan a Sajóvölgyi Formációba skatulyázni (KORDOS L., 1986 szóbeli közlés), litosztratigráfiai helyzetük bizonytalan.

1. Sámsonháza a legrégebben ismert a három lelőhely közül.

Sciuridae indet. metszőfog (Legányi Ferenc gyűjtötte 1935-ben a Szállaskavölgyből a Halastó-hegyre fölvezető árokban).

Krokodilkoponya.

Ezt a leletet az irodalom többször is említi. Először Id. NOSZKY J. (1940) írt róla, tőle azután JÁMBOR Á.–MOLDVAY L.–RÓNAI A. (1966) és HÁMOR G. (1985) is átvették. Id. NOSZKY J. szerint: „a koponya a balassagyarmati Nógrád megyei Múzeum gyűjteményében van”. Sajnálattal kell közölnöm, hogy a Nógrád Megyei Természettudományi Gyűjtemény 1985. évi revíziója során a leletnek nyomát sem láttam.

Mastodon M3 proximális töredéke.

Az irodalom nem ismeri. A megyei Természettudományi Gyűjteményben megtalálható (56.33.1.).

Artiodactyla indet. csonttöredékek.

1957-ben gyűjtötte Bartkó Lajos (KORDOS L., 1985/a).

A Sámsonháza környéki vízmásásokból a jövőben is előkerülhetnek újabb leletek.

Szurdokpüspöki

Hosszú ideig egyedül állt, mint egyetlen magyarországi miocén gerinces faunalelőhely. Feldolgozását KRETZOI M. végezte el (in. KRETZOI M.–PÁLFAI L., 1969), aki az alábbi fajokat írta le.

Tufás agglomerátumból:

Palaeomeryx sp. v. Euceros sp.

Brachypotherium sp.

Rhinocerotidae indet.

Az alsó diatomaföld alsó szintjéből:

Rhinocerotidarum gen. et sp. indet.

Macrotherium grande

Az alsó diatomaföld felső szintjéből:

Gomphotherium angustidens

Deinotherium aff. bavaricum

Macrotherium grande

Aceratherium tetradactylum

Rhinocerotidarum gen. et sp. indet.

A feldolgozás vázlatos környezetrekonstrukciója értelmében a Gyöngyöspata–Szurdokpüspöki szarmata lagúna partja egyfajta ökológiai sziget lehetett – gazdag vegetációjával – egy szárazabb és gyéresebb környezetben. Az állatok ezt dagonyára vagy itatóra kereshették fel.

Hasznos

Az első modern módszerekkel gyűjtött miocén kisemlős fauna hazánkban, melyet KORDOS L. (1981) először a bádeni, később a szarmata emeletbe helyezett (KORDOS L. (1985/a). Érdekes módon a Szurdokpüspöki kovaföldbánya csak nagytermetű vastagbőrűeket, a hasznosi lelőhely pedig szinte kizárólag aprógerinces és teknős-maradványokat szolgáltatott.

1. Testudo sp.

2. Soricidae indet.

cf. Talpa minuta BLANVIELLE

Sciuridae indet.

Csákváromys („Spermophilinus”) sp. indet.

Microdryomys sp.

Deperetomys hagni

Democricetodon n. sp.

Dorcatherium sp.

Palaeomeryx sp. I–II–III

Palaeomeryx eminens VON MEYER

Heteroprox elegans (LARTET)

A bezáró kőzet – tufás diatomaföld – szárazulaton képződött mocsári környezetben.

3. A pannon - pleisztocén teresztrikumok

(Az 1985. évi budapesti Neogén Világkongresszus határozata értelmében a közép-európai pannon képződmények a pliocénből a miocénbe helyezendők. Ennek előnye: az egyértelműbb korreláció a közép- és K-európai, valamint a mediterrán térség egy időben keletkezett üledékei között. Hátránya: hogy Magyarországon egy évszázada meggyökeresedett rétegtani gyakorlatot borít fel és a pliocénben alig hagy üledéket. E pillanatban még nem lehet előre látni, hogy a határozatból általánosan elfogadott gyakorlat lesz-e.)

A magyarországi pannon képződmények a megelőzőeknél nagyságrendekkel több gerinces anyagot tartalmaznak. Közel egy évszázados kutatómunka során összegyűlt faunák sorozata alapján KRETZOI M. (in. KRETZOI M.–PÉCSI M., 1982) a pliocén szárazföldi biosztratigráfiai beosztását is felvázolta.

Feltűnő, hogy mindezzel szemben a Nógrád megyei anyag szinte a nullával egyenlő.

Erdőkürt

KRETZOI M. (in. SZENTES F., 1943) itt lignitesíkos homokból gyűjtött *Rodentia* indet. maradványokat.

Buják (Újkút-pusztai homokbánya)

1986-ban itt a szerző gyűjtötte az alábbiakat:

Testudo indet. – egy csaknem teljes haspáncél

Mammalia indet. – egy tibia

Szátok

Homokos kavicsból 1959-ben itt *Mastodon arvernensis* (CROIZ et JOB) M_1 -et gyűjtöttek (HIR J., 1987 in press).

Ezen a téren tehát különösen sok a pótolnivaló. Új anyagok elsősorban a Cserhátalja feltárásaiból várhatóak. Különösen izgalmas kérdés azonban az is, hogy amíg a pannon beltő üledékei lerakódtak a Cserhát D-i előterében, addig a Nógrádi-medencében szárazulat volt. Ezekről a szárazulati képződményekről pedig igen kevés ismeretünk van. (Id. NOSZKY J., 1940; LÁNG S., 1967). Hasonló homály jellemző az alsó- és középső pleisztocén üledékek vonatkozásában is. Ezen a téren a folyóteraszok, kavicsbányák és egyéb nyíltszíni feltárások szisztematikus feldolgozása vezethet előbbre.

A felső pleisztocén löszös képződményekből már számos nagyemlős-maradványt ismerünk (JÁNOSSY D.–VÖRÖS I., 1979). Rétegtanilag igen fontos aprógerinceket azonban mind ez idáig csak a Mátraszőlős Függőkői-barlang kitöltéséből sikerült kimutatni (JÁNOSSY D.–KORDOS L.–KROLOPP E., 1983).

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a gerinces palaeontológia számára Nógrád is bő lehetőségeket kínál. Újabb anyagokat elsősorban a miocén és annál fiatalabb képződményekből várhatunk. Az eddigi eredmények a pannon és a pleisztocén területén minden bizonnyal elmaradnak a lehetőségektől. A megyei természettudományos muzeológia fő feladatának tekinti az ősgerinces anyag gyarapítását.

IRODALOM

- BÁLDI T. (1983) Magyarországi oligocén és alsómiocén formációk. — Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1—293.
- BÁLDI T.—BÁLDINÉ BEKE M.—HORVÁTH M.—KECSKEMÉTI T.—MONOSTORI M.—NAGYMAROSI A. (1976) A Hárshelyi Homokkő kora és képződési körülményei. — Földtani Közlöny, 106. köt., p. 353—386.
- BALOGH K.—BARTKÓ L.—LÁNG S.—SZÜCS L. (1966) Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához M—34—XXXII. Salgótarján. — Földtani Intézet Kiadása, Bp., p. 1—155.
- BÁRDOSY GY. (1977) Karsztbauxitok. Bauxittelek karbonátos kőzeteken. — Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1—413.
- HÁMOR G. (1973) Az Észak-magyarországi Osztály működési jelentése az 1971. évről. — Földtani Intézet Jelentése 1971-ről, p. 21—30.
- HÁMOR G. (1985) A Nógrád-cserhádi kutatási terület földtani viszonyai. — *Geologica Hungarica*, Ser. Geol., Tom. 22., p. 1—307.
- HIR J. (1987) Mastodon arvernensis (CROIZET et JOBERT 1828) előfordulása Szátok községben. — Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve (in press).
- JANTSKY B. (1952) A Bánk, Felsőpetény és Szendehely környékén előforduló tűzálló anyagok. — Földtani Intézet Jelentése 1949-ről, p. 47—58.
- JÁMBOR Á.—MOLDVAY L.—RÓNAI A. (1966) Magyarázó Magyarország 200 000-es földtani térképsorozatához L—34—II. Budapest. — Földtani Intézet Kiadása, Bp., p. 1—358.
- JÁNOSSY D.—KORDOS L.—KROLOPP E. (1983) A Független-kői-barlang felső pleisztocén és holocén faunája. — *Folia Hist. — NAT. Mus. Matraensis*, Gyöngyös, p. 47—61.
- JÁNOSSY D.—VÖRÖS I. (1979) Grossäuger — Streufunde aus dem Pleistozän Ungarns. — *Fragmenta Min. et Pal.*, 9. p. 21—60.
- KORDOS L. (1981) A hasznosi felső-miocén gerinces lelőhely kora emlős-zonáció alapján. — Földtani Intézet Jelentése az 1979. évről, Bp., p. 459—463.
- KORDOS L. (1985 a) A magyarországi eggenburgi — szármata képződmények szárazföldi gerinces maradványai, biozonációjuk és rétegtani korrelációjuk. — Földtani Intézet Jelentése az 1983. évről. Bp., p. 157—165.
- KORDOS L. (1985 b) Lábnymok az ipolytarnóci alsó-miocén korú homokkőben. — *Geologica Hungarica*, Ser. Pal., fasc. 46., p. 260—415.
- KRETZOI M. (1983) Kontinentstörtenet és biosztratigráfia a felső harmadkor és a negyedidőszak folyamán a Kárpát-medencében és korrelációi. — *Földrajzi Közlemények*, 31. (107.) köt., 3—4. szám, p. 230—240.
- KRETZOI M.—PÉCSI M. (1982) A Pannónia-medence pliocén és pleisztocén időszakának tagolása. — *Földrajzi Közlemények*, 30. (106.) köt., 4. szám, p. 300—325.
- LÁNG S. (1967) A Cserhát természeti földrajza. — Akadémiai Kiadó, Bp., p. 1—376.
- MAJER I. (1922) Felső kréta dinosaurus nyomok a kősi eocén széntelep fekvésében. — *Földtani Közlöny*, 52. köt., p. 66—67.
- ID. NOSZKY J. (1940) A Cserhát-hegység földtani viszonyai. — *Magyar tájak földtani leírása*, 3. köt., p. 1—284.
- SZENTES F. (1943) Aszód távolabbi környékének földtani viszonyai. — *Magyar tájak földtani leírása*, 4. köt., p. 1—59.
- TASNÁDI KUBACSKA A. (1976) Az ipolytarnóci lábnymos homokkő ösleletnyomai. — Földtani Intézet jelentése. 1974-ről, p. 77—94.
- TELEGDI—ROTH K. (1927) Infraoligocén denudáció nyomai a Dunántúli Középhegység északnyugati peremén. — *Földtani Közlöny*, 57. köt., p. 32—41.
- VÉGH S.-NÉ (1967) Nemérek földtana. — Tankönyvkiadó, Bp., p. 137—139.

Summary

János Hir

Possibility of vertebrate palaeontological investigations in Nógrádcounty

The article is about the terrestrial deposits in the geological environment fo the Cserhát mountains (N-Hungary) and their vertebrate faunas and finds.

1. Cretaceous-oligocene period

There are 5 terrestrial layers without any finds.

1/a. Cretaceous bauxite

1/b. Eocene clay, freshwater limestone, coal

1/c. Lower oligocene red clay

1/d. Fire clay layers in the „Hárshegy Sandstone Formation”

1/e. „Becske Formation”

2. Eggenburgian-Sarmata period

2/a. In the „Zagyvapálvalva Formation” we can find the earliest hungarian proboscidean materials, but on the Ipolytarnóc footprint area there aren't real mastodon footprints.

2/b. In the „Salgótarján Browncoal Formation” there are numerous vertebrate finds.

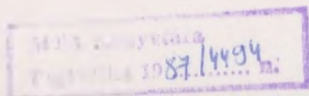
2/c. „Fót Formation” (Karpatian)

2/d. „Fertőrákos Limestone Formation” In these units there are only some unimportant finds.

2/e. Sarmata materials

There are 2 fauna (Szurdokpuszpöki, Hasznos) and some interesting other materials (Sámsonháza).

3. In the pannonian-pleistocene period there are expecially poor materials. Collecting vertebrate fossils is a main task of the new natural scientific museology in Pásztó.

Az évkönyv szerzői:

Gazsi József hadtörténész, MN Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest
Hausel Sándor történész-muzeológus, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény
Hir János természettudományos-muzeológus, Helytörténeti Múzeum, Pásztó
Hrenkó Pál ny. térképész, Budapest

Jakus Lajos ny. pedagógus, Penc

Kerényi Ferenc irodalomtörténész, Magyar Színházi Intézet, Budapest

Leblancné Kelemen Mária ny. történész-muzeológus, Tatabánya

Márkus Mihály tudományos kutató, Kassa

Praznovszky Mihály történész-muzeológus, Nógrádi Sándor Múzeum, Salgótarján

Száraz M. György levéltáros, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest

Szombathy Viktor író, Budapest

Szomszéd András levéltáros, Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján

Szvircsek Ferenc történész-muzeológus, Nógrádi Sándor Múzeum, Salgótarján

Tárnoki Judit régész, Kubinyi Ferenc Múzeum, Szécsény

Vonsik Ilona történész-muzeológus, Nógrádi Sándor Múzeum, Salgótarján

Készült 500 példányban 33,95 A/5-ös ív terjedelemben a Petőfi Nyomdában,
Kecskeméten (87 .70 763) Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

CONVOLUTION

NOVEMBER

1961

12

1961